



RETORIKÁK A BAROKK KORBÓL

Az antikvitásban magas szintre emelkedett görög-római szónoklattani hagyomány (*hē rhētorikē tekhnē*) a kora újkori Európában újra befogadókra talált, előbb a humanizmus, majd ennek nyomán a reformáció asszimilálta eredményeit. A reneszánsz és a barokk kor beszédművészetének formálódását Magyarországon is az újjászülető retorikai-poétikai tradíció határozta meg. A irodalom elméleti háttereként jellemezhető ez a diszciplína, amely a szöveg kialakításának mesterfogásait tanította, alapvető kutatási feltétele tehát a régi irodalom vizsgálatának az adott kor szónoki elveinek és gyakorlatának beható ismerete.

Jelen szemelvénygyűjteményünk folytatása annak a programnak, amely a Debreceni Egyetem Régi Magyar Irodalmi Tanszékén a kora újkori retorikai kézikönyvek fontos és jellegzetes részleteinek magyarra fordítását, értelmezését és kiadását tűzte célul. Az első kötet Imre Mihály szerkesztésében a reformáció kori retorikai praeceptumokból adott közre bőséges válogatást, elsősorban azokból, amelyek Magyarországon is használatosak voltak. Mint-hogy a reformáció nyomán, vele versengve a katolikus egyház szintén újjászervezte iskolaügyét, a retorika oktatása újabb impulzusokat kapott a megújuló vallási törekvések felől. Közismert tény, hogy ebben élen járt a jezsuita rend, ez indokolja, hogy kötetünk túlnyomórészt a Jézus Társaság tagjainak munkáiból válogatott szemelvényeket ad közre.

Összeállításunk anyaga (a függelékben közreadott Pázmány-szemelvény kivételével) magyar nyelven idáig nem volt olvasható, legfeljebb a szakemberek igen szűk köre tudta hasznosítani a latin nyelvű, s ma már nehezen hozzáférhető kézikönyvek tanulságait. Csakis olyan művekből közlünk részleteket, amelyek Magyarországon bizonyíthatóan használatban voltak. A terjedelmesebb szónoklattanok részletes tartalomjegyzékét is közöljük, így áttekinthető az illető kézikönyv szerkezete, felépítése, s láthatók az egyes kategóriáknak a tanítás egészében elfoglalt pozíciói. Egy esetben a latin nyelvű tartalommutatót ugyancsak közreadjuk, így az eredeti terminológia szembesíthető a fordítással. Azt reméljük, hogy hasznosítható lesz az oktatásban is mindaz, amit jelen kötetünk közread, s a barokk kor retorikai kézikönyveinek szövegszerű tanulmányozása újabb impulzusokat nyújthat a kor szellemiségének, főként pedig irodalmi tudatának alaposabb és árnyaltabb megértéséhez.

RETORIKÁK A BAROKK KORBÓL

CSOKONAI KÖNYVTÁR. FORRÁSOK (Régi kortársaink)

10.

Sorozatszerkesztők:

Debreczeni Attila, Imre Mihály,
S. Varga Pál

A borítón:

A TUDÁS FÁJA

(Címlapnyomtatvány és könyvdísz XVII–XVIII. századi
debreceni nyomtatványokban)

Retorikák a barokk korból

A szemelvényeket válogatta, a kötetet szerkesztette,
a zárótanulmányt írta:

BITSKEY ISTVÁN



Debrecen, 2004

A kötet megjelenését támogatták:
MTA Támogatott Kutatóhelyek Irodája,
az FKFP 0049/2002. és
az OM NKFP 5/071/2001. sz. pályázat

© Bitskey István, 2004
© Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004

Lektorálta:
Bartók István

A szemelvényeket fordították:
János István, Mikó Gyula, Németh Béla, Puskás István,
Restás Attila, Szögedi Gabriella

Az olasz fordítást ellenőrizte:
Sztanó László

Gyöngyösi Chrisostomus szövegét közreadja:
Szelestei Nagy László

Bibliográfia és névmutató:
Oláh Szabolcs

ISSN 1418–3242
ISBN 963 472 758 1

Kiadta a Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója,
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
Felelős kiadó: Cs. Nagy Ibolya
Műszaki szerkesztő: Juhászné Marosi Edit
A nyomdai műveletek a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzemében készültek
Terjedelem: 29,32 A/5 ív
04–50.

Tartalom

Bevezetés	7
CYPRIANUS SOARIUS: <i>Három könyv a retorika művészetéről</i> (1560-as évek)	13
Ismeretlen szerző Soarius-átdolgozása: <i>Bevezetés az ékesszólásba</i> (1709)	20
Index materiaram	21
Tartalommutató	31
Második értekezés, 3. fejezet. A körmondat bővítése jelentésmagyarázattal	47
Harmadik értekezés. A körmondatoknak és az egész szónoklatnak	
a díszítése	59
I. fejezet. A metafora és forrásai	59
II. fejezet. A viszonyításon alapuló metafora és ennek fajtái	62
III. fejezet. Melyben azt adjuk elő, miként lehet bármilyen	
dologból könnyen metaforákat kitalálni	84
VIII. fejezet. Az ékítésről, amely a szavak és a mondatok alakzataira épül	96
LUDOVICUS GRANATENSIS	
<i>Az egyházi ékesszólásnak avagy a hitszónoklat elméletének hat könyve</i> (1578)	105
Első könyv, a retorika művészetének eredetéről	109
Negyedik könyv, amely a hitszónoklatok egyes nemcseit és	
az elrendezés módját fejti ki	111
JOHANNES VOELLUS: <i>A szónoklás általános elmélete</i> (1600)	143
CAROLUS REGIUS: <i>Keresztény szónok</i> (1612)	157
A könyvben tárgyalt összes fejezet mutatója	163
Második rész. A szentbeszéd	171
Negyedik könyv. A szentbeszéd ékessége, célja, feladatai és anyaga ...	171
Ötödik könyv. Az argumentumok megtalálása a közhelyekből	181
EMANUELE TESAURIO: <i>Arisztotelészi messzelátó</i> (1654)	205
FRANCISCUS POMEIUS: <i>A retorika tanulmányozója</i> (1667)	219
II. előgyakorlat. Az alakzatokról	223
V. előgyakorlat. A mese	227
VII. előgyakorlat. A chria	236
RETORIKÁK A BAROKK KORI MAGYARORSZÁGON	243

FÜGGELÉK.....	273
Pázmány Péter: A keresztyén prédikátorokhoz intés (1636).....	275
Gyöngyösi Krizosztom prédikációs útmutatója (1665)	282
A Biblia részeinek korabeli rövidítései és mai elnevezései	287
Magyarázat a Soarius-kötet tartalomjegyzékének néhány fogalmához	289
Válogatott bibliográfia a késő középkori és a kora újkori beszédművészetről 1996–2002	299
Névmutató	323

Bevezetés

A kora újkor irodalmi igényességgel készült szövegei – mind a latinul, mind a vulgáris nyelveken írottak – köztudottan a retorika szabályai szerint szerveződtek, minthogy az antikvitásban magas szintre emelkedett görög-római hagyomány (*hé rhetoriké tekhné*) új virágkorát élte, s ez határozta meg a beszédművészet formálódását. A literatúra elméleti hátterét ez a diszciplína biztosította, a szöveg kialakításának mesterfogásait ez tanította, alapvető kutatási feltétele tehát a régi irodalom vizsgálatainak az adott kor szónoki elveinek és gyakorlatának beható ismerete. Sajnálatos módon a 20. század közepső harmadában Magyarországon háttérbe szorult a retorika oktatása és történetének feltárása is, a szociológiai és esztétikai szempontok erőteljes hangsúlyozása mellett kevés figyelmet kapott a régi szövegek elemzésében a formateremtő elvek érvényesülése. Erre az aránytalanságra elsősorban Bán Imre és Tarnai Andor publikációi hívták fel a figyelmet az 1970-es évektől kezdve, s az általuk kijelölt úton újabb kutatói generáció – többek között Bartók István, Kecskeméti Gábor, Szörényi László, Szabó G. Zoltán, Téglásy Imre, Tüskés Gábor, Imre Mihály – indult el s ért el értékes eredményeket. Az ismeretek gyarapodása mellett azonban egyre szembetűnőbbé vált a hajdani elméleti szövegek modern kiadásának hiánya, a latinul nem olvasók számára hozzáférhetetlen lett a praeceptumok szövegvilága. A nyelvi nehézségeken túl a régi kiadványok csekély példányszáma, könyvtári ritkasága és fokozott állományvédelme is gátat szabott tanulmányozásuknak. Ennek a felismerésnek a jegyében született meg a retorikatörténet hazai kézikönyveinek fordítási és kiadási igénye, az a kívánság, hogy mind az oktatás, mind a kutatás számára könnyebben elérhetővé váljanak e fontos textusok. A *magyar kritika évszázadai* című sorozat első kötete (*Rendszerek a kezdetektől a romantikáig*, összeáll. Csetri Lajos és Tarnai Andor, Bp., 1981) már ízelítőt adott belőlük, de rá is irányította a figyelmet a hiányokra, s a terjedelmesebb szövegek közzétételének fontosságára.

Jelen szemelvénygyűjteményünk folytatása annak a programnak, amely a Debreceni Egyetem Régi Magyar Irodalmi Tanszékén a kora újkori retorikai kézikönyvek fontos és jellegzetes részleteinek magyarra fordítását, értelmezését és kiadását tűzte ki célul. Az első kötet Imre Mihály szerkesztésében a reformáció kori retorikai praeceptumokból adott közre bőséges válogatást, elsősorban természetesen azokból, amelyek Magyarországon is használatosak voltak, hatásuk a Kárpát-medencén belül érzékelhető, a magyar irodalmi szövegek szerveződéséhez a hitújítás fénykorában, a 16. században és a 17. század elején jelentékeny mértékben hozzájárultak. Minthogy a reformáció nyomán, vele versengve a katolikus egyház is újjászervezte iskolaügyét, a retorika oktatása is újabb impulzusokat kapott a meg-megújuló vallási törekvések felől. Közismert tény, hogy ebben élen járt a jezsuita rend, ez indokolja, hogy köte-

tünk túlnyomórészt a Jézus Társasága tagjainak munkáiból válogatott szemelvényeket ad közre.

Vállalkozásunk célja aligha szorul magyarázatra, a munkánkat irányító szempontok közül néhányra azonban célszerű ehelyütt utalnunk. Mint köztudott, Klaus Dockhorn nagyhatású tanulmánya (*Macht und Wirkung der Rhetorik*, Bad Homburg–Berlin–Zürich, 1968) irányította rá a figyelmet a retorika formaszervező és eszmealkító hatására, ez jelentette a modern tudományban a fordulópontot a szónoklattani tradíció produktív erejének elismerésében. Lausberg alapvető fontosságú, ám jórészt grammatikai irányultságú kézikönyve után ő állította előtérbe a megismerési folyamat retorizáltságát, az emberi tapasztalatszerzés nyelvi formákhoz kötöttségének tényét, a „nyelvi hatalom” fogalmát. Ezt követően a retorikatörténet a nemzetközi szakirodalomban szembeötlő módon előtérbe került: konferenciák, könyvsorozatok, szintézisek, résztanulmányok egész sora foglalkozott vele, James J. Murphy pedig közreadta a korai újkor évszázadai során nyomtatásban megjelent szónoklattanok teljességre törekvő katalógusát, amely azóta – hiányzó tételeinek újabb és újabb pótlása mellett – kiindulópontjául szolgál valamennyi ilyen jellegű kutatásnak (James Jerome MURPHY, *Renaissance Rhetoric: A Short-Title Catalogue of Works on Rhetorical Theory from the Beginning of Printing to A. D. 1700*, New York, 1981, Garland Reference Library of the Humanities, 237). 1982 óta a retorikatörténetre vonatkozó kutatásoknak két önálló folyóirata is évente megjelenik, a német kutatás központja Tübingen (*Rhetorik. Ein internationales Jahrbuch*, hrsg. Joachim Dyck, Walter Jens und Gert Ueding, Tübingen, Max Niemeyer Verlag), az angolszász a kaliforniai Berkeley (*Rhetorica. The International Society for the History of Rhetoric*, University of California). Ma már mindkét folyóirat nélkülözhetetlen a téma kutatói számára.

Az eredmények számbavételét ezúttal még vázlatosan sem kísérelhetjük meg, a kutatástörténet feldolgozása külön tanulmány tárgya lehet majd. Annyit azonban már itt is meg kell említenünk, hogy az egyik nemrég megjelent, impozáns méretű szintézis a szónoklattan európai történetének áttekintésére vállalkozott (Marc Fumaroli: *Histoire de la rhétorique dans l'Europe moderne*, Presse Universitaire, Paris, 1999, 1360), s noha monografikus igénnyel készült, korántsem lezárja, hanem ellenkezőleg, éppen ösztönzi a továbblépést, az ehhez hasonló összegzések vetnek fel további kérdéseket, jelölnek ki újabb kutatási irányokat és feladatokat, nem ritkán a hiányosságaik regisztrálása vezet el újabb tanulságokhoz.

A 20. század végi eredményeket összegező monumentális vállalkozás, a nemzetközi összefogással és szerzőgárdával készült, nyolc kötetre tervezett tübingeni retorikatörténeti enciklopédia (*Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, hrsg. Gert Ueding, Tübingen, Niemeyer Verlag, 1992-től) felfogásával együtt valljuk, hogy ez a stúdium volt (a filozófia mellett) a korai újkor legátfogóbb, legtagoltabb és legnagyobb hatású oktatási szisztémája, s így az irodalmi igényességgel létrehozott szövegek legfőbb szervező elve is. Ezt az álláspontot sorozatunk első kötetében Imre Mihály tanulmánya részletesen kifejtette s bemutatta azokat az európai intézményeket is, amelyek a reformáció eszméinek közvetítését a retorika magas szintű művelésével kapcsolták össze. A két eszmerendszer – humanizmus és reformáció – szimbiózisa alighanem éppen ezen a területen kínál eddig kevésbé hasznosított megfigyeléseket, tanulságokat. Jelen antológia a retorika történetének következő fejezetét igyekszik kézi-

könyvrészekkel illusztrálni, így reméljük, hogy ezzel a barokk kori egyházi próza szövegszervező eljárásait tudjuk új oldalról megvilágítani.

Összeállításunk anyaga (a függelékben közreadott Pázmány-szemelvény kivételével) magyar nyelven idáig nem volt olvasható, legfeljebb a szakemberek igen szűk köre tudta hasznosítani a latin nyelvű kézikönyvek tanulságait. Pedig a magyar írók ezeknek a praeceptumoknak az útmutatásai alapján írták anyanyelvű szövegeiket is, égető szükségesség tehát a korabeli irodalmi teória és praxis összevetése a hazai irodalomtörténeti gyakorlatban. Teljes tudatában vagyunk annak, hogy kötetünk csak részfeladatot oldhat meg, az itt közölteken kívül is igen sok fontos retorikai kézikönyv járult még hozzá a kor literátori műveltségének kialakításához. Így is sikerül talán érzékeltetni, hogy régi íróink – s nemcsak az egyháziak – sajátos képzettség birtokában használták tollukat, s egy igen sokrétű retorikai szisztémát működtettek alkotásaik létrehozásában.

Kötetünkbe csakis olyan művekből vettünk fel részleteket, amelyek Magyarországon bizonyíthatóan használatban voltak. Ebben főként a szegedi *Adattár* könyvjegyzékeire támaszkodhattunk, különösen a jezsuita bibliotékák anyagában fordulnak elő Cyprianus Soarius, Ludovicus Granatensis, Johannes Voellus, Carolus Regius és Franciscus Pomeius művei, Emanuele Tesauro közvetett jelenlétére és ismeretére pedig már Bán Imre kismonográfiája felhívta a figyelmet. A függelékben csatoltuk a kötethez Pázmány Péternek a keresztény prédikátorokhoz szóló intelmét, amely ugyan nem kifejezetten retorika, de éppen arra ad útmutatást a katolikus hitszónokoknak, hogy miként viszonyuljanak a szónoklathoz, miképpen hasznosítsák annak útmutatásait. Gondolatai számos ponton mutatnak egyezéseket a latin nyelvű kézikönyvekben megfogalmazottakkal, így ízelítőt kaphatunk általa a kor anyanyelvű retorikai terminológiájának formálódásáról, a fejlődés kezdeteiről is. Ez természetesen önmagában nem jelent kárpótlást a kor magyar nyelvű irodalomelméletének hiányáért, azt azonban jelzi, hogy az európai retorikai kultúra vérkeringésébe a magyar egyházi értelmiség is bekapcsolódott, határozott igény mutatkozott a szónoki képzettségre, az ékes és hatásos beszédek szerkesztésére. Ehhez egyelőre még Cicero nyelvén állt rendelkezésre a teória, összhangban az antikvitás kultúrájának reneszánsz és barokk kori hazai recepciójával, a *lingua latina* párját ritkítóan huzamos magyarországi uralmával. Mindez azt is jelenti, hogy az egész Kárpát-medence irodalmi múltját csonkítanánk, szellemi orientációjának sokszínűségét hagynánk figyelmen kívül, ha az e tájon mélyen gyökeret vert latin stúdiumok leghatékonyabbikát nem tartanánk számon szellemi örökségünk szerves részeként.

Jól tudjuk, hogy szövegeket válogatni mindig sok kockázattal jár. Jogos kérdés, hogy sikerült-e amellet a részlet mellett döntenünk, amely a legfontosabb, legtöbb tanulságot ígér, legjellemzőbb a szerző felfogására és ízlésére nézve. Éppen e bizonytalanság miatt véltük úgy, hogy a terjedelmesebb művek teljes és részletes tartalomjegyzékét közöljük, így áttekinthető az illető kézikönyv szerkezete, felépítése, s láthatók az egyes kategóriáknak a tanítás egészében elfoglalt pozíciói. Aki az itt közreadott részleteken túl is tájékozódni kíván valamelyik praeceptumban, annak feltehetően segítséget jelent a tartalom itteni közlése. Más kérdés, hogy az eredeti művek tartalomjegyzékében is fog a figyelmes olvasó következtetlenségeket találni,

látható, hogy a retorika korabeli szaktudósai számára is sok nehézséget okozott a terjedelmes anyagnak, a sokágú stúdiumnak a logikus elrendezése.

Kétnyelvű kiadásra ezúttal terjedelmi és anyagi okokból nem vállalkozhattunk, ámde az ilyen igénynek legalább részben megfelelni kívánván, a legrészletesebb tartalommutatókat eredeti nyelven is közzétettük, így a latin terminológia a fejezetek és alfejezetek címeiből nyomon követhető, s azonosítható a magyar fordítás kifejezéseivel.

A személyényeket kronológiai rendbe igyekeztünk foglalni, ez azonban korántsem egyszerű feladat a számtalan kiadás és átdolgozás miatt. Soarius retorikája például több mint kétszáz kiadásban hagyta el a sajtót a barokk korban, s noha vele kellett kezdenünk a sort (1562), mégis célszerűnek láttuk azt a bővített kiadást alapul venni, amelyet Magyarországon adtak ki, itt dolgoztak át, s így érthető módon itt fejtette ki hatását is. A jezsuita szerző nyilván aligha ismert volna rá munkájára, mivel azonban a kiadók a sikeres *praeceptumot* az ő neve alatt futtatták, a „Cyprianus” tradicionális tekintélye alá lopták be saját retorikai törekvéseiket, meg kellett hagynunk az ő neve alatt a kései rendtársa által összeállított nagyszombati edíciót (1709).

Fokozott körültekintést igényeltek a sajtó alá rendezőtől azok a szövegek, amelyeket eredetileg nagyszámú marginálissal kísért a szerző (főként Carolus Regius és Pázmány). Minthogy a lapszéleken olvasható valamennyi jegyzetet meg kívántuk tartani, az áttekinthetőség érdekében kompromisszumos megoldásra kényszerültünk. Ennek megfelelően három különböző eljárást alkalmaztunk.

1. A bibliai helyekre történő utalásokat, forrásmegjelöléseket a szöveg megfelelő helyére illesztettük be s meghagytuk eredeti latin rövidített alakjukat, a függelékben pedig megadjuk a rövidítések feloldását, az Ószövetség és Újszövetség könyveinek korabeli, valamint mai elnevezését.

2. A főszöveget kísérő, azt értelmező marginálisokat eredeti helyükön adjuk magyar fordításban. Nem fordítottuk viszont a Pázmány-szöveg latin idézeteit, mert a szerző itt a citátumokat saját szabad fordításában többnyire beleszötte magyar szövegébe, így mondandója az átültetés nélkül is érthető.

3. A fordítói és/vagy szerkesztői magyarázatokat a lábjegyzetek tartalmazzák.

Néhány esetben a marginális státusa bizonytalannak látszott, ilyenkor egyedi döntéssel kellett valamelyik megoldást választanunk. E három eljárás kombinációjával igyekeztünk áttekinthetővé, a mai olvasó számára is érthetővé és minél inkább követhetővé tenni az olykor bonyolult szövegszerveződéseket.

Antológiánk terjedelmének egyfelől az anyagi lehetőségek szabtak határt, másfelől a szakmai nehézségek. Szövegértelmezési, fordítástechnikai, teológiai-történeti, filológiai, kultúrhistoriai kérdések (és olykor szinte rejtvényekké váló utalások) egész sorával kell megbirkóznia annak, aki ilyesféle feladat megoldására vállalkozik. Mindebben nagy segítségünkre volt Bartók István lektori munkája. Az ő tapasztalatai nélkül a jelen antológia aligha készülhetett volna el, lektori munkájáért, szakszerű tanácsaiért ezúton mondunk köszönetet. Ugyancsak köszönet illeti Imre Mihályt, akivel számos kérdés megvitatására nyílt lehetőségünk, s aki sorozatunk első kötetével már úttörő munkát végezve adott mintát s közvetített számos tapasztalatot e második kötet számára. A Debreceni Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának régi irodalmi kurzusa ugyancsak jelentős segítséget nyújtott e munkához, a fiatal résztve-

vők több észrevétele épült be a jegyzetanyagba és a tanulmányba, a fordítók nagy többsége közülük került ki. Egyes címlapok beszerzésében nyújtott segítségükért köszönet illeti Jakab Juditot (Bp. Egyetemi Könyvtár) és Víg Évát (Szeged).

Azt reméljük, hogy hasznosítható lesz az oktatásban is mindaz, amit jelen kötetünk közread, s a barokk kor retorikai kézikönyveinek szövegszerű tanulmányozása újabb impulzusokat nyújthat a kor szellemiségének, főként pedig irodalmi tudatának alaposabb és árnyaltabb megértéséhez. Ezt kívánja elősegíteni az antológiánk végéhez csatolt bibliográfia, amely folytatása a korábbi kötet ilyen jellegű anyagának. Úgy véljük, az utóbbi öt év szakirodalmának összegyűjtése lehetővé teszi, hogy a kötet használói a legfrissebb eredményekről áttekintést nyerhessenek és lépést tarthassanak a nemzetközi retorikatörténeti kutatás legújabb fejleményeivel.

Bitskey István

CYPRIANUS SOARIUS



Három könyv
a retorika művészetéről

DE ARTE RETORICA

LIBRI TRES EX

Aristotele, Cicerone & Quintiliano

præcipue deprompti.

(:)

Authore Cypriano Soarez Sacerdote

Societatis IESV.



HISPALI.

Ex officina Alphonsi Escriuani.

Expensis Andreæ

Pescioni.

Cum Facultate.

1569.

2. 1/2. 1/2.

A Soarius-féle retorika egyik korai kiadásának (Sevilla, 1569) címlapja
a Bibliotheca Bodleiana példánya alapján.

DE ARTE RHETÒRICA LIBRI TRES

Ex Aristotele, Cicerone, & Quintiliano
præcipue deprompti.

AUCTORE CYPRIANO SOARIO
Sacerdote Societatis IESV.

NUNC AVTEM FEDERICI CERUTI

*Veropenfis commentarijs illustrati.
Mei Pauli de Arcanopolis.*



VERONÆ, Typis Hieronymi Discipuli. 1589.

Bibl. Mozzi-Borghetti, 16-9-L-5.

Soarius retorikájának veronai kiadása (1589) Federico Ceruto magyarázataival
jelent meg (Macerata, Biblioteca Mozzi-Borghetti, 16-9-L-5. sz. példány címlapja).

*CAPITVM LIBRORVM TRI-
um artis Rhetoricę huius Index.*

CAP.		
I.	Quid sit Rhetorica, quod eius officium & finis.	fol. i.
II.	De vtilitate dignitatęq; eloquentię.	ibi.
III.	De Materia Rhetoricę.	3
IIII.	De Quęstione.	4
V.	De exornatione, deliberatiõe & iudicio.	ib.
VI.	Quomodo hypothesıs ad thesın reuocanda.	5
VII.	De partibus Rhetoricę.	6
VIII.	Quibus rebus eloquętia comparetur, ac primum de natura.	7
IX.	De arte.	9
X.	De exercitatione.	12
XI.	De Imitatione.	13
XII.	De inuentione.	14
XIII.	Quid inuentio, quid argumentũ & argumentatio.	15
XIIII.	Quotuplicia sint argumenta.	16
XV.	De numero locorum.	17
XVI.	De definitione.	ibi.
XVII.	De partium distributione.	19
XVIII.	De Notatione.	20
XIX.	De coniugatis.	ibi.
XX.	De genere & forma.	21
XXI.	De similitudine & dissimilitudine.	22
XXII.	De contrarijs.	ibi.
XXIII.	De adiunctis.	24
XXIIII.	De antecedentibus & consequentibus.	25
XXV.	De Repugnantibus.	26
XXVI.	De causis.	ibi.
XXVII.	De effectis.	28

CAP.		
XXVIII.	De comparatione.	29
XXIX.	De argumentis remotis.	31
XXX.	De præiudicijs & testibus.	32
XXXI.	De vsu & vtilitate locorum.	ibi.
XXXII.	Qui modus in argumentis adhibendus.	33
XXXIII.	De affectibus	34
XXXIIII.	De amplificatione à definit. conglc batis.	35
XXXV.	De amplificatione à consequentium frequentatione.	36 (one. ibid.
XXXVI.	De amplificatione à cõtrariarũ rerũ cõficti-	
XXXVII.	De amplificatione à dissimilium, & interse repugnantium conflictione.	37
XXXVIII.	De amplificatione à causis conglobatis, & his quę sunt orta de causis.	39
XXXIX.	De amplificar. à similitudine atq; exēplo.	40
XL.	Quę sint ad amplificandum adhibenda.	42
XLI.	Quid in amplificatione seruandum.	43
XLII.	Cur quędam inuentionis præcepta ad causarum genera dentur accommodata: & de dignitate exornationis.	44
XLIII.	Ex tēpore p̄terito, quomodo laus datur.	45
XLIIII.	De tēpore quo vixit is, qui laudatur.	46
XLV.	De animi bonis, & virtute, quę scientia cer-	47
	nitur.	
XLVI.	De virtute quę in actione consistit.	48
XLVII.	Quomodo laus hoc loco sit ducenda.	49
XLVIII.	De tēpore quod finē hominis insequitur.	52
XLIX.	De laude vrbium.	53
L.	De deliberatione.	ibi.
LI.	De re, de qua deliberatur.	54
LII.	De his, qui deliberant.	55
LIII.	De prima parte suadendi	56

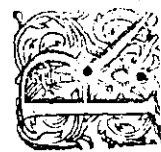
Soarius retorikájának kölni, 1686-os kiadása (OSzK Ant. 13 359) még a legkorábbi kiadásokéval azonos tartalomjegyzékkel jelent meg.

I N D E X.		C A P I T V M.	
CAP.		De Elucutione.	fol. 99
LIII.	De eo qui funder.	Quę in elucutione spectanda ſint.	100
LV.	Quędam in deliberatione obſervanda. ibid.	De ornatu.	101
LVI.	<i>Secundę libri artis Rhetoricę Capita.</i>	De ornatu orationis.	102
I.	De diſpoſitione.	De verbis ſimplicibus.	ibi.
II.	De exordio.	De verbis iuſtitatis.	103
III.	De generibus cauſarum.	De verbis nouis.	104
IIII.	Cauſamodi exordia eſſe debeant.	De Tropis.	105
V.	De vitij exordij.	De metaphoris.	106
VI.	De exordio quodā in genere iudiciali. 70(71	Quotuplex ſit tranſlatio.	107
VII.	De exordio in exornatiōe, & de deliberatiōe	De Synecdoche.	110
VIII.	De narratione.	De Metonymia.	111
IX.	Quando narratione vtendum ſit.	De Antonomaſia.	113
X.	De confirmatione.	De Onomatopęia.	114
XI.	Quid ſit ſtatut.	De Catarcheſi.	115
XII.	Quot ſint ſtatut.	De Metalepſi.	116
XIII.	De ratione, firmamēto, & iudicatione. 76(77	De Allegoria.	ibi.
XIIII.	Quo ſtatut quęſtio, q. in ſcripſo exiſtit, cōtineat.	De Ironia.	118
XV.	Quomodo ſtatut tractetur.	De Periphrasi.	119
XVI.	De argumentatione.	De Hyperbato.	120
XVII.	De ratiocinatione.	De Hyperbole.	ibi.
XVIII.	Quot ſint partes orationis	De ornatu qui eſt in verbis coniunctis.	121
XIX.	De enthymemate.	De figuris.	ibi.
XX.	De induſione.	De generibus figurarum.	122
XXI.	De exemplo.	Quot modis ſint figurę verborum.	123
XXII.	De Epichremate.	De figuris quę ſunt per adiectionem.	124
XXIII.	De Sorite.	De figuris verborū quę ſunt p. detractionē.	130
XXIIII.	De dilemmate.	De figuris verborum tertij generis.	133
XXV.	De confutatione.	Quid verborum figurę orationi conferāt, &c	quid in eis cauendum ſit.
XXVI.	Quomodo ſint argument. orato. tractandę. 94	De figuris ſententiarum.	140
XXVII.	De peroratione.	De collocatione.	141
	<i>Tertię libri artis Rhetoricę Capita.</i>		158

CAP. I N D E X.

XXXII.	De ordine.	159
XXXIII.	De iunctura.	160
XXXIII.	De modo & forma verborum.	163
XXXV.	De origine orationis numerosæ.	ibi.
XXXVI.	Cur numerosa oratio inuenta sit.	165
XXXVII.	De incis, membris, & periodis.	166
XXXVIII.	De pedibus.	168
XXXIX.	De numero oratorio.	169
XL.	In qua parte ambitus debent inesse numerus, & qui pedes maximè probentur.	171
XLI.	De initio periodi.	173
XLII.	De fine periodi.	174
XLIII.	De media periodo.	177
XLIII.	De his quæ suapte natura numerosa sunt.	178
XLV.	Quæ vitia sint vitanda in orat. numerosa.	179
XLVI.	De magnitudine ambitus.	180
XLVII.	De numero, qui est in membris, & cuiusmodi ea esse debeant.	181
XLVIII.	In quo scribendi genere circūscripè, in quo sit membratum dicendum.	182
XLIX.	Qua ratione pareatur hæc facultas aptè ac numerosè dicendi.	184
L.	Quanti momenti sit aptè dicere.	186
LI.	De tribus generibus dicendi.	188
LII.	De memoria.	192
LIII.	An memoria sit eloquentiæ pars.	ibi.
LIII.	De artificio memoriæ.	193
LVI.	Quid conferat hoc memoriæ artificium.	195
LVI.	De pronuntiatione, & eius utilitate.	196
LVI.	De voce.	197
LVIII.	De gestu.	198
		IN

IN LIBROS DE ARTE RHETORICA Authoris Proœmium.



Ratio nis, & orationis tanta est similitudo, ut Græci, qui non intelligendi solum, sed loquendi etiam principatum tenuerunt, vno utranque vocabulo, Latini Græcorum prudentie annuli, eodem pene nominarint. Est enim oratio quasi rationis imago quedam. Rationem in mente, cui regnum totius animi tributum est, Deus Optimus Maximus posuit: orationis sedem idem summus opifex in celsissima ac nobilissima corporis parte collocavit: ratio est sicut lux quedam lumenque vitæ: oratio est rationis decus et ornamentum: ratio regit ac moderatur proprium animum: oratio flectit etiam alienos: ratio nis est species admirabilis, eam tamen in tua latèrem, orationis pulchritudo declarat. Ita quod lumen est Soli principi ac moderatori luminum reliquorum, id est oratio rationi, domina ac regina rerum omnium. Hinc nimirum fit, ut summi illius

MANUDUCTIO
A D
ELOQUENTIAM
S E U
VIA FACILIS
A D
ASSEQUENDAM
JUXTA PRÆCEPTA
SOARIJ,
ARTEM RHETORICAM
EX
Classicis Authoribus Desumpta
E T
AD USUM EORUM,
Q U I
Oratoriam hanc Scientiam,
seu profanam; seu sacram profi-
tentur accommodata.
Nuper, Utini in Lucem Edita.
Nunc verò Recusa.

Tyrnavia, Typis Academicis, Anno 1709.

A Nagyszombatban kiadott Soarius-átdolgozás (1709) címlapja (Debrecen, Ref.
Koll. Nagykönyvtára, nr.1040).

*Macte itaque animis: arripe librum hunc,
constanter eum volve, & revolve, exerce
stylum, imitare, sapient, & Eloquens Orator
brevis temporis inter capedine evades. Ea
ius tandem, qui in tu gratiam Universa
hæc hunc in ordinem operose ex præciatis
Authoribus, compendiosèque digressit, noli
unquam in tuis ad DELL'APPROPRIOS oblivis-
ci. Vive igitur, vale, & fruere, ipso de-
mum, ut speramus Increate Sapientie
Fonte, ac torrente voluptatis æterna
potandus in cælis.*

FINIS.

O. A. M. D. G.



IN-

INDEX MATERIARUM, rerumque præcipuarum, quæ hoc opusculo continentur, & tractantur.

TRACTATUS PRIMUS

De Periodorum structura, concinnitate,
& elegantia. pag. 9.

CAPUT. I. Quid, & quomplex sit Periodus. pag. 10.
Periodi definitio. Ibidem

Unimembris, ejusque usus, pag. 10. & 11
Bimembris, ejusque usus. Ibid.

Trimembris, ejusque usus. pag. 11
Quadrimebris, ejusque usus. Ibidem

CAPUT. II. De partibus Periodi, & quibus hæ
interpunctionum notis distinguantur. pag. 12

Incisum quid sit, & quomodo differat a membro. Ibid
Membri divisio in plenum, & semiplenum. pag. 14

Membri plenum quid sit. Ibidem
Quid semiplenum. pag. 15

Ubi, & quando ponendum sit comma, & an
semper sententiæ commate distinguantur. pag. 16

Membra quando distinguantur duobus punctis. pag. 18
quando semicolo. Ibid. & 19

quando signo interrogationis, vel exclamati. Ibid.
quando commate. 20

De Puncto parvo quis sensus, & usus. Ibid. & 21

CAPUT. III. De Periodorum divisione in Concisam, mem-
E e 3

membraticam, circumscriptivam, mixtam, quadratam, & rotundam, earundemque usum. 21
Concisa Periodus quid sit, quæ ejusdem usus, & ornatus. Ibidem. & 22.

Membratica quid sit, eâ quando utendum, & quæ ejus ornatus. 23

Circumscriptiva Periodus quid sit, quæ ejus usus, quæ ornatus. 24 & 25

Mixta Periodus quid sit: Ibid. & 26

Quadrata quid? Ibid.

Rotunda quæ? Ibid.

Quam longa esse possit, ac debet Periodus. Ibid. 27

Quid in principio, medio, & fine Periodi spectandum? Ibid. & 28

CAPUT IV. De elegantia Periodorum, quæ per vocum delectum, earundemque aptam, & concinnam collocationem habetur. Ibid.

I. Periodus esse debet latina; plana, & ornata; ostenditur modus eam talem efficiendi. Ibid. 29. & 30

II. Seligenda verba consonantiora, grandiora, & nitidiora: & quæ illa sint. Ibid. 31. & 32

III. Quis ordo vocum in Periodo spectandus, & quæ in vocum collocatione cavenda. Ibid. & 33

CAPUT V. De eleganti vocum, verborumque transpositione. Ubi præcepta aliquos elegantius transponendi verba traduntur, & observationes aliquæ hujusce transpositionis ex Cicerone propoñuntur. 34. 35. 36. & 37

CAPUT VI. Modus connectendi Periodum unam cum altera ostenditur per conjunctiones, adverbia, pronomina, & figuras. 38

CAPUT VII. Aperiantur fontes aliqui verborum copiam acquirendi, scilicet per Enalagen, per magis generalia, per contraria, per Synonima, per Tropos. 39. & 40.

TRA-

TRACTATUS SECUNDUS.

De Amplificatione Periodorum per locos Rhetoricos omnes. 41.

Quid sit locus Intrinsicus, quid extrinsecus, quid subiectum, quid prædicatum. Ibid. & 42

CAPUT I. Primus amplificandarum Periodorum fons à Definitione. Ibid.

Unde differentia, & distinctio unius loci ab altero designanda sit. 43

Definitio quid sit, ejus partes genus, & differentia, definitio duplex, propria, & impropria. Ibid. & 44

Quæ in omni definitione servanda. Ibidem

Modi oratorie definitionem tradendi. I. per definitionem simplicem. 45

II. Per partes adjectione exemplo de Apostolorum industria totum orbem erudiente. Ibidem. & 46

III. Per Proprietates, addita Exercitatione Rhetorica: Ubi nulla in recreata beatitudinem posse reperiri ostenditur. Ibidem. 47. 48. & seq.

IV. Per causas, præsertim efficientes, & finales. 51

V. Per effectus. Ibidem

VI. Per adiungenda. 52

VII. Per negationem, dicendo prius quid res non sit, dein quid verè sit. Vel offenso quid res non sit, & Auditoribus colligendum relinquere quid sit, ut ipsi definiant. Vel ironicè additis utrobique suis exemplis. Ibid. & 53.

VIII. Per similia conglabata. Ubi peccati gravitas oratorie describitur. Qualiter à similitudine differat definitio per similia, 54. 55. & 56

IX. Per Synonima. Ibidem

X. Per definitionem mixtam ex supra adductis definiti- di modis, cæterisque locis Rhetoricis. describitur Oratorie induratum cor peccatoris. Ibid. 57. & c.

Aliud

Ec 4

INDEX

Aliud Exercitium Rhetoricum, in quo per definitionem
mixtam ex similibus conglobatis, negatione, etho-
pæa, centralijs &c. describitur. Adulator. 61
CAPUT. II. Secundus fons à *Partium distributione*. Par-
tium distributio quid sit, 65
Quid sit totum integrale, quid collectivum, quid po-
tollativum. *ibidem*
Modi ex hoc loco amplificandi 1. Cum de aliquo affir-
matur aliquid totum, de eodem omnes totius illi-
us partes affirmandæ erunt; & e contra, nega-
to, negandæ omnes partes. adduntur exemp. 67.
2. Modus negatus cæteris totius alicujus partibus, vel
aliæ substitui potest, vel una solum affirmari; &
e contra, affirmatus cæteris, una negari. Exem-
plum. Peccata sunt perturbationis communis cau-
sa. *ibidem*. 68. & 69
Etiam per alios locos vagari potest partium enumeratio.
Quibus figuris ornari debeat hic locus. *ambæ* 70
A. Modus percongeriem plurimam diversæ speciei. 71
Quando, & ubi utendum hoc loco. 73
Exercit. Rhet. 1. Summum bonum in nullo alio, præ-
terquam in DEO consistit. *ibidem*
Exercit. 2. Omnes res creatæ suas habent vicissitud. 74
Exercit. 3. Ex S. Cypriano. In qua ostenditur peccatum
ubique regnare. 76
CAPUT. III. De Notatione. Quid sit Notatio, & ad
quid serviat. 78
Tractatur, & amplificatur ipsæmodis, quibus defi-
nitio. *ibidem*
Exemplum 1. Rhetorica lapsus. 79
Exemplum 2. Iadigna Eucharistia susceptio, flagitium
ingens. 80
Vale Notatio præcipue ad laudum, facietas, & acumi-
na, ad lapsum, & vituperium, &c. ad conficienda
anagrammata, Epigrammata, ænigmata, &c. ad
stylum Elogialem, & argutos sensus erucendos. 81.
& itq. *Fon-*

MATERIAM.

Fons argutiarum quatuor. Fons 1. à *Repetendis*,
cujus itidem vene octo aperiantur argutias enu-
di cum suis exemplis, 83. & sequ.
Fons II. ab *alienatis* copijs etiam sex vene panduntur
cum suis exemplis. 86. & sequ.
Fons III. à *comparatis*. Cujus vene 4. cum suis exem-
plis. 88 & 89
Fons IV. ab *allusione*, seu lapsu in verbis, & sententijs.
Et hujus fontis vene 4. cum exemplis. Ih. 90 & sequ.
CAPUT. IV. De *congratis*, hæc quid sint, & ad quid
serviant. 93
Quæ in argumentatione, & amplificatione à Congratatis
observanda. *ibidem*
CAPUT. V. De *Genere*, & *Forma*. Genus quid sit, hu-
jus vis, & niter, & quomodo tractetur, 95
Amplificatio à genere unde sumenda. 96
Forma quid sit, quomodo tractanda. Quis ejus usus.
Quis ornatus. In amplificatione à forma quæ ob-
servanda, quæ cavenda. 97 & 98
Exercit. Rhet. 2. genere ad speciem. *Affatus amari*,
non flabit ac oritur reprimendus. *ibid.* & 99
Alia item à genere ad speciem: *Dicitur gratis iustitia*
maxima. 101
Exercit. Rhet. A. specie ad genus: *Omnis perturbatio*
animi, moras oritur sedanda. 102
Exercit. Rhet. item à specie ad genus: *Ex his, quæ*
IESU Societas Religionum minima in bonum Eccle-
sia operatur; quod universas Religionum statum in
Ecclesia utilitatem conferat, ostenditur. 103
CAPUT VI. De *Similitudine*, & *disimilitudine*. 106
Similitudo quid sit? quid dissimilitudo. *ibid.*
Similitudo dividitur in Parabolam, Exemplum, & In-
ductionem. *ibid.* & 107
Parabola quid sit, quomodo tractanda, quæ ejusdem par-
tis, *ibidem*
Etc. *Etc.*

INDEX

- Parabola quadruplex est: Habitualis, affectionis, naturæ, & actionis. Ibidem
 Inductio quid sit, & qualiter tractanda. 108
Exemplorum collectio quam vim alii rat. Ibid.
 Notæ Similitudinis, quæ in ea cavenda, quis usus? qui modus applicandi. Ibid. & 109
 Amplificatio à dissimilitudine eadem, quæ similitudinis. Ibid. & 110
 Exercit. Rhet. à simili: *Voluptas initio blanditur, deinde cruciat.* 111
 Exercit. Rhet. à dissimili: *Solus DEUS animinum bonis nisi latere potest.* 112
 CAPUT VII. De *Contrariis*. Contraria quid sint? eorum quatuor species. 114
Adversa quæ dicantur, qualiter ab his formandum argumentum, quid observandum. Eorum usus per antitheta, per Interrog. & Subjectionem, per modum similitudinis, per affirmat. & negat. Quibus particulis negantur. Ibid. 117. & 118
Privantia quæ sint, qualiter ab diversis differant, quæ in argumentatione ab his observanda. Ibid. 119
Relata, quæ sint, & quæ in argumentatione ab his observanda. Ibid. & 120
Negantia quæ dicantur, quomodo ab adversis, & privantibus differant, & quæ in argumentatione ab his observanda. Ibid. & 121
 Exercit. Rhet. ab adversis: *studium virtutis eam voluntate conjunctum est.* Ibid. & 122
 Exercit. Rhet. à privantibus: *Optanda est mora, quia quiescere.* Ibid. 123. & 124
 Exercit. Rhet. à relatis: *Durissimum servitutis genus est servire cupiditati.* 125. 126. & seq.
 CAPUT VIII. De *Adjunctis*. Locus hic fertilissimus est, Adjuncta, quæ vocentur, alia sunt rerum, & negotiorum; alia personarum. 128
 In Adjunctis rerum, & negotiorum considerantur antecedentes.

MATERIA RUM.

- cedentia, concomitantia, & consequentia. 129
 Adjuncta personarum præcipue, ac etiam rerum, & negotiorum comprehenduntur omnia hoc verbiculo: *Quis, quid, ubi, quibus auxilijs, cur, quomodo, quando.* Et quid per singulas has particularas intelligendum, quidque indicent, enucleatè exponitur. 130. 131. & 132
 Quis hujus loci sit usus, & quæ in eo observanda sint. 133
 Exercit. Rhet. ab Adjunctis supra memoratis: Describitur Herodis crudelitas in decollatione S. Joannis Baptiste. 134. & sequ.
 CAPUT IX. De *Antecedentibus, & Consequentibus*. hæc quid sint, & qualiter ab adjunctis differant, quomodo tractentur, & quis eorum usus. 138
 Amplificationis ex hoc loco modi duo cum suis exemplis proponuntur. Ibid. & 139
 Usus hujus loci varius, & quæ in eo observanda circa argumentationem, & amplificationem. 140
 Exercit. Rhet. in qua *mors Religiosi* ex eam antecedentibus, concomitantibus, & consequentibus *oratio deducitur.* 141. & sequ.
 CAPUT X. De *Repugnantibus*. quæ dicantur repugnantia, quomodo differant à contrarijs, quot modis erui ab his argumeta possint, quæ in argumentis observanda, quis hujus loci usus, quæ notæ repugnantium. 146. & sequ.
 CAPUT XI. De *Causis*. Causa quid sit, & quod duplex. 149
Materia quid, & quod duplex sit, quomodo à singulis argumenta sumenda, quis usus. 150
 Formalis quid, & quod duplex sit, quæ in argumentatione hujus causæ observanda, quis usus. 152
Efficiens quid, & quod duplex sit, quæ in argumentatione servanda, quis usus. 153
Finalis quid sit, quæ in ejus argumentis servanda, quis usus. 154
 Amplificatio ex singularum barum causarum locutione, & quot modis erunda. 155
 Exer.

INDEX

- Exercit. Rhet. A causa efficiente : *Studia multum con-*
ferunt ad integritatem vitæ. 161. & seq.
 Exercit. Rhet. A causa materiali: *Regia dignitas dignita-*
ti sacerdotali cedit. 163
 Exercit. Rhet. à Causa formali: *Homo animam ad se-*
suam semper erigere debet. 164
 Exercit. Rh. à Causa finali. *Utendum liberaliter divitijs*
166.
 Exercit. Rhet. ab omnibus quatuor causis simul, in quo
 ostenditur oratorie *tentationum pugnam esse diffi-*
lem 167. & seq.
CAPUT XII. De Effectis. Quid sint, tot eorum sunt mo-
 di, quot causarum. Ad omne dicendi genus fer-
 viunt, quæ in horum argumentis observanda, quis
 usus. 171. & sequ.
 Amplificatio ex hoc loco præcipuè somnimitur ab ijs effe-
 ctis, quæ à causa efficiente ortum habent. Exem-
 plum ex Cicero, & Seneca. Ibid. 174. & seq.
 Exercit. Rhet. in qua ab effectis animæ *rationalis, eam spi-*
ritualem esse, & memoriam ostenditur. 176. & seq.
CAPUT XIII. De Comparatione. Quid, & quotuplex
 hæc sit, 180
 A *maiori ad minus* quomodo ducatur argumentum. ejus
 vis in quo consistat. Quis ejusdem usus. Ibid. & 181
 A *minori ad majus* qualiter argumentum immutatur,
 quæ ejus vis, quis usus. Ibid. & 182
 Comparatio *parva* quomodo tractanda, & quis ejus
 usus. 183
 Amplificatio ex hoc loco tribus præcipuè modis fieri
 solet. Vel rem unam cum partibus multis, aut
 imparibus conferendo. Vel paria, & imparia per
 partes, seu effecta deducendo. Vel simul compa-
 rationem, & similitudinem jungendo. Ubique ex-
 empla sua adducuntur. 184. & seq.
 Imparium amplificationes quomodo effrendæ. 187
 Exercit. Rhet. à majori ad minus, in qua *negligentia bo-*
ni-

M A T E R I A R U M.

- minora in procedenda propria animositate conveni-*
unt. 188
 Exercit. Rhet. In qua evincitur a comparatione majo-
 rum, & minorum parium *audiam esse operam su-*
am. 190
CAPUT XIV. De Locis extrinsecis, eorumdemque usu.
 Locus extrinsecus, quid, & quotuplex sit, 193
 Cicero omnes locos extrinsecos sub uno Testimo-
 nio comprehendit, quod in dictum, & humanum
 dividit. Ibidem
SECTIO PRIMA. De Testimonio dictum, quid illud sit, &
quotuplex. 194
ARTICULUS I. De Oratoris, Vastitatis, Aspectus, &
Augurij, antiquorum, qualia hæc fuerint, &
quid in ijs attendendum, cum inducuntur, ut vel
vim habeant, vel infirmentur, ac vitulentur, 195.
 & seq.
ARTIC. II. De Sacerdotum, Haruspicum, & Confessorum
 responsis, qualia hæc fuerint, & quæ in eis obier-
 vantur. (quid in his adducendis arguendi. 198
SECTIO SECUNDA. De Testimonio humanum, quotu-
 plex illud sit, & quæ sub eo comprehenduntur, 201
ARTIC. I. De Exempla & Proverbij. Exemplum quid
 sit, & quotuplex 202
 In *Exemplis* tam veris, quam fictis, qualia sunt Fabulæ
 Potratum, quæ in ijs adducendis observanda, &
 qualiter exornanda, ac amplificanda. Ibid.
Proverbij quid sit, & quis ejus usus. 203
ARTIC. II. De Legibus, & Testibus. Lex humanali est
 juris communis, seu gentium, alia Civilis. Ibid.
 Quid sit *Jus commune*, seu *gentium*: quid *Jus proprium*
 seu *Civile*. Qualiter leges urgendæ, qualiter re-
 futandæ, & infringendæ. Ibid. & 204
Testes unde sumendi. In ijs appellandis, & eddu-

INDEX

cendis quæ observanda. Qualiter sint testandi, & infirmandi testes. 205

ARTIC. III. De *Passi*, *Tabulis*, *Figuris*, & *quæstionibus*, hæc quid sint, unde eruantur, & quomodo ab his in utriusque partem sumenda argumenta, ut vel vim habeant, vel infirmetur. 207

ARTIC. IV. De *Jurisdictione*, *Præjudiciis*, & *Fama*. Hæc quid sint, & quotuplicia, & qualiter ab istis in utramque partem sumenda argumenta. 209. & seq.

TRACTATUS TERTIUS

De Ornatu Periodorum, totiusque Orationis, qui in Tropis, & Figuris consistit. 212

Tropus quid sit, Quot sint tropi numero, qui proprii, & qui improprii. 213

CAPUT. I. De *Metaphora*, ejusque fontibus. Quid sit Metaphora, & quomodo differat à similitudine, tropo in communi. 214

Quot modis fiat juxta Soarium, & quid in eis cavendum sit. 215

Fontes communiores, unde metaphoræ eruantur, sunt tres. 1. species insigniores sub eodem genere contentas rei ejusdem generis attribueret. 2. a similitudine, & qualiter hæc inveniendæ. 3. Rerum in aliquo genere similitudinem verba propria ad invicem comparante. 217

Octo aliæ metaphorarum species ex Aristotele. 217

CAPUT. II. De *Metaphora Proportionis*, quæ ea sit, quot, & quæ ejusdem species. In singulis genus cum suis speciebus potissimum considerandum. 220

Prima species, est *substantia* ad *substantiam*. quomodo hoc fiat adhibenda in his Epitheta metaphorarum explicantia. 222

3. Spe-

MATERIALIUM.

2. Species est *quantitatis* ad quantitatem physicam, moralem, geometricam, & numericam, quæ in his consideranda, & quomodo ad invicem consideranda. 223

3. Species est *qualitatis* ad qualitatem tam sensibilem quam insensibilem. qualitates sensibiles sunt. 5. corporis sensus, insensibiles sunt actus intellectus, & voluntatis. In utriusque quid considerandum, ut aptæ translationes fiant. 227

Huc spectant etiam Facultates naturales hominis, vegetativa, nutritiva, sensitiva, æmēs, sitis, sanitas, motus, infirmitas, robur, fortitudo, fectus, mors. Item qualitates morales. v. g. fama, infamia, nobilitas, &c. Quomodo ab his eruantur sint metaphoræ. 231

4. Species *Relationum* est, quorum alia sunt inter æqualia, etiam à contrariis, alia inter causam, & effectum, ac ea, quæ rationem aliquam principij habent, alia inter superiores, & inferiores: & quomodo ex his formandæ metaphoræ. 233. & seq.

5. *Actionis*, & *Passionis*. Quomodo ab his sumendæ sint metaphoræ; præcipue verò ab actionibus externis omnium artium, & facultatum, v. g. Judicium, Civilium, negotiorum, rei militaris, artis medicæ, nauticæ, architectonicæ, fabrilis, lanariæ, pictoriæ, arithmeticæ, mulicæ, venatoræ, agriculturæ. Et quomodo ab actionibus cæremonialibus, id est, Sacrificijs, augurijs, natalitijs, sponsalitijs, funebribus, ludijs, ac festis. 236. & seq.

6. *Sitis*, seu posituræ, qualiter ab his sumendæ sint metaphoræ. 241. & seq.

7. *Locæ* ad locum, quæ in his consideranda, ut aptæ eruantur metaphoræ, sive deinde transferantur voces à locis materialibus ad materialia, sive ad moralia. 244

8. *Motus* ad motum, qualiter nimirum eruantur metaphoræ. 244

INDEX

phoræ à motibus facultas vegetativa, à mothias
tur di progressivo, artificiali, ex his universalibus
lento, & veloci, à motuerum liquidarum. Et qua
lier hi motus ad moralia transferri queant, 246.
9. *Temporis*, ad tempus qualiter nimirum voces tempo-
ris tum extrinseci, quàm intrinsicè transferri queant
ad corpora materialia, & ad moralia. 248

10. Species est *Habitus* ad habitum, sive vestitum, qua-
liter ab hoc summenda metaphora, videlicet ab eo,
quod aliquid tegit, a vestibus, quæ parti alicui aptan-
tur, à coloribus, figura, & ornatu vestitum. Item
ab his, quæ ab homine possidentur. Et quomodo
hec omnia ad moralia veniunt transferri queant,
Hinc etiam desumuntur vestes symbolice virtutum,
& vitiorum. 249

Roma per omnes supramemoratas metaphoras (spe-
cies, describitur, 252
Ad facilius inveniendas metaphoras supradictas, Index
categoricus formandus. 254

CAPUT III. Modus facilissimus inveniendi de quacum-
re metaphoras, & argutos formandi conceptus,
columque variet, & multipliciter exprimendi, in-
geniosè deducendi proponitur. 255

Index Categoricus qualiter formandus. Quæ membra
sub categoria substantiæ veniant. Quæ sub qua-
titatis, qualitatis, relationis, Actionis, & passionis
suis, temporis, loci, motus, habitus. Ibidem. & seq.
Cujus harum Categoriarum membro adscribenda res
sub eo comprehendat. 262

Pro Exemplo supra dictorum: Rei paræ, *Nani* aut
Æsopum juxta mox dictas categorias, & indicem
ex his constatum desumpto adstrunt. Ibidem. & seq.
Modi varij quam eandemque metaphoram (v. g.
Præteritum.) diversimodè offerendi proponuntur,
videlicet per regulas Grammaticas, per voces sy-
nonymas, per terminos relativos, per anteceden-
tia,

MATERIARUM.

Via, concomitantia, & consequentia; peradjuncta;
denique per omnes categorias. 272. 273. & seq.

CAPUT IV. De *Synecdochis*, ejus definitio, quomodo
diffinitur à metaphora. fit pluribus modis. 1. po-
nendo partem pro toto, & e contra. 2. singularem
pro plurali, & vicissim. 3. genus loco speciei, &
e contra. 4. materiam, ex qua res aliqua facta est,
pro ipsa; sed dandum tunc materię epithetum
ipsi, quàm significare volumus, conveniens. 5.
pro consequentibus antecedentia. 6. Figuram pro
re figuratam. 7. Genus pro genere. 8. speciem pro
specie. 9. membrum corporis pro toto corpore,
tam artificiali, quàm naturali. 279. 280. & seq.

CAPUT V. De *metonymia*, quid sit, & quot modis fiat,
sit autem 1. ponendo causam pro effectu; rerum
inventores primos pro rebus ab eis inventis; Ele-
mentorum, aliarumque rerum Præsides, ac Deos,
pro rebus, quibus præsunt. 2. Iffictam pro causa.
3. Continens pro contento. 4. Contentum pro
continente. 5. Possessorè pro re possessa. 6. Signum
rei pro re, cujus est signum. Item populorum, Prin-
cipamque gentilitia insignia, propriis populis, &
Principibus: quorum etiam signa à Regnorum flu-
vij, populorumque vestibus, & armis petuntur.
Signa præterea deorum propriis Dijs. Huc quoque
spectant signa litteraria, & Iolonica, hæc tamen u-
suatione Poëtis. 288. 286. & seq.

CAPUT VI. De *Antonomasia*, *Catachresi*, & *Periphrasi*.
quid sint, & quomodo fiant; & qualiter differant
à Catachresis à metaphora. 290. 291. & 292.

CAPUT VII. De *Onomatopoeia*, *Metalepsi*, *Alligatoria*, *Ironia*, *Hyperbole*, & *Hyperbole*, quid sint, & quot
modis fiant. Quot modis fingi possint verba, qua-
liter dignoscatur Ironia, & quomodo differat ab
Allegoria. Ex quibus fontibus eruantur Hyper-
boles, & quomodo tractentur. Ibidem. 294. & seq.

F f

INDEX

Regula generalis distinguendi ab invicem singulos tro-
pos. 300. & 301

CAPUT VII. De *ornatu*, qui in figuris tam *verborum*, quam *sententiarum* consistit. Quid, & quomodo sit figura, & quomodo differat à tropo. Ibid.

Circumscriptio de forma figuratè loquendi, quæ si-
gura pathetica nuncupantur, motuum animi in-
teriorum expressivæ; Quot autem sunt animi mo-
tus ab intellectu, & voluntate procedentes, toti-
dum sunt figurarum differentiarum specifice 302. 303.
& c. Duplex est facultas animi, apprehensiva una, al-
ter appellativa. 305

Apprehensiva, seu *Intellectiva* facultatis agens qui sunt,
& quæ figuræ eorundem sunt expressivæ. Ibid.
Quæ figuræ ad exprimendos agens Appetitivæ Faculta-
tis à voluntate, ejusdemque passionibus proceden-
tes servantur. 306

Uniusque Facultatis agens potiores figuratè in unico hoc
exemplo exprimentur. *Brevi hæc in urna conduntur cineres Magni Alexandri.* 307

CAPUT IX. *Principales* *Sonitus*, tum *Verborum*, tum *Sententiarum* *Figuræ* explanantur. 315

Regula generalis distinguendi figurarum inter se differentiam. 316

Repetitio quid sit, & quot modis fiat, & quis ejusdem usus 317

Conduplicatio quid sit, quot modis fiat, quæ illius vis, quis usus, quæ iter differat à repetitione. 319

Gradatio quid sit, quot, & quibus modis fiat. 322

Synonymia quid sit, quando, & ubi ea utendum. 325

Polysyndeton quid sit, & quot modis fiat. 326

Subjunctio quid, & quomodo sit, quis ejus usus, & qua-
liter celari possit. 327

Apostrophe quid sit, quot modis fiat, quis ejus usus. 329

Prosopopæia quid sit, quot modis fiat, quis usus. 331

Exclamatio quid sit, quot modis fiat, quis usus. 332

Cere-

MATERIARUM

Correctio Verborum quid sit, & quot modis fiat. 334

Correctio Sententiarum quid sit, & quot modis fiat. 336

Antithesis quid sit, & quot modis fiat. Ibid. & 337

Prætermissio quid sit, & quot modis fiat. 338

Hypotyposis quid sit, quis ejus usus. 340

Concessio quid sit, & quot modis fiat, quis ejus usus, quæ
ejusdem formulæ. 341

Sustentatio quid sit, quot modis fiat, quis ejus usus. 342

Interrogatio quid sit, & quis ejus usus. 344

Distributio quid sit, & quis ejus usus. 345

Diligentia quid sit, & quomodo fiat. 349

TRACTATUS QUARTUS.

De Artificio tum *Orationis*, tum *Con-*
cisionis (structura, & Partibus. Quid sit *Oratio.* 348

CAPUT I. *Modus facillimus faciente de quacunque ma-*
teria Orations integræ, nisi & Concisionis propolitur. 349

1. *Quæstionis*, seu *materialis* ad dicendum assumptæ vis,
ac status bene perpendendus, videndumque ad quod
genus causæ pertineat. Ibid.

2. *Inveniendæ ex locis Rhetoricis argumenta* ad pro-
bandum, & ornandum, eorumque sylvæ compa-
randa ex *Authoribus.* 350

Unde, & ex quibus præcipue *Authoribus* divina, & SS.
Patrum eruenta sunt testimonia. Unde proverbialia
sacra, & profana. Unde historiarum sacræ, & profanæ
mores gentium, proprietates gemmarum, herba-
rum, animalium, &c. Unde fabulæ Poëtarum,
Emblemata, hieroglyphica, symbola, & philo-
sophorum placita. 351. & seq.

Quomodo *Indicibus* librorum utendum, ut rem quæli-
tam repetas. 354 F. 2 3. Inven-

INDEX

3. Inventa argumenta sive loco collocanda, & ordine in certas classes distribuenda, & quæ in hac disputatione argumentorum observanda. 355
4. Argumenta in syllogismos redigenda. 357
- Qualiter ferendus sit de quacunquere, & materia syllogismus, & qualiter exponendus, ac tractandus, Ibid. & 358
- Quomodo tandem ex supra dictis Oratio ipsa, aut Canticum formanda. 359
- Methodus formandi themata. 361
- CAPUT II. *De compositione Orationis Methodus ostenditur ex resolutione Orationis I. in Verbum, quam Cicero Divisionem appellat.* 362
- CAPUT III. *De Exordio.* Orationis partes sunt 4. Quæ sunt semper necessariae, quæ non. 371
- in Exordio quid spectandum. Qualiter benevolentia, attentio, & docilitas comparanda, & captanda. 372
1. Exordia ex visceribus causæ potissimum summanda, & quomodo. 374
- Ab adjunctis loci, temporis; personæ, rei &c. 375
3. A sententia, more, exemplo, ritu, &c. 376
- Qualiter in Oratione exordium. Qualiter & quando ex abrupto, qualiter in Paradoxis. Ibid. 377
- Quale Exordium faciendum, cum vel sibi, vel materiæ fidit Orator. 378
- Qualiter dilatanda Exordia, quæ eorum virtutes, quæ vitia. Raro abstinendū Exordis, & quando. Ib. & 379
- CAPUT IV. *De Propositione.* quid hæc sit, debet esse unica, ad quam omnia argumenta referantur, clara & accommodata loco, temporis &c. 380
- Modi aliquot novas, ingeniosasque Propositiones inveniri in genere Exornativo, proponuntur v. g. statuere aliquem pro Idea virtutis culpasiam. Vel virtutes omnes in unam reducere. vel duo de eodem contra didictoria asserere: jam problematice,

MATERIARUM.

- Est, jam per comparationem cum magnæ virtutis viro, aut magni pretij, jam erigere alicui arcum, vel currum triumphalem, colossam, mausoleum &c. Nunc virtutes oppositorum vitiorum nomine inducere, vel contra. Erit quòque elegans, & ingeniosa propositio cum metaphorica aut Allegorica fuerit. 351. 352. & 353
- In materia stricta quid agendum. 354
- CAPUT V. *De Narratione.* Quid, & quotuplex sit, quo loco collocanda. debet esse aperta, breviss, probabilis; itavis. Quando eâ utendum, quando non. 385
- CAPUT VI. *De Confirmatione, Argumentationibus, de digressione, & Confutatione.* 388
- Confirmatio* quid sit. Ibid.
- Quid, & quot sint statim, & qualiter tractandæ. Ibid.
- Argumentatio* quid sit, & quotuplex sit. 389
- Syllogismus* quid sit, quot partes habeat, & qualiter Oratore tractandus. 390
- Enbymeana, Inductio, Exemplum, Epicheirema, Sorites, & Dilemma* quid sint, & quomodo formentur. 391. & 392
- Confirmationis faciendæ quis sit modus. non semper eodem argumentationis genere utendum, nec eodem semper modo argumentatio inchoanda. 393
- Digressio* quid sit, qualiter, & quando faciendâ. 395
- Confutatio* quid sit, & quomodo tractandâ. Ibid. & 396.
- CAPUT VII. *De Transitione,* quid hæc sit. tot sunt transitionum modi, quot figuræ sententiarum, quarum aliquæ in exemplum adducuntur. 397
- Formulæ aliquæ transitionum ad partes orationis majores, & minores. Et quæ transitiones censentur pulcherrimæ, ac optimæ. 399
- CAPUT. VIII. *De Peroratione, seu Epilogo, & Affectibus excitandis.* 401

INDEX

- Epilogus* quid sit. & quae eius partes. Enumeranda bre-
viter in eo præcipua Confirmationis argumenta,
quomodo, & quando hac enumeratione utendum
Ibidem.
Quid in Epilogo spectare debeat amplificatio, & quo
tendere. 402
Motus, & *affectus* in Peroratione adhibendi. Propo-
nuntur regulæ quædam eorundem in Auditoribus
excitandorum. 403
In Consecratione affectuum cavenda est longitudo, &
læritas. 405
Interdum ex abrupto concludi poterit oratio, & quan-
do. Ibidem.
Concionis idem est artificium, ac Orationis. optimæ au-
tem erant fructuosissimæ, si ad hæc idem fere re-
ctæ fuerint. Ibid. & 406

TRACTATUS QUINTUS.

*Demonstratio practica formandarum Oratio-
num, seu Concionum, tam in genere Exornatio-
rum, quam in genere deliberativo.* 407

CAPUT I. De genere Exornatio in Communi. Quæ in
laude Personarum spectanda, quæ in laude Urbium.
Ibid. quæ in laude facti

CAPUT II. *Varia Oratorum, Concionumque ad genus Ex-
ornatum s. elegantium species cum earundem conf-
ciendarum artificio exponuntur.* 409

Genetivæ, seu Natalitiæ Orationis artificium. 410

Lustricæ, quæ in impositione alicuius nominis personæ
cuiuspiam fieri solet, artificium. 412

Epinicion, seu *Gratulatorie*, tam de obtenta victoria,
quam dignitate artificium. 414. & seq.

Lamentatorie orationis artificium. 415
Pæno

MATERIAM.

*Pæno*rie tam à DEO, quam ab hominibus artificium. 417

Salutatoria, seu *Exceptoria* in adventu gravis alicuius
personæ, &c. artificium. 418

Dedicatorie, quæ libris, opus, templum, &c. Patrono,
auctori, aut Sancto dedicatur, artificium. 419

Funeris in morte alicuius, artificium. 420

CAPUT III. De genere *Deiæ* in communi. Delibe-
ratio in materia, & in tus questionis quæ sit 422

Fontes, unde fumenda argumenta, Ibid.

Quæ in disputatione observanda. 423

Exordia in genere deliberativo unde fumenda. Quid in
confirmatione, & refutatione agendum. 424

Amplificatio unde erucunda. Quis Epilogus. 425

CAPUT VI. *Varia Oratorum Concionumque Generis De-
liberativi species cum earundem conficiendarum arti-
ficio exponuntur.* 426

Sosiorie, *Dissonorie*, & *Consolationis* quod sit artifi-
cium. Ibid.

Hortatoria, *Dehortatoria* artificium. 428. & seq.

Commensuratorie, seu Parenneticæ, aut correlative
Orationis artificium. adhibetur discrimen inter ad-
monitionem, & oburgationem. 430

Commendatorie artificium quale. 433

Incitatorie, quod artificium. Ibidem.

Consolatorie artificium. Ibidem.

Conjunctivæ, quæ valde frequens Oratio est, licet tristis
sit atque acerba, artificium. 435.

O. A. M. D. G.

Tartalommutatója azoknak a lényeges témáknak és tárgyaknak, amelyeket ez a kis mű tartalmaz, és amelyekről értekezik¹

ELSŐ ÉRTEKEZÉS

A körmondatok szerkezetéről, arányos elrendezéséről és választékosságáról	9
I. FEJEZET	
Mi a körmondat és hány elemből áll?	10
A körmondat meghatározása	10
A négyrészes körmondat	10
Az egy membrumból álló mondat és alkalmazása	11
A két membrumból álló mondat és alkalmazása	11
A három membrumból álló mondat és alkalmazása	12
A négy membrumból álló mondat és alkalmazása	12
II. FEJEZET	
A körmondat részeiről. Milyen írásjelek különítik el ezeket?	13
Mi az incisum, miben tér el a membrumtól?	13
Mi a membrum?	14
A membrum felosztása teljes és félig teljes típusra	14
Mi a teljes membrum?	15
Mi a félig teljes membrum?	15
Hol és mikor legyen elhelyezve a komma, és vajon mindig elkülönülnek-e az incisumok a kómmától?	16
A membrumokat mikor választja el kettőspont egymástól?	18
Mikor választja el kettőspont a szemikolónoktól?	19
Mikor választja el kérdőjel vagy felkiáltójel?	19
Mikor osztja ketté a membrumokat a komma? ²	20
A kis pontról, mit jelent ez és hogyan használjuk?	21
III. FEJEZET	
A körmondatok felosztása incisumos, membrumos, körülhatárolt, kevert szerkezetű, négytagú és lekerekített típusokra. Ezek alkalmazása	21
Mi az incisumos körmondat, és hogyan alkalmazzuk? Mi az ékessége?	22
Mi a membrumos körmondat, és hogyan alkalmazzuk? Mi az ékessége?	23
Mi a körülhatárolt körmondat, és hogyan alkalmazzuk? Mi az ékessége?	24
Mi a kevert körmondat?	25

¹ Az írásképet az eredeti nyomtatvány formáját követi. A kurzív írásmód a fogalmakat és a beszédpéldák címeit emeli ki. A fordítás a Debreceni Ref. Koll. Nagykönyvtára RMK 1040 sz. példányából készült.

² Itt a közbevetett szerkezetekről van szó.

Mi a négytagú körmondat?	26
Mi a lekerekített körmondat?	26
Mikor és hol kell körmondatokban beszélni?	27
Milyen hosszú lehet, és milyen hosszú legyen a körmondat?	27
Mire kell tekintettel lenni a körmondat elején, közepén és a végén?	28

IV. FEJEZET

A körmondatok választékosságáról. Ez a hangok kiválasztásával, hatásos és művészi elrendezésével jön létre	28
I. A körmondatnak latinusnak, világosnak és ékesnek kell lennie. Ezek elérésének módja	29
II. A szebben hangzó, emelkedettebb és csillogóbb szavakat kell kiválasztani!	31
III. Milyen szórendre kell tekintettel lenni a körmondatokban? Mit kell elkerülni a szavak elrendezésében?	33

V. FEJEZET

A hangok és szavak választékos felcseréléséről. A szavak választékos felcserélésének néhány szabályát adjuk elő, és ugyanezekre vonatkozóan néhány megfigyelést is	34
--	----

VI. FEJEZET

A körmondatok összekapcsolódásának módját mutatjuk be, amely kötőszavakkal, határozószókkal, névmásokkal és alakzatokkal megy végbe	38
---	----

VII. FEJEZET

Azt tárjuk fel, hogy milyen forrásai vannak a szóbőségnek, hogyan érjük ezt el enallagéval fölérendelt fogalommal, ellentétes szóval, szinonimával, szóképpel.....	39
--	----

MÁSODIK ÉRTEKEZÉS

A körmondat bővítése az összes szóközi közhellyel	41
Mit jelent a belső és a külső közhely? Mit jelent a subiectum és a praedicatum?	

I. FEJEZET

A körmondatok bővítésének első forrása, amely a <i>meghatározásból</i> származik	41
Honnan eredhet az egyik közhelynek a másiktól való eltérése és különbözése	43
Mi a meghatározás? Ennek részei: a fölérendelt fogalom és a sajátos jegyek. A meghatározás két fajtája: a dolog lényegére utaló és a dolog milyenségére utaló meghatározás	44
Mire kell minden meghatározásban ügyelni?	44
<i>A szóinkatban alkalmazott meghatározás használatának módjai</i> I. Egyszerű meghatározással	44

II. A meghatározás részletezésével ezen példa alapján: A világ megismerte az apostolok igyekezetét	44
III. A sajátos jegyek felhasználásával egy beszédpélda alapján, amelyben bebizonyításra kerül az, hogy semmilyen megalkotott dologban nem lehet boldogságra lelni	46
IV. Az okokkal, különösen az indító és végső okkal	51
V. A következmények által	51
VI. A hozzárendelt dolgok által	52
VII. Tagadással. Először arról szólva, hogy mi nem jellemző a dologra, majd arról, hogy mi a dolog valójában: ezt vagy annak bemutatásával tesszük, hogy mi nem lehet a dolog, és aztán az olvasóra bízuk ennek megértését, vagy történhet ez az ironia eszközével is	52
VIII. A hasonló dolgok halmozásával. Itt a bűn súlyosságának szónoki leírása következik. Miben különbözik a hasonlítóval történő meghatározás a hasonlattól?	54
IX. A rokonértelmű szavakkal	54
X. A korábban bemutatott meghatározások keverésével és más retorikai közhelyekkel való retorikai leírása következik a bűnben megkeményedett szívnek	57
Egy másik beszédpélda, melyben az összehasonlítások halmozásával, a tagadással alkotott definíciókkal, jellemrajzzal és az ellentétes fogalmakkal írjuk le a képmutatót	61
II. FEJEZET	
A körmondatok bővítésének második forrása: <i>a fogalom részekre osztásával.</i>	
Mit jelent a fogalom részekre osztása?	65
Mit jelent a különálló, mit a gyűjtő, mit a fölöttes egész fogalma?	110.
Az egész fogalma alapján való bővítés módjai	
1. Amikor valamiről egy egész fogalmat állítunk, akkor ugyanannak az egésznek a részeit állítanunk kell, és viszont, az egész tagadásával annak részeit is tagadnunk kell. Erre vonatkozó példák	67
2. Egy egész fogalom néhány elemének a tagadásával való bővítés módjai: akár néhány elemet elvetünk, akár csak egyet állítunk, és ezzel ellentétben néhány elemet állítunk és csak egyet tagadunk.	
Példa: A bűnök a közösség lázadásának okai	67. 68
A részletezés felsorolása kiterjedhet a többi közhelyre is. Milyen alakzatokkal lehet ezt díszíteni?	70
3. A különféle sajátos jegyek halmozással való bővítési módja	71
Mikor és hol kell alkalmaznunk ezt?	72
Első beszédpélda: A legfőbb jó egyedül csak Istenben jelenik meg	110.
Második beszédpélda Szent Cyprianustól: Semmilyen teremtetett dolog nem bizonyul állandónak	73
Harmadik beszédpélda Szent Cyprianustól: Mindenütt a bűn uralkodik	76

III. FEJEZET

A jelentésmagyarázatról. Mi a jelentésmagyarázat, és mire szolgál?	78
Úgy tárgyaljuk és úgy bővítjük, mint a meghatározást	78
Első példa: Az ékesszólás dicsérete	79
Második példa: Igen nagy gaztett az Úrvacsora méltatlan felvétele	80
A jelentésmagyarázat a szójátékban, tréfában, vagy másképpen élben érvényesül, a dicséretben és a gáncsolásban, felhasználják az anagrammák, epigrammák a rejtvények és az elogiumok írására, az elmés szójelentés megtalálására	81
A nyelvi ötletek négy forrása	
1. Az <i>ellentétekből</i> , melyekből az elmés jelentés feltárásának hasonlóképpen nyolc ere fakad. Mindez példákkal	83
2. Az <i>egymástól elkülönített dolgokból</i> , melyeknek hat ere tárul fel, példákkal	86
3. Az <i>összehasonlításokból</i> , és ennek négy forrásából példákkal.....	88
4. A <i>szójátékokból</i> , a szavakkal és azok jelentéseivel való játszadozásból, ennek négy forrásából, példákkal	89

IV. FEJEZET

A szó <i>származtatása</i> . Mit jelent ez, és mire szolgál?	93
Mire kell figyelni a szó származtatásából eredő érvelésben és bővítésben?	93

V. FEJEZET

A <i>genus</i> és a <i>forma</i> . Mi a genus, ennek lényege, használata, hogyan kerül tárgyalásra?	95
A genusból származó bővítés honnan eredjen? ³	96
Mi a forma, hogyan kerül tárgyalásra, milyen ennek használata, díszítése. Mire kell ügyelni a forma alapján való bővítésben, és mit kell kerülni? ...	97
Beszédpélda a genustól a species felé haladva <i>A szerelem érzését mihelyt megszületik azonnal el kell nyomni!</i>	98
Másik beszédpélda szintén a genustól a species felé haladva: <i>Isten kegyelmének elvesztése a legnagyobb veszteség</i>	101
Beszédpélda a speciestől a genus felé haladva: <i>A lélek minden vihara, ahogy feltámad, úgy le is csendesedik</i>	102
Beszédpélda szintén a speciestől a genus felé haladva: <i>A Jézus Társaság, noha a legkisebb rend, mégis igen sokat tesz az egyház és a katolikus vallás javáért</i>	103

VI. FEJEZET

A körmondat bővítése a <i>hasonlóság</i> és a <i>különbözőség</i> alapján	106
Mi a hasonlóság és mi a különbözőség?	106
A hasonlóság parabolára, példázatra és rávezetésre osztható	106
Mi a parabola, hogyan tárgyaljuk, melyek a részei?	106

³ A genus fogalom alapján is szerepel egy beszédpélda a 96. lapon, melyet a tartalomjegyzék nem tüntet fel: *A tudomány ékesíti az embert.*

A parabola négy fajtája: a birtokláson, az érzésen, a természeti tulajdonságon és a cselekvésen alapuló	106
Mi a rávezetés, hogyan tárgyaljuk?	108
A példával való összevetésnek mi a jelentősége?	108
A hasonlóság ismertetőjegyei, miket kell kerülni ennél, hogyan használjuk, a bővítésének milyen módjai vannak	109
A különbözőséggel végzett bővítés ugyanolyan, mint a hasonlósággal történő. A különbözőség ismertetőjegyei	111
Beszédpélda a hasonlóság alapján: <i>A gyönyör először csalogat, azután meggyötör</i>	112
Beszédpélda a különbözőség alapján: <i>Egyedül ISTEN képes elégedetté tenni az ember lelkét</i>	114
VII. FEJEZET	
<i>Az ellentétes dolgok.</i> Mit jelentenek az ellentétes dolgok? Ezek négy fajtája	116
Mit nevezünk <i>ellenkezésből fakadó ellentétnek</i> ? Hogyan formálunk ezekből érveket, és mire kell eközben ügyelni? Ezek alkalmazása a szembeállítás, a szónoki kérdés, az ellencáfolat alakzataiban, a hasonlításban, a bizonyításban és a cáfolatban. Ezek milyen részekre oszlanak?	116
Mik a <i>valamitől való megfosztottságból létrejött ellentétek</i> ? Miben térnek el az <i>ellenkezésből adódó ellentétektől</i> ? Mire kell figyelni az ezekkel végzett érvelésben?	119
Mit jelent a <i>viszonyon alapuló ellentét</i> , és mire kell ügyelni az ezekkel végzett érvelésben?	120
Mit jelent a <i>tagadáson alapuló ellentét</i> ? Miben tér el az <i>ellenkezésen és a megfosztáson alapuló ellentétől</i> ? Mire kell figyelni a vele való érvelésben?	121
Beszédpélda az <i>ellenkezésen alapuló ellentét</i> től: <i>Óhajtunk a halált, mivel az nyugalmat ad!</i>	124
Beszédpélda a <i>viszonyon alapuló ellentét</i> től:	125
<i>A szolgaság legdurvább neme, ha a gyönyörök szolgálói vagyunk</i>	125
VIII. FEJEZET	
<i>A körülmények</i> – Ez igen bőséges közhely. Miket nevezünk körülményeknek? Ezek részben a dolgokra és kötelességekre, részben személyekre vonatkoznak	128
A dolgokra és a kötelességekre vonatkozó körülményekben az előzményekre, a kísérő jelenségekre és a következményekre gondolunk	129
A személyekre, de még a dolgokra és kötelességekre vonatkozó körülményekre is alkalmazzuk ezt a versikét. <i>Ki? Mi? Hol? Mi segítséggel? Miért? Hogy? Mi időben?</i> ⁴ Ennek részletei és ezek jelentése egyszerűen és világosan kifejtve	130

⁴ Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando.

Hogyan kell ezt a közhelyet használni, és mire kell eközben ügyelni?	133
Beszédgyakorlat az említett körülmények alkalmazásával: <i>Heródes Keresztelő Szent Jánossal szemben tanúsított kegyetlenségének leírása ..</i>	134
IX. FEJEZET	
<i>Az előzmények és a következmények.</i> Mit jelentenek ezek? Hogyan különböznek a körülményektől? Hogyan tárgyaljuk ezeket? Használatuk	138
Az ezekkel való bővítés két módja kerül bemutatásra a rájuk vonatkozó példákkal	139
Ezeknek a közhelyeknek változatos alkalmazása, mire kell figyelni a velük való érvelésben és bővítésben	140
Beszédgyakorlat, amelyben a hívő ember halála kerül bemutatásra a megelőző, kísérő és a következményekre vonatkozó körülmények alapján szónoki eszközökkel	141
X. FEJEZET	
<i>Az egymást kizáró dolgok.</i> Mit nevezünk így, miben tér el ez az ellenkezésből eredő ellentétectől? Hányféle módon lehet ezekből érveket meríteni, mire kell figyelni az ezekkel való érvelésben? Milyen ennek a közhelynek a használata? Melyek az egymást kizáró dolgok ismertetőjegyei?	146
XI. FEJEZET	
<i>Az okok.</i> Mik az okok és hányfélék?	149
Mi az anyagi ok, és hányféle? Hogyan használjuk ezeket egyenként az érvelésben?	150
Mi az <i>alaki ok</i> ? Hányféle? Hogyan alkalmazzuk, és mire figyeljünk az ezzel való érvelésben?	152
Mi az <i>eszközlő ok</i> , hányféle, mire figyeljünk, ha ezzel érvelünk? Használata	153
Mi a <i>végző ok</i> ? Mire figyeljünk az ezzel való érvelésben? Használata	154
Honnan merítsük, és milyen módon végezzük el a bővítést ezekből az okokból származó közhelyekkel?	155
Beszédpélda az eszközlő ok alapján: <i>A tudományok sokat jelentenek a feddhetetlen élet számára</i>	161
Beszédpélda az anyagi ok alapján: <i>A király méltóságánál előbbre való a főpapé</i>	163
Beszédpélda az alaki ok alapján: <i>Az embernek mindig az ég felé kell emelnie a lelkét!</i>	164
Beszédpélda a végző ok alapján: <i>Az embernek adakozóan kell élnie a gazdagságával</i>	166
Beszédpélda mind a négy ok együttes alkalmazásával, melyben szónoki eszközökkel ez kerül bemutatásra: <i>Nehéz a kísértés elleni küzdelem</i>	167

XII. FEJEZET

<i>A következmények.</i> Mik a következmények? Annyi módja van, ahány az okoknak. Minden beszédfajta-ra vonatkoznak. Mire kell ügyelni az ezekkel való érvelésben? Használatuk	171
Ezzel a közhellyel való bővítés leginkább azokból a következményekből származik, melyek az eszközlő okokból keletkeznek. Példák Cicerótól és Senecától	174
Szónoki beszédpélda, amelyben az kerül bemutatásra <i>az értelem következményei alapján, hogy az is szellemi és halhatatlan</i>	176

XIII. FEJEZET

<i>Az összehasonlítás.</i> Mit jelent és hányféle lehet?	180
<i>A nagyobb-nak a kisebbel való összehasonlításából</i> származó érvek. Honnan vegyük azokat? Mi ennek lényege? Milyen a használata?	181
<i>Az egyenlő dolgok összehasonlításának</i> tárgyalási módja – hogyan használjuk? ..	183
<i>Az összehasonlítás közhelyéből</i> leginkább e három módon származhat bővítés: egyrészt lehet egy dolog összevetése több hasonlóval vagy eltérővel, másrészt lehet hasonló ⁵ és eltérő dolgok összevetése részenként vagy a hatásuk levezetésével, harmadrészt az összehasonlításnak és a hasonlatnak az együttes alkalmazásával. Mindegyikre példákat hozunk	184
Hogyan alkalmazzuk a nem egyenlő dolgokból eredő bővítést?	187
Beszédpélda a nagyobb-nak a kisebbel való összevetése alapján, amelyben az embernek a saját lelki üdvével szembeni hanyagságát rójuk meg	188
Beszédpélda, amelyben arról győzünk meg a kisebbnek, a nagyobb-nak és az egyenlőnek az összevetésével, hogy <i>az üdvösségünkön fáradozzunk</i>	190

XIV. FEJEZET

<i>A nem retorikai érvek</i> és ezek alkalmazása. Mit jelentenek a nem retorikai érvek, és hányfélék?	193
Cicero mindegyiket a tanúságtetés fogalma alá vonja, istenire és emberire osztja	193
A FELSZÓRÁS ELSŐ RÉSZÉ: <i>Az Istentől származó tanúságtétel.</i> Mi ez és hányféle?	194
ELSŐ SZAKASZ: <i>A régiek jóségei, jóvendőmondásai, madárszemléi, madárjóslatai.</i> Milyenek lehettek ezek, mire kell figyelni ezeknél, hogy hatásosak legyenek, mikor akár a bizonyításban, akár a cáfolásban érvként alkalmazzuk	195
MÁSODIK SZAKASZ: <i>A főpapok, bélijóslók és álommagyarázók jóslatairól.</i> Milyenek lehettek e jóslatok, mire kell figyelni ezekkel kapcsolatban, a velük való érvelés	198

⁵ Az eredeti nyomtatványban a *partibus* sajtóhiba. Helyesen *paribus*.

A FELOSZTÁS MÁSODIK RÉSZÉ: Az emberektől származó tanúságtétel.	
Ez hányféle lehet, és mi tartozik e fogalom alá?	201
ELSŐ SZAKASZ: A példákrol és a bölcs mondásokrol. Mik ezek, és hányfélék?	202
Milyenek a költők meséi a valóságos és képzelte példákban. Mire kell ügyelni alkalmazásukban, hogyan kell velük ékíteni és bővíteni a témát?	202
Mi a bölcsmondás? Ennek használata	203
MÁSODIK SZAKASZ: A törvényekről és a tanúkról. Az emberi törvény egyrészt a mindenkire érvényes népek joga, másrészt magánjog.	203
Mi a közösségi jog vagy a népek joga, és mi a magánjog vagy polgári jog. Miképpen kell a törvényeket buzgón alkalmazni, cáfolni és megtörni	204
Honnan kell vennünk a tanúságtételt? A tanúságtevő megszólítása vagy szavainak idézése. Miképpen kell megerősíteni és megcáfolni a tanúságot?	204
HARMADIK SZAKASZ: Az egyezményekről, iratokról, jegyekről, kíváncsallatásról. Mik ezek, honnan kell ezeket felkutatni, hogyan származnak ezekből érvek a cáfolásra és a bizonyításra avégett, hogy vagy meggyengítsék, vagy megerősítsék az érvelést?	207
NEGYEDIK SZAKASZ: Az eskürol, az előítéletekrol és a hírről. Mik ezek? Hányfélék, hányféleképpen lehet ezekből mind a cáfolatra, mind a bizonyításra érveket találni?	209

HARMADIK ÉRTEKEZÉS

A körmondatoknak és az egész szónoklatnak a díszítése, amely a szóképeken és az alakzatokon nyugszik	212
Mi a szókép? Hány szókép van, melyik valóságos és melyik nem?	213

I. FEJEZET

A metafora és ennek forrásai. Mi a metafora, miben tér el a hasonlattól és más szóképtől általában?	214
Hányféleképpen jön létre Soarius szerint, és mire kell ügyelni ennél a szóképnél?	215
A metaforák keletkezésének általában három forrása van: 1. A különleges sajátos jegyeknek a velük azonos genus alá foglalt dologhoz való rendelése; 2. A hasonlóság és a milyenség alapján való fellelésük; 3. Valamilyen nemből hasonló dolgok jellemző szavainak egymással való kölcsönös összevetése	217
A metaforák nyolc más sajátossága Arisztotelész alapján	219

II. FEJEZET

A viszonyításon alapuló metafora. Hogyan jön létre, hányféle sajátosságuk van és ezek milyenek? Külön-külön a sajátosságaikkal együtt kell vizsgálnunk a metaforák neveit!	
---	--

Első sajátosság a szubsztanciáé, amely egy másik szubsztanciára vonatkozik. Hogyan jön ez létre? Ezeknél a metafora magyarázatára jelzõt kell alkalmazni	222
2. sajátosság <i>a mennyisége</i> , amely egy másik mennyiségre vonatkozik a természet, az erkölcs, a mértan és számok tekintetében. Mire kell ezeknél figyelni, és hogyan kell ezeket megfeleltetni egymásnak?	223
3. sajátosság <i>a minősége</i> , amely egy másik minőségre vonatkozik, melyek egyrészt érzékeltesek, másrészt nem. Az érzékelhető minőségek az 5 testi érzéké, a nem érzékelhetők a gondolkodási és az akarat tevékenységeké. Mire kell figyelni mindkettőnél, hogy a jelentésátvitel megfelelő legyen?	227
Erre vonatkoznak az ember természeti sajátosságai, az élénkség, a gondoskodás, az érzékelés, a szomjúság, az egészség, a mozgás, a gyengeség, az erő, az öregség és a halál. Hasonlóképpen az erkölcsi minőségek, a híresség, hírhedtség, a nevezetesség stb. Miképpen lehet ezekből metaforákat létrehozni?	231
4. sajátosság <i>a viszonyításoké</i> , melyek lehetségesek egyrészt az egyenlő, akár ellentétes dolgok között is, másrészt az okok és a következmények között, ahol az egyik a másiknak az eredete, végül létrejöhet a feljebbvalók és az alantasabbak között. Hogyan kell ezek alapján metaforát alkotni?	233
5. sajátosság <i>a cselekvésé és az elszenvetése</i> . Miképpen lehet ezekből metaforákat létrehozni, kiváltképpen minden művészetből, emberi képességből és a nem szóbeli tevékenységből merítve, például a jogtudományból, a polgári tevékenységekből, katonáskodásból, orvostudományból, hajózásból, építészetből, kézműves tevékenységekből, a gyapjúfeldolgozásból, festészetből, számtanból, zenéből, vadászatból, földművelésből? Hogyan lehet metaforákat alkotni az ünnepi szertartások cselekedeteiből, a szent áldozásból, jóslásból, születésnaphból, eljegyzésből, temetésből, játékokból és ünnepekből?	236
6. sajátosság <i>a helyzeté</i> vagy az elhelyezkedése. Hogyan kell ezekből metaforái ötletet meríteni?	241
7. sajátosság <i>a helyé</i> , amely egy másik helyre vonatkozik. Ezekben arra kell figyelni, hogy megfelelően merítsünk belőlük metaforákat, tehát vagy az anyagi jelentésű helyekről anyagiakra vonatkoztassuk a szavakat vagy erkölcsiekre	244
8. sajátosság <i>a mozgásé</i> , amely egy másik mozgásra vonatkozik. Hogyan crednek egészen nyilvánvalóan metaforák az életerő képességéből, az előrehaladó természetes és a mesterséges mozgásokból, az általános helyzetből származva, a lassú, a gyors mozgásból, a folyadékokéből. Hogyan lehet ezeket az erkölcsi tartalmakra átvinni?	246
9. sajátosság <i>az időé</i> , amely egy másik időre vonatkozik. Hogyan lehet a külső és belső körülmények idejének szavait átvinni az anyagi testekre és az erkölcsiekre	248

10. sajátosság a viseleté, amely egy másik viseletre vagy öltözetre vonatkozik. Hogyan merítsünk ebből metaforát, különösen abból, ami valamit befed, olyan öltözetekből, amelyek valamilyen részletre alkalmasak, a ruházat színéből, alakjából, díszítéséből. Hasonlóképpen azokból a dolgokból, amelyeket az emberek birtokolnak. Hogyan lehet mindezek jelentését szépen átvinni erkölcsiekre. Innen származnak az erények és bűnök jelképes öltözei	249
<i>Róma</i> leírása a metaforáknak mind a tíz korábban említett fajtája szerint	252
Hogy a fentiek szerint könnyebb legyen a metaforák megformálása, össze kell majd állítani a kategóriák jegyzékét	254

III. FEJEZET

Azt adjuk elő, hogy milyen módon lehet bármilyen dologból könnyen metaforákat kitalálni, azokat elmés fogalmazással megformálni, e fogalmazást változatosan és sokféleképpen kifejezni, levezetni	255
Hogyan formáljuk meg a kategóriák jegyzékét? Milyen alcsoportok tartoznak a szubsztancia kategóriája alá? Mik tartoznak a mennyiség, a minőség, a viszonyítás, a cselekvés és elszenvetés, a helyzet, az idő, a hely, a mozgás, a birtoklás kategóriái alá?	255
Ezek a kategóriák közül melyik alcsoportjához kell hozzárendelni az alája tartozó dolgokat	262
A fent említettek példaként hozzáfűzzük a <i>törpének</i> vagy a <i>fiúcskának</i> az imént említett kategóriák és a belőlük alkotott jegyzék szerinti leírását.	262
Ugyanannak a metaforának (<i>nevetnek a mezők</i>) különböző módokon történő kifejezését adjuk elő tekintettel lévén a grammatikai szabályokra, a szinonimákra, a viszonyt kifejező fogalmakra, az előzményekre és a kísérő dolgokra, illetve az utána következőkre, a mellékkörülményekre és minden kategóriára	272

IV. FEJEZET

A <i>szinekdoché</i> . Ennek meghatározása. Miben tér el a metaforától? Többféleképpen alkothatjuk meg: 1. a részt nevezzük meg az egész helyett és fordítva, 2. egyes számot használunk a többes szám helyett és fordítva, 3. a fajfogalmat a sajátos jegy helyett és fordítva, 4. annak nevét használjuk, amiből a dolog készült, a dolog neve helyett, de ugyanakkor megadjuk az így jelölt dolognak az anyagnévi jelzőjét is, 5. az előzmény nevével jelöljük a következményt. 6. az alakjukkal nevezzük meg az alakkal rendelkező dolgokat, 7. a nem helyett nemet, 8. a sajátos jegy helyett a sajátos jegy nevét használjuk, 9. a testrészt nevét használjuk az egész természeti vagy mesterséggel létrehozott alakra	279
---	-----

V. FEJEZET

A <i>metonymia</i> . Mit jelent? Hányféle módon jön létre? 1. az okot nevezzük meg a következmény helyett, a dolgok feltalálóját az általuk feltalált dolgok helyett, a természeti elemeknek és más dolgoknak az irányítóit és isteneit	
---	--

azok helyett, amiket irányítanak; 2. az eredményt az ok helyett; 3. a magába foglalo nevét a magába foglalt helyett; 4. a magába foglalt nevét használjuk a magába foglalo neve helyett; 5. a birtokost nevezzük meg a birtokló helyett; 6. a dolog jellegzetes jegyét a dolog helyett.	
Hasonlóképpen a népeknek, fejedelmeknek a méltóságjelvényeit használjuk maguk a népek és a fejedelmek helyett. Ezek jellegzetes jegyei származhatnak a királyságok folyóiról, a nemzetek öltözetéről és fegyvereiről. Az istenek jelvényeit nevezzük meg az istenek helyett. Ide tartoznak az irodalmi vonatkozású és közéleti jelvények, ezeket azonban inkább a költők használják	285
VI. FEJEZET	
<i>Az antonomázia, a katakhrézisz és a perifrázis. Mik ezek, hogyan jönnek létre? Hogyan tér el a katakhrézisz a metaforától?</i>	290
VII. FEJEZET	
<i>Az onomatopoeia, metalepszisz, allegória, irónia, hiperbaton és a hiperbolé. Mik ezek és hányféleképpen jönnek létre? Hányféle módon jöhetnek létre szavak? Miről lehet felismerni az iróniát, és hogyan különböztethető meg az allegóriától? Milyen forrásai vannak a hiperbolénak? Hogyan kell ezt tárgyalni?</i>	292
<i>Az egyes szóképeknek egymástól való megkülönböztetésére szolgáló főszabály</i>	300
VIII. FEJEZET	
<i>Az ékítésről, amely a szavak és a mondatok alakzataira épül. Mi az alakzat, hányféle, és miben tér el a szóképtől?</i>	300
Cicero tanítása a beszédalakzatok formáiról. Melyek a lélek belső ösztönzéseit kifejező patetikus alakzatok? Ahány akarati és gondolkodásbeli lelki ösztönzés van, annyiféle fajtája különült el az alakzatoknak	302
A lélek kettős képessége, egyik a megértő, a másik a kívánó	305
Melyek a megértő, vagy gondolkodó képesség cselekedetei, milyen alakzatok fejezhetik ki?	305
Milyen alakzatok vonatkoznak a vágyakozás képességének akaratából és a tűréshől credő cselekedeteknek a kifejezésére?	306
Mind a két lelki képesség legfontosabb cselekedetei alakzatokkal megformálva, egy példamondatban kifejezve: <i>Ebben a kis urnában nyugszanak Nagy Sándor hamvai</i>	307
IX. FEJEZET	
<i>Soariusnak fontosabb szó- és mondataalakzatait mutatjuk be</i>	315
Az alakzatok egymástól való megkülönböztetésének főszabálya	316
Mi a <i>repetitio</i> , hányféleképpen jön létre, és hogyan használjuk?	317
Mi a <i>conduplicatio</i> , hányféleképpen jön létre, milyen a hatása, alkalmazása, miben különbözik a repetitiotól?	319
Mi a <i>gradatio</i> , hányféle, és hányféleképpen jön létre?	322
Mi a <i>synonimia</i> , mikor és hol kell ezt használnunk?	325

Mi a <i>polyptoton</i> , hányféleképpen jön létre?	326
Mi az <i>apostrophe</i> , hányféleképpen jön létre, és hogyan használjuk?	329
Mi a <i>prosopopeia</i> , hányféleképpen jön létre, és hogyan használjuk?	331
Mi az <i>exclamatio</i> , hányféleképpen jön létre, és hogyan használjuk?	332
Mi a <i>correctio verborum</i> , hányféleképpen jön létre?	334
Mi a <i>correctio sententiarum</i> , hányféleképpen jön létre?	336
Mi az <i>antithesis</i> , hányféleképpen jön létre?	337
Mi a <i>praetermissio</i> , hányféleképpen jön létre?	338
Mi a <i>hypotiposis</i> , hogyan használjuk?	340
Mi a <i>concessio</i> , hányféleképpen jön létre, és hogyan használjuk? Formulái ...	341
Mi a <i>sustentatio</i> , hányféleképpen jön létre, és hogyan használjuk?	342
Mi az <i>interrogatio</i> , hányféleképpen jön létre, és hogyan használjuk?	344
Mi a <i>distributio</i> , hányféleképpen jön létre, és hogyan használjuk?	345
Mi a <i>dialogismus</i> , hányféleképpen jön létre?	

NEGYEDIK ÉRTEKEZÉS

A szónoklat és a szentbeszéd művészi szerkezete és részei.

Mi a szónoklat?	348
I. FEJEZET	
<i>Előadjuk, hogyan alkossunk igen könnyen és bármely témából szónoklatot vagy szentbeszédet</i>	349
1. A beszéd tárgyának és témájának jelentősége, a status mérlegelése. Figyelni kell arra, hogy az ügy nemének megfeleljen!	uo.
2. A bizonyításhoz és az ékítéshez a szónoki közhelyekből kell fellelni az érveket. A beszédbe felvett dolgok sokaságát a szerzőktől kell összeszedni	350
Hol és kiváltképpen milyen szerzőknél találunk forrást a szent atyák tanúságtételeihez? Honnan vegyük a szent és világi bölcs mondásokat? Honnan vegyük azokat a szent és profán históriákat, amelyek a népek erkölceiről, a gyöngyök, füvek, állatok sajátosságairól szólnak? Honnan vegyük a költők meséit, az emblematikus és az írásjegyekhez kapcsolódó jelképeket, a filozófusok vélekedését?	351
Hogyan használjuk a könyvek címeit beszédünk tárgyának feltárásához?	354
3. A fellelt érveket a helyükre kell tenni a beszédben és meghatározott alcsoportokban rendbe kell szedni! Mire kell ügyelni az érvek vitáiban?	355
4. Az érveket szillogizmusba kell szervezni!	357
Hogyan alkossunk bármilyen dologról és témáról szillogizmust? Hogyan kell ezt kifejtetni és tárgyalni?	358
Hogyan kell végül a fentiek alapján szónoklatot alkotni?	359
A téma megformálásának módszere	361

II. FEJEZET

<i>A szónoki beszéd elrendezésének módszerét mutatjuk be a Cicero által Divinatióknak nevezett I. Verrinájának elemző ismertetésével</i>	362
--	-----

III. FEJEZET

A <i>bevezetés</i> . A beszéd négy része. Melyek a szükséges elemei a bevezetésnek, és melyek nem?	371
Mire kell figyelni a bevezetésben? Hogyan kell a hallgató jóindulatát, a figyelmét, értesültségét elérni és elnyerni?	372
1. A bevezetés tartalmát leginkább a beszéd tárgy lényegéből kell meríteni. Ennek módja	374
2. A bevezetés tartalma származhat a helyhez, időhöz, személyhez dologhoz kapcsolódó körülményekből	375
3. Származhat a bölcs mondásból, erkölcsből, példából és a régiek szokásaiból	376
Hogyan kell megkezdeni a beszédet? Mikor és hogyan induljon ki a beszéd megszakított bevezetésből, és mikor paradoxonokból?	376
Milyen legyen a beszéd kezdése, mikor sem magában, sem a beszédnek tárgyában nem bízik a szónok?	378
Hogyan kell bővíteni a bevezetést? Mi ennek az ereje, mi a hibája? Rikán el kell hagynunk a bevezetést. Mikor kell ezt tennünk?	379

IV. FEJEZET

A <i>téma előrebocsátása</i> . Mivel erre vonatkozik minden érv, egységesnek kell lennie, ám világosnak is, a helyzethez és az alkalomhoz illőnek	380
Előadjuk azt, hogyan lehet újszerűen és ötletesen kitalálni a téma előrebocsátását, ha a bemutató beszédnemben dicsérünk valakit:	
1. valamilyen erény eszményének állítjuk be, 2. minden erényét egy erényből vezetjük le, 3. két ellentétes állítást fogalmazunk meg, illetve 4. egymásnak ellentmondó dolgokat állítunk róla, 5. valamilyen igen erényes férfiúval vagy nagyon értékes dologgal való összevetést alkalmazunk, 6. diadalkocsit vezetünk elő, diadalívet, emlékszobrot, síremléket állítunk a számára, 7. erényeit a velük ellentétes vétkek nevével illetjük, és fordítva. 8. Igen választékos eljárás az, ha metaforát, allegóriát alkalmazunk	381

V. FEJEZET

Az <i>elbeszélés</i> . Mit jelent, és hányféle lehet, hol kell elhelyezni a beszédben? Rövidnek és világosnak kell lennie, érvelőnek és meggyőzőnek. Mikor kell alkalmazni és mikor nem?	385
--	-----

VI. FEJEZET

A <i>bizonyítás, érvelés, kitérés és a cáfolás</i>	388
Mi a <i>bizonyítás</i> ?	388
Mi a <i>status</i> és hányféle? Hogyan kell alkalmazni?	388
Mi az <i>érvelés</i> , és hányféle?	389
Mi a <i>szillogizmus</i> , hány részből áll? Hogyan kell a szónoklatban használni? ..	390
Mi az <i>entüméma</i> , a <i>rögzetés</i> , <i>következtetés</i> , <i>példázat</i> , az <i>epikheirema</i> , <i>szorítás</i> és a <i>dilemma</i> ? Hogyan formáljuk meg ezeket?	391

Milyen legyen az érvelés módja? Nem kell mindig ugyanazt az érvelési módot alkalmazni, és nem kell ezt mindig ugyanazon a módon elkezdni!	393
Mi a <i>kitérés</i> ? Mikor és hogyan kell használni?	395
Mi a <i>cáfolat</i> ? Hogyan kell alkalmazni?	396

VII. FEJEZET

Mi az <i>átmenet</i> ? Annyi módja van az átmenetnek, ahány mondatalakzat van. Ezekre bemutatunk néhány példát	397
A beszéd kisebb és nagyobb részre való átmenetnek néhány formulája, és azok az átmenetek, amelyek igen szépnek és kiválóknak tűnnek	399

VIII. FEJEZET

A <i>befejezés</i> vagy epilógus és az <i>érzelmek felkeltése</i>	401
Mi a <i>befejezés</i> , hány része van? Röviden számba kell venni benne a bizonyítás legfontosabb érveit! Hogyan és mikor alkalmazzuk ezt a számbavételt?	uo.
Mire kell a befejezés bővítésénél figyelni, és mennyire kell erre törekedni?	403
Az <i>érzelmeknek és lelki indulatoknak</i> alkalmazása a befejezésben. Bemutatunk néhány erre vonatkozó szabályt, amely a hallgatóság megindítását szolgálja	405
Olykor váratlanul is be lehet fejezni a beszédet. Mikor van erre alkalom? ...	
A szentbeszédben és a szónoklatban egyaránt érvényes ez a mesterfogás, ám igen kiváló és hatásosabb az, ha khriát alkalmazunk	406

ÖTÖDIK ÉRTEKEZÉS

A bemutató és a tanácskozó beszéd nemébe egyaránt tartozó szentbeszéd és a szónoklat megalkotásának gyakorlati bemutatása	407
---	-----

I. FEJEZET

A bemutató beszédnemről általában. Mire kell figyelni a személyek dicséretében, mire a városokéban és a tettekében?	uo.
---	-----

II. FEJEZET

A szónoklatnak és a szentbeszédnek a bemutató beszédnem szerinti különböző <i>sajátjait mutatjuk be és megalkotásuk módját</i>	409
A <i>genetliaca</i> , vagy a születésnap beszéd	410
A <i>lustrica</i> , a névnapi üdvözlés bárki számára	412
Az <i>epinicion</i> , vagy a hálaadóbeszéd az elnyert méltóság vagy diadal alkalmára	414
A <i>síratóbeszéd</i>	415
A <i>kérelmezőbeszéd</i> , részben Istenhez, részben az emberekhez intézve	417
A <i>köszöntő vagy fogadóbeszéd</i> , melyben egy megérkező tekintélyes személyt üdvözölve fogadunk	418
Az <i>ajánlóbeszéd</i> , amelyben egy könyvet, művet, templomot ajánlunk fel a patrónusnak, vagy valamelyik szentnek	419
A <i>gyászbeszéd</i> valakinek a halálakor	420

III. FEJEZET

<i>A tanácskozó beszédnemről általában. Mi a tanácskozó beszéd tárgya, kérdésfelvetése?</i>	421
Honnan vesszük az érveket?	uo.
Mikre kell a lebeszélésben figyelni?	423
Honnan vegyük a <i>bevezetés</i> témáját a mérlegelő beszédnemben általában?	
Hogyan végezzük el a bizonyítást és a cáfolatot?	424
Honnan merítsük a <i>bővítés</i> témáit? Milyen legyen a befejezés?	425

IV. FEJEZET

<i>A szónoklatnak és a szentbeszédnek a tanácskozó beszédnem szerinti különböző fajtáit és megalkotásuk módját mutatjuk be</i>	426
Mi a <i>rábeszélő, lebeszélő, tanácsadó beszéd</i> ? Melyek a művészi eszközeik?	426
A <i>buzdító és visszatartó beszéd</i> ?	428
<i>A figyelmeztető beszéd vagy paroenetica</i> avagy a <i>támadó beszéd</i> ? Ezek művészi eszközei. Mi a különbség a figyelmeztetés és a szóban intézett támadás között?	430
Az <i>ajánló beszéd</i>	433
A <i>lázító beszéd</i>	434
A <i>lecsendesítő beszéd</i>	uo.
A <i>vígasztaló beszéd</i> , amely nagyon gyakori, noha szomorú és keserű a tartalma	435

O. A. M. D. G.⁶

⁶ A Jézus Társaság jelmondata: *Omnia ad maiorem Dei gloriam*: „Minden Isten nagyobb dicsőségére szolgáljon!”

Soarius: Bevezetés az ékesszólásba

MÁSODIK ÉRTEKEZÉS

3. FEJEZET

A KÖRMONDAT BŐVÍTÉSE JELENTÉSMAGYARÁZATTAL

A jelentésmagyarázat, mivel leginkább a gyönyörködtetésre, és legkevésbé, vagy egyáltalán nem a bizonyításra szolgál, inkább a költőknek, mint a szónokoknak a sajátos eszköze. Így határozzuk meg: olyan közlemény, amely egy elnevezés lényegét, eredetét és jelentését fejti ki.

Mi a jelentés magyarázat és mire szolgál?

Ezt a locust éppen olyan módon tárgyaljuk, mint az I. fejezetben a fogalom meghatározását. Nyilvánvaló ugyanis, amikor azt állítjuk, hogy bármely dolognak a jelentése vagy nevének magyarázata valamivel megegyezik, vagy valamitől eltér, akkor azt is állítanunk kell, hogy ugyanazzal megegyezik, vagy ugyanattól eltér maga a neve is. Így Cicero is ebből a locusból kiindulva bizonyítja be, hogy Piso az általa birtokolt konzuli tisztséget a fogalmi jelentés alapján nem tölti be. Konzul az, aki törődik a hazával. Piso azonban nem konzul, mivel ő azt¹ felforgatja.

Úgy lesz tárgyálva, mint a fogalom meghatározás.

A bővítés ezen locus alapján ugyanolyan lehet, mint a fogalom meghatározásánál, és ugyanazokkal az eszközökkel történik, mint amilyenekkel az említett fejezetben bemutattuk annak bővítését és művészi szerkesztését. Ott ugyanis arról szóltunk, hogy bárminek a természete és lényege kifejezhető és leírható akár a saját alkotóelemeivel, akár a sajátosságaival, akár okaival vagy következményeivel, akár azokkal a dolgokkal, amelyek kapcsolatosak vele, amelyek hozzá hasonlóak, vagy amelyek hasonló nevűek. Mindezt állításban és tagadásban is elvégezhetjük, úgy, hogy az említett eszközök vegyítésével határozzuk meg a fogalmakat. Ahogyan tehát ezt az említett műveletet elvégeztük, ugyancsak a műveleteket alkalmazzuk a neveknel is a

A bővítése is olyan, mint a fogalom meghatározásnál.

¹ Quintilianus is a *consul* és a *consulo* ige (gondoskodik valakiről, segít valakin) etimológiai összefüggését hozza példaképpen ugyanennek a témának a tárgyalásánál: *Institutio oratoria* I, 6, 32. A Soarius-szöveg Cicerónak a Piso ellen írott beszédére hivatkozik, de nem idézetet közöl az említett műből, hanem azt az érvet foglalja össze enthüimémaként, amelyre az egész beszéd épül. A felhasznált műfordításkötetek: Publius OVIDIUS Naso, *Átváltások*. Fordította: Devecseri Gábor, Bibliotheca classica Magyar Helikon, 1975. *Vergilius összes művei*. Fordította: Lakatos István, Európa Könyvkiadó, Bp., 1984. VERGILIUS, *Aeneis*. Fordította: Kartal Zsuzsa, Eötvös József Könyvkiadó, Bp., 1995. *Cicero válogatott művei*. Szerk.: Havas László, Európa Könyvkiadó, Bp., 1987. Titus LIVIUS, *A római nép története*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1982.

dolgok lényegének, eredetének és jelentésének kifejtésében, leírásában, kikövetkeztetésében és bővítésében. Ezért tehát a fentebb idézett I. fejezethez utaljuk az olvasót.

Úgy véljük azonban, hogy itt néhány példát kell hoznunk, amelyek megmutatják, hogyan alkalmazza a retorikai bővítés a jelentésmagyarázatot szóképp gyanánt, ne-hogy úgy tűnjék, teljesen pőrén tárgyaljuk ezt a témát. Közülük legyen tehát az első: A retorika dicsérete, amely magának a retorika elnevezésének a magyarázatára épül. Ez a szó a mintabeszédben a folyam és az áradás értelmében is szerepel. A példában felsoroljuk néhány nagy folyónak, tengernek és más hasonlóknak a sajátosságait és a következményeket, amelyeket mozgásukkal, áradásukkal és hullámozásukkal kelte-nek. Ezeket a jelenségeket magával a retorikával hasonlítjuk össze, és bemutatjuk azt is, hogy ez mennyire hasonlóan munkálkodik az emberi lélekben.

A retorika
dicsérete.

Mely igen jól betöltöd neved méltóságát, ó, tudományok ékessége, Retorika! Te ugyanis hol zökkenők nélküli beszéddel ömlesz a lélekbe, mint nyugodt folyó, hol meg, mint a Rhodanus vagy a Tigris, a szavak hihetetlenül gyors sodrásával rohansz, magaddal ragadva közönség figyelmét, érzéseit. Máskor meg medredből kiáradva, mint a Nílus, szerteszét kóborolsz, és a lelkeket termékennyé teszed az erényekre, hogy azoknak ott bő aratása legyen. Máskor meg, mintha a Tajo volna, aranyat görgesz a szinte mennyei ékesszólás folyamában, a bölcs mon-dások aranyát. Vagy miként jéghideg, tiszta vízzel a Rajna, te is magasatosan és mégis szeli-den hömpölyögsz, majd sodró hegyi áradatként a szirtek közt hatalmas robajjal zúdulsz alá. Gyökerestül téped ki a bűnt, forgatod ki a gyalázatot, és mint eléd vetett gátakat, ostromlod a megrögzött szokásokat, s döntöd le fékezhetetlen erőddel. Majd tiszta forrás sekély, kis patak-jaként a szavak és mondatok virágai közt kedvesen csordogálsz, hallgatóid nagy gyönyörűsége-re, vagy szinte égből, az istenek nektárjánál is kellemesebben csorogsz alá hallgatóid lelkébe. Most nyugodt és szelíd tenger vagy, és így áradsz szét egyenletes, tiszta beszédmodban, majd hirtelen a nemesebb ihlet szelétől felzavarva, az érzelmeknek micsoda zivatarát éleszed, a szenvedélyeknek micsoda forrongását és viharát! De máris egyszerű, kedves, szelíd beszéddel, vagy inkább mondhatnám azt is, harmattal hinted be a szavakra szomjazók fülét és lelkét. Aztán hirtelen felleggé összedőlve a tél szelét hozod, mennydörögsz, villámokat szórsz mindent összekavarva stb.

Igen nagy gaz-
tett az Úr-
csora méltatlan
felkeltése.

A retorikai bővítésnek a jelentésmagyarázaton alapuló második példája ez: Nyíl-vánvalóan igen nagy gyalázat Krisztust az Úri Szent Vacsorában méltatlanul magunkhoz venniünk. Ebben arról a tépelődésről van szó, hogy ezt melyik gaztettnek a nevével nevezheted meg, vagy milyen hasonló módon fejezheted ki.

Milyen néven nevezzem ezt a gaztettet? Nem tudom. Istentelenségnek mondjam? Igen, en-nek mondom! A vétkek sokaságában viszont barbarizmusnak fogom nevezni. De van-e olyan barbár, aki a maga isteneit valaha is a szennybe taszítaná? Legyen akkor vadság! Vajon a vadak nem ismerték-e meg, nem tisztelték-e a szentség színe alatt rejtőzködő Istent? Legyen tehát szentségsértésnek nevezve! Azonban minden elképzelhető bűn közt ez a legeslegsúlyosabb! Híthatjuk bár esztelenségnek, örülségnek, tébolynak, a bűn nagyságát az elnevezés súlya nem múlhatja felül, de még csak meg sem közelítheti stb.

Érzenyesül a
jelentésma-
gyarázat a szó-
játékban, tréfá-
ban, vagy más-
képpen élben.

Ezt a locust különösen ezekben az esetekben használjuk:

1. Amikor egy névben szójátékot, tréfát, vagy másképpen élcet keresünk. Ezt a célt igen nagy mértékben szolgálja a kétértelmű kifejezés, az aequivocatio. Így dicsé-ri ironikusan egy latin gúnyvers a tollo – 'feleml, láb alól eltesz' jelentésű – ige két-

értelműségével az anyagiulkos Nérót. Összeveti ugyanis szülei erőszakos elragadása tekintetében Aeneasszal, aki Trója lángjai közül a vállára emelve vitte ki apját, Anchisest. Ezt írja Nérónak a trójai hőstől való eredetéről:

Aeneas – efelől nincs kétség – őse Nérónak:

Apját az: anyját átsegítette ez itt.²

2. Amikor egy névről komoly vita keletkezik.

3. Amikor egy név eredete vagy jelentése alapján dicséretes, illetve megszégyenítő tulajdonságot derítünk ki, vagy tulajdonítunk annak az illetőnek, aki a nevet viseli, vagy annak a dolognak, ami éppen azt kapta. Így Szent Ignácra azt mondhatod, hogy méltán illeték ezzel a névvel, mivel annak a szeretetnek a tüze volt ő teljes egészében, amely az Istenért és a hozzá közel lévők iránt lángol. Figyelnünk kell azonban arra is, hogy ez az eszköz bizonyító érvként nem mindig alkalmas. Ugyanis Szent Lupust, Szent Ursinust, Szent Orsolyát, Szent Barbarát, Szent Cecíliát vagy Szent Asellát nem lehet ezzel a szóval csökközzel farkasnak, medvének, barbárnak, vaknak vagy számárnak nevezni. Ezeknek a szavaknak a jelentése, sajátos értelme e szentekkel kapcsolatban egyáltalán nem alkalmazható úgy, hogy saját jelentésükben ne súrolják a súlyos sértés vagy blaszfémia határát, ha csak nem metaforaként használjuk.

Érvényesül a dicséretben és a gúncsolásban.

Bizonyító érvként nem mindig alkalmas.

Ide tartoznak az *anagrammák* is, amelyekben egy vagy több név betűinek a felcserélésével valamilyen jelentést a nevet viselő személynek vagy dolognak a dicséretére lehet magyarázni, kifejtetni, tehát a már említett módon bővíteni. Így például e két névből – *Martinus Luterus* – a betűk felcserélésével olyan anagramma kerekedik ki, amely igen jól fejezi ki viselőjének istentelenségét: *Ter matris vulnus*, tehát „az édesanya három sebe”. Ő ugyanis Szentséges Anyánkat, az Anyaszentegyházat nyelvvel, tollal és az eretnekek háborúiban a fegyver vasával lesújtotta, megtámadta, megsebezte.

Ide tartoznak az anagrammák is...

Itt említjük az *epigrammákat* is, tehát azokat az elmés mondásokat, feliratokat és csattanós megjegyzéseket, melyek egy név szómagyarázatából következnek és erednek. Ide tartoznak még a kétértelmű kifejezések, találós kérdések (gryphi), illetve a logogryphusok és mások is. Ez azonban a költők feladata, és ezért nem is kell ezt tárgyalnunk. Fordulj e tekintetben Emmanuel Thesaurus *Cannocchiale Aristotelico*-jához³ vagy Masenius *Nyekvi fortélyaihoz* (Argutiae) és Palatius Regius *Ékesszólásához*.

Szintén ide tartoznak az epigrammák, rejtélyek.

Az *elogium* azonban a retorika tárgykörébe tartozik. Stílusának emelkedettnek, mégis jeles mondásokkal ötletesnek, rövidnek, finoman elmésnek kell lennie és komolynak is aszerint, hogy az effajta *elogiumok* a bennük szereplő személyeket és tetteket ezek minősége szerint felemelik vagy elnyomják. Ebben a kifejezés-módban az érvelést a retorikai közhelyekből kell venni és levezetni, így a névmagyarázatból,

Az elogium kifejezés-módban ezt a locust igen gyakran alkalmazzák.

² Az idézetet Suetonius közli Néró-életrajzában, azon versek közt, melyeket városszerte terjesztettek. (39, 2. 1). Tartalmi fordítása ez: „Ki tagadhatná, hogy Néró az Aeneas-utódok nagy nemzetségéből való? Amaz apját felragadta, emez anyját elragadta”. A részletet Kis Ferencé fordításában közlöm (Gaius SUETONIUS Tranquillus: *A caesarok élete*, Bp. 1984, 215).

³ Emanuele TESAURO *Cannocchiale Aristotelico* c. műve először 1654-ben jelent meg Torinóban.

az egymással kapcsolatos, egymástól különböző, az egymással ellentétes dolgokból, a hasonlóságból, összehasonlításból, a fogalom meghatározásából. Ezek metaforával, allegóriával, iróniával, túlzásokkal, megengedéssel és helyesbítéssel, felosztással és hypotyposisszal vagy még más szóképpel és alakzattal vannak ékesítve. Ezért elhatároztuk, hogy az elogium stílusában szükséges elmésségeket és a jeles mondások ötleteit, vagy inkább a szellemes élceek felkutatásának forrásait Masenius *Nyelvi fortélyai* (Argutiae) alapján e helyütt bemutatjuk, hogy az ahhoz hasonló ötletekből éppen az ékesszólásban még tapasztalatlanok is tanulhassanak. Ami az elogium művészetére vonatkozik, ahhoz Aloysius Juglares könyvecskéjében találsz tanácsokat, melynek címe *Ariadne Rhetorum* (A szónokokat segítő Ariadné). Nekünk elég az is, ha ezzel a témával csak kiscbb terjedelemben foglalkozunk.

A nyelvi ötletek
négy forrása.

Négy forrásból eredhetnek az elmés szójelentések (sensus arguti) és az ötletes nyelvi élceek: az egymással ellentétes vagy szemben álló dolgokból, az elkülönítésből, az összehasonlításból és a nyelvi játékokból.

I. Az
ellentétekből.

I. Az egymással ellentétes dolgokból eredő elmésségeket és élceket nyolcféleképpen találhatjuk meg.

Két vagy több
ellentét elvű
jelentésben egy-
szerre állítás
és tagadás.
Vagy ugyanarról
az alanyról,
vagy eltérőkről.

I. Ha ugyanarról az alanyról egyszerre állítasz és tagadsz két vagy több ellentétes dolgot eltérő jelentésben. Tehát a *vallásos embert gazdagnak és ugyanakkor szegénynek* is mondod; gazdagnak ugyanis az erényeire és szegénynek a földi kincseire gondolva. Ezért mondja bővebben ez az alakzat a költőről: *Olykor igen okos, máskor meg oly bolond*. Egy másik pedig a katonákról: *a katona élete abból áll, hogy rosszul él, és jól iszik*.

II. Ha különböző alanyokról szembeállításal ellentétes dolgokat állítasz vagy tagadsz. Ezt ugyanis igen választékosan elrendezve akkor lehet megszerkeszteni, amikor például ez a két ellentétes tartalmú állítás nem esik egybe a hozzájuk tartozó alanyokkal, hanem szinte az egyik a másik helyére kerülve, kölcsönösen váltva egymást, helyet cserélnek. Így jelentheted ki szellemesen azt, hogy *Lázár a maga szegénységében gazdag volt, a lakomázó pedig a gazdagságában szegény*. Egy másik mondat az orvosról szól: *Szerencsétlen helyzet az orvos számára, hogy neki csak akkor megy jól a sora, ha a legtöbb embernek rosszul*.

Vagy egymás közt
kölcsönösen fel-
cserélt ellentétek
akár ugyanarról
az alanyról állít-
mányként, akár
önmagukban
szembeállítva,
vagy ellentétes
alanyokkal ellen-
tétis állításban.

III. Ha az ellentéteket egymás közt kölcsönösen felcseréled. Ennek három esete van: 1. Mikor ugyanarról az alanyról ellentétes állítások vannak megfogalmazva. *Lázárról* például azt mondod, hogy ő a *gazdagságra nézve szegény volt ugyan, szegénységében viszont gazdagon élt*. 2. Mikor maguk az állítások önmagukban állnak egymással szemben, és nem kötődnek semmilyen alanyhoz, és bárhol felcserélődnek. Így azt mondhatod, hogy *boldog boldogtalanság az, amely feltárja az örökkévalóságot, és boldogtalan boldogság az, amely bezárja*. 3. Mikor ellentétes alanyokhoz ellentétes állítványok társulnak, mégpedig az állításnak és a szavaknak a felcserélésével. Tehát ha Lázár és a lakomázó nevének kölcsönös felcserélésével ezt mondod: *Amikor Lázár az örökkévalóságon kívül mindenben szűkölködött, a lakomázó pedig az örökkévalóságon kívül semmiben, Lázár semmiben sem szenvedett hiányt, a lakomázó pedig mindenben*. Ha ugyanarról az alanyról egymás közt kölcsönösen felcserélt ellentéteket állítasz, és azt mondod, hogy *Lázár számára a szegénység, amellyel az örökkévalóságot elnyerte, gazdagság lett. A szerencsét is, noha állhatatlan, a maga megbízhatatlanságában mégis állhatatosnak nevezed*. Ugyanígy a gazdagot szűkölködőnek, a szűkölködőt gazdagnak mondod, az előzőt a szegénységben, az utóbbit a gazdagság nélkülözésében. Ha tehát egy dolgot önmaga

Egymás közt
kölcsönösen
felcserélt
ellentéteket
állítasz.

ragadásával vagy ellentétével állítasz valamiképpen, akkor azt mondod *Lázárról*, hogy *szegény volt szegénység nélkül, gazdag volt gazdagság nélkül, nyomorult volt nyomorúság nélkül. A lakomázót viszont mértéktelenül nagy boldogsága elveszejtette, és kincseit kincseivel pusztította el.* A gazdagról ezt mondja a költő:

Ugyanazt a dolgot az ellentétével tagadod, vagy valamit szembeállítva vele megerősíted.

Cura diem perdit, noctem tenet improba cura;
Divitis in media est nulla quiete quies.

*Gond öli nappalain, éjén is úr csak a gondja
Még nyugalom idején sem lel nyugtot a dús.*

VI. Ha ugyanazt a különböző alanyokra vonatkozó állítást közülük csak az egyikkel kapcsolatban erősítéd meg, vagy tagadod. Ezért *Lázárról* is és a lakomázóról is ezt mondod: *Lázár életében, a gazdag ember pedig az élete után nélkülözött, mindketten nyomorultak.* A költő ezt mondja az orvosról és a betegről:

Ha ugyanazt a különböző alanyokra vonatkozó állítást közülük csak az egyikkel kapcsolatban erősítéd meg, vagy tagadod.

Pharmaca das aegroto: aeger tibi porrigit aurum;
Tu morbum curas illius, ille tuum⁴

*Gyógyszert adsz betegednek, és ő már aranyat nyújt,
te könnyítasz a baján, és tieden pedig ő.*

VII. Ha egy szembeállítás egyik elemét kiigazítás vagy óhajtás vagy más alakzat által a másik elé vagy mögé helyezed. Így ugyanerről a *Lázárról* ezt mondod: *Lázár szegény volt, vagy inkább gazdag, hiszen szegénységének díjért a mennyei boldogságot szerezte meg.* Így szól a költő a fősvényről, aki sem a maga, sem mások számára nem hasznos:

Az egyik elemet kiigazítás vagy óhajtás, vagy más alakzat által a másik elé vagy mögé helyezed.

Solus habet quod avarus habet nihil donat amico,
Nil sibi dat: solus non habet hoc, quod habet.

*Bír a fukar mindent egyedül, nem ad a barátoknak,
Így maga sem bírja birtokait igazán.*

VIII. Végül az ellentét egyik vagy mindkét eleme a korábban számba vett módokon, de nem önállóan, hanem egy meghatározott feltétel, bizonytalan körülmény alapján, vagy egy bölcs mondástól függve állhat szembe egymással. Ilyen eszközt alkalmaz a költő is, amikor azt kívánja kifejezni, hogy senki sem lehet két úrnak a szolgája:

Az ellentét egyik vagy mindkét eleme ugyanazon feltétellekkel állhat szemben egymással.

Tu dominos sequeris geminos (mirabile dictu!)
Si vel utrique placestu, vel uterque tibi.

⁴ A *Pharmaca das* és az *Anglica veridicus* kezdetű idézetek szerzője John OWEN (Ioannis Andonensis). *Ioannis AUODOFENI Epigrammatum libri III*, London, 1606. Az első disztichon a 21. epigramma részlete, a második a 104. epigramma.

*Két urat is szolgálnál, mily csoda szólni is erről,
csak te nekik tetsszél, vagy pedig ők teneked.*

II. Az egymástól
elkülönített
dolgokból.

II. Az elmésségek és élcek második forrását az egymástól elkülönített dolgok alkotják. Ilyenkor ugyanis az, amit egy dologról, egy körülményről akár a maga tényleges jelentésében is állítunk, az ellenkezőjét fogja jelenteni ugyanarra a dologra és körülményre vonatkoztatva, akár egyértelmű és teljes jelentéssel, akár szóképileg vagy bármilyen más módon, amely ebben a versben van megírva:

Quis? quid? ubi? quae causa? modus? tempusque loquendi.

Ki? Mi? Hol? Mi okán, módján, idején a beszédnek?

1. Elkülönítés
attól a személy
től, akiről szó
van.

Ebből a forrásból hatféleképpen tör elő a nyelvi elmésség és az élce. I. Ha valamit elkülönítesz attól a személytől, akiről szó van. Így azt mondod Domitianusról, hogy ő ellenség volt a legyek, és légy volt csak az ellenség számára.⁵ A fukar embert így gúnyolja a költő:

Ferrea cista auri custos, tibi ferrea porta,
Ferrea tota domus, ferreus est dominus

*Vasból van aranyat rejtő ládája, vasajtó
vaspalotát zár, mert vasból van ura is.*

2. Egy tényszerű
dolog meghatáro-
zásának, saját
tosságának
elkülönítése egy
alanytól.

II. Ha egy tényszerű dolognak a meghatározását, sajátosságát különíted el egy alanytól, így Lázárról azt mondod: *Lázár a kutyaikat táplálta; ki gondolhatná róla, hogy éhség győztri.* A költő ezt dalolta egy angol közmondásról, amely szerint a bolond mondja ki az igazságot.

Anglica veridicos dicunt proverbium stultos
Ergo Anglis verum dicere stultitia est.

*Angol közmondás: a bolondok szólnak igaz szót
Így igazat szólani britnek ostobaság.*

3. A feltételezett
októl vagy
következményről
való elkülönítés.

III. Ha a dolgot annak feltételezett okától vagy következményétől különíted el, vagy olyan okot és olyan következményt tulajdonítasz egy dolognak, amely a legkevésbé sem tekinthető oknak vagy következménynek. Így tehát a költő az evangéliumi vakról ezt írta:

Non sine causa oculos illi natura negabat,
Dehebant medico nobiliore dari.

⁵ Az alakzat SÜETONIUS Domitianus-életrajzának 3. caputjára utal.

*Volt oka, hogy a világ elvette tőle a látást,
Így ennél nemesebb orvos adta meg azt.*

IV. Ha valamit a szokásoktól, törvényektől, közfelfogástól, szabálytól és a sorrendtől különítesz el. Így azt mondd, hogy a bolondok megelőzik a bölcsesket. Krisztus szenvedéséről ezt mondta a költő:

*A szokásoktól,
törvényektől,
közfelfogástól...*

*Si nescis, ex me rerum miracula disce
Pallentem Domini me facit esse rubor.*

*Tőlem tudd, ha nem ismernéd a világ csodadolgát,
Arcom vértelenné Krisztus vére teszi.*

V. Ha valamit az időtől és a helytől különítesz el. Így a lakomázóról azt mondd, hogy ő az életében is a halotti árnyakat szerette. A költő Krisztus születéséről ezt írta:

*...az időtől és a
helytől...*

*Qua nocte enituit sol, qui dat lumina soli.
Illa potest cunctos nox superare dies.*

*Nap ragyog abban az éjben, s fényt ad a napnak,
Fénylőbb így lehetett nappalnál az az éj.*

VI. Ha valamely dolgot elkülönítesz a szokásos és nyilvánvaló értelmétől és jelentésétől, amely vagy rá jellemző és természetes lehet, vagy átvitt értelmű és erkölcsi tartalmú. Választékosabb megoldásként akár azt is alkalmazhatod, hogy az elkülönített okot és következményt, sajátosságokat és körülményeket, és az ezekkel összefüggő elemeket tulajdonírod a dolgoknak, mivel jelentésüknek ésszerű megokolása más lesz. Az aranyról ezt mondta a költő:

*Az alkalmi vagy
megszokott
jelentéstől való
elkülönítés*

Nil auro gravius, deprimi in barathrum.

Legnehezebb az arany, feneketlen mélybe lesüllyeszt.

III. Harmadik forrása a nyelvi leleményeknek és élceknek a dolgok olyan összehasonlításaiból ered, amelyek az önmagából vagy az értelemből származó sajátosságnak, következménynek és következtetésnek a jelentésbeli elvárását félrevezetik. Ebből a forrásból négyféleképpen lehet szellemességet és elmésséget meríteni. 1. Ha látszólag eltérő dolgokat hasonlítasz össze valamilyen szokványos vagy önként kínálkozó hasonlatban, vagy ha valóban különböző dolgok összehasonlításához kapsz valamilyen nem sejtett dolgot, mint okot, következményt vagy a hasonlóság megerősítésére sajátosságot. Így a lakomázót méhnek nevezheted, de olyanak, amely magának és nem másoknak készít mézet. A királyt pásztornak, a népet nyájnak, a törvényeket pedig legelőnek.

III. Az összehasonlításokból

*Eltérő dolgokat
hasonlítasz össze
szokványos
hasonlatban.*

2. Ha azok a dolgok közül, amelyek hasonlónak mutatkoznak, vagy egyformának látszanak, azt helyezed előre, vagy azt veted hátra, amit általában nem szoktak előre-

Az helyezni elő-
re, vagy verni
hátra az össze-
tésben, amit álta-
lában nem he-
lyeznek előre
vagy vetnek
hátra.

helyezni vagy hátravetni. Így a lakomázóról ezt mondod: *Noha semmi sem hasonlóbb az emberhez, mint az, hogy ember legyen. Ő mégis a kutyákat akarta inkább táplálni, mint az embereket. Nem is csoda, hogy ő, aki a gyomrának él, inkább az állathoz, mint emberhez hasonló.* A költő így szólt a gazdáról és a szegényről:

Auro dives eget, cereali munere pauper;
Sed cum egeant pauper egens minus est.

*Gazdag az aranyát, kenyerét a szegény keveselli,
mindet gyöttri hiány, ám a szegényt kevesebb.*

A hasonlót
egymás köz-
tében szembeállítással
összevetni.

3. Ha az egymáshoz hasonló dolgokban a következményt és a tulajdonságot nem hasonlónak mutatod be, a nem hasonlóknak pedig hasonlóknak. A kettő közül bármelyik érvényesülhet, ha a dolgokat egymással szembeállítva veted össze. Így a lakomázót és Lázárt egymással összehasonlítva ezt mondod: *A lakomázó nincs vétek nélkül, Lázár nincs erény nélkül.* A költő így állítja egymás mellé a visszhangot és a tükröt:

Nil in se praeter vocem, vitale habet Echo,
Ut vivat speculum, non nisi voce caret.

*Hangján kívül Echóban semmi sincs, ami élne,
mint ahogy él a tükör, – annak meg szava nincs.*

Ugyanazt az
elemet egy dolog
hasonló és eltérő
részében veted
össze.

4. Ha ugyanazt önmagával összehasonlítva, ugyanazon dolog hasonló és eltérő elemeinek vagy tulajdonságainak az összevetését végzed el. Tehát ha Lázárnak az élete utáni boldogságát korábbi sorsával veted össze, szembeállítva a lakomázó helyzetével. A költő így mondta el azt, hogy könnyű a királyi udvarokban alantas helyzetbe kerülni:

Nemo gradus, nisi per plures ascendit in aulas;
Ad descendum plus satis unus erit.

*Nincs, aki nem sok lépcsőn hág fel az udvari fénybe,
ám lefelé sokszor egy is bőven elég.*

IV. Szójátékokból
1. A szó,
mondat, alakzat
elváltoztatásával
való játék

IV. Negyedik forrását az elmésségeknek és éleceknek⁶ a szójátékok jelentik és a dolgokkal, gondolatokkal való játszadozás. Ebből a forrásból is négyféle módon tör fel a nyelvi ötlet és az élce. 1. A szó és mondat elesavart jelentésével, hangzásával, vagy megváltoztatott gondolati tartalmával való játék. A lakomázóról szólva⁷: *Epulonem, adamantem vicinum in extrema necessitate positum non adamantem.*

⁶ Az elmésségek: *argutiae*; az élecek: *acumina*.

⁷ A nyelvi játékokat *credetibus* közlöm. A mondat jelentése: „A lakomázót acélkeménynek nevezheted, aki a végtelen nagy szükségben tengődő szomszédját nem szereti.” A nyelvi ötlet az *adamas*, *adamantis*, acélból való, acélkemény főnévnek és az *adamo* igéből képzett melléknévi igenévnek alaki egybeeséséből adódik, egyes szám tárgyesetben.

A költő is így játszik: *Cum furto patuit janua, sera sera est.*⁸ Választékos ez az epigramma, melyet egykor egy Vénusz-szoborra írtak:

Quid facies, facies Veneris, si veneris ante?
Non sedcas, sed cas, ne percas per cas.⁹

(Mit tegyél, Vénusz képmása, ha megelőznél engem? Ne telepedj le nálam, hanem menj el, nehogy elpusztulj ezen asszonyok miatt.)

Egy másik szójáték:

Apta Duci non est uxor, non aptaque Regi.
Quae duci non est apta, nec apta regi.¹⁰

(Nem alkalmas az a nő arra, hogy vezér vagy király felesége legyen, aki nem hajlandó elviselni, hogy vezessék és irányítsák.)

2. A szó és a jelentés hajlítgatásával való játék, amelyben vagy az eset megváltoztatásával, vagy a szó származékával, vagy a betűk, szótagok hozzáadásával, elvételével, felcserélésével anagrammákat lehet alkotni. Így ezt mondod: *Epulo nec fami alterius, nec famae consuluit. Hoc tibi dabit, o Lazare Epulo, quod vocari a lupo expectes.*¹¹ A költő is ezt tanácsolja helyesen a férfiaknak:

A szó és a jelentés megváltoztatásával való játék.

Nonnunquam pariat, semper tibi pareat uxor.¹²
(Mindig szüljön, és mindig neked engedelmeskedjen a feleséged!)

3. Ha egy, az antikvitásból származó szokással, mesével, történettel, vagy egy művészetnek, törvénynek a tanításával játszol, és azokat a dolgokat, amelyeket tárgyalasz, még ráadásul össze is hasonlítod vagy szembeállítod egymással. Így leginkább

Az antikvitásból származó szokással, mesével, történettel való játék.

⁸ „Mikor kinyílt a tolvajnak az ajtó és a zár. este volt.” Az *e* hang hosszúságában eltérő *sera* zár és a *séra* este, esti óra szavak majdnem homonimák.

⁹ A nyelvi ötletek a szóalakok egybeesésén alapulnak itt is. A *facies* egyrészt a *facio* (tesz. csinál) ige folyamatos jövő idejű alakja egyes szám 3. személyben, másrészt a *facies* arc, képmás jelentésű főnév. *Veneris*: a *Venus* birtokos esete, a *veneris* pedig a *venio* (jön) ige befejezett jövő idejű alakja. *Sedcas*: a *sedeo* (leül, helyet foglal) ige coniuncticus praesens imperfectuma felszólító szerepben, az *cas* az *eo* (megy) ige ugyanczen alakja. A *percas* a *perco* (elpusztul) igeének az előzővel azonos alakja, szintén felszólító jelentéssel. *Per eas* a *per* előjáró szó és az *cas* tárgyesetben álló nőnemű névmás kapcsolata.

¹⁰ A szóalakok egybeesése: *Regi*, *Duci* dativusok és a *rego*, *duco* igék passzív infinitivusai.

¹¹ A szöveg fordítása: „A lakomázó a másinak sem az éhségét nem csillapította, sem a hírnevére nem gondolt. Azt adta neked, ó, Lázár, a lakomázó, amit egy farkastól sem várhatnál.” A mondatok szójátéka itt is a hasonló hangzású szavak alaki egybeesése. A *fames* éhség és a *fama* hírnév szavak dativusának hasonlósága. Ugyanígy a másodikban az *Epulo* lakomázó, lakomavendég szó-nak és a *lupo* (lupus) farkas ablativusnak a hasonló hangzása.

¹² A szójáték a *pariat* (szüljön) – *pareat* (engedelmeskedjen) szavak szembenállásán alapul.

azok az elemek tűnnek ki, amelyek a művészet tanításaival való szembeállítás során a művészet látszólagos tévedésének a szabályszerűségét mutatják. Az összehasonlítás és a szembeállítás módjait inkább a példákból, mint a leírt szabályokból merítsd. Ez a mód, miként a többi is, leginkább az epigrammákban érvényesül, vagy többnyire ezekben. Egy költő így fogalmazta meg, hogy a szerelemnek csak kevés ember közt lenne szabad létrejönnie:

Claudit amicitiam numerus plerumque dualis
Vix in pluralem multiplicatur amor.

*Szólni dualisban a barátságról elegendő,
plúrális sem elég Ámor többeséhez.*

Egy másik epigramma az ártatlanok megöléséről:

Prisca fides taceat flores e sanguine nasci:
Nunc ipsis cruor e floribus exoritur.

*Hallgass, régi vigasz, hogy vérből nőnek a rózsák,
most a virágszirmok vértől harmatosak.*

A következő az ígéretét nem teljesítő emberről szól:

Est nummus nomen, verbum promittere: Quintus
A quo sperabam nomina, verba dedit.¹³

*(Ígéretet és a pénzt csupán néven nevezni ezt jelenti: Quintus.
A tartozás kötelezettségét vártam volna tőle, és rászédett engem.)*

A másik a rosszul számoló fősvény emberről szól:

Nil numerare iuvat, nil addere semper acervo
Multiplicare nihil: divide, tutus eris

*Számtan a pénzzel, az összeadás, szorzás de unalmas!
Oszd el, akkor majd gondodtól szabadulsz!*

Ez pedig így mutatja be, hogy a gazdagságból ered a honor, a tisztelet:

¹³ A *nomen* és a *verbum* szavak a nyelvi ötlet forrásai. A *nomen* első jelentése név, és ez az adós Quintusra utal, ugyanakkor az *est nomen* szerkezetben a szó jelentése ürügy, látszat, pusztán csak neve és nem valós tartalma valaminek. A második sorban pedig a *nomen* jelentése adósság, követelés. A *verba promittere* kifejezésben első jelentéssel szerepel a *verbum*, míg a másodikban átvitt értelemben: a *verbum dare* azt jelenti, hogy valakit megcsal, rászéd. Az epigramma a gyakori *nomen est* szerkezetek közül leginkább OVIDIUS *Ars amatoria*-jának I, 740 helyéhez hasonlít: *Nomen amicitia est, nomen inane fides*.

Divitias, et opes HON lingua Hebraea vocavit.
Gallica gens aurum OR, indeque venit honor.

*Gazdagságra a héber nyelv használja a HON szót,
Frankban OR az arany, innen jön a honor.*

4. Egy szállóigét tartalmazó mondatra teszünk játékos célzást, vagy arra az általánosan ismert véleményre vagy meglévő szokásra, amelyekre a közmondások vonatkoznak. Ez történhet a mondatnak egy egészen eltérő tartalomig való bővítésével, vagy egy általánosan ismert szállóigéből vagy esetből kiindulva ugyanennek a mondatnak a cáfolatával, vagy egy másik elemmel való szembeállításával. Így elmésen ezt mondhatod: *Epulo bene fecit proximis, si sibi quisque sit proximus.*¹⁴ A költő így gúnyolja ki a fősvényt:

*Egy szállóigét
tartalmazó
mondatra
készítünk játékos
célzást.*

Improbis Herculeum Nihil ULTRA transit avarus
PLUS ULTRA Caroli semper habere cupit.¹⁵

*Átkel a héraklészi NE TÖBBET szírtén a kapzsi,
Mert Carolusszal MÉG TÖBBET bírni kíván.*

A másik vers a mécsvilág mellett hortyogóról szól:

Accensa de nocte soles dormire lucerna
An vis Marce oleum perdere, non opera.

*Éjjel az égő mécs mellett szoktál elaludni.
Munkád fog jobban, Marcus, vagy olajad?*

A pártfogó ezt mondja a védencének:

Postquam complexet loculum, bene cepimus, inquit:
Dimidium facti, qui bene cepit habet.¹⁶

¹⁴ Az „*accusativus cum infinitivó*”-s szerkezetet önálló mondatná alakítottam. A mondat jelentése: „A lakomázó jót cselekedett a rokonaival, ha ugyan valamelyik is közel volt hozzá.” A kissé erőltetett tartalmú mondat a *proximus* ’közeli’, és ennek átvitt értelmű, de önálló szóként használt *proximi* ’rokonok’ szójátékokra épül.

¹⁵ OWEN harmadik epigrammakötetének 144. darabja. *Epigrammatum Ioannis Owen ... Libri Tres*, London, 1612. A szójáték egyrészt Héraklész oszlopainak az antik hagyományban élő feliratára épül, amely a rajta való áthaladástól tiltotta el a hajósokat: *nihil ultra*, „ne tovább, ne többet”, másrészt V. Károly jelmondatára, *plus ultra* „még többet”, amely adójövedelmének gyarapítására vonatkozott.

¹⁶ A szójáték Horatius Lolliushoz írott episztolájának híres sorát fordítja el. *Dimidium facti, qui coepit, habet: sapere aude!* (Epist. I. 2, 40). A szójáték alapja a *coepit* és a *cepit* szóalakok egybeesése. Az első (*coepi*; *coepisse*) jelentése elkezd, és a Horatius-szövegben praesens imperfectum, a második (*capio* 3 *cepi* *captus*) jelentése elnyer, megszerez, zsákmányol, és praesens perfectumban áll. A fordításban, mivel az epigramma Horatiust idézi, a kiemelt sorban Urbán Eszter fordítását használtam (*Quintus Horatius Összes versei*, Corvina, 1961, 495).

„Jó kereset!” – így szólt, miután telerakta a kasszát, –
„Félíg kész is a tett, hogyha jól keresel.”

*Amelyek mind-
egyik közt a
legkiválóbbak*

Ezen ötletek közül a legkiválóbbakat vesszük számba: kiemelkedik a többi közül az első forrásból származó 1. mód, a másodiktól való 2. mód, a harmadik forrásnak a 3. és a negyedik forrásnak a 4. módja. Azok a szövegek a legjobbak, amelyek több forrásból származó különféle módokat vegyítenek. A költő így szól a katonáról:

Miles et malus es, bonus es tamen, Attale, miles:
Miles enim út canis est: qui malus, ille bonus.

*Harcos vagy s ártalmas, Attalus, úmde ez így jó,
mert katona és eb, úgy jó, ha harapós.*

Amint látod, a vers az első, a harmadik és a negyedik forrásból merített ötleteket vegyíti. Legyen elég ennyi a nyelvi ötletéről, amit nemcsak az epigrammákban alkalmazhatnak a költők, hanem a szónokok is az elogiumokban és más beszédekben, amelyek a gyönyörködtetést szolgálják. Aki többet kíván, az a már említett P. Masenius művéhez forduljon!

II. ARMADIK ÉRTEKEZÉS

A KÖRMONDATOKNAK ÉS AZ EGÉSZ SZÓNOKLATNAK A DÍSZÍTÉSE, AMELY A SZÓKÉPEKEN ÉS AZ ALAKZATOKON NYUGSZIK

Túljutván az előző fejezetben azokon a rényezőkön, amelyek a körmondatok lényegére, minőségére, szerkezetére és szónoki bővítésére vonatkoznak leginkább, most ugyanezeknek a díszítését tárjuk fel, amelyet a teljes szónoklatra kell majd alkalmazni. Ezt azzal a céllal tesszük, hogy az ékesszólásban még gyakorlatlanoknak is kedvük legyen a körmondatok alapszerkezetében ezeknek a díszítéseknek az értékes köpönyegét ráteríteni a mondat bővítéseire. Kedvük legyen a maguk helyén és idején a beszédbe felvett kérdéseknek¹ a követelményei szerint a bővítést a szóképekkel, alakzatokkal, mint megannyi ékkővel telcerakni, melyek a szónoki mesterség tanítása szerint nem annyira a hallgató meggyőzésére alkalmasak, hanem inkább arra, hogy ők gyönyörködteréssel és a mondanivaló ékes változatosságával megindítsa. Amit értekezésünkben az ékítések közt tárgyalunk, azt az alakzatok kincstárából hozzuk elő. Legtöbbet a metaforával foglalkozunk majd, hiszen az ékességek közt ez a legfontosabb. Ha mindezeket jól megfontolod, és a szónoki jártasság alapismereteiben állhatatosan gyakorlod magad, egy idő után már igen ékes szavú szónoknak tartanak, és beszéded csodálatára ragadod el mindenkinék a lelkét, és akaratod foglyaiként tartod őket. Először a szóképeket, aztán az alakzatokat tárgyaljuk.

A szókép – magának Soariusnak a meghatározása szerint – a szónak vagy a beszédnek (szó szerkezet, mondat vagy valamilyen önálló tartalom) a jelentésváltozása. Ennek során a szó saját jelentése, ami a természetéből ered, átalakul valami más, avagy nem saját jelentéssé. Ez a változás „becsületesen”, tehát egyfajta megegyezés szerint megy végbe.

Mi a szókép?

Szám szerint tizenegy szókép van, az ironia azonban az allegória körébe tartozik. Közülük csak hét a valódi, amelyekre pontosan illik a szókép meghatározása, ezek a *metafora*, *szinekdoché*, *metronímia*, *autonomasia*, *katakrézisz*, *allegória*, *hiperbolé*. A többi négyre a szókép meghatározása annyira nem illik, hogy nem is alkalmazzák rájuk. Ezek az *onomatopaea*, *metalepszisz*, *periphrázisz*, *hyperbolé*. Most az említett szóképeket külön-külön tárgyaljuk.

Hány szókép van, melyik valóságos és melyik nem?

I. FEJEZET

A metafora és forrásai

A szónoklatnak és a költészetnek is a legszebb ékessége a metafora. Mivel ez a legszellemesebb szókép s egyben a legtökéletesebb is, mivel csodálatra méltóan gyö-

¹ Retorikai értelemben vett „quaestiones”-ról van szó, tehát beszéd témákról.

nyörködtető, és hasznos is, mivel kifejező és termékeny alkotása az emberi szellemnek, ezért hosszabban időzünk ennél a témánál, hiszen ebből az egyetlen forrásból ered csaknem minden emberi megértés. Szükségképpen tűnik fel előttünk valamiféle fénynek és olyan útmutatásnak, amely az isteni mű megértése felé vezet minket.

Mi a metafora?
A metaforát tehát így határozzuk meg: *Egy dolognak, szónak az áthelyezése a saját jelentésből egy másikba valamiféle hasonlóság alapján, amely az egymással összehasonlított dolgok közt kölcsönösen fennáll.* Ezért az ilyen egyezés és hasonlóság alapján az egyik dolgot a másiknak a nevével nevezd meg. A metaforát a hasonlattól az *amint, ahogyan, amiképpen* hasonlító szócskák elhagyása különbözteti meg, az általában vett szóképtől pedig az, hogy hasonlatot foglal magában. Metafora tehát az, ha a haragos embert, mivel szenvedélyes mozdulatai az oroszlánéhoz hasonlítanak, oroszlánnak nevezünk, és ezt mondjuk: *ez az ember oroszlán.*²

Hányféleképpen jön létre Soarius szerint?
Ez a szókép mindegyik közül a legválasztékosabb, és Soarius III. könyvének 9. fejezete szerint négyféle módon jön létre: 1. Amikor az egyik élőlénynek a tulajdon-sága a hasonlóság alapján egy másik élőlényre kerül át, aminek egyébként ez nem sajátja, és az egyiket a másik, hozzá hasonlónak a nevével nevezzük meg, amint azt már említettük. Így a haragos ember hangjáról az oroszlánéval összevetve, mivel mindkettő indulatos, metaforával azt mondod, hogy bömböl az ember. Ezt a metaforát használva fejezi ki Mózes a Teremtés könyve 27. rész 34. versében Ézsau méltatlan-kodó haragját, mivel az elsőszülöttsége jogán az atyjától, Izsáktól a néki járó áldást a nála fiatalabb öccse, Jákób szerzi meg: „Amikor meghallotta Ézsau az apja beszédét, igen keservesen felkiáltott.” 2. Amikor egy élettelen dologról egy szintén élettelen dologra kerül át a név, valamilyen köztük lévő hasonlóság alapján. Így egy szép palotát méltán nevezhetsz égne. Mindkettő élettelen, és mindkettő közt a szépségük teremt valamiféle hasonlóságot. 3. Amikor egy élőlény helyett egy élettelen dolgot értenek. Így a holdat mint élettelen használod az ostoba ember helyett, aki tehát élő, de abban hasonlítanak, hogy mindkettő állhatatlan. 4. Mikor az előbbivel ellentétben egy élettelen dolog helyett élő értenek. Így helyesen mondod a viharos tengerre, hogy haragszik, a haragos emberről mint élőről véve az élettelen tengerrel való hasonlóságot.

Ritkábban kell alkalmazni!
Mivel pedig ez a szókép rendkívüli módon ékesíti a beszédet, a költők és a szóno-kok is igen gyakran használják, éppen e sajátossága és különlegessége miatt ritkáb-ban kell alkalmazni, máskülönben, ha sűrűbben fordul elő, mint szükséges, nemcsak ellenszenvet kelt, hanem rejtvénytyszerű homályosságot okoz.³ Ez a költőknél néha megengedhető ugyan, a szónokoknál viszont csak ritkán.

² A metafora és a hasonlat kapcsolata ugyanezzel a példával (Iliász 20, 164) ARISZTOTEL.ÉSZ. *Rétorikájának* IV. fejezetében (1406b) ARISZTOTEL.ÉSZ. *Rétorika*; Gondolat 1982. 183. és a helyre vonatkozó 301. jegyzet 253). A Soarius-könyv azonban Quintilianustól veszi át a példát, mivel az *Institutiones* VI. könyv, VIII. fejezetében tárgyalt metaforánál sincs utalás az Iliászra. Az alább következő élő és élettelen felosztás is az *Institutiones* követi.

³ Quintilianusnál is hasonló, VIII. könyv 6, 14: *Ut modicus autem atque oportunus eius usus inlustrat orationem, ita frequens et obscurat et taedio complet, continuus vero in allegoriam et aenigmata exit.* „Ahogyan a mértéktartó és megfelelő használata világossá teszi a beszédet, úgy a gyakori alkalmazása homályossá és visszataszítóvá (vagy unalmassá), az összefüggő metaforák allegóriáit és rejtvénytyszerűségeket (aenigmát) eredményeznek.”

Kerülni kell ezen kívül azt, hogy a hasonló elem ne kerüljön túlságosan távolról a metaforába, ne legyen szinte belekényszerítve, ne legyen se egyszerűbb, se magasztosabb, se alantasabb, mint ahogy azt a metaforába felvett tárgy kívánja. A magasztosabb esetben tehát valamikor valaminek a nagyítására szolgáló névátvitelre lesz szükség, e névátvitelt ezekkel a kifejezésekkel, vagy hasonlókkal kell majd enyhíteni: *hogy úgy mondjam, ha lehet így mondani, engedjétek meg, hogy...*

A metaforák megtalálásának három általános forrása van.

1. Először is vizsgálj meg, hogy annak a dolognak, amit metaforával akarsz kifejezni, a genus fogalma milyen sajátosságokkal (species) bír. Ezeket úgy rendeld a kifejezendő dologhoz, mintha ezek az ő tulajdonságai lennének. Így ha egy eltökélt és hajlíthatatlan emberről akarsz metaforával szólni, vizsgálj meg, hogy melyek azok a sajátos jegyek, melyek a „kemény” genusfogalom alá tartoznak. Ezek egyrészt közös nevek (communiores), mint a *kő, vas* stb., másrészt jellegzetességet jelölő szavak (insigniores), mint az élettelenre vonatkoztatva a *márvány, gyémánt, mágnesérc*, az élőlények közt pedig az *oroszlán, hiéna, tigris, medve*. Néhány jellegzetességet jelölő szót (insigniores) a „kemény” fogalma alá véve, az ilyen emberről azt mondhatod, hogy *kemény szikla, rossz hírű kőszirt, melyhez odacsapódván hajótörést szenved az ártatlanság*, vagy nevezheted hiénának stb.

Ha pedig az alkalmazott metaforánál megmaradva, a sajátos jegyek tulajdonságait és jellegzetességeit a tárgyként felvett dolgokhoz igazítod, azokhoz, amelyeket metaforával fejtesz majd ki és írsz le, nem kényszerű, hanem odaillő hasonlítás és megfeleltetés alapján, akkor a téma tárgyalása és a szónoklat allegorikus lesz, vagyis összefüggő metafora, amely méltónak látszik arra, hogy az emberi szellem legfőbb, sőt csaknem isteni szüleményének tekintsek.

Ügyelni kell ennek a szabálynak a megtartására! Ezen alapelv szerint kell megfelelő módon előrehaladni, és munkálkodni az arányosság alapján alkotott metaforák egy-egy típusában, amelyeket a következő fejezetben fejtünk majd ki. Ugyanígy cslekszünk bármilyen más forrás esetében is, ahonnan metaforákat alkothatunk, sőt még a metaforán kívüli eszközöknél is, ahol a szavaknak és a retorikai közléseknek a bőségével rendelkezhetünk.

2. A metaforák alkalmazásának második forrása a hasonlóság. Ezt úgy kell feltárni, hogy az a dolog, amit metaforával kell kifejezni, az alábbiak szerint eltérő szempontok alapján kerüljön vizsgálat alá: a dolog összehasonlítása a vele egyenlővel, a nála kisebbel vagy a nagyobbval; a dolog következményei, ellentétei, a dolgot megelőzők és az utána következők; a hely. Így, ha az ékesszólást akarod metaforával dicsérni, ezekre figyelj: 1. Mi az oka? Mondd tehát azt róla, hogy *törvények alapítója*; 2. a következménye alapján nevezd *a lelkek parancsolójának, a szenvedélyek legyőzőjének*; 3. az egyenlővel való összevetés szerint *a művészetek királynőjének*! 4. A nagyobb dolgokkal való összevetés alapján *az erény szolgálójának*, 5. az ellentétes fogalmakkal való összevetés szerint pedig *a tudatlanság sírjának, a bűnök elpusztítójának*. 6. A hely alapján, ahol érvényre jut, ezeket mondd róla: *a törvényszékeken a szándékokat tisztázza, a döntéseket megalapozza stb., a templomokban a kegyességet tanítja stb., a közélet fórumán védelmezi az ártatlanokat, a vétkeket vádolja*. Ugyanílyen legyen más témának is a megítélése!

Mit kell elkerülni?

Általános források, ahonnan a metaforáknak eredniük kell.
1. A különleges, sajátos jegyeknek a velük azonos genus alá foglalt dologhoz való rendelése.

2. A hasonlóság alapján milyen módon lehet megalkotni.

3. A dolgok
valamilyen
nemében meglé-
vő hasonló és
jellemző sza-
vakat egymás-
sal kölcsönösen
összevetni.

3. A harmadik forrás: kiemeljük azokat a jellemző szavakat, amelyek valamilyen tekintetben mind az egyik, mind a másik dologgal összehasonlíthatók, és ezeket egymással összekapcsoljuk. Így ha a *háborgó tengert* vagy a *harc viharát* akard összehasonlítani, akkor alkalmazd a háborgó tengerre és a viharra jellemző szavakat, mint például *hajótörés*, *mennydörgés*, *villámok* stb. és a harc sajátos szavait, és gondoldj ilyenekre: *roham*, *hadieszközök*, *ágyúk*. Mondd például ezt: *A nyugtalan tenger vihara az eget ostromolja!* Stb. Végül is minden általános témát (*locus communis*), alakzatot, szóképet fel lehet használni a metafora megalkotásához, ahogyan az ezzel próbálkozó számára ez nyilvánvaló lesz.

A metaforák
nyolc fajtája
Arisztotelész
szerint.

A *Poetika* és a *Rétorikának* 3. könyve szerint Arisztotelész a metafora következő nyolc fajtáját jelöli meg, melyeket Emanuel Thesaurus *Cannochiale Aristotelico* című munkájában is előad, és bőven fejteget. Ebből tehát az alábbiak alapján választjuk ki a metaforák fajtáit: 1. a *propositióból*⁴ vagy a dolgok hasonlóságából, 2. ezek társításából, 3. a dolgok nevének azonosalakúságából, 4. a *hypotyposisból*, 5. a *túlzásból*, 6. a *lakonizmusból*, amely azt jelenti, hogy egy jelentős gondolatot vagy említésre méltó cselekedetet vagy elkövetkezendő dolgot tömören fejezünk ki. Ilyen volt Szteszikhorosznak az a mondása, amelyet a lokhrisziakhoz intézett: *Vigyázzanak, nehogy a tücskeik a földön ciripeljenek*, mellyel azt kívánta jelezni, hogy feldúlja és fáival együtt elpusztítja a hazájukat, ha nem adják meg magukat a neki tetsző békefeltételekkel.⁵ 7. Az ellentétes dolgokból, 8. a félrevezetésből.

Mivel pedig túl hosszú lenne minderről külön-külön szólni, ezért ezeknek nagy részét, ha nem is mindet, az előző értekezésnek a jelentésmagyarázatról szóló 3. fejezete szerint fogjuk most tárgyalni, hogy kényelmesen lehessen rá visszautalni és érthető is legyen. A viszonyításon alapuló metafora az egyetlen, amelyet a sorrendben elsőként alaposan megvizsgálunk. Ennek szabálya szerint, ehhez hasonlóan a metaforák más fajtáját is meg lehet alkotni választékosan a maguk módján, bármelyiknek a sajátossága és jellegzetessége alapján. Amennyi példát csak látsz a következő fejezetekben, az nagyrészt költőktől származik. Mivel tehát tőlük vettük ezeket, meg kell értened, hogy ezt a szóképet leginkább és legszívesebben a költők használják, és nem a szónokok.

II. FEJEZET

A viszonyításon alapuló metafora és ennek fajtái

Mi a viszonyí-
táson alapuló
metafora?

Akkor beszélünk viszonyításon alapuló metaforáról, amikor egy dolgot a hasonlóság vagy valamilyen egyezés alapján egy másik dolognak mondunk. Másképpen: ez egy fajfogalom (*species*) nevének egy másik fajfogalomra, egy nemfogalom (*genus*) nevének egy másik nemfogalomra való átvitele. Ennek az a magyarázata, hogy két

⁴ A *propositio* itt egy enthüméma alaptételeként értelmezhető, melyben a bizonyítás az analógiával történik. Arisztotelész szerint az a jó metafora, amely egy hasonlatot fejez ki (*Rétorika*, IV. fejezet, 1407a. Gondolat. 1982. 184).

⁵ ARISZTOTELÉSZ, *Rétorika*, 21. fejezet. 1395a.

használatuknak szükségképpen egyeznie kell valamiben, és így egyik a másikkal tekintetben azonos. Így mivel a pajzs kerek alakja megegyezik a poháréval, ezért a pajzsot pohárnak nevezheted⁶ stb.

Mindazok tehát, amelyeket hasonlóknak mondunk, valamilyen dologban hasonlítanak. Mindezeket a dolgokat Arisztotelész tíz praedicamentum⁷ alá foglalta, amelyek szerint ennek a metaforának is tíz fajtája van: 1. Egy szubsztancia nevét vesszük át egy másik szubsztanciára,⁸ 2. egy mennyiségét egy mennyiségre, 3. egy minőségét egy másik minőségre, 4. egy viszony nevét egy másik viszonyra, 5. cselekvését vagy elszenvedett dologát egy másik cselekvésre vagy elszenvedett dologra, 6. egy helyzetét egy másik helyzetre, 7. időjét egy másik időre, 8. helyét egy másik helyre, 9. mozgását egy másik mozgásra, 10. külsejét vagy viseletét egy másik külsőre vagy viseletre. Ezeknek az egyenként való kölcsönös összevetése igen bőszeges anyagot nyújt a metaforák számára. Nem csupán e mostani, tehát a viszonyításon vagy összehasonlításon alapuló esetekben, melynek fajtáit ebben a fejezetben fogjuk tárgyalni, hanem azokban a metaforákban is, amelyek Arisztotelész alapján a társításából, a dolgok nevének azonosalakúságából, a hypotyposisból, a túlzásból, a lakonizmusból, az ellentétes dolgokból, a félrevezetésből erednek, amint az előző fejezetből ezt megtudtuk. Ez a kölcsönös összevetés, úgy látszik, helyesebb a többi szóképénél, mint a metaforáknál.

Amint már az I. fejezetben elmondtuk, általánosságban is ugyanarra kell ügyelni, amire az egyes esetekben, hogy így annál könnyebben lehessen megtalálni és megalkotni a metaforát: meg kell vizsgálunk az adott nemet és a nem alá rendelt fajt, különösen a legfontosabbakat. Ugyanis az ezeket jelölő kifejezéseket használjuk, amikor az egyikkel nevezzük meg a másikat az összevetés során, amit a felismert kölcsönös hasonlóság vagy megfelelés alapján tehetünk meg.

I. A viszonyításon vagy hasonlóságon alapuló metaforának az első fajtája az, amikor egy SZUBSZTANCIA nevét vesszük át egy másik SZUBSZTANCIÁRA. Ez akkor valósul meg, ha ugyanazon nem alá foglalt fajok közül az egyiknek a nevével egy másikat nevezzük meg, vagy ugyanazon a fajon belül egy másiknak a helyére kerül. 1. Homérosz is ezért cseréli fel az egyik fémet a másikkal: *Érczel ragadta el a lelkét.* Ércet, rezes mond vas helyett. 2. Lucretius a víz helyett egy másik vizet nevez meg, mikor lecspege, tehát a hideg barlangokban lehulló könnyekről szól: *cseppje kövér*

Ezeknek hány faja van, és melyek ezek?

Mindegyik metaforánál, a nem az annak alárendelt faj és különösen a saját vonások tartandók szem előtt!

I. Szubsztanciáról másik szubsztanciára

⁶ A pajzs és a pohár metaforikus kapcsolatát ARISZTOTELÉSZ a *Poétika* XXI. fejezetében (57b) említi, és a *Rétorikában* a 4. fejezetben (1407a) és a 11. fejezetben (1412b, 1413a), mindkét helyen az analógiával megalkotott metafora példajaként. A kép eredetileg a milétoszi TIMOTEOSZ (Kr. e. 450–365 vagy 357) *Perzsák* című dithyrambusában szerepel. (Franyó Zoltán: *Görög költők antológiája*, 1959)

⁷ A predikamentumok olyan állítványok, amelyeket kategóriák alkotnak. A kategóriák Arisztotelész szerint olyan kapcsolat nélküli szavak, amelyek a legáltalánosabbat jelentik. A predikamentumok tehát azok a legvégső és legáltalánosabb állítások, amiket a dolgokról állítani lehet. (*Kategóriák*, 4. fejezet 1b, 25; Rónafalvi Ödön fordítása, Szalai Sándor jegyzeteivel, Kossuth Kiadó 1994. 76.)

⁸ Szalai Sándor jegyzete szerint (i. m. 72) a dolog önálló lényege, az, ami önállóan létezik.

könnyekkel sír tele mindent⁹. A költők pedig több helyen is a füstölésre szánt tömjént és a balzsamot is *Sába könnyeinek* nevezik, viszont a szemek könnyeit *késérű harmatnak*, *a szem forró záporának* és *a bűnbánó lélek balzsamának*. 3. Egy szellőt egy másik szellő helyett alkalmaz Horatius, mikor az *északi szélről* az emberi természet alapján mondja, hogy *Thrákia lehelete*, Vergilius pedig a szelekkel teszi ugyanezt, mikor nem Aquilót ír, hanem ezt: *a hajóinkat bízzuk a déli szelekre*.¹⁰ 4. Egy tűz helyett egy másik tűzről szól, és *Szicília* kohójának nevezi az Etnát.¹¹ 5. Növény helyett növényt mondhatunk, ahogy szintén Vergilius ezt írja a nyílvesztőről: *repül a halálhozó nád*.¹² 6. Egy anyag helyett egy másik anyagot ért Ovidius, mikor a köveket a föld csontjainak nevezi,¹³ és a növényi nedvet a növények zöld vérének. 7. Egy vadállat nevével egy másik vadállatot nevez meg Vergilius, amikor a szabin vadkant mond, de ezen bármilyen más vaddisznót ért.¹⁴ Pindaros pedig a szarvastahén fogalmát a szarvasbika értelmében alkalmazza.

Jelzőt kell alkalmazni a metafora magyarázatára.

Az effajta metaforákat bölcs belátással kell használni, tehát olyan jelzőkkel kell ellátni, hogy azok a jelentést megmagyarázzák, és tegyék homályossá. Vergilius például a nyílvesztőt halálhozó nádnak nevezi, így különbözteti meg a nád, nádszál közös fogalmától.

II. 1. A MENNYISÉGNEK EGY MÁSIK MENNYISÉGHEZ való viszonyítását fejezi ki az a metafora, amely a kicsiny dolgoknak a kicsinyekhez, a nagyoknak a

⁹ LUCRETIVS: *A természetéről*, I. 349. Az idézet teljesebben: *in saxis ac speluncis permanat aquarum liquidus umor et uberibus flent omnia guttis*. „Sziklákon s barlangokon áthat a könnyűfolyású / Víz es cseppje kövér könnyekkel sír tele mindent.” (Tóth Béla fordítása).

¹⁰ Aquilo az északkeleti szél. Az *Aeneis* III. énekéből, a 61. sorból való az idézet: *Omnibus idem animus, scelerata excedere terra, / linqui pollutum hospitium, et dare classibus austros*. „Délre vitorlázunk tüstént, mondják, el a földről, / melyen a szent vendégjogot így fertőbe tipor-ták.” (Lakatos István ford.) A néveserét az magyarázza, hogy a trójai menekülők Thrácia partjaihoz értek, de Polydorus sírjánál megnyilatkozó baljós ómen hatására úgy döntenek, hogy elhagyják azokat a partokat, és dél felé hajóznak. Így az északi szélnek kellene logikusan fújni a vitorlákat. Servius kommentárja a hypallage példajaként említi.

¹¹ Az *Appendix Vergilianában* számon tartott *Aetnának* mindjárt az első sorában megjelenik és ezen kívül is gyakran ismétlődik ez a Hephaisztosz-mítoszhoz kötődő metafora (I. 37. 482. 547. 553. 558. 608).

¹² Az *Aeneis* IV. énekének 73. sorában: *haeret lateri letalis harundo*. „Oldalában fennakad a halálos nádszál.” A szerelmes Didó szenvedését kifejező hasonlatban szerepel a megsebzett szarvas. Ennek a képnek az eleme a halálos nyíl. Az eposzi hasonlatban egyébként a vadászat más részletei is nyilvánvalóvá teszik az *arundo* jelentését pl. *coniecta sagitta, volatile ferrum* etc.

¹³ *Metamorphoses*, I, 383. Themis jóslatában tanácsolja az özönvíz után fennmaradó Deucalionnak és Pyrrha-nak, hogy a földanya csontjaiból, tehát a kövekből teremtsék újjá az emberi nemet.

¹⁴ A példa a *Georgica* III. énekének 248. és a 255. soraira utal: 248.: *tum saevos aper, tum pessima tigris*, „vadkan most dúl, most bősé csak a tigris.” 258.: *Ipse ruit dentesque Sabellius exacuit sus*. „Most esőtört... s agyará fénvén ...a sabellusi vadkan.” (Lakatos István ford.) Annak a résznek a sorai ezek, melyben a szerelmi vágynak minden élőlényt betöltő hatalmáról van szó. A 248. sorban általában az állatokról van szó, és a medve, oroszlán, tigris közt említi a vadkant. A 255. sorban viszont a *sus* (disznó) szó szerepel, de a jelző miatt egyértelműen *aper* (vadkan) jelentésben.

nagyokhoz való hasonlításával jön létre, úgy, hogy az egyiknek a nevét vagy valamilyen tulajdonságát a másiknak tulajdonítjuk. Ugyanígy kell gondolkodni a széles és magas, illetve a mély dolgokról, a súlyosakról és a könnyűekről, a rövidekről és a hosszúakról, a szélesekéről és a vékonyakról. Így a *pigmeust lélekkel bíró atomnak* hívod, a *gigászt* pedig *hústömegnek* vagy *hústoronynak*.

Igen szép jelentésátvitel származik abból, ha egy fizikai vagy anyagi mennyiséget erkölcsre vagy erényre vonatkoztatunk, jóságra vagy bűnre és hibára. Így azt mondjuk valakiről, hogy mély lélek, vagy azt mondjuk, hogy rövid remény, üres lélek, hatalmas tudás, a gőg dagadása, légvárakat épít, tehát nagy terveket sző, de minden alap nélkül. Vergilius is alkalmazza ezt ebben a részletben: „A római név súlya nehezedik rá.”¹⁵ Quintilianus Cicéróról azt írja, hogy ő az ékesszólás csúcsára jutott fel.

2. Meg lehet figyelni testi mennyiségnek, tehát anyagi dolognak az esetében is, amely akár nagy, akár kicsiny terjedelmű, hogy egyrészt az alak, másrészt a külső jellegzetességek kölcsönösen átkerülnek egymásra. Így a napot kör alakja miatt az ég szembogarának, a szembogarat pedig az arc napjának nevezed. A virágokat a rét csillagainak, a ragyogó csillagokat pedig az ég virágainak hívod. Ugyanis mind a kettő olyan, mintha fény sugarból vagy szíromból üstöke lenne. Így a bika szarvát a görbessége miatt hold alakúnak, a holdat pedig szarv alakúnak nevezed.

Egy görög költő egy Castor nevű ember nagy, horgas orrjáról így énekelt:

Castor méretes orra akár ásonak is elmegy,
Sarlónak sem rossz az, ami éjszaka kürt.

*Légyen hát horgony, de ha szántasz, jó ekevasnak*¹⁶...

Ugyanígy kell gondolkodni a testi mennyiség mértékéről. Vergilius ezt így mondta: *a tengert hajókkal bejárni*¹⁷, vagy *gyalog bejárni a földet*. Jobb az a jelentésátvitel, amely egy anyagi természetű alakról és mennyiségről egy erkölcsi vagy testetlen dologra vonatkozik. Így a képet az alaktól véve mondjuk azt, hogy *éles elme*, *görbe úton járni*, tehát valamit ravasz módon intézni stb.; a mennyiségről véve pedig ezt: nagyon szerencsés *lélek*, mértéket szab *magának*, azaz ismeri saját maga fogyatkozásait.

3. Az emberi testrészeket jelentő szavak más anyagi vagy természeti test részeire is átvihetők úgy, ahogy a testieké a nem testiekre. Ovidius átvive az egyik test nevét a másikéra, a fák ágait a *ligetek végtagjainak* nevezi. Így azt is mondjuk, hogy *lombos fej*, *csupasz vállak*, a *hegyek virágzó lábai*. Vergilius az Etna hegyéből kilövellt köveket a

II. Mennyiségnek a mennyiséges részben anyagi, részben szellemi értelemben.

Igen szép jelentésátvitel ered egy fizikai vagy anyagi mennyiségnek erkölcsre vagy erényre való átvitelével.

Meg lehet figyelni ezekben az alakot is.

Geometriai mennyiség

¹⁵ A részlet nem Vergiliusé, hanem Ovidiustól ered (*Trist.* II, 1, 221): *Non ea te moles Romani nominis urget.* „És az a súlya a római névnek nem nehezül rád.”

¹⁶ *Castoris est nasus fodiendis commodus arvis: / Ad messem falx est, inque sopore tuba. / Ancora navigiis, condenti semen aratrum etc...*

¹⁷ A *metior* ige jelentése 'mér, felmér' és 'átítazva megmér, bejár, végigmegy rajta'. Ez utóbbi jelentés érvényesül a szövegpéldákban. A két jelentés metaforikus kapcsolata alig adható vissza magyarul. A VERGILIUS-részlet az *Aeneis* III. énekének 157. sora: *nos tumidum sub te permensi classibus aequor...* „s a habos tengert veled ússzuk a gályán.” Lakatos István fordítása.

hegy belső szerveinek nevezi. Seneca viszont a testi dolgok neveit a nem testi dolgokra viszi át, és azt mondja: *szétronszolt házárt tagonként összerakja*, tehát a családját ért veszteséget helyrehozza. Van ilyen mondás is: *haec res nec caput, nec pedes habet*, „ennek se feje, se lába”. Ez azt jelenti, hogy valaminek se kezdete, se befejezése nincsen.¹⁸ Végül is a világon minden szemlélhető geometriai mennyiségként, ha az emberi testhez mérhető, hiszen az emberi test a saját részeiből áll, és így ezek a dolgok a geometriai mennyiség¹⁹ forrásából igen sok és különleges metaforákat alkotnak.

4. Tekintetbe kell vennünk a számtani mennyiségeket is. Ennek alkalmazása során egy nevet, ami az egyik fajtához tartozó dolog fizikai sokaságát jelenti, átviszünk egy másik fajtára. Seneca a szárazföldi állatok sajátosságainak nevét viszi át a tenger halaira, amelyekről azt mondta, hogy a *kék Néreiszek nyája*,²⁰ Lucretius viszont *pikkelyviselő nyájnak*²¹ és *Nereus népének* hívja, Vergilius a *vizek hadrendjéről*²² szól. Ovidius szerint az Esthajnalesillag a csillagok seregének visszavonulását fedezi, amellyel mintha azt mondaná, hogy virradatkor, mikor a nap kibontott zászlókkal a síkra lép, az Esthajnalesillag a hadak kapitányaként, rendben visszavonja a többi csillagot.²³

5. Nagyon választékosak lesznek ugyanezek a szavak, ha nem testi értelemben vett megszámlálható dolgokra viszük át őket. Így jól hangzanak ezek a kifejezések: *a vágyak nyáját legelteti, a gondok seregét zárja a szívébe stb.* Ezekhez a főnevekhez olyan melléknemeknek kell járulniuk, amelyek világossá teszik azt, amit a sokaságot jelentő főnév segítségével akarunk kifejezni; mégpedig úgy, hogy nyilvánvalóvá váljék, miben különbözik a köznapi jelentéstől. Így Claudianus, amikor egy ruhán az ékkövek sokaságát kívánja ábrázolni, azt mondja, hogy az a *Tagus folyó pompázatos vihara*.²⁴ Itt a nem-fogalom a sokaságot jelentő *vihar*, a *pompázatos* pedig a faj-fogalom közös jegyeitől való eltérést jelzi.

¹⁸ A mondás magyar megfelelője, a 'se füle, se farka' kifejezés nem emberi, hanem állati testre utal, ezért a fordításunk nem alkalmazhatta.

¹⁹ A mennyiségnek *geometriai* és *aritmetikai* megkülönböztetése az említett kategóriának Arisztotelésznel megtalálható négyes felosztását követi:

Szétválasztott (diszkrét): szám, beszéd; – Nem térbeli: szám, idő, beszéd.

Folytonos: vonal, sík, test, idő, tér; – Térbeli: vonal, sík, test, tér.

Arisztotelész szerint az előző kettő (szétválasztott, nem térbeli) elemeinek nincsen közös határa, amin érintkezhetnek, a másik kettő (folytonos, térbeli) elemei, pl. a pontok viszont érintkeznek, és vonalat vagy síkot alkotnak. Hasonló ehhez a test is, mivel a részei érintkeznek. *Kategóriák*, 4b 20 – 5a 1; 6. fejezet. Kossuth Kiadó, 89. Szalai Sándor jegyzetei 93, 94.

²⁰ SENECA, *Phaedra*, 335, 336, in imis *caerulus undis grex Nereidum*.

²¹ *De rerum natura* (A természetéről), II, 343, 1083.

²² *Georgica*, I, 322. *Saepe etiam immensum caelo venit agmen aquarum...* „Gyakran a mennyfőrből iszonyú víz-tábor özönlük...” Lakatos István fordítása.

²³ *Metamorphoses*, XI, 96: *et iam stellarum sublimis coegerat agmen / Lucifer undecimus*; „s már tizenegyedszer hajtott tova csillagi népet” (Devecseri Gábor ford.).

²⁴ Más szövegösszefüggésben, nem a „Soarius”-ban említett átvitt értelemmel szerepel a *tempestas pretiosa Tagi* kifejezés Claudianusnál az In Rufum c. versben. I, 102. Itt Rufus kincs-vágyáról van szó. „Nem, mit a szőke Tagus dúsgazdag habja a kieneses / partra kihord, nem hűti le őt Pactolus aranylól / árama sem.” (Mezei Balázs ford.).

Ebből a fajtából vezethető le az az igényes metaforikus bővítés, amikor az egyes számot a többséggel kapcsoljuk össze. Így egy olyan emberről, aki egyaránt kiválik az erényesek és a vétkesek közül, így szólhatsz: *Nap ez a bölcsék között, vagy ellenkezőleg: Főnix az érdemtelenek közt.*

Ha a számuk kettő lett, akkor például így szólhatsz: *Ezek ketten a te reményed tengelyének két sarkpontja, amazok ketten pedig a hajótöréssel fenyegető Scylla és Charybdis a számodra.* Ezt az eszközt alkalmazta egy ember, mikor megpillantva két előkelő ifjút így szólt: *Íme V. Károly szimbóluma,* ugyanis ezek ketten egy-egy oszlopnak látszottak.

Ha a hármas számot alkalmazod, a szépséggel kapcsolatban ezt mondd: *Ezek a hölgyek itt a három Charisz, a rótság esetében pedig ezt: Íme a három Fúria.* Egy udvari ember – mint mondják – mikor találkozott egy fegyverbe öltözött testvérpárral és a nővérükkel, aki nem az erényéről volt nevezetes, így kiáltott fel: *Íme itt van Castor, Pollux és Helena!*

A négyes számot alkalmazva mondhatod némelyekről, hogy ők *a birodalom négy tartóoszlopa.* Valaki azt mondta négy polgármőről, hogy *ők az idő körforgásának négy szakasza.* Egy ifjú pedig, aki Velencében tartózkodott, és egy tudóst látott a csinos leányának és hivatalnok testvérének a társaságában álldogálni a kőoroszlán mellett, így szólt: *Íme Ezékiel négy lelkes állata.* Ezt így kell érteni: a sas a hivatalnok, az angyal a leány, a tudós az ökör, a kőoroszlán pedig maga az oroszlán.

III. Egy MINŐSÉGet kifejező szót egy másik minőség megnevezésére visszünk át. Ezt úgy végezzük el, hogy megfigyeljük, milyen az egyik és milyen a másik dolog, és a minőségben való egyezésük alapján nevezzük az egyiket a másiknak. Ez az eljárás igen terjedelmes, igen szép és igen alkalmas a jelzők alkotására.

A minőségeknek két fajtája van: az egyik érzékelhető, a másik nem. Az érzékelhető az öt testi érzékelés, a látás, hallás, szaglás, ízlelés és érintés szerint osztható fel. Ezek a minőségek a melegség és hidegség, nedvesség és szárazság, lágyság és keménység, édesség és simaság. A nem érzékelhető az emberi belsőből nyilatkoznak meg. Ezek egyrészt a gondolkodásból erednek, mint a világos vagy zavaros ismeret, a szemlélődés, a tudás vagy a tudatlanság, másrészt a kívánságokból, ilyen az összes érzelem, mint például a szeretet és a gyűlölet, harmadrészt pedig ezek a minőségek erkölcsi tulajdonságok, vagy jók, mint az erények, vagy rosszak, mint a bűnök.

Az érzékelhető minőségekben, különösen a láthatókban, figyelembe kell venni a látás tárgyát, vagy azt, amire a látás irányul, tehát a fényt és a színt. 1. A szín témájánál maradva, ügyelni kell arra, hogy a két testi vagy anyagi dolog színben megfelelően egymásnak, és így nevezd meg ezek közül az egyiket a másik nevével. Ezért mondd a tiszta, ragyogó szín és csínosság miatt azt, hogy *kristályos víz, rózsaszínű, elefántcsont színű nyak, aranyhaj, hó hidegségű öregség, ősz hegyek* stb. A színeket kifejező szavakat át is lehet vinni mindarra, amik nem láthatók, nem anyagiak. Így arról a színről, melybe a feketének még az árnyalata sem vegyül, tehát a fehérről nevezik ragyogóan tisztának az őszinteséget és a hűséget és tiszta ítéletűnek a bírót. A színek minőségéből nyerik viseletüket vagy öltözetüket az erények is, a vétkek is: a vallásosság és az ártatlanság ruhája fehér, a reménységé zöld, a fekete a gyászé, az állhatatlanság tarka ruhát hord. A szerelem vörösbe öltözik stb.

III. Jelentésátvitel minőségekről minőségekre, melyek egyrészt érzékeltesek, másrészt nem. Az 5 testi érzék minőségei.

A gondolati és akaratú tevékenység nem érzékelhető minőségei.

Az érzékeltes minőségekben figyelembe kell venni azok tárgyát, a látásban a fényt és a színt. Az ezeket kifejező szavakat a nem testi dolgokra is átkerülhetnek.

2. A fénnel kapcsolatban ügyelj arra, hogy amely dolgok a fény tekintetében megfelelnek egymásnak, azok közül az egyiket a másik névvel nevezd meg! Vergilius ezért nevezi a napot *lâmpásnak*, a csillagokat *örök és ki nem hunyó tüzeknek*.²⁵

Szebbek azonban azok a jelentésátvitelek, amelyek testi dolgokról nem testiekre vonatkoznak. Így például azt mondod, hogy a *szellem fénye, az igazság fáklyája, a dicsőség ragyogása, világos beszéd*. Innen származnak a méltóságokra és érdemekre vonatkozó megszólítások, mint *Clarissimus, Illustrissimus, Serenissimus*.²⁶ Ezért a tatárok földjén a királyokat, akiket a nap testvéreinek hisznek, ezzel a megszólítással illetik alattvalóik: *Te napfényességed*.

A látáshoz hasonlóan vélekedünk a hallásról és más érzékelésről is, és hasonlóképpen osztjuk fel.

A másik érzékelhető minőség a hallásé, amely a hangzáson alapszik. 1. Ebben is a metaforáknak egész erdeje rejlik, ha az egyik anyagi dolog hangzását egy másik, hasonlóan anyagi dolog hangzására vesszük át. Így Plinius a vizekre jellemző morajlást a tűzre alkalmazva mondja: *Úgy tartják, hogy a sápadt, morajló tüzek vihart jelentenek*.²⁷ Horatius a *költőket éneklő hatyúknak* nevezi,²⁸ a *madarakat pedig a költők számára Aurórának, és az erdők angyalainak*. 2. Az állatok hangját is alkalmazhatjuk emberekre. Például, aki sokat beszél, arra azt mondjuk, hogy ugat, az öblös hangon beszélőre pedig méltán azt, hogy elbődül. 3. Egy anyagi dolog hangját alkalmazva egy nem anyagira, mondhatjuk ezeket: *az erények összecsengése, a lelkiismeret hangja, a hír harsonája*, vagy ezzel ellentétesen: *néma magány, néma szószék*, amelyen nem folyik tárgyalás, nem hangzik el beszéd. Statius az éjszakát a hold hallgatásának nevezi.²⁹ 4. Végül lehet egy érzékelésnek a saját jelentésű szavát egy másik érzékelésre átvinni. Így az *édes szín*³⁰ esetében az ízlelésről a látásra. Ilyen kifejezések még az *édes* vagy *késérő hang, sötét hangzás, nektár édességű illat*.

Amit a hallásról és a látásról mint érzékelhető minőségekről elmondottunk, azt külön-külön a többi érzékre is alkalmazni lehet. Így a szaglásról véve a kifejezést, azt mondhatjuk, hogy *az erények igen jó illata, a bűnök bűze*, az ízlelésről pedig ezt: *késérő eset, keserű gondolat*³¹, *édes emlékezés, ízellen beszéd stb.* Az érintésről véve a szót, ezt mondhatjuk: *a lelkével körülölel, szelíd lélek*,³² *kézzelfogható tévedés stb.*, Ovidiusnál például:

²⁵ *Aeneis*, IV. ének: *Postera Phoebea lustrabat lampade terras*: „Majd hogy a phoebusi lámpa világította a földet”, és *Aeneis* II. ének: 153, 154. sor: *sustulit exutas vinclis ad sidera palmas: / vos, aeterni ignes* „tenyerét odatárja az égnek: *égbeli tűz, istenség*.” Kartal Zsuzsa fordításai. Az *aeterni ignes* szó szerinti jelentése: „örökkévaló tüzek”.

²⁶ A szavak szokásos fordítása: „igen híres, igen tekintélyes, felséges”. Ezek saját jelentésükben a fényességre, világosságra utalnak, mivel a *clarus* jelentése „ragyogó”, az *illustris* jelentése „fényes”, a *serenus* pedig „világos, derűs”.

²⁷ *Naturalis Historia*, XVIII. lib. 357. Az *ignis* „tűz, villámlás” értelemben szerepel a Plinius-szövegben.

²⁸ Utalás az *Ódák* II. könyvét záró versre.

²⁹ Publius Papinius STATIUS, *Thebais*, II, 58.

³⁰ A *dulcis* jelentése „édes, kellemes, kedves”, épp úgy, mint a magyarban.

³¹ A latin szöveg két melléknevet használ itt a keserű minőség kifejezésére: egyik az *acerbus* „fanyar, keserű, ércetlen”, a másik az *amarus* „keserű, rossz szagú, csípős”.

³² A *tractabile ingenium* kifejezés jelzőjének jelentése: „megérinthető, szelíd, jóságos”, mint pl. egy olyan állat, amely hagyja magát megsimogatni.

a harag megérinti az isteneket is.³³ A melegség érzésére utalva mondhatjuk: *a vágyakozás heve, a harag tüze*, a hidegségre utalva pedig: *fázós erény, hideg beszéd, heves szerelem*. A nedvességből kiindulva szólunk ezekben a kifejezésekben: *vizes királyságok*,³⁴ *a műzsák nedves tollai* stb., a szárazságból ezekben: *kiszikkadt remény, vértelen beszéd*, a lágy-ság érzetéről pedig ezekben: *puha személyiség, meglágyítani a haragot, zsenge életkor*. Kemény anyagra utalva mondjuk, hogy *kőkebel, szilárd lélek, kemény lélek*, az érdes durvaságról és a szelíd lágyaságról pedig ezekben a kifejezésekben vesszük a szót: *durva és szelíd erkölcsök*.

A nem érzékelhető minőségek esetében először a szellemi tevékenységek köréről lesz szó. 1. Azt a tevékenységet, amihez a szemléléssel való felfogás és az értelemmel való megismerés illik, nevezd *napra tekintő sasnak*, a szemlélődő tudóst pedig így: *sas ő a tudósok között*. 2. A vágyakozás érzéséhez tartozik a napraforgónak a nap felé fordulása és az emberi szerelemnek a maga tárgya felé való fordulása. Ez kétféle elhajlás, az egyik természeti, a másik erkölcsi. Ezért a *szerelemtől szóvárgó embert nevezd szépség felé forduló napraforgónak, a napraforgót viszont a nap rajongó szerelmesének*. 3. A vétkek témakörében nevezd Nérót a kegyetlensége miatt Róma tigrisének, a tigrist pedig hyrcanus³⁵ Nérónak, a haragos asszonyt a város Megacrájának³⁶, Megacrát pedig az Alvilág asszonyának. A szertelen embert *zabolátlannak*, a szelídítetlen lovat azonban *törvény nélküli vadnak* hívjad.

4. Az erények témakörében pl. *Achilleust* kiválósága miatt *trójai oroszlánnak*, az oroszlánt pedig a vadállatok Achillesének nevezd. Az ártatlanságot ehhez hasonlóan hívd *ember formájú galambnak, a galambot pedig szárnyat viselő ártatlanságnak*.

Különösen választékos hatása van annak, ha az ember természeti sajátosságait alkalmazzuk. Ezek az elevenesség, a táplálás, érzékelés, az éhség, a szomjúság, a mozgás, egészség, gyengeség, erő, életerő, öregség, a halál. 1. Előfordulhat, hogy ezeket a sajátságokat anyagtalan, érzéketlen dolgokra alkalmazzuk. Így az élénkség jelentését viszi át Lívius a kedélyre: *„élénk kedély lakozott, virult a keblében.”*³⁷ 2. A gondoskodás jelentését a tavaszra alkalmazza Ovidius: *„Zsenge, tejes vala, mint a gyerekkor”*³⁸. Plinius a *felhőket* nevezi a *tavaszi föld dajkáinak, az esőt a dajka tejének*. Cicero a művészetekre alkalmazza: *ezek a dajkák táplálták az ékesszólást*.³⁹ Seneca pedig a fűekre vonatkoztatja: *Zephyrus neveli a zsenge fűveket*.⁴⁰ 3. Az érzékelést így vonatkoztatja a lélekre Cicero: *érzi a lélek, hogy valami isteni van benne*. A szónokról az érzéketlen tárgyra

Amire a nem érzékelhető minőségeknél ügyelni kell.

Amelyek az ember természeti sajátosságaiban érvényesülnek: az élénkség a gondoskodás

az érzékelés

³³ *Metamorphoses*, VIII, 279, *tangit et ira deos*. Devecseri Gábor fordításában: „Istenek is tudnak haragudni.”

³⁴ VERGILIUS, *Georgica*, IV, 363. *Iamque domum mirans genetrix et umida regna*, „Ment a fiú s bámult várán, vizalatti világán.” (Lakatos István ford.) Aristeus az édesanyjának, Cýréné nimfának csodálatos palotájába, víz alatti országába megy.

³⁵ Hyrcania a Kaszpi-tenger déli vidékén terült el.

³⁶ A három Erinnisz egyike. Nevének jelentése: 'ellenséges'.

³⁷ *Ab urbe condita*, VI, 22. A megállapítás az idős Camillusra vonatkozik. Muraközi Gyula fordításában: „életereje azonban töretlen, szelleme tetterre kész volt”.

³⁸ *Metamorphoses*, XV, 201. Devecseri Gábor fordítása.

³⁹ *Orator*, XIII, (42). A pontos idézet: *Sed quod educata huius nutrimentis eloquentia*; „De mivel ennek emlőin nevelkedett az ékesszólás”, Kárpáty Csilla fordítása.

⁴⁰ *Phaëdra*, 12: *Zephyrus vernas evocat herbas*.

az éhség viszi át a jelentést: *Érezte az épület, hogy méltatlan ura van*, ugyanis a fejére dőlt. 4. Az éhségről veszi a jelentést Vergilius: „bűnös aranyéhség”,⁴¹ ennek ellentétéről pedig Ovidius: „az illatokkal bőségesen jóllaktak a tüzek”.⁴² 5. A szomjúságot alkalmazza Ovidius, mikor a forrás vizében magába beleszerető Narcissusról szól: „szomját oltani vágy, s más szomj nő benne eközben”⁴³, és amikor a tengerről: „messze folyókat iszik”.⁴⁴ 6. Az egészséget veszi alapul Seneca: „Józan megfontolásra törekedjete!”⁴⁵ 7. A mozgásról eredő jelentést alkalmazza ez a mondat: „útfokon ellankadt vizüket tengerbe vezérlék”.⁴⁶ 8. A gyengeség, erő, szilárdság jelentését alkalmazza Columella: *A hegyek közt a szőlőlőkék nehezen erősödnek meg, a nedves földéken erőteljes, de ízben gyengébb boruk van*.⁴⁷ 9. Az öregség jelentését Claudianus: *A tiszteletre méltó öregséget újítják meg a törvények*. 10. A halálról vett jelentést alkalmazza Seneca: *meghalt a szemérem*.⁴⁸ (Itt ugyanis egyszer s mindenkorra meghalt, és nem is kél új életre.)

Más emberi minőséget is át lehet vinni egyéb dolgokra: ezek a *híresség, hírhedtség, nemesség, nemtelenség, a szerencse és szerencsétlenség, a szegénység és a gazdagság, érték és értéktelenség, az érdem és a megvetés*. Ezért Suetonius a csatákban legtöbbször győztesen küzdő *lovakat* nevezi *híreseknek*⁴⁹, Horatius az *Acroceraunia*-fokot a gyakori hajótörések miatt *hírhedtetnek*⁵⁰, Plinius a természetett növényeket *nemeseknek*, a vadnövényeket pedig *neteleneeknek*. Vergilius a szédítő vadócot *szerencsétlennek* mondja⁵¹, viszont *ágaival boldogan az ég felé nyúló fákról* szól⁵². Ovidiusnál *dús gondolat* az, amit felfogtak, és megértettek, Cicero pedig ezt írja: *a szavak szegénységében szenvedünk*⁵³. Statius a *lándzsanyeleket az egykori erdők és régi ligetek szépséges díszének* nevezi.⁵⁴

IV. A VISZONYOKBÓL adódó jelentésátvitel úgy jön létre, hogy az elnevezés a viszony egyik eleméről a másikra kerül át. A viszonynak három fajtája van: 1. Egyenlők viszonya, mint a testvér és testvér, szövetséges és szövetséges kapcsolata. Ez a viszony áll fenn a tisztségviselők, a bajtársak, valamilyen dologban részt vevők közt,

⁴¹ *Aeneis*, III, 57.

⁴² *Metamorphoses*, IV, 759. Deveszeri Gábor fordításában: „keverül remek illat a lángba”.

⁴³ *Metamorphoses*, III, 415.

⁴⁴ *Metamorphoses*, VII, 836.

⁴⁵ SENECA *Phaëdra* című tragédiájának 180. sorában ekképpen: *frustra sana consilia appetens*, „hiába óhajtván a józan megfontolást”.

⁴⁶ *Metamorphoses*, I, 582.

⁴⁷ COLUMELLA, *De arboribus*, III, 7.

⁴⁸ *Phaëdra*, 1189: *O mors pudoris...*

⁴⁹ A Caligula-életrajz 19. fejezetében (V. C. Cal. 19. 2).

⁵⁰ *Carm.* I, 3, 20. „vésszes szírtfokokat s Acrocerauniát” (Weöres S. ford.). Szírt az epiruszi partoknál.

⁵¹ V. *celoga*, 37. sor: „nől a helyén hitvány konkoly.” (L. I. ford.)

⁵² *Georgica*, II, 81.

⁵³ A Servius Sulpicius Rufushoz írott levélben szerepel az *orationis paupertate* kifejezés, Sulpicius mentegetőzését idézve. (*Ad Familiares* IV, 4.)

⁵⁴ Az idézet két Statius-hely összevonása. A *vetustum silvarum decus* (egykori erdők dísz) a *Thebais* c. eposz VII. énekének 312–313. sora, és dárdára vonatkozik. Az idézet második része a *venerabile lucorum senium* az *Erdők* (*Silvae*) I. 3. darabjának 38–39. sora, amely Manilius Vopiscius tiburi villájáról szól, és „a tisztes ős fák ligetét” dicséri a költő. (Muraközy Gyula ford.)

a szövetségre lépők közt, a házastársak, barátok, rokonok és a jegyesek közt. 2. Az ok és az okozat viszonya. Ilyen az atya és a fiú, az alkotó és a műve, a mesteremember és a készítménye közti kapcsolat. És végül idetartoznak azok az esetek, ahol az egyik dolog a másiknak az oka. 3. A felsőbb és az alsóbbrendűek viszonya. Ilyen a királynak és alattvalóinak, úrnak és szolgának, a bírónak és a vádlottnak, a döntőbíróknak és a vitázóknak, a tanárnak és tanítványainak, a pásztornak és juhainak, a vezérnek és a katonáknak a viszonya.

A viszonyításon alapuló jelentésátvitel első fajtájához tartoznak a következő példák. Mivel Plutó és Jupiter testvérek, Statius Plutónak Jupiter nevét adja, és így az Alvilág Jupiterének hívja, Proserpinát pedig az Alvilág Júnójának, mivel nővérek.⁵⁵ Seneca az *álmot a bágyadt halál erős bátyjának* nevezi, Vergilius pedig a *halál rokonának*, mivel a hatásuk, amit előidéznek, hasonló. A műzsákat is, hiszen ugyanazt pártolják, tudós nővéreknek mondják, de a rügyeknek és a növényeknek is, ha ugyanabban az erdőben vagy kertben nőttek, az előbbieknak becses, az utóbbiaknak viruló nővérek a nevük. Ezért nevezi Plinius ezekkel a szavakkal a szőlőt és a fát, melyet az körülfont, jegyeseknek: *Campania vidékén a nyárfához szőlőt házassítanak, mely úgy öleli át a fát, mint férj a feleségét, és a fa ágai közt tolakodó karjaival, bütykös venyigéinek kúszásával fokozatosan előrehaladva, egészen a korona csúcsáig emelkedik*⁵⁶. Horatius is azt mondja, hogy a szilfával házassodik a szőlő, melyet özvegynek vagy hajadonnak nevez, ha nem támaszkodik valamire.⁵⁷ Alkalmazzuk másra is ezt az elképzelést! A viszonyoknak ebből a fajtájából ered az is, mikor a *Zephyrust a tavasz kísérőjének*, az *Aquilo szelét a féktelen tél jegyvernökének* nevezzük, az *éjszakát a rablók büntársának*, a *madarakat a hajnal csengő szavú udvaroncainak*. Cicero is ezt mondta az Antonius ellen mondott beszédében: *miközben az éjszaka volt a szövetségesed és a kéjcságy ösztöklélt*.⁵⁸

Az egymással ellentétes dolgokkal is lehet jelentésátvitelt alkalmazni úgy, hogy meg kell őrizni a viszonyítás mindkét elemének nevét, és ezekből a felsorolt szavakból vagy az ezekhez hasonlókból kell valamelyiket közéjük tenni: *ellenséges, ellentétes, versenytárs, ellenszenv*. Plautusnál olvashatod: *Vulcanust hozom elő, aki Vénusszal ellentétben áll*.⁵⁹ Ilyen a hideg és a meleg, a nedves és a száraz dolgok közti ellentét. Ezt is mondhatod: *e kezek fehérségükben a lilomokkal is versenyre kelhetnek, s e szemek a nap fényével is vetélkedhetnek, és más hasonló dolgokat*.

A viszonyok második fajtája az ok és az okozat kapcsolatát tartalmazza. Romulust Róma atyjának, a várost pedig Romulus leányának mondhatod. Ezt élettelen dolgokra is lehet alkalmazni. Horatius a Rajnát a *nimsák és a folyamok atyjának*⁶⁰ hívja. Így a földet is lehet minden dolog anyjának nevezni, bár lehet néhánynak mostohája is. Ugyanígy a tenger lehet a folyók atyja, a folyók pedig lehetnek a tenger fiai. Az érde-

1. Az egyenlők közti viszony

Az egymással ellentétes dolgok közti viszony

2. Az ok és az okozat viszonya

⁵⁵ A párhuzam sántít, ugyanis *Proserpinának*, görög nevén Perszephonének a nagynénje volt Júnó, azaz Héra istennő.

⁵⁶ *Nat. Hist.*, XIV. könyv, III. fejezet.

⁵⁷ A szilre futó szőlő képe a házastársi kapcsolat metaforájaként Catullus 62. versében. Szapphó hymenaeusában fordul elő, a 49–54. sorokban.

⁵⁸ *Második Philippica*, XIII. (45).

⁵⁹ *A hajóktól* (Rudens) 761.

⁶⁰ A *Nympharum pater amniumque, Rhene* idézet Martialistól származik, epigrammáinak X. könyvéből a VII. darab első sora.

meket mondhatjuk a dicsőség gyermekeinek. Horatiusnál is ezt találjuk: *Aki számára a dalmáciai győzelem babérja termett örök érdemeket.*⁶¹ Az elmés ötleteket is szokták az emberi elmében fogant szellemi szüleményeknek nevezni, a lázat, a betegséget, levertséget pedig a bűnök utódainak. A mondák alapján mondják azt, hogy *a gigászok a föld gyermekei*, és azt, hogy *Pallas, a bölcsesség istennője Jupiternek az apja agyából megszületett leánya*. Disről, a gazdagság istenéről úgy tartják, hogy *Opisnak* – a neve közszóként segítségnyújtó kegyet jelent – a fia. Ugyanis, ha valaki meggazdagodik, az a támogatását, jóindulatát, segítségét igényli valakinek, akár Opisnak is, hiszen istennő, és az ő hatalmát először messze nyúlónak tartja. Ez csak akkor rövidül meg a számára, amikor a nevét segítségként értelmezi. Erről szól az a vers, melyben X. Leó fordul egy szegénysége miatt méltatlankodó költőhöz tréfás párbeszédben:

Pápa: *Mondd nekem, mért soha gazdagnak nem látjuk a költőt?*

Poéta: – *Dús lennék könnyen, ha a Kegye lenne anyám.*

Pápa: *Csak magadat meg erőtlen versed okold, hogy a kegyvel
míg más hosszan él, te nagyon is röviden.*⁶²

Ugyanezt kell mondanunk mindazokról a dolgokról, amelyek az elsődlegesség valamilyen körülményével rendelkeznek. Ezek azok, amelyek bármilyen dolognak az okát, véletlen okát, eredetét, forrását, gyökerét, fejét, kezdetét, kezdeményezését és megindulását alkotják. Vergiliusnál ezt találjuk: *Ezzel a nappal kezdődött minden baj, ez első nappal...*⁶³ A viszonyítást kifejező fogalmakból származnak olyanok, mint a *képzet, kép, eszme, alak, eszménykép*, és olyanok is, mint az *őseredet, saját kézzel írt dolog, egyedüli példány, eredet*. Horatius a visszhangot a hang játékos *képzetének* tartja, Statius pedig a hang *árnyképének*.⁶⁴

⁶¹ *Carm.*, II, 1: 15–16. A részlet Devecseri Gábor műfordításában: „kit mindörökké tett a dalmát / győzedelm koszorús-dicsővé”. Ez igen közel áll az eredetihez, de a példának szánt fordulatot nem tartalmazza, azt tehát, hogy valami megszemélyesítve gyermeke vagy szülője valaminek.

⁶² Az itt kezdődő szövegrész az utána szereplő verset magyarázza, és így csak azzal együtt nyer értelmet. A latin epigramma:

Dic mihi cur dices non cernimus esse poetas

– Dis ficiem, fieret si mihimater Opis.

Culpa tua est, vitio ignavi quod carminis opem,
quam reliqui longam, tu facis esse brevem.

Tartalmi fordítása: „Mondd meg nekem, hogy miért nem látjuk sohasem gazdagoknak a költőket? – »Dis lennék, ha az anyám Opis lenne.« – Te vagy ennek az oka, mivel gyenge verseidnek vétke miatt a támogatást (opis), melyet a többiek hosszan tartóvá tesznek, te rövidé teszed.»

A latin epigramma a DIS és az OPIS szavak tulajdonnévi és közszóként használt kettős jelentésére épül. A Dis mint istennév Jupiterre vagy Plutóra vonatkozik. Szövegünk szerint a gazdagság istene, mivel közszóként, melléknévként a jelentése 'gazdag'. Az Ops (a szövegben Opis) tulajdonnévként a termékenység, a föld istennője, Rheának vagy Cybelének a latin megfelelője. Közzsói jelentése: segítség, támogatás. A poéta szavainak másik jelentése: „gazdag lennék, ha támogatóm lenne.”

⁶³ *Aeneis*, IV, 169.

⁶⁴ Az *imago* és az *umbra* szavak a holtaknak az alvilági vértelen képmását nevezik meg a költői gyakorlatban. A Horatius-idézet helye: *Carm.*, I, 12.

A viszonyítás harmadik fajtája a feljebbvalók kapcsolata a nyilvánvalóan alantasabbakkal. Például a kecskebakot a nyáj vezetőjének mondhatod. Seneca az asszonyokról így szól: *A nő azonban a bajok vezére és a bűnök alkotómestere.* Szokták a szerelmet a lélek vak zsarnokának nevezni, a haragot pedig a lélek uralkodó asszonyának. Horatius ezt mondja a pénzről: *Rangot, szép alakot a királynő Pénz adományoz.*⁶⁵ *A kiegyensúlyozatlan lelket viszont a szenvedélyek birtokának és a vágyak kötelékeivel megkötözött foglyának mondják.*

V. A CSELEKVÉSBŐL, ÉS AZ ELSZENVEDÉSBŐL származó jelentésátvitel. Ebből a forrásból úgy alkothatsz metaforákat, ha az önálló és viszonylagos fogalmakra vonatkozó szóképeket, amelyeket egyrészt az előzőleg tárgyalt forrásokból már feltártunk, másrészt még az itt következőkben kell felszínre hoznunk – tehát ezeket a metaforákat cselekvő, illetve szenvedő igékre alkalmazod. Így tehát az első forrásban említett metaforát, melyben a hideg barlangokba hulló *vízcseppeket könnyeknek* nevezted, alakítsd át a *könnyezni* igévé, és így ebből a forrásból egy cselekvésre vonatkozó metaforát nyersz, ezért azt is mondhatod, hogy *a barlangok könnyeznek.* Az elszenvedés metaforája szerint a mélyre ható ázásra mondd ezt: *kibelezni a földet*, a hegy belsejéből kivetődő kőveket, miként másutt már szó volt erről, nevezd a hegy belső szerveinek. Ugyanez vonatkozzék a többire is!

Ebből a forrásból igen különleges módon lehet azokat a metaforákat meríteni, amelyek az összes tudomány, művészet és az összes emberi képesség nem szóközi tevékenységéből származnak. Megfigyeljük azt, amivel ezek foglalkoznak, és ezeket a feltáruló hasonlóság alapján egy másik jelenségre alkalmazzuk. Úgy láttuk jónak, hogy a legkiválóbb szerzőknek néhány példáját mellékeljük avégett, hogy az említetteket könnyebben kövesd, és hogy ezek alapján önállóan alkoss hasonlókat.

1. A jogtudományból vett képekkel mondhatod például magadról, hogy *az értelem szószerűre lépsz fel*, vagy azt, hogy *szenvedélyei perlekednek vele; magát a lelkiismeret parancsnoksága elé idézi; korlátozza és szabályozza az erkölcsöket; a szemérem száműzi a tekineteket elől; az egész emberi nem halálra van ítélve; a föld a fellegeket és a Boreasz szelét vádolja*⁶⁶; *a gazdagságot és a bűnt kliensei közé fogadja.*

2. A polgári tevékenységekből vett metaforák: *üzletet köt az éggel; lemond a gyönyörökről; igen drágán füstöt ad el*, tehát üres szókkal hiteget; *az összezárt tüzek kiszabadulnak; a nap hajnali népgyűlést hirdet a madaraknak; az élet csak kölcsön a halandók számára, nem adomány; az szabadítja meg magát, aki a vagyonát is szabadon borsátja.*

3. A katonáskodásból vett metaforák: *hadat üzen a gyönyöröknek; gyenge fegyverekkel áll elő; a szónokok az érces hegyes dárdáival küzdenek; szitkokkal portyáztat; a nap ellen támad a felleg; az arany ostromgépeivel döngeti a lelkiismeretét; a csalárdság aknákat ásva ostromolja; a forrongó tengerrel küzdenek a szelek; mások bánatában diadalmaskodik az irigység; a győztes hullám a hajótöröttekkel mint fegyverzsákmánnyal dicsekszik a csillagok előtt. Legyünk résen, nehogy a sors, készületlenek és hanyagok lévén, meglepjen bennünket!*

4. Az orvostudományból: *A gondok az álomban gyógyulnak. Még akkor is alkalmazni kell az orvosszereket a haza meggyógyítására, hogyha az nem akarja. A friss fájdalom nem*

3. A feljebbvalók és az alantasabbak között

V. A cselekvésről és az elszenvedésből eredő metaforák feltárássá-nak mikéntje.

Különlegesen a nem szóközi tevékenységből és az összes emberi képességéből.

A jogtudományból

A polgári tevékenységekből

A katonáskodásból

Az orvostudományból

⁶⁵ Az *Epistolák* első könyve, VI, 37.

⁶⁶ Az *accusativus cum infinitivó*-s latin szerkezet miatt fordítva is érthető: A fellegek és a Boreasz vádolja a földet.

hagyja, hogy kibeszélésével enyhítsük. Az episztoláktól mint borogatásoktól lassacskán erőre kapnak a lelkek. Az egészséges állam testéből szikével kell kivágni a széthúzásra izgatókat. Lázban van, és reszket a tenger.

A hajózásból 5. A hajózásból vett képek: Vitorlát feszít a hivatali méltósága számára. A szerencse hatására idővel⁶⁷ a rosszindulat is megváltozik. Pártküzdelmek közt halad az állam hajója. A nehézségek zátonyaiba és szirtjeibe ütközik. Gyalázatos az a kormányos, akitől a bölcsesség kormányrúdját az áradat elragadta, aki a csattogó vitorlával nem törődött, és a hajóját a vihar kényének engedte át; ám dicsérendő az, amelyik még akkor is állhatatosan szorította az evezőt, amikor a tenger árja elragadta. A közösség hajótöréséből egy deszkát megragad. Mondd még ezt is: Ennek az embernek a szerencséje lehoronyozva áll!

Az építészettől 6. Az építészettől: Nem szilárd az a szerencse, amely önmaga nagyságától roskadozik. Mondd még ezeket: a gyönyöröket építi; cseleket szerkeszt (tehát cselekben mesterkedik). Összeroskadó házáat új házassággal támasztja alá. A köznyugalomnak alapot vet; nagy munkát végez a korona számára; az élet dicsőségét ragyogóan viszi fel a méltóság oromzatára!

A kézműves tevékenységből 7. A kézműves tevékenységből: Csiszol a beszéden; izzón veri a vasat; az értelem mércéjéhez igazítja a vágyait; a széthúzó lelkeket egymáshoz tapasztja; mesterien végzi a feladatát.

A gyapjúművességhez kapcsolódva 8. A gyapjúművességhez kapcsolódva: Tömör szövetű beszédet alkot; a félbeszakított dolgát újraszövi; a beszéd stílusát az alakzatok ékességeivel fésüli át; beszédét frigiai hímzőtűvel díszíti.⁶⁸ Az életét a értékekhez varrja, bűnökkel bogozza. Az arcát körmeivel tépi;⁶⁹ lerója tartozását a halálnak.⁷⁰

A festészettől 9. A festészettől vett metaforák: Nosza már fogj hozzá a képhez! Munkáját szavakkal körvonalazza, aztán színezi, s végül az utolsó simításokat is elvégzi rajta. Hazugságot az igazság színében tünteti fel; színleléssel színezi és sötétíti el a dolgokat. A tavasz színesre festi a földet. A hajnal kipirosítja a fellegeteket.

A számtanból 10. A számtanból vett metaforák: Tetteit kicsiny értékre szállítja le; az önismeret vet számot a vádlók érveivel. A halál fukaron felszámítja az éveket, de az álmot jóváírja. Egész mondanivalóját összegzi.

A zenéből 11. A zenéből vett képek: Csábítóan hangzik a számára; lantján süket füleknek játszik; minden erény harmóniában van vele, a bűnök elűnnek lelke hangjaitól; A tripudium után chromaticumot énekel; az örövendő madarak együtt dalolnak a patakkal.

A vadászból 12. A vadászból: Pokrócot dobnak a tolakodó szemek az óvatlan lelkekre; a nép zúgoló-

⁶⁷ *Momento felicitatis malicia* (sic) *tempestate mutatur*. A mondat *tempestas* szavának van vihar jelentése is.

⁶⁸ A frígek az aranyhímzés mesterei voltak.

⁶⁹ A *Genas unguibus carpere* a gyász miatti fájdalom kifejezésére szolgál a költői nyelvhasználatban. A *carpere* ige jelentése 'tépdes, letép, leszakít'. Úgy kapcsolódik ez a gyapjúfeldolgozáshoz, hogy a guzsalyról kis részletekben tépdesték le, és fonták fonallá a gyapjúesomót. Innen ered a kis részletekben, folyamatosan végzett cselekvés jelentése is, ami metaforikusan érvénysül a *carpe viam*, *carpe diem* kifejezésekben.

⁷⁰ *Morti pensum solvere* – A *pensum* eredeti jelentése a fonóasszonynak kimért és fonásra szánt gyapjúmennyiség. Ez bővült az 'elvégezendő munka, feladat, kötelezettség' tartalommal.

dását lépre csalja; vadászik az elismerésre, a nyomokból felkutatja az almot; az ellenség hálójába esik; aranyból font hálóval fogja ki a támogatást.

13. A földművelésből vett metaforák: *A nap szertesét veti a sugarait; a görbesztő öregség ráncokat szántott a homlokára; lemettzi a stílussal a szónoki beszéd túlzásait; a közboldogságot kiszántja; növendékfáról tép győzelmi babért; az elégedetlenség magvait hinti szét a nép között; a vágyak nyáját legelteti.*

Igen szép metaforák erednek még abból a forrásból is, melyben az ünnepi szertartások cselekedeteiből származik a jelentésátvitel. Ilyenek a következők:

1. A szent áldozás: *Beavatást nyer a bölcséletbe; könnyei által tisztul meg, tehát bűnbánatot gyakorol; az erénnyel vágyainak nyakát szegi. A szerencse az istenteleneket áldozatra koszorúzza fel.*⁷¹ 2. A jóslás: *A fegyverei számára szerencsés vállalkozásba kezd.*⁷² *Haragvó arca rosszat jósol. Szerencsétlenül kezd a dolgába.*⁷³ 3. A születés ünneplése: *Ennek a hősnének Pallas volt a házasságszerzője. E város születésénél halotti fáklyák égtek. A születő értelem mellett a művészet bábáskodik.* 4. A kézfogó: *A barátságokat az erkölcsi hasonlóság alapján kötik. Az Eumeniszek tartották a fáklyát Aeneas kézfogóján.*⁷⁴ *A házasság a szerencsével gyarapodik.*⁷⁵ 5. A temetés: *Hírpecét bűneibe temeti. Az Atlanti-óceánban van eltemetve a nap világa.* 6. Játékok és ünnepek: *Birkózik a halállal. A tenger ujjong és játszik a partjai közt. A közéleti megnyilatkozás versenypályáján hajtja az ékesszólás versenyszárművét. Az életnek ebben a stadionjában egyikünk megelőzi a másikat. A pályafordulótól visszamegy a kiindulóponthoz. Mindenki előtt a szereplés nagy színpada tárul fel, ha megismeri önmagát. Széthúzott függönyök közt tárja az ügyet a közönség elé.*⁷⁶ *Előadást tart.*

Végül pedig, ha valaki egy szót átvitt jelentésben akar használni, annak a természetben, a művészetekben és a tudományokban felfedezhető valamennyi cselekvésre figyelnie kell! Ezeket az imént említettek szerint ugyanolyan kellemes és igen szép módon áradó és gazdag bőséggel teheti változatossá.

VI. A HELYZET. A helyzetet vagy az elhelyezkedést⁷⁷ így alkalmazhatjuk metaforaként: 1. A szavak jelentését, melyek a helyzetre utalnak – ezek a *magas, alacsony,*

A földművelésből vett metaforák

Az ünnepi szertartások cselekedeteiből
A szent áldozás

A jóslás

A születés ünneplése

A kézfogó

A temetés

Játékok és ünnepek

VI. A helyzetből eredő metaforák. A helyzetre és elhelyezkedésre utaló szavak kölcsönösen átvihetők egymásra.

⁷¹ A rómaiak az áldozati állatot szalaggal és koszorúval ékesítették fel. Az *Et victima ad altaria ornatur* (Az áldozati állatot is felékesítik az áldozatra) mondás arra az emberre vonatkozik, akivel látszólag jól cselekednek, de ezzel valójában a vesztét okozzák.

⁷² A latin mondat: *Auspicari prosperum armis eventum*. Az *auspicari* ige jelentése: 'madárjóslatot tart, belekezd valamibe'. Rómában az állam sorsát érintő döntések előtt auspiciummal, madárjóslattal kérték ki az istenek véleményét az erre hivatott testület papjai, az augurok.

⁷³ A latin *inauspiciatus* melléknév jelentése: *auspiciumot nélkülöző*, tehát olyan dolog, amibe madárjósolat nélkül kezdtek, és ezért eleve szerencsétlenül kimenetelű.

⁷⁴ Eumeniszek: Az Erinniszek (latinul), a fúriák a bosszú, a bűnöst üldöző lelkiismeret istennői. Amikor a vétkes bűnéért meglakolt, vagy ettől megtisztult, ők is megszeliültek, és jóakaróvá, *eumeniszekké* lettek. A hexameterben írt latin példamondat Ovidius-imitáció (*Metamorphoses*, VI, 430)

⁷⁵ A latin *fortuna* jelentése 'szerencse, vagyon'. A mondatban tehát szójáték rejlik. A másik jelentés: „A házasság a vagyon által gyarapodik.”

⁷⁶ A latin kifejezések a kocsiversenyek színterére, a *circusra* utalnak. A kiindulópont a *carcer*, az a sorompó, amit a kezdés pillanatában felengedtek a versenyző kocsik előtt. A nyújtott ovális alakú versenypálya két végpontját, a *metát* kerítették meg a versenyző fogatok.

⁷⁷ A *situs* és a *situatio* szavak az élettelen dolgok helyzetére utalnak a szövegben, a *positura* pedig élőlénynek, embernek a testhelyzetére.

lecügő, fekvő, egyenes, ülő, lehajló, felemelkedő – tehát e szavakat egy anyagi testről egy másik dologra vonatkoztatjuk. Így ezt mondod: *középen egy mező fekszik, a nap felé forduló mező, emelkedő dombok*. Horatiusnál ezt találjuk: *lomhán terpeszkedik el a tenger,*⁷⁸ *a megtört fák előredőlnek. Róma a Tiberis partján ül. Előre- s visszaúszik a forrás vize.*⁷⁹ *Itt forrás serken.* Amint láthatod, mindezek a szavak az ember különböző pozitúrájáról, tehát testhelyzetéről kerültek át más élettelen testre.

2. Ha a helyzet és az elhelyezkedés közös fogalmai kölcsönösen átkerülnek egyikről a másikra. Így ezt mondod: *elzuhan fa, csüngő csillagok*, mintha ezek mécsesek lennének. Martialis használja ezt az eljárást, mikor „*az üres égből függő mauzóleum*”-ról ír.⁸⁰ Cicero pedig az „*épületet magasba emel*” kifejezést használja a „*felemel*” helyett.⁸¹

3. Ugyanezt kell mondanunk két egymással kölcsönösen összevetett dolog helyzetéről. Így ezt mondod: *Az oszlopok alulról támasztják a terhet; az aranyozott kazettás mennyezetek márvány oldalfalakra támaszkodnak; a zsugori ül a kincsein; parton heverő hajók; szétmarcangolt hadsereg.* Végül is minden egységet vagy elkülönülést jelölő szó a maga tárgyáról egy másikra átkerülve igen szép metaforát alkot. 4. Nemcsak a helyzetet jelentő szavak, hanem maguk az azonos helyzetű dolgok is kölcsönösen felcserélhetők egymással. Ennek alapján, mivel a házak kazettás mennyezete és az ég a helyzetét tekintve hasonló, nevezd *az eget a világ csillagokkal ékes mennyezetének*, fordítva pedig *a mennyezetet az épületek aranyos égboltjának*. Jobbak azonban azok a képek, amelyekben az emberi testre vonatkozó jelentés kerül át egy másik tárgyra. Így az oszlop *talapzatát lábnak* nevezheted, a *lábát* pedig az ember *talapzatának*. A Vezúvról a megfelelő szóképekkel élve ezeket mondhatod: *az arcát Itália felé fordítja, vállát Gallia felé, a feje tetején a tél derét viseli, lába viszont tavaszi földet tapos. Melléről az Erydanust engedi folyni, karjáról a forrásokat, jobb kezét a ligurok,*⁸² *balját a salassusok földjéig nyújtja.*

Leleményesebb és jóval szebb az a megoldás, amelyben anyagi dolgok helyzete kerül át erkölcsi vagy lelki jelentésbe. Így ezt lehet mondani: *fennkölt, magasztos, emelkedett, jóra hajló vagy elhanyaglott, elbukott lélek; mély ismeretek, alantas vagy földhöz ra-*

Akár maguk a
dolgok és a he-
lyeik is fel-
cserélhetők

Szebb az
anyagiakról
az erkölcsiekre
átvinni a
helyzeteket.

⁷⁸ Sencéának *Az űrjüngő Hercules* c. tragédiájában szerepel a tagmondat (763. sor).

⁷⁹ Horatius a képtelenség érzékeltetésére használja a képet, mivel a bölcselmet kedvelő Iccius, akihez a carmen szól, egy keleti hadjáratban vesz részt. (*Carm.*, I, 29, 11.) Az eredeti szövegben meredeken a hegyekre tartó folyókról, a megfordult Tiberisről van szó, nem forrásról. A példamondatban és Horatiusnál is a *prolabor* 'visszaesúszik, visszastüllyed, visszafolyik' ige szerepel. A példa érzékeltetése végett fordítottam a 'visszaúszik' jelentéssel.

⁸⁰ A látványosságokról írott epigrammakönyv (*De spectaculis*) 1. versében veti össze az Amphitheatrum Flaviumot, tehát a Colosseumot a hét világesoda néhány épületével, így a halikarnasszoszi Mauszolosz-síremlékkel is. A síremlék magasságának érzékeltetésére használja a *positurae communes* felcserélésével a *pendere* igét a költő.

⁸¹ A részlet a *Topica* 22. caputjára utal. Ebben az „ab efficientibus”, azaz a következmények alapján való érvelésre említ példát. Ennek lényege az, hogy ha valakit egy épület boltozattal összekötött oldalfalainak bontásával bíznak meg, az nem ígérhet kárpótlást a boltozatban esett kárért. Az ugyanis nem az ő hibájából ered, hanem a boltozatból, „mely úgy lett építve, hogy felemelni nem lehetett”.

⁸² Észak-itáliai nép, a mai Ligur-tenger partvidékétől az Arnó folyóig nyúló területen élt. A rómaiak Kr. e. 238 és 117 között meghódították őket. A salassusok szintén keltákkal keveredő ligur törzs volt, és Gallia Transpadinában élt.

gadt stílus; gyalogosan járó, nyíltan szóló beszéd. Elhanyagolt, leomlott, erőtlenné vált remény; elegyengetett nehézség; széltehen-hosszában garázdálkodik a kegyetlenség, leterített vakmerőség, valamitől függő szerencse, ingadozó ítélet, szilárd véleményem valami felől; kötődik a hagyományhoz; a gyönyörrel szomszédos fájdalom; a nemes lelkeknek velük született szabadsága; a szeme előtt lebeg a halál képe. Az öregség az évek szorító ölelésével teríti le az embert. Remény és félelem közt megosztott lélek; a barátság köteléke; a nyakába liheg a halál.

Hasonló módon tör fel ebből a forrásból sok elmés mondás is. Például egy szolgától megkérdezte egy öreg, hogy hová lett a neki bizonylattal átadott pénze. Amaz így válaszolt: *Hagyjuk függőben!* Az ura azonban ezt mondta neki: *Majd a nyakadnál fogva hagylak függőben.* Hasonlóak voltak egy keresztire feszített apának gőgös fiához intézett szavai: *Van okod a büszkeségre, fiam, mivel apád a polgártársait a lába alatt látva, magas állásra jutva hal meg.*

VII. Egy HELYNEK egy másik helyre való jelentésátvitele. Ez úgy jön létre, hogy valamilyen hasonlóság vagy megfelelés miatt más dologra vonatkoznak az alább következők jelentései: 1. Maguk az emberi lakóhelyek, pl. *városok, királyi székhelyek, paloták, fellegetárak, házak* hasonlóképpen a *bölcső, hálósoba, ágy, ülőhely, trónus, sír*. 2. Szintén olyan helyek, amelyeket emberi tevékenységre szántak, vagy arra szolgálnak, pl. *templomok, műhelyek, küzdőterek, börtön, mezők, fogadók, színházak, menedékhelyek*, de olyan, helyre utaló szavak is, amelyek dolgokra vonatkoznak, de átvisszük őket az emberre. Ilyenek a *madárfészek, állati vacok, juhakol, ököristálló, ól, barlang, üreg*. 3. Mindenfajta műtárgy és technikai eszköz, ami valaminek a megtartására, megőrzésére szolgál, és jelentése átvihető másra. Ilyen a *váza, tok, szelence stb.*

Az imént említettek első fajtájához tartozik például ez az Ovidius-részlet: „*Oszlopokon meredett a magasha a Nap palotája*”.⁸³ A költők az *erdőket a madarak zöld házainak nevezik*,⁸⁴ a méhkast *viaszháznak*,⁸⁵ mézpalotának. A madarak lakhelyeit nevezzük *sárból készült háznak*. Vergilius a méhkas celláit *menyasszonyi hálósobának*, a forrásokat a *nimfák tükrös hálósobájának* nevezi. Mondhatsz ilyet is: *vakondokok rejtett tanyája*. Ovidius a fecskéről azt írja, hogy *a gerendák alatt bölcsőt és kicsiny házikót épít*.⁸⁶ A sírhantot mondhatod *a holtak durva fekhelyének*, az ágyat viszont *az élők puha sírjának*.

A második fajtához tartozók szerint az eget nevezd *csillagokkal ékes templomnak* vagy *Jupiter fellegetárának*, a fellegeteket a *villámok műhelyének*, a levegőt a *szelek versenypályájának*, a tengert *nedves királyságnak, kék síkságnak, a folyók szálláshelyének*, a partot a *dühöngő tenger börtönének*, a kics szép mezőt a *tavaszi teátrumának*, az erdőt a *daloló madárrkak lombosatos színpadának*, a hegyek mély barlangjait a *vadállatok szakadékos menedékhelyének*.⁸⁷ Ezzel szemben Homérosz más dolgok jellemzőit az emberre vonatkoztatva nevezte Odüsszeusz hazáját *szírtén függő kedves fészeknek*. Plautus a rosszhírű házakat *juhakolnak, ökörkarámnak, a kicsapongás odvainak* nevezi.

VII. Helyről helyre való jelentésátvitel. Az emberi lakás és a cselekvés helyére vonatkozó szavak, illetve valamit befogadó műtárgy vagy eszköz szavai kerülnek át más dolgokra.

⁸³ *Metamorphoses*, II, 1. Devecseri Gábor fordítása.

⁸⁴ LUCRETIUS, *De rerum natura* (A természetetről) I, 17. *Per... frondiferasque domos avium* „szerte a madarak lombot hajtó házaiban”.

⁸⁵ Serviusnak Vergilius *Georgicá*jához írott kommentárjában szerepel ez a kifejezés, IV, 41.

⁸⁶ *Tristia*, III, 12, 10. *Sub trahibus cunas tectaque parva facit*.

⁸⁷ A kép arra utal, hogy Romulus a Capitolium és az Arx közti völgyben lévő ligetet jelölte ki asyiliumnak, tehát az üldözötteket befogadó helynek (Livius, *Ab urbe condita*, I, 8).

Anyagi jelentésű helyekről erkölcsiekre.

Az említett metaforák harmadik fajtájához tartozók szerint Cicero *a testet a lélek edényének*,⁸⁸ Ovidius a *tegect a nyílak őrzőének*⁸⁹, másutt *a bőrt a testrészek hiicelyének*. Igen szépek ezeken kívül azok a szóképek, amelyekben anyagi dolgokról kerül át a jelentés erkölcsiekre és lelkiekre. Így a lelket, melyet nem kerített hatalmába a bűn, *az erény fellegvárának* lehet nevezni, azok lelkét pedig, akik ISTEN szolgálatába fogtak, *az erény bölcsőhelyének és próbahelyének*. Cicero Iszokratész házát *az ékesszólás műhelyének*,⁹⁰ retorikai közhelyeit *az érvek hazájának* nevezi, az alapos vizsgálódást pedig *a tudomány szentélyének*. Iszokratész Capua városát megvetően a görög lakhelyének, a fényűzés székhelyének hívja, Plautus a vakmerő emberről azt mondja, hogy *az elbizakodottság tanyája*.⁹¹ Ezekből rejtett értelmű szójátékokat is lehet alkotni.

VIII. Az életerő képességével megjelenő mozgásról vett jelentés.

VIII. A MOZGÁSNAK egy másik mozgásra való jelentésátvittele. Ez hatféle lehet: 1. Olyan mozgás, amely az életerő képességével jelenik meg. Ilyen a *születik, előtör, kisarjad, virágzik, bimbózik*.⁹² *növekszik, megújul*. Ha ezeket a hasonlóság alapján más dolgokra viszed át, ebből a forrásból metaforát nyersz. Így azt mondhatod a 'kisarjadjanak' helyett, hogy *smaragd rügyekkel bimbóznak a szőlőcresszők*, vagy azt, hogy *virágzik az ifjúság, ifjan serdül a levelek zöldje, fegyverekkel virágzik a hadsereg, a hajnal születésekor a nap növekszik, a csillagok pedig elenyésznek*. Ezeket a mozgásokat erkölcsi értelemben is használhatod: *ez az alkalom nekem született*. Senecánál találjuk: *Minden írásunk, amíg megszületik bennünk, tetszik nekünk*.

2. Az előrehaladó természetes mozgásokból származó szóképek, ilyenek: a *sétál, előremegy, úszik, repül, kúszik*. Ezeket a fogalmakat akár egymással, akár másokkal is kölcsönösen fel lehet cserélni. Senecánál találjuk ezt: *magasan az égen kúszik a pára*⁹³. Cicerónál: *előjönnek a bolyongó csillagok*⁹⁴. Erkölcsi értelemben is lehet alkalmazni, pl. Senecánál: *minden házat bejár a bűn*⁹⁵. Ovidiusnál: *helopódzik a szívébe a szerelem*; Statiusnál: *mélység közepén úszik az árnyék*, Cicerónál: *besurakodik a tévelygés az emberi lélekbe*; és szintén Ovidiusnál: *bizonytalan szárnyakon repül a győzelem*.⁹⁶

⁸⁸ *Tusculanae disputationes*, I, 52 és 61.

⁸⁹ *Metamorphoses*, VIII, 321.

⁹⁰ *Orator*, XIII, (40).

⁹¹ *Mostellaria* (Kísértetek), 350.

⁹² A *gemma* jelentése 'bimbó, rügy, szem egy növényen'. átvitt értelmű jelentése: 'drágakő'. A *gemma* ige is ezeket a jelentéseket hordozza: 'bimbózik, rügyezik', 'drágakövekkel ki van rakva'. Ezt a metaforikus kapcsolatot kívántam kifejezni magyarul a *progerminare* és a *gemma* szembeállításának fordításával a következő mondatban.

⁹³ *Troades*, 1053.

⁹⁴ A kifejezés a *Tusculanae disputationes* I, 62, 9 szöveghelyéről származik. Itt Cicero azt bizonyítja, hogy isteni eredetű az ismeretlen dolgokat kutató emberi találékonyság (inventio), amely a bolygó csillagoknak a pályáját, haladását és megállapodását megismerte: *qui errantium stellarum cursus praegressiones institutiones notavit*. A *stellae errantes* vagy *stellae vagae* a geocentrikus tolemaioszi világképben a Föld körül forgó kilenc bolygót jelenti, a *stellae inerrantes* pedig az éggömb állócsillagait. A *stellae errantes*, *praegressio* (*progressio*) kifejezések tehát nem metaforikus értelemben szerepelnek, épp úgy, mint az *accessus*, *recessus stellarum* (*De Divinatione*, II, 89, 15) sem.

⁹⁵ *Phaedra*, 553.

⁹⁶ *Metamorphoses*, VII, 13.

3. Valamilyen tevékenységgel együtt járó mozgásokról vett metaforák, pl. *lovagol, vitorlázik, evez, kocsizik, elsiet*. Vergiliusnál ezt találjuk: *és elsiet vele a gyors folyó medre*.⁹⁷ Horatius a szélről írja ezt: *a tengerkéék síkon vágat*.⁹⁸ Erkölcsei és nem testi jelentésre alkalmazva: *a legnagyobb bajokat is megúsza*. Cicero írja: *miként a végtelen tengeren a hajó, úgy halad a mi beszédünk is*.⁹⁹ Seneca pedig ezt: *a ragyogás, mely az ifjú arcokon sugárzik, hamar elsiet onnan*.¹⁰⁰

A mesterséges mozgásokról származó.

4. Egy általános helyzetből eredő mozgás metaforája. Ilyenek: *elmozdulni az egyik helyről a másikra, egy helyen keresztülhaladni, valami belsejében mozogni, valamin kívül lenni, valamit körbejárni, valamire fellépni, valamiről lelépni, valamin ingadozni*. Ovidius az egészen szelíden kanyargó Meandrus folyót hasonló mozgásokkal írja le: tiszta hullámaival játszik a fríg „Meandrus, csobogó vízzel kétes szökélessel; / játszva rohan, s mire lát? maga habja szalad vele szembe; / és hol a forráshoz, hol tengeri torkolatához / úzi szeszélyesen áradatát”, s a tengerhez vezet bolyongástól elfáradt hullámaival.¹⁰¹ Ugyanazt a metaforát alkalmazva ír a hajnalban lenyugvó Esthajnalcsillagról: *a csillagok nyáját tereli Lucifer*.¹⁰² Vergilius a szelekről írja, hogy *végigseperték a tengert*.¹⁰³

Egy általános helyzetből származó mozgás metaforája.

Mindezt erkölcsi és nem anyagi dologra alkalmazva ezt mondhatod: *az igazság érzülete megéri; eltávozott minden szépség; közeledik az egyik fél véleményéhez; felmegy a kegyesség fellegvárába; kikerül valakinek a lelki hatalma alól; nagy nehézségekből emelkedik ki; visszatartja a kéréseket; szertekalandoz a lelkében; beszédének útvesztőin és kerülőútjain sokáig idestova forgatja a reményt; magába száll és megérti önmaga gyengeségét*.

Ilyenfajta mozgásokat erkölcsi tartalmakra is át lehet vinni.

5. A hosszadalmas és gyors lefolyású cselekvésről vett szóképekkel így szólhatsz: *repül a dárda; mélybe zuhannak az erkölcsök; vitorlával is, evezővel is a cél felé tör*.¹⁰⁴ *lélekben ellenáll; késlelteti a háborút*.

A hosszan tartó, illetve a gyors lefolyású mozgásokról.

6. A folyadékok mozgásáról vett metaforákkal ezeket mondhatod: *valami jóindu-*

A folyadékok mozgásából

⁹⁷ A mozgások közt említett *rapi* passzív infinitívus. A *rapere* jelentése 'magához ragad, megragad'. Szenvedő-visszaható alakja, tehát a *rapi* és a *se rapere* jelentése 'nagyon siet, elsiet'. Az idézet a *Georgica* I. énekének 203. sora. Egy hasonlat utolsó mondata. A szövegelmélet röviden: A *vetőmagok a gazda minden igyekezete ellenére is elfajulnak, hiszen a sors által minden romlik és visszafelé halad, mint a folyón az ár ellen haladó ladik. Ha véletlenül elereszti a hajós az evezőt, a gyorsfolyású meder tüstént lefele ragadja a csónakot*. Az idézet tehát más jelentéssel használja az igét.

⁹⁸ A *Carm.*, IV, 4, 44-ben másként: *vel Furus / per Siculas equitq[ue]s undas* „mint ahogyan a délkeleti szél lovagolt a szicíliai hullámokon”.

⁹⁹ *Tusculanae disputationes*, I, 74.

¹⁰⁰ *Phaedra*, 770.

¹⁰¹ A Meandrus rajza a *Metamorphoses* VIII, 162–166 szöveghelyet idézi, melynek egy részét Devecseri Gábor fordításában közlöm, idézőjellel és a hexametersorok jelölésével elkülönítve a szabadon fordított részekről. A latin szöveg eleje más szöveghagyomány szerint eltér a Devecseri által fordított kiadásokétól, és itt nem vettem át a műfordítást. Az utolsó mondat egyes számba átvéve a *Metamorphoses*, I, 582.

¹⁰² *Metamorphoses*, II, 114.

¹⁰³ *Georgica*, III, 201.

¹⁰⁴ Állandósult szókapcsolat, a jelentése: 'teljes erővel törekszik valamire'.

lattól árad; lassanként csepegteti a tudást; szétfolyó hatalom után törekszik;¹⁰⁵ a haja a nyakára omlik; fájdalma sórással árad ki; bensőjében harag örvénylik.

IX. A külső időből vett metaforák, ennek szavait felcserélve.

IX. Az IDŐNEK egy másik időre való jelentésátvitele, melyben az egyik időt a másik helyett alkalmazzuk, vagy az eltérő időknél a szavait felcseréljük. Így a nap szót használjuk a sokáig, hosszú ideig jelentésben. *Hosszú napok tanították meg az orosz-lánokat az embernek engedelmességni.*¹⁰⁶ Vagy fordítva is lehet, a 'hosszú ideig' kifejezést használjuk a 'nap' jelentés helyett: *Mit akarna a holnap ideje?* Vagy az év szót a hosszú idő helyett. Terentiusnál ezt találjuk: *Egy év, amíg az asszonyok magukat ékesítik, amíg magukat csinosítják.*¹⁰⁷ Vagy életkort az év helyett. Varro írja: *alig lépett be a tizedik életkorba.* Az idő helyett használhatjuk egy állapot vagy cselekvés vagy külső mértékegység megnevezését. Így azt mondhatod a nyolcvanéves öregről, hogy *sok telet és nyolcvan napfordulót (tehát nyarat) látott már.* Martialis írja: *ez háromszor hat olimpiaszat látott.*¹⁰⁸ Az Oratorban pedig: *velem együtt született Manilius konzulsága alatt.*

A belső idő alkalmazása anyagi dolgokra...

Igen szépek azok a jelentésátvitelek, melyekben belső, az emberi életkorra vonatkozó idő kerül át anyagi és testi dolgokra. Ilyenek például: *kisded virágok, elaggott tölgy,* Vergiliusnál *tejes gabona.*¹⁰⁹ Statiusnál *a vénsége miatt tiszteletre méltó liget.* Ennek ellentéte az, amikor lélektelen dolgok időtartamát alkalmazzuk emberekre. Ezért mondják az öregségre, hogy *jéghideg tél.*¹¹⁰ *esteledő életkor,*¹¹¹ a férfikorra, hogy *az ember össze, az évek dele, az élet nyári napfordulója.* Ovidius írja az ifjú leányról, hogy *az egybekelés éveire megérett,* vagy egy ifjú korában elhunyt leányról: *életének áprilisában lett leszakítva.* Juvenalis pedig egy magát ifjúnak képzelő öregasszonyról írja: *az arcod számolja elő éveidet.*¹¹² Másvalaki pedig egy barna bőrű nemesasszonyról írja, aki naponta

¹⁰⁵ SENECA, *Phaedra*, 491: *vanos honores sequitur aut fluxas opes*, tehát: „hiú méltóságra és mulékony hatalomra törekszik”. A *fluxus* melléknév mint participium a *fluo* 'folyik, árad, kiárad' igéből ered.

¹⁰⁶ A *dies* szótári jelentésének az említett translatio által része az 'idő' jelentés. A latin mondatban ennek megfelelően egyes számban szerepel az alany: *Longa dies homini docuit parere leones.*

¹⁰⁷ *Önkínzó* (Heautotimorumenosz), 240. sor. Ezt a Soarius-kiadás a ma használatostól eltérő változatban közli: (*Foeminae*) *dum poliuntur, dum comuntur annus est.* Szemben ezzel: *et nostri mores mulierum: dum moluntur, dum conantur, annus est.* (...megismerted az asszonyi természet is, amíg megmozdulnak, és hozzáfognak valamihez, az egy évig is eltart.)

¹⁰⁸ Mivel az olimpiai játékokat minden ötödik évben tartották, egy olimpiász négyévnnyi idő.

¹⁰⁹ *Georgica*, I, 315: *frumenta in viridi stipula lactentia turgent?* (amikor) „a zöld száron a tejes gabona meg van duzzadva.” A *lactens* jelentése állatkölyökre vonatkozva: 'szopós, még tejhez szokott', növényre: 'dús nedvű, zsenge'. Servius kommentárja szerint a *frumenta lactentia* kifejezés jelentése *adhuc tenuia et lactis plena*, 'még zsenge és tejjel teli'.

¹¹⁰ A latin szövegben *gelida Bruma*, tehát a hideg 'téli napforduló' szerepel.

¹¹¹ A latin szövegben *aetas advesperascens*. Berzsenyiné a *Levéltöredék barátjánhoz* c. versben: „már elestvéledtem...”

¹¹² *Szatyrák*, VI. könyv, I, 199.

tizenkét órát alszik: *Nem csoda, hogy ha ennek az úrnőnek egész évnyi a napéjegylenlőség, hiszen etióp asszony.*¹¹³

Erkölcsi és nem testi dolgokra például így alkalmazzuk: *megvénuült az erény és a hibák az erénnyel egyidősek, korán érő tehetség, idején való jótétemény; a korai szerencse gyorsan elpárolog; a rókakölyök is megőrzi a régi ravaszságot stb.*

X. A VISELETNEK egy másik viseletre való átvitele, mely akkor jön létre, amikor egy viseletet vagy öltözetet egy másik helyett értünk a bennük meglévő kölcsönös hasonlóság alapján. 1. Ugyanis minden, ami befed valamit, viseletnek nevezhető. Ezért mondhatod, hogy *a fák lombokat, a földek szőlőlugasokat öltének, és a vidék virágokba öltözik; a horog magára ölti a csalit, a penge a hüvelyt.* Fordítva pedig, amit fölfednek, levetkőztesznek, valamitől megfosztanak, azt meztelenségnek lehet nevezni. Lucretius így szól a kígyóról: *tövisek közt leveli bőrét és öregségét.*¹¹⁴

2. Szebben lehet megalkotni ebből a forrásból a metaforákat, ha az öltözetet annak a résznek megfelelő rendben írjuk le, amelyhez a hasonlatban illeszkedik. Így Plinius is, mivel a fák és más növények lombozatának legfelső részét ág- vagy hajtáscsúcsnak nevezik, ő a taréjt nevezi a madár *csúcsának*.¹¹⁵ Ha pedig arról van szó, ami az oldalakhoz illeszkedik, azt *ujjagnak* mondják. Ez alapján mondhatod azt, hogy „ujjas edények”.¹¹⁶ Ami pedig a mellét fedi, mellvértnek hívják. Ezért mondja ezt Ausonius: *értézet mellén pikkelyes hal.*¹¹⁷ Azt, amit hátravetve viselnek, palástnak vagy uszálynak nevezd, és mondd ezt: *A ragyogó palástú, igen gyászos üstökösök tragédiákkal jutalmaznak.*¹¹⁸

3. A ruházat színéről is eredhetnek metaforák. Így szól valaki a liliumokról: *Virágok közt fehérbe öltözött liliumok, legyetek üdvözökre!*¹¹⁹ A rózsáról: *virágok bíborba öltözött tekintélyes asszonya.* A páváról: *a madarak ékes palástú fejedelme.* Az éjszakáról: *siratja a természet a gyászos köpönyegbe burkolózott napot.*

4. A viselet alakjáról vagy díszeiről is – a gyűrűről, koronáról, jogarról, kardról és fegyverekről – szép metaforák keletkeznek, ha valami hasonlóra kerül át a jelentés. Így a rózsákon lévő sárga köröcskét *a rózsza aranydiadémjának* nevezzük, a liliumokat

...és erkölcsi-
cselekre.

X. A viseletből
vagy öltözetből
vett metaforák.
1. Arról, ami
valamit befed.

2. Az öltözet-
ről, amely
valamilyen
dologra vo-
natkozik...

3. A ruha
színéről.

4. A viselet
alakjáról és
díszeiről.

¹¹³ A görögök elképzelése szerint, melyet a római irodalom is átvett, az etiópok a föld keleti és nyugati szélén éltek, a kelő és a nyugvó naphoz igen közel, bőrük is ezért sötét színű (pl. *Odiüsszeia*, I, 23, *Aeneis*, IV, 481). A részletben az éle, az egy évig tartó napéjegylenlőség is ezzel magyarázható.

¹¹⁴ *De rerum natura* (A természetről), IV, 60, 61: *et item cum lubrica serpens exiit in spinis vestem.* A Lucretius-szöveg a *senectutemet* nem említi, ez tartalmi hozzáfűzés az idéző részéről.

¹¹⁵ *Nat. Hist.*, XI, 44.

¹¹⁶ *Vasa manicata* a *tunica manicata* mintájára. Ez utóbbi hosszú ujjú tunikát jelent.

¹¹⁷ Decimus Magnus Ausoniusnak (310–395) a Mosel folyóról frott verséből (*Mosella*, 102.).

¹¹⁸ A metafora a királynőket alakító tragikus színész öltözetére, a *syrmára*, a palástra vagy uszályos ruhára utal.

¹¹⁹ Rómában *toga candida*t, azaz tiszta fehér tógát öltött az, aki hivatal viselésére jelentkezett az őt erre jelölő gyűlésen. Ezért a *candidatus* azt jelöli, aki valamilyen tiszteletre okot adó dolog várományosa. Szakrális értelemben pl. *candidatus immortalitatis*, vagy a Jelenések Könyvének több helye alapján (pl. 7.13; 19.8), a *Te Deum* himnusz szövegében: *Te Martyrum candidatus laudat exercitus*. A lilium „öltözete” egyben a szentségre való jelöltséget is jelenti.

pedig a leveleik közt kinőtt szálak miatt *sörtés virágnak*. A kerítéseket szokták a *kertek testőreinek*, a rajtuk lévő töviseket pedig *dárdáknak és nyilaknak* mondani.

5. Arról, amit az ember birtokol.

5. Figyelembe vehető minden, amelyet birtokolni szoktunk, tehát *a gazdagság, a kincsek, ingóságok stb.* Így mindent, ami bőséggel van, nevezd kincseknek, ami pedig hiányzik, azt szegénységnek! A folyóról azt mondhatod, hogy *vízben gazdag*, a növényről, hogy *nélkülözi a gyümölcsöket*, szólhatsz *az ősz gazdagságáról, Ceres kincstáráról*.

Mind Ezeket a jelentéseket szépen át lehet vinni erkölcsiekre.

Mindezek azonban szebbek akkor, ha az anyagiakról a nem anyagi, az erkölcsi dolgokra kerül át a jelentés. Így *a szónoklat palástja és uszálya* jelenti a szavak pompáját. Martialis írta a barátjáról: *ujjain sok ékkő díszlik, verseiben több.*¹²⁰ Liviusnál ezt találjuk: *új jellemet ölt magára.*¹²¹ Cicerónál pedig ezt: *a bíró szerepét veszi fel.*¹²² Ennek ellentétével ilyeneket mondhatsz: *levetkőzi a szerencséjét, megfoszt valakit a méltóságoktól, meztelen igazság.* Ez alapján született ez a mondás: *a szerelem nem visel ruhát.* Ezt a választ kapta az apa, aki próbára akarta tenni a fiát, vajon ajándékozott-e ruhát a szeretőjének, Laisnak.

A szóképeknek ebből a forrásából jelképes értelmű kifejezéseket is meríthetünk, és beszélhetünk *öltözetről, melyet eszmények, istenek, évszakok, korszakok, tartományok, erények, bűnök, hősök* viselnek. Ovidius úgy írja le a nap trónja mellett álló négy évszakot, hogy azok a saját jelképeiket viselik:

„köztük az ifjú Tavasz, viruló szirmos koszorúval,
s állt a meztelen Nyár, koszorúval szőke kalászból.
köztük az Ősz – taposott szőlőtől foltos a teste –
és a jeges Tél is, hó-fürttel borzasan, ott állt.”¹²³

Íme, barátom, Olvasó, a hasonlóság és az analógia egyetlen forrásából, a metaforáknak ezt a tágas mezejét tártuk eléd. Ha ebben buzgón gyakorlod magadat, mindenféle igen című metaforát találhatsz ki a szónoklatod számára, vagy a költészeted számára jelzőket.

Róma leírása a metaforáknak mind a tíz korábban említett fajtája szerint.

Azért, hogy lásd, miképpen lehet egy és ugyanazon témát a korábban említett módokon metaforákkal változatossá tenni, legyen a beszédpélda tárgya *Róma*. A szubsztanciával szerkesztve a képet: *a városok istennője; földi ég; a keresztények Napja; Európa virága; második Jeruzsálem*. A mennyiséggel: *mikrokozmosz* (tehát egy kis világ); *a mindenség sűrítőmánya; az egyetlen Főnix; mérhetetlen város, a városok mértéke*. A külső formával: *látás a vakok számára; hénnyakú Hydra*.¹²⁴ A minőséggel: *Szent város, a mindenség*

¹²⁰ Az *Epigrammák* V. könyve, 11,3.

¹²¹ A *római nép története* (Ab urbe condita), III, 33. Az athéni jogrendet tanulmányozó római testület vezetőjéről, Appiusról van szó, aki a nép kegyetlen üldözőjéből annak tisztelőjévé vált.

¹²² A *kötelességekről*, III. könyv, 43. A mondat: „Se állama, se esküje, se a hűsége ellen ne cselekedjen a barátja miatt a jó ember. még ha ítélkezik is barátja ügyében! Leteszi a barát szerepét, és a bírót ölti fel.”

¹²³ *Metamorphoses*, II, 27–30. Devecseri Gábor fordítása.

¹²⁴ A *septi collis* kifejezés szójáték: ablativus qualitatisnak értelmezve a *collum -i n 'nyak'* szó van jelen benne, genitívussal pedig a *collis, is m 'domb'*.

szépsége; Itália fénye; amit a népek szeretnek, amely maga az isteni akarat iránti tisztelet; a pokol rettenete (amitől retteg a pokol); mesterség¹²⁵ és természet csodája. A viszonyokkal: Romulus leánya, a césárok anyja, a hit táplálója; a mesterségek mesterasszonya; királyi város és a városok királynője; a Paradicsom vetélytársa. A cselekvéssel: a világ úrnője, a barbárok uralkodó asszonya; az eretnekek pusztítója, az igazak megszentelője. Az elszenvedéssel: pogányoktól gyalázott, pápák által megszentelt, gótoktól kifosztott, a hűvek által újjáépített város, a szerencse játékszere. A helyzettel: a Tiberis felett ülő hét dombon elterülő város; a tüzes szent ég nyoszolyája, a földkerekség feje; a hűvek központja; a dicsőség orma; az ég lajtortója. Az idővel: első a városok sorrendjében; az evangélium első gyümölcse; halhatatlan város; a bölcsesség tavasza, a hit nyara; aranykor a vaskorban. A helyről: mindenki közös hazája; Szent Péter széke; Krisztusnak és a szenteknek királyi udvara; a múzsák Parnassusa; az erény temploma; a nagyszerűség kincsháza; sasfészek. A mozgással és annak ellentétével: szemekre ható mágnes; eretnekek hajótörése, zarándokok kapuja, tévelygők kalauza; viharban is szelíd tenger; a szerencse kiadása és visszaháramlása. Az öltözettel és tartozékaival: a kegyelem tárháza; Itália drágaköve, Európa dísz, a világ koronája, a mindenség gyűrűjének ékköve.

Elegert szoltunk tehát az arányításon alapuló metaforákról, amelyek valóban és szigorúan véve metaforáknak tekinthetők, mivel ezekben érvényesül a hasonlóságon és a megfelelésen alapuló, az egyik tárgyról a másikra irányuló jelentésátvitel. Ugyanis az a korábban említett másik hét fajta, melyek Arisztotelészről származnak, s amelyeket Emmanuel Thesaurus is a metaforák alá vont, csak távolról tekinthetők metaforáknak. Ezeket vagy a következő fejezetben tárgyalandó szóképekhez lehet rendelni, vagy azokhoz, amelyeket a jelentésmagyarázatról, tehát a notációról szóló részben, a második traktátus harmadik fejezetében említettünk.

Ha olyan módon végezzük el a témának a maga követelménye, természete és sajátossága szerinti megfigyelését a másik hét szóképfajta esetében is, ahogyan ezt az arányításon alapuló metaforánál tettük, akkor ez nyilvánvalóan sokkal nagyobb terjedelmet kíván, mivel nemcsak a jelentésátvitelre, hanem az igen ötletes és különleges megfogalmazásokra is figyelnünk kell.

Azért, hogy ezt könnyebben megértsd, azon a témán és anyagon kívül, amelyet elmésen és ötletesen akarsz kifejezni vagy leírni, összeállítjuk majd neked a kategóriák jegyzékét Arisztotelész tíz predikamentuma és kategóriája szerint. Avégett, hogy bemutassuk a téma tárgyalási módját, amely csaknem minden más kérdéshez, azaz beszédtemához alkalmazható, a tárgyalásnak ezt a részét egy következő fejezettel is kiegészítjük, azzal a céllal, hogy a szóképek feltárását folytassuk. Noha az ott tárgyalt szóképek inkább a költőkre, mint a szónokokra tartoznak, és mivel ezeket maga Soarius is teljes bizonyossággal a retorika tárgykörébe vonja, ezért a szónoki mesterség tanítására vállalkozva úgy véljük, mi sem mellőzhetjük ezeket a dolgokat.

Hogy a fentiek szerint könnyebb legyen a metaforák megformálása, össze kell majd állítani a kategóriák jegyzékét!

¹²⁵ Az *ars* egyszerre jelent művészetet és mesterséget. Ez utóbbi jelentés a *mesterséges* – *természetes* szembeállítás miatt került ide.

III. FEJEZET

MELYBEN AZT ADJUK ELŐ, MIKÉNT LEHET
BÁRMILYEN DOLOGBÓL KÖNNYEN METAFORÁKAT KITALÁLNI,
AZOKAT ELMÉS FOGALMAZÁSSAL MEGFORMÁLNI, E FOGALMAZÁST
VÁLTOZATOSAN ÉS SOKFÉLEKÉPPEN KIFEJEZNI, LEVEZETNI

Itt a kategóriák jegyzékének megalkotási módja van bemutatva.

Titkot, valóban és igazán titkot szándékozunk feltárni, és arra vállalkozunk, hogy bevezessünk téged, aki a szónoki művészetre vagy kijelölve, az ismeretlen, mély, de egyszersmind kimeríthetetlen tárnáiba a különféle témákból való metaforák megformálásának és elmés szimbólumok megfogalmazásának, melyek a Kategóriák Jegyzékének szövegösszefüggéseihez igazodnak. Mivel az emberi szellem nem más, mint olyan hatóerő és képesség, mely a különböző kategóriák alá rejtett témákhoz férkőzve, felkutatja azokat, gondosan mérlegelt, kölcsönös összevetése, jellemzőiknek és körülményeiknek megismerése után képes ezeknek tartalmát élettel telítve és elmén kibontani. Hogy könnyebben tudjad követni, a továbbiakat Emmanuel The-saurus alapján bocsátjuk a szemed elé. Törekedj arra, hogy ezt te is a magad számára minden erőfeszítéssel kedvessé tegyed.

Meg kell különböztetni a predikamentumok vagy arisztotelészi kategóriák fejezeteit, és ezek alá kell helyezni külön címmel ugyan-ezeknek az alponthait, és végül ezekhez kell rendelni a beszádtémákat!

Előkészített könyvedet helyezd egy nagyobb papírlapra, és erre jelöld ki a korábban megemlített kategóriák fejezeteit, az arisztotelészi predikamentumok neveit. Az első fejezetcímnek jelöld ki a *Szubsztanciát*, a másodiknak a *Mennyiséget*, harmadiknak a *Minőséget*, negyediknek a *Viszonyt* és így tovább a többit, a *cselekvés*, az *elszenvetés*, a *helyzet*, az *idő*, a *hely*, a *mozgás*, a *birtoklás* kategóriáit.¹ Aztán mindegyiket így elkülönítve, ezek címe alatt hozz létre alcsoportokat egyenként névvel jelölve, majd nyiss mindegyiknek külön oldalt, ahova leírod mindazokat a dolgokat, amit a kategóriák alcsoportjába tartozónak gondolsz. A kategóriák és alcsoportjaik ezek:

Melyek a szubsztancia alá tartozó alcsoportok?

I. A SZUBSZTANCIA kategóriája alá ezek tartoznak: 1. A legfőbb és igaz ISTEN, noha Ő minden kategórián felül áll. Ide sorolandók az isteni személyek, az ideák, a mondák istenei, némelyek nagyobb, némelyek közepes jelentőségűek vagy jelentéktelenek: égi istenek, a levegő, a tengerek és a föld urai; az Alvilág istenei, mint Pluto, Proserpina, a fűriák, ide tartoznak a hőroszok, olyan emberek, akik az istenek közé vagy a csillagok közé emelkedtek. 2. Az angyalok, ördögök, kísértetek. 3. Az ég az összes csillaggal, álló és bolygócsillagokkal, a csillagképek, a csillagegyüttállások, avagy a nyolc szféra képe, az állatöv, melyben a Nap lépked, a többi csillagpálya, szféra, legyenek bár jelképes értelműek is. 4. Az *éter tüzes köre*,² a *négy elem* vagy

¹ A *habitus* az arisztotelészi *ἔχθρις* kategóriájának felel meg. Ennek jelentése: birtokol, van valamije, valamilyen minőséggel (tulajdonsággal) vagy mennyiséggel el van látva. Valamilyen tulajdona, pl. háza van, valamilyen öltözettel fel van ruházva. A „birtoklás” szót Rónafalvi Ödön fordítása alapján alkalmazzuk erre a kategóriára. (ARISZTOTELÉSZ, *Poétika, Kategóriák, Hermeneutika*, Kossuth, 1997)

² Az *aether* az Empedoklésztől származó, és a földi világot alkotó négy elem – „nehézségük” szerint elrendeződve: föld, víz, levegő, tűz – egyikét, a tüzet tartalmazza. Az antikvitástól örökölt felfogás szerint a Föld körül az *aether*ben kering a hét bolygó, a Hold, Merkúr,

négy egyszerű anyag,³ mindazokkal, amelyek beléjük foglaltatnak, és amelyekből a világ összeáll. A pára, ami nem egyéb, mint az, hogy a természettől fogva hideg nedvesség véletlenszerűen felmelegedik. A kigőzölgések,⁴ vagy páragomolyagok, melyek részben hidegek és sűrűk, valahonnan azonban mégis hőt vesznek fel. A párák és kigőzölgések is középen vannak az elemek között, és kevert anyagok. Ezenkívül a tűz vagy a tüzes szféra, mely a föld alatti tüzeket és a szikrákat foglalja magában, szintén e negyedik pont alá tartozik, amint a levegő is a maga égi jelenségeivel: hullócsillagokkal, végzetes tüzekkel, üstökösökkel, világító égi jelenségekkel, villámokkal, szelekkel, jégveréssel, hóval és esővel. A víz, tehát a tengerek, folyók, források, tavak, zátonyok. A föld, azaz mezők, rétek, puszták vagy a sívutak, hegyek, dombok, szirtek, völgyek, szakadékok. Lelkes és lélek nélküli kevert anyagok, ilyenek a sziklák, márványkövek, ékkövek, fémek, ásványok, ilyenek a növények, fűvek, virágok, hajtások, fák, korallok. Állatok, szárazföldi vadak, tengerek szörnyei és a levegő madarai, az emberek, hermaphroditák. 5. A művészetek és mesterségek szubsztanciái, tehát a művészetekhez és a mesterségekhez tartozó dolgok. Így a tudományra tartoznak a könyvek, tollak, a fekete tinta. A csillagászathoz tartoznak a gömbök⁵, térképek, körzők, az építészetre a paloták, templomok, kunyhók, tornyok, erődítések, a hadászathoz a fegyverek, pajzsok, kardok, kürtök és haronák, zászlók, a hadizsákmányul szerzett trófeák és ehhez hasonlóak. A festészetre és szobrászatra vonatkoznak a képek, ecsetek, színek, szobrok, vésők stb. A kézművességre tartozik a kapa, fűrés, gépezetek és így a többi mesterség eszközei.

6. Az imént előszámlált természeti szubsztanciákon kívül vannak még más metafizikaiak is, mint a faj, a sajátos jegy, a különbség, sajátosság, esetlegesség⁶ és más hasonló elnevezések. Az esetleges dolgok nevei inkább szolgálhatnak metaforaként, mint a szubsztanciáké.

II. A MENNYISÉG kategóriája alá ezek az alcsoportok tartoznak: 1. A tömeg mennyisége, pl. kicsi, nagy, hosszú, rövid. 2. A számmennyiségek, pl. nulla, egy, kettő, három, sok,

Melyek a mennyiség alá tartozó alcsoportok?

Vénusz, Nap, Mars, Jupiter, Szaturnusz. A legkülső égi körön pedig a bolygókat mozgató Firmamentum, az állócsillagok egye forog. Az aether, a „tüzes ég” vagy „ragyogó ég”, a levegő legfelső részével érintkezik, annak meleget ad, a páráját éltető levegővé alakítja. Az aether a Föld nedvességét viszi a bolygók körébe, egyszerre hűtve és táplálva a tüzes csillagokat, pl. a Marsot. (CICERO, Az istenek természetéről, 101, 117, 118, 119. (Ford. Havas László: Helikon Kiadó, Prométheusz könyvek 9.)

³ Empedoklész négy eleme eszményi, alakjukban változatlanok. A világ dolgait ezeknek az anankétól, a szükségyszerűségtől kikényszerített keveredése alkotja, pl. a húsban mind-egyik egyenlő arányban van jelen. A esont fele tűz, és negyed-negyed része víz és föld.

⁴ A vapor a levegő páráját jelenti, mely eloszolva jelen van a légben, és az aether melege által levegővé alakul. Az exhalatio a föld kigőzölgése, a köd, amint a föld vagy a tenger kileheli a nedvességet, amely aztán vaporrá, párává oszlik. Ez a kigőzölgés (exhalatio) betegségek terjesztője, melyet a nyári forróság enyhíthet. (CICERO, De divinatione, I, 57, 130) – CICERO, Tusculumi beszélgetések, I, 43-ban: a léleknek a halál után át kell hatolnia a teljes égen, amelyben lenni kényszerülnek a felhők, zivatarok, szelek, amely nedves és ködös a föld kigőzölgése miatt. Omne caelum hoc, in quo nubes, imbres, ventique coguntur, quod et umidum et caliginosum est propter exhalationes terrae. A kifejezéssel kapcsolatban még Plinius Nat Hist., II, 135, 3.

⁵ Égögömbök és földgömb.

⁶ A latin szövegben: genus, species, differentia, proprium, accidens.

kevés. 3. A súlymennyiségek, pl. súlyos, könnyű. 4. Az érték mennyisége, pl. drága, olcsó. 5. Végül a mennyiség általában, pl. mérték, rész, egész; befejezett és befejezetlen; határozott és határozatlan; osztható és oszthatatlan; arányított és arányítatlan; nagyobb, kisebb, egyenlő.

Melyek a minőség al csoportjai?

III. A MINŐSÉG kategóriája alá ezek az alcsoportok tartoznak: 1. Az öt érzékre vonatkozó minőség, a látásra: látható, láthatatlan, nyikvánvaló, szép, rút, ragyogó, homályos, fehér, fekete, bíborszínű, zöldellő; a hallásra: hang, csend, a kellemes és kellemetlen hangok; a szaglásra: kellemes illat, büdösség; ízlelés: jó és rossz íz; érintés: meleg, hideg, ritka, sűrű, száraz, nedves stb. 2. Az alakra vonatkozó minőségek: pl. egyenes, görbe, kör alakú, négyszögű, háromszögű, hegyes, tompa stb. 3. Kívülről meghatározott minőségek, mint például a hírnév, a gyalázat: érdem, szégyen, szerencse, szerencsétlenség. 4. A tágabb értelemben vett természeti sajátosságra, a lelki indulatra, a gondolkodásra vonatkozó minőségek. A természeti sajátosságra vonatkozók: egészség, gyengeség, kellemesség, keserűség; a lelki indulatra vonatkozók: öröm, bánat, szeretet, gyűlölet, remény, félelem stb.; a gondolkodásra vonatkozók: bölcsesség, tudatlanság, szaktudás, szellemi restség. 5. Erkölcsi minőségek: erény és vétek.

Melyek a viszony al csoportjai?

IV. A VISZONY kategóriája alá ezek az alcsoportok tartoznak: vérokonság, szomszédság, szülői kapcsolat, szövcetség, barátság, rokonszenv, ellenségeség, ellenszenv, hasonlóság, különbözés, valami felyebb vagy alábbvaló valaminél. A dolgok okai: az ok és az okozat; az anyag és a forma; a cél és a megfosztottság, név vagy cím, igazság és hamisság stb.

Melyek a cselekvés és elszenvedés alc csoportjai?

V. A CSELEKVÉS ÉS ELSZENVEDÉS magában foglalja azt, amire valaki képes, amire képtelen, ami könnyű, ami nehéz, ami káros, ami üdvös: hasznos vagy ártalmas, 2. minden természetes tevékenységet, pl. a felnevelést, táplálást, 3. az államhoz kötődő tevékenységeket, pl. uralkodást, ítélkezést, hadakozást, 4. szertartási tevékenységet, pl. ünneplést, temelést, áldozást stb.

Melyek a helyzetű?

VI. A HELYZET magában foglalja azt, ami magas, lehajló, nyílt, elterülő, ami függ, ami keresztbe fordítva, ami jobbra vagy balra, vagy középen van, kint vagy bent van stb.

Melyek az időű?

VII. Az IDŐ kiterjed arra, ami tartós vagy pillanatnyi, ami új vagy régi, ami kezdődik, folytatódik és lezárul.

Melyek a helyzet alc csoportjai?
Melyek a mozgású?

VIII. A HELY magának tulajdonítja a tágasságot és a szűkösseget, a telítettséget és az ürességet, tehát azt, ami tágas, szűkös, telt és üres stb.

IX. A MOZGÁS magának igényli a gyorsaságot, lassúságot vagy a késlekedést, az egyenes, a kanyarodó irányt; az eltávolodást egy helyről, a keresztülhaladást azon, annak körbehaladását vagy az azzal való szembefordulást.

Melyek a birtoklású?

X. A BIRTOKLÁS jelöli a szegénységet, gazdagságot, az öltözetet, a babérmagányt, jelvényeket, fegyvereket, ékességeket, csábszereket.

Mindegyik alponthoz a hozzá tartozó dolgot írd oda!

Miután tehát feltártad ezen a módon minden egyes kategória alcsoportját, miután ezek mindegyikéhez külön lapot rendeltél, ahogy fentebb említettük, erre írd fel majd azokat a dolgokat, amelyeket a kategóriák magukban foglalnak, és ezeket a dolgokat, amelyeket metaforával kívánsz kifejezni vagy leírni, végül igazítsd a témához!

Hogy minél könnyebben tudd használni a Kategóriák Jegyzékét⁷, egy példát fogunk alkalmazni, mely legyen a törpe, vagy valamilyen kistermetű személy, melyet

⁷ Az itt következő hosszú bekezdés az arisztotelészi tíz kategória közül a szubsztancia alapján ad tanácsot a törpe metaforikus kifejezéseire.

metaforaként és a fentiek szerinti elmés megfogalmazással kívánsz majd leírni és megformálni! Ez az alany⁸ – mivel a mennyiségi kategóriára vonatkozik, amely az akcidensek, tehát a járulékos dolgok közül az első⁹ – a kicsiny dolgok elnevezése alá foglalható, amint ezt a következőkben látod majd meg: Használhatod ebben az elnevezésben 1. az ég feletti szubsztanciák közt az *Angyalt*, mivel csupán egy ponton nyugszik, *a láthatatlan lelkeket és a testetlen alakokat*, hiszen mindegyikük mentes a mennyiségtől. 2. Az égi dolgok közt a *Sarkcsillagot*, a *Zenitet* és a *Nadírt* egyszerre, mivel az égi szféra mozdulatlan pontjai. 3. Az elemek közt a *tűz szikráját*, a *vízseppet*, a *szikla kövecskéjét*, a *homokszemcsét*, az *ékkövet*, az *atomot*, a *porszemeket*, melyek a szobán belül a nap fénysugarában látszanak,¹⁰ az *ötödik esszenciát*, valamilyen vegyi kivonatot. 4. Az emberi dolgok közt vonatkoztathatod az *embrióra*, a *koraszülöttre*, a *pygmeusra*, a *kisfiúra*, a *kisujjra*, a *körömrre*, *szőrszádra*, a *szembogárra*, *anyajegyre*, *csontocskára* vagy az ebből készített játékkockára. 5. Az állatok közt a *hangyára*, a *bolhára*, a *léglyábra*, a *méh fullánk-jára*, a *szúnyogra*, az *ökör szemre*, az *Arnó folyó halacskáira*, a *sajtkukacra*, amely a férgek egyik fajtája, minden igen kicsiny méretű állatra, *halszálkára*, *halpikkelyre*, a *gyiktojásra*, *pillangófészekre*. 6. A növények közt mondhatod: *csemetének*, *mustármagnak*, *szőlő szemnek*, *lisztnek*, *kenyér morzsának*, „szálkának”, azaz a babszem kicsiny foltjának. 7. A tudományokban a *vonal meghatározásánál alkalmazott mértani pontnak* nevezheted, vagy annak a *pontnak* is, amelyen a *gömb a síkkal érintkezik*. Természeti középpontnak, amely teljesen oszthatatlan, bárminek, ami olyan kicsiny, hogy nem észlelhető, nem látható. Az „i” betűt jelölő rövidítésnek, rövid szótagnak, egy szöveg kivonatának, összegzésének, a szám-tani dolgok közül a legkisebbnek, tehát a nullának, hűvölyeknek mint geometriai mértéknek. Rövid hangjegynek, kicsinyítőszónak, a *libra súlymértéknek*.¹¹ a *raktárszolgák drachmájának*. 8. A hadakozásból vett dolgok közül mondd *sisakforgónak*, a *pajzs közép gömbjének*, *nyílhegynak*. 9. Az építészetből a *piramis szekrénykéjének*, tehát *csúcsának*. 10. A festészetből és a szobrászatból: *árvénynek*, *kicsinyített alaknak*, *rövidülésben ábrázolt testnek*. 11. A kézműves mesterségekből alkalmazd a *reszelőforgácsot*, a *homokóra porszemét*, a *rosta likát*, *pálcikát*, *törmeléket*, egy *botorkát*. 12. A szövő-fonó mesterségből a *fonálon lévő bogot*, a *tű hegyét* vagy *fokát*. 13. A mesés történetekben lévőek közül alkalmazd *physicarpaxot*, az *egereknek* a *békák ellen vítézkedő generálisát*, a *hangyától származó myrmidont*.¹² a *hegyek szülte egeret*, *Léda tojását*. 14. A történelmi dolgok közt *Kallikratésznek az elefánt-csontból készített hangyját*, *Myrmecidesz kocsját*, amelyet egy légszárnyal le lehet fedni,

Példa a kicsiny dolog sajátosságára a törpe vagy a fiúcska, és ezt a fentiek szerint metaforával írjuk le a kategóriák alapján! A szubsztancia kategóriája alá elrendezve ezek kerülnek.

⁸ A törpe mint fogalom.

⁹ Az akcidensek a nyelvi megformálástól függően járulékos tulajdonságai vagy járulékos birtokai a dolgoknak, tehát azok lehetséges állítmányai. Pl. az ember fogalmára akcidensként vonatkozhat a mennyiség kategóriájába tartozó tulajdonság, a kicsinység. A szövegben szereplő „első” az előző, osztály szerinti felsorolásra utal.

¹⁰ Utalás Lucretiusnak *A természetéről* c. tankölteményére. A II. ének 114–120. sorában az atomoknak a végtelen űrben való kavargását mutatja be a költő a porszemekkel, melyek a házak homályos helyeire beáradó napsugár fénykévéjében kavarognak. A prédikációk kedvelt toposza. Temesvári Pelbárt és Pázmány Péter igehirdetésében is megjelenik. Vö. LUKÁCSY Sándor: *Atomusok*, ItK. 1993, 62–68. Uő: *Isten gyertyácskái*, Pécs, 1994, 237–245.

¹¹ Kb. négy deka.

¹² A trójai mondakörből ismert myrmidonokat – Péleusz és Achilleusz népét – a mondai hagyomány szerint hangyákból teremtette Zeusz (OVIDIUS, *Metamorphoses*, VII, 520).

Apollón és a kilenc múzsa ábrázolását Pyrrhosz agátján, Timantész¹³ Gygászát, Apellesz ersetvonását.

Mindezekből bőségesen áshatod elő a szimbólumokat és a metaforákat a *kicsiny dolgok* tárgyában avégett, hogy ha mulatságosan akarsz szólni a kicsiny emberről, azokkal az elnevezésekkel és szavakkal nevezd meg őt, amelyeket az előző felsorolásban összegyűjtöttünk. Így mondhatod őt a természet szekrénykéjének, az ember tartalmi kivonatának vagy rövidített változatának. Ugyanezen a módon kell eljárnod a nagyméretű dolgok elnevezése alá tartozók, vagy bármi más fogalmi kör esetében: meg kell alkotnod a szubsztanciák hasonló jegyzékét, amely az egyszerű metaforák egész vadonát tárja majd eléd mindenfajta témában.

Ahhoz a felsoroláshoz, amely az effajta egyszerű metaforák kibővítésére, a belőlük kiinduló ötletes alaptételeknek¹⁴ és elmés előadásuknak a megformálására szolgált – mivel ezt az imént csak a szubsztanciák segítségével szerkesztettük meg –, még egy másik felsorolást is hozzá kell illesztenünk, melyet a korábban felvett téma, a kicsiny dolog kifejezésére a többi kategória szerint¹⁵ így formálsz meg:

A mennyiségi kategória alá ezek kerülnek.

A MENNYISÉG kategóriájában figyelj arra, hogy *miképpen és milyen dologgal mérik meg, vajon egyedüli-e a világon vagy ritkán előforduló, mekkora a súlya, milyen ereje, hatása van, milyen részei vannak vagy olyasvalami, ami egész, vagy ami rész, felosztható-e, mivel állítható arányba, minél nagyobb vagy minél kisebb!*

A minőségi kategória alá ezek.

A MINŐSÉG esetében arra ügyelj, hogy *vajon látható-e, és mihez képest, mennyire rút vagy mennyire szép, milyen a színe, a hangja, az illata, az íze, érzékelhető-e, tapintható-e, ritka vagy tömör, hideg-e vagy forró, milyen az alakja vagy a külseje! Figyelj arra, hogy rendelkezik-e valami képességgel a tűrésnek, a félelemnek, a szeretetnek: a művészetre, tudományra, egészségre vagy a gyengeségre képes-e! Vajon van-e erről tudása vagy valamilyen ismerete?*

A viszonyok kategóriájában ezekre kell ügyelni!

A VISZONYOK kategóriájában: *Minek a rokona vagy szomszédja a dolog? Kinek az atyja, leánya, barátja vagy ellensége? Mihez hasonló vagy mivel ellentétes, anyagi természetű-e? Milyen alakja van, mi végre jött létre, és általa mi lehetséges? Vajon valóságos vagy hamis, vagy képzelet szüleménye? Szubsztanciális vagy járulékos? Érzékelő és élő lény-e, értelemmel bíró? Milyen nevű, és mennyire illik ehhez a névhez?*¹⁶

A cselekvés és szenvedés alatt pedig ezekre.

A CSELEKVÉS és ELSZENVEDÉS esetében figyelj arra, hogy *mire képes vagy mire nem képes, kinek a számára hasznos vagy ártalmas, milyen mesterség gyakorlására képes, mi táplálja, mit végez el békében és háborúban, milyen szertartásban képes segídezni!*

Ezekre kell a helyzet,

A HELYZET kategóriájában azt figyelj meg, hogy *milyen helyzetű, magas vagy széles helyen terül el!*

az idő és

Az IDŐ szempontja szerint *mikor jött létre, mennyire tartós, hogyan él, hogyan kell meghalnia vagy befejeződnie? Új és eddig nem hallott dolog-e?*

a hely

A HELY tekintetében vizsgálj meg, *mennyi helyet foglal, milyen a kiterjedése? mi a hazája vagy a lakhelye, milyen méretű, képes-e magától mozogni és hogyan?*

¹³ Kr. e. V. századi görög festő.

¹⁴ *Ad dilatandas argutas propositiones.* A propositio alaptétel, alapötlet, az, amire a beszéd tárgyaló része, vagy annak egy részlete épül.

¹⁵ Ez után tehát Arisztotelész nyomán a másik kilenc kategória következik.

¹⁶ Tehát milyen fogalom alá rendelhető?

A BIRTOKLÁS szempontjából *milyen viselet illik hozzá, milyen jelvények, milyen fegyverek, milyen eszközök, lehet-e valaminek a jelképe vagy jelvénye?*

a birtoklás kategóriájában figyelni!

Miután a *kicsinyt* mint alanyt kijelöltük, hogy azt elmésen megfogalmazd, és emellett olyan egyszerű metaforákkal formáld meg, amelyeket abból az első felsorolásból kereshetnél elő, ehhez a művelthez tehát azoknak az elmés és ötletes alaptételeknek a végtelen bőségét találd, melyek a második felsorolásunknak erre a témára vonatkozó részletéből, particulájából keletkeztek. Rögtön megtudod, hogyan kell ezeket helyesen és megfontoltan használni. Így tehát a te témádban, ami a *kicsiny dolog*, a második felsorolásnak az első részlete az, hogy *mennyire, azaz milyen dologgal mérhető*. Térj vissza a mennyiség kategóriájában lévő MÉRTÉK címszóhoz, és a nem mérhető kisebb mértékek közt megtalálod az „*ujj mint geometriai mérték*”-et. Azt mondhatod tehát, hogy *ennek a kicsiny testnek a megmérése még a geometriai mértékül vett ujj is mérhetetlenül nagy lesz*.

Ugyanígy munkálkodj majd a többi részlet esetében is, amelyekhez neked az összes kategóriát sorra vevő, alább következő példa mutat nyilvánvaló utat arra, hogy ugyanezt bármilyen alanyra vonatkozva elvégezd! Ügyelned kell azonban arra, hogy ennek a második felsorolásnak nem minden részlete szolgáltasson majd neked mindig és mindenütt hasznos és ötletes alaptételeket. Igencsak válogatnod kell ezért, és meg kell őrizned majd azt, ami hasznos, és le kell nyesned, ami haszontalan és éretlen.

A kategóriák sorrendjét nem kell aggályos pontossággal megtartanod, egyiket a másiknak szükség szerint elé helyezheted, vagy szabadon össze is keverheted, az ítélőképesseged legyen az elme elválaszthatatlan és elidegeníthetetlen társa. Törénjék meg tehát – amint ennek példaképpen való bemutatását előlegeztük – a FI-ÚCSKA vagy a *törpe* leírása ötletes metaforákkal. Mindegyik kategóriát sorra vesszük az említett két felsorolás szerint, majd ezek kifejtésével haladunk előre, és így írjuk le a kijelölt témát.¹⁷

A kategóriáknak így elkészített felsorolása alapján metaforákkal írjuk le a törpét vagy a fiúcskát.

1. A *mennyiség* alapján: *Akit látsz, vagy inkább nem látsz, egy KISFIÚ, egy ember, aki még a saját nevénél is rövidebb. Embrió ez inkább, mint ember, vagy inkább embertörmelék, megmérése még a geometriai mértékül vett hüvelyk is mérhetetlenül nagy. Az ablakon át beáramló napsugárban is nagyobb apróságok repkednek. Ha ilyen alakokkal töltenéd meg a homokórát, mérhetnéd vele az időt. Vizsgáld csak közelebbről, sem testrészeket, sem végtagokat nem tudsz megszámolni rajta. Ott a lába, ahol a feje, ott kezdődik, ahol véget ér: pontba sűrített vonalnak vagy a vonal egy pontjának mondanád. Mennyit érhet ez a különleges kicsinység ott, ahol a furcsaságok jelentenek értéket? Úgyesen a nagyobb dolgokat képesek elkótyavetyélni, nem a kicsiket, gondold meg, hogy a köznek add át a kicsiny dolgoknak ezt a főnixmadarát.*¹⁸ *Ha megszólítod őt, épp csak leheli rá, mert szavaid szele elfújja, ám ha elesik sem sérül, hiszen még tehernek sem tekinthető.*

Vegyük a fogalmakat a mennyiségből

¹⁷ Az igen körülményes stílusú latin szöveg először az arisztotelészi kategóriákat sorolja fel. Leírja, mi tartozik ezek fogalmi körébe, majd ezt a rendszert a *kicsiny dolog* proposícióra, azaz tárgykörre érvényesíti. Ezek alapján most még szűkebb körben a *törpére vagy fiúcskára* érvényesíti. Ehhez a tartalomhoz szóképként kapcsolja lehetséges kifejezési módokként a korábbi felsorolásokban közölt dolgokat.

¹⁸ Mint különlegességet.

a minőségből

2. A minőség alapján: *Nem tudhatod, hogy alaktalanul rút vagy különlegesen szép; fekete vagy sötétbarna, hiszen ilyen kicsiny szubsztanciának a színe nem is tud megtapadni az elmén. Valld be, nem is tudod, milyen csekélységhez hasonló. Kicsiny foltocskához, melyet felcicomázott leányok anyajegyként viselnek az arcukon. Csodálatos, hogy ilyen kicsi dolog hangot ad: az éjszakai bagolyhoz hasonló, mivel hallod, de nem látod. Óvakodj a haragjától: parányi szikra, ám heves; mustármagocska: kicsiny, de gonoszul csíp!*

a viszonyokból
és az okokból
a cselekvés és

3. A viszonyok és az okok alapján: *Vannak, akik azt bizonygatják, hogy Léda tojásából eredt, és Ezópus hegyének nevetséges sarjadékeként is említik. Mindkettőt hamisan, mert ehhez a KISFIÚhoz képest az egér is hegy, a gyíktojás is Pantheon. Mások úgy vélik, hogy a myrmidon hangyáktól született, de másként van ez, mivel nagyobbak nála még a hangyasarjadékok is. Egyedül az ő anyjának a teste nem telt meg az ő fogantatása után, és csak ő nem érezte magát anyának, mikor őt megszülte. Mi lesz, ha egybekel valakivel? Valóban, ha hasonlóra talál, egy atomhoz köt egy másikat a nász. Ha nászszobája termékeny, a két csekélység a SFEMMIT termi meg. Ismét gyermekké válva játszadozik a természet, mikor ilyen babácskával foglalja el magát. Vagy, hogy megmutassa képességeit, az embert ilyen sűrűtménybe vonta össze. Kallikratész egy hangyával bajlódott, melyet elefántcsontból oly kicsinyre faragott, hogy alig volt látható. Myrmekidész pedig egy kocsival, melyet egy légy is eltakarhatott. Mindkettejük igyekezetén túltett a természet, megkísérve a művészi dicsőséget, a kicsinyben a legnagyobbat. Elefántcsontból való-e, vagy hús-vér lény, ez bizonytalan,¹⁹ mivel anyaga megcsalja a szemet. Bármi is ez, semmi sem hiányzik belőle, hogy teljes ember legyen, de nem is jelenik meg belőle semmi a teljes emberből. Formát nélkülöző anyagnak, anyagot nélkülöző formának mondhatod, vagy test nélküli testnek. A szofisták ezt az értelem létezésének nevezik, azaz a szellem megnyilatkozásának.*

az elszenvedés
alapján

4. A cselekvés és az elszenvedés alapján: *Találd ki, miféle ereje van! Igazi férfinak is vélhetnéd. Még egy léggel sem küzdhet meg egyenlő eséllyel, de legyőzője sem nyeri el jutalmát, mert a légy nem szürcsölheti fel áldozatának törét, mivelhogy nincs neki. Semmit sem képes sem cselekedni, sem elszenvedni. Sem a tűztől, sem a jégtől nem fél, sem ritkulásra, sem sűrűsödéssre nem képes. Legyőzhetetlen katona és harcos, védeve van, mert apró,²⁰ hiszen a saját kicsinysége teszi érinthetetlenné a küzdelemben, mert őt fegyver sem képes sérteni. Az ostromzárat is könnyen veszi, mert egy szem árpán egy évig is él.*

az időből

5. Az idő alapján: *Azt kérdezed, hogy meddig él. Száz évig is. Így élte még Nestor korán is túlhalad, hisz a halál nagyobb zsákmányokat keres. Habár ember, de mégsem az, és így élet s halál iránt közönnnyel él. Nagyobb veszélyt számára csak a téli napforduló jelent, mikor a pygmeusnak a vonuló daru is kárt okoz. Ha kegyetlen ítélet sújtja őt, hóhérkötél helyett pókként csak egy pókfonálon csüng.*

a helyzet
alapján

6. A helyzet alapján: *bizonytalan vagy, hogy most ül vagy áll, vagy fekszik talán, hiszen csak egy ponton érinti a síkot a teste. Tedd ár hegyére, s láthatod, hogy az semmivel sem lett*

¹⁹ A rész játékos utalás a *Metamorphoses* Pygmalion-történetének X. 254. sorára: „*corpus an illud ebur*” (test-e vagy elefántcsont). Az utalás másik célja az, hogy Pygmalion névében a *pygmé*, ökök szó rejtezik.

²⁰ A latin szövegben ez szójáték: *munus, quia minutus*. Az ismétlés egyik fajtája, *paronomasia* vagy *agnominatio*, magyarul: hangrokonítás. Ennek lényege a szó hangalakjának megváltoztatásával és az ezt kísérő jelentésváltozással való játék, mint a magyarban Gizike – gőzke.

nagyobb. Ültesd székérre: Myrmekidész tengelye is súlyosabb fogathajtót érezhetett. Pyrrosz agátkövéén nagyobb Apolló ült múzsaí közt. Ha ostorral lovára csap, annyit látsz abból, mint a vak,²¹ mert nagyobbak nála a porszemek, amit a lovasz a lováról leszed.

7 A hely és a mozgás alapján: A lakhelyét kutatják? Még a csigaház is túl nagy hodály neki. Egy kanálnyi vízben, amely számára óceán, hajótörést szenved. A gabonaszem polcvájával labdázgat. A tű fokán keresztül diadalmenetet tart. Ügyes rabló, mert sem kizárni, sem bezárni nem lehet. Fegyver a testét nem vágja, más éberségét ő átvágja: az ügyelők hozzá ügyetlenek, nem tudják, jön-e, megy-e, hogy elfele vagy felfele sétáljat, ellenség hadán oda-vissza fut sáncain, hol elűnik, hol feltűnik, ám titkosan, de biztosan a tömegben is kémkedik.²²

a hely és a mozgás alapján

8. A birtoklás vagy öltözet alapján: Milyen öltözet lehet egy ilyen kis testen? Az aszú szőlőszem héjából bő nadrágja, hosszú újjú tunikája, csizmája, köpönyege és felső ruhája is lehet, s még így is megmarad az anyagnak több mint a fele. Ebből készül uszály a ruhára. Vagy fegyverben kíváncod inkább látni? Az Arnó halacskaínak pikkelyét pajzsként viseli, a kalász szálkáját lándzsaként, a homokszemcséből a páncélja lesz.

a birtoklás vagy öltözet alapján

9. A metaforák halmozásával: Mi többet mondjak e csekélysegről? Van, aki sisaktaréjnak, ágyúcső vésett jelének, a pajzs gombjának, asztali morzsának, a gyűrűsujj körmöcskéjének, bokacsontnak tartja őt, de fennhéjázók ezek a nevek. Mások meg köménymagnak, apró homokszemcsének, egy kis tű fokának, a fonál szöszének, udvar porának, bolhaszemnek, a kálmos darabkájának hívják – de még ezek is túlságosan hízelgők, mert többet mond az, aki kevesebbnek tartja őt. Mások a kilencedik betű csúcsának nevezik, vagy a költők rövid szótagjának, egy libra súlynak, Demokritosz atomjának, megfoghatatlan mennyiségnek, a matematikai oszthatatlannak, számtani semminek. De kisebb, mint a tű hegye! Akarod tudni, hogy mi ez a kicsi ember? NAGY ROSSZASÁG.

metaforák halmozásával

Ugyanezen az elven és ugyanezzel a módszerrel a kategóriáknak e kettős felsorolása szerint haladsz előre bármilyen más témában is. Ezeknek a kategóriáknak az alkalmazását nemcsak a mondandód anyaga, hanem annak formája szerint is változtatod, és így bármilyen eléd kerülő alanyról alkotott metaforával, kerek megfogalmazásokkal és elmésen megfestett szimbólumokkal csodálatos módon csiszolhatod a szellemed élet, hiszen mindenféle szimbólum valamilyen sajátosságnak a kifejezésére vezethető vissza, és minden sajátosság pedig szükségszerűen valamelyik kategóriára. Így amikor ahhoz a kategóriához térsz vissza, amely az általad elkészített jegyzékhez illeszkedik, teclőtted is a választékos szimbólumoknak és elmés megfogalmazásoknak egész vadona táru! majd fel.

Ugyanezzel a módszerrel kell továbbhaladnunk más témákban is.

Most az van még hátra, hogy ugyanannak a metaforának sokféle változatára és különféle kifejezésére egy másik utat is megmutassunk. (Ugyanis ennek az elgondolásnak kell érvényesülnie bármilyen más, nem metaforikus beszéd tárgy és alany esetében is.) Ennek az a célja, hogy így elkerüld azt az unalmat, ami ugyanannak a metaforának vagy beszéd tárgyának az ismétlődéséből ered. Legyen a példánk egy általános

Ugyanezen metafora különféle megalkotásának módjai, pl. nevetnek a mezők.

²¹ Ez is *agnominatio*: *Equo imminet... nihil eminet*.

²² Ebben a részben sok, a fent említett típus szerinti szójáték van: *arcere... coercere; rumpet... erumpet; apparitoribus non apparens* (ez derivatum); *abeat... redeat; ambulet... redambulet; apertum... opertum*

san ismert metafora: NEVETNEK *a mezők*.²³ Ezt a kifejezést változtatod át a gyökereinek vizsgálatával választékosan.

I. A grammatikai szabályok szerint ugyanis:

1. A *nevetnek* igéből a nevetés főnevet formáljuk. Ehhez egy jelzőt kapcsolunk, és még egy másik szót is, a *mezőket* genitivusba téve. Így nő ki ebből ez a változat: *a mezők legvidámabb nevetése*.²⁴ 2. Ila a metaforikus jelentésű *nevetnek* igét továbbképzett szóvá változtatjuk: *látjuk a nevetgélő*²⁵ *mezőket*. 3. Az igéből melléknévi igenevet alkotunk: *Megújulnak a nevető mezők*,²⁶ 4. majd határozószót képezünk: *Nevetve virágoznak a mezők*,²⁷ 5. majd gerundiumot szerkesztünk: *Nevetéssel fogadnak minket a mezők*.²⁸ 6. Gyakorítóvá képezzük az igét: *Igen kedvesen nevetgélnek a mezők*.²⁹ 7. Elvont főnevet képezünk belőle: *A mezők vidámsága boldoggá teszi a szemet*. 8. Felsőfokú határozószót képezünk belőle: *Igen vidáman gyarapodnak a rétek*.³⁰ 9. Kicsinyítést alkalmazunk: *Kacajocskákkal kedvesen csábítanak minket a rétek*,³¹ 10. szószármaztatást: *Nevetető mezők*.³² 11. Összerett szerkezetet alkotva: *Éjfél tájban örülni kezd a szelíd rét a tájban*.³³ Amint látod, miután ugyanabban az értelemben megváltozott a nyelvtani forma, a vizsgált metafora sem lett túlságosan más, hiszen a tárgyalt dolog alapján a szubsztancia ugyanaz maradt, és csak ennek a megjelenési módja lett új.

II. A változatok második gyökere a szöveghelyhez kötődik, ugyanis a *nevetnek* szó szignifikáns fogalom, és ugyanezt különféle szinonimákkal, rokon jelentésű szavakkal váltogathatod, ilyen módon: *A mezők vidámsága az embereket is vidámmá teszi. Új tavasztól boldogok a rétek, és vidáman ujjonganak. A mezők kedvesen örvendeznek. Kellemes a rétek frissessége. Vonásaikat derűssé teszik a mezők*. Elvont szavak is segíthetnek neked a változatosság elérésében. Így például ezt mondhatod: *a vidámság, vagy a káriszok szabadon átszökellnek a mezőkön*.³⁴

III. A változatok harmadik útja a *viszonyt* kifejező fogalmakból indul ki: ezekből tűnik fel a számodra *a kölcsönös megfelelést kifejező metafora correlativa, az oda-vissza ható viszonyt kifejező metafora reciproca, a szembenállást kifejező metafora contraria, a hiányt kifejező metafora privativa és a hasonlóságot kifejező metafora similis*.

²³ *Prata rident.*

²⁴ *Jucundissimus pratorum risus.*

²⁵ *Rigibunda vidimus prata.*

²⁶ *Vernant prata ridentia.*

²⁷ *Ridenter prata florent.*

²⁸ *Ridendo nos excipiunt prata.*

²⁹ *Suavissime risitant prata.*

³⁰ *Ridentissime prata gliscunt*

³¹ *Nos dulci risulo prata pelliciunt*

³² *Ridicula prata.*

³³ *Sub equinoctium leviter incipiunt subridere prata.*

³⁴ Káriszok: Aglaia, Euphroszüné, Thalia, a báj istennői. A kifejezés két verssor szintézise. Az egyik LUCRETIVS. *De rerum natura*, I. 15. *Inde ferae pecudes persultant pabula laeta* (majd a jószágok szilajon átszökellnek a mezőkön), a másik Horatius Cleopátra-ódájának első strófája: *Nunc est bibendum, nunc pede libero / pulsanda tellus...* „Most kell boroznunk! Most szabadon szilaj / táncban dobognunk!” (Bede Anna ford.)

1. A *correlativa* akkor jön létre, ha azt mondod: *A nevető ifjúságra visszanevetnek a rétek*. 2. A *reciproca* úgy keletkezik, ha valaki *a mezők kellemességét azok nevetésének* mondja, te pedig a *nevetést is az arc kellemességének nevezed*. 3. A *contraria* pedig úgy, hogy mások a kies fekvésű mezőkhöz a nevetést kapcsolják, te ezzel ellentétben a terméketlen mezővel a szomorúságot jelölöd a beszédben: *Fbben a pusztaságban igen gyászosnak láthattad a mezőt*. A *síkságon mindenfelé gyászosan szomorkodnak a mezők*. 4. A *privantia* úgy jön létre, ha a mezőkhöz az emberi nevetést társítva, még valamilyen, az emberi nevetéshez szükségszerűen kötődő sajátosságot elveszel. Pl. *A mezők ajkak nélkül nevetnek, kacagás nélküli ez a nevetés*. 5. Végül a *metafora similis*, amit mások a mezőről mondanak, te ugyanazt a mező részéről mondd el, tehát a patakokról, füvekről, virágokról. Pl. *Nevetnek a friss patakok, boldogan ujjonganak a fűvek, ragyogva nevetnek a virágok*.

Ugyanezt hasonlóképpen felerősítheted a szántóföld minden részéről szólva: *Nevet a tápláló föld, nevetnek a vetések, nevetnek a szőlők, nevetnek a virágtermő völgyek*. Ahogy a mezők nevetése, amely ugyanannak a dolognak a tökéletességét jelenti, amely a szemlélőjét felvidítja, úgy bármilyen dologról, amely másokat megújít, felvidít, hasonlóképpen mondhatod, hogy *nevet*. Így azt is mondhatod, hogy: *Vitorlás hajókra nevet a tenger. Megyünk a nevető égbolt alatt*. Ugyanígy vélekedj az élettelen dolgokról is, és helyesen ezt mondd: *Rád nevet a szerencse*. Innen láthatod, hogy egy és ugyanazon dolognak hány metaforáját és jellegzetes sajátosságát termi meg egyetlenegy metafora.

IV. Ha a mezők nevetése kifejezésnek ehhez a sajátosságához *előzményeket, kísérő dolgokat és utána következőket* fűzöl, azt éred el, hogy hasonlóan sok propositio, azaz alaptétel, és enthyméma, tehát elmés következtetés sarjad ki ebből. 1. *Előzményeknek* tekintjük ennek a képi értelemben vett nevetésnek az okát, amely lehet a nap visszatérése a téli naptérítőről, a Kos csillagkép, a Zephyrusnak a földet megtermékenyítő fuvallata, a langyos déli szelek, a tavaszi eső, a tél távozása, az őszi magvak. Ezek alapján ezt mondhatod: *A barátságos napra visszanevetnek a rétek, és örvendezve köszöntik a visszatérését. Akarod tudni, miért nevetnek a mezők? A Phryxus kosának szarvaiba kapaszkodó Boreászra kacagnak. A rétek, melyeket Zephyrus nyájasan csábítgat, felszabadultan nevetnek. Az Auster igen kedves csókjaival behintett mezők nevetnek. Fontolgotod, hogy miért? Mámorosak a záporoktól. A fellegek elkergetése után fellélegeznek a rétek. Az ekével feltört és sebekkel termékennyé tett föld, amit szomorúan fogant, nevetve szüli meg*.

Az előzmények, a kísérő dolgok és az utána következők alapján.

2. *Kísérő dolgoknak* hívjuk azokat, amelyek ugyanabban az időben történnek, amikor – mint mondjuk – a mezők nevetnek. Ekkor fűj ugyanis a Favonius szele, kienget a föld, szól a fülemüle, a madarak énekelnek, hullik a harmat, patakok öntözik a mezőt, a pásztorok örvendeznek.

Ha azonban összeveted ezeket egymással, hasonló metaforikus megfogalmazások is előtűnhetnek a számodra: *Favonius lehelete megnevetetti a mezőket. A föld Flórával játszadozik, és a nevetéstől elpilled. Míg Progne csacsog, a mezők nevetnek. Nevetnek a mezők, mikor a madárcák dalolnak. Oly nagyon kacagnak a mezők, hogy könnyük harmata kicsordul, és a rétek könnyei boldogan hullanak a fűvekre. A mezők vidámságával verseng a pásztorok öröme*.

3. Végül az *utána következőknek* hívjuk mindazokat a következményeket, amelyek a mezők kellemességéből erednek. Ilyenek: a csorda legelője, a földművesek remé-

nye sarló alá kerül, a nap sugaraitól kiszárad. Tehát például ilyeneket is mondhat: *A mezők kedves nevetésükkel a madarak nyájjait vendégségbe hívják. A földművesek ajándékaira ránevet a föld. Ó, rövid ideig tartó öröm! Nemsokára a sárgulás sápadtsága borítja be a mezők nevetését. A nevető mező fölé hirtelen kegyetlen sarló ereszkedik. A mezők vidám ifjúsága a halál felé siet: ugyanúgy a nap öli meg, amint az hívta életre.*

V. Gazdagabbá teheted a metafora változatait, ha az emberi nevetéssel társított körülményeket a mezők nevetésére vonatkoztatod. Így mivel a nevetés alanya az ember esetében az arc, a mezők nevetéséről is választékosan ezt mondhatod: *a mezők szépségesen szép arca.* 2. Mivel az arcnak alkotóelemei is vannak, te is mondhat: *A sarló lecágja a mezők zöldellő haját. Virul a rétek sűrényes lombja, szemük, a sok virág ragyog. A nyájaknak kitárják ölüket a mezők.* 3. Mivel a nevetés természetes emberi indulat, így ebből következően te is a beszédedben minden természetes indulatot átvihetsz az emberről a mezőkre: *Csodálkoznak a mezők saját gazdagságukon. A szomorú föld a késlekedő Zephyrus után sóhajtozik, a barátságos nap visszatérését reméli. A rétek félnek Boreástól.* 4. Mivel úgy jeleníted meg a mezőket, mintha alkalmasak lennének emberi indulatokra, szükségszerűen úgy kell ábrázolnod őket, hogy az ember erényeire és vétkére is képesek legyenek: *A jóteknő föld az általa teremtet kincseket a nyájaknak ajándékozza. A bőkezűen adakozó vetések mindig többet adnak vissza a föld hálátlan művelőinek, mint amennyit tőlük kaptak. Engedetlen nevelt lányként a föld mások reményeinek legkevesébe sem tesz eleget. Az ifjú tavasszal pajkoskodnak a rétek. A bolond föld nem tudja elviselni, hogy uralkodjanak rajta. Kezes és porhanyó a föld az eke számára.* 5. Az emberi erényeket és szellemi képességeket is, tehát a tehetséget, bölcsességet, a művészeteket és mesterségeket is tulajdoníthatod a mezőknek, és alkalmazhatod is rájuk. Így ezt mondhatod: *Csodálatos tehetsége van a földnek a füvek és a virágok változatosságában. Az igen bölcs föld minden emberi bajra kigondolta a füvek minden egyes hatását. Tehetséges mester a termőföld, mert aranyszövetű frg takarót sző szövőszék nélkül is, kilánczi tű nélkül, és kifesti esztétikusan.* 6. Ha a földhöz az ember erkölcsi cselekedeteit társítod, társítsd hozzá a természeti cselekvéseket is, például ezeket: *megfog, szül, táplál, megpihen.* Ezekkel ötletesen mondhatod, hogy *a föld, a tápláló anya boldogan magvakat fog. A Zephyrustól termékeny téve illatos sarjakat szül. Elhagyottan árva az a föld, melyet ekevas nem sértett. A nászágyban gabonasarjak születnek. Az északi földben a növények elvadulnak. A füvek fiai újra felszériülnek, és a folyók táplálják őket tejként áradó vizükkel. A mező anyai öléről felnőnek zöldellő gyermekei. A hajnali harmat nektárját isszák a rétek. A Favoniussal egybekelő rétek a virágékkövek gazdag ajándékát méregetik. A mezők álomba merült liliomai virradatkor felébrednek. Nyári fáradozásban kimerült mezők a téli napfordulóval megpihennek.* 7. Az emberi életkor szavait is megfelelően lehet alkalmazni a rétekre. Így ezt mondhatod: *Az új tavasz idején a mezőknek is új életkor kezdődik. A füvek boldog gyermekora játszadozik. Egyetlen óra alatt serdül ifjúvá, öregszik meg és hullik el a rózsza. A szüléstől kimerült rétek a hótól megöszülnek, tél jöttével meghalnak, az új tavasszal új életre kelnek.* 8. Végül pedig az emberi viseletet, jelvényeket és eszközöket is alkalmazhatod metaforikusan a rétekre. Így ezt is mondhatod: *Mint a rabló, úgy fosztja meg ruháitól Boreas a földet, Zephyrus viszont uszályos ruhába öltözteti fel. Helytelenül és esztelenül viselkedik a föld: nyáron ruhát ölt, télen levetkezik. Zöld vezéri köpenyben diadalmenetet tart a föld. A rétek harmattal gyöngyözve, virágokkal koszorúzza engedik el védőszellemüket.*

Itt félelmetes bozótokkal fegyverkeznek a rétek. Már mindenfelé kalászosokkal lándzsásan hadakoznak a mezők.

Végül szaladj végig a kategóriáknak fentebb említett teljes jegyzékén, és ahogyan ott minden egyes kategóriából meríthetsz emberi sajátosságokat jellemző szavakat, ugyanígy megteheted azt is, hogy ugyancsak a szavakat a földek és a mezők képes kifejezésére alkalmazod! Amit a *nevetnek a mezők* változatossá tételéről mondhatunk, azt te bármilyen más metaforának a változatos átformálásánál elvégezheted. Mivel a metaforákat már bőségesen tárgyaltuk, és ezt elegendőnek véljük ahhoz, hogy bárki-nek a képességeit kibontakoztassa, és csiszolja, ezért most áttérünk, amennyire lehet, röviden, más szóképek magyarázatára. Azokat, akik a metaforáról többet kívánnak, Emmanuel Thesaurushoz utaljuk, akitől ezeket is kiszemeltük. Ezért következ-zék a negyedik fejezet a színekdochéról.

VIII. FEJEZET

AZ ÉKÍTÉSRŐL, AMELY A SZAVAK ÉS A MONDATOK ALAKZATAIRA ÉPÜL

*Mi és hányféle
az alakzat?
Hogyan külön-
böztetik a szó-
képeket?*

Az alakzatot Soarius a harmadik könyv 22. fejezetében *olyan nyelvi formaként határozza meg, amely eltér a közös és elsőként adódó megfogalmazástól. Olyan kifejezés ez, amelyet nem alkalmazunk mindennapi beszédben, hiszen először nem is ez jut az eszünkbe.* Az különbözteti meg a szóképektől, hogy amíg abban nem a saját jelentésével vesz részt a szó, ebben saját jelentésével érvényesül. Két fajtája van az alakzatoknak. Az egyik a *szóalakzat*, amely az egyes szavakban hordozza az ékességét, a másik *alakzat a gondolatoké*, amely nem annyira a szavakban, hanem a tartalom vonatkozásában választékos, és gyakran kiterjed az egész mondatra.

*Az alakzatok
száma bi-
zonytalan.*

Nem beszélünk arról, hogy a szerzők hány és milyen formáját váltogatják az alakzatokkal ékes beszédnek, mivel nem erről szándékozunk szólni. Csak azokat érintjük, amelyek a belső lelki mozgások kifejezésére vonatkoznak, amelyek a hallgató lelkére is hatással vannak, és azokat másokhoz hasonlóan mi is Emmanuel Thesaurus meghatározásával *patetikus, tehát érzelemkifejező alakzatoknak* nevezzük. Cicero tanítását követjük e tekintetben, aki *A szónokról* című művének 3. fejezetében így ír.¹ „Az szól majd így, akitől elvárjuk: hogy sokféleképpen és gyakran váltogassa ugyanazt az egyellen témát. Hogy gyakran álljon meg, és időzzön el egy mondatnál azért, hogy sekélyessé vagy nevetéssé tegyen valamit. Hogy eltérjen a célkitűzésétől, és megváltoztassa a gondolatmenetét. Hogy előlegezze, miről lesz szó. Hogy amikor valamit elkezd majd, azt előre kijelölje. Hogy magát korlátozza. Hogy amiről beszél, ismételtesse. Hogy a mondanivalóját okosan fogja össze. Hogy kérdéssel nyugtalanítsa, és újra meg újra a maga kérdéseire válaszoljon. Hogy ellenkezőleg, ki is mondja azt, amit érteni és érezni kíván. Hogy kétsége legyen abban, hogy miről szóljon inkább, és hogyan. Hogy mondanivalóját részekre ossza. Hogy valamit elhagyjon, és ne vegye figyelembe. Hogy előre felkészüljön a védelemre. Hogy amivel őt vádolják, azt ellenfelének rója fel hibaként. Hogy gyakorta azokkal, akik hallgatják, látszólag ellenkezően döntsön. Hogy az emberek szavait, erkölceit leírja. Hogy valamiféle néma ékesszólással valamire rávezessen. Hogy eltérítse a figyelmet attól, amiről a tárgyalás folyik, úgy, hogy a tárgyat gyakran vidámságra és nevetésre fordítja. Hogy előre megráfolja azokat a dolgokat, amiket majd ellene felhoznak. Hogy összevesse a hasonlóságokat. Hogy példákkal éljen. Hogy valamit valamire szétoszon és szétválasszon. Hogy az őreá támadót megfékezze. Hogy úgy tegyen, mintha valamit elhallgatna. Hogy kijelentse azt, amitől óvakodni kell. Hogy valamit szívesebben hallgassanak, vagy valamitől haragra gerjedjenek. Hogy egyszer feddjén, másszor ese-

*Cicero tanítá-
sa a beszéd-
alakzatok
formáiról
A szónokról
III. könyvében*

¹ Quintilianust követi, aki szóról szóra – „ad litteram” idézi (*Instit.* IX, 1, 26) az említett Cicero-helyet (*De orat.* III, 53). Szerzőnk szövege a tanulhatóság végett a később tárgyalt alakzatok szerint átformált tartalmi idézet.

dezzsen. *Hogy könyörögjön. Hogy segítsen. Hogy célkitűzésétől valamennyire eltérjen. Hogy óhajtszon, hogy elátkozzon. Hogy azok számára, akikhez szól, kedves legyen.*”

Az ékesszólás művészetének ezt a tanítását illendő, hogy tanult módon mindig szem előtt tartsd, és mindig emlékezz rá. Ebben elvegyítve és szétszórva láthatsz sok olyat is, ami a tárgyunkra vonatkozik, tehát érzelemkifejező alakzatokat, mint például az *irrisiót*,² *exsecratiót*,³ *iróniát*,⁴ *correctiót*,⁵ *dubitatiót*⁶ és a *prosopopeiát*,⁷ és több más dolgot is, amelyek az ékesszólás leglényegesebb részeivel együtt egy helyre lettek összegyűjtve ebben a szövegrészletben.

Ezek az alakzatok nem mások, mint a mi lelkünk különféle változásainak kifejezői, amelyeknek mások lelkére is hatással kell lenniük. Mert például ez a mondat: *Le kell ereszteni a vesszőnyalábokat az igazság előtt, mert ő az erények királynője*⁸ – tehát ez a mondat nem annyira gondolatgazdag, mint inkább ötletes, hiszen metaforikus. Ami a formát illeri, azaz a kifejezés és a hatáskeltés módját: e tekintetben régies, erőtlén és halott. Azon a hat módon keltheted életre hatásosan, amelyek a lélek belső mozgásait fejezik ki. Teheted parancsolással: *Megparancsolom neked, hogy az Igazságosság előtt eressz le a vesszőnyalábokat, mert ő az erények királynője!* Teheted kéréssel: *Kérlek, hogy az Igazságosság előtt eressz le a vesszőnyalábokat, mert ő az erények királynője!* Tedd elmeséléssel: *Nagy dolgokról szólok! Az Igazságosság, az erények királynője előtt le kell eresztened a vesszőnyalábokat!* Használj fenyegetést! *Jaj neked, ha az erények királynője, az Igazságosság előtt nem eressz le a vesszőnyalábokat!* Mondd számonkérően! *Hogyan? Egyáltalán nem engedték le az Igazságosság előtt a vesszőnyalábokat, noha ő az erények királynője?* Végül válaszolva: *Ha azt kérdezed, hogy miért kell alábocsátani a vesszőnyalábokat az Igazságosság előtt, röviden válaszolok: ő az erények királynője.*

Ezekből adjuk elő azokat az alakzatokat, melyek a Cicero-szövegben és később az imént említettekben is megjelentek, amelyek mindenféle lelki ösztönzés⁹ kifejezőnek, amelyeket mi a rájuk jellemző névvel *patetikusnak*, tehát érzelemkifejezőnek nevezünk. Sőt ahány lelki ösztönzés van, ugyanannyi jellegzetes különbséget határoz meg a lelki feszültséget kifejező alakzatok között, melyeket méltán tartanak a peres ügyekben győzteseknek, a lelkeken diadalmaskodóknak, az érvek, epigrammák, az ötletes írások és mindenféle más szónoklat és beszéd lelkesítőinek. Ezért mi is belekóstolunk valamennyire ezekbe.

Ezek a patetikusnak nevezett alakzatok a lélek belső ösztönzéseit fejezik ki.

Az akarat és gondolkodásbeli ösztönzések szerint határozzuk meg az alakzatok fajtáit.

² Kigúnyolás, nevetségessé tétel.

³ Elátkozás.

⁴ Tettetés, gúny. Lehet trópus is, mivel a szójelentés változására épül. Részletesebben a 10. jegyzetben.

⁵ Helyesbítés.

⁶ Kétkedés.

⁷ Megszemélyesítés.

⁸ A szövegben a *fasesc summittere* kifejezés szerepel. A *fasesc* nyírfavessző köteg, vörös szíjjal összefűzve. Az ókori Róma magistratusait megillető hatalmi jelvény volt, melyet a hivatali szolgák, a lictorok vittek a bal vállukon, bal kézzel tartva, a tisztségviselő előtt vonulva. A felsőbb hatalmi tekintély elismerése volt az, amikor vagy a népgyűlés előtt, vagy a magasabb rangú tisztségviselő előtt tiszteletadásképpen a vesszőnyalábokat a lictorok a vállukról levéve, letették (*submittere*). A kifejezés fogalmi jelentése tehát: *elismeri valakinek a fenségességét*.

⁹ A latin szöveg az *animi motus* kifejezést használja.

A lélek kettős
képessége: a
megértő és a
kíváncsi.

Hozzá kell fűzni ezekhez azt, hogy amiként a mi lelkünknek is két képessége van, amely egyrészt *megértő*, másrészt *kíváncsi*,¹⁰ úgy ez a rá jellemző névvel *patetikusnak*, azaz érzelmkifejezőnek nevezett alakzat is, amelyről itt értekezni óhajtunk, a *lelki ösztönzéseknek* két fontos és fentebb már említett sajátosságát foglalja magában: egyrészt a *megértő képesség kifejezését*, másrészt a *kíváncsi*. Ezek hasonlóképpen ugyanannyi alfajra oszlanak, ahány különbséget találunk és tapasztalunk a lelki ösztönzések egyik vagy másik képessége között.

Mik a megértő,
azaz a szelle-
mi képesség
cselekedetei, és
milyenek?
Milyen alak-
zatokkal lehet
kifejezni őket?

A *megértés* képességéhez ezek a cselekvések tartoznak: 1. *Megismerni* egy tárgyat, vagy ezzel ellentétben *nem ismerni*. Ezután az ismert egy másik embernek *bemutatni, elmesélni, megtanítani, megerősíteni vagy tagadni*. Ennek a cselekvésnek a kifejezésére szolgálnak, vagy másokra hatást gyakorolnak ezek az alakzatok: *íronia* vagy aposiopesis,¹¹ amelyben a témát megerősítéssel cáfoljuk, vagy cáfolattal megerősítjük. A *reticencia*, tehát az *elhallgatás*, melyben hallgatással erősítjük meg az állítást. Az *eskü*, tehát a *iuramentum*, amelyben a bizonyítás a vallás felhasználásával, tehát az eskütevással történik. A *tanúskodás*, azaz *testatio*, amely a bizonyítás megerősítése. 2. Amikor a tárgy megismerését az annak tartalmára vonatkozó cselekvés, a visszahatás követi. Ennek kifejezésére szolgál a *parenthesis*, tehát a *közbevetés*, és arra is, hogy mások lelkére is hasson; a *correctio*, tehát a saját állításunk helyesbítése; az *isméltés*, a *csodálkozás*, a *felkiáltás*, a *kisebbités*,¹² illetve a *tapinosis*, az *alantas előadás*. 3. Ha a megismert tárgy távol van, akkor a *memoratio*, az *elmúlt dolgok felidézése* segít és a *praeagatio*, az *előjövendők sejtése*. Ha pedig a megismert tárgy kétséges, jó szolgálatot tesz a *dubitatio*, a kételkedés, az *inquisitio*, az oknyomozás, az *interrogatio*, a kérdezősködés, a *responsio*, a felelet, a csendes ellenvetés avagy cáfolat; a *sustentatio*, a halogatás. 4. Ha az ismeret egy olyan tárgyra irányul, amely nem létezik, ennek kifejezését, és másokra gyakorolt hatását a *factio*, tehát *elképzelte feltételezés*, az *imaginatio*, tehát a *látomás*, az *expressio*, tehát a *szemléltető előadás*, a *prosopopeia*, tehát a *megszemélyesítés*, *apostrophae*, azaz a *megszólítás* szolgálja. 5. Végül pedig, ha valaminek az ismerete másvalakitől függ, azt a következő alakzatokkal fejezzük ki: a *ratiocinatio*-val, tehát *megokoló következtetéssel*, *conclusio*-val, tehát *összefoglaló következtetéssel*, az *epiphonémával*, azaz a gondolatmenetet lezáró csattanós összegzéssel, a *compendiummal*, azaz a *rövid összefoglalással*. Mindezeknek a lelki ösztönzéseknek a kifejezésében nem az értelmi szubsztanciára, hanem a kifejezés módjára irányul az igyekezet és a figyelem.

¹⁰ ...*animus noster duas habet facultates: apprehensivam unam, appetitivam alteram*. Tehát értelmi és akarati-érzelmi képességek. Ezeknek a kifejezői az alakzatok.

¹¹ Az „*íronia*, vagy aposiopesis” kifejezés értelme az, hogy megkülönböztesse a figuraként értelmezett iróniát a trópusként értelmezettől. Quintilianus szerint (IX. 2. 44) e kettő lényege a dissimulatio, a mondanivaló elrejtése. A trópusként értelmezett iróniában ez kevésbé érvényesül, mert a beszélő szándéka egyértelmű, és így a szövegösszefüggésből kiderül az eredeti értelem. A figuraként értelmezett irónia esetében, mivel kihagyáson alapul, a beszélőnek ez az eredeti szándéka nem derül ki az összefüggésekből. Quintilianus az alakzatként értelmezett irónia egyik típusaként tekinti az aposiopésizsre, melyet CICERO *De oratore*-ja (III. 17) alapján *reticenciának* is nevez. Ennek lényege: valamilyen indulatnak – haragnak, meglepetésnek, lelki-furdalásnak stb. – a kifejezése.

¹² A latin szavak és jelentésük: *repetitio*: ismétlés; *admiratio*: csodálkozás; *exclamatio*: felkiáltás; *extenuatio*: kisebbités.

A kíváncsi képessége egyrészt az óhajásra, másrészt a haragra vonatkozik. Ennek cselekedetei részben az akarathól, részben a tűrésből indulnak ki, és ezek kifejezésére szolgálnak a következő alakzatok: 1. A nem kifejtett, nem megmagyarázott akaratra a *perplexitas*, a *zavaros bonyolultság* szolgál, a kifejtettre és megmagyarázottakra pedig a *helyeslés*, a *fontolgatás*, a *parancsolás*, az *intés*, a *lebeszélés* és az *engedékenység*.¹³ 2. Az óhajásra vonatkozó képességnek a tűrés kifejezésére szolgáló eszközei a *kedveskedés*, *üdvözlés*, *tiszteletadás*, *könyörgés*, *utálat*, *feddés*, *kigúnyolás*. Ezenkívül még az *óhajítás*, *segítségül hívás*, *fogadalomtétel*, *könyörgés*, *ajánlás*, *megengedés*, *hálaadás*, *szabadkozás*, *ujjongás*, *hivalkodás*, *szerencsekívánás*, *tetszésnyilvánítás*, *vigasztalás*, *bánkódás*, *jajgatás*, *gyalázás*, *bűnbánat*.¹⁴ 3. A tűrés és a haragra gerjedés lelki képességének a kifejezésére szolgál a *remény*, a *reménytelenség*, a *félelem*, a *tisztelet*, a *vakmerőség*, a *szemérem*, *indulatosság*, *irigység*, a *fenyegetés*, *méltatlankodás* vagy *Nemesis*,¹⁵ vagy a *csúfolás*, a *szánalom*, a *vallomás*, a *könyörgés*.

Milyen alakzatokat vonatkoznak a kíváncsi képességre? Akarathól és a tűrésből eredő cselekedetek kifejezésére?

Ezekre az alakzatokra megy vissza minden forma, amely valamilyen szellemi vagy lelki tartalmat fejez ki. Noha ezeknek nagyobb részét nem illetik retorikai elnevezésekkel, és nem tartják számon az alakzatok között, mindazonáltal mi mégis retorikai alakzatoknak tekintjük, mivel a szónoki beszédet a mindennapos, közönséges és útszéli nyelvhasználattól távol tartják, emelkedetté és szokatlanná teszik. Végül néhány példát mutatunk be azért, hogy a fentebb említettek még világosabbak legyenek. Ezekkel ugyanis bensőnk összes lelki indulata és mind a *megértésre*, mind a *kíváncsira* vonatkozó képessége kifejezhető, és ezeknek az eszközöknek arra is van erejük, hogy másokban szintén ugyanezeket a lelki indulatokat hatásosan keltsék fel. Íme, az alakzatoknak ez a teljes sorozata tömören, de mégsem homályosan összegyűjtve, egyetlen példában, mint alaptípusban áll erőteljesen előtted. Kevés fáradtsággal megismerheted ebből ezeknek az alakzatoknak a hatását és természetét. Képzeld el, hogy te Nagy Sándor síremlékénél állsz és az urnájára vésett epigrammát olvasod! EBBEN A KIS URNÁBAN NYUGSZANAK NAGY SÁNDOR HAMVAI. Kétségtelen, hogy ez a felirat történetileg pontos, világos is, de nincs benne egy alakzat sem. Most mi választékos átalakítással a korábban említett alakzatok nyelvi formái szerint megváltoztatjuk, és úgy mutatjuk be, hogy a lapszélén az alakzatok neveit is feljegyezzük.¹⁶ Ennek a mintájára te is tudsz hasonlókat fogalmazni.

Mind a két lelki képesség legfontosabb cselekedetei alakzatokkal megformálva egy példamondataban kifejezve: Ebben a kis urnában nyugszanak Nagy Sándor hamvai.

¹³ Jelentések: *approbatio*: helyeslés; *deliberatio*: fontolgatás; *imperium*: parancsolás; *admonitio*: intés; *dissuasio*: lebeszélés; *obsequium*: engedékenység.

¹⁴ A latin kifejezések: *blanditiae*: kedveskedések; *salutatio*: üdvözlés; *veneratio*: tiszteletadás; *apprecatio*: könyörgés; *abominatio*: utálat; *obiurgatio*: feddés; *irrisio*: kigúnyolás; *optatio*: óhajítás; *invocatio*: segítségül hívás; *votum*: fogadalomtétel; *obsecratio*: könyörgés; *commendatio*: ajánlás; *concessio*: megengedés; *gratiarum actio*: hálaadás; *recusatio*: szabadkozás; *exultatio*: ujjongás; *tactantia*: hivalkodás; *gratulatio*: köszönetmondás; *plausus*: tetszésnyilvánítás; *consolatio*: vigasztalás; *tristitia*: bánkódás; *eiulatio*: jajgatás; *improperium*: gyalázás; *poenitentia*: bűnbánat.

¹⁵ Igazságosztó sorsistennő.

¹⁶ Itt a kiemelt mondatot a két képesség kifejezőeszközeinek korábbi felsorolása szerint alakítja át a szerző. A szöveg kezelhetősége kedvéért az „alakzatok” neveit a szövegtörzsben helyeztem el. (M. Gy.)

ismeret:¹⁷ *Most tudom, milyen nagy volt Sándor, egy urna a mértéke.*
nem tudás: *Nagy volt-e Sándor, nem tudom: az urnája elég kicsinyke.*
bemutatás: *Nézd, íme, utazó, mekkora ez a Nagy Sándor!*
elbeszélés: *Nagy az, amiről szólok, utazó! E maradéknyi hamu Nagy Sándor. Érd be
részemről ennyivel és távozz!*
tanítás: *Tanuljatok ebből, gőgös emberek! Arra tanít ez az alacsony urna, hogy mennyire
kicsiny, ami nagy.*
bizonyítás: *Higgyétek el, fejedelmek, semmi sem nagy, hiszen Nagy Sándor is semmi lehet!*
tagadás: *Tagadom, hogy nagy volt Sándor, egy urnát is alig tölt meg.*
íronia: *Nagy ez, hiszen Jupiter fiaként egy vízeskorsóban is elfér.*
félbeszakítás: *Nagy Sándor fekszik itt, eleget szoltam.*
mellőzés: *Nem mondom azt, hogy Sándor nagysága hazugság; nézd az urnát!*
eskütétel: *Esküszöm Sándornak ezekre a hamvaira; nincs semmi nagyság.*
tanúságtétel: *Arra, hogy Sándor nagysága hazugság, e hamvakat hívom tanúul.*
észrevétel: *Akinek semmilyen hely nem volt elegendő, annak most egy kis helyecske is elég.*
közbeszúrt mondat: *Itt van – ha csakugyan van – Nagy Sándor.*
helyesbítés: *Itt van Sándor. Tévedek. Nincs itt. Sőt, most az van itt igazán, aki valójá-
ban volt.*
ismétlés: *Ide jutott az, aki nagy, mondom, ide jutott.*
csodálkozás: *Csodálatra méltó, hogy ilyen kicsiny porszem felforgatta az egész világot.*
felkiáltás: *Ó, hiúság! Mekkora ez a Nagy Sándor!*
túlzás: *Ki himné? Ez a kis urna Sándoré? Egyetlen polgárral tele van.*
kicsinyítés: *I lám, Sándor van az urnában? Sár a sárban!*
emlékeztetés: *Nagy fejedelmek, emlékezzetek csekély műveltokra! Ez a por segíti az
emlékezést.*

¹⁷ Az „alakzatok” latinul és magyarul: *Cognitio*: ismeret; *ignoratio*: nem tudás; *ostensio*: be-
mutatás; *narratio*: elbeszélés; *didaschia*: tanítás; *affirmatio*: bizonyítás; *negatio*: tagadás; *aposiopesis*:
félbeszakítás; *praeteritio*: mellőzés; *iuramentatio*: eskütétel; *testatio*: tanúságtétel; *animadversio*:
észrevétel; *parenthesis*: közbeszúrt mondat; *correctio*: helyesbítés; *repetitio*: ismétlés; *admiratio*:
csodálkozás; *exclamatio*: felkiáltás; *exaggeratio*: túlzás; *extenuatio*: kicsinyítés; *memoratio*: emlé-
keztetés; *praesagitatio*: sejtetés; *dubitatio*: kételkedés; *inquisitio*: vizsgálódás; *interrogatio*: kér-
dezés; *responsio*: válaszadás; *interpretatio*: magyarázat; *occupatio*: az előzetes feltételezés cáfolata;
fictio: elképzelés; *imaginatio*: látomás; *expressio*: szemléltető előadás; *prosopopeia*: megszé-
melyesítés; *apostrophé*: megszólítás; *rationatio*: következtetés; *conclusio*: rövid következtetés;
epiphonema: felkiáltás; *compendium*: tömör összefoglalás; *perplexitas*: bonyolult fogalmazás;
approbatio: helyeslés; *imperium*: parancsolás; *admonitio*: figyelmeztetés; *obsequium*: engedé-
kenység; *blanditiae*: kedveskedés; *salutatio*: üdvözlés; *apprecatio*: könyörgés; *veneratio*: tiszte-
letadás; *abominatio*: utálkozás; *obiurgatio*: feddés; *irrisio*: gúnyolás; *execratio*: átkozódás; *optatio*:
óhajítás; *vocatio*: hívás, idézés; *votum*: fogadalomtétel; *obsecratio*: kérés, könyörgés; *commendatio*:
ajánlás; *concessio*: megengedés, átengedés; *gratiarum actio*: köszönetmondás; *recusatio*: vonako-
dás; *exultatio*: ujjongás; *iactantia*: hivalkodás; *gratulatio*: hálaadás; *plausus*: tetszésnyilvánítás;
eiulatio: jajgatás; *improperium*: gyalázás; *poenitentia*: bűnbánat; *spes*: reménység; *desperatio*: re-
ménytelenség; *timor*: félelem; *verecundia*: szégyenkezés; *audacia*: vakmerőség; *imprudencia*:
járatlanság; *exandescencia*: indulatosság; *minae*: fenyegetés; *miseratio*: sajnálkozás; *confessio*: val-
lomás; *insultatio sive Nemesis*: méltatlankodás vagy Nemesis; *miseratio*: könyörgés; *confessio*:
vallomás; *deprecatio*: könyörgés.

sejterés: *Megjósolom e hamvakból: holnapra semmivé váltok, Királyok.*

kétkedés: *Kétkedem abban, hogy kicsiny vagy Nagy volt-e Sándor. Kicsinységét a tettei cáfolják, nagyságát a hamvai.*

vizsgálódás: *Nagy Sándorról olvasok, és kicsiny hamvakat találok: Sándort keresem Sándorban.*¹⁸

kérdés: *Mire jutnak a kicsiny dolgok, ha a nagyok is semmivé válnak?*

válaszadás: *Vajon ki van az urnában? Egy kicsi. Ki ez a kicsi? Nagy. Ki ez a nagy?*

Semmi. Ha nagy, miért semmi? Ez a halál dialektikája.

magyarázat: *Nagy Sándor fekszik itt, tehát mind, akik nagyok vagytok, itt fogtok feküdni.*

az előzetes feltételezés cáfolata: *Úgy véled, hogy a makedón nagy volt? Csalódni fogsz. Ezt a kis szelencét semmi nagy nem tölti ki.*

elképzelés: *Képzeld el, hogy az egész földkerekség látja ezeket a hamvakat, és most azt mondja, hogy a semmitől félt.*

látomás: *Milyen csodajelenség ez? Megmozdulnak Nagy Sándor hamvai! A hősök Főnixé löki szét az őt életre keltő máglyát, és az urnában hadakat állít, hogy újra harcba szálljon az egyszer már leverett perzsa ellen? Ó, üres látomás játéka ez csupán! A férgek túrják csak a hamvakat.*

szemléltető előadás: *Oly könnyűek a makedón hamvai, hogy még Charont is becsaphatja a récpénzzel.*

megszemélyesítés: *Halld meg, ó, Sándor, mit mond sírjában a holt: „Én vagyok ama Sándor, akit naggyá tett a hír, kevesebbé, amit tettem, és semmivé a sír.”*¹⁹

megszólítás: *Sándor hamvairól szóljatok! Hol van Sándor?*

következtetés: *A fellejes ég megnyílt hasadéka volt Sándor. Miért? Mert ahogyan ragyogott, úgy el is enyészett. Miért maradt fenn ma neve mégis? Mert a név is, ahogyan gyarapszik, úgy pusztítja el viselőjét.*

rövid következtetés: *Ezek Sándor hamvai? A többi tehát füstté vált.*

összegzés: *Gyertek, ó, nagy hősök! Fáradozzatok csak nagyságotok gyarapításán! Íme, a hősök legnagyobbika épp csak egy edénykére elég.*

tömör összefoglalás: *Ez az urna foglalja magában a dicsőséget, félelmet, győzelmet, szerencsét és hűrt, röviden szólva tehát, Sándor van belezárva.*

bonyolult fogalmazás: *Bizonytalan vagyok abban, hogy sírnom, vagy nevetnem kell-e. Sándor nyomorúsága sírásra, hiábavalósága pedig nevetésre készítet.*

helyeslés: *Jól van, a halál határozatát elfogadom: a fenekedek legnagyobbikát ez a kis üreg zárja be.*

parancsolás: *Megparancsolom neked, hogy nyugodj itt, kegyetlen makedón! Csak a sír fékezheti meg hatalmas lelkedet.*

figyelmeztetés: *Milyen mulandó a nagyság! Erre figyelmeztet téged ez a homokóra: szelencéje az urna, s benne Sándor pora.*

engedékenységi: *Engedjetek a sorsnak, ó, halandók! Ha a sors is legyőzhető lenne, akkor ő most nem feküdne itt.*

¹⁸ Tehát Sándor hamvaiban.

¹⁹ A „holt” szavai játékosak: *Ille ego sum Alexander, quem Magnum effecit fama, minorem facta, nullum Fata.*

kedveskedés: *Most szeretlek téged, nagy makedón, kedvesebb vagy, hogy nagyságodat levetetted. A nagyságot tisztelik, ámde nem szeretik.*

üdvözlés: *Legyetek üdvözölke, Nagy Sándornak kicsinyke hamvai.*

könyörgés: *Jól könyörögi Sándornak, vándor, mert ha ő nem nyugodna itt, akkor senki-nek sem lenne tőle nyugalom!*

tiszteletadás: *Bárki vagy is, aki uralkodsz, hatalmad jelvényét hajtsd meg e kis koporsó előtt, és add meg a tiszteletet! Nagy Sándor előtt állsz.*

utálkozás: *Takarodj, szerencsétlen árny, az árnyakhoz! A föld alatti Tartaroszba térj!*

feddés: *Te, birodalmak kirablója, a haza elárulója, fertőző baja az emberiségnek, istenek szégyene, te a természetre ártalmas! Most a veled rokon férgeknek vásárára jutván, senki-nek sem ártasz, egyedül csak magadnak.*

gúnyolás: *A hordóban lévő Diogenészt kinevette Sándor, most rajta kell nevetnem, mert egy korszakban van.*

átalkozódás: *Legyen neked nehéz a föld, hisz oly nehéz voltál a földnek!*

óhajítás: *Bárcsak mindig olyan nagy lettél volna, amilyen most vagy!*

hívás, idézés: *Jöjjetek, polgárok, kettős csodát mutat nektek Babilon: várost egy torony-ban, Sándort egy urnában!*

fogadalmotétel: *A köznyugalomért ünnepélyesen ezt a hatalmas áldozati állatot felaján-lom, mely a közösségről lenyűzött zsákmányon hízott.*

kérés, könyörgés: *Kérlek, vándor, hints a hantomra egy kis port! Legyőzve, az egész földdel bírtam, most mégis ennek híjával vagyok.*

ajánlás: *Rád bízom, kis kődarab, ezeket a hamvakat, a legyőzött világból csak ez a kő maradt az enyém.*

megengedés, átengedés: *Átadom, hogy zsákmányul bírd, ó, fukar föld, zsákmányodat, uralkodj azon, aki téged uralt.*

köszönetnyilvánítás: *Kegyességedet ugyanannyi kegyel viszonzom, létrehozóm, ó, termé-szet: Port adtál kölcsön, port adok vissza én is, az árverésen lángolva égő adósodként.*

vonakodás: *Vedd el tőlem a kripták irigylésre méltó boltozatait, nem akarom a villámok-kal szomszédos mauzóleumokat sem, elvetem a betűk nélkül tró Memphis tudós csúcsait.²⁰ Nem vagyok már az a „Nagy” Sándor.*

ujjongás: *Itt enyészik Sándor. Ujjongjatok, görögök, szírek, perzsák! A férgek állnak bosszút értetek.*

hivalkodás: *Én vagyok a föld félelme, Keleten nyugodtam el. A világ kifosztójaként oly sok pálmát szereztem – most egy tenyeret sem töltök meg.²¹*

szerencsekívánás: *Gratulálok neked, Nagy Sándor – végül is azt a földet hódítottad meg, amely most téged befogad. Olyan világot uralsz, amelyet senki nem kíván már el tőled.*

tetszésnyilvánítás: *Tapsoljatok, népek! Vége a nagy színjátéknak: Sándor letette szerepét, félistenből hamu lett.*

jajgatás: *Ó, jaj, ó, változékony világ! Tegnap nagy, holnapután semmi!*

²⁰ ... illitteratae Memphos litterata fastigia. Szójáték, amelyben az illitteratae szó az egyipto-mi írásra utal, a litterata pedig a műveltségre.

²¹ Orbator orbis: tot palmas adeptus, vix palmam impleo. Szójáték: a palma egyik jelenése 'pálma' mint a győzelem jelképe, a másik jelentése 'tenyér'.

gyalázás: **Ó, kegyetlen halál!** Hát így sújtod le azt, akinek oly sokkal tartozol. A kamatot elengeded, miközben a tőkét elragadod.²² Mennyit pusztítana még ez, ha meg nem hal!

bűnbánat: **Bánom ezt a „nagy” nevet,** mivel a csekély porok fölé nem lehet írni másképp, csak hazugsággal.

reménység: **Reménykedjete, népek!** A nagy baj sem tart örökké! Sándor fekszik itt halotti hamvaiban.

reménytelenség: **Rólatok van szó,** nagyhatalmú fejedelmek. Semmivé lett Sándor is.

félrelelem: **Féjete, ti ott fent!** Még Jupiter nagy fiát is eltaposta a halál!

szégyenkezés: **Ó, mennyire szégyellem magamat,** hogy így szűkösen fekszem! Úgy kellett volna, hogy a földek legyőzőjének urnája az óceán legyen.

vakmerőség: **Vésd el a félelmet, utazó!** Most már büntetlenül gúnyolódhatsz Sándoron, szabadon teheted. Erre már veszély nélkül szóthatná rá Kalliszthenész²³ a halhatatlanságot.

járatlanság: **Semmit nem tudva állsz ott, utazó,** ahol Nagy Sándor fekszik.

indulatosság: **Haragtól lángol a lékem!** Örült Halál, Sándort elveszejted, s a nevét megkíméled! Ez a végzet kettéosztását jelenti.

fenyegetés: **Jaj nektek, hatalmas fejedelmek,** Nagy Sándor kicsiny hamvai fenyegetnek titeket!

méltatlankodás vagy Nemezis: **Az a tiéd, amire rászolgáltál,** mivel te Jupiter fiának hazudtad magad. Ezek a hamvak mentik fel Olympiát a házasságtörés vádjától, és téged Philipposznak, és nem Jupiternek tulajdonítanak.

sajnálkozás: **Szánlak téged, aki Porus²⁴ királysága és a perzsa trón után most oly méltatlanul fekszel.**

vallomás: **Megvallom, hogy hamis nagyságot tulajdonítottam magamnak,** mivel a fölemre hagyatkoztam és nem a szememre.

könyörgés: **Könyörüljete, perzsa halotti árnyak!** Elegendő büntetést szenved el ez a rabló, hiszen nélkülöznie kell azt a földet, amelyet összerabolt.

Ezekből nyilvánvalóvá lehet a figyelmes olvasónak, hogy ilyen módon nemcsak feliratokat, hanem szónoklatokat, dicsőítő beszédeket, leveleket – ezek közt azokat is, amelyeket elküldésre szánunk – tehát mindezeket elmésen, határozottan, erőteljesen és választékosan lehet előadni, amint ezt Justus Lipsiusnál és más újkori szerzőnél is láthatjuk. Leginkább mégis Plautusnál lelhetők fel ezek. Tőle válogatható ki az ilyen választékos szólásformákat, melyeket aztán a maguk fajai és kategóriái alapján feljegyezve összegyűjthetsz, amint ezt a metaforákról szóló 3. fejezetben elmondtuk. Így mindig az alkalomhoz illően használható lesz a számodra az effajta alakzatokkal ékes kifejezések erdeje.

Nem akarjuk azonban azt a látszatot kelteni, hogy ebben a tekintetben a mi Soariusunktól eltérünk. Amikor néhol a korábban tárgyalt alakzatok közül néhányat, mégpedig a választékosabbakat, hatásosabbakat, a nagyobb szenvedélyt kifejezőket pontosabb magyarázattal látunk el, azért tesszük, hogy ezzel erényük és hasznuk nyilvánvalóbb legyen. Néhány fontosabbat, amelyeket maga Soarius is említ, a követke-

²² A metafora kulcsa: A meghagyott kamat a hamvak, a tőke az élet.

²³ Történetíró. Arisztotelész unokaöccse. Elkísérte Nagy Sándort a hadjárataira. Mivel más makedón tisztekkel együtt nem akarta elfogadni Sándor isteni eredetét, ura kivégeztette.

²⁴ Pórosz indiai király, akit Nagy Sándor Kr. e. 326-ban legyőzött.

ző fejezetben tárgyalunk. Más dolgokat elhagytunk, azokat tehát, amelyek maguktól is eléggé érthetőek, illetve azokat, amelyek nem ragyognak állandó és jellegzetes ékességgel sem a díszítésben, sem a lélek belső indulatainak kifejezésében, röviden szólva a haszontalanokat és feleslegeseket. Így az ékesszólás tudósai arra figyelnek fel ebben, hogy a tárgyalt téma igénye szerint milyen módon, miféleképpen, mikor és milyen öltözetbe lehet és kell öltöztetniük a szónoklatot. Ezért következik a *IX. fejezet, melyben Soarius legfontosabb tanításai kerülnek kifejtésre a szavak és a mondatok alakzatait illetően*.²⁵

Fordította: *Mikó Gyula*

²⁵ A dőlt betűs rész már a következő fejezet címe. Ebben a szó- és gondolatalakzatoknak, a repetitiónak, conduplicatióknak, gradatióknak, illetve a polyptotonnak, prosopopeiának, exclamatióknak a részletes tárgyalására kerül sor.

LUDOVICUS
GRANATENSIS



Az egyházi ékesszólásnak
avagy a hitszónoklat
elméletének hat könyve

ECCELESIASTICAE

R H E T O R I C A E

sive de ratione concionandi

L I B R I S E X,

CELEBERRIMO ET PRAESTANTISS.
tempestatis nostræ Theologo

L V D O V I C O G R A N A T E N S I

Monacho Dominicano auctore,

Iamdium quidem à studiosis optati atque expectati, nunc
verò primum in lucem editi.

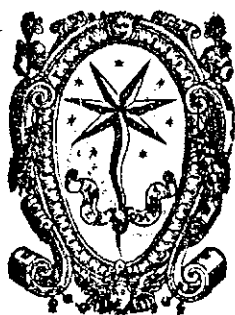
*Opus non solum utile, verum etiam pernecessarium iis, qui concionandi laude
præstare, & reip. Christianæ, diu animarum salutem incumbunt,
egregiam atque illustrem operam navare contendunt.*

His coniunximus eiusdem argumenti libros tres,

A V G V S T I N I V A L E R I I

E P I S C O P I V E R O N A E,

Ab auctore multis in locis nouissima hac editione
auctos, & meliores factos.



V E N E T I I S, Apud Franciscum Zilettum.

M D L X X V I I I.

Ludovicus Granatensis egyházi ékesszólástanának (Velence, 1578) címlapja
(Eger, Főegyházmegyei Könyvtár)

AZ EGYHÁZI
ÉKESSZÓLÁSNAK
avagy a hitszónoklás elméletének
HAT KÖNYVE,
amelyet korunk HÍRES ÉS KIVÁLÓ teológusa,
LUDOVICUS GRANATENSIS,
dominikánus szerzetes alkotott,
amit a tanulni vágyók már régóta kívántak és vártak, és most végre
napvilágot látott.
Egy mű, ami nemcsak hasznos, hanem igen szükséges is azoknak,
akik azon igyekeznek, hogy a hitszónoklásban dicséretes módon
kitűnjenek, és a keresztény államért kitűnő és híres munkát végezze-
nek, miközben a lelkek üdvéért fáradoznak.
Ezekhez hozzákapcsoltuk
AUGUSTINUS VALERIUS,
VERONAI PÜSPÖK
ugyanezen tárgyról szóló három könyvét,
amelyeket a szerző sok helyen ebben a legfrissebb kiadásban
kibővített és kijavított.

Velencében, Franciscus Zilettusnál
MDLXXVIII.

ELSŐ KÖNYV

A retorika művészetének eredetéről

Első fejezet

Minden dolog legfelsőbb alkotója és irányítója, Isten, aki mindent száma, súlya és mértéke szerint teremtett, úgy alkotta meg az emberi természetet, hogy elültette benne lelkünk javára mind az összes tudomány, mind az erények csíráit, amelyeket mi később részint az ő segítségével, részint szorgalmunk és fáradságos munkánk által támogatva kiműveltünk, és a céljuknak megfelelően éltünk velük. Ám, ha mellőzzük a vallás és más erkölcsi erények kötelmeit (amelyeknek csírái lelkünkben magával a természettel együtt keletkeztek), mi jellemző jobban az értelmes teremtményre, mint a gondolkodás, a vitatkozás és a beszéddel történő meggyőzés? Mégis maga az értelm, vagyis az ismeret létrehozta a gondolkodás, vagyis az érvelés mesterségét, és különböző előírásokat dolgozott ki, amelyek segítségével, amit a természet adta ösztön és jótétemény révén tanítómester nélkül művelünk, azt a mesterségbeli tudás segítségével pontosabban tesszük. Ez nem csupán az ismeretek és erények elsajátítására, hanem a többi, a test művelését szolgáló mesterségre is vonatkozik. A világ kezdetén ugyanis az emberek a szükség kényszerétől űzve és okítva kőfaragóként, kézművesként és foltozó vargaként dolgoztak: később mégis a gyakorlat és a szorgalom révén felfedezték ezek mesterfogásait, amelyek segítségével sokkal tökéletesebbé és pontosabbakká váltak ezek a dolgok, amelyek korábban, amikor csak a természet adott útmutatást rájuk, kevésbé voltak tökéletesek. Ebből származott az a mindenki által elfogadott vélemény, hogy a mesterség tökéletessé teszi és befejezi a természetet. A természet szülte ugyanis a kezdetet, a mesterség pedig befejezettséget és mintegy alakot adott a dolgoknak, és elvégezte rajtuk az utolsó simításokat. Ezért teljes mértékben igaznak kell tartanunk Fabius¹ azon véleményét, amely szerint semmit nem nevez tökéletesnek, csak azt, amiben a természetet az igyekezet segíti. Noha természetes ösztöneikkel tehát még a tudatlan emberek is eléri, hogy meggyőzzenek, a beszéd segítségével bizonyítják igazukat az ellentmondókkal és vitatkozókkal szemben, és a saját véleményüket elfogadtatják, mégis az igen böles emberek kidolgozták a beszéd mesterségét is, amelynek révén mindez tökéletesebbé és alkalmasabbá válhatott. Mivel ezt a tudatlan és képzetlen emberek tökéletlenül és minden szépség nélkül, mások pedig éles elmével és nagy tudással megáldva igen ékesen, illő módon és egyfajta méltósággal művelik, eme mesterség első feltalálói mindkét csoport beszédmódját igen gondosan megfigyelték, és megfigyeléseik alapján kidolgozták a helyes beszéd mesterségét. Ugyanis mindazok, akiket a természet kitűnő beszéd-készséggel áldott meg, s azok is, akik igen rosszul beszélnek, nem megvetendő anya-

¹ Marcus Fabius Quintilianus (Kr. u. 35?–100?) római retor. tanár.

gor nyújtanak az ilyen megfigyelésekhez. Azoktól ugyanis az erényeket, amelyeket utánoznunk, ezektől pedig a hibákat, amelyeket kerülnünk kell, a nem balga hallgató is össze tudja gyűjteni. Ezért nem minden szellemesség nélkül küldte el egy igen ékesszóló hitszónok ennek a tevékenységnek a képzetlen újoncát, aki a hitszónoklás helyes módjáról kérdezte, hogy hallgasson meg egy igen rossz hitszónokot, és arra utasította, hogy gondosan jegyezze meg a módot, ahogyan az beszél, és azt tanácsolta, hogy a továbbiakban semmit ne tegyen úgy, ahogyan az. Végül így megtörténhet, hogy a beszéd kitűnő mesterévé válik, ha annak minden hibáját igyekvően elkerüli. Ezen a módon dolgozták ki a szónoki mesterség első leírói a beszédben jártasak és járatlanok meghallgatásával a mesterség előírásait. Ebben azonban Cicerót, az ékesszólás atyját Arisztotelész messze megelőzte. Róla maga Cicero így ír: A mesterség régi leíróit ugyanis egészen az első kitalálótól, Tysiasztól² kezdve felsorolva egy helyre gyűjtötte össze Arisztotelész, és nagy gonddal összeszedve, világosan, név szerint összeírta mindenkinek az előírásait, majd érthetővé téve gondosan kifejtette azokat, és annyival felülmúlta magukat a feltalálókat beszéde kellemével és rövidségével, hogy az ő előírásait senki sem az ő könyveikből ismeri meg, hanem mindenki, aki meg szeretné érteni, hogy mit írnak elő, hozzá, Arisztotelészhez mint egy sokkal alkalmasabb magyarázóhoz fordul. Ám ő mind saját magát, mind az elődeit a szemünk elé tárta, hogy őt is és a többieket is saját magukból ismerjük meg. Azok pedig, akik belőle indultak ki, bár a filozófia igen nagy területén nagyon sokat fáradoztak (ahogyan ő is tette, akinek a tanításait követték), mégis igen sok előírást hagytak hátra számunkra a beszéd tárgyában is. Ám egyéb forrásból is merítettek a beszéd más tanítói, akik szintén jelentősen előmozdították a szónoklást, amennyiben ez a mesterség hasznos valamennyire. Eddig Cicero.

² Teisias (Kr. e. 5. sz.) görög rétor, a retorika egyik megalapítója. Korax tanítványa, Gorgias tanára.

NEGYEDIK KÖNYV,

amely a hitszónoklatok egyes nemeit és
az elrendezés módját fejti ki.³

Első fejezet. A beszéd hat része

Eddig a feltalálás általános előírásait adtuk elő, amelyek általában a hitszónoklatok minden nemére vonatkoznak. Most a tanítás rendje azt látszik megkövetelni, hogy a szentbeszédnek egyes fajtáinak a tárgyalásához fogjunk hozzá; és fejtsük ki, hogy közülük egyik-másik mit kíván meg, és mit tegyen hozzá az egyházi ember a világi szónok feladataihoz. Elmondtuk továbbá Arisztotelész és Cicero nézete alapján, hogy a retorikai mesterség anyaga három nembe sorolható: a törvényszékibe, a tanácskozóba és a szemléltetőbe. A törvényszéki beszédben vádolunk vagy védelmezzünk; a tanácskozó beszédben rábeszélünk, lebeszélünk, biztatunk, eltántorítunk, kérünk, tanácsolunk, ajánlunk stb.; a szemléltető beszédben személyeket, ügyeket, tetteket dicsérünk vagy gáncsolunk. Ezekhez hozzáteszik még az oktató vagy dialektikus beszédet azok, akik az ügy ezen fajtáját részletesebben fel akarják tární, hogy ne csak egy meghatározott kérdést öleljen fel, hanem terjedjen ki meghatározatlan, bármilyen témát érintő kérdésre is, amiről elméleti módon értekezni lehet.⁴ Ebbe a fajtába tartoznak a tézisek vagy közhelyek – mind az egyszerűek, mind az összetettek –, amelyek használatát a szónok a dialektika módszeréből nyeri. Ezt a módszert követte Cicero a kötelességekről szóló könyveiben, és nem tesz semmi mást Szent Tamás és a teológia többi tudósa sem, amikor Istenről, az angyalokról, a lélekről, a hitről, a reményről, a szeretetről és a többi erényről elmélkedik, amelyek természetét, nemét, fajtáját, részeit, okait, következményeit stb. tárgyalja. Ennek a beszéd-nemnek pedig a célja a megismertetés. Az egyházi ember azonban mindent az élet tanításához fog igazítani. Fentebb elmondtuk, hogy ebből a négy beszédnemből a mi tanításunk szerint ki kell zárni a törvényszéki beszédet, a megmaradt hármat azonban, mivel tárgyunkhoz jobban illenek, egyenként kell tárgyalnunk.

Mivel a hitszónoklatok minden nemét, és különösen a rábeszélőket (suasoria), amelyek a leginkább hozzátartoznak a mi tanításunkhoz, nagy mértékben érinti az, hogy az egyes beszédek különböző részeit és mintegy tagjait megismerjük, szükségessé válik, hogy mindenekelőtt ezeket adjuk elő röviden. A legteljesebb, vagyis a tökéletes beszédnek tehát hat része van: bevezetés, elbeszélés, felosztás (amihez tagolás vagy részekre osztás kapcsolódik), bizonyítás, cáfolás és lezárás avagy befeje-

³ A *dispositio* rendjéről (*ordo*) és módjáról (*ratio*) van itt szó, a magyar retorikai terminológia e kifejezések árnyaltságát nem tudja kellő mértékben visszaadni.

⁴ Itt a *genus didascalicum* tárgyalásáról van szó.

zés. A bevezetés a beszéd kezdete, amelynek során a hallgató lelkét előkészítjük az odafigyelésre. Az elbeszélés azoknak a dolgoknak az előadása, amelyek megtörténtek vagy megtörténhettek volna. A felosztás az ügy lényegét foglalja magában, amihez hozzájárul a tagolás, ami a beszéd részleteit tárja fel. A bizonyítás az érveink előadása szigorú állítással. A cáfolás az ellenfél érveinek a megsemmisítése. A lezárás a beszéd művészi befejezése. A természet mutatta meg ezeket a részeket, és parancsolja ennek a sorrendnek a megtartását, hogy mielőtt a kitűzött tárgyról beszélünk, kezdetben keltsük fel azok figyelmét, akik hallgatnak; aztán mutassuk be az ügyet, később állapítsuk meg a vitás pontokat, majd bizonyítsuk azt, amit szeretnénk. Utána cáfoljuk meg azokat az érveket, amelyeknek ellent lehet mondani; a beszéd végén pedig azokat, amelyek a hasznunkra vannak, bővítsük ki és részletezzük; azokat pedig, amelyek az ellenfeleink javát szolgálják, gyengítsük. Tehát az a beszéd, amely ezen részekből áll össze, mintegy tökéletes, a saját nemében minden részében teljes egész. Az első rész tehát a figyelemfelkeltést, az utolsó a megindítást szolgálja. A bizonyítás és a cáfolás célja a tanítás és a bebizonyítás, amihez a többi rész építi ki az utat. Ezekből a részekből áll össze a teljes és tökéletes beszéd. A továbbiakban előadjuk, hogy egyenként mit kívánnak meg.

I. A BEVEZETÉS

A bevezetés előkészíti a hallgatót az odafigyelésre. Így érjük el azt, hogy jóakarú, figyelmes, fogékony hallgatóink legyenek. Itt a rétorok sok mindent tanítanak a jóakarat megnyerésével kapcsolatban. Ők ugyanis négyféle módon szerzik meg a hallgatók jó szándékát: a beszélő, az ellenfelek, a hallgatók személye révén, és magának az ügynek révén. Az ellenfelek személye révén pedig úgy, ha irántuk gyűlöletet, irigységet, megvetést keltenek; de mindez igen távol áll a mi feladatunktól. Elég lesz tehát számunkra, ha figyelmesekké és fogékonyakká tesszük hallgatóinkat; így a jóindulatukat és kegyüket is megszerezzük magunknak. Figyelmes hallgatóink lesznek, ha bemutatjuk, hogy nagy jelentőségű, új, szokatlan dolgokról szeretnénk beszélni, vagy olyan ügyekről, amelyek az államot érintik, vagy magát a hallgatóságot, vagy az Isten iránti tiszteletet és hitet; és ha megkérjük őket, hogy figyelmesen hallgassanak minket, és ha szám szerint felsoroljuk az ügyeket, amelyekről beszélni szeretnénk. Fogékony hallgatóink lehetnek, ha az ügy egészét röviden előadjuk, és ha felkeltjük a figyelmüket. Ugyanis az fogékony, aki figyelmesen akar hallgatni.

II. AZ ELBESZÉLÉS

A bevezetés után a rétorok – akik ezt a mesterséget különösen a törvényszéki ügyek kezelésére gondolták ki, ahogy korábban mondtuk – a második helyre az elbeszélést helyezték, ami az ilyesfajta ügyek lebonyolításához szinte szükségszerű. Az elbeszélés ezen neme azonban kevésbé illik a mi tanításunkhoz. Az elbeszélésnek van még négy másik neme, amelyek gyakran előfordulnak a hitszónoklatokban. Az

első az, amikor az eseményeket, amelyek vagy az egyházi irodalomban, vagy a szentek életében találhatók, valaminek a bizonyítására megemlítjük. A második az, amit a bővítés kedvéért tárgyalunk. A harmadik az, ami allegóriaként vagy tropusként szolgál. A negyedik az evangéliumi olvasmány kifejtésénél fordul elő. Ezekről csak röviden kell beszélnünk.

Azt állítjuk tehát, hogy az első nem az, ami a megtörtént eseményeket és a szentek példáit emlegeti fel. Így meséljük el ugyanis a testvérei által elárult József történetét, így Dávidét, Tóbiásét, Juditét, Eszterét, Jónás prófétaét, és említjük a többi hasonló történetet valamilyen hasznosságuk okán a hitszónoklat különböző részeiben. Senki sem gondolná pedig, hogy bárki számára is könnyű feladat az ilyenfajta példákat művészien és választékosan előadni. Ebben a dologban ugyanis elsősorban az ékesszólás uralkodik, hogy az elbeszélést kellemessé tegye, mert ebben meg kell lennie mind a figyelemfelkeltésnek, mind a különböző személyekhez illő szavaknak, amelyek biztosítják a beszéd erkölcsi hasznát, mind pedig az események rövid leírásainak, amelyek a dolgot szemléletessé teszik. A beszéd nemének is illenie kell a benne érintett ügyekhez. Ez pedig akkor lesz lehetséges, ha az örömteli dolgokhoz kellemes, a komolyakhoz súlyos, a kiemelkedőkhöz díszes, a gyászosakhoz keserű jellegű előadás járul.

Noha az ilyen elbeszélések nagyon eltérnek a törvényszéki ügyek elbeszéléseitől, mégis ugyanazon erényekkel kell bírniuk, amelyeket a törvényszékieknek tulajdonítanak a rétorok. Hiszen azt akarják, hogy minden elbeszélés rövid, világos, valószínű és kellemes legyen. A rövidet és kellemeset szívesebben hallgatják, az átláthatót könnyebben értik meg, a valószínűt gyorsabban fogadják el. Szokásos mintegy az elbeszélés kezdetén valamiféle előkészítést alkalmazni, a végén pedig egy befejezést és a vitára való áttérést; erre a többi részben is ügyelni kell, hogy a részek egymáshoz megfelelően és finoman kapcsolódjanak. Az elbeszélésnek illik tehát ezeket az elemeket tartalmaznia. Mivel tudjuk, hogy szükségesek, meg kell ismernünk, hogy hogyan fogalmazzuk meg ezeket. Röviden tudjuk az ügyet előadni, ha onnan kezdjük el elbeszélni, ahonnan szükséges; és ha nem a legtávolabbi kezdetektől akarunk mindent sorra venni; és ha összefoglalva és nem részletezve beszéljük el; és ha nem a legvégéig követjük nyomon, hanem csak addig, ameddig szükséges; és ha semmiféle átvezetést nem használunk; és ha nem térünk el attól, amiről elkezdtünk beszélni; és ha a dolgok végkimenetelét úgy adjuk elő, hogy abból a korábban történeteket is meg lehet tudni, jóllehet mi hallgattunk róluk. Például ha azt mondanám, hogy visszatértem a provinciából, megértik belőle, hogy elutaztam a provinciába. És egyáltalán nem csak azt jobb mellőzni, ami káros, hanem azt is, ami nem káros, de nem is hasznos. Szintén vigyázni kell arra, hogy ne mondjuk kétszer vagy többször ugyanazt, nehogy a fentebb már egyszer elmondottakat nyomban megismételjük ily módon: Athénból Megarába érkezett estére Simo. Mihelyt megérkezett Megarába, lest vetett egy hajadonnak. Miután lest vetett neki, a helyszínen megbeestelenítette.

Az ügyet világosan fogjuk elbeszélni, hogyha azt, ami elsőként történt meg, elsőként adjuk elő, és az események sorrendjét és az időrendet megőrizzük úgy, ahogy a dolgok történtek vagy ahogy látszólag megtörténhettek. Itt gondolnunk kell arra, hogy ne mondjunk semmit zavarosan, erőltetetten, kétértelműen, újszerűen, ne térjünk át valamely más ügyre, ne ismételjük meg az ügyet a legelejéről, ne kövessük túl messzi-

re, ne mellőzzünk semmit, ami az ügghöz tartozik; és kövessük mindazokat a dolgokat, amelyeket a rövidséggel kapcsolatban előírtunk. Ugyanis minél rövidebb, annál világosabb és könnyebben érthető lesz az elbeszélés. Valószínű lesz az elbeszélés, ha úgy beszélünk, ahogy a szokás, a közvélemény, a természet megkívánja; ha az időtartamok, a személyek érdemei, a döntések indoklásai, a helyszínek adottságai összhangban vannak egymással; hogy ne lehessen megcáfolni akár azzal, hogy az idő rövid volt, akár azzal, hogy semmilyen ok nem volt rá, akár azzal, hogy nem volt alkalmas a helyszín, akár azzal, hogy maguk az emberek nem tehették meg vagy nem történhetett meg velük. Kellemes lesz az elbeszélés, ha új, váratlan, nagy, komoly dolgokat tartalmaz.

Azt mondtuk, hogy az elbeszélés második nemét a bővítés kedvéért használjuk, ahol természetesen a szentek kiemelkedő tetteit vagy a bűnök kárhozatos példáit akarjuk részletezni. Ilyen módon emeli ki Origenes Ábrahám engedelmességét fia feláldozásában, Gregorius Nazianzenus (Nazianzi Szent Gergely) Szent Cyprianus (Szent Ciprián) vértanú életét és halálát, Szent Basilius (Nagy Szent Vazul) a 40 katonai vértanúságát, Chrysostomus (Aranyszájú Szent János) pedig a három fiú állhatatosságát és lelki nagyságát, akiket Nebukadnezár kemencébe dobott. Az elbeszélés ezen neme még nagyobb ékesszólást igényel, mint az előző. Ezt szolgálják ugyanis a leginkább az eseményeknek és a személyeknek pompás leírásai, és mindazon dolgok, amelyekről az előző könyvben a bővítés kapcsán beszéltünk. Ennek a mesteriségnek a módszeréhez semmi nem segíthet hozzá jobban minket, mint az, ha az egyházatyák azon írásait, amelyekre éppen most hivatkoztam, átolvassuk, és gondosan megfigyeljük bennük, hogy mennyire mesteriek. Ám erről egy kicsit bővebben fogunk értekezni, ha a szemléltető beszédhez érünk.

A harmadik nem az allegóriát és a Szentírás misztikus értelmezését szolgálja. Mivel egykor az egyházatyák (és különösen Origenes) igen gondosan foglalkoztak a misztikus értelem szerinti magyarázattal, és ez igen szorosan hozzátartozik a hitszónok feladatához, röviden előadom, amit szükségesnek látok erről a magam részéről elmondani.⁵ Először is tehát a misztikus értelmezések közül egyesek az erkölcsök pallérozásához, mások Krisztus misztériumának a magyarázatához tartoznak: az előbbi tropológiai, az utóbbit allegóriának nevezik. Az előbbi értelmezések az erkölcsfilozófiához, az utóbbiak a Krisztusban való hithez; az előbbiek a törvényhez és az élet igazgatásához, az utóbbiak az Evangélium kegyelmének magyarázatához tartoznak. Ezért az allegória méltóságát többre tartják a tropológiánál, mivel a tropológia az isteni törvény elbeszélését tartalmazza, az allegória pedig az isteni kegyelem jótéteményét bizonyítja. Az előbbi az elmét élesíti, az utóbbi pedig az isteni kegyelem, az isteni jószág és a könyörület nagyságának előtérbe állításával az akaratot gyújtja lángra. Így hát, mivel a hitszónoknak (ahogy korábban mondtuk), tanítania, megindítania és gyönyörködtetnie kell, a tropológia csak tanít, az allegória pedig nemcsak tanít, hanem megindít és ráadásul gyönyörködtet is. Gyönyörködtet, mert feltárja előttünk az isteni nagylelkűséget és kegyelmet, és áldásosan hirdeti az Evangéliumot. S megindít, ha az isteni jószág és szeretet ekkora nagyságának előadásával az emberek akara-

⁵ Origenész (Kr. u. 184–254) alexandriai egyházatyja, bibliai exegeta. A *sensus spiritualis* írásértelmező elvét követte.

rát erősen lángra gyújtja az Istenben való kölcsönös szeretet, és a bűn gyűlölete, és saját üdvözülésének reménye iránt.

De mivel az allegória elnevezés átfog sok mindent, ami Krisztus misztériumához tartozik, az allegóriának az a neve emelkedik ki leginkább, ami megváltásunk legnagyobb jótéteményét, Krisztus szenvedésének érdemét, az isteni kegyelemnek általa nekünk adatott, csodálatos erejét és hatásosságát különösképpen hirdeti. Ezek ugyanis, ha gondosan adjuk elő és részletezzük őket, csodálatos módon ragadják magukkal az emberek lelkét az ily nagy dolgok csodálására, és az isteni jószág, jólelkűség, szeretet és könyörület iránti szeretetet hevesen lángra lobbantják. Az allegóriák használatával pedig senki más nem képes ilyen hatást elérni, csak az, aki előbb részben tanulás és az elmélet segítségével, részben a Szentlélek titkos tanítása révén az isteni méltóság eme oly nagy kegyelmét megtanulta, és nemcsak annak megismerését, hanem az értelmét is belőle merítette. Ez pedig a misztikus teológiához tartozik, ami az isteni dolgok méltóságát inkább a szeretet és a tapasztalás, mint az értelem révén ismeri meg, és aminek az igazi és törvényes tanítója a Szentlélek. Akit pedig ő mint legfőbb tanító művelt ki, az képes az ilyen allegóriák használatával az emberek lelkét Isten szeretetére és a bűn gyűlöletére buzdítani; és azt az indulatot és érzést, amit a lelkébe fogadott, beszédével képes átadni másoknak.

Vannak néhányan, különösen a mi korunkban, akik pusztán a betű szerinti értelmezéssel (ahogy hívják) megelégedve kerülnek a misztikus értelmezést. Megint csak vannak mások, akik a Szentírás csaknem minden helyén ezt az értelmet igyekeznek kinyomozni, ezek közé sorolta egykor Szent Jeromos Origenest. Ugyanis azt mondja róla: Az allegória szabad mezőin és az egyes dolgok elnevezésének magyarázatában kóborol, a saját tehetségét teszi az Egyház szentségévé. Mértéket kell hát ezekben tartani, és a középső, vagyis királyi úton kell haladni, hogy nyilvánvalóan soha ne keressük az allegóriát, csak akkor, ha úgy tűnik, maga a téma követeli a misztikus értelmezést. Amikor ugyanis az Úr az Evangéliumban sarat csinál a köpéshől, és a vak szemét megkeni, és Silóám tavához küldi; továbbá amikor a süketnémát a sokaságtól eltávolítja, és köpve illeti az ő nyelvét, és az ujjait a fülébe dugja, sóhajt, felpillant az égbe; mindezek nyilvánvalóan mutatják, hogy itt valamilyen misztikus értelem rejtőzik előttünk.

Ebben a dologban tehát úgy látszik, hogy az Origenestől hátrahagyott szabályokat kell betartanom; hogy ha gyakran akár a bibliai történetekben, akár az ősi törvények előírásaiban, áldozatokban és szertartásokban olyasmire bukkanunk, ami első látásra vagy visszatetszőnek, vagy valami babonaságnak tűnik, vagy úgy látjuk, hogy nem sok értelme és haszna van – akkor keressük a misztikus értelmezést. Azért, hogy ami betű szerint nem feleltethető meg az író vagy a törvényhozó tartalmas gondolatainak, annak a misztikus magyarázat során világosodjék meg az értelme. Például az isteni törvény méltányosságának kevésbé látszik megfelelni, hogy az asszony, aki fiút szült, hét napig tisztátalannak számítson, és tartsák távol a szentségekkel való minden érintkezéstől. Ha pedig lányt szült, a törvény szerinti tisztátalanság időtartama kettőzödjön meg. Ugyanígy, miért kell a tiszta férfinak, aki az Úr előírásai alapján egy tehenet eget, hogy így a törvény értelmében megszabaduljon a tisztátalanságtól, és aki a hamvakat összegyűjti, majd a legtisztátalانبb helyre viszi, a ruháját megmosnia, és egészen estig a törvény szerint tisztátalannak számítania, noha az isteni törvényeknek

való engedelmesség és az igen tisztátalan dologgal való érintkezés következtében senki sem mocskolja be magát. Márpedig az az előírás, hogy olyan tehenet válasszanak ki, amelyik vörös színű, hibátlan, és még soha nem hordott igát, és azt a településen kívül, nem a templomban kell feláldozni és elégetni, és úgy kell elégetni, hogy a bőrt és a trágyáját vele együtt égessék el; ki hinné hát, hogy mindezek nélkülözik a misztikumot? Mit jelent hát a megtisztított leprás áldozata? Mennyire sok dolgot tartalmaz, amelyek, ha nem valami spirituális és elrejtett értelmet jelölnek, méltatlannak látszanának Istenhez mint törvényhozóhoz. Azt olvassuk ugyanis erről a Levitikus könyvének 14. részében: Vezessék a paphoz, aki a táborból kimenve, amennyiben úgy találja, hogy a lepra letisztult, írja elő a megtisztulásra várónak, hogy ajánljon fel maga helyett két élő, csető madarat, és cédrusfát és karmazsint és izsópot, és meg fogja parancsolni, hogy az egyik madarat áldozza fel egy cserépedényben forrásvíz felett, a másikat pedig élve a cédrusfával, a sáfránnyal és az izsóppal együtt mártsa bele a feláldozott madár vérébe, amivel hétszer fröcskölje be azt, akit meg kell tisztítani, hogy jog szerint megtisztuljon, és engedje el az élő madarat, hogy a mezőre kirepüljön. Eddig a törvény szavai. Az ilyen és ehhez hasonló törvények magyarázatok Origenes azt mondja: Ha hisszük, hogy ez az írás Istentől ered, szükséges, hogy bevalljuk, valami spirituális és isteni rejtőzik bennük, ami méltó egy ekkora törvényhozóhoz. Különböztetnem merem állítani, hogy az athéniak vagy a spártaiak törvényei megfelelőbbek és üdvözítőbbek voltak az emberek számára. Amikor pedig ugyancsak az Úr a húsvéti bárány feláldozásánál előírja, hogy a bárány egyéves legyen, hogy hibátlan legyen, hogy egy házban egyék meg, hogy a csontjait ne törjék el, hogy semmit ne hagyjanak meg belőle másnapra, hanem, ami kimaradt, tűzön égessék el, és végül, hogy sütvé és ne főzvé egyék meg, ki lesz annyira okatlan, hogy ne hinné, hogy mindezek tele vannak misztikus értelemmel? Ezen a helyen Szent Gergely abból, amit az Úr előír, hogy semmit ne egyenek meg abból a bárányból nyersen, nyíltan arra következtet, hogy ebben valami spirituális értelem rejtőzik. Különböztetnem haszontalan lenne előírni, hogy senki ne egyen nyers húst, amit senki nem eszik meg a húsevő vadállatokon kívül.

Miután ezeket így megállapítottuk, az következik, hogy megmutassuk a tárgyalás módját az ilyen misztikus értelmezéseknél. Először is tehát vagy a törvényt, vagy az esemény történetét adjuk elő világosan és röviden (ahogy kicsit előbb az elbeszélésről mondtuk), mégis annak figyelembevételével, hogy akár a törvényből, akár az események elbeszéléséből csak azokat mondjuk el, amelyek a misztikus értelmezés magyarázatához tartoznak, a többit pedig, ha nem szükségesek a történet megismeréséhez, hagyjuk el. Például, ha annak a tehennek a feláldozása kapcsán (amelyet röviddel ezelőtt említettem) Krisztus megváltásának kegyelmét és a szentségeknek az ő szent szenvedéséből áradó erényét szeretném hirdetni, ugyanennek a törvénynek a másik misztériumát mellőzve; nyilvánvalóan arról, aki a tehenet elégette, és a hamvait tisztátalan helyen helyezte el (aki estig még tisztátalannak számít), csak azokat a dolgokat fogom megemlíteni, amelyek Krisztus szent emberségéhez tartoznak, és nyilván nem terhelem hiába az elbeszélést sok olyan dologgal, amelynek misztériumát nem akarom kifejteni. Viszont, ha azt szeretném tanítani, hogy az összülők bűne miatt halálra ítélt emberi faj egyáltalán nem Mózes törvénye által, hanem az Úr megtestesülésének jótéteménye révén támadt fel a halálból, aminek hatására az em-

berek, akik nem ismerték Isten mérhetetlen jóságát és szeretetét, az iránta érzett szeretettől kezdtek el lángolni; csak azokat a dolgokat fogom elmondani az Elizeus által feltámasztott fiú történetéből, amelyek hozzátartoznak ennek a misztériumnak a magyarázatához. Tudniillik, a szent férfi ama vendéglátónője odafutott hozzá, a próféta pedig elküldte szolgáját a botjával, hogy azt helyezze a halott testére. Az pedig mégsem tudta a halottnak az életet visszaadni, mígnem a szolga ura odajött, és magát a kicsiny halott méreterére húzta össze. Ez azért történt, hogy a fiú húsa megmelegedjen, és a szemet felnyissa, és így végül az elveszített életét visszakapja. Tehát miután a törvény vagy a történet szerint ilyen módon szemléletesen előadtuk, először azon módszerek segítségével kell bemutatni, hogy valami misztikus rejtőzik ezekben a dolgokban, amelyeket röviddel ezelőtt Origenes véleménye alapján érintettünk. Ugyanis (hogy Elizeusról beszéljek) mi célból akarná az Úr, élet és halál szerzője ilyen új módon a halottnak az életét visszaadni, ami úgy látszik, hogy egyáltalán nem tartozik oda?

Miután tehát ezen módszerekkel a hallgatók figyelmét felkeltettük, és elértük, hogy lelkük nagyon vágyjon a misztérium megismerésére, akkor térjünk rá a magyarázatára, egyes részeit a törvény vagy a történet részeivel megfeleltetve, és arra (amennyire a beszéd világossága megengedi), átvitt értelmű szavakkal élve, hogy megértésük, mi utal az előadott törvényre vagy történetre. Ezt mégis úgy kell megtenni, hogy a metaforák meg-megjelenjenek, de ne fedjék el a beszéd lényegét, hogy az ne legyen érthetetlen, és az allegorikus beszéd ne eredményezzen rejtélyességet.

Ezen allegóriák esetében egyáltalán nincs szükség arra (amit néhányan csinálnak), hogy sokat foglalkozzunk a nevek magyarázatával, hanem ezeket röviden kifejtve azon a dologon illik elidőzni, aminek kedvéért az allegóriát bevezettük, és eközben hosszabb beszédben részletezni azt, amit ki akarunk fejteni.

Utoljára még hozzátesszem, hogy mivel sok dolog van, amit erről előírnak, amiket mi egy rövid beszédben a legkevésbé sem tudunk összefoglalni, az igyekvő hitszónok, aki a misztikus értelem magyarázatában dicséretre méltóan kíván eligazodni, gondosan olvassa el Origenes könyveit, amelyeket Mózes öt könyvéhez írt, és abból tanulja meg a legteljesebben, hogyan kell a teológia ezen különös részét kezelni.⁶ Az érvelés ezen nemével foglalkozik még Radulphus Flavianus munkája a *Leviticum* kapcsán, ami valóban méltó arra, hogy az igyekvő hitszónokok olvassák. Van még egy munka az allegóriákról és az erkölccsel kapcsolatos mondásokról, amit 30 régi egyházatyától gyűjtöttek össze, amelyben a kegyes hitszónok sok tudni érdemes dolgot talál felhalmozva erről a nemről.⁷

Hátramaradt még az elbeszélés negyedik neme, ami az evangéliumi olvasmány magyarázatával foglalkozik, aminek hasznát és módját kicsit később a maga helyén fejtjük ki.

⁶ Itt Origenésznek a mózesi könyvekhez írott kommentárjairól van szó.

⁷ A szerző feltehetően a 12. században élt Radulphus FLAVIACENSIS: *Libri XX in Leviticum Moysi* (Marburg, 1566) c. munkájára utal. A tridenti zsinat után a katolikus teológia felújította a kései patrisztika allegorikus exegetikai hagyományát, az ennek jegyében összeállított szentenciagyűjtemények egyikét ajánlja Ludovicus Granatensis a hitszónokok figyelmébe.

III. A FELOSZTÁS ÉS A TAGOLÁS

A felosztás röviden összefoglalja a teljes ügy állását és lényegét. Minden bizonyításnak ez a főrésze, amit sohasem lehet elhagyni. Ha a felosztás nem egyszerű, tagolást rendelünk alá, ami a felosztás részeinek rövid felsorolása. Ez kétféle lehet: az egyik, ami csak a törvényszéki beszédben használatos, ezáltal feltárjuk, hogy miben értünk egyet az ellenféllel, és mi marad vita tárgya. A másik, ami mindenféle ügyben felhasználható; ezáltal kifejtjük, hogy hány dologról és milyenekről szeretnénk beszélni, és megmutatjuk, hogy a beszéd során milyen sorrendet szeretnénk követni; hogy kitűnjön, mit, miről, hol kell mondanunk. Ez teszi a lehető legfogékonyabbá a hallgatót, mivel előre megismeri, hogy az előrebocsátott részeket milyen sorrendben tárgyaljuk majd meg. Ugyanez igen nagy segítséget ad az emlékezetnek is, ami nemcsak a szónok számára hasznos és szükséges, hanem mindenkinek, aki valamiről értekezik. De vigyázni kell arra, hogy a tagolás ne legyen homályos, se túlságosan hosszú és összetett; s hogy a részek ne foglaljanak magukban különböző nemű dolgokat. Három erény segíti ugyanis a tagolást leginkább: a teljesség, a rövidség, és az, hogy háromnál vagy olykor négynél nem több tagból áll össze. Olykor pedig előfordulhat, hogy a részekre osztás valamely részét az érthetőség kedvéért újra fel kell osztani, ahogy Cicero tette a „Manilius-féle törvény érdekében, avagy a hadvezér kiválasztásáról a Mithridates elleni háborúra” című beszédében. Az első tagolás ugyanis ez volt: Úgy látom a magam részéről, hogy először a háború fajtájáról, aztán a nagyságáról, majd a hadvezér kiválasztásáról kell beszélnem. Miután pedig a felosztás két tagjának bemutatását befejezte, amikor a harmadikhoz érkezett, így osztotta további részekre: Én úgy gondolom, hogy a legfőbb hadvezérben ennek a négy dolognak kell meglennie: erény, katonai szakértelem, tekintély és szerencse. Ezeket mondtuk általában a tagolásról, amiről még néhány dolgot elmondunk kicsit később.

Van még sok minden más, amit a dialektikusok a részekre osztás elméletéről és természetéről tanítanak, amit tőlük kell megtanulnunk. Ami azonban a mi tanításunkat illeti, vigyázni kell arra is, hogy a részekre osztás tagjai egymással összefüggjenek, azaz, hogy egyöntetűen ugyanabba a nembe tartozzanak. Ebben sokan nagyon együgyű módon hibáznak, akik a név pusztá hangzásával megelégszenek, és ugyanazon név alatt egymástól nagyon eltérő tagokat kapcsolnak össze. Szégyenletes erre a dologra példát hozni. Bizonyosan ily módon hibáznak azok, akik a hegy tetejére épített város hasonlatát akarván elmagyarázni, a hegyet a szent emberhez hasonlítják, akiről beszélni akarnak, utána az Egyházhoz, majd az igaz férfi lelkéhez; és így azt mondják, hogy három hegyről fognak hitszónoklatot tartani. Ebben a nemben sok szerzőnél, akik beszédeket írtak, szintén számtalan hibát lehet lépten-nyomon fölfedezni.

Mivel a részekre osztás ezen módjában mégis sokan súlyosan hibáznak (ami a teljes hitszónoklat zavarosságát szüli, ami a részekre osztás egész rendjéből és előadásából adódik), röviden előadom, hogy mire kell ebben a részben az egyházi embernek vigyáznia. Mindenekelőtt tehát azt tegye világossá, hogy mit szeretne elérni az egész hitszónoklás során, azaz beszédének célját. Azután hívja fel a figyelmet arra, hogy milyen módszerekkel szeretné ezt elérni, és sorolja ezeket átgondolt terv szerint valamilyen rendbe, és így végül összegyűjtheti a részekre osztás elemeit, amelyek az

egész ügy lényegét összefoglalják. Ez pedig megmutatkozik Cicero azon részekre osztásában, amelyet nem sokkal korábban idéztünk. A többi azonban, ami erről a dologról szabályba foglalható, az okos hitszónok megítélésére marad, mivel Cicero úgy gondolja, hogy a helyes elrendezés ezen teljes módszere (amiből a részekre osztás ered) inkább a bölcsesség tanácsából, mint a mesterség szabályaiból áll össze.

IV. A BIZONYÍTÁS ÉS A CÁFOLÁS

Azt mondtuk, hogy a beszéd negyedik és ötödik része a bizonyítás és a cáfolás, amelyeket néhányan vita és bebizonyítás címen tárgyalnak, s amelyek kedvéért a korábbi részeket előadtuk. Ez a rész azonban a teljes kérdéskör megvitatását tartalmazza. Bizonyításból és cáfolásból áll össze; az előbbi a megerősítésre, az utóbbi az elutasításra való. Az előbbi érveléssel igazolja az ügyet, az utóbbi megsemmisíti az ellenfelek érveit, amelyeket felhoztak vagy felhozhatnak ellenünk. A bizonyítás eme részéhez pedig hozzátartozik mindaz, amit a második könyvben mind az érvek feltalálásáról, mind az érvelés formáiról mondtunk. Mindezek a dialektikusok forrásaiból származnak. Azonban, mivel a hitszónoknak nemcsak az a célja, hogy tanítson (ami a dialektikusok sajátsága), hanem még az is, hogy gyönyörködtessen és megindítson, a szónoki bizonyítás ragyogóbb és díszesebb, mint a dialektikusok üres érvelése; a retorok mégis tőlük veszik a beszéd minden erejét, ha valamit érvekkel szeretnének igazolni vagy cáfolni. Azt, hogy a beszéd mely alakzataival kell a szónoki érveléseket ékessé tenni és feldíszíteni, egy korábbi könyvben (ahol az érvelés elméletével foglalkoztunk), már előadtuk.

V. A CÁFOLÁS

Cicero a retorikai műveiben csaknem ezekkel a szavakkal tanítja, hogy mely esz-közök cáfolják vagy gyengítik vagy enyhítik az ellenfél bizonyítását: Az egész érvelés cáfolódik meg, ha azok közül a dolgok közül, amelyeket felvállaltak, egy vagy több nem megengedett; vagy, habár azok megengedettek, nem lehet belőlük következtetést levonni, vagy ha maga az érvelés neme mutatkozik hibásnak, mint amikor azt állítjuk, hogy az igaz ügyek helyett hamisakat vállaltak fel; vagy ha az erős érveléssel egy másik hasonlóan erős vagy erősebb érvelést állítunk szembe. Ezeket Cicero részletesebben is kifejti a „De inventione” első könyvében, és Cornificius is a „Rhetorica ad Herennium” második könyvében, és Quintilianus az ötödik könyv 13. fejezetében. Más esetekben használjuk a kicsinyítést is, amikor az ellenfél érveit nevetségessé tesszük. A mentegetőzést, ha az életkort, az oktalanságot, a nemet hozzák fel. Az elhárítást: kölcsönös vádaskodás esetén, az ellenünk felhozott jelző visszafordításával.

VI. A LEZÁRÁS VAGY BEFEJEZÉS

*Cicero: De
inventiōe.
1. könyvből.*

A befejezés a beszéd legutolsó része, vagyis a beszéd művészi berekesztése, ami többnyire egyrészt az összefoglaló áttekintésből, másrészt az érzelemfelkeltésből áll. Az áttekintés során a szétszórtan és terjedelmesen elmondott dolgokat összefoglalják. Ha ezeket mindig ugyanúgy tárgyalják, nyilvánvalóan mindenki észreveszi, hogy a mesterség szabályai szerint értekeznek róluk. Ha azonban különböző módon történik, mind ezt a gyanút, mind az unalmat el lehet kerülni. Ezért egyrészt törekedni kell arra, ahogyan a legtöbben csinálják, hogy az érthetőség kedvéért minden egyes dolgot egyenként érints, és így minden érven röviden átmenj, másrészt pedig arra, ami nehezebb, hogy elmondd, hogy milyen részeket adtál elő a tagolásban, amelyek kapcsán azt ígérted, hogy beszélni fogsz róluk, és idézd vissza az emlékezetbe, milyen érvekkel bizonyítottad az egyes részeket, harmadrészt arra, hogy a hallgatóságtól kérdezd meg, hogy mi az, amit szeretnének a maguk számára, és mutasd meg így: „Bemutattuk ezt, nyilvánvalóvá tettük azt”, így egyszerre a hallgató mind az emlékezetébe idézi, mind úgy gondolja majd, hogy nincs semmi ezenkívül, amit kívánnia kellene. Ám ezekben a beszédekben (ahogy korábban mondtuk), fuss végig az érveiden egyenként, majd, ami művészibb dolog, kapcsold a saját érveidhez az ellenérveket, és amikor elmondtad az érvelésedet, akkor mutasd be, hogyan cáfoltad meg azt, amit vele szemben felhoztak. Így egy rövid összevetés révén a hallgató újra teljesen emlékszik mind a bizonyításra, mind a cáfolásra. Ám ezeket is más tárgyalási módokkal kell sokszínűvé tenni. Ugyanis egyrészt a saját személyed kapcsán elősorolhatod, hogy mit mondtál, és hívd fel a figyelmet rá, hogy hol, mit mondtál, másrészt azonban egy személyt vagy valamilyen dolgot bevezethetsz, és az egész elősorolást hozzá rendelheted. Személyt ilyen módon: Ugyanis, ha élne a törvény írója, és megkérdezné tőletek, hogy miért kételkedtek, mit válaszolhatnátok rá, amikor ez és ez bebizonyosodott előttetek. Ám itt újból, ahogy a mi személyünk esetében, szabad lesz majd egyenként végigmenni minden érven, majd a tagolásokhoz kapcsolni az egyes nemeket, majd a hallgatótól megkérdezni, mit kívánná, majd ugyanezeket tenni a saját és ellenfelcink érveinek összehasonlítása révén. Dolgot vezethetünk be, ha valamely ilyen dolognak, törvénynek, helynek, városnak, emlékműnek tulajdoníthatunk beszédet az elősorolás során így módon: Mit mondanának a törvények, ha beszélni tudnának, ugye, ezt kérdeznék tőletek? Ugyan mi többre vágytok, bírák, amikor ezt és ezt nyilvánvalóvá tettük számotokra? Ebben a nemben is minden módszert ugyanúgy fel lehet használni. Az elősorolásra az általános előírás az, hogy minden egyes érvelésből (mivel az egészet nem lehet ismét elmondani), azt válasszuk ki, amelyik a leg súlyosabb, és mindegyiken a lehető legrövidebben menjünk végig, hogy az emlékezet, és ne a beszéd látszódjon megújulni. Eddig Cicero. Ezekhez hasonló dolgokat mond Fabius: ezek bár inkább a hírosági ügyekhez tartoznak, mégis sok mindent meríthetünk belőlük, amelyek nem kevésbé kapcsolódnak össze a mi feladatunkkal (különösen a rábeszélő beszéd befejezésében). A hasonlókból ugyanis könnyen jönnek létre hasonlók. Fabius tehát így ír: Amiket a befejezésben elismétlünk, a lehető legrövidebben kell elmondanunk, és ami görög nyelven van, fejezetenként röviden tárgyalnunk kell. Mert, ha túl sok időt töltünk vele, az már nem áttekintés, hanem mintegy második beszéd lesz. Amelyek pedig elősorolandóknak látszanak, bizonyos

nyomatékkal kell elmondani, és odaillő gondolatokkal hangsúlyozni, és minden esetre alakzatokkal sokszínűvé tenni; egyébként semmi sem kellemetlenebb a közvetlen ismétlésnél, mintha nem bíznánk a bírák emlékezetében. Pedig számtalan fajtája van, és igen jól mondja Cicero Verres ellen: Ha maga az apa ítélkezne, miket mondana, miután ezek be vannak bizonyítva? Azután következik az áttekintés. Vagy amikor szintén Cicero ugyancsak Verres ellen az istenek segítségül hívása során felsorolja a praetor által kifosztott templomokat. Lehet kételkedni, hogy vajon elkerülte-e valami a figyelmünket, és mit fognak válaszolni az ellenfeleink erre és arra, vagy, mihen reménykedhet még a vádló, miután mindent így megvédtünk. Azonban az a legkellemesebb, ha megtörténik, hogy az ellenfeledtől veszel át valamilyen érvet, mint ha mondanád: Az ügynek már csak ezt a részét hagyta ki. Vagy inkább akarta gyűlölet segítségével elnyomni, vagy a könyörgéshez menekül, és méltán, mivel tudja ezt és ezt. Ám nem az egyes fajrákat kell követni, hogy ne látszódnak egyedülnek, amelyeket éppen most mondok, hiszen adódnak lehetőségek mind az ügyekből, mind az ellenfelek szavaiból, mind véletlen esetekből kifolyólag. Nemesak a saját érveinket kell előadnunk, hanem követelnünk kell az ellenfeleinktől is, hogy bizonyos állításokra válaszoljanak. Mégpedig akkor, ha egyrészt maradt még hely a tárgyalásra, másrészt, ha előadtuk, amiket nem tudnak megcáfolni. Eddig Fabius.

Azt mondtuk azonban, hogy a beszéd másik része az érzelemfelkeltésből áll, és néhány rétor megpróbálja a törvényszéki ügyekben a méltatlankodás és a szánalom érzéseit felkelteni. Hiszen a vádló arra törekszik, hogy a bűnnel szemben méltatlankodást keltsen. A védő pedig a szánalmat használja fel a vádlott felmentése érdekében. A vádló tehát, mihelyt bizonyította, hogy a bűnt elkövették, a bűn szörnyűségének részletezésével a bosszúállásra és megbüntetésre ösztökél; a védő ellenben, mihelyt érveivel a vádlott ártatlanságát bizonyította, a felmentésre és könyörületességre buzdít. Ebből következik, hogy a befejezés keltette érzelemnek összhangban kell állnia és össze kell fűgynie a tárgyalt ügy lényegével.

Ezen a módon tehát az okos hitszónoknak, hogy hangsúlyozza a lényegét a tartalomnak és a témának, amit hitszónoklat során különösen tárgyalt, az érvelés finomságának meghagyása mellett a bővítés vitorláit kell kibontania, de mégis úgy, hogy maga a bővítés, ami hol hosszabb, hol rövidebb lesz, a beszéd megelőző részével összefüggjön. Így hát, ha rábeszélünk valamire, mihelyt az ügy méltóságát és hasznosságát érvekkel bizonyítottuk, tegyünk a buzdítás végére ösztönző megjegyzéseket; ezzel szemben, ha lebeszélünk valamiről, szítsunk az üggyel szemben erősen gyűlöletet, megvetést és utálatot. Noha ezeket változatosan a beszéd egészében szét kell szórni, mégis a beszéd végén van leginkább a helyük, amikor a hallgatót meg kell indítani, és vagy elrettenteni a rút cselekedettől, vagy tisztességes dolgokra serkenteni. Erről Szent Ágoston így beszél: Ha valakik hallgatnak bennünket, inkább megindítani kell őket, mint tanítani. Azért, hogy abban, amit már tudnak, a cselekvésben ne torpanjanak meg, érzelmileg azokkal a dolgokkal azonosuljanak, amelyeket igaznak vallanak, nagyobb hatású beszédre van szükség. Itt szükségesek az ünnepélyes kérések és szidalmak, szenvedélyesség és fenyítések, és bármi, ami képes a lelket megindítani. És kicsit később ismét ő azt mondja: Mivel azt tanítják, amit tenni kell, és azért tanítják, hogy megtegyék, hiába győznek meg, hogy igaz, amit állítanak, hiába tetszik maga a mód, ahogyan mondják, ha nem úgy mondják, hogy meg is tegyék, amire buzdítanak.

De doctrina
Christiana.
4. könyv.

Szükséges tehát, hogy az ékesszóló egyházi ember, amikor igyekszik rávenni, hogy valamit meg kell tenni, nemcsak tanít, hogy irányítson, és gyönyörködtet, hogy megragadjon, hanem még meg is indít, hogy meggyőzzön. És kicsit korábban ugyanabban a fejezetben ugyanerről így beszél: Ahogy tehát gyönyörködtetni kell a hallgatót, hogy a figyelme megmaradjon, úgy meg is kell indítani, hogy eszelekvésre serkenjen. És amint gyönyörködik, ha kellemesen beszélsz, úgy érzelmileg megindul, ha szeretné, amit ígérsz: félne attól, amivel fenyegetőzöl; gyűlölné, amit vádolsz; amit ajánlasz, elfogadná; amit fájlalni valóként felnagyítasz, fájlalná; amikor valamiről kijelented, hogy örülni kell neki, örülne; megszánná azokat, akiket szánandókként állítasz a szeméi elé a beszéded során; kerülné azokat, akiket elrémítéssel mint olyanokat mutatsz be, akiktől óvakodni kell; és bármi más megtörténhet a nagyszerű ékesszólás révén a lelkek megindításakor, nem azért, hogy tudják, mit kell tenni, hanem, hogy tegyék is meg, amiről már tudják, hogy meg kell tenni. Ha pedig még nem tudják, mindenesetre előbb kell őket felvilágosítani, mint megindítani. Eddig Ágoston. Tehát ezekkel az érzelmeikkel és alakzatokkal, amelyeket Szent Ágoston megemlíttet, a lezárás, vagyis az áttekintés után lehet élni, ami a befejezés második része. Ugyanis miután az ügy már igen megfelelően be van bizonyítva, mintha már jól megraktuk volna a tüzet, fellobbanthatjuk az érzelmeik lángjait. Minél lángolóbb lesz, annál erősebb és hatásosabb lesz a bizonyítás.

Végül véleményem szerint még arra kell felhívni a figyelmet, hogy az érvek lezárásának meg kell előznie a beszéd azon utolsó részét, amelyet Cicero bővítésnek nevez. Ugyanis nemcsak arra való az érvek összefoglalása, hogy a hallgatók emlékezetét felfrissítse, hanem, hogy minden érv egyszerre röviden összefogva, mintegy csapatot alkotva a hallgatók szívébe markoljon, és elérje náluk azt, amit akarunk. Az érveknek ezt az áttekintését követi megfelelő módon a bővítés, amivel vagy elrettentünk valamilyen büntőtől, vagy buzdítunk valamilyen erény elérésére, amiről beszéltünk, és ehhez kemény ösztönzéseket alkalmazunk.

A befejezés legalkalmasabb módja az, amikor nem egy bizonyos erényre, hanem az erényekkel járó valamennyi kötelességre buzdítunk, amelyekért az örök élet jutalma vár. A befejezés eme fajtáját igen választékosan használta Szent Pál a rómaiakhoz írott levelében, amelyet szinte az összes kötelesség és erény elősorolásával zár le. Nemcsak ezt, de a zsidókhoz írt levelet és a többi is az erényekre és a különböző kötelességekre való biztatással fejezte be.

Néha valóban nem haszon nélküli az égi dicsőségről, a szentek boldogságáról Atyjuk országában szónokolni, hogy a lelkek legkellemesebb étkével fejezzük be a szellemi tanítás lakomáját. Ezt a legmegnyerőbb módon Szent Cyprianus (Szent Ciprián) tette a halandóságról szóló beszédében. A befejezésnek ez a két utolsó fajtája pedig minden hitszónoklatban, bármilyen témáról szólnak is, igen megfelelő módon alkalmazható. Ugyanis azokat az eszközöket, amelyek vagy a lelkek megindítására hatásosabbak, vagy a gyönyörködtetésükre kellemesebbek, mindig meg kell őrizni a beszéd utolsó részére, amely csaknem az egész hitszónoklat eredményét eldönti.

Ezeket mondtuk tehát a tökéletes beszéd hat részéről, amelyeknek különösen helyük van a rábeszélő és lebeszélő nemben (amelyet a következőkben tárgyalni fogunk). Ezért annál a beszédnemenél külön is fogunk róluk értekezni.

Második fejezet

A hitszónoklás első módja: a rábeszélő nemben

Miután a tökéletes beszéd részeit kifejtettük, hátramaradt még, hogy a hitszónoklás sajátos módjainak tárgyalására térjünk rá, és elsősorban a rábeszélő és lebeszélő módra, amelyekről fentebb elmondtuk, hogy a tanácskozó beszédnembe tartoznak. Ez a beszédnem ugyanis annyira a hitszónok sajátja, hogy minden hitszónoklat során (amelyek akár a szentekről, akár megváltásunk jótéteményéről, akár az Evangéliumok és a többi szent könyv magyarázatáról szólnak) azt a célt kell magunk elé tűznünk mind az egész hitszónoklatban, mind annak egyes részeiben, hogy kegyességre és igazságosságra biztassuk az embereket, vagy a bűnöktől elrettentsük őket: mindez ehhez a beszédnemhez tartozik. Ugyanis így módon kell mindig minden beszédünket előadnunk.

Erről a beszédnemről elég sokat szoltunk, amikor a beszéd hat részének hasznát és elméletét soroltuk el, amelyek sehol másutt nem találhatók meg alkalmasabban, mint ebben a rábeszélő nemben. Ám mi mégis a hitszónoklás ezen módjára fogjuk most alkalmazni mindazt, amit ezekről a részekről elmondtunk.

A bevezetés tehát ebben a beszédnemben elsősorban keltse fel a hallgatók figyelmét, miután előadtuk az ügy méltóságát és szükségességét, amiről beszélni akarunk. Ugyanis mindenki figyelmesen hallgatja azon dolgokat, amelyek vagy a leginkább illőek, vagy amelyekről úgy gondolják, hogy számukra különösen szükségesek. Például, ha valaki az emberekben lévő ősi gyűlöletet szeretné beszédével kiirtani, igyekszik majd úgy beszélni, ahogy már János megmondta: ez a legsúlyosabb bűn. Aki a testvérét gyűlöli, az gyilkos. Ezért ez a bűn marad a lehető legtovább megrögzülve a lélekben. Ettől az időtől fogva ez a vétkek számtalan más vétkeket szül. Végül ennek a bűnnek a legveszedelmesebb hatása, mivel az elvetemült és bűnös emberek másokat is haragra és gyűlöletre ösztökélnek. Ezért megéri a fáradságot, hogy egy ekkora veszélyt, és ennire szélesen elterjedt bajt, és egy olyan dolgot, ami oly sok bűnt nemz saját magából, a hallgatók gondolataiból teljesen kitöröljünk. Az ezzel ellentétes célú beszédben pedig – valamely erényre rávezetni akarván őket – mutassuk be röviden annak kiemelkedő dicséretét, hasznosságát vagy szükségességét, és azt, hogy mennyire hasznos számunkra, hogy annak méltóságát felfedezzük és megtapasztaljuk. Így Szent Cyprianus (Szent Ciprián) a következő szavakkal kezdi el a türelemről szóló beszédét annak szükségességéből kiindulva: A türelemről akarván beszélni, szeretett testvéreim, mind a hasznosságát, mind az előnyeit dicsérni akarván, honnan is kezdhetném el inkább, mint hogy úgy látom, most is szükséges a türelmetek, hogy meghallgassatok, s türelem híján még meghallgatni és tanulni sem vagytok képesek? Ugyanis éppen akkor tanulnak az üdvös beszédből és szónoklatból eredményesen, ha türelmesen meghallgatják, amit mondanak. Nem találom, szeretett testvéreim, az égi tanok útjai között, amelyek révén reményünk és hűségünk pályája az Istentől adott jutalmak követésére irányul, hogy mi hasznosabb az élethez, vagy méltóbb a dicsőségre, mint az, hogy mi, akik az isteni tanításokra a félelem és alázatosság engedelmességével támaszkodunk, a türelmet őrizzük meg legteljesebb odafigyeléssel.

1 Ján. 3, 15.

Cyprianus

A filozófusok is azt vallják, hogy ők ezt követik; ám az a türelem annyira hamis, amennyire a bölcsességük is hamis.

Az ilyen ügyekben szinte nincs is hely elbeszélésre, mégis szükséges a felosztás és a részletezés. A felosztás azért, hogy a hallgatók megértsék, mire törekszik leginkább a beszédünk. Súlyosan hibáznak azok a hitszónokok, akik miután a beszéd kezdetén céljukat nem tárják a hallgatók elé, alig akad valaki, aki megértené, hogy mire törek-szenek, mit szeretnének elérni, és így a hallgató kétkedő és bizonytalan marad, s még azt sem jegyzi meg, amit a tanításból megérthetne. A célt kell tehát mindenekelőtt kitűzni, hogy a hallgató világosan lássa, mire irányul a gondolatok és érvek összes dárdája.

A felosztás legvége a részletezés, ami a témát részekre osztja fel. Ezt pedig általában a kíváncsi és a kerülendő dolgok fajtáiból kell kiválogatni: az előbbi, amikor rábeszélünk, az utóbbi, amikor lebeszélünk. Mivel ugyanis a természet úgy állította célként a jót az emberi akarat elé, hogy semmit sem lehet akarni, csak azt, ami vagy jó, vagy a jó valamilyen formájába burkolódik; azon kell fáradoznunk, hogy bemutas-suk: abban, amire rá akarjuk beszélni hallgatóinkat, a jó minden vonása megvan. Mi-vel pedig a filozófusok állítása szerint a jónak három fajtája van: a becsületes, a hasz-nos és a kellemes, arra törekedjünk, hogy ezek a lehető legnagyobb mértékben ben-ne legyenek abban, amit tanácsolunk. A rétorok pedig a tanítás kedvéért a jó dolgok czen három fajtáját további részekre osztják fel, tudniillik becsületes, hasznos, biz-tos, kellemes, könnyű, szükséges. És törekednek rá, hogy ezek mindegyike, vagy közülük több is meglegyen abban, amire rá akarnak beszélni. A becsületes alapján adott tanácsot az égi tanítómester, amikor az ifjúnak azt mondta: Ha tökéletes akarsz lenni, menj, és add el mindened, amid van, és add a szegényeknek stb. A hasznos alapján ad tanácsot Szent Pál, amikor így szól: Így hát, testvéreim, legyetek állhatato-sak, bővelkedvén az Úr minden adományában, és tudván, hogy fáradságotok nem lesz hiábavaló az Úrban. A biztos alapján megint csak ő ad tanácsot, amikor az erőtle-neknek megengedi a házasságot a paráznaság veszélye miatt. A kellemes alapján szól az érvelés, amikor az Istentől ránk bízott kötelességek teljesítésére vezet rá minket, mert az isteni törvény ígája édes, és terhe könnyű. A könnyű alapján pedig a szír szolgák szólították fel Náámánt, hogy engedelmeskedjen a próféta parancsának, mond-ván: Atyám, ha valami nagy dolgot mondott volna neked a próféta, bizonynyal meg kellene tenned, mennyivel inkább meg kell hát tenned, mivel nem mondott mást, csak annyit, hogy menj és mosakodj meg stb. Ugyanezen a módon szólt Mózes a néphez: A parancsolat, amit ma előírok neked, nem elérhetetlen számodra, nincs tá-vol tőled, nincs az égben, hogy azt mondhasd: Melyikünk képes az égbe felmenni, és lehozni azt nekünk, hogy meghallgassuk, és fáradozásunkkal beteljesítsük? Nincs a tengeren túl stb. És újra másutt: És most, Izrael, mit kér az Úr tőled, ha nem azt, hogy szeresd az Urat, a te Istenedet, és járd az ő útjait, és szeresd őt, és szolgálj az Úrnak, a te Istenednek teljes szívedben, és teljes lelkedben, hogy jó legyen neked? A szük-ségszerű alapján pedig az Úr sürget, amikor így szól: Ha nem mutattok bűnbánatot, mindannyian egyszerre pusztultok el. Ezekhez a részekhez még hozzátesszük a dicsé-retest, mert bár soha nem választják el a becsületesről, mégis van néhány erény, amely a becsületes alá tartozik, és az emberek között nagy dicséretet érdemel ki, mint pél-dául a nagylelkűség, bőkezűség, nemes lelkűség, hátorság, és a bölcsesség, és még

mások, ha vannak. Mivel pedig az emberek a dicséretre és dicsőségre igen nagyon vágyanak, a dicséret ezen részének meglétét is meg kell mutatnunk abban, amire rá akarjuk beszélni hallgatóinkat. Ugyanis ezen közhely alapján buzdította a katonáit Júdás Makkabeus is a legveszélyesebb küzdelemre, tudniillik, nehogy dicsőségükre valamilyen bűn árnyát vetítsék, ha elmenekülnek. Ezzel a családokkal pedig leginkább királyok és vezető férfiak foghatók meg. Ezen közhely alapján biztat egyébként Cicero a Manilius-féle törvény érdekében a Mithridates elleni háború vállalására: És mivel – mondja – a többi népnél jobban törekedtetek a dicséretre és a dicsőségre, le kell mosnotok ezt a szégyenfoltot, amit az előző Mithridates elleni háború során szereztetek stb. Végül minden gyümölcsöt, hasznót és dicséretet, amit magával hoz a dolog, amit tanácsolunk, nemcsak fel kell sorolnunk, hanem, amennyire csak lehetséges, részleteznünk is kell.

1 Mac. 9.

Cicero, Pro lege Manilia.

Ellentétes módon pedig lebeszélünk valamiről, amikor bizonyítjuk, hogy az, amittől elrettentünk, erkölcstelen, átkozott, kockázatos, szégyenletes, kellemetlen, nehéz vagy (ha ez lehetséges) lehetetlen. Ugyanis ezt az utolsó közhelyet használta Szent József a parázsnaság visszautasítására, amikor a házasságtörő nőnek így válaszolt: Íme az én uram, miután mindenét átadta nekem, nem tudja, hogy mi je van az ő házában stb., hogyan tehetném hát meg ezt a bűnt, és vétkezhetnék az én uram ellen? Mindkét dologra igen világos példák vannak a Deuteronomium 28. részében, ahol Mózes nagyszerű beszédben sorolja fel egyrészt az összes hasznót, amelyek a kegyességből és az igazságosságból származnak, másrészt a rettenetes és félelmetes károkat is, amelyek a becstelenségből következnek. Ennek a rábeszélés során akkor van a legnagyobb hatása, ha a hallgatók akaratát mindkét oldalról befolyásolja: miközben egyrészt előadja a jó dolgokat, amelyek csábítanak, másrészt ugyanúgy a rosszakat, amelyek elrettentenek, és így végül a hallgatók betartják kötelezettségeiket.

1 Móz. 39, 8–9.

A bizonyítás után következik a cáfolás, amelynek során (ahogy korábban elmondtuk) azokat az érveket gyengítjük és cáfoljuk meg, amelyek kárunkra vannak, amelyek a hallgatók lelkét akadályozzák, hogy kevésbé engedelmeskedjenek az előírásoknak. Így Szent Cyprianus (Szent Ciprián) az alamizsnáról szóló beszédében, mihelyt ezen erény sok gyümölcsét és hasznát megemlíttette, azon érveket, amelyek eltántoríthatnák az embereket attól, hogy az efféle jótéteményre törekedjenek, meggyengíti és megcáfolja. Ugyanis ezt mondja: Ha félsz és tartasz tőle, hogy ha elkezdsz segíteni, atyai örökséged a bőséges segítségnyújtás következtében egészen a szegénységig lecsökken, nyugodj meg ebben a dologban stb. Azután mások mentességét cáfolja meg, akik azt mondják, hogy gyermekeiknek őrzik meg az örökséget, czekkel a szavakkal: Ám az sem akadályozza meg jó tetteikben a testvéreket, és tartja vissza a keresztényt, ha valakinek az a véleménye, hogy a fia iránti jótettel mentegedőzhet stb.

Az utolsó helyen következik a befejezés vagy epilógus, aminek (ahogy korábban mondtuk) két feladata van: az egyik, hogy az érvelések minden főpontját röviden összegyűjti, ezáltal az érvelések sokrétű erejével és súlyával a hallgatót a mi véleményünkre hangoljuk; a másik pedig az érzelmek felkeltése, amelyek segítségével annak a követésére ösztönzünk, amit már bizonyítottunk; méltatlan lenne a beszéd során akár az olyannyira üdvös dolgot megvetni (ha rábeszélünk), akár az annyira veszélyeset felkarolni és követni, ha lebeszélünk. Példával fog szolgálni nekünk Szent

Cyprianus (Szent Ciprián) türelemről szóló beszéde. Mihelyt ugyanis a türelem érdemeit és gyümölcseit kifejtette, a beszédet végül ezzel az epilógussal zárja: A türelem az, ami Istennek ajánl és megőriz minket. Ez az, ami a haragot mérsékli, ami a nyelvet megfékezi, az értelmet kormányozza, a békét megőrizi, a fegyelmet irányítja, a bűnös szenvedély támadását megtöri, a félelem erőszakosságát elnyomja, a viszály tűzvészét kioltja, a gazdagok hatalmaskodását féken tartja, a szegénység szűkölködését enyhíti, a hajadonokban megőrizi a boldog érintetlenséget, az özvegyekben a fáradtságos tisztaságot, a házasság kapesával összekötöttekben az oszthatatlan szeretetet. Alázatossá tesz a jó sorsban, a rosszban erőssé, a jogtalanságokkal és sértésekkel szemben szelíddé. Megtanít rá, hogy gyorsan megbocsáss a vétkezőknek; ha magad vétkezel, hogy sokáig és sokszor kérj bocsánatot. A kísértéseket legyőzi, az üldözéseket elviseli, a szenvedéseket és a mártírhálált bevégzi. Eddig Cyprianus (Ciprián).

I.

Ezekhez a részekhez, amelyeket az egyházi és a világi szónoknak egyaránt kell ismerni, valami sajátosat és egyedit tesz hozzá az előbbi. Hiszen, amikor valamely erény gyakorlására buzdít, vagy valamilyen bűntől elrettent, az ügy előadása során megmutatja a módot, hogyan kell akár az erényt gyakorolni, akár a bűnös tettet elkerülni. Bölcsen mondja ugyanis Plutarchus, hogy azok, akik az erényre buzdítanak, de mégsem tanítanak meg rá, vagyis nem adják át azt, hasonlóak azokhoz, akik egy lámpát elfújnak, de nem öntenek bele olajat, ami táplálhatná és égve tarthatná. Így, aki adakozásra buzdít, a buzdítás után meg kell tanítania, hogyan lehet hasznosan alamizsnát adni: hogy tudniillik nem szűkösen, hanem bőségesen és nagylelkűen, mivel aki takarékosan vet, takarékosan fog aratni is. Továbbá szükséges és tetre kész lélekkel, mert a jókedvű adakozót szereti az Isten. Emellett az alamizsna legyen titkos: ne tudja a bal kezéd, mit csinál a jobb. Azután pedig, hogy a szeretet és az együttérzés érzelmétől hajtva adakozz, ami a szánalom sajátja; és a többi ezekhez hasonló. Ugyancsen a módon, mihelyt az imádkozásra buzdítunk, tárgyalni kell a lélek felkészítését az imádkozásra, az imádkozás módját, és az imádkozáshoz szükséges feltételeket, hogy a beszéd hatásos legyen; ha nem a hivatkozás végett, hanem a lélek üdvére beszélünk. Ám hogy a tanítás kedvéért a saját írásainkból hozzunk példákat, annak a könyvnek a végén, amelyet a beszéd és az elmélkedés gyakorlásáról írtunk, három, ebben a rábeszélő nemből írt értekezést tettünk hozzá, amelyek az elégtétel három részéről, vagyis a beszédéről, a koplalásról és az alamizsnáról szólnak. Ezek könnyekben fogják megmutatni, mint az előírások, hogy az érvelés ezen fajtája mit kíván meg. Abban a kötetben pedig, amelynek spanyol nyelvű címet adtunk (*Guia de peccadores*), két könyvben bőségesen tárgyaltuk ezt az érvet, e könyvekben az erények követésére buzdítottunk.⁸ Kezdetben ugyanis a bevezetésben felkeltettük a

Plutarchos

⁸ Ludovicus Granatensis főműve, a *Guia de peccadores (Vétkesek útmutatója)* 1557-ben jelent meg, s a poszttridentinus katolikus devóció alapkönyve lett Európa-szerte. Számos nyelvre lefordították, igen sok kiadást ért meg (latinul: *Dux peccatoribus*, Köln, 1587).

figyelmet, bevallván, hogy az életben adódó legszükségesebb dolgokról fogunk beszélni. Azután a becsület részeit tárgyaltuk, Isten határtalan jóságát, és az Ő ragyogó jótéteményeit, amelyek saját jogukon követelik engedelmességünket és szeretetünket. Azután a hasznosság és a kellemesség indokait fejtettük ki. Itt a tizenkét jeles kiváltságot adtuk elő, amelyekkel a földi életben minden jámbor ember rendelkezik. Később minden mentséget, amelyek segítségével a becsületen emberek ki szokták magukat vonni az erény gyakorlása alól, mint üreseket és sületleneket nyílt beszédben megcáfoltuk és megsemmisítettük. A könyv utolsó fejezetében pedig az összes érvet összegeztük, és amennyire lehetőség volt rá, felkeltettük a félelem és a szeretet érzéseit, amelyek révén az erőtlén lelkeket az erény szeretetére és az isteni hatalomtól való félelemre ösztönözzük. Ezek vannak hát az első könyvben, a másodikban pedig előírtuk, hogy milyen módon kell az erényt művelni és gyakorolni.

Eme beszédnem esetében úgy látszik, arra kell különösen felhívni a figyelmet, hogy a jó és rossz dolgokat, a kedvező és kedvezőtlen dolgokat, amelyeket az ügyben akár rábeszélés, akár lebeszélés céljából felhozunk, amennyire csak lehetséges, részletezzük azon módszerek segítségével, amelyeket fentebb említettem. Minél bővebben fejtjük ki ezeket, annál hatásosabban beszélhetjük rá hallgatóinkat arra, amire szeretnénk.

Arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy kétfajta ember van. Az egyik a műveletlen és falusi, amelyik mindig előnyben részesíti a hasznos a becsülettel szemben, a másik a kiművelt, amelyik mindennél többre tartja a méltóságot. Az utóbbinál azok az érvek erősebbek, amelyek a becsületből származnak, az előbbieknél pedig azok, amelyeket a hasznosság kínál. Ezeket mondtuk röviden a rábeszélő nemről.

Harmadik fejezet

A hitszónoklás második módja: a szemléltető beszédnem, amely a szentek ünnepeit és dicséretét szolgálja

Ahogy a hitszónoklás azon fajtája, amelyet az előzőekben mutattunk be, a rábeszélő nemhez kötődik, úgy az, amelyiket a szentek ünnepnapjain adnak elő, a szemléltető beszédnemhez tartozik, amelyet egy bizonyos személy dicséretére vagy szidalmazására használunk. A rétorok pedig ennek a célját abban határozták meg, hogy az, akit dicsérnek, dicséretre méltónak látszódjon, és ezzel ellentétes a cél, ha szidalmaznak. Ám Szent Vazul véleménye szerint a szentek dicséretei sehogyan sem engedelmeskednek a dicsőítő beszédek törvényeinek. Mert egyáltalán nem úgy járunk el, hogy azt tanítjuk, ők voltak a legszentebbek, hanem úgy, hogy az életünket őket követve igyekezzünk alakítani, és hogy ebben az érnyben a Szentlélek csodálatos erényét felismerjük. Ő a természet szerint törekény és gyenge, és a bűnre fogékony, a rosszra hajló embereket úgy megváltoztatta, hogy szinte az angyalokkal egyenlőkké, és világ felett állókká tette őket. Ebben a beszédnemből a rétorok a személyiségekhez kapcsolódó előbb felsorolt körülmények alapján végzik el a dicséretet. Tudniil-

Basilus

lik megemlíti és részletezik a nemzetséget, a szülőket, a szülőföldet, a természet adományait, a neveltetést, a szerencsét, a tanulmányokat, a mondásokat, a tetteket és az ilyesfajta dolgokat. Csaknem ebben a sorrendben írta meg Gregorius (Szent Gergely) a *Theologia* című művében Szent Basiliusnak, Caesarius testvérnek és Gorgonia nővérnek a dicséretét. Mi viszont, amikor a szentek dicséretéről prédikálunk, egyáltalán nem ezt a sorrendet követjük. Ugyanis szinte kizárólag csak a jeles tetteket és mondásokat, emellett még a csodatételeket soroljuk fel és részletezzük, amennyire tudjuk, és a hallgatókat ezek utánzására igyekszünk ösztönözni.

Ebben a beszédnemben a bővítés módszere különösen uralkodó, mivel egyrészt a dolog természetéből és részeiből adódóan, másrészt a dolgokhoz és a személyekhez kapcsolódó többi körülményből adódóan a szentek kiemelkedő tetteit a beszéd során bemutatjuk és részletesen kifejtjük. Így az apostol a rómaiakhoz írott levélben a személy körülményeiből adódóan ezekkel a szavakkal részletezi Ábrahám hitét:⁹ És hitében erős lévén, nem gondolt elhalt testére (mivel már csaknem százéves volt), sem Sára elhalt méhére. Isten ígéretében sem kételkedett hitetlenséggel, hanem erős volt a hitben, dicsőséget adván az Istennek, bizonyosan tudva, hogy amit Isten megígért, meg is tudja tenni. Ezért tulajdonítanak neki igazságosságot. Így Origenes az Izsák feláldozásáról szóló beszédében Ábrahám gyors és készséges engedelmességét az igen súlyos és gyászos ügyben minden körülmény leírásával bővíti. Hogy azonban nyíltan bebizonyítsam, mire képes ebben a beszédnemben a bővítés (crényc), előadom ezen a helyen ennek a dolognak egy igen híres példáját Seneca „Az élet nyugalma” című könyvéből, ahol ő a filozófus Stilbon ama híres mondását (Minden tulajdonomat magammal hordom) a dolog előadása után az alábbi szavakkal bővíti.¹⁰

Seneca

Demetrius, akinek Poliorcetes volt a mellékeve, elfoglalta Megarát. Megkérdezte a filozófus Stilbontól, hogy vajon mit veszített el. Semmit, válaszolta, ugyanis mindenem nálam van. Noha egyrészt az atyai öröksége zsákmány lett, másrészt a lányát elrabolta az ellenség, harmadrészt hazáját meggyalázta. Ám ő elvette tőlük a győzelmet, és tanúsította, hogy a város elfoglalása ellenére őt nem győzték le, és kárt sem szenvedett. Vele volt ugyanis a valóságos vagyona, amire senki nem teheti rá a kezét. Amiket pedig szétszórva és elragadva elvittek, nem tartotta a magáénak, hanem melleslegesen és szerencsésen szerzett dolgoknak, ezért nem szeretne őket a sajátjaként. Ugyanis minden kívülről származó dolog birtoklása veszélyes és bizonytalan. Gondold meg most, hogy vajon egy tolvaj, egy hamis vádló, egy befolyásos szomszéd, egy gazdag ember milyen jogtalanságot tehetett volna ellene, akitől a háború és az ellenség, amely a városok lerombolásának kiváló mesterségét vallja magáénak, semmit nem tudott elragadni. A mindenfelől villogó kardok és a rablás során létrejött háborús zűrzavar közepette, a lángok és vér, s a megtámadott város pusztulása közepette, az istenszobrokra dőlő templomok robaja közepette ennek az egy embernek a számára béke volt. Nem vélheted azt merész ígéretnek, amiről neked, ha kevésbé tartod hihe-

⁹ Róm 4, 19–22.

¹⁰ Itt a szerző révesen utal Seneca művére (*De tranquillitate animi*), az általa idézett szöveg Seneca egy másik dialógusában található (*De constantia sapientis* 5, 6).

tőnek, kezeskedni fogok. Ugyanis alig hiszed el, hogy egy emberre akkora erő vagy akkora lelki nagyság jusson, de ha a nyilvánosság előtt megjelenne valaki és azt mondaná: Nem kételkedhetsz abban, hogy egy anyaszülte ember az emberi dolgok fölé emelheti magát, vagy a fájdalmakat, károkat, fekélyeket, sebeket, a körülötte böm-bőlő csemények nagy mozgásait gondtalanul szemlélheti, és a nyomasztó dolgokat szelíden viselheti el, és a kedvezőeket mértékletesen, nem hátrálva meg előttük, nem bízva bennük. Ő ugyanaz maradhat csapások során, és saját magán kívül semmi másról nem gondolhatja, hogy az övé, és önmagának is csak a jobbik részéről. Íme, itt vagyok, hogy ezt bebizonyítsam nektek: a városok hírhedt lerombolója alatt a faltörő kosok lendületével meg lehet ingatni a falakat, és a tornyok magasságát aknákkal és rejtett árkokkal gyorsan lehet csökkenteni, a magas várfalakkal felérő töltést is lehet emelni; de nem találhatók olyan ostromgépek, amelyek egy szilárd alapokon álló lelket megrendíthetnének. Meztelenül rontottam ki a házamból, és a mindenünnen visszafénylő tűzvészben lángok között, vér közepette menekültem. Nem tudom, lányaimmal mi történt, talán még annál is rosszabb, hogy közprédává válhattak. Magányosan és öregén, és magam körül mindenhol ellenséget látva, mégis bevallom, hogy a vagyonom sértetlen és ép, nálam van, birtoklom, amit a magaménak tartottam. Nincs semmi, ami alapján azt hihetnéd, hogy én vagyok a legyőzött s te vagy a győztes. A te szerencséd legyőzte az én szerencsémét. Nem tudom, hol vannak azok a hiábavaló és urukat cserélő javak. Ami az én javaimat illeti, velem vannak, velem lesznek. A gazdagok elvesztették örökségeiket, a szenvedélyesek szerelmeiket, és a szemérmetlenül kiválasztott szajhákat. A hivatalokra pályázók a tanácsházat és a fórumot, és a nyilvános vétkek elkövetésére kijelölt helyeket. Az uzorások elvesztették elszámolásait, amelyek alapján a hamisan boldog kapzsiság a gazdagságról képzelődik. Nekem hát megvan mindenem sértetlenül, veszteség nélkül. Ezért azokat kérdezd, akik sírnak, akik jajgatnak, akik a kivont kardok ellen csupasz testtel szállnak szembe a pénzért, akik az ellenség elől megrakott öllel menekülnek.

*Sermocinatio:
beszélgetés.*

Itt Seneca visszatér barátjához, akinek ezeket írta: Tehát így az legyen a véleményed, Serenusom, hogy a tökéletes, emberi és isteni erényekkel bíró férfi semmit sem veszít el. Az ő javai szilárd és bevehetetlen erődtítményekkel vannak körülvéve. Nem hasonlíthatod hozzá Babilon falait, amelyeken Nagy Sándor keresztülhatolt, sem Karthágó vagy Numantia falait, amelyeket ugyanaz a kéz foglalt el, sem a Capitoliumot és a fellegrárat. Ezek nyitva állnak az ellenség léptei előtt; azok a dolgok, amelyek a bölcslet vigyázzák, biztonságban vannak a lángoktól és a betöréstől, semmilyen bejáratot nem kínálnak, magasak, bevehetetlenek, az istenekkel egyenlők. Nem állíthatod, hogy ilyen bölcslet sehol sem szoktak találni. Ugyanis nem a hamis erény hatalmas árnyképére vágyunk, hanem olyanra, amelyet megszilárdítottunk, megvalósítottuk, és meg is fogunk valósítani. Talán csak ritkán és nagy időközök elteltevel találnak ilyen bölcslet. Ugyanis a nagy és kiemelkedő dolgok nem születnek a szokásos és közönséges módon, gyakran. Tehát senki sem árthat a bölcsnek, és nem is használhat, ahogyan az isteni dolgok sem kívánják meg a segítséget, és nem lehet őket megsérteni sem. A bölcs pedig az istenek legközelebbi szomszédja: a halhatatlanság kivételével az Istenhez hasonló. Eddig Seneca. Őt azért hoztam elő, hogy ennek a példának a bemutatásából az igyekvő hitszónok megfigyelje, hogy a szentek

*Visszatér a
barátjához,
akinek írt.*

kiemelkedő tetteit és mondásait milyen módon bővítheti a beszéde során, mivel látja, hogy ezt az egy mondatot: „Minden tulajdonomat magammal hordom”, Seneca egy ilyen hosszú beszédben szavakkal és gondolatokkal világosította meg. Mert ha az emberek kiemelkedő tetteit oly nagyszerű szavakkal és gondolatokkal magasztalta Seneca, mit tenne, ha a mi mártírjaink és vértanú szüzeink szenvedéseit és küzdelmeit írta volna le, akik csodálatra méltó látványosságot nyújtottak az Isten, az angyalok és az emberek számára? Ha pedig valaki ennek a bővítésnek a legalkalmasabb példáit szeretné látni, olvassa el Chrysostomos (Aranyszájú Szent János) második és harmadik könyvét az isteni gondviselésről, ahol Noé, Ábrahám, Jákob, Mózes és Dávid türelmét és különféle fáradozásait csodálatos ékesszólással részletezi. Ezen példák segítségével lehet arra az erényre tanítani, amiről beszélünk.

I.

Az igyekvő hitszónok talán megkérdezi, hogyan lehet a mártíroknak és a többi szenteknek híres erényeit hasonló módon részletezni. Ehhez komoly segítséget fog nyújtani, ha a bővítés előírásait és módjait, amelyeket a harmadik könyvben írtunk le, helyesen követjük; azután, ha szorgalmasan olvassuk a legékesszólóbb egyházatyák írásait, akik ezzel a beszédnemmel dicséretes módon foglalkoztak; és ha gondosan megfigyeljük, hogy milyen módszerekkel fejezték ők ki a szentek erényeit; és ha az ő mintájuk szerint ábrázoljuk azokat, amiket dicsérni szeretnénk. A példákon ugyanis sokkal inkább meg lehet figyelni, mint az előírások alapján, hogy mi illik leginkább ehhez a beszédfajtához.

De mindez kevés, ha nincs jelen az égi lélek, akiről az apostol azt mondja: Mi pedig nem ennek a világnak a lelkét kaptuk meg, hanem az Istentől való lelket, hogy tudjuk, miket ajándékozott nekünk Isten, vagyis, hogy az ő fénye révén megvilágosodva az erényeinek és ajándékainak méltóságát és nagyságát meg tudjuk ítélni. Ha ugyanis szaktudás nélkül senki nem képes a tiszta aranyat a hamisítottól elválasztani, és a kövek és drágakövek árát és értékét (különösen, amikor portól és sártól szennyesek) felismerni, ki lenne rá képes, hogy isteni fény nélkül az isteni ajándékokat (amelyek minden értéket felülmúlnak) méltóságuk szerint megítélje és megcsodálja? Azt mondják, hogy Sába királynőjének, miután Salamon királyi palotáját, a szolgák, pohárnokok és énekesek hosszú sorait, ruhákat és szolgálatra készségüket, és végül a királyi ház berendezését látta, a dolgok nagyságától és ragyogásától elámulva elállt a lélegzete. Ha valakinek pedig olyan lelki szemei lennének, amelyekkel Salamon igazi kincseit, vagyis Krisztus felmérhetetlen gazdagságát és szolgálóinak erényeit és igen ragyogó tetteit láthatná, nem kétséges, hogy sokkal inkább elragadná a csodálat és a megdöbbenés, mint Sába királynőjét. Még sincsenek mindenkinek olyan szemei, amelyekkel Krisztusnak és egyházának rejtőző ragyogását megláthatja, mert minden dicsősége belülről árad arany sugarakban. Maga az Egyház is azt mondja magáról: *Cant 1, 5.* Fekete vagyok, de csinos, Jeruzsálem leányai. Kívülről ugyanis fekete, belülről pedig az ékesség csodálatos fényétől ragyogó. Hogyan? Azt mondja: Ahogyan Kédár sátrai, és ahogyan Salamon szőnyegei. Ugyanis ezeket a sátrakat és Salamon szőnyegeit kí-

vülről elcsúfította a por, és a nap heve kiégette, belül mégis királyi fényűzéstől és pompától ragyogtak. Mi fejezheti ki jobban az Egyház eleven ékességét, amely noha kívülről a szent mártírok és a többi isteni ember személyében (és különösen azokéban, akik a pusztaságokban szűkölködő életet élnek) a testi emberek nézőpontjából ócskának és közönségesnek látszott, mégis az égi elmék számára az erények fényétől és méltóságától úgy ragyogott, hogy szemlélőit bámulatba ejtette és csodálkozásra készítette? Ki nem ámulna el, hallván Pál beszédét: Ha feláldoztatom a hitetek oltárán, annak örülök és mindnyájatok szerencséjére kívánom: ennek ti velem együtt örülnétek, és a szerencsémre kívánnátok? Ki hallott valaha is ilyesféle örömről és szerencsekívánatról? Ki ne ámulna el azon, hogy András maga készítette magának a keresztet, hogy az áldozatkészség akkora buzgósága révén üdvözölte, dicsérte a keresztet, vágyódott rá, akkora örömmel és nyugalommal ölelte át? Ki ne ámulna el azon, hogy Lőrinc boldog volt a kínzásának lángjaiban, és Vince a hóhérok késlekedését szidta, a boldog Dominicus atya igen mohón szomjazott a vértanúságra, és kívánta, hogy teste minden tagját vágják szét? Miért említsem a hajadon Ágnest, aki tizenhárom évesen győzte le a kardokat és a tüzet? Miért említsem a nemes hajadont, Eufemiát, aki kerekeket, tüzet és vadállatokat győzött le, és azt kiabálta, hogy jogtalanul bánt vele a bíró, amikor nemteleneket helyezett eléje a vértanúságban, bár ő nemes volt? Ám, hogy a mártírokról a hitvallókra térjünk át, ki ne ámulna el azon, hogy boldog Alexius a szülői házban apja, anyja és jegyese jelenlétében, akik az ő távollétét folyamatos gyásszal siratták, igen nagy türelemmel viselte a teljesen vagyontalan és sanyarú életet saját szolgáitól elszenvedett sok jogtalanság közepette tizennyolc éven át egészen a haláláig. Ki ne ismerné fel az isteni kegyelem hatalmát, aki tudja, hogy Eduardus, Anglia királya¹¹, bár igen előkelő és igen szép hajadonnal kötött házasságot, ifjúkorától kezdve egészen élete utolsó napjáig folyamatos szüzességben élt, noha szükségszerűen együtt kellett vele élnie, és folyamatosan vele együtt lennie, és közösen használnia a házat és az asztalt?

Sokaknak az a véleménye, hogy a szentek csodatételeiről nem kell prédikálni, mert azok említése inkább az isteni dolgok szentségét hirdeti, minthogy a hallgatók életét ösztönözzé. Én azonban úgy látom, hogy elbeszélésük révén az Isten irántunk való határtalan jóságát, az övéinek felbecsülhetetlen szeretetét, bizalmát, atyai gondosságát és gondviselését lehet ezen a módon a leginkább hirdetni, úgy mint aki a szenteket akkora tisztelettel követi, hogy azt akarja majd, hogy ne csak magukat a szavaikat és a hatalmukat, hanem a hamvaikat és a ruháikat, és a kendőcskéiket, és a keskeny öveiket, és végül a sírjaik porát is szolgálják a világ elemei, a démonok engedelmeskedjenek nekik, a betegségek meghátráljanak előttük, és a természet törvényei (amelyeknek alá vannak vetve a világ királyai és uralkodói) szót fogadjanak nekik. De miért emlékezem meg róluk? Amikor egy vak a látás lehetőségét kérte az Úrtól, megparancsolták neki, hogy azzal a vízzel mossa meg a szeméit, amelyben Eduardus király (akit az előbb említettem) mosta le a kezéről a piszkot. Megmosta, és rögtön visszakapta a szeme világát. Az övéi iránti szeretet mekkora erejét mutatja

¹¹ Hitvalló Eduárd (1002–1066), az utolsó angolszász király, akit 1161-ben szentté avattak.

meg az Úr ezen a példán, amikor a piszkos víznek akkora tiszteletet akart tulajdonítani, nem más erő révén, mint hogy azt szolgáljának a keze érintette? Mennyire sok ilyen csodatételt olvasunk a szentek életében, amelyek nyilvánvalóan tanúsítják és hirdetik az Úrnak az övéi iránti kimondhatatlan jóságát és könyörületét? Számomra azonban sem a nap, sem a hold, sem a csillagok ragyogása, és sem az ég, a földek és a tengerek nem mutatják az isteni jóságnak oly meggyőző jelét, mint az, amit látok: hogy mindezek, amelyeket az örökkévaló Úr törvényeivel és hatalmával megszilárdított és lerögzített, a szentek bölintására és pora előtt meghátrálnak és engedelmeskednek nekik. Miután pedig ez a jóság eme ragyogó érvek segítségével láthatóvá vált, hiheretlen elmondani, hogy mennyire felgyújtja ez az istenfélő emberekben a szeretet lángját, mennyire feltüzeli bennük a vágyat, hogy szolgáljanak annak az Istennek, akitől a maguk számára sokat remélhetnek, ha hűségesen és gondosan szolgálnak. Ezeket akartam röviden elmondani a csodatételek megemlékezéséről, vagyis elbeszéléséről, amely során az istenfélő hitszónok a hallgatóság lelkét alkalmas módon képes az isteni jóság iránti szeretetre gyújtani.

Nem kevésbé hirdeti az isteni jóság és szeretet ugyanezen hasznait az atyai gondosság és gondviselés, amit a leghűségesebb és legszeretőbb Úr a mártírtjai küzdelmeiben mutat meg. Ugyanis a legyőzhetetlen állhatatosságon kívül, amelyet az oly rettenetes büntetések elviseléséhez ruházott rájuk, csodálatra méltó kedvezésekkel és égi jelekkel és csodákkal adott nekik erőt a kínzások során és vigasztalta őket. Gyakran kioltotta a tüzeket, a rettenetes vadállatokat megszelídítette, a megvasalt kerekeket összetörte, a forró olajat lehűtötte, sebeiket meggyógyította, a sebeikből kifolyó vért az angyalok kezeivel letörölte, a levágott tagjaikat visszaforrasztotta, a börtönbe zártakat meglátogatta, az éhezéstől szenvedőknek égi kenyérrel adott új erőt. Ezek a dolgok a hit igazságában annyira megerősítenek, hogy nemcsak az egyébként is szilárdak és megingathatatlanok tartanak ki továbbra is, hanem még a hitetlenek is megtérnek a csodatételek tanúságai által, és vágy kél bennük a mártírság után. Ki ne ismerné fel hát ezen jelek alapján az isteni jóság ama nem nyilvánvalóan mérhetetlen gazdagságát és az övéi iránti szeretettel és szánalommal teljesen megtelt szívét? Ki ne követne egy ilyen Istent a szeretet tomboló lángolásával? Ki ne vágya rá, hogy az ő dicsősége miatt ezerszer is eldobja életét kínzások közepette? Ő, az istenfélők leghűségesebb barátja! Ő, igaz segítő jóban-rosszban egyaránt! Ezt az atyai törődést és gondviselést hirdette a híres bölcs, amikor a vele született bölcsességről beszélve így szólt: Ez nem hagyja cserben az eladott igaz embert, hanem a bűnösöktől megvédi őt, és leszáll vele a verembe, és nem hagyja őt cserben a bilincseiben, hanem odaviszi hozzá országa jogarát stb. Aki tehát a Szentlélek útmutatása révén kiművelve ezeknek a dolgoknak nemcsak a szó szerinti jelentését, hanem a mélyebb értelmét is felfogja, az minden bizonnyal a szentek dicső tetteit és csodatételeit méltó magasztalással tudja előadni, és ezekkel az érvekkel és példázatokkal egyformán képes a hallgatók lelkét az isteni jóság megismerésére és szeretetére ösztönözni.

Ezek tehát (hogy visszatérjek a tanításunkhoz) a mi igaz Salamonunk kincsei, ez Krisztus kikutathatatlan gazdagsága, ez az Evangélium ama erénye vagy (ahogy mások fordítják) hatalma minden hívő üdvösségére, ami az embert a világ, saját maga és a természet fölé emeli.

Ezért is lehet majd az isteni kegyelem erejét és hatalmát erősen csodálni, amely ekkora erőt és ekkora tisztaságot ad egy halandó és törekény teremtménynek. Ezért is lehet majd azok vakságát és esztelenségét vádolni, akik félve a fáradtságtól és a nehézségektől elutasítják, hogy az erény útjára mint egy meredek és nehéz útra rálépjenek, amikor pedig az isteni kegyelem és szeretet erénye nemcsak az isteni parancsoknak való engedelmességet, hanem a keresztek és a tüzeket is igen kellemsé teszi. Ezért is lehet majd a lustákat és megtorpanókat keményen dorgálni, akik nem teljesítik a könnyebb dolgokat, amikor a szentek ugyanabból az anyagból vannak teremtvé, és ugyanúgy fogékonyak a bűnökre, mégis annyival nagyobb dolgokat teljesítenek. Aki tehát ezt a szellemet és lelkiületet az Úr jótéteményéből megszerzte, hogy a Szentlélek eme nagyszerű ajándékait egyforma serpenyővel és hitles súlyokkal tudja mérlegelni, az nyilván az általa befogadott érzést a hallgatók lelkére át tudja vinni beszédével, és így végül a szentek erényeit méltó módon tudja előadni. Mivel pedig annyira kevesen vannak, akiknek ez a szerencse osztályrészüll jutott, semmilyen beszéd nem terheesebb és nehezebb a hitszónokok számára, mint amelyik a szentek dicséretéről szól. Aki pedig ezt kevésbé tudja teljesíteni, rögtön kész orvossága van rá: tudniillik az, hogy az evangéliumi olvasmányt, amelyet azon a napon olvasnak, a szokott módon fejtse ki, és a szent kitűnő erényeit vagy a kifejtés során (a maga helyén), vagy a hitszónoklat végén adja elő. Szemléltető jellegű az a törekvés, amely révén vagy egy személyt egy másik személlyel, vagy egy dolgot egy másik dologgal a dicséret vagy a szidás kedvéért összehasonlítunk, amiről a következő könyvben a gondolatalakzatok között szólunk.

Negyedik fejezet

A hitszónoklás harmadik módja, ami az evangéliumi olvasmány elbeszélését tartalmazza

A hitszónoklásnak van egy harmadik módja is, ami egyben a leggyakrabban használatos, s ami az evangéliumi olvasmány magyarázatával foglalkozik. Néhány szóban elő fogom adni, hogyan kell az egyházi embernek a hitszónoklás eme fajtája során viselkednie.

Kezdésként az evangéliumi olvasmányt a magyarázata előtt röviden fel kell olvasni, ám csak olyan rövideggel, ami nem nélkülözi a választékosságot és a beszéd finomságát. Ugyanis nem kell unalmasnak és száraznak lennie (amit néhányan túlságosan kellemetlen módon elkövetnek), hanem ki kell emelni a benne rejlő szépséget. Hiszen a hitszónoknak inkább körülíróként, mint értelmezőként kell ebben a dologban működni. Ugyanis azokat a dolgokat, amelyeket a szent evangélisták rövid és egyszerű beszéddel hagytak hátra, ő maga kicsit bővebben fogja elbeszélni. Mégsem kell mindig ezt tenni, különösen amikor az evangéliumi olvasmány hosszabb a megszokottnál (amilyen a négynapos halott Lázár és a samaritánus nő története), vagy amikor megfelelőbbnek fog látszani az, hogy rögtön meg is magyarázzuk. Ez a hitszó-

nok megítélésére van bízva. Ezek ugyanis, amelyekről beszélünk, nem ércbe vésett törvények, hogy nem szabad valamit másképp csinálni, ha az látszik megfelelőbbnek. Miután pedig a szent olvasmányt röviden előadtuk, következik a magyarázata. A magyarázat előtt nem helyes a dologból vagy valamilyen véleményből vagy közhelyből kiindulni, ami a tárgyhoz illik, és azon egy kicsit elidőzni, és végül így rátérni arra, amit a magyarázat kezdetén el akarunk mondani. Megéri viszont a fáradságot, hogy az evangéliumi olvasmány magyarázata, vagyis elbeszélése előtt jelezzük, hogy mi előzte meg az adott evangéliumi történet szövegében, mivel azok, amelyek következnek, az előzőektől függnak. Így, amikor azt a szent olvasmányt fejtjük ki, hogy „Az én húsom valóban kenyér stb.”, az öt kenyér csodájával kell elkezdni. Ebben a történetben az Úr a zsidókat meg akarta téríteni, ők viszont jelet követeltek tőle (amilyen a manna volt a sivatagban az atyáik számára). Ez alkalomból az Úr beszélni kezdett arról, hogy mennyivel nemesebb kenyeret és ételt fog ő nyújtani a világnak: ő nem testhez kötött és ideiglenes, hanem örökkévaló életet fog ajándékozni az embereknek. Ugyanilyen az a hasonlat is a családapáról, aki munkásokat hívott a szőlőjének a megművelésére. Amikor Péter azt kérdezte, mi a jutalma azoknak, akik Isten miatt mindenről lemondtak, Isten a jutalom nagyságának említése után kifejtette a jutalmazás különböző módjait, részben az isteni igazságosságból, részben a kegyelemből az említett példa alapján. Tehát fogjuk rövidre ezt a bevezetést, nehogy az evangélium magyarázatára szánt idő emiatt megrövidüljön. Kétszeresen hibáznak mindazok, akik egyrészt a hitszónoklat nagy részét erre fordítják, másrészt a következő dolgokhoz hozzákapcsolják a megelőzőeket akkor is, amikor nem szükséges. Sokan ugyanis úgy tekintik a hitszónoklás közös szabályait, hogy azt hiszik: ami az egyik hitszónoklatban illik, mindegyikben illik; és amiről egyszer eldöntötték, hogy meg kell tenni, úgy gondolják, hogy mindenütt meg kell tenni.

A bevezetésnek van más fajtája is, amit olykor arra kell használnunk, hogy a hallgatók figyelmét felkeltsük. Ha bármilyen akadályozza a hallgatók megindítását vagy meggyőzését, azt a beszéd kezdetén el kell távolítani. A hitszónoklat hasznosságát erősen akadályozza, hogy sokan inkább megszokásból, mint az előbbre jutás iránti igyekezetből vezérelve hallgatják őket, mások kíváncsiságból, ismét mások, akik hanyagul és álsótozva hallgatják azt, és a szentbeszéd után üresen és éhesen távoznak. Célszerű lesz tehát, hogy az ilyen akadályokat és az ehhez hasonlókat a beszéd kezdetén eltávolítsuk, és felhívjuk a figyelmet arra a komoly veszélyre, ami az efféle hallgatókat fenyegeti. Amikor ugyanis bajaink orvossága az isteni ékesszólás által nyújtott kezelésben rejlik, mi reménye marad a betegnek, akinek az annyiszor alkalmazott gyógyszer semmit nem használt? Az ilyen hitszónoklatok során tehát ezzel a háromféle kezdettel lehet élni. Azonban a hitszónok megítélésére bízunk, mikor kell ezzel vagy azzal élnie. Ugyanis ebben az elméletben egyedül az az örökérvényű, hogy semminek sem kell mindig megtörténnie, hanem az evangéliumi helyeknek, az időpontoknak és a hallgatóknak megfelelően mindent a beszélő belátása szerint kell változtatni.

Továbbá úgy gondolom, hogy az Evangélium magyarázatával kapcsolatban a következőkre kell felhívni a figyelmet. Először is, hogy csak három vagy négy, vagy legfeljebb öt hely tárgyalását tűzze ki célul az egyházi ember. Ha ugyanis ennél többet akar, a beszéd gyakran megszakad, mivel lendületét le kell fékezni és le kell hűteni, és ismét új bevezetésbe kell fogni és új lélegzetet kell venni. Tedd még

hozzá, hogy mivel a hitszónok különös feladata az érzelmek felkeltése, azokat pedig csak az ügy bizonyításával vagy részletezésével lehet fellobbantani, éppen az következik ebből, hogy amennyivel mindez hosszabb és hevesebb, annál indulatosabb érzelmeket tud keltetni. Aki tehát úgy döntött, hogy kevesebb helyet tárgyal, mind-egyikre több ideje marad, így egyrészt az ügyet bővebben képes bizonyítani és részletezni, és másrészt így erősebb érzelmeket szíthat. Ezt az előnyt nélkülözi az, aki úgy döntött, hogy az egyórási időtartam alatt (amelyet nekünk a beszéd céljára adtak) az evangéliumi olvasmány sok helyével foglalkozik. Ugyanis a nagy mennyiségű anyagból hatalmas lángot szoktak keltetni, a csekélyből pedig kicsit. Ha ugyanis (ahogy a híres bölcse mondja) az erdő fáit után lángol fel így a tűz, tanácsosabb kevesebb helyet bőszégesen elősorolni, mint sok helyen röviden tartalmatlan beszéddel átfutni.

Azután arra kell felhívni a figyelmet, hogy a magyarázat során ne tegyünk erőszakot az írott szövegen (amit sokan elkövetnek), hogy az igazi értelmet ne rontsuk meg, s ne csavarjuk ki erőszakosan, hanem azt vállaljuk fel, amit az Írás önként kínál az éber és igyekező olvasónak, és leginkább azokat a részeket válasszuk ki, amelyek nem a kíváncsiságot vagy a haszontalan tetszelgést szolgálják, hanem, amelyek a legtöbbet érik az erkölcsök nemesítésében és a bűnök szidalmazásában.

Továbbá a hitszónok azokat a gondolatokat, amelyeket a szent olvasmányból kölcsönözött, az iratok és a szent atyák más tanúságaival igyekezzen megerősíteni. Ahogy ugyanis Szent Hieronymus (Szent Jeromos) mondja: A presbiter beszédének az írással sőt kell alapulnia. Az írással helyeinek elővezetésénél pedig, úgy látszik számomra, négy dologra kell odafigyelni. Először, hogy, amennyiben lehetséges, ne legyenek túlságosan elcsépeltek és elterjedtek, és bárki számára lépten-nyomon szem előtt levők (kivéve, ha ezeket valamilyen ragyogó előadással világítjuk meg), hanem rejtettebb, kevésbé elkopott helyeket kell elővezetni. A próféták és a bölcsesség könyvei sok ilyet tartalmaznak, amelyek újdonságukkal mind a beszélők, mind a hallgatók figyelmét magukra vonják. Ezenkívül az ilyen helyek tárgyalásában meg kell tartani a mértéket, tudniillik, bármi is kerüljön a szemünk elé, ne cibáljuk mindjárt elő a lelemény örömeitől csábítva (ami nagyon sokakra jellemző), hanem a legalkalmasabbakat és a legkevésbé nyilvánvalókat válasszuk ki. Ezenkívül arra is vigyázni kell, hogy az eléggé világos vagy már bizonyított tételt ne terheljük meg szükségtelen tanúságokkal, amit egyesek inkább az emlékezőtehetségük vagy műveltségük fitogtatására tesznek, és nem azért, mert szükség van rá. Azután arra is gondosan kell figyelni, hogy azokat a gondolatokat, amelyeket a szent iratokból vagy az atyáktól átvesszünk, úgy fordítsuk, hogy őrizzük meg a tartalom hitelét és épségét, és anyanyelvünk sajátosságait szem előtt tartva adjuk vissza őket. Ne látszódjék, hogy latinból fordítottuk; tűnjék úgy, mintha eredetileg is a mi nyelvünkön fogalmaztuk volna. Sokan ugyanis ebben a dologban kétszeresen is hibáznak. Néhányan ugyanis úgy fordítják le a latin szöveget, hogy a latin beszéd kifejezőmódjait megőrizték, és így a gondolatokat megfosztják természetességüktől. Mivel ugyanis minden nyelvnek megvannak a maga kifejezőmódjai és beszédének sajátosságai, a jó fordító feladata, hogy átültesse a latin beszéd kifejezésbeli sajátosságait a másik nyelv sajátos kifejezéseire, amelyek ugyanazt a tartalmat adják vissza. Mások pedig, hogy ezt a vétséget elkerüljék, oda nem illően szónokiaskodnak, a szavak túlságos bőségében dúskálnak, és nem őrzik meg az átvett gondolatnak sem a súlyát, sem az igazságtartalmát.

Továbbá, hogy ezen a helyen a kidolgozásról mondjak valamit, nagyon is alkalmas módszer az evangéliumi olvasmány sok helyének a kifejtésére, ha azokat kérdés vagy kételkedés formájában adjuk elő. Például az evangéliumban a fia számára gyógyulást kérő királyi tisztviselő kapcsán először azt lehet kérdezni, miért nevezi ezt az Úr hitetlenségnek, amikor úgy látszik, hogy van hite annak, aki a fia számára gyógyulást kért: mert nem attól kérte a gyógyulást, akit nem hitt megváltónak. Azután azt kérdezhetjük, miért nem mondott semmi ilyesmit annak a fejedelemnek, aki hasonló módon kért gyógyulást a lánya számára, sőt tovább haladt vele, és azon az úton a hitében ingadozót jóindulatúan megerősítette; a királyi tisztviselőt azonban egyrészt erősen megszidta, másrészt pedig nem akart vele menni. Ugyanígy azt is kérdezhetjük, hogy miért akart önként, kérés nélkül bemenni a centurió házába (aki a szolgálja számára kérte az üdvösséget), a királyi tisztviselő házába azonban kérésre sem akart bemenni. Ezen kérdések mindegyikét a kételkedés módszerének alkalmazásával kell előadni. Azután pedig az ezekre adott választ kell közölni, és hasonló módon megerősíteni, és a hallgatók hasznára fordítani. Ugyanis bármi, ami a hitszónoklatban dialógus formájában hangzik el (különösen, ami éppen a kételkedéssel kelti fel a figyelmet), a kifejezés változatosságához sokat hozzátesz. Ezért Szent Chrysostomos (Aranyszájú Szent János), a lélekkel való bánásnak igen ügyes mestere, sűrű közbe kérdésekkel gyakran még az alvó hallgatót is felkeltette.

Végül arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy amikor az írás valamely tanúságát idézzük, soha ne elégedjünk meg azzal, hogy egyszerűen lefordítjuk nyelvünkre, mert sokan járnak el úgy, hogy a latin szöveget ugyanannyi szóval adják vissza anyanyelvükön. Fáradozni kell ugyanis azon, hogy az elővezetett tanúságban szereplő dolgot úgy adjuk elő, hogy a hallgatóság elgondolkozzon rajta. Ez akkor történik egyrészt, amikor kifejtjük annak a tágabb jelentését, ami egy szóban van elrejtve, másrészt, amikor kidolgozunk valamilyen metaforát. A metafora ugyanis teljes, kis helyre összevont hasonlat, és ezért ezáltal kell kifejtteni. Ekközben a röviden összefoglalt gondolatot is kiterjesztjük vagy részletezzük. Ebben segíthetnek a kiterjesztés vagy részletezés módjai (amelyeket fentebb előadtunk). Legyen itt elegendő a rövid emlékeztetés, hiszen ennek a teljes megismerését egy teljes élet igyekvése hozza meg. Ugyanis különösen ezt tesszük, amikor az egyházi irodalommal foglalkozunk. Nem elégedünk meg ugyanis a megértésükkel, hanem azt is megfontoljuk, milyen megfigyelésre méltó dolgot tartalmaznak. Ennek a figyelmeztetésnek pedig nincs helye az írások eme tanúságaiban, amelyek a nevek misztikus magyarázatához tartoznak, mint amikor azt állítjuk, hogy a víz nevével az isteni kegyelmet és bölcsességet kell jelölni, vagy a kehely nevével a bátorságot, ami valakinek jutott, vagy az olaj szavunkon a könyörületességet kell érteni. Ezen esetekben ugyanis elég a szó jelentését más módon röviden jelezni.

Ötödik fejezet

A hitszónoklás negyedik, az előzőekből kevert módja

A hitszónoklásnak van még egy negyedik, az elmondottakból összevegyített, Szent Chrysostomosnál (Aranyszájú Szent János) nagyon megszokott módja, amelynek két fő része van: az egyik az evangéliumi olvasmány magyarázatát tartalmazza, a másik a rábeszélő vagy a lebeszélő nemen alapul. Ebben a fajtában a szent férfi az erények és a bűnök közhelyeit szokta tárgyalni, és ennek során vagy az erény valamilyen gyakorlására buzdít, vagy valamely bűntől elrettent, mindkét esetben felsorolva és részletezve a jó és rossz, az alkalmas és az alkalmatlan dolgokat. Ezzel kapcsolatban nincs semmi egyedi és sajátos dolog, amit e beszédnem esetében elő kellene írni. Mivel a hitszónoklás ezen módja a két fent említettből van egyesítve, hogy mit kell tenni az egészben, könnyen meg lehet érteni a részekre vonatkozó tanításból, amelyekből összeáll. Ebben a beszédnemben mégis benne rejlik a veszély, hogy miközben mindkét résznek eleget akarunk tenni, a hitszónoklás során az indokoltnál sokkal hosszabak vagyunk. Ezt a hitszónokoknak erősen kerülniük kell, nehogy a hallgatók untatásával minden helyénvaló dolognak, amit elmondtunk, a gyümölcsét és hasznát elveszítsük, mivel az elesigázott hallgató nem figyel arra, mit mondasz, és nem maradnak kellemes emlékei arról, amiket hallott.

Ezen megállapítások után helyénvaló lesz, ha a hitszónoklás négy módját összehasonlítjuk egymással, hogy mindazok lényege, méltósága és haszna érthető legyen. A magam részéről úgy látom, hogy három főpontban lehet felidézni mindezeket, és minden mást, hogy áttekinthessük őket. Az első módot egyszerűnek lehet nevezni, mivel egy érveléssel foglalkozik mind a tanácskozó beszéd fajtájában, mind a szemléltetőben. A tanácskozóban akkor, amikor valamely erényre buzdítunk, vagy valamely bűntől elrettentünk, amit Szent Cyprianus tett a türelemről, az alázatosságról, a gyűlöletről szóló beszédeiben, és ugyanígy járt el nem ritkán a többi egyházatyája is. A szemléltetőben pedig, amikor az egész beszéd valamely szent erényeit, kitűnő tetteit és jeles csodáit hirdeti és részletezi, amit ugyanezek az egyházatyák szintén gyakran megtesznek. A második mód pedig az evangéliumi olvasmányt magyarázza. Ennek során az erkölcsös élet különböző példái és érvei kerülnek kifejtésre, ahogyan az adott helyből következik. A hitszónoklás ezen módjával a szent atyák is sűrűn éltek. Ennélfogva a hitszónoklás ezen két módja közül senkinek sem kell az egyiket úgy alkalmaznia, hogy a másikat háttérbe szorítsa, mivel a régi egyházatyák mindkettőt használták, és senki sem kifogásolhatja jogosan azt, amit az ő példájuk és tekintélyük igazol. A hitszónoklás ezen módja egyrészt a témák változatossága miatt kedvelt a hallgatók körében, másrészt hasznos, mert kapcsolódik a különféle élet-helyzetekhez, harmadrészt a hitszónok számára is igen könnyű. Ugyanis nem hiányzik belőle sem az a hat rész, amelyet korábban említettünk, sem az érvek művészi elrendezése, noha az evangéliumi olvasmány menetét és rendjét követi. Nem kíván a hitszónoktól túlságosan nagy műveltséget, mivel annyi tehetséggel mindenki rendelkezik, hogy ennek a feladatnak eleget tegyen; s nem hiányos annyira a témák készlete, hogy ne vehetne a hitszónok a kifejtés egyes részeihez valamit valahonnan, amivel azokat gazdagíthatja és megvilágíthatja. Ám a hitszónoklás ezen módja,

amennyire kedves a hallgató és könnyű a beszélő számára, annyira kevésbé tűnik hatékonynak. Ugyanis a dolgok részletezése és a hevesebb érzelmek az érvekkel már bizonyított ügyet követik, és annál erősebbek (ahogy korábban mondtuk), minél hosszabb és erősebb a bizonyítás. Az ilyen bizonyítások pedig az evangéliumok magyarázata során nem lehetnek hosszabbak, mert akinek sok (és ráadásul egymástól különböző) dolgot kell egyetlen óra alatt tárgyalnia, egy dolognál nem időzhet el sokáig, és ezért a rövid és üres bizonyítás nem képes nagy erejű érzelmeket felkelteni. Vedd még hozzá, hogy a beszéd hevét és lendületét (amin a beszéd csaknem teljes ereje alapul) sűrűn mérsékelni kell és meg kell szakítani. Valahányszor ugyanis az egyik témáról egy másik nagyon eltérő témára térünk át, annyiszor kell annak a lendületnek lelassulnia és megszakadnia. Senki sem ura annyira a saját érzéseinek, hogy egyszerűen elfeledkezzen azokról az érzelmekről, amelyek eddig magukkal ragadtak, és rögtön áthangolódjon valami újra, amit egy más természetű dolog kíván meg.

Továbbá, amikor egy témát tárgyalunk az egész hitszónoklatban, mint amikor az ellenségeink iránti szeretetre, az alamizsnálkodás, az alázatosság, a szeretet, a türelem gyakorlására buzdítunk, lángolóbb lehet a beszéd, mivel az érvek változatos sokasága az érzelmek felkeltésére több anyagot nyújt. Ennek az ügynek a tárgyalása mégis nehezebb. Először is, mert a hitszónoktól nagyobb beszédképességet, több gondolatot kíván meg, hogy az egyetlen téma tárgyalásából adódó unalmat a dolgok változatosságával és bőségével elkerülhesse. Ez tehát az első dolog ennél a feladatnál, amire különös gondot kell fordítani. A következő pedig (és nem tudom, hogy sokkal nagyobb-e), hogy a beszéd többi részét, vagyis a bevezetést, a felosztást, a cáfolást és a befejezést a bizonyításhoz (amelyen az ügy egész ereje alapul) kell illeszteni és igazítani. Az ilyen beszéd ugyanis olyan, mint egy tökéletes test, ami a saját részeiből, azaz tagjaiból van összerakva, amelyek mindegyikének mint egy test részének egymással össze kell függenie és egymásnak kölcsönösen meg kell felelnie. Ez a fáradság mégis kifizetődik abból a meggondolásból, amit mondtunk, hogy az ilyen beszéd erőteljesebb, és alkalmasabb a lelkek megindítására.

Ha valaki azt kérdezné tőlem, hogy a hitszónoklás ezen módjai közül melyiket kell a leginkább követnünk (noha nem vagyok olyan, aki ezt a döntést magamnak követelhetném), mégis szerény tehetségem szerint néhány szóban jelezni fogom, hogy mi a véleményem. Nem értek egyet azokkal, akik a hitszónoklásnak csak egyetlen formáját követik, és úgy döntenek, hogy amit egyszer tesznek, azt mindig úgy kell tenniük. Tehát megfelelőbbnek látszik, hogy a dolgok természete és méltósága szerint, vagy a hallgatók számára való hasznosság vagy szükségesség szerint, egyszer a hitszónoklás egyik, máskor a másik fajtáját használjuk. Néha ugyanis az egész hitszónoklat az evangéliumi olvasmány magyarázatáról fog szólni, máskor pedig egy dolgot tárgyal a lebeszélő vagy a szemléltető beszédnem során. Az unalmat pedig, amely úgy látszik, hogy egy téma tárgyalása során keletkezhet, azon a módon fogjuk elkerülni, ha ugyanarról a dologról különböző kérdéseket fejtünk ki. Például, ha a szeretetről beszélünk, az első rész a szeretet dicséretéről és ajánlásáról, a második azokról a dolgokról fog értekezni, amelyek a szeretet gyakorlásában segítenek, a harmadik pedig a szeretet különös akadályairól (amelyeket el kell távolítani). Ugyanígy az alázatosságról akarván beszélni a hitszónok ugyanezen részeket fogja tárgyalni, és ugyanígy az igaz alázatosság különböző fokozatairól és jeleiről fog értekezni. Ugyanezen a

módon lehet a beszéd erényéről is elmélkedni. Ehhez érvként még azt is hozzá lehet fűzni, hogy a léleknek az imádkozásra való felkészítéséről és a különböző erényekről, vagyis a hitről, az alázatosságról, az odaadásról, a böjtölésről és a könnyőületességről is (amelyek a hatásos beszédet támogatják és segítik) lehet beszédet tartani. Tehát ugyanannak a témának ezen sokszoros változatosságával lehet az unalmat és a eső-mört elkerülni. Ezt a véleményemet pedig a szent atyák tekintélyével tudom megvédeni, akiknél világosan látjuk, hogy a hitszónoklás mindkét nemét használják, de módjai között számomra mégis a negyedik (amelyet kicsit korábban mutattunk be) látszik a legmegfelelőbbnek. Ugyanis elbeszéli az evangéliumi olvasmányt is, és azután valamilyen érvert is végigkövet. Úgy látom pedig, hogy a hitszónoklás ezen módja (ahogy korábban mondtam) tetszett a legnagyobb hitszónoknak, Szent Chrysostomosnak (Aranyszájú Szent Jánosnak). Ezzel tehát gyakrabban, más fajtákkal pedig mind a tárgy természete és körülményei, mind a beszélő képessége és tehetsége szerint lehet élni. Ugyanis nem illik minden tehetséghez vagy minden érvhez ugyanaz a tárgyalásmód.

Hatodik fejezet

A hitszónoklat tanító beszédneme

Van a hitszónoklatoknak egy másik neme is, amelyet tanítónak (didascalicum) neveznek, mert inkább a tanítás, mint a megindítás kedvéért alkalmazzák. Mégis valamely különös megfontolásból előfordulhat (különösen a hitszónoklat olyan részeiben, amelyek ezt kívánják), amikor a népet nemcsak megindítani, de tanítani is kell. Ez az eset az, amikor valamely téma teljes ismeretét és tudását át akarjuk adni.

Ebben a nemből ugyanazt a sorrendet kell megőrizni: először megmutatjuk, hogy mi a téma, azután, hogy milyen jellegű, vagyis milyen tulajdonságokkal és sajátosságokkal rendelkezik. Utána ennek okait és következményeit, és végül ennek részait tárjuk fel a felosztás segítségével. Így a kegyelem természetével akarván foglalkozni a hitszónok először megkérdezi, hogy mi a kegyelem, másodszor, hogy milyen tulajdonságai vannak, utána ennek a különös okait és következményeit, amelyek az igaz férfi lelkében rejlenek, és végül a kegyelem részait fogja felsorolni és tárgyalni a különböző kegyelmek említésével. Ezek példáival tele vannak Szent Tamásnak és a többi teológusnak a művei. Arisztotelész pedig egy másik, ettől nem nagyon eltérő módszert ad át. Azt tanítja ugyanis, hogy először bizonyítsuk a dolog létezését, azután, hogy mi az, később, hogy milyen, végül, hogy miért ilyen. Mivel ebben a sorrendben bármely témát igen megfelelően tárgyalnak, nem kétséges, hogy a tanítás legalkalmasabb sorrendjéről az adott témának a kifejtése során kell döntenet. Azonban nem lesz szükséges mindezeket végigkövetni, ha a téma egy vagy több dologból áll össze. Ebbe a négy fokozatba illeszkedik be minden, amit bármilyen témában kérdezni lehet. Ezzel a módszerrel ugyanis egyrészt a jelenségek következményei, másrészt az okai egyaránt kifejtésre kerülnek, s ezek megismerése tudást szül. Tehát bármely erény tárgyalása során ilyen módon magyarázzák először is, hogy vajon az

előadott érény szükséges-e az emberi tökéletességhez vagy sem. Ezt arra a kérdésre vezetik vissza, hogy vajon a dolog létezik-e. Azután, hogy vajon mi az objektív s mi a szubjektív anyaga, ami a természetének kérdéséhez tartozik. Azután, hogy melyek az érény sajátosságai és feltételei, ami különösen a minőség kérdésére vonatkozik. Végül, hogy hogyan követhetjük azt. Ez a negyedik kérdésből származik, amiben az érények okairól és akadályairól van szó. Így tehát mindazt, amit egy téma kapcsán tárgyalnak, ebből a négy fokozatból vezetik le, és csaknem ugyanabban a sorrendben tárgyalják.

A hitszónoknak mégis ezen tárgyalás során emlékeznie kell arra, hogy milyen jelentős a különbség a tanító és a hitszónok között. Az iskolában a tanító ugyanis csak tanítani és az értelmet kiművelni igyekszik, a hitszónoknak pedig az akaratot is meg kell indítania, és lángra kell lobbantania a törekvést is az istenfélelemre és az igazságosságra, és ezért arra fog törekedni, hogy (amennyire lehetséges) mindent erre a célra irányítson és ennek rendeljen alá.

Hetedik fejezet

Az elrendezés

Eddig az érvek feltalálásáról beszéltünk; hátravan még, hogy röviden szóljunk ezek sorrendjéről és elrendezéséről. A sorrend tehát (ami ide tartozik) az érveknek a meggyőzésre alkalmas elrendezése. Mindenki jól látja, hogy ez mennyire szükséges a beszélő számára. Ahogyan ugyanis nem elegendő a ház felépítéséhez, hogy a köveket és a többi anyagot egy halomba összehordjuk, ha azok elrendezését és elhelyezését nem bízuk a mesterekre; ahogyan a katonák sem alkalmasak a hadviselésre, bármennyire is hátrak és erősek, ha nem veszik fel egy tapasztalt vezér céltudatossága segítségével egy hadsereg formáját; így csoportosulnak az érvek is a ránk maradt helyekről egybegyűjtve, és nem megfelelőek a cél elérésére, ha nem a meggyőzésre alkalmasan helyezzük el és rendezzük el őket. Hiszen a megzavarodott hadseregek saját maguk akadályai, és a helyükről könnyen kimozduló végtagok is elvesztik azt a hasznót, ami a céljuk lenne. Így az eme érényt nélkülöző beszéd szükségszerűen zavaros lesz, irányító nélkül szétfolyik, és nem áll össze egységes egésszé, sok dolgot megismétel, sok dolgot mellőz, mintha éjszaka ismeretlen tájon bolyongana, a kezdet és a végpont kijelölése nélkül inkább az esetlegességet, mint a tervszerűséget követi.

Az elrendezés legfőbb sorrendje tehát az, amikor azt az előírást követjük, amit kicsit korábban előadtunk, vagyis hogy bevezetést, elbeszélést, felosztást, bizonyítást, cáfolást, befejezést használunk, és ezt a sorrendet követjük a beszéd során, ahogyan korábban előírtuk. Ugyanígy a mesterség tanítása alapján nemcsak a teljes ügyeket, hanem az egyes érveléseket is elrendezzük a beszéd egészében, ahogyan a második könyvben tanítottuk, vagyis, a téma bemutatását, az indoklást, az indoklás bizonyítását, a mesteri előadást és az összefoglalást. Tehát ez a kettős elrendezés: az

egyik végig a beszéd folyamán, a másik az érvelések során a mesterség tanítása alapján előrehaladva.

Az érvelések bizonyításában és cáfolásában pedig a következő elrendezést illik megtartani: a legszilárdabb érveléseket az ügy elején és végén kell elhelyezni, a közepeseket, a beszéd szempontjából nem hasznosakat és a bizonyításhoz nem szükségeseket (amelyeket, ha külön és egyesével adnak elő, gyengék, ám a többiekkel összekapcsolva erősek és hihetőek) az igazán meggyőzőek közé kell tenni, és középen kell elhelyezni. A téma előadása után ugyanis a hallgató lelke rögtön arra vár, hogy mi alapján lehet az ügyet bizonyítani. Ezért azonnal valamilyen erős érvelést kell elővezetni, és mivel a legfrissebben elmondott dolog könnyen megmarad az emlékezetben, hasznos, hogy valamilyen friss, jól megerősített érvelést hagyjunk hátra a hallgatók lelkében, amikor a beszédet befejezzük.

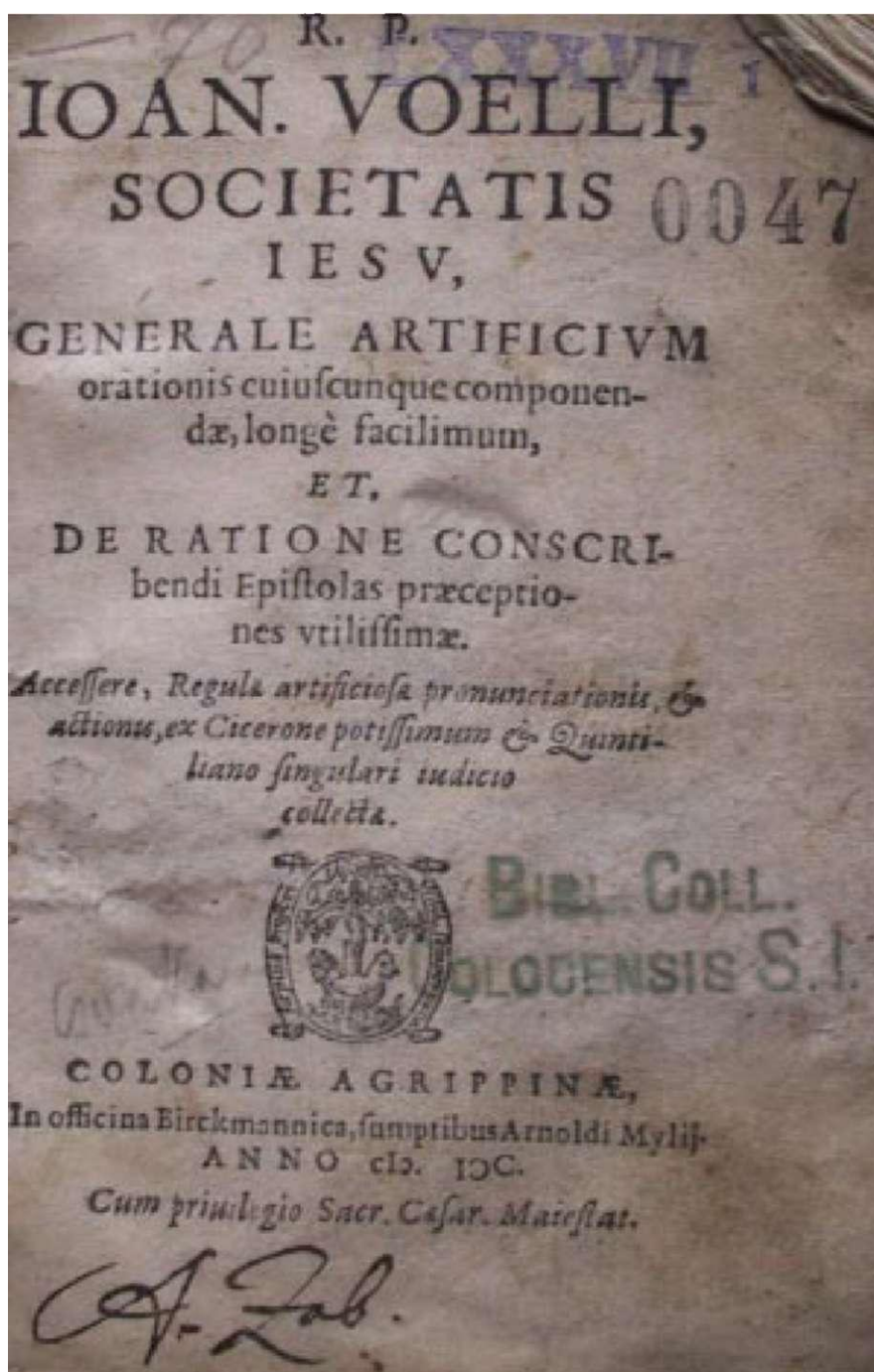
Van a tanításnak még egy másik sorrendje is, amit a beszéd bármely nemében meg kell tartani. Először ugyanis az első helyen azokat a dolgokat kell tárgyalnunk, amelyek vagy szükségesek az azt követőek megértéséhez, vagy erősebb fényt vetnek rájuk. Ezenkívül mindig a szokásosabbaktól a kevésbé szokásosak felé, a nemtől a faj felé, a könnyebhektől a nehezebbek felé, az ismertebhektől a kevésbé ismertek felé kell haladni. Így a következményektől azok okai felé, az érzékelés által megismertektől az értelem által beláthatók felé törekszünk, mert ezek számunkra, ahogyan egyre közelebbiek és megszokottabbak, úgy annál ismertebbek. Ezen a módon ugyanis (ahogy az apostol mondja) Isten láthatatlan dolgai a világ teremtésétől kezdve azon dolgok segítségével, amelyek megtörténtek, megértve válnak láthatóvá, az ő örökkévaló erénye és istensége is. Eddig előadtuk a feltalálás és az elrendezés kapcsán szinte összekapcsolva azokat a dolgokat, amelyeket szükségesnek láttunk átadni. Most a kifejezésre térünk át (ami ennek a mesterségnek egy sajátos része).

Fordította: *Szűgyédi Gabriella*

JOHANNES VOELLUS



A szónoklás általános elmélete



Johannes Voellus művének címlapja (Köln, 1600) a kalocsai jezsuita rendház possessorbejegyzésével

XI. FEJEZET

A KÉRDÉSEK, TÉMÁK ÉS ÉRVEK ELRENDEZÉSE A BESZÉDBEN

Minthogy egyrészt több fontos kérdést kell ugyanabban a beszédben tárgyalni, másrészt ezek tárgyalása során több érvre van szükség, és ezekhez a megindítás érdekében igen gyakran társulnak bővítések; ezek közül többet fogunk úgy érinteni, ahogy az elrendezésben a saját rendszerünknek a felépítése megköveteli.* Ugyanis sok haszna van, ha a kérdéseket egy bizonyos rend szerint osztják fel, és a szónok ennek megfelelően tárgyalja, mivel többnyire az történik, hogy az egyiknek ismerete egy másiknak az ismeretétől függ. Ezért van az, hogy homályossá teszi a beszédet az, aki nem azt a megelőző témát tárgyalja, aminek a kifejtése megvilágosítja a következő részt. Ugyanis egyfelől sok egyéb eredményezi az áttekinthetőséget, másfelől pedig a rend teszi világossá, hogy miről beszélünk. Ezért bármiről is legyen szó, a szónok a beszédét úgy rendezze el, hogy azokat a kérdéseket vegye előre, amikről szándékában áll beszélni, ezáltal a hallgatóság lássa, hogy a következőket könnyen meg fogja érteni. A többivel ezután folytassa. Máskülönben a sorrendet bárkinek a véleménye szerint szabad lesz kialakítani. A kérdéseknek erről az elrendezéséről sok ragyogó fejtegetést hagyott hátra Rudolphus (*De inventione dialectica*, lib. 3, cap. 12); ebből a forrásból mindenki annyit mértsen, amennyit csak lehetséges.¹

Következő az érvek elhelyezése, amiről azt lehet röviden előadni, amit M. Tullius tanít a *Szónokban* (De orat. 50): a legerősebb érveket részint beszédének elején, részint a végén helyezze el a szónok, míg a gyöngébbeket a beszéd közepébe szője. Aki erről többet kíván tudni, az Cicerónak és másoknak a szónoklattani könyveit olvassa, de ne mellőzze Rudolphust a 3. könyv 13. fejezetében, ahol ezzel kapcsolatban az érvelést (*argumentatio*) tárgyalja.

Következik az érvelés rendje, amely kétféle: ugyanis vagy magukban az érvelésekben, vagy az érvelés részeinek az elrendezésében mutatkozik meg. Az előbbi szabályról azt lehet röviden elmondani, hogy olyan sorrendben kell az érvelést előadni, ahogyan elmondtuk az érvek elhelyezését. A másodikról már több szabályt kell átadni, előrehaladva a teljes anyag kifejtésében, de néhányat itt kell megfelelően tárgyal-

* Fordításunk a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár 720 730 jelzetű, *Generale artificium orationis cuiuscunque componendaendae, longe facilitum et de ratione conscribendi Epistolas praeceptiones utilissimae ... ex Cicerone potissimum et Quintiliano singulari iudicio collectae, sumptibus Arnoldi Mylii, Coloniae Agrippinae, 1600* című példánya alapján készült. Az eredetileg margón lévő rövidítéseket változatlan formával a szövegben zárójelben közöljük. A Cicero-idézetekhez a *Válogatott művek* (Bp., 1987, szerk. Havas László) Kárpáthy Csilla által készített műfordításait használtuk fel.

¹ Rudolphus Agricóláról bővebben e kötet utószava ad tájékoztatást.

ni. Ugyanis bármilyen is az érvelés részeinek a sorrendje, amit fentebb előadtunk, azt kell tartani a szerkesztés során, úgyhogy mindegyik érvelés kifejtésében az alaptétel (*propositio*) legyen az első a bizonyítással; második legyen a feltétel (*assumptio*), ezt kövesse a bizonyítása. Az utolsó helyet foglalja el a következtetés (*conclusio*). Úgy vélem, kezdetben ezt a sorrendet kell követniük a tanulóknak, amíg valamennyire előre nem haladnak a tudományokban, és kicsit okosabbak nem lesznek, mivel mégiscsak az egyformaság szüli a csömört, el kell ugyanis kerülni, hogy mindig ugyanúgy szólaljunk meg, ezért szorgalmasan kell az érvelés változatosságának a szabályait szem előtt tartani. Erről már fentebb mondtuk, hogy Cicerótól származnak (cap. 4, valamint Rudolphus lib. 3, cap. 14 és 15), mi pedig másutt igen részletesen foglalkozunk velük. Nehogy pedig bárki is hiányát érezze a mi gondosságunknak a tárgy előadásában, ebből a szabályból be fogunk mutatni valamit, mintha a többit előlegeznénk meg. Ugyanis a megerősítés (*confirmatio*) lényegét ebben a beszédben, ami a tudományokról szól, a feltételből a maga módján lehet levezetni, amit vagy a következtetés, vagy az alaptétel követ a bizonyításával; ámbár valamelyik feltételnek a bizonyítását el lehet hagyni, mivel egyáltalán nincs szükség mindent érveléssel erősíteni. Sőt, valamely fölrételt megelőzhet a bizonyítás, vagy közbe lehet vetni úgy, hogy a bizonyítás egy része megelőzze, másik része pedig utána következzen. Az is megtörténhet, hogy az összegzés (*complexio*) követeli magának az első helyet, a feltétel a másodikat, az alaptétel az utolsót. Bár a józan belátás, mint mindenütt, itt is önmérsékletre intheti az okos és előrelátó szónokot, ugyanis a hasonlók közül többnyire az egyik vagy másik részt tetszés szerint előre veheted, és nincs különbség; mégis vakmerőségre és ostobaságra vall az érvelés részeinek a megfelelő sorrendjét a beszéd során figyelmen kívül hagyni. Tehát azt a szabályt, ami a kérdések elrendezésére vonatkozik, úgy kell érteni, hogy azt végre-valahára itt kell alkalmazni, különösen, ha az maga a feltétel. Egyszóval, mindent, amit a bizonyításhoz használnak vagy ami bizonyít, kérdésnek neveznek. Cicero beszédeiben az érvelésnek az efféle változatosságát kinek-kinek szem előtt kell tartania. Valójában azt a keveset is, amit elmondtunk, és a változatos érvelésnek más szabályait is M. Tulliusnak az imént idézett művéből vettük. Csak azt az egyet akarom röviden érinteni, aminek a használatát a tanulók nem fogják maguktól eléggé megérteni, csak ha valamely példával tanulják, amit Cicero a *Szónoki felosztások*ban többek közt az érvelés díszítésének a szabályaként kötelezőnek és kívánatosnak mond.² Vegyük tehát példának okáért a fentebbi elmélkedésnek (*ratioinatio*) a lényegét, ami egyszerű és parancsoló módon így szól:

Tehát a tudományok tanulását szorgalmasan fel kell karolni.

Ezt parancsoló módon rendszerint így kell kifejezni:

Az ifjúság tehát felkarolta a tudományok tanulását, így ti is szorgalmasan adjátok magatokat a széptudományokra.

Kívánnással pedig az érv megismétlésével ilyen módon:

Törekvő ifjak, bárcsak törekvőbbben karolnánk fel a tudományokat, amelyekkel természetünknek azt a részét művelnénk, ami miatt Istenhez hasonlónak mondanak minket.

² A Kr. e. 54 körül írt *Partitiones oratoriae* című fejtegetésről van szó.

Ebből könnyen meg lehet érteni, hogy miképpen kell használnunk a változatosság elérése érdekében más díszítményeket, amelyeket M. Tullius futólag mutatott be. Így lesz az, hogy miközben a beszéd egészében kell törekedni a következtetésre, ezzel a változatossággal könnyen el lehet kerülni az unalmat, és a beszédet fokozottabban lehet díszíteni. A mértékletes változatosságnak ez a módja az érvelés más részébe is eshet. Ha valaki készíttetést érez arra, hogy megnézze mindazt, amit Rudolphus az elrendezésről a *De inventione dialectica* 3. könyvében leírt, kezdje annak a könyvnek a 6. fejezetétől, fussa át a következőket a 11. fejezetig. Mint fentebb említettük, szerintünk erről a témáról ezek a legfontosabb tudnivalók; leginkább a tizedik fejezet, amiben a szónoki elbeszélés elrendezéséről szó van.

XII. FEJEZET

A BŐVÍTÉS, A MEGINDÍTÁS ÉS EZEK ELRENDEZÉSE

Hátravannak a bővítések, amelyek megindítanak, ezeknek kell röviden nyilvánvalóvá tenni az illendő helyüket a beszédben. Mert az is az elrendezés módjához tartozik, amiről most szólnunk. Mivel tehát, ahogyan Antonius³ mondja a *Szónokról* 2. könyvében: az embereket a mi véleményünkről három dologgal győzhetjük meg: tanítással, megnyeréssel vagy megindítással. E három tényező közül egyet kell nekünk előtérbe helyeznünk, hogy látszódjon, semmi mást nem akarunk, csak tanítani; ezt célozzák, amiket eddig az elrendezéséről mondtunk. A másik kettő, amiről most csak röviden kell szólnunk, olyan legyen, mint testben a vér: egész beszédünkben mindenhol áradjon szét. Szükséges ugyanis, hogy a beszéd fő része, és a többi része is, jelentékeny mértékben rendelkezze ezzel az erővel, hogy azoknak az értelmét, akik hallgatják, képes legyen szenvedélyben megtartani. De a beszéd azon részeiben is, amelyekben semmit sem magyaráznak meg érveléssel, rábeszéléssel és megindítással, ezek mégis többet használnak, ámbár leginkább jellemző helyük a bevezetésben és a befejezésben van. A lelkek megindítása végett mégis gyakran hasznos eltérni attól, amit előrebocsátasz, és ami szerint haladsz a beszédben. Így gyakran adódik hely a lelkeket megindító kitérésre az elbeszélés (*narratio*) kifejtésében, vagy a mi megerősítő érvelésünkben, a cáfoló ellenvéleményben, vagy mindkét, vagy akár valamennyi helyen. Ha az úgynevezett megvan a méltósága és lehetősége, ezt a dolgot jól meg lehet oldani. Ezek a kérdések szolgálnak a fontosabb és jelentősebb dolgok felnagyítására és díszítésére, és sok módot adnak az efféle kitérésre, úgyhogy szabad élni azokkal a közhelyekkel, amelyek a hallgatók lelkesedését vagy felkeltik, vagy

³ Marcus Antonius (Kr. e. 143–87) híres római politikai szónok, konzul és cenzor. Cicero őt tette meg *De oratore* e. dialógusában a fiktív vita egyik résztvevőjének, Voellus itt az ő szájába adott szavakat idézi. Az eredetiben a margón itt elmosódott a rövidítés, valójában CICERO *De oratore* 2, 28, 121.

lecsendesítik. Ide tartozik az, amit M. Tullius írt a *Szónokról* (De orat. 127) ezekkel a szavakkal: *Semmi sincs, amit a dolgok nagytáásával, vagy ellenkezőleg, kicsinyítésével nem érhetne el a szónoki beszéd. Élni kell velük az érvelés közepette is, valahányszor csak alkalom nyílik a tények felnagyítására vagy kisebbitésére, szinte szüntelenül végig az egész beszéd folyamán.* De hadd hagyjam el azt, amit ő erről a *Felosztásokban* és a *Szónokról* írt művének 3. könyvében előadott, ugyanis ezeket máshol fogjuk tárgyalni, nem mellőzhetem viszont azt, amit a *Brutusban* ugyanő írt, mert ezt az eljárást igen jól megvilágítja. Ugyanis ebben a könyvben (De orat. 32) Sergius Galbáról szólva írja: Elsőként a latínok közül ő tárgyalta a szónoknak a sajátos és mintegy hivatalos munkáját (azaz kötelességét), hogy a tárgytól való kitéréssel éljen a díszítés érdekében, hogy gyönyörködtessen és megindítsa a lelkeket, hogy felnagyítsa a témát, hogy részvétet keltsen vagy közhelyekkel éljen. E szavak alapján úgy látszik, hogy több módja van a kitérésnek és a bővítésnek, mint amennyi akár a megnyeréshez és gyönyörködtetéshez, akár a megindításhoz és feltüzeléshez feltétlenül szükséges. Mégis azt kell elfogadni, hogy ez is tartalmazza a szónoknak azt a két kötelességét, amiről fentebb szoltunk. Ugyanis a tárgytól eltérni, amennyiben a díszítés miatt van, a szónoki kötelesség második részéhez tartozik, ha a buzdítás miatt van, a harmadikhoz. A dolog felnagyítása vagy a megnyerést célozza, vagy a megindítást. A részvét felkeltése felindulással jár. Éppen közhelyekkel élni a szónok feladata, de közhelyekkel a szónok vagy a díszítés és gyönyörködtetés, vagy a feltüzelés miatt él. Másrészt minden keresztény szónoknak (*orator Christianus*), de különösen az egyházi szónoknak (*orator ecclesiasticus*) szükséges, hogy teljes mértékben éljen az érzelmekkel, és hogy úgy tüzelje fel a lelkeket, mint ügyük előadásában a régi szónokok; a megindítás ezeknek bizonyosan nem illetett ügyükhöz, mivel ezzel többnyire megzavarták a józan ítélőképességet. Hasonló ügyekben a keresztényeknek sem felel ez meg, csak esetleg akkor, ha a legbizonyosabb igazság vagy a keresztény vallásnak a nyilvánvaló haszna forog veszélyben az emberek gonoszsága miatt. Viszont az egyházi szónoknak leginkább ez a feladata: neki nem elegendő a dolgok igazságát felmutatnia, hanem a hallgatóság lelkét az örök boldogság vágyára kell ragadtatnia, majd a bűnben ferengőket kiemelnie, az erőtleneket az Úr útján buzdítani, a keresztény kötelességek minden fajtájára ösztönöznie. Összegezve: Isten szeretetével kell a jelen lévő emberek lelkét felgyújtani, a régi szokásával nem az emberek elleni, hanem a vétkek elleni gyűlöletet kell ösztönözni. De hogy tárgyunkhoz visszatérjünk: abból, amit elmondtunk, eléggé nyilvánvaló, hogy hol szükséges felkelteni az érzelmeket, úgy, hogy a dolog lényege mégis legyen világosabb, mint a kitűzött témához alkalmazott szabályok. Mellőzzük most a bevezetést és a befejezést, amit leginkább uralhatnak a bővítések, és beszéljünk a megerősítésről. Ugyanis az elmélkedés elején, az alaptétel bizonyításánál, vagy még inkább az egésznek az összegzése után szabad kitérést alkalmazni olyan céllal, hogy bővebben szóljunk azok ellen, akik inkább akarják követni a test ápolására szolgáló dolgokat, mintsem a lélek gondozására irányulóakat. Így, miközben leginkább a test gondozására törekszenek, az életnek a vadállati szokásait szorgalmazzák. Ezt a bővítést valóban gazdagon lehet díszíteni és kifejezni. Mégis ügyelni kell arra, hogy ezekkel szemben ne a gyűlölet vagy harag, hanem inkább a szájalom érzését keltse fel. Amit pedig erről az elmélkedésről mondunk, azt más esetben is meg kell fontolni, amennyiben a feltétel megerősítése után nyilvánvalóvá válik, hogy ez a dolog lehet-

séges (ha a tárgy nyújtja a bővítés anyagát). Sőt, ezt a szabályt az érvelés más fajtájára is alkalmazni kell. Bármikor be lehet illeszteni a beszédbe mind a leírásokat, mind az elbeszéléseket és a kitérések más fajtáit is, egyrészt a díszítés, másrészt a gyönyörködtetés miatt, de el is hagyhatók, ha úgy hozza a tárgy. Arra az egyre kell csak ügyelni, hogy ne essünk túlzásba, és ne hogy olyat mondjunk, ami hosszúsággal terheli az olvasót ahelyett, hogy derűsebbé tenné. A kitűzött kérdés, ami a tudományról szól, megenged mind gyönyörű leírásokat, mind elbeszéléseket. Ugyanis az érvelés elején az alaptétel bizonyításakor a beszélő számára megfelelő hely adódik a kitérőre, például a régi görögök iskoláinak a leírásához, amelyekben a tehetségükre és tudományukra nézve kiváló férfiak a tudományok gyakorlásával művelték lelküket. Ezeknek a példáit kell az elmélkedés alaptételének megvilágításához gazdagon előadni. Más elmélkedéshez is remekül illik az elbeszelés: amikor kifejtjük az indiai nép államának a kiválóságát, mert az többek között a jól és boldogan irányított államra vonatkozik. Aki ezt látja, megérti, hogy szükséges az Akadémia, ahol az ifjúságot beavatják a széptudományokba, mivel az ilyen gyakorlások tiszteletre méltóak, az állam számára gyümölcsözők és fölöttébb szükségesek. Itt kell az iskolákat számba venni, és az akadémiai szokásokat leírni. E téma teljes történetéhez pedig azoknak a könyveit után kell nyúlni, akik az indiai dolgokat nemrég írásba foglalták. Egyébként aki az érzelmekről többet akar tudni, olvassa M. Tullius (in 2. De orat. c. 178–216) és Arisztotelész (in 2. ad The.)⁴ és olvassa – mondom – Rudolphus Agricolát (lib. 3 de Inventionem dial. c. 1 ad cap. 6), aki az érzelmek mindkét fajtájáról szépen és hosszasan értekezett. De mindazt, ami ezekből és másokból erről írva van, Krisztus törvénye irányítja.

XIII. FEJEZET

A SZEMLÉLTETŐ NEM NÉHÁNY SAJÁTOS VONÁSA⁵

Mármost a díszítésekben kell néhány sajátos vonást megfigyelni. Ezekben a biztos állításokat vagy a biztosként előadottakat nagyítják fel és díszítik, nem a kétségeket bizonyítják, amiből az következik, hogy ezek bővítésből állnak, és nem érvelésből, ahogy Cicero tanítja a *Szónoki felosztásokban* (Sect. 71), ha csak nem valami olyanról van szó, ami hihetetlennek tűnhet, vagy amiről azt gondolják, hogy más találta ki, ahogy Arisztotelész tanítja (*Theod.* 3. könyv 17. fejj., röviddel a kezdés után, vagy a 27. fejj. elején). Kivételt jelentenek a leírások is, mindazok, amelyeket tudós férfiak állítottak össze a tanításról, és más effélék, amelyekben senki sem vitatja,

⁴ Utalás a *Theodekteia* című, sokat vitatott retorikára. Ezt Arisztotelész saját művének vallotta (*Retorika* 1410 b), mások szerint barátja, a Phaselisből származó Theodektész logographosz (törvényszéki beszédkészítő) írta. Abban megegyeznek a vélemények, hogy még a Lykeion megnyitása előtt keletkezett, Arisztotelész legkorábbi retorikai kurzusainak idején. Erről bővebben: *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, Bd. XII/1, Stuttgart, 2002, 311.

⁵ Természetesen a *genus demonstrativum*ról van szó.

hogy szerzőik a kétséges dolgokat bizonyítják és érvelnek, még ha érveik csupán csak a díszítéshez tartoznak is (De orat. 37). De mivel ugyanott M. Tullius mondja, hogy az ilyen beszédekben a tényeket is el kell mondani, világos, hogy ezekben ugyancsak helye van az elbeszélésnek; ebben a fajtában az egész megerősítés elbeszélésből és bővítésből áll. Mivel ez a tudatlanabbak számára homályosnak tűnik, miután elhagytam több olyan dolgot, amit a *Felosztásoknak* ebből a könyvéből és máshonnan kell előkeresni a szemléltető nemről, arra fogok törekedni, hogy érthetően beszéljek, mivel a dicséretnek a legnagyobb jelentősége ebben az egy dologban van. Tehát az az érvényes és bizonyos, hogy a szemléltető nemből az előbb említett írásokon kívül a szónokok mindig is használták a bővítést, ritkábban az érvet és az érvelést. Az ilyen bővítéseket pedig vagy a személyek, vagy a dolgok nagyszerűbb díszítésére és magasztalására alkalmazták. De mivel a dicséret vagy a feddés (*vituperatio*) a derék vagy a hitvány emberekkel, különösen pedig a lelki javakkal és erényekkel kapcsolatos, a dicsérőnek meg kell ismernie annak az életét, akinek a dicséretére vállalkozott, ami alapján gyűjtse össze azért a díszítés és felnagyítás céljából a rendelkezésére álló anyagból annak az embernek az egyes döntéseit, mondásait és dicséretes tetteit, vagyis azt, amit erényesen kinyilvánított, mondott vagy cselekedett, ahogyan a *Felosztásokban* van (Part. 82), vagy ami biztosan kiváló és dicséretes. Ezek közül pedig azt az egyet kell röviden kifejtetni és elmondani, amit az erények sajátos fajtájához soroltunk. Ezért írta M. Tullius, hogy ezt a beszédnemet a cselekedeteknek az elmesélésével kell megalkotni, és ezekhez kell hozzáadni a bővítést. De a *Felosztásoknak* az általam kijelölt megelőző helye arra tanít, hogy hasonlóképpen kell elmesélni a döntéseket és a mondásokat is, nem csak a tetteket. Mivel tehát ebben a díszítésben szemléletesen kell megjeleníteni, amit bővíteni akarunk, így az elbeszélés nem lesz díztelen, nehogy úgy tűnjék, hogy pusztán történetet szövíünk (Part. 12). Ezért az elejétől a végéig úgy kell előrehaladni, hogy valami döntést, mondást vagy tettet adsz elő röviden (az előadás rövidsége olykor négy vagy öt kis sorból, általában egy vagy két sorból, igen gyakran pedig ennél is kevesebb szóból áll, bár olykor vannak hosszabb elbeszélések is) és ahhoz egy vagy több bővítést fűzöl, majd hozzáilleszted egy másik döntés, mondás vagy tett további elbeszélését, majd ezt is úgy bővíted, mint azelőtt, majd nyomban egy másikra térsz át ezután. Ez az eljárás sokkal szórakoztatóbb lesz, ha egyszer hosszabb elbeszéléseket, máskor rövidebb bővítéseket vegyítesz. Cicerónál a dicséretre a példa a Manilius-törvény érdekében mondott beszédből hozható, amely bár a szemléltető nemhez tartozik, az a része, melyben Pompeiust dicséri, mégis a díszítéshez sorolható. Feddés van a 2. filippikában, melyben tekintet nélkül a cáfolásra, biztos, hogy érveket hoz fel. Ez pedig teljesen érthető ezeknek a beszédeknek az általunk kifejtett műfogásaiból. Ugyanis túl hosszú volna ezen a helyen mindegyiknek utána menni. Itt elég azt megérteni, hogy a 2. filippikában az időrendet kell szem előtt tartani, a Manilius-törvény érdekében mondott beszédben pedig az egész dicséretet az egyéni erények fajtáira kell visszavezetni.⁶ De nem kell úgy gondolni, hogy

⁶ Cicerónak *Pro lege Manilia* című beszédét (Kr. e. 66) úgy tartja számon a retorikatörténet, mint szónoki tehetségének első, de már teljes vértetben megmutatkozó teljesítményét. A szónok Antoniust vádoló 14 szónoklata (*Philippicae*) a szabadság eszméjének magasztalása.

a többi döntés, mondás vagy tett elbeszélése szükséges a bővítéshez: nem mindé. Ugyanis olykor egyetlen beszédben akár egyetlen híres cselekedet rövid említése is gazdagon képes díszíteni, mint M. Tullius a Marcellus érdekében tartott beszédében Caesarnak egyetlen kegyes cselekedete, azaz amikor Marcellusnak megbocsátott és kegyelmet adott, amit a megerősítésben csodálatos dicsérrettel, változatosan bővítve ékesített. Ugyanis a cáfolatban bizonyítást és érveket használt. Mindezt pedig e beszéd műfogásainak a magyarázatában fogjuk bemutatni. Visszatérése után Róma polgáraihoz intézett beszédében is egészen javai visszaszerzésének a felnagytása és díszítése foglalta le. Másrészt az Archias költőről mondott beszédében két tényező érinti az ő dicséretét: egyrészt hogy ő a legjobb költő, másrészt hogy jó szolgálatokat tett a római államnak.⁷ Sokféle és változatos bővítést alkalmaz mindkettőre. Hogy miképpen, a maga helyén bemutatjuk. Mindent úgy kell bővíteni, hogy mégse alkalmazzunk hazugságot. Ugyanis nem kell utánozni azokat a régi rétorokat, akik azt tanították, hogy az igazság ellenére kell felnagyítani vagy kicsinyíteni a dolgokat, sőt azt akarták, hogy több erényt tulajdonítsanak annak, akit dicsérnek, mint amennyivel az valójában rendelkezik. Iszokratész írja elő a *Buszirisz*-ben, hogy mit kell tenni.⁸ Azt gondolom, hogy ebből a műből és a rétoroknak másféle tanácsaiból könnyen látni lehet, hogy mi módon kell dicsérni a személyeket. Ami a dolgok díszítésére tartozik, azt az imént mondtam el a bővítés szabályáról, ezeket itt kell alkalmazni. Ugyanis nincs olyan elbeszélés, amilyen fentebb fordul elő. Előbukkannak ugyan olykor másfajta, de ezeket másképpen számoljuk a bővítések közé. A személyeken kívül minden mást itt említek, mint az istenséggel kapcsolatos dolgokat, a lelki jó és rossz tulajdonságokat és a javaknak más nemeit: vidékeket, városokat, épületeket, végül a dolgoknak minden nemét, amit csak bővíteni lehet. Azt akarjuk ugyanis, hogy a szemléltető nem szélesebben táruljon elénk, és valamennyi lehetőséget bemutassunk, és ne csak a kiváló férfiak dicséretére és a hitványak feddésére szolgáljon. Hanem: akár tárgyakat, akár személyeket nagyszerű bővítés tegyen ékeesebbé a hallgatóságnak nemcsak a tisztes gyönyörködtetésére, hanem sokkal inkább a hasznára, vagy ha úgy tetszik, a hasznos gyönyörűségére vagy kellemes hasznára. Egyes bővítések mindkét fajtaiban fejedelmiek, mások pedig olyanok, mint a segítőik és szolgálói, de ezeket nem mindig használjuk. Fejedelminek azokat nevezem, amelyek a legszorosabb kapcsolatban állnak azokkal a dolgokkal, amit bővíteni kell; alkalmazni is kell ezeket akár döntésről, mondásról, cselekedetről vagy valami másról van szó. Kisegítőnek és szolgáinak pedig azokat nevezem, amelyeket a fejedelmi, illetve a legjobb kisegítő bővítések további bővítésére és megvilágítására vesznek elő. Mivel gyakran több ilyen is lehet, az a világos, amit széltében-hosszában egyetlen bővítés is tud jellemezni. M. Tullius imént idézett beszédeiben ennek fényes példái találhatók. Közülük kell a szemléletes kifejtést megkeresni az ezekre a beszédekre vonat-

⁷ *Pro Archia poeta* (Kr. e. 62) c. híres szónoklatában egykori mesterét, Arkhiászt védelmezte, de önnön érdemeit is érzékeltette mesteri retorikával.

⁸ Iszokratész (Kr. e. 436–338) görög szónok, Gorgiasz tanítványa, híres logographosz. Mitológiai tárgyú epideiktikus (bemutató avagy szemléltető, azaz a *genus demonstrativum* jellegű mutató) beszédei közé tartozik a *Buszirisz*.

kozó megjegyzéseinkből. Arra is figyelmet kell fordítani, hogy több lényeges bővítés is lehetséges, és megfelelően elrendezve alkalmazzák ezeket ugyanarra, akár mondatra, akár cselekedetre. Sokkal több is szolgálhatja ezeket, mivel valamennyi több kiegészítővel is társulhat. Igen hatásos bővítések továbbá azok, amelyek – mivel a hasonlóságok bármilyen helyéből vezetjük le – mindkét részt többszörös bővítéssel világosítják meg. Ezt szintén M. Tulliusnak ilyen tárgyú beszédeiből és a mi kifejtésünkben lehet könnyen megismerni. Nem kétlem, hogy a díszítés szabályairól az itt elmondottak alapján a tanulók a dicséretnek számos könnyebb módszerét fogják megtanulni.

XIV. FEJEZET

NÉHÁNY APRÓSÁG A BEVEZETÉSRŐL (EXORDIUM)

Miután mindezeket a dolgokat megvizsgáltuk, és azt is megtárgyaltuk, mi a teendő, ha szükségessé válik elhárítani azokat az ellenérveket, amelyet az ellenfelek hoznak elő, hogy a tudományról szóló példánkban az elmondottakat megcáfolják – akkor végül az utolsó helyen gondolkodjunk arról, amivel a beszédet kezdenünk kell: amit hasznosítanunk kell a bevezetésben, azaz amit a polgári ügyek ügyvédjének ír elő Antonius a *Szónokról* 2. könyvében (Cicero, 2 De orat. 315). Az elején szelídebbnek kell lenni, és nem valahonnan messziről kell támadni, hanem a téma részleteiből kell meríteni, amint ugyanott adja elő (2 De orat. 318). Ezért, miután a kérdés egészét érintettük és áttekintettük, minden közhely megtalálása és elrendezése után kell megfontolni, hogy milyen bevezetéssel kell élni. Így könnyen rátalálhatunk: ugyanis érdemes abból merítenünk, ami a legtöbb sikerrel kecsegtet, akár az érvekben, akár a részletekben ezekre kell gyakran kitérni, mind a bővítés, mind a díszítés miatt. Ez legyen érthető a kitűzött alaptétel példájával. Ugyanis miután az iskolákról leírást adtunk, további bővítéseket is elő kell hozni, amelyekkel megfeddjük azokat, akik idegenkednek a tudományoktól. Mindezekből vagy ezek közül többekből, sőt a rendkívül alkalmas módszerekből és érvekből lehet kiindulni; különösen dicsérhető a régi görögöknek, nemkülönben az indiai népnek és más népeknek az eljárása, akik, miután az emberi elme kiválóságát felismerték, nem hagyták azt műveletlenül és a tudatlanság bozótjával benőve. Így bővíthetünk röviden összehasonlítással, és azok megcáfolásával, akik elhanyagolják a lélek kiművelését, és csak a testükkel törődnek. Quintilianus, aki Antoniusszal együtt szinte ugyanezeket tanította a bevezetés módjáról (lib. 3, cap. 9 végén) úgy vélekedett, hogy ennek kigondolása legyen az utolsó, még ha elsőnek adjuk is elő vagy írjuk le. Aki elolvassa Fabiusnak ezt a helyét, nem fog csalatkozni. Nem ellenkeznek ezzel azok, amiket Cicero írt a *De inventione* 1. könyvében (Sect. 25). Mindezekre és sok más dologra, mivel nyilvánvalók, nem térek ki.

XVII. FEJEZET

MILYEN HANGGAL, ARCKIFEJEZÉSEL, TAGLEJTÉSSEL KELL ÉRZÉKLETESÉ TENNI MINDAZT, AMIRŐL SZÓNOKOL SZ

Minden téma éppen olyan, ahogyan előadják. Ugyanis a hangban, arckifejezésben, taglejtésben és mindabban, ami az előadásmódra tartozik, a természettől adott erő van (Cicero, 3 De orat. 221). Emiatt befolyásolja ez nagymértékben a tapasztalatlanokat, a tömeget, végül a barbárokat. A szavak ugyanis csak azt indítják meg, akiket ugyanaz a nyelv fűz egy közösségbe. A gyakran elmés gondolatok a nehéz felfogású emberekre nem hatnak, de az előadás módja, ami megindítja a lelkeket, mindenkit megragad. Ugyanis minden lelket hasonló szenvedélyek fűtenek, és ezeket ugyanilyen jelek alapján ismerik fel másokban, és magukból kiindulva ítélik meg. Tehát helyesen mondják (Cicero in Partit. 3), hogy az ékesszólástól elválaszthatatlan az előadásmód, *ugyanis az mintegy a test ékesszólása, mivel a hang és a taglejtések alkotják együttesen* (Cicero De orat. 55 és 3, 220). *A hangnak annyi árnyalata van, ahányféle az érzelmeknek, ezeket főként a hang kell fel. Amikor tehát a szónok azt kívánja, hogy érzelmektől átlévellnek lássék, és ezzel felszítsa a hallgatóság szenvedélyét is, ennek megfelelően szabályozza majd hangja zengését.* Többet is szólnék erről, ha itt volna az ideje, hogy ezt fejtegetsünk, szólnék a taglejtésről és az ezzel összefüggő arcjátékról is, ami *a leglényegesebb a hang után* (Cicero De orat. 60). A szónok egész fellépését pedig egyrészt a témáknak, másrészt a szavaknak a súlyával lehet leginkább szabályozni (Cicero in Partit. 25). Ugyanis a szónok nem a szavakkal, hanem hangjának, taglejtésének, arckifejezésének változatosságával teszi a beszédet érthetővé, világossá, valószínűvé és kellemesé is. Ezek leginkább akkor lesznek hatásosak, ha megegyeznek a beszéd nemével, és annak erejét és sokféleségét követik. Szárnyalni tehát az fog (Cicero De orat. 56), aki *az ékesszólás babérajaira vágyik, és mennydörgő hangon szónokol, amikor ostoroz, lágyan, ha szelíden szól, hangját letompítva, hogy komolynak lássék; megható hangszínezettel, hogy részvétet ébresszen.* Ezzel szemben (3 De orat. 222) a beszédben ahhoz, hogy ura légy a hangnak, semmi sem hasznosabb, mint a gyakori hangváltás, és semmi sem veszélyesebb, mint a félbeszakítás nélkül összefolyó erőlködés.

Fordította: Restás Attila

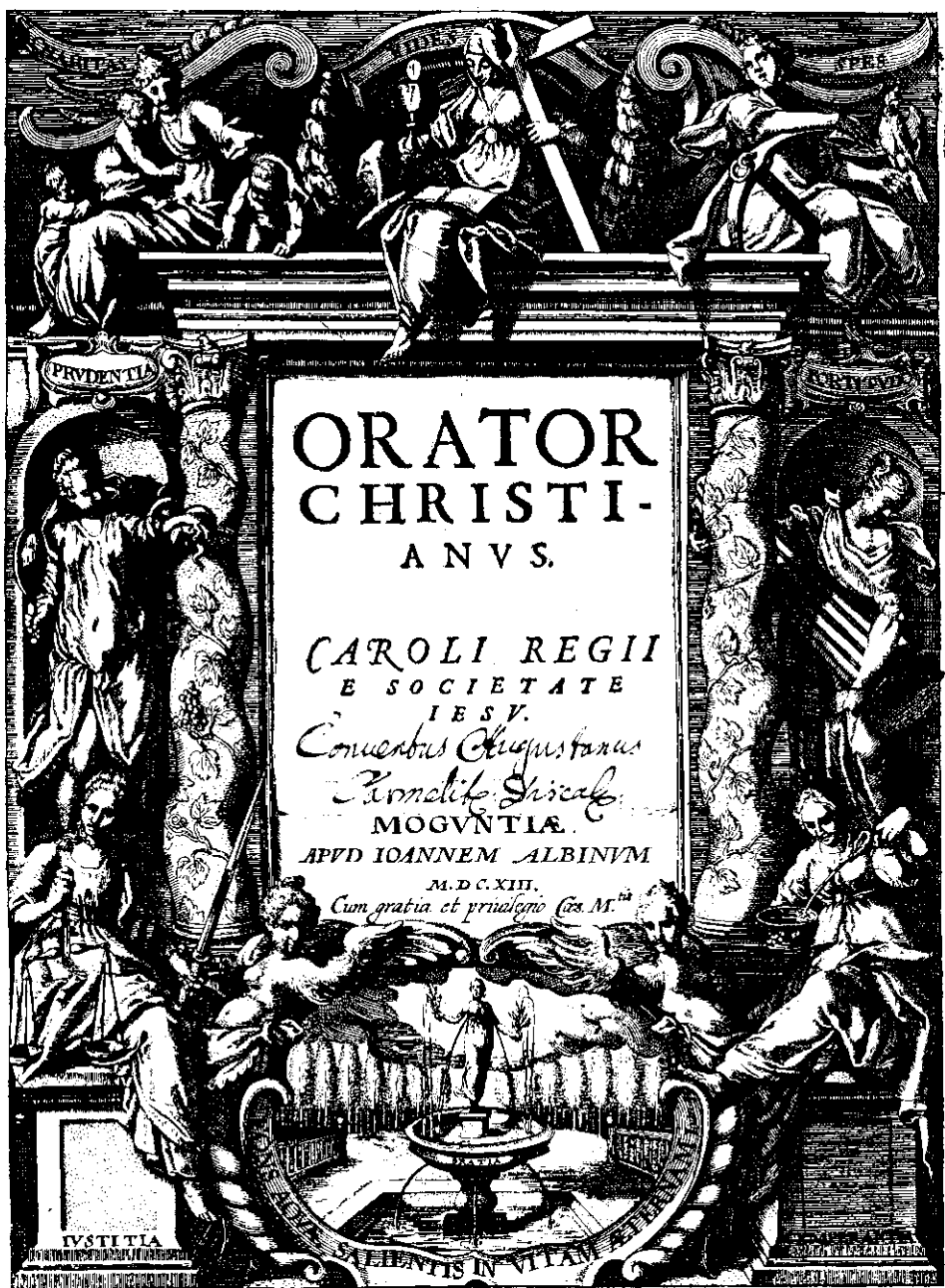
CAROLUS REGIUS



Keresztény szónok



Carolus Regius; *Orator christianus* (Roma, 1612).
Címnap a müncheni jezsuita kollégium possessorbejegyzésével.



Carolus Regius művének második kiadása (Mainz, 1613) új címlappal jelent meg.

CAROLUS REGIUS: Orator Christianus

Keresztény szónok,

melyben először magáról a hitszónokról van szó, azután a szentbeszédről, végül a hitszónok okosságáról és scrénységéről. E munkát elsősorban az egyházi irodalom tanításából és a szent egyházatyák tekintélye alapján szereztük, valamint hozzákapcsoltuk a közhelyek használatának és gyakorlati alkalmazásának kérdését, mégpedig a szabályokhoz alkalmazott példákkal. Hozzájön az elején a fejezetmutató, a végén pedig rövid áttekintés mindarról, ami a sikeres szónoklást elősegíti, valamint azon dolgok értékelő számbavétele, melyek a szónok esetében javítandók.

E művet Szent Pálnak, minden szónokok legkiválóbbjának és védelmezőjének szenteljük.

A könyvben tárgyalt összes fejezet mutatója

ELSŐ RÉSZ

A hitszónok

A keresztyén szónok hivatásáról

ELSŐ KÖNYV

1. fejj.: A szentbeszéd eredete és ősi szertartásai
2. fejj.: A hitszónok
3. fejj.: A hallgatók
4. fejj.: Az időpont
5. fejj.: A hely
6. fejj.: A keresztyén szónok hivatása és célja
7. fejj.: Mit kell figyelembe vennie a szónoknak feladata szempontjából
8. fejj.: Milyen jelentőségű e feladat cél és anyag szerint
9. fejj.: A hivatás méltósága személyi és egyéb adottságok szerint
10. fejj.: Mennyire szükségszerű a prédikáció
11. fejj.: Milyen haszon származik a prédikációból
12. fejj.: A hivatás nehézsége
13. fejj.: Veszély a hitszónoki hivatásban
14. fejj.: A hitszónok szükségszerű felkéréséről elsősorban a püspökök részéről
15. fejj.: Ennek bizonyítéka az egyházatyák alapján
16. fejj.: Négy ellenvetés semmissé tétele
17. fejj.: Az isteni ige egyéb törvényes hirdetői
18. fejj.: Azok ellen, akik felkérés nélkül követelik a prédikátori szerepet
19. fejj.: Melyek az elhivatottság jegyei
20. fejj.: Mely életkor jelent érettséget a hitszónoklatra, ill. a félelem hasznosságáról
21. fejj.: A szentbeszédre kész lélek és a kicsinyhitűség
22. fejj.: A jó hitszónok jutalma és dicsősége
23. fejj.: Készen minden küldetésre

A keresztyén szónok erényei

MÁSODIK KÖNYV

1. fejj.: A keresztyén szónok legyen derék ember
2. fejj.: E valós igazságot érvekkel bizonyítjuk
3. fejj.: Ugyanezt a hitszónok sajátos megtiszteltetéséből bizonyítjuk
4. fejj.: A helyes törekvés
5. fejj.: Szeretet Isten és Krisztus iránt
6. fejj.: A szónoklás és elmélyülés szelleme
7. fejj.: Milyen módszere legyen, hogy átadja magát a szónoklásnak
8. fejj.: Hűség Isten iránt

9. fejj.: Állhatatosság és kitartás
10. fejj.: Szeretet a felebarátok iránt
11. fejj.: Törekvés a lelkek üdvözülésére
12. fejj.: Az alázat lelkülete
13. fejj.: A mód, amellyel elérhetjük az alázatot
14. fejj.: A szegénység lelkülete
15. fejj.: A jó társaság példája
16. fejj.: A túlzottan szoros kapcsolatok és látogatások kerülendők
17. fejj.: A világi lakomáktól, látványosságoktól és ügyletektől tartózkodni kell
18. fejj.: Krisztus urunk néhány szabálya, melyet a prédikálásra adott
19. fejj.: Krisztus négy egyéb szabálya

A szükséges tudás és mindenféle gyakorlatok

HARMADIK KÖNYV

1. fejj.: A hitszónoknak szükségszerűen legyen tudása, s elsősorban az egyházi irodalomból
2. fejj.: Milyen módszert kell követnünk a Szentírás tanulmányozásában
3. fejj.: Elmélkedés a Szentírásról és ennek módszere
4. fejj.: Az Írás kettős értelme
5. fejj.: Szabályok a történeti értelem vizsgálatához
6. fejj.: Fordulatok és nyelvi sajátosságok
7. fejj.: Az írás különféle sajátos, átvitt értelmű kifejezései és szóképei
8. fejj.: Az írás egyéb jellemző vonásai
9. fejj.: Néhány segítség az írás megértéséhez
10. fejj.: A skolasztikus teológia tanulmányozása
11. fejj.: Az egyházatyák olvasása
12. fejj.: A katekizmus, a kánonok, a nyelvek és a filozófia ismerete
13. fejj.: Jártasság a történelemben és a politikai ügyekben
14. fejj.: Előgyakorlatok és mindenekelőtt a tudomány, az olvasás, a hallgatás
15. fejj.: Az utánzás és az utánzás módszere
16. fejj.: A gondolkodás és az írás
17. fejj.: Le kell-e írni a hitszónoklatot szó szerint?
18. fejj.: A beszédgyakorlatok haszna
19. fejj.: A tanácsadóról és felkészítőről
20. fejj.: Az egyházi szónokok mintaképe: Szent Pál

MÁSODIK RÉSZ

A szentbeszéd

A szentbeszéd ékessége, célja, feladatai és anyaga

NEGYEDIK KÖNYV

1. fejj.: Létezik egyfajta megengedhető ékesszólás a szentbeszédekben
2. fejj.: Szent Pál és az egyházi irodalom ékesszólása
3. fejj.: Létezik egy bizonyos hamis retorika

4. fej.: Mi az igaz és a hamis ékesszólás?
5. fej.: Mely ékesszólás felel meg leginkább az egyházi szónoknak?
6. fej.: Az egyházatyák erről szóló ítélete
7. fej.: Válasz azoknak, akik javallják a feltűnő díszítést a keresztény szónok cserében
8. fej.: Milyen az egyházatyák ékesszólása?
9. fej.: Milyen ékesszólás illik az ifjabb hitszónokokhoz?
10. fej.: Az igaz és hamis ékesszólást célja és eredménye alapján kell nézni
11. fej.: Az igaz és a romlott ékesszólás egyéb jegyei
12. fej.: Segédeszközök az igaz ékesszóláshoz
13. fej.: A hitszónok célja a meggyőzés
14. fej.: Négy tévedés, mely tagadja ezt a célt
15. fej.: A hitszónok három feladata
16. fej.: Milyen legyen a gyönyörködtetés a szentbeszédben?
17. fej.: Az okok fajtái az egyházi retorika által szabályozott szentbeszédekben
18. fej.: Minden ügy nemét a módszer hármassága határozza meg
19. fej.: Részletesebb felosztás, és hogy ezek hogyan viszonyulnak a világi retorikához
20. fej.: A kérdések nevei, valamint a hit és az erkölcs dolgainak tárgyalása
21. fej.: Mik tartoznak a megvilágító és egyesítő módszerhez?

Az argumentumok megtalálása a közhelyekből

ÖTÖDIK KÖNYV

1. fej.: Az anyag válogatása
2. fej.: Mely anyagrészeket kell inkább elhagyni?
3. fej.: Az erkölcsi dolgok tárgyalásának kettős módja
4. fej.: Érvek a gyakori közhelyekből és a szent példák
5. fej.: Egyéb gyakori közhelyek következnnek
6. fej.: Érvek a teológiai közhelyekről
7. fej.: Más efféle közhelyek
8. fej.: Egyéb teológiai közhelyek
9. fej.: Összevetésből származó közhelyek és egyebek
10. fej.: Közhelyek a dicsérő beszédfajtában
11. fej.: A meggyőző és huzdító beszédek neve
12. fej.: A tanító nem
13. fej.: Az elmarasztaló nem
14. fej.: A vigasztaló nem
15. fej.: Az eligazító nem
16. fej.: Temetési beszéd
17. fej.: Halotti könnyörgésekre
18. fej.: A cáfoló nemben használatos anyagok, mindenekelőtt a pogányok ellen
19. fej.: A zsidók ellen
20. fej.: Az eretnekek ellen
21. fej.: Milyen módszerrel beszéljünk az eretnekekkel, hogy az eredményes legyen?

Krisztustól és a keresztények nemes hagyományából vett közhelyek

HATODIK KÖNYV

1. fej.: Krisztus ismeretéről kell prédikálni
 2. fej.: Krisztus minden keresztény kútforrása
 3. fej.: Krisztus méltósága és nemessége
 4. fej.: Fiak családba fogadása és a javak közössége
 5. fej.: Krisztus a Megváltó és az Úr
 6. fej.: Krisztus a közvetítő, a király, a pásztor és a védő
 7. fej.: Krisztus egyéb elnevezései
 8. fej.: Hogyan lehet bővíteni a Krisztus elnevezéseiből vett érveket?
 9. fej.: Krisztus egész életének szent titkai
 10. fej.: Krisztus megjelenése a világban
 11. fej.: Krisztus útja a világban
 12. fej.: Krisztus erényei és példája
 13. fej.: Krisztus halála és feltámadása
 14. fej.: Az égbe emelkedő és az ítélező Krisztus dicsősége
 15. fej.: Krisztus és Jézus és a keresztények neve
 16. fej.: A keresztények nemes hagyománya
 17. fej.: Az Újszövetség és az evangélium
 18. fej.: Krisztus egyháza
 19. fej.: Krisztus szentségei általában és a keresztség
 20. fej.: A bérmlás, a bűnbánat, az egyházi rend, a házasság
 21. fej.: Az oltáriszentség és az utolsó kenet szentsége
 22. fej.: Krisztus érdemei, az apostolok, a próféták, a mártírok és Krisztus anyja
 23. fej.: A Szentírás tekintélye
 24. fej.: Az írás betű szerinti értelme, és milyen módszert kell alkalmazásában követni?
 25. fej.: A misztikus értelem haszna és módszere
- Közhelyek az írásokból feltalálható érvekhez és mindenekelőtt:*
26. fej.: A szavakból és a nyelvi sajátságokból származók
 27. fej.: A változatokból és kiemelésekből, az értelmezésekből és a gyakorlatból merítettek
 28. fej.: A szavak változatosságából és az írások egyhangzásából eredőek
 29. fej.: Az összefüggésekből, a célból, az okokból, a hasonlatokból és a tanítások változatosságából származók
 30. fej.: Az érvelés
 31. fej.: Hasonlóságok, példák, magvas mondások
 32. fej.: Bővítés a gyakori közhelyekből
 33. fej.: A bővítés négy módja Fabiustól és egyebek

Az érzelmi hatás

HETEDIK KÖNYV

1. fej.: Milyen érzelmeket kell kelteni és hol?
2. fej.: Az érzelmek felosztása enyhékre és hevesekre
3. fej.: Segédeszközök az érzelmi hatás keltésére általában

4. fejj.: Közhelyek, ahonnan érveket hozunk az érzelmi hatásra
5. fejj.: A düh érzelmét hogyan keltsük fel Arisztotelész alapján?
6. fejj.: Milyen közhelyek alapján jön létre a kegyelmesség vagy szelídség érzése?
7. fejj.: Szeretet és gyűlölet
8. fejj.: Félelem és bizodalom ugyancsak Arisztotelész alapján
9. fejj.: A tisztelet érzése
10. fejj.: Kegyelem, irgalom, bosszú
11. fejj.: Irigység, vetélkedés, megvetés
12. fejj.: A szerelem teológiai közhelyek alapján
13. fejj.: A felebaráti szeretetet kell ébresztenünk
14. fejj.: Az önszeretetet és pajzán szeretetet vissza kell szorítanunk
15. fejj.: A fösvenységet és a kapzsiságot fékeznünk kell
16. fejj.: A tisztségek és méltóságok mindenáron való kívánása
17. fejj.: A testi gyönyör
18. fejj.: A torkosság és a fényűzés vágya
19. fejj.: Az öröm és a szomorúság
20. fejj.: Az irigységből és a restségből fakadó szomorúság
21. fejj.: Remény és reménytelen helyzet
22. fejj.: Hogyan kell felébreszteni a bűnösökben a megbocsátás reményét?
23. fejj.: Az Istentől való szent félelem és a világi torzult félelem
24. fejj.: A düh ellen és a gyógyszerek
25. fejj.: Az ellenséges bosszú és gyűlölet ellen
26. fejj.: Az erkölcsös beszéd mutatja meg a szónok jó erkölcsét
27. fejj.: Az erkölcsös beszéd a hallgatók erkölcei szerint

Az elrendezés, a kidolgozás, az emlékeztető véss és az előadás

NYOLCADIK KÖNYV

1. fejj.: Elrendezés a szentbeszéd különféle neveiben
2. fejj.: A tanító és dicsérő nemből
3. fejj.: A meggyőző és cáfoló nemből
4. fejj.: Módszer az evangélium tárgyalásában
5. fejj.: A szentbeszédek különböző felosztásai általában tárgyalva
6. fejj.: A szentbeszédek részei és a bevezetések módja
7. fejj.: Célkitűzés, felosztás, bevezetés
8. fejj.: Elbeszélés, megerősítés, cáfolás
9. fejj.: A befejezés módja
10. fejj.: A három beszédnem
11. fejj.: A hibátlan és világos kidolgozás
12. fejj.: A díszített és illő kidolgozás
13. fejj.: Az alakzatok haszna és példák az egyházi használatú szóképekre
14. fejj.: Szóalakzatok és egyházi példák
15. fejj.: Gondolatalakzatok egyházi példákkal
16. fejj.: Egyéb gondolatalakzatok
17. fejj.: A leírások fajtái
18. fejj.: Helyek, események, személyek és erkölcsök leírása

19. fej.: Leírások a személyről vett hasonlat és a beszélőtől való elfordulás alapján
20. fej.: Az emlékezet szükségszerűsége, és hogy kell kiművelni
21. fej.: Hibátlan és világos előadás
22. fej.: Díszes és illő előadás
23. fej.: Közvetlen és hangsúlyozás nélküli előadás
24. fej.: A beszédben kerülni kell a gyorsaságot és a lassúságot
25. fej.: Kerülni kell a hang fölemelését és visszafojtását
26. fej.: Szabályozni kell a mozdulatokat

HARMADIK RÉSZ

A hitszónok felkészültsége és serénysége

Az okosság

KILENCEDIK KÖNYV

Amit saját személyünkkel kapcsolatban tudni kell

1. fej.: Mennyire szükséges a felkészültség a szónok számára?
2. fej.: A hitszónoki szereplésre vonatkozó egyházi szabályok
3. fej.: A szentbeszédben elkövethető hibák
4. fej.: Mennyire kell tárgy és szóhasználat tekintetében meggondoltnak lennie?
5. fej.: Azon dolgok, amelyeket véleményünk szerint az egyházi szónoknak nem kell tárgyalnia

6. fej.: Kerülni kell minden hiú öntetszelgést

7. fej.: Türelem és szelídség

8. fej.: Buzgóság, szellem a beszédben

Amit a hallgatókkal kapcsolatban tudni kell

9. fej.: Gondoljon azzal, hogy hallgatója figyeljen!

10. fej.: Az egyházi ember magabiztosan és komolyan beszéljen!

11. fej.: A dolgokat külön-külön közelítse meg!

12. fej.: Alkalmazkodjon a hallgatók felfogóképességéhez

13. fej.: Azoknak, akik falun tartanak beszédet

14. fej.: Azoknak, akik a fejedelmek udvarában tartanak egyházi beszédet

15. fej.: Hogyan kell tanítani a különböző társadalmi helyzetű embereket?

16. fej.: A főpapok és az egyházi személyek

17. fej.: A fejedelmek és a világi tisztségviselők

18. fej.: A nemesek és a gazdagok

19. fej.: A szülők és a gyermekek, az urak és a szolgák

20. fej.: Az özvegy feleségek és a szüzek

21. fej.: A fiúk, ifjak, férfiak és nők

22. fej.: Egyéb helyzetűek

Amit a szentbeszéd három nemével kapcsolatban tudni kell,

először a tisztító nem tekintetében

23. fej.: Támadjuk a bűnösök minden fajtáját és kárukat!

24. fej.: Mutassa be, hogy el kell kerülni a bűnre vezető alkalmakat!

25. fej.: Azokkal szemben, akik úgy élnek, hogy hozzászoktak a bűnhöz

26. fej.: Azokkal szemben, akik elnapolják a bűnbánatot

27. fej.: Azok ellen, akik megkeményített szívvel megmaradnak a bűnben
28. fej.: Azok ellen, akik Isten irgalmáról lemondanak vagy nem hisznek benne
29. fej.: Hogy a bűnnel önmagunknak ártunk
30. fej.: A jogtalanságok, amelyekkel a bűnös Istent megbántja
31. fej.: Az Isten gyűlölete a bűnnel szemben
32. fej.: Azok a károk, amelyekkel a bűn sújtja elkövetőjét
33. fej.: A bűnös meg van fosztva Isten számos ajándékától
34. fej.: Azok a károk, amelyekkel a bűn az egész világot sújtja
35. fej.: A prédikátor szorgalmazza a bűnbánatot. A bűnbánat részei
36. fej.: Szólítson föl a bűnbánat gyakorlására
37. fej.: Belátás és mérséklés a bűnök kárhoztatásában
38. fej.: Ne prédikáljon a szélesebb útról, inkább retentsen el, mint hogy hízelegjen!

A megvilágosító és egyesítő nemben

39. fej.: A megvilágosító módszerben való haladás és erényei
40. fej.: Ugyanarról a dologról gyakran kell beszélni!
41. fej.: Az egyesítő módszerben a tökéletesedésre vezető igyekezetet kell tanítani!
42. fej.: Közhelyek a bocsánatos bűnök elkerülésére és a lagymatagság ellen
43. fej.: Az isteni szeretet érzése
44. fej.: Ápolja az egységet és a békét!

A serénységéről, amire a keresztény szónoknak törekednie kell

TIZEDIK KÖNYV, ELŐSZÖR AZOKNAK A SERÉNYSÉGÉRŐL,

AKIK FELEBARÁTAIK ÜDVÖSSÉGÉN FÁRADOZNAK

1. fej.: Serénység önmagunkkal kapcsolatban
2. fej.: Azok a dolgok, amelyeket a felebarát érdekében meg kell tenni
3. fej.: Azok a személyek, akikkel többet kell foglalkoznia
4. fej.: Segédeszközök, amelyeket a felebarát üdvösségére birtokolni kell
5. fej.: Egyéb eszközök általánosságban szólva ugyannerre

Az alamizsnagyűjtésre irányuló buzgóság

6. fej.: Gondoskodás a szegényekről és az alamizsnagyűjtés módszere
7. fej.: Különböző mondások az alamizsnaadás ajánlására
8. fej.: Ugyanerre egyéb mondások

Különböző intelmek a lelki élet gyakorlása köréből

9. fej.: Általános intelmek a lelki élet gyakorlásához
10. fej.: Néhány intelem az Isten iránt
11. fej.: A felebarátok iránt
12. fej.: Önmaga iránt

A szentbeszéd előkészítésének és megtartásának módja

13. fej.: Felkészülés a szentbeszédre
14. fej.: A tárgyalandó dolgok végiggondolása
15. fej.: A beszéd összeállítása
16. fej.: Mit kell tenni, mielőtt megtartjuk a beszédet?
17. fej.: Mit kell tenni a szónoklat tartása közben és megtartása után?

Nagyböjti időben

- 18. fej.: Hogyan viselkedjen a nagyböjti egyházi szónoklatok során?
- 19. fej.: A nagyböjtre készítse föl magát lelkigyakorlattal és jól elkészített beszédet tartson
- 20. fej.: Gondoljon a püspök jóindulatára és jó hírnevére!
- 21. fej.: Amire nagyböjt idején inteni és figyelmeztetni kell
- 22. fej.: A hitszónoklatokon kívüli más kegyes tevékenységek
- 23. fej.: Bizonyos böjti szentbeszédekben szem előtt tartandó dolgok

MÁSODIK RÉSZ¹

A szentbeszéd

NEGYEDIK KÖNYV
A SZENTBESZÉD ÉKESSÉGE, CÉLJA, FELADATAI ÉS ANYAGA

TIZENHATODIK FEJEZET

Milyen legyen a gyönyörködtetés a szentbeszéd esetében?

Fejtsünk ki immár néhány dolgot részletesebben, mivel itt a megfelelő alkalom, s talán máshol nem mutatkozik erre jobb lehetőség. Célszerű itt szólnunk arról, miféle gyönyörködtetés birtokában kell lennie a keresztény szónoknak, s milyent kell kerülnie. Ítéletem szerint az igazi és komoly gyönyörködtetés a szónoklásban az, melynek lényege a tárgyalt dolgok és a róluk kialakított felfogás nyomatékosságán alapszik, és lényegileg az előadás révén keletkezik. Ezért maga Cicero is olyan szónokot akart látni, aki nem a rétorok műhelyéből, hanem az Akadémia sétányairól lépett elő. Ennélfogva a keresztény tanító a gyönyörködtetést azzal érheti el, ha az írásból kiemelkedő jelentőségű helyeket hoz fel s azokat okosan fejti ki, szép és ragyogó metaforákkal meg hasonlatokkal, allegóriákkal és alakzatokkal, példákkal, a hasznos dolgok alkalmas leírásával, mindezt illő módon előadva, természetes és tekintélyt parancsoló hanghordozással és taglejtéssel, mely nem hatásvadászó s nem mesterkéltséggel föltöltebb, továbbá tárgya módszeres rendezésével világosan kifejtve, s hogy felhoz témákat, melyek újak vagy újszerűen mondja el őket, csak legyenek hasznosak. Mert azok, amelyek meglehetősen közkeletűek s gyakran ismételtetik őket, nem gyönyörködtetnek. Aki beszél, véssé szívébe, hogy soha sem hallgatja őt nagyobb élvezettel a nép, mint amikor valami újat tanul, vagy érzi, hogy valami tiszta meggyőződés érinti meg hasznos és könnyen felfogható anyag tárgyalása során. Ebben a dologban a tapasztalat a legbővebben szóló tanú. Leginkább a változatosság szokott gyönyörködtetni, így tanít Marcus Tullius, aki azt mondja: roppant módon szükséges a sorrend változtatása, mert minden dologban az egyhangúság a csömör anyja. Azután pedig a tárgyalásnak is változatosságnak kell lennie, nehogy felismerje a mesterségbeli eljárást, aki hallja, vagy az egyformaságtól eltelve belefáradjon a dologba. Én hozzáteszem, hogy ügyelni kell, olyan legyen a változatosság, hogy segítse a hatást, melyet a gyönyörködtetésnek szolgálnia kell, nem pedig akadályoznia. Sokakat igen gyakran hallottunk ugyanis, akik a tárgyi és szóbeli változatossággal annyira részletekre bontják a szentbeszédet, hogy ezzel elérik ugyan a gyönyörködtetést, de a hallgatókban egyáltalán nem váltanak ki hatást és épülést. Ez pedig azt jelenti, hogy egyesek a dolgok rendjének felforgatásával magát a gyönyörködtetést tűzik ki célként, nem pedig arra fordítják azt, amire kell. Ezt a dolgot Cicero sem helyeselhette, amikor alkalmatlannak

As Orator című könyvben. Miben áll a gyönyörködtetés a keresztény szónok esetében?

A változatosság gyönyörködtet, de nem mindegyik. Lib. 2. De invent. Lib. 2. de Orat.

¹ A fordítás a mű első kiadása (Róma, 1612) alapján készült a bécsi Nationalbibliothek példányából. A fordítói jegyzet jele N. B., a nem jelzetek szerkesztői jegyzetek.

*Lib. 3. de
Orat.*

nevezi azt a szónokot, aki öncélúan keresi a gyönyörködtetést, aki inkább tetszeni, mint hatni akar. Ugyanezen a helyen Marcus Crassus hozzáteszi, hogy a szónoklatnak a csömör érzése nélkül kell gyönyörködtetnie, mert a természet úgy rendezte, hogy azoktól a dolgoktól, melyek érzékeinket leginkább ösztönzik, s élvezettel és gyönyörrel a legerősebben befolyásolják, a leggyorsabban elidegenedünk, ha elunjuk és megelégljük őket.

*Mely gyönyör-
ködtetést kell
elkerülni?
4. de Doct.
cap. 14.*

Augustinus és Chrysostomus tekintélye alapján is szólhatunk arról, hogy miféle gyönyörködtetést kell elkerülnie a hitszónoknak. Az előbbi szavai így hangzanak: nem gyönyörködtethet az a beszéd sem, amelyben ugyan nem méltatlan dolgok hangzanak el, ám csekély és törékeny javakat díszítenek fel a szavak tajtékzó körülírásával, s az sem, amelyben nem nagy és nem állandó dolgokat díszítenek fel illően és komolyan. E helyt Cyprianus leveléből hoz fel olyan példát, melynek szavait eltérő céllal már fentebb idéztük. Hozzáteszi Augustinus, hogy milyen az a mód, amellyel Cyprianus sehol más helyen nem élt. Chrysostomus tanítása pedig Pálnak híres igéjére vonatkozik: bohóckodás az, aminek a tárgyhoz nincs köze; ugyanott számos érveléssel igyekszik bizonyítani, mennyire méltatlan dolog keresztény emberhez a viccelődés. Ha ez mindenhol, minden keresztény esetében illetlen, leginkább az arra nézve, aki

*Hom. 17. in
epist. ad Eph.
A bohóckodást
mindenkinek
kerülnie kell.*

kiemelt, tekintélyes és komoly helyen áll, ki magának Krisztusnak szerepét vállalja magára. Kérlek, hallgassuk a szavait. Így szól: Szeretett barátaim! Játsszozunk? Ha meg akarod ismerni, mit mondtak erről a szentek: fülem hallatára beszélt Pál, három esztendőn át nem mozdultam mellőle sem éjjel, sem nappal (Act. 20; 2. Cor. 2). Könnyek között figyelmeztetett mindannyiótokat: A gyötrelmek és szorongatások világából írtam hozzátok sűrű könnyhullatás közepette. Valamint a rómaiakhoz írt levélben (Rom. 8.): Akik vagyunk, e szálláson siránkozunk minden áldott nap. Ha az apostol szeretne ebből a világból elvándorolni, te nevetsz és játszadozol? A bűneid miatt feszítették meg Krisztust, te meg nevetsz? Pofon vágták, te meg szórakozol? Ha ezeket mondta Chrysostomus az összes kereszténynek, ki vonná kétségbe, hogy a hitszónoknak jobban kell óvakodnia, amikor az Evangéliumot prédikálja, mint a többieknek a baráti beszélgetések során? Azok a hitszónokok pedig, akik viccelődnek és nevetést fakasztanak, azért teszik, hogy a hallgatókat e sekélyes csábítgatásokkal megnyerjék maguknak, és nyilvánvaló, hogy néha (sok ember léhasága miatt) el is érik céljukat. Sokan ugyanis nem azért csődülnek az ő beszédeiket meghallgatni, hogy fogyatékságaikat kijavítsák, nem azért, hogy a keresztény erkölcsöt megtanulják, hanem hogy az efféle viccelődés és mulatságos történetek jóvoltából felüdüljenek, így aztán szinte semmit sem visznek haza magukkal s nem mesélnek másoknak a szentbeszédből, csak valami szellemes mondást, csaknem úgy, mint azok, akik a komédiákra mennek el, vagy a piactéren azok nézőközönségébe állnak be, akik viccekkel és szórakoztatással a fülek gyönyörködtetésére és nevetésre adják el a népnek önnön léhaságukat. Tehát azt hiszik a mi szónokaink, hogy ugyanaz illik hozzájuk a templomban és a kiemelt helyen a legszentebb Szentség jelenlétében, ami a színészekhez a színpadon és a piactéren? Jóságos Isten! Hol olvastak ugyan hasonlókat az egyházatyáknál? Hol tanulták ugyan ezeket az isteni kinyilatkoztatás irataiból? Tartok tőle, itt kapott helyet az, amiről Isten Jeremiás révén panaszkodik (Hier. 5.). Döbbenet és csodadolgok támadtak szerte a földön, próféták hirdettek méltatlan dolgokat, és a papok tapsoltak kezükkel, és az én népem ezt így szerette, de mit

*A viccelődők
ellen.*

teszünk majd a jövőre nézve? Tehát ha valaki netán azt várja tőlem, hogy amint a pogány rétorok tárgyalják a komikus dolgokat, úgy ezekről én is hozzátegyek valamit ebben a munkában, annak én Ambrosius szavaival felelek.² Ezt mondja: Meglehet, néha a tréfák tisztesek és jólesőek, de az Egyház rendjéhez semmi közük, ugyanis olyan dolgokat, melyeket a szent iratokban nem találunk, hogyan használhatunk fel? Még a színdarabokban is vigyázni kell, nehogy eltérjenek a komoly cél tekintélyes képviselétől. Jaj nektek, akik nevettek, mivel sírni fogtok, mondja az Úr, mi pedig nevetéshez keresünk anyagot? Amint itt nevetünk, ott sírunk, és még hozzáteszi, hogy nem csupán a féktelen tréfákat, de az összest el kell kerülni. Úgy vélem, hogy az a beszéd azonban, mely édességgel és bájjal telt, nem illetlen. Így beszél Ambrosius mindenkihez, mit mondana tehát a hitszónok esetében?

*Lib. 1. de
Offic. cap. 23.*

TIZENHETEDIK FEJEZET

Az ügyek és beszédek nemei az egyházi retorikában

Miután megjelöltük azt a célt, melyet a keresztény szónoknak maga elé ki kell tűznie, bemutattuk feladatait, melyekkel ezt a célt kell szolgálnia, az maradt hátra, hogy az anyagról és az ugyanezen szónok elé kerülő ügyek nemeiről beszéljünk a következőkben.

Azok a témák, melyekről a keresztény szónok beszélhet, egyesek szerint öt fő csoportba sorolhatók. Olyan dolgok, amelyeket hinni kell, amikben reménykedni kell, amiktől félni kell, amelyeket kerülni kell és amelyeket tenni kell. De lehet talán olyan is, akinek ez a felosztás kevésbé tetszik azon érv alapján, hogy akár több csoportra, akár kevesebbre is lehetne őket osztani. Hozzá lehetne ugyanis tenni azokat, amelyeket tűrni kell, meg kell vetni, szeretni kell. Hiszen a kedvezőtlen körülmények s ennek az életnek a bajai nem olyanok, hogy hinni kell őket, vagy remélni kell őket, vagy félni kell tőlük, vagy kerülni kell őket, s végül nem tenni kell őket, hanem elviselni kell őket.

A sikereket és a külső javakat láthatóan ugyanúgy meg kell vetni, Istent és a felebarátot szeretni kell, még ha külső cselekvés nem is következhet be. Ha ezeket azok közé soroljuk, amelyeket tenni kell, ugyanilyen módon közéjük sorolhatóak azok, melyeket kerülni, ill. remélni kell és mások, mivel nem csupán belső cselekvéseik vannak, hanem külsők is. És bár valójában a teendő dolgok között semmi sem lehet, mely ne tartozna valamelyik erényhez, miért csik inkább említés a hitről, reményről és a félelemről, mint más erényekről? De akárhogy áll is ez, úgy látom, azok oldották meg legelőnyösebben a dolgot, akik mindazt, ami a keresztény szónok ismeretkörébe esik, a hit tanítására és az erkölcsök pallérozására vonatkoztatták. Amint Tertullianus is mindent, ami az Egyházhoz tartozik, erre a két forrásra vezet vissza.³ Iustinus Martyr

*A teljes anyag
a hit tanításán
és az erkölcsi
fegyelmén
alapul. De
Patientia et
Vid. et Vir.
De Veritate et
recta confe.*

² Szent Ambrus (340 k.–397) milánói püspök *De officiis ministrorum* c. pápi erkölestánában Cicero etikai értekezésére (*De officiis*) támaszkodott, de annak szellemét krisztianizálta, az antik hősök történeteit ószövetségi példázatokkal helyettesítette.

³ Tertullianus, Quintus Septimius Florens (155 k.–225 k.) a korai latin egyházatyák egyike, a keresztény dogmatika latin fogalmainak kialakítója, több mint harminc műve maradt fenn.

Epist. 3. úgyszintén ezt mondja: Az isteni tanítás módja számos részre oszlik, de hogy összefogva mondjam, egyrészt a tanítók tanításába és őrizetébe, másrészt az Isten megismerésébe és tiszteletébe torkollik.⁴ Ince pápa pedig a püspökök esetében két törekvést követel meg: tudniillik a hitre és a tanításra irányulót. Kelemen ezt mondja: A hitet kell megkövetelni a püspököktől, az erkölcsök tanítását a püspököktől és a diakónusoktól.⁵ A zsinatok ugyanis nagyjából ezen a kettőn buzgólkodnak, méghozzá azon, hogy a hitelveket szilárdítsák, illetve hogy az erkölcsi tanítást megfelelő formájúvá tegyék. Aztán valamennyi egyházatya összekapcsolja ezt a két ügyet: arra tanítanak, hogy egyikük a másikuktól függ, s szándékuk szerint az erkölcsi tanításnak kell a hit őrévé lennie. Szent Cyprian ezt mondja: A tanítás a reménység őre, a hit megtartója, kalauz az úton, az üdvösség tüzének táplálója, a jó természet tápláléka, az erények tanítója, ez éri el, hogy mi Krisztusban megmaradjunk. És valóban, mivel az ember két fő részből áll, az értelemből és az akaratból, ezeket magukban is tökéletesíteni kell a keresztény tanításnak, s irányítania, hogy az egyéb emberi képességeket, érzéseket és külső cselekvéseket vezéreljék. A legjobb ez a felosztás, mert a hit tanítása az értelemre, az erkölcsök tanítása különösen az akaratra irányul. Ezt a kettőt fogja fel Szent Pál hiteként és jó lelkiismeretként, s azt mondja (1.Tim. 1.): a tanítás célja megértetni az evangélium hirdetőjével, hogy erőfeszítését erre a kettőre kell összpontosítania.

*De Habitu
Virg. initio.*

*Az összes
hítségoklat
felosztására
elegendő két
fő forrásra
tekinteni.*

*I.áb. 1.
Pádagógiai
initio.*

A fentiek alapján tehát a hallgatók különböző állapota szerint lehet megkülönböztetni az ügyek neveit az egyházi retorikában. Mert a hallgatók vagy idegenkednek az üdvösség útjától, s hívni kell rá őket; vagy ráléptek már az üdvösség útjára, s őket továbbjuttatni és tökéletesíteni kell. Ha idegenkednek, azért van, mert vétkeznek az erkölcsi tanítás ellen, ilyenek a rossz keresztények; ill. azért, mert hiányzik náluk az igaz hit tanítása; efféle az összes hitetlen. Nem létezhet ugyanis a helyes erkölcsi tanítás azokban, akikben nem csorbitatlan a hit, amely a valódi igazságosság alapja. Márpedig ha akár mindkét, akár csak az egyik fogyatékoság megvan ezekben, Clemens Alexandrinus véleménye szerint a tanításuk a buzdító beszédnemre tartozik. Mert az emberben erkölcsöt, cselekvéseket, szenvedéseket különböztetve meg, és az erkölcs nevében fogva fel a bűnös és a hitetlen állapotát, ezt mondja: Az erkölcsöt a buzdító beszéd, a derék viselkedés és a vallás vezetője kapta osztályrészéül, ezt mintegy hajógerincként helyezték el alapként a hit felépítéséhez; ezzel tesszük a túlzottan tomboló s a régi véleményeket elutasító ifjakat olyanokká, hogy buzgó szívvel ragadják meg az üdvösséget. Mihelyt viszont az üdvösség alapja szilárd, s eltakarítottuk a tévedések, valamint a súlyos bűnök mocskát, az maradt hátra, hogy megtörténjen az áttérés a dicső tettekre. Írva vagyon ugyanis: térj el a rossztól és tégy jót; és Isten Jeremiást állítja oda a nemzetek és birodalmak fölé, hogy gyomláljon és rom-

⁴ Justinus (100 k.–165 k.), akit a tradíció „philosophus et martyr” elnevezéssel emleget, az első görög nyelvű ókeresztény író, vallásának első apologetája.

⁵ Alexandriai Kelemenről (Clemens Alexandrinus, 145 k.–215 után) van szó, aki elsőként kísérelte meg összhangba hozni a Biblia tanítását a görög filozófiával. *Pádagógosz* c. lelki kalauzában a keresztény ember életvitelének szabályait foglalja össze, ez az ókeresztény kor etikai kódexének tekinthető.

boljon, építsen és ültessen: ekkor tehát az egyházi szónoklatok egy új neme áll elő a hallgatók e másik fajtája alapján, ezt tanítónak nevezhetjük, mert Clemens ezt mondja: Minden cselekedeted előtt ott áll a beszéd, amely az előírások átadásával foglalkozik.

De ez a megkülönböztetés nem abból fakad, hogy a buzdításoknak ne lenne helyük e második fajta hallgatóság esetében, ám mivel sajátosan illenek össze, először jönnek a buzdítások, másodszor a tanítások. Mert először arra kell rávezetni a bűnösöket, hogy kívánják a gyógyítást, azután kell őket a helyes dolgokra megtanítani. Figyeld meg, milyen választékosan különbözteti meg ezeket a feladatokat Szent Pál Timóteushoz szólva, mikor ezt mondja (2. Tim. 3): Az egész isteni ihletésű írás használható a tanításra, a cáfolásra, a helyreigazításra és az igazságban való kiművelésre. Az első két tétel a hit tanítására vonatkozik, a másik kettő az erkölcsök pallérozására. Mert a hit tanítása egyrészt a helyes hittételeket adja át, másrészt cáfolja a tévelygéseket, ezért tehát a Szentírás használható a tanításra, tudniillik az igaz dolgokéra, ill. használható a cáfolásra a szélsőségesen hamis tanok esetében. És mivel az erkölcsök nemesítése a helytelen cselekedeteket helyreigazítja, és helyesekre indít, mondják a Szentírásról, hogy használható a helyreigazításra és az igazságban való kiművelésre; ám a tévedések cáfolata és a fogyatékosok kiigazítása az első nemre tartozik, melyet buzdítónak nevezünk; míg az igazságban való tanítás és kiművelés ahhoz a másodikhoz, azaz a tanítóhoz. Eléggyé nyilvánvaló, hogy ezek elegendőek a tökéletes igazsághoz, és ezekre megy vissza mindaz, amit ezen túl meg lehet jelölni. Hiszen Szent Pál elmondja, hogy legyen Isten embere tökéletes, minden derék munkára legyen felkészült. Nem lenne ugyanis eléggé felkészült Isten embere, ha bármiben hiánya lenne. Ebből az is kiderül, hogy az egyházi retorikában nem több, hanem csupán két teljesen eltérő nemet kell tételeznünk, mivel a hallgatóknak csak két fajtája létezik, azaz akiket meg kell téríteni, ill. akik megtértek. Ennélfogva az a vigasztaló nem, melyet Clemens megkülönböztet, ezektől elválasztva nem tételezhető. És az a feladat, melyet Szent Pál szintén a Szentírásnak tulajdonít, hogy a türelem és az írsok vigasztalása révén reménykedhessünk, az igazságban való kiműveléshez tartozik. Mert az, hogy vigaszt nyújtson a velünk történt bajok bátor elviselésében, vagy a lelki zavarok támadásainak leküzdésében, vagy az erény gyakorlása közben felburjánzó bármifajta nehézségekben, annak a tanításnak a feladata, amely magukat az erényeket közvetíti. Mert neki kell alkalmaznia azokat, melyeket létrehoz. Egyébként maga az erény a lelki zavarok orvoslása és irányítója, és természeténél fogva azzal foglalkozik, hogy a nehézségeket leküzdje. Ám mivel néhány különös utasítás közölhető erről a vigasztalási módról, alább külön érintjük ezeket. Mivel pedig mind ezek így vannak, s a hallgatóknak lényegében ez a két különböző neme van (jóllehet a keresztény közösségben valamely harmadik állapota is feltalálható a tökéleteseknek, ill. a tökéletességre különleges módon törekvőknek), mi is felhozzuk a beszédnek ezt az ide leginkább illő nemét. Ezt a nemet jelöli meg Clemens Alexandrinus (cap. 3 lib. 1), mert miután előadta az ő három nemét, a buzdítót, a tanítót, a vigasztalót, ezt teszi hozzá. Nyilvánvaló, hogy van még egy más fajta is a beszédnek, melynek feladata a tanítás, ugyanakkor elmés, lélekűváró s a tárgyalás pontos módszerességének útján jár, valamint a titkos misztériumokat vizsgálja, erről azonban, mint mondja, majd máskor szólhat. Ezen szavakból nyilvánvalóan kitűnik, hogy az úgynevezett misztikus teológiára gondol.

*A páli hely
megfontol-
landó.*

*A hallgatóság
két fajtája.*

TIZENNYOLCADIK FEJEZET

Az üggyek mindegyik neme a háromféle módszerből származik

Mindezekből már szépen kibontakozik az a híres és teljes felosztás, mely szerint minden dolog, mely a keresztény bölcsességre és az evangélium hirdetőjének működésére vonatkozik, a megtisztító, a megvilágító és az egyesítő úthoz tartozik. Így az egyház körében tartott összes beszéd vagy azokhoz szól tanításképpen, akiket meg kell tisztítani a bűnöktől és az igazságosztó Isten kegyelmére híyni; vagy azokhoz, akik a bűnök sötétségéből kibukkanva rálépnek a fény és a parancsok útjára, s erényről erényre előrehaladnak; vagy azokhoz, akik már isteni fénnel elborítva, törekvésüket az élet bizonyos tökéletesebb állapota felé irányítják, és magukat a szeretet révén szorosabban kapcsolják Istenhez. Az első utat a kezdők útjának szokás nevezni, ugyanis ezek a bűnök közül kezdenek kilábalni, hogy az isteni kegyelem fényét megpillantsák. A másodikat a haladókének, ez a fény útja, az Isten ragyogó kegyelme világosítja meg. A harmadik a tökéleteseké, akikben már halmozódnak az erények. Mindezeket szólítja meg láthatólag Szent János a következő szavakkal: Nektek fogok írni, kedves fiaim, nektek, ifjak, nektek, atyák. Mindazok, akik a keresztény és lelki életéről értekeznek, illetve szólnak, ezt a hármas utat vagy nyilvánvalóan tanítják, vagy jelzik oly mértékben, ami a lényeghez elegendő. Közöttük Johannes Cassianus több könyvében, s nem a saját tehetsége alapján, amint maga mondja, hanem az ő korában élt egyházatyák hallgatásából bőségesen gyűjtötte össze mindazt, ami a tárgyra tartozik, az apostolok hagyománya szerint, akiknek a nyomait ezek a szentséges bajnokok szorosan követték. Azért teljességgel úgy áll a dolog, hogy Cassianus ezen könyvei legyenek állandóan a hitszónok keze ügyében, s ezt az oly nemes, oly hasznos tanítást először magának kell elsajátítania, hogy aztán másoknak alkalmas tanítómestere legyen. Sohasem lesz valaki jó mester a tanításban, aki nem volt szorgalmas diák a műveltség megszerzésében.

*Johannes
Cassianus
több könyvében,
s nem a saját
tehetsége alapján,
amint maga
mondja, hanem
az ő korában
élt egyházatyák
hallgatásából
bőségesen
gyűjtötte össze
mindazt, ami
a tárgyra
tartozik,*

Cassianus ajánlkozása mellett egy ősrégi szerző, az apostolok kortársa, s mindekelőtt Pál apostol hallgatója, Dionysius Areopagita, aki mindazt, amit az apostoloktól tanult, híven hagyományozni akarta az egyházra, könyvet írt az egyházi hierarchiáról, melyben a keresztény ember erkölcsét tanította.⁶ Ebben annak céljaként az Istenhez való hasonlatosságot tűzte ki, amennyire ez lehetséges a szeretet révén, hiszen írva vagyon az isteni ihletésből írt szövegekben (Joan. 10, Psal. 81): Mondottam, Istenek vagytok; s ezt tanítása szerint e hármas úton lehet elérni, a tisztítón, a megvilágítón, az egyesítőn. Ugyanis három osztályt különít el a népben és hármat az Isten szolgáinak körében e három út szerint. Ezen osztályok közül az elsőbe azok tartoztak, akik az első úton voltak, a katechumenek, az energumenek, a bűnbánók; ezek elé művelésre a kisebb rendű klerikusokat, továbbá a diakónusokat és szubdiakónusokat állította. A második csoport volt az összes többi keresztényé a megvilágító úton, ezek

*Dionysius
Areopagitának
az egyházi
hierarchiáról
szóló könyve
alapján.*

⁶ Dionysius Areopagita (5. sz. vége–6. sz. eleje) görögül író ismeretlen szerző álneve. Értekezései révén a krisztianizált neoplatonizmus képviselője, a középkor a nagytekintélyű egyházatyák közé sorolta. Számos későbbi írás is az ő neve alatt maradt fenn. Regius itt a *De hierarchia ecclesiastica* c. értekezésére hivatkozik.

járuhattak a szentségekhez, rájuk a papok viseltek gondot. A harmadik csoport a tökéletesek egyesítő útján haladt, ezeket lelkigondozóknak, valamint könyörgőknek és szerzeteseknek nevezték, akik mindent elvetettek és fogadalommal kötelezve magukat teljességgel az Istennek adták át; nekik ekkor különösen a püspökök viseltek gondjukat, ezért nevezték őket tökéletesítőknak és tökéletessé tevőknek. Ám azt, hogy ezek az idő folyásával miként változtak és mely okból, akár Isten szolgáinak hanyagságából, akár a népek kívánságából, nem tárgyalhatjuk ezen a helyen. Bárcsak észrevenné ezt valamennyi főpap, és felfogná, hogy milyen terhet vállalt! Az én célom az, hogy figyelmeztessem a hitszónokot, hogy mivel az ő feladata valamely szent és hierarchikus szolgálat, vesse szívébe, hogy ezt a három feladatot kell szorgalmasan ellátnia, amely az angyali lelkekben megvan. Erről Dionysius, akit az összes teológus követ, a szóban forgó helyen tudósít az égi hierarchiába helyezve ezek példáit, a mi egyházunkba pedig képmásaikat. Teljességgel úgy van ugyanis, hogy bármelyik pap a seregek Urának angyala, ahogy ezt Malachiász révén az Isten hirdeti, és a hitszónok leginkább erre a három fejezetre kell, hogy irányítsa a szentbeszédek részeit és témáit. Mégpedig úgy, hogy először a bűnöktől igyekezzen eltávolítani a keresztény népet és folyamatos háborút üzenjen a bűnösöknek és bűnöknek, valamint ezeket bármifajta hadieszközzel igyekezzen megostromolni. Másodszor azokat, akik ezen az első úton Isten kegyelme és irgalmassága, meg a szentségek gyakori vétele révén megtisztultan élnek, előre kell mozdítani a megvilágító úton az erények gyakorlására, és a teljes előrehaladás felé kell őket irányítani. Harmadszor pedig (s ez az egyesítő út) a tökéletesebb élet állapota felé kell az embereket elvezetnie, hogy így maguk is hitszónokok, Isten népének vezetői legyenek, és Mózeset kövessék, mondván: meg fogunk tenni háromnapos utat, hogy áldozatot mutassunk be a mi Urunknak, Istennünknek a sivatagban. Teljességgel biztos, hogy az egész év folyamán nem lesznek híjával változatos alkalmaknak, hogy a különböző tárgyakat vizsgálják, hogy mindenki számára, még az előrehaladók és élenjárók számára is megfelelő táplálékot nyújtsanak. Hogy ez könnyebben megtörténjen minden egyes úton, az ehhez tartozó tételeket és a sajátos sokfajta anyagot meg fogom jelölni, de előbb, hogy előadásom áttekinthetőbb legyen, a következő megjegyzéssel az ügyek már megjelölt neveiben különböző fajtákról is szólok.

A hitszónoknak ezt a hármas utat kell jól tanítania.

TIZENKILENCEDIK FEJEZET

Az egyházi retorikában tárgyalt ügyek részletesebb felosztása és ezek viszonya a világi retorikára tartozó ügyekhez

Azok alapján, melyeket eddig elmondtunk, a szentbeszéd három nemét tételeztük. A három elfogadott út neve szerint ki tiltaná meg, hogy ezeket tisztítónak, megvilágítóknak, tökéletesítőknak nevezzük? Először is az első nem a két utóbbitól teljesen eltérő, ahogyan ezt elmondtuk, mivel a hallgatónak meg kell változtatnia életét. Viszont a két utóbbi között is nagy különbség van, bár nem ekkora. A hallgatók ugyanis a tisztító nemben két fajtára oszlanak: hívőkre és hitetlenekre. Ezek, mivel gondolkodásukat tévedések, életüket vallási téveszmék mocskolják be, mindenekelőtt a tévedésektől kell, hogy megtisztuljanak a szent iratok azon ereje által, melyről

A mi témáinkat három nemre osztjuk fel.

Szent Pál mondotta (1. Tim. 3), hogy használható a cáfolatra. A hívóket nem a hitetlenség tévelygésétől, hanem gyakran a tudatlanságtól kell megszabadítani. Vagy azért, mert az üdvösséghez szükséges titkokat nem ismerik, vagy pedig mert tudatlanságból valamifajta babonás vélekedésbe estek. A beszédnek ezt a részét, amely az értelem sajátos tisztítására való, joggal nevezhetjük cáfolónak. Azt pedig, amely a bűnök kigyomlálásával foglalkozik, feddőnek nevezzük. Viszont a megvilágosító és tökéletesítő úton azt, ami az értelemre vonatkozik, tanítónak (görögül *diszkalikonnak*, *sic!*)⁷ nevezik. Ez tetszés szerint előírónak is nevezhető: ugyanis mindkét úton a tökéletesség odatartozó fajtáit kell megkülönböztetni, melyek a megismerésre és a cselekvésre vonatkoznak. Mert, bár gyakran látunk nagy tanultsággal párosult csekély elhivatottságot, és nem ritkán kiváló elhivatottságot szerény tanultsággal, mégsem lehet kétséges, hogy más szent misztériumok felelnek meg a megvilágosító útnak és mások a tökéletesítő útnak. De nem kell szükségszerűen ezekhez másfajta beszédet alkalmazni, mivel ugyanolyan módon tárgyaljuk őket, s egymástól inkább fokozatban, mint nemből térnek el. S azt sem nehéz belátni, hogy az Istentől ihletett ezen retorika ügyei hogyan kapcsolódnak a világi retorikához. Arisztotelész kimutatja, hogy a világi retorikában három nemet különböztetünk meg a hallgatóság három eltérő sajátossága szerint. Mert a hallgató, akit a beszéd megcéloz, ahogy mondja, vagy szemlélő, vagy ítélező. Ha megítélő, vagy elmúlt, vagy eljövendő dolgokról alkot ítéletet. Az eljövendőkről a gyűlés ítél, innen származik a tanácskozó (*deliberativum*) nem. Az elmúlt dolgokról a bíró ítélezik, innen származik a törvényszéki nem. Ha azonban nem ítélezik, hanem csak gyönyörködik, vagy nem a tárgyról dönt, hanem a szónok beszédképességéről, keletkezik a bemutató nem (*demonstrativum*), amelyben beszédképességét mutatja meg a szónok.

1. Rhet. cap. 3.

A mi témánk
különbözik a
világi retorika-
ban előfor-
dulóktól.

Ezek alapján tehát Arisztotelész úgy határozza meg, hogy csak három formája van a világi ékesszólásnak, illetve ügyeinek három neme, amelyet hogyha szorosan értelmezzünk, a mi ékesszólásunknak igen kevés, vagy semmi közös vonása nem lesz vele. Mert a díszítő nem semmiképpen sem azonos nálunk azzal, amelyben a népnek nincs más dolga, mintha színházban ülne, hogy a szónokot, akár a színészt nézze, s hogy innen tartalmatlan élményekkel térjen haza. A mi dicsérő szónokunknak nem az a célja, hogy saját magát, beszédképességét és tehetségét hányaveti módon mutogassa. S nálunk nincsenek is igazi törvényszékek, amelyekben a bírák szavazatával kellene véleményt mondani az elmúlt tettekről. Jóllehet nem tagadnám, megeshet, hogy a nép előtt néha a mi szónokunk is védi valakinek az ártatlanságát, de – mert igen ritkán esik meg – nem alkalmazhat ennek megfelelő formát és fajtát. Végül, azt a tanácskozó formát sem használja a keresztény szónok, amelyet a világi szónokok: mivel nekik szabad döntéseikben ugyanazt tanácsolni, illetve ugyanattól eltanácsolni, elfogadni és elvetni, hiszen beszélnek olyan dolgokról, melyeknek bizonytalan a kimenetele. Amit azonban a mi rábeszélő szónokunk legtöbbször tárgyal, az feladatából következően arra vonatkozik, ami biztos és meghatározott, és annak, akinek helyesen gondolkodik, Isten és ember elleni bűn lenne ellene mondania. Ehelyütt meg kell jegyezni: az egyházi és a profán retorika között nagy különbség van. Ezt ugyanis

⁷ Helyesen: *didaskalikonnak*, N. B.

Arisztotelész beszédképességnek hívja, ezen egyedül a beszéd művészetét és a dialektikát érti. Úgy tűnik, azért, mert a szembenálló feleket csakis ez a két képesség, a beszéd művészete és a dialektika minősítheti. Hiszen ezek az érvekkel nem a valóságos dolgokhoz kapcsolódnak, hanem megelégszenek a valószínű és a hihető dolgokkal. Az érvek viszont akkor valószínűek és hihetőek, ha az igazság nem egyértelmű, hanem akár mindkét fél érdekében lehet rá hivatkozni. Ezért a retorika és a dialektika mindkét fél érdekében mozgósítható a maga eszköztárával. No de az egyházi szónok – jóllehet nem maguktól nyilvánvaló dolgokat, mégis teljesen biztosakat tárgyal, hiszen ezek az Istentől sugalmazott hiten alapulnak, és nem az igazság formáját, hanem magát az igazságot követi, s az a célja, hogy maga a dolog tegye jókká hallgatóit – nem vitatkozhat mindkét fél érdekében, tekintettel arra, amit hirdetett, s nem is hozhat fel olyan érveket, amelyekről tudja, hogy hamisak, igazak helyett. Ebből következően, hogy az, amire rábeszél, teljességgel jó, már ami az ő feladatának a hatékonyságára vonatkozik. Nem szabad neki bármi olyasmit tanácsolnia, ami hasznos, ugyanakkor nem tisztos, ami pedig az arisztotelészi rétornak megengedett dolog. S a mi tanításunkban nem foglaltatik az az erő, hogy képes legyen az igazságosság mellett és az igazságosság ellen szónokolni, amit – miként mondják – Rómában Karneádész tett;⁸ sem dicsérmie és gyaláznia ugyanazt, ami a világi ékesszólásban szokásos. Tehát hogyha a vallásnak megfelelő szigorral nézzük azokat az érveket, amelyek alapján Arisztotelész megkülönböztette retorikája formáit, akkor ezek közül egy sem, vagy semmi, vagy nagyon kevés van sajátos kapcsolatban a mi retorikánkkal. Ha mégis valamilyen módon azokhoz a nemekhez akarjuk alkalmazni a mieinket, én magam ezt mondanám: a cáfolót leginkább a törvényszékihez hasonlíthatjuk, mert azok az előírások, amelyeket az ügyvédek követnek cáfolatukban, ugyanolyan elosztás szerint hasznosak számunkra az igazság védelmében és a tévelygések elhárításában; ezeket ugyanolyan módszerrel kell tárgyalnunk. A feddészek és útmutatások a tanácskozó nemhez tartoznak. Megmutatja ugyanis a hitszónok, hogy azokat a bűnöket, amelyeket üldöz, kerülni kell, és arra biztat, hogy változtassák meg életüket, és a rábeszélő beszédek közhelyeit használja leginkább, a hasznosság felmutatásával. Ezért Clemens Alexandrinus a tisztító nem e két részét – ahogy ezt fentebb elmondottuk – egy névvel, a buzdító beszéd nevével foglalja össze. A dicséreteket pedig, amelyeket a mi hitszónokaink elmondanak, egészen világosan a bemutató nemhez sorolhatjuk, mivel, bár más a céljuk, mégis a dicséret felhasználásával, nagyon is hasonló úton járnak. Ugyanezek láthatólag a tökéletesítő úthoz is tartoznak, ennek leginkább sajátja, hogy a tisztességgel hasson; azután a megvilágosítóhoz is, nevezetesen az előíró nemhez, mivel az előírás leggyönyörűbb és leghatékonyabb fajtája a dicséret és a példa. Nem kétséges, hogy a tanácskozó nemre csaknem mindent visszavezethetünk. Mindezeket egy pillantással áttekinthetjük az alábbi ábrán:

Hogyan felelhetnek meg témánk a világi retorikának?

cap. 3, lib. 1

⁸ Karneádész (Kr. e. 214–129) görög filozófus, az athéni Harmadik Akadémia megalapítója. Művei nem maradtak fenn, de tanítványai továbbadták elméletét. Cicero az ő példája nyomán fogalmazta meg a kétoldalú bizonyítás módszerét. A tudás lehetőségességének és valószínűségének kérdésével foglalkozott. Szerinte az igazság nem ismerhető meg, csak valószínűsíthető, ennek pedig különböző fokozatai vannak.

A buzdtítások minden útra vonatkoznak

A megtisztító útra	Cáfolatok Feddések	Az értelem tisztításával Az erkölcsök palléro- zásával	Erre az erős hatások szolgálnak
A megvilá- gosító útra	Dogmatikus be- szédek Erkölsi előírások	Az értelem megvilágo- sításával Az erkölcsök ékesí- tésével	Mérsékelt hatások szolgálnak
Segédeszközök egyrészt az értelem, másrészt az erkölcs megvilágo- sítására		Figyelmeztetések Vigasztalások Dicséreték	
Az egyesítő útra	Mindaz idetartozik, ami a megvilágítóhoz, de magasabb nembn, és ennek a legsajátosabb részei a legmagasztosabb dolgok leírásai és a dicséreték Ezekre a finom hatások szolgálnak		

ÖTÖDIK KÖNYV AZ ARGUMENTUMOK MEGTALÁLÁSA A KÖZHELYEKBŐL

ELSŐ FEJEZET *Az anyag válogatása*

Mindeddig ez a mi eligazításunk az egyházi ékesszólás formáját, célját és a keresztény szónok feladatait tekintette át, valamint a beszédképességek sokrétű anyagát és az ügyek különböző fajait, melyekben a szónoknak feladata szerint forgolódnia kell. Immár szólunk kell arról az öt résziről, mely átfogja az egész beszédképességet, a megtalálásról, az elrendezésről, a kidolgozásról, az emlékezésről és az előadástól. Nem azért, hogy itt ismételjük a rétorok előírásait, hanem hogy szónokunkat figyelmeztessük azokra a dolgokra, melyekről úgy ítéljük meg, hogy az egyházi szónoklatokhoz elengedhetetlenek, ill. hasznosak lesznek. Így az olvasót a helyen én Ágoston szavaival szólíthatom meg, aki ezt mondja: Ha valaki azt hiszi, hogy retorikai előírásokat fogok adni, figyelmeztetem, hogy ezt tőlem ne várja, nem azért, mert semmi haszon sincs bennük, hanem mert ha mégis van, azt külön kell elmondani, ha pedig némely derék férfúnak van esetleg szabad ideje rá, hogy ezeket is megtanulja, ezt bizony nem tőlem kell tanulnia vagy a műben keresnie. És hogy a megtalálásnál kezdjük, elsősorban válogatni kell az anyagban és a tárgyban. Ez ugyanis a megtalálás első lépése Ágoston alapján, aki azt tanítja, hogy a szónok feladata kettős. Először értsen a tanítás kiválasztásához, azután annak megfelelő elmondásához, amint bármely mesterembernek először a munkájához alkalmas anyagot, fát, ill. fémet kell megtalálnia, majd azt mesterien megmunkálnia. Ki kételkedne abban, hogy a népnek nem kell az egész tudományt elpredikálni, hanem abból gondosan válogatni kell. E téren látok egyeseket, akiknek nincs nagy szerencséjük. Ezek olyan anyagokkal állnak elő, melyek nem nagyon felelnek meg az alkalomnak meg az Evangéliumnak, vagy kevéssé fognak használni a népnek, ill. terméketlenek és szárazak. Ilyen esetekben az előadás nem fejtheti ki kellően az érzelmi hatás erejét, valamint nehezen érthetőek, nem a nép felfogóképességéhez alkalmazottak, vagy jelentéktelenek és kiesiny fontosságúak, vagy olyan spekulációk, melyekből alig derül ki, miről akarnak meggyőzni, miféle érzelmeket akarnak ébreszteni. Teljességgel igaz, amiről Quintilianus a szavakkal tanított: Ami engem illet, nem hiszem, hogy megtalált valamit az, aki nem döntött, ugyanis az ellentmondásokról, a közhelyekről, az ostobaságokról sem azt mondják, hogy megtalálta valaki, hanem hogy nem kerülte el őket (Lib. 3, 3). Tehát elsőrendű és tökéletes szorgalmat kell tanúsítani az anyag kiválasztásában, s ez még azzal az előnnyel is jár, melyet a híres költő megénekelt: Kiszemelt tárgyát aki győzi erővel, azt a világos rend s ékes szó el sose hagyja.⁹

Szónokunk elé tehát azt állítjuk első, mintegy legbiztosabb követelményként, hogy értse meg, nincs szabadságában bármit predikálnia, amit akar, hanem feladatából következően az Isten szavának hangoztatására kell szorítkoznia, amint a követnek sem szabad mást előadnia, mint amivel megbízták. A keresztény szónokról pedig az ele-

*4. De Doct.
Christ. c. 1.*

*Válogatni kell
az anyagban.
1 de Doct.
Chr. c. 1.*

*Egyesek kevésbé szerencsések
az anyag
kiválasztásában.*

*Az Isten igéjét
kell hirdetni.*

⁹ HORATIUS, *Epist.* II 3, 40 sk. ford. Muraközy Gyula. N. B.

jén elmondottuk, hogy Krisztus követségében jár el, ezért semmi mást nem kell előadnia az Isten igéjén kívül, melyet magától az Istentől vett át. Hallgasd az Istent, amint Jeromoshoz szólva ezt mondta (Hier. 26): Állj meg az Úr házának udvarán, és mondd el Júda minden városának – mit is? – mindazt a beszédet, melyet én rád bíztam, mondd el nekik, ne végy el belőle egy szót sem, hátha esetleg meghallgatnak és ki-ki megtér a maga gonosz útjáról (Jerem. 26). És már előbb ezt mondta: Te tehát övezd fel ágyékedet és kelj fel, és mondd el nekik mindazt, amit előírok neked. (Hier. 1, 3). Ezékiel könyve szintén ezt mondja: Ember fia, minden beszédemet, melyet elmondok neked, fogadd szívedbe és füleddel halld meg, eredj, menj el a nép fiaihoz, és mondd el nekik.

*Isten igéjének a
tisztelete.*

Márpedig ezt az isteni igét kell prédikálnunk, mivel ahogy azt Pál alapján mondtuk, a Szentírás minden dologban hasznos, hogy az Isten embere tökéletessé és felkészültté váljon, s tegyen magáévá minden tudományt, ami az üdvösséghez szükséges. Ha ezt a filozófusok tanításaival összevetjük, joggal kérdezhetjük Jeremiással: mi köze a pelyvának a gabonához? (Hier. 23) És Dáviddal: Meséltek méltatlanok szóbeszédeteket nekem, de nem a te törvényed alapján (Psal. 116). Mondom, ez az Isten igéje, mely sok tekintetben túltesz minden emberi tanításon. Ezért nevezi Pál Isten beszédét élőnek és hatásosnak, minden kétélű kardnál áthatóbbnak (IIEb. 4), és máshol az igazság beszédének, mivel a keresztyény és tökéletes igazságot tanítja, (Heb. 5). És megint a valóság igéjének nevezi, mely a valóság legvalóságosabb tudására tanít, melyben semmi hamis sem lappanghat (Tim. 2, 2), és gyakran nevezik az élet igéjének Szent Péter híres mondása szerint: Az örök élet igéi vannak birtokodban (Joan. 6). És a kolosszeiekhez írt levélben: Az Isten valóságának felismerése (Col. 1,1); aztán tanítás, mely kegyesség szerint való (Tim. 6), és a Titushoz írt levél szerint: A valóság felismerése, mely a kegyesség szerint az örök élet reményére szolgál (Tit. 1). Végül is az a tanítás, amely az Evangélium szerint való, a szentséges Isten dicsőségére szolgál. Szent Jeromos (dist. cap. 36), ha tetszik, Mózes példáját adja, aki szüntelenül vagy az Úr sátrában volt, vagy a népet tanította. Szerinte ez a két munkája a főpapnak: vagy az Istentől tanuljon, olvasva a Szentírást és gyakran elmélkedve fölötte, vagy a népet tanítsa, de azokra a dolgokra, melyeket Istentől tanult, ne saját szíve vagy emberi értelem szerint.

*A haszonnal
járó témákat
kell kiválasztani.*

Eszerint senki előtt sem lehet kétséges, hogy azokat a dolgokat kell kiválasztani, amelyekből a hallgatóknak láthatólag legtöbb haszna származik majd. Ilyenek azok, melyek erkölcsi tanítást tartalmaznak és a keresztyény életre eligazítást adnak. Ugyanis nem lehet dicsérnünk azokat, akik jóllehet gyönyörű dolgokat adnak elő szentbeszédként, mégis olyanok, hogy a bűnökön nem javítanak, az erkölcsöt nem ültetik a hallgatóság szívébe, nem hoznak gyümölcsöző hasznot. Mert hogy ennek nem így kell lennie, arról mind a józan ész, mind a tekintély, mind a példa meggyőzően szól, ugyanis a józan ész azt mondja, hogy a prédikátor célja és beszédének haszna meggyőzéssel a hallgatókat jókká és még jobbakká tenni. Ki vonná tehát kétségbe, hogy az erkölcsi tartalom jóval előbbre való, mint a spekulációk? Ezért láthatóan nem gondol a lelkek hasznára és üdvösségére az, aki inkább ezekben időzik, mint amazokban. A tekintély a Szentírásból származik, mindkét szövetségéből, mely lépten-nyomon előírja ezt, miként máshol bővebben bemutattuk. Egyébként ehelyt Pál híres mon-

dása is igen ideillő, azt kívánja ugyanis, hogy legyen a beszéd egészséges, amiként az ige is. Hiszen azokat a terményeket nevezzük egészségeseknek, melyek a testnek egészséget hoznak. Amint pedig az orvosok előírják, hogy tartózkodni kell – különösen a betegeknek – számos terménytől, mert azok az egészségre károsak, ugyanúgy a lelkek orvosainak is vigyázniuk kell, nehogy azoknak, akiknek a lelki gondozását vállalták, kevésbé egészséges dolgokat javasoljanak (Tit. 2). Efféle minden haszontalan és kutakodó vizsgálat.

Elmenvén, mondta Krisztus, tanítsatok meg minden népet arra, hogy tartsák meg, amit csak rátok bízam (Mat. 28). Tehát Isten parancsait kell elültetni a lelkekbe, melyek nélkül senki sem érheti el az örök életet. Mert maga az Úr, amikor a törvénytudós megkérdezte, mit tegyen, hogy elnyerhesse az örök életet, az előírások felemlítése után hozzátette: Tedd ezt, és élni fogsz (Luc. 10). Mivel tehát a hitszónokok arra a célra törnek, hogy a népet a mennybe vezető útra tanítsák, teljességgel elmaradnak feladatuk teljesítésétől, ha nem arra törekednek minden erejükkel, hogy Isten parancsait hirdessék. Lukácsnál áll ez: Nevében kellett hirdetni a bűnbánatot és a bűnök bocsánatát (Luc. 24). Tehát az embereket gyakran a fájdalomra, a bűnbánatra, a bűn elítélésére és a bocsánat reményére kell vezetni. Szt. Márknál olvasható: Elmenvén hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek (Marc 16). Tehát a hitszónoklatok legfontosabb anyagát az evangéliumi igékből és történetekből kell venni. Ezek igen alkalmasak az erények elültetésére, a bűnök eltávolítására és elítélésére, ezekből több haszon származik, mint ha valaki tehetségét fitogtatva nyakatekert és hegyezgetett következtetéscskéket eszel ki, és ahogy őneki tetszik, választékosan adja elő, az Evangéliumot vagy mellőzve, vagy felületesen magyarázva, vagy a szólas szerint éppenséggel csak helekóstolva. Ezzel szemben e helyen méltónak és alkalmasnak látszik azt tanácsolni, hogy az evangéliumi történeteket vagy példabeszédekben és egyáltalán az Evangélium igéit gyakran adjuk elő a népnek a szentbeszédekben. Ugyanis ebből a célból olvassa ezeket az egyház, és könnyen elfelejtődnek, ha a hitszónokok nem említik gyakran őket, de lehetetlen, hogy ne legyen lényegükből következően is nagy hatásuk, hiszen az Isten fiától származnak. Végül a tridenti zsinat is kíváncsnak tartja, hogy prédikáljunk a fogyatékoságokról és az erényekről, a jutalmakról és a büntetésekről, erre Szt. Ferenc is figyelmeztette szerzeteseit. Az egyházi szónok tehát ezekre a hasznos dolgokra törekedjen, s ne halmozzon össze sokat egy-egy beszédben, hanem válogassa ki a legkiválóbb dolgokat és erősítse meg őket szorgosan. Mivel tehát eleget beszéltünk arról, milyenek legyenek a hitszónoklatok legfontosabb tárgyai, most röviden mutassunk rá néhány dologra, amelyeket inkább el kell hagyni, mintsem a szentbeszédben elmondani. Bővebben ezt majd a harmadik részben fogjuk tárgyalni.

*Isten
parancsai*

Bűnbánat

Evangélium

*Sess. 5. c. 6.
A zsinat
anyaga*

MÁSODIK FEJEZET

Azokról a témákról, melyekről nem kell a populáris beszédekben szólni

Véleményünk szerint nem kell az időt fecsérelni filozófiai kérdésekkel, ill. a filozófusok számos nézetének felemlítésével. Azokat a teológiai témákat pedig, melyek nehezen érthetőek, éppen csak érinteni kell, vagy teljesen mellőzni. A Nazianzi¹⁰ helyesen kérdezi: Mely dolgokról kell vitázni? S hogyan? Csak azokról, amelyeket az ember józan ésszel fel tud fogni. És abban a mértékben, hogy ahhoz a hallgató állapota és lehetősége szerint felérhessen, nehogy amint az erősebb hang a fülnek, a túl sok élelem a testnek, a kissé nehezebb terhek felemelőiknek, s végül a szokottnál sűrűbb csók a földnek ártanak, ugyanígy a hallgatók a kelleténél magasztosabb, mintegy nehezebben emészthető vizsgálódásoktól elnehezülve, s megszorítva károsodjanak akár a szónoklat célja szempontjából is. Azt mondja, hogy azokat a teológiai tárgyakat célszerű érinteni, melyeknél, ha célba találunk, az hasznos, ha tévesztünk, nem túlságosan veszélyes. Aztán Ágoston ezt mondja: Vannak bizonyos dolgok, melyek emelkedettségüknél fogva nem érthetőek, bárhogyan, bármennyire, bármily részletesen kifejtve szerepeljenek is a szónok előadásában, ezeket a nép fülére csak ritkán, ha valami erre kényszerít, vagy egyáltalán nem kell rábízunk. Efféle kérdések az eleve elrendeléssel és elfogadással, a szabad akarattal és Isten előzetes tudásával kapcsolatosak, hacsak nem olyan a hallgatók felfogóképessége, hogy nagy valószínűséggel lehet gyümölcsöző eredményben reménykedni. Aztán azon kérdéseknél is, melyek a teológusok körében bizonytalanok, ill. ellentétes megítélésűek, arra is okosan figyelni kell, amiről az egyháztanítók között ilyen és amolyan vélemények vannak, nem kell a szélsőségekhez ragaszkodni, hanem a középúton kell járni, azt a véleményt kell felkarolni, mely általánosabbnak, biztosabbnak látszik. Nem éri meg a fáradságot az egyháztanítók eltérő véleményeit kedvünk szerint felsorolni, tökéletesen elegendő, ha a nép a biztos dolgokat fel tudja fogni és emlékezetében tartani. Hagyjuk az iskolára a teológusok eltérő nézeteinek vizsgálatát. Ugyanis ilyen dolgokból gyakran magában a hallgatóságban, néha pedig a hitszónokok között is semmirevaló veszekedések és összeccsapások támadnak, fennáll annak a veszélye is, hogy a nép lassanként úgy ítéli, a legbiztosabb dolgokat is kétségbe kell vonni. Pál a Timoteushoz és Titushoz írtakban figyelmeztet: ne kapjon helyet az Egyházban az a tanítás, mely nem a kegyesség szerint való, és hogy tartózkodni kell az alkalomhoz nem illő vizsgálódásoktól, az összeccsapásoktól, melyek haszontalanok és fölöslegesek, melyek inkább a megosztást mozdítják elő, mint az épülést. Ahol eretnekek nincsenek, bár nagyszerű cáfolatok állnak rendelkezésre, csak igen szűkszavúan, és napnál világosabb ügyekben kapjanak említést, nézeteik, jóval kevésbé érveik, nevük pedig alig szerepeljenek. Ahol azonban élnek eretnekek, keményen fel kell lépni ellenük, de bizonyos könyörülettel, mert a gonosz szellem tévesztette meg őket, ám szilárd és meggyőzően bizonyító

Orat. 1. de Theol.

I. lib. 4. De Doct. c. 9.

Az egyháztanítók vitáit palástolni kell.

Hol kell fel lépni az eretnekek ellen?

¹⁰ Nazianzoszi Szent Gergely (330–390) görög nyelvű ókeresztény egyházatyja, kortársai a „keresztény Démoszthenész” névvel illették. 45 beszédét mesteri retorikával szerkesztette meg.

érvek felhozásával. Egyéb helyeken az eretnokség említését mellőzve jobb a velük ellentétes igazságot tanítani. Az apokrif iratokat viszont sohasem. Mert, amint Jeromos mondja, ezekbe sok tévedés vegyült, és nem azoktól valók, akikre címeik utalnak (Ad Laetam, epist. 7). Mesés dolgokat szinte sohasem kell alkalmazni, csak gondosan mérlegelve, figyelemmel arra, mi illik. Így szerepeljen ez a hitszónok legfőbb gondjai között, hogy hosszasan, figyelmesen fontolja meg, milyen dologról kellene beszélnie, és amennyiben eszébe jut egy hasznos és alkalmas anyag, amelyről úgy hiszi, hogy javára válik majd a hallgatók erkölcescinek, időben gondolja meg, mit kell kiemelni belőle, mit elhagynia. Mert észrevehetjük, hogy ebben is meglehetősen szerencsétlenek egyesek, mert miközben a hatékonyabb dolgokról nem szólnak, azokat hozzák fel, melyek kevésbé hasznosak. És talán nem is kisebb szorgalmatosságot kell tanúsítani azon dolgok kizárásában, melyek nem hathatósak, mint azoknak a felkutatásában, melyekben megvan az erő a meggyőzésre, nehogy azt az órát, mely gyümölcsöző dolgokról való szónoklatnak van szentelve, haszontalanságok foglalják le.

Egyes témákban némely dologról hallgatni kell.

HARMADIK FEJEZET

Az erkölcsi dolgok tárgyalásának kettős módja kijelentések és előírások szerint

E helyen felhozok egy olyan megfigyelést, mely véleményem szerint fölöttébb érdemes a megjegyzésre. Az erkölcsi dolgokat, melyekről az etikában esik szó – ahogy ezt mondtuk – a hitszónok kétféleképpen taglalhatja: vagy úgy, hogy az elméleti vizsgálat szerint beszél róluk, elmagyarázva a dolgok természetét, eredetét, okait, hatásait és jellegzetességeit; vagy pedig úgy, hogy egyszerűen és pusztán azt mutatja meg, mit kell tennünk, egyebek elhagyásával. Ahogyan az orvosok közül egyeseket teoretikusoknak neveznek, ezek az egyetemeken tanítanak vagy írott kötetekben szólnak a betegségek okairól, a nedvekről, a hasonló részekről és más effélékről kezdeteikből kiindulva, a dolgok természetéről filozofálva. Másokat viszont empirikusoknak, gyakorlatiaknak neveznek, akik csupán különböző orvoslási módokat alkalmaznak a különféle betegségekre. Egyébként, ahogy ezen felül az orvosok között vannak néhányan, akik mindkét területen kiválóak, és az elméletet a gyakorlattal összekapcsolják, úgy a hitszónokoknak is mindkét változathoz érteniük, s mindkettőt gyakorolniuk kell: először elmélkedniük saját alapelveikből kiindulva az erények és a fogyatékosságok természetéről, a lelki hatásokról, az orvoslási módok sajátosságairól, hogy ily módon meggyőzzenek arról, amit javasolnak. Azután viszont az egyes esetekig is el kell jutniuk, az egyes lelki betegségekre orvosságokat kell felírniuk, az erények elnyerésére vezető biztos utakat meg kell mutatniuk, hogy az elméletből gyakorlat és cselekvés szülessék. Cassianusnál láthatjuk¹¹, hogy így jár el a lelki élet számos kimagasló tanítója. Így jár el Szent Chrysostomus a gondviselésről szóló művében, a bűn okáról szólóban, amiben mindenki csak saját magára vethet és a legtöbb

¹¹ Cassianus, Johannes (355 k.–430 k.) remeteéletű szerzetes, dialógusai (*Collationes*) a poszttridentinus katolicizmus népszerű olvasmányai közé tartoztak.

egyéb szent is.¹² Hasonló ehhez a tanításhoz az, amit Marcus Tullius a következő szavakkal tanít: A kötelesség kérdése egészében két részből áll. Az első a legfőbb jóra vonatkozik, a másik azokat a tanításokat tartalmazza, amelyek életünk valamennyi cselekedetét szabályozzák.¹³ De ezt két tudós levelében bővebben tárgyalja Seneca is, s ezekben bemutatja, hogy a dolgoknak, amelyeket a filozófia hagyományoz, két faja van: dogmák vagy kijelentések (*decreta*), minthogy így hívja őket, s ezen kívül az előírások. A kijelentések bizonyos végiggondolt és szilárd mondások, melyekkel az erényről, a legfőbb jóról, a bölcsességről, az erkölesről általánosságban ítélünk, s melyek az egész boldog élet elméletére vonatkoznak, nem pedig az életnek erre vagy arra a részére irányulnak, hanem egyetemesen hatnak az emberi lélekre. Például a boldog élet egyedül az erényben áll; a bölcs mindig nyugodt, és azoknak a dolgoknak, melyek rajta kívül esnek, sem elnyerésekor nem örül, sem elvesztésekor nem érez kint. Az előírásoknak viszont céljuk az élet egyes részeinek helyes elrendezése, és meghatározott tettekre buzdítanak, hogy ki-ki fölismerhesse, mit kell kötelessége szerint teljesítenie, például hogyan viselkedjen férj a feleségével, polgár a polgárral, mivel tartozunk Istennek, mivel felebarátainknak, mivel saját magunknak. Seneca az előbbi levélben bemutatja, hogy a kijelentéseken túl igen hasznosak az előírások, és hogy nagyon szükségesek a figyelmeztetések. Ott szól erről, ahol remekül megfelel az ellenvetésekre, melyeket ezzel az előíró résszel szemben hoznak fel. Az utóbbiban elmondja, hogy a bölcsesség megerősítésére nem elegendők ezek a részletes előírások, hanem vizsgálni kell azt a részt is, mely általában tárgyalja a dogmákat az erényről és a jóról. Elmondja ugyanis, hogy az ebben a részben foglaltak eltávolítják mindazokat a dolgokat, melyek az előírásokkal szembenállhatnak, mint a lelki torzulások, a düh, a szenvedély, a félelem. Az előírások csak akkor használnak, ha a kijelentések világossá teszik az értelmüket. Ebből következik, hogy noha az előírások alapján valaki azt teszi, amit kell, ám – mondja Seneca – ezt nem teszi állandóan és egyenletesen, ugyanis nem tudja, miért csinálja. Bizonyos dolgok, akár gyakorlathból, akár véletlenül, helyes végre jutnak, de nem lesz kézenfekvő szabály, amelyhez igazodva végrehajtanák őket, amelynek helyességében bízhat az, aki cselekszik. Ugyanis nem remélheti, hogy örökké ilyen lesz, aki véletlenül derék. Lehet, hogy esetleg megmutatják az előírások, hogy megtedd, amit kell, de nem mutatják meg, hogy hogyan kell. Elismerem, hogy figyelmeztetésre valaki megteszi, amit kell, de ez kevés, ugyanis nem magában a tettben rejlik a dicsőség, hanem abban, hogy hogyan következik be. És sok egyéb dolgot is elmond, ezeket, ha valaki akarja, olvassa el nála, ezekből felfogható, hogy a mi filozófusunknak és szónokunknak mindkét részt szorgosan figyelembe kell vennie a szentheszédekben, hogy mind a kijelentéseket, mind az előírásokat említse. Ezeket lényeges tulajdonságaikból kiindulva fogja taglalni, és a keresztény vallás bizonyos egyetemes axiómáit szilárdan bevésni mindenki szívébe, valamint eltávolítja a torz véleményeket, melyeket a sátán és a világ ültetett beléjük. Ezeket az előírások egyenként tárgyalják.

¹² Aranyszájú Szent János (350–407) görög egyházatyja. Konstantinápoly püspöke, nagyhatású, népszerű rétor.

¹³ *De officiis*, I, 3, ford. Havas László. N. B.

Az első fajtra szolgáló példák: Boldogságunk nem ebben az életben, hanem a mennyben van. Boldogok a szegények, boldogok a szelídek, boldogok, akik szomorúak, akik üldözést szenvednek az igazság miatt, és a többiek, akiket Krisztus boldogoknak hirdet. Nem pedig azok, akikről a köznép véli. Szeretnünk kell ellenségeinket. Nehéz dolog a gazdagnak belépni a mennyek országába. Aki nem veszi föl keresztjét és nem követi, nem méltó Krisztushoz. Nem lehetséges az, hogy egy ember az Istennek és a Mammonnak is szolgáljon, illetve más ezekből származó dolgok. Rossz az a halál, amelyet elrontott élet előz meg. A vétkek után teljességgel szükség-szerű a bűnbánat a bűn megbocsátásához, és ezt nem lehet elhalasztani. Azok a gazdagok, akik Isten javaival sáfárkodnak. Senki sem bántható, csupán önmaga által. Minden javunk elsősorban Isten kegyelmétől függ. Egyedül Istennek jár a dicsőség, valamint egyéb effélék.

Példák mindkét módon

A második fajtra szolgáló példák mindenfelé fellelhetők a szent könyvekben, illetve számos kegyes könyv is létezik, méghozzá sokak kezében, sokaktól olvasva. Ezeknek nem feladatuk, hogy az erények és fogyatékosságok természetét föltárják, sem hogy a felhozottak okait és eredetét vizsgálják, hanem megelégednek azzal, hogy a dolgokat egyszerűen fölemlítik és előírják. Viszont már említettük, hogy a mi szónokunknak mindkettőre késznek kell lennie, hogy Krisztus nyáját bármelyik módon eligazíthassa, és fel kell ismernie, hogy roppant fontosságú az elméletet a gyakorlatban alkalmazni.

NEGYEDIK FEJEZET

Érvek a gyakori közhelyekből és a szent példák

Miután felleltük és kiválasztottuk az egész szentbeszéd tárgyát, azokat a dolgokat kell megkeresnünk, melyek a helyhez és alkalomhoz illőnek látszanak, éppen a meggyőzés céljára. Létezik ugyanis a következő híres felosztás Arisztotelésznél, mely szerint három dolog van, ami ezt megadhatja. Először is a dolog természetéből származó bizonyítékok és érvek, mert ezeket akarjuk kibontani és meggyőzéssel elhíttetni: ezek a megértést és az értelmet a tárgy bemutatásával vagy valószínű érvekkel igazítják el. Másodsor a hallgatók lelki és érzelmi megindítása, ezekkel gyakran együtt jár és kedvez neki az akarat maga. Harmadsor a jó vélemény, magáról a szónokról és annak erkölcséről, ami őt hitelessé teszi, ebben sokat számít a beszéd minősége is, mely a szónok erkölcsét bemutatja, innen az ilyen beszédet erkölcsinek mondják. Nekünk tehát a továbbiakban ezekről kell beszélnünk.

Három dolog teszi a meggyőzést. Cap. 1. lib. 2. Rhet.

Tehát a feltalálás második feladata az, hogy annak alátámasztására, amiről a hallgatóságot meg akarjuk győzni, olyan érveket hozzunk fel, melyeknek hatásuk van az értelemre, s hitelt érdemlően mutatják, hogy teljességgel úgy áll a dolog, ahogyan mi mondjuk. Mivel ugyanis a szónok célja – mint már mondtunk – az akarat befolyásolása, hogy valamit elfogadjon, vagy kerüljön. Az akarat viszont nem enged a szónoknak, csak úgy, ha előtte az értelmet felvilágosította: hatásos érvekkel kell az értelemnek bemutatnia azt, amiről meg akarunk győzni. Nyilvánvalóvá kell tennie, hogy ha valamit el kell fogadnunk, az mennyire tisztos, mennyire kellemes, mennyire hasznos, mennyire szükségszerű, mennyire könnyű, mennyire ésszerű, mennyire szép;

ezzel szemben, ha valamit kerülésre javasolunk, ezt szintén különféle érvfajrákkal kell bizonyítanunk. Emiatt a hitszónoknak nem csupán azokban a teológiai közhelyekben kell kiválóan járatosnak lennie, melyeket a Szentírás és a teológusok adnak elő, hanem azokban is, amelyeket a rétorok és logikával foglalkozók gyakori közhelyeknek neveznek. Ugyanis a közhelyekből, mintegy az érvek székhelyeiből veszi az ember az egész bizonyítást.

*Az Orator c.
könyvében.
A kétféle szö-
veghegyek*

Kezdjük tehát azoktól a gyakori közhelyektől, amelyeknek a felhasználása még a szent iratokban is a legnagyobb mértékű. Ezeket a rétorok és a logikusok két részre osztják. Egyesek művésziek, ezeket Cicero bennlévőeknek nevezi, mert magában a dologban, amelyről szó van, benne vannak. És a szónoki művészet segítségével lehet belőlük érveket alkotni. Mások művészetten kívüliek és külsők, tanúbizonyságokból és akár isteni, akár emberi tekintélyből lehet őket venni. Az előbbieket így lehet felosztani: először is egyesek magát a tárgyalt dolgot jelentik, amiről szó van, mint a meghatározás vagy leírás, a név etimológiája vagy magyarázata. Azután némelyek valamire utalnak, vagy a dolog kapcsolataira, vagy körülményeire. A dolog kapcsolataihoz tartoznak: a kapcsolt részek, a részek, az egész, az okok, a következmények, az előzmények, az utána következő dolgok. Körülveszik a dolgot, amelyekről azt mondjuk, hogy kapcsolódóak, vagy a helyi, személyi, időbeli és tárgyi körülmények, ezek három részre oszlanak: megelőzőkre, kísézőkre és követőkre. Harmadszor, mások valami eltérőt jelentenek. Ez két módon történik, vagy összecseng a dologgal, vagy eltér tőle. Az első fajták: hasonlóak, nagyobbak, kisebbek, egyenlőek; a második: eltérőek, ellenkezők, ellentétesek. Ezeknek a közhelyeknek a kifejtését ki-ki láthatja Arisztotelésznél, Cicerónál, Fabiusnál, Agricolánál és másoknál. Mi ugyanis e helyen sem a rétor, sem a logikus szerepét nem játsszuk. Csupán azt látjuk jónak, hogy szent példákkal világítsuk meg a tárgyat, mert azt hiszem, hogy ez hasznosabb lesz a keresztény szónok számára, mint hogyha más gabonájának aratására nyújtjuk ki kezünket és sarlónkat. Az első közhely a meghatározásból, illetve a leírásból indul ki. Erre példa lehet a Zsidókhoz írott levél, ahol Pál bemutatja, hogy Krisztus a mi főpapunk, mivel ráillik a főpap meghatározása (Heb. 5). Ugyanis főpap az, akit az emberek közül kiválasztva, az ő képviselőjükben állítanak oda azokban az ügyekben, amelyek Istenhez kapcsolódnak, hogy közbenjárjon, hogy felajánlja az adományokat és az áldozatokat a bűnökért (Róm 5). Jób szerint az ember, aki asszonytól születik, rövid ideig élve sok nyomorúsággal küszködik (Jób 14). Íme, az ember leírása, amiből jön a következtetés: És méltónak tartod, hogy egy effélére felnyisd szemedet? Mi az életetek? Kő, amely rövid ideig tart (Jac. 4). Basilius: Ki a kapzsi? Aki azzal, ami elég, nincs megelégedve. Ki az áruló? Az, aki más embereket sajátjává teszi. Hogy pedig a dolgok bőségét is keveseld, ezt a betölthetetlen bírvágy teszi. Leo ezt mondja: A felebarátokon nem csupán azokat kell értenünk, akikkel bennünket barátság és ismeretség fűz össze, hanem teljességgel minden embert, kikkel bennünket a természet összeköt, akár ellenségeink, akár szövetségeseink, akár szabadok, akár rabszolgák. Tehát mindezeket szeretnünk kell. A név etimológiájáról vagy magyarázatáról a Genesis szól. Helyesen hívják a nevét Jákobnak, mert íme, felváltva engemet tovább sarjastott (Gen. 27). Így szól Pál Ábrahám nevééről és az Isten ígéretéről, mert ő lett sok nép atyja, kimutatja, hogy a körülmetélés nélküli népek is Ábrahám fiai (lib. 2. cap. 8 Ábrahámról). Ugyanígy Ambrosius elmondja, hogy a gazdagság olyan gondokat

*A meghatá-
rozásból*

*Első beszéd a
fősvények ellen.*

*Első beszéd a
bűjtről.*

*Epist. ad
Nepot. 2.*

okoz, melyek fojtogatják és marcangolják, megszaggatják és ízekre szedik a gazdagokat, s ezt a gazdagság [divitiae] elnevezésével bizonyítja, mivel ezek a gondok az észt megosztják [dividunt], és ellentétes irányokba szaggatják, nem hagyják, hogy romlatlan és érintetlen legyen. És Jeromos is azzal biztatja az egyháziakat [clericos] a szent életre, hogy éljenek az Úr sorsa szerint, vagy az ő sorsuk legyen az Úr, mert ezt jelenti a clericus név.¹⁴ Hasonlóan máshol. Fordítsd le a szerzetes [monachus] szót. Mit csinálsz a tömegben, aki magad vagy? Azaz, aki neved és helyzeted szerint monachus¹⁵ vagy? Hasonló az, amikor a névnek valamilyen tulajdonságával érvelünk, mint Pál híres helyén abból a szöveghelyből, hogy áldott lesz a te magvadban minden nép, ahol az a szándéka, hogy Krisztusra gondoljunk, mivel azt mondja, magvadban, nem magvaiddban. (Gal. 1, 4). Végül is a személynevek körében, melyek megvizsgálása erre a részre tartozik, érdemes erre figyelni. Először is a szent iratokban gyakran maga az Isten adta ezeket, és ez a dolognak nagy jelentőséget adhat. Másodszor, valamit magukban jelenthetnek héber nyelven. Harmadszor, az egyházatyák gyakran merítették ezekből érveket. Negyedszer, még a szentek neve esetében is okosan lehet valamit feltalálni, vegyük pl. Gergelyt: Ez a férfi életét tekintve tiszteletre méltó és kegyelmét tekintve áldott (Benedictus) volt, és neve szerint is olyan, akiről az ördög gyűlöletből azt kiabálta, hogy átkozott, nem áldott (maledictus nem benedictus, lib. 2, dial. c. 1).

*Ad Heliod.
Monachum*

Az érveket méríthetjük a részek felosztásából. Hová fogok menni szellemedtől és hová futok a te arcodtól? Ha fölmegyek a mennybe, te ott vagy, ha leszálllok az alvilágba, ott vagy, ha megkapom büntetésem stb. (Psal. 138).

*A részek fel-
osztásából*

Ebből következtet arra, hogy Isten mindenhol jelen van. Pál ezt írja: Mi fog bennünket elválasztani Isten szeretetétől? A szenvedés? Az aggodalom? Az éhínség? A meztelenség? Azaz semmi. (Róm. 8) És János: Mindaz, ami a világban van, vagy a test vágya, vagy a szem vágya, vagy az élet gőgje, ezért ne szeressétek a világot, sem azokat a dolgokat, melyek a világban vannak. A Nazianzi ezt mondja: Mindazt fölajánlottam neki, hiszen ő választott ki engemet, és őrzött meg sorsa szerint, a képességeimet, a fényemet, testi erőmet, s magát műveltségemet is (Apologia).¹⁶ A nemből a fajra következtetve: ha azt mondod, hogy szeretnünk kell ellenségeinket, az alapján, hogy felebarátaink; és Jákob buzdít arra (1. Jac.), hogy látogassuk meg az árvákat és az özvegyeket, mivel ez a tiszta vallás; így fogom ajánlani a türelmet, mivel ez a bátorság egy faja és a legfőbb erény. Így fogom bemutatni, hogy a házasság szentsége magától kegyelmet hoz, mert ez az új törvény szentsége; így, hogy a pogányok bálványai mozgás és érzékelés nélkül valók, tehát nincs hallásuk. A fajból a nemre következtetve: szétszórta, a szegényeknek adta, tehát igazsága megmarad nemzedékről nemzedékre (Psal. 91), s így szükségszerű a keresztény embernek a türelem, tehát a bátorság is.

A nemből

A fajból

¹⁴ Gör. klérosz: sors. N. B.

¹⁵ Gör. monosz: egyedüli és agcin: cselekedni. N. B.

¹⁶ Az *Apologia* itt feltehetően Nazianzosi Szent Gergely (330–390) *Apologeticus de fuga* (Maga mentsége menekülése miatt) c. írására vonatkozik, ebben indokolja a pappá szentelése miatt bekövetkező menekülését Julianus császár keresztényüldöző intézkedései miatt (362).

ÖTÖDIK FEJEZET

Más gyakori közhelyek

A célokból

Az érveket meríthetjük az okból, először a cél-okból. Mi van számomra a mennyben, és tőled mit akartam a földön? (Psal. 72) Szívemnek sziklája, örökségrészem az Isten, aki ezt mondja: te vagy az én célom, tehát feléd kell törekednem.¹⁷ Pál: Ha nem akarsz félni a hatalomtól, tégy jót, és dicsőséged lesz, ugyanis az az Isten szolgálja; amennyiben rosszat tettél, félj, mert nem ok nélkül hordja kardját, bosszút áll a gonosszal szemben (Rom. 13). Ágoston: Uram, magadhoz hasonlónak formáltál bennünket, és nyugtalan a mi szívünk, amíg meg nem nyugszik benned, mintha azt mondta volna: nem kell a mulandó dolgokban keresni a nyugalmat. Másodszor itt van az anyagi okra egy példa: Dániel második könyvében ezt mondja: Baál belülről sárból való, ám kívülről ércből való, tehát nem képes enni. Megkönyörült az Úr az őt félőkön, mert tudta, hogy miből vagyunk (Psal. 102). Vajon nincs balzsam Gileádban, és nincs ott orvos, tehát ezért nem gyógyult be népem lányának sebe? (Jerem. 3) Ez az anyagi és ható okból vett érv. Basilius: Tombolsz gazdagságod miatt, hányaveti vagy őseid nemessége, tested hibátlan szépsége miatt; figyelj önmagadra, mivel halandó, mivel föld vagy és a földbe távozol (Attende tibi... prédikáció). Harmadjára itt a formai ok

*Lib. 1.
Conf. cap. 1.*

*Az anyagi
okból*

A formából

példája a Teremtés könyvében: Aki emberi vért ontott, annak vére ontassék ki. Megokolás: ugyanis Isten képmására teremtetett az ember (Gen. 9). A rómaiakhoz írt levélben: Akiben nincs Krisztus lelke, az nem az övé (Rom. 8). Bernát: Ó, lelkem, akit az Isten hasonlatosságának kiváló szépsége díszített! Mi közöd a testhez? (Cap. 3. medit.)¹⁸ Negyedjére, példa a ható okra: Uram, a te kezeid alkottak engemet és formáltak ki engemet! Innen hozza azt, hogy: Adj nekem értelmet, hogy megtanuljam parancsaidat! (Psal. 118)

A létrehozóból

A Deuteronomiumban ez áll: Eltorzult és elvetemült nemzedék! Ezeket adod viszonzásul a te Uradnak, Istenednek? Vajon nem őmaga-e a te atyád, aki alkotott és nemzett téged? (Deut. 32) A Nazianzi bőségesen bemutatja: A bűnön kívül minden, ami van, Istentől származik, Isten alkotása, tehát jó, még ha nekünk másnak látszik is. A már bemutatott példákban az érvek az októl a következmény felé irányulnak. Viszont használunk olyan érveket is, amelyek a következménytől mutatnak az okra. A következő példa: a következményből mutatunk a célra. Pál ezt mondja: Senki sem önmagának él, vagy önmagának hal meg, tehát, akár élünk, akár halunk, az Úréi vagyunk (Rom. 14). A példa az anyag következményéből vett, egy dolog általánosítása következett be, tehát a másik megszűnik. Példa a forma következményéből: Mózes sátrának arany gyertyatartója volt, tehát ilyen volt a neki bemutatott példány (Exod. 25). A következményből a ható okra: Ha köztetek vetélkedés és versengés van, nem testiek vagytok? (Cor. 1,3) Aztán: Ne fogadd el sem a méltóságot, sem az azzal járó tiszteletet, mivel megvakítják a bölcsék szemét (Deut. 16). János: Én vagyok a jó pásztor, a jó pásztor életét adja juhaiért. Tóbiás: Az adomány megszabadít a haláltól.

*Szónoklat
a jégeső
csapásáról.*

¹⁷ Az eredetiben tévesen Psal. 172. áll, helyesen: 72. Vö. erről HORVÁTH Konstantin, *A Zsoltároskönyv magyarázata és fordítása*, Zirc. 1935, 186.

¹⁸ Clairvaux-i Szent Bernát (1090–1153) ciszterci apát meditációiról van szó, vö. *Meditationes*, Paris, Georg Mittelhus, 1493.

Az előzményekből: A fiak, örökösök is. Azután: A test bölcsessége ellensége Istennek, ugyanis az Isten törvényének nincs alávetve (Rom. 8). És János: Aki Istentől való, meghallja Isten igéit; ti azért nem halljátok meg, mert nem Istentől valók vagytok (Joan. 8). Zsoltár: Nincs Isten az ő szeme előtt, amiből felhozza, hogy bemocskoltak az ő utai minden időben (Psal. 10). Basilius: Osztályrészedül jut, hogy amint a kincset kiásod, úgy ásd ki a szívedet is, mivel ahol a kincs van, ott van a szíved is. Az utána következő dolgokból: Máté: Boldogok a szegények, miért? mivel övéké a mennyek országa, mert ez követi a lelki szegénységet (Matt. 5). Azután: Akik hisznek, azokat ezek a jelek fogják kísérni: új nyelveken fognak szólni (Marc 16). És János: Ha Ábrahám fiai vagytok, Ábrahám dolgait csináljátok (Joan. 8).

Az előzményekből

A gazdagok elleni 2. beszéd. A következményekből

Néha az úgynevezett érv az utána következő dolog tagadásából fakad, mint: Ha Krisztus nem támadt fel, akkor hiábavaló a mi hitünk, de ez nem lehetséges, mivel Krisztus feltámadt (1. Cor. 15). Ugyanígy a körülményekből is meríthetjük az érveket. Kapcsolatnak hívja Cicero azokat, melyek a tárgyhoz tartoznak, de nem szükségszerűen. Ezek közül egyesek megelőzik a dolgokat, mint a származás, szülők, nemzetség és nemesség, egyesek együtt járnak vele, mint a hely, az idő, az alkalom, a társak, a méltóság, a feladat, mások utána következnek, mint dicsőség, rossz hír. Az elsőre példa: Leült a nép enni és inni, és fölkelt játszani (Exod. 32). Ha kölcsönösen harapjátok és faljátok egymást, vigyázzatok, nehogy kölcsönösen elfogyasszatok egymást! (Gal. 5) Ha bekövetkezik az este, mondjátok, hogy holnap derült idő lesz, ha azonban vöröslik az ég, reggel azt mondjátok, hogy ma vihar lesz, mert fenyegetően vöröslik az ég (Matt. 16). A másodikra példa: Vigyázzatok, ne becsljétek le egyet sem a kicsinyek közül, mert bizony mondom néktek, az ő angyalaik mindig látják azt Atya arcát (Matt. 19). Példa a harmadikra: Ne késlekedj megtérni az Úrhoz, és ne halogasd napról napra, mert hirtelen fog eljönni az ő haragja (Eccl. 5). Basilius: A böjtölőnek az arcszíne sanyargatást mutat, nem szemérmetlen vörösséggel ragyogó, de szerény sápadtságú dísszel szép. Jeromos: Akár eszem, akár iszom, akár alszom, mindig harsog fülemben: Keljetek föl, halandók, gyertek az ítéletre.

A kísértőkből. In Topic.

Második beszéd a böjtről.

A hasonlókból

A hasonló dolgokból is meríthetjük az érveket. Azok a hasonlóak, melyeknek azonos tulajdonságaik, vagy legalább megfélelőseik vannak, amint az ész, a szem; derült időben az ég, ill. a tenger hasonlít a lélek nyugalmaához. Példák vannak mindenütt. Aranykarika az orrában: szép, de ostoba asszony (Prov. 11,22). Az életünk olyan, mint a föld szénája, virága, a füst, az árnyék. Az alamizsna olyan, mint a mag. Amint a forgószelek és viharok a gyenge hajókat, ugyanúgy süllyeszti mélybe feleségek elvetemült vágyai férjük lelkét. Márpedig ki az, akinek a szántásra, ill. pásztorkodásra szolgálja van, s hazatérte után azt mondja neki, menj el azonnal és fektüdj le, és nem így szól hozzá, készíts nekem vacsorát, övezd fel magad és szolgálj ki engem, amíg eszem és iszom, majd azután eszel és iszol te is? Gondolom, senki. Vajon megköszöni a szolganak, hogy elvégezte, amit megparancsolt neki? Így ti is, ha mindent megtettetek az előírások szerint, mondjátok azt, haszontalan szolgálak vagyunk (Luc. 17). E közhelyhez tartoznak a példázatok, a parabolák, az apológiák...

Második beszéd a gazdagok ellen.

TIZEDIK FEJEZET

Közhelyek a dicsőítő nemben

Kezdjük a dicsőítéssel, melynek teljessége vagy lényegi része a dicséretekből áll. Ez nem túlzottan alkalmas az egyesítő módszerhez, amint ezt máshol elmondottuk, meg az áttekintő szemlélethez, ugyanis ezeket legalkalmasabban a tisztesség faja alapján fogja fel az ember; valamint a megvilágosító módszerhez, mivel a szentek példája és dicsérete előírást, illetve buzdítást jelent a többiek számára. Mert minden dicsérő beszédnek valamiféle meggyőzéshez kell vezetnie, s ki kell ezt a magasztaló szónoknak tűznie maga elé. Mindenekelőtt azt, hogy csodáljuk Isten kegyelmét s az erényeket, Isten nagyvonalú ajándékait a szentek számára, valamint különösen Krisztus Urunk dicsőségét, illetve dicséretét. Azután az ünnepeelt személy szentségét. Harmadszor az utánzás következik, leginkább azzal, hogy bemutatja az erények elérésének lehetőségét, a szentek példájával, akik emberek voltak, s ugyanabból az anyagból eredtek, akár mi magunk. A rétorok szokásos módon felhozzák a dicsérő közhelyeket, mármint hogy milyenek voltak a szülők, az ősök, az atyai föld, a nemzetség, a tehetőség, a barátok, a tisztségek, a hatalom, a nevelés, a testi javak, egészség, szépség, erő, a lelki javak, akár a természettől adottak, mint tehetség, emlékezőképesség, beszédképesség, előadó képesség, akár buzgó igyekezettel szerettek, mint tudományok, erények, bölcsesség, igazságosság, bátorság, önmérséklet, kiváló tettek s mondasok, a haláluk neme, és ami a halál után jutott nekik osztályrészül. De a mi szónokunkat nem korlátozzák ezek a közhelyek, és egyeseket közülük még akár érintenie sem kell. Szent Basiliusnak az a véleménye, hogy az egyházi tanítás nem követi és nem fogadja el a rétorok előírásait, ill. eligazításait. A dicsőítő szónoklatok szabályai közé tartozik az ősi származás szerint megadni a nemzetség méltóságát, eredetét, a neveltetés bölcsőjét, a mi felfogásunk mindezt feleslegesként mellőzi. Mi inkább azért szoktuk ünnepelni szentjeinket, mert megvetették a tehetőséget, méltóságokat, tisztségeket, nemességet és más hasonló dolgokat. Jeromos lebecsüli a származást, melyet Heliodorus semmibe vett. Marcellát dicséri, hogy nemességét megvetve nemeschbé lett, és bár hővelkedett gazdagságban, szegénység révén lett kiválóbb. De ezt a nemességről vett közhelyet úgy is lehet tárgyalni, amint egyes egyházatyák igen helyesen vélik. A Nazianzi gyakran elmondja, hogy a nemességet a keresztények között egyenként, azaz kinek-kinek érdemei szerint kell felfogni és mérlegelni. Erről sokat mond a Gorgonia nővérét dicsérő beszédében, meg IIéróné esetében. Továbbá az arianusokhoz intézett beszédében leszögezte, hogy az igazi nemesség abban áll, ha megtartjuk Isten képét, és ugyanígy fordítva: nemtelenek azok, akik az Ördöghöz hasonlóvá teszik magukat. Sőt remek módon a nemesség négy fajtáját is felsorolja, s a valósakat, illetve a hamisakat megkülönbözteti egymástól. Továbbá a Cypria-levélben gyönyörűen dicséri Celerinus mártír nemességét a rokon mártírokból kiindulva. Szent Ambrus elmondja, hogy a szent könyvek alapján nem csupán a prédikálásra méltó emberekben feltalálható erkölcsöket kell dicsérni, hanem a szülőket is, hogy szavai szerint: a szeplőtelen tisztaság átörökített öröksége mintegy kitűnjön azokban, akiket dicsérni akarunk. Tehát bármifajta világi nemességet inkább le kell bec sülnie a keresztény szónoknak, mint nagyra tartania, viszont a szülőktől származó erények élvezhetik méltán a nekik járó dicséretet.

*A dicséret
kútjól.*

*Beszéd a
caesareaei
Gordius dicsé-
retéről*

*In Epitaphio
ad Heliod.
Epist. 2. In
Epist.
Marcellae.
Epist. 16.*

*A nemességet
milyen módon
lehet dicsérni?*

*Orat. in Maxi-
mum. Epist.
34. Lib. 1. in
Lucam c. 1.*

Egyébként a dicsérő szónoklatok körében a magasztalásoknak sok fajtája különböztethető meg: az Istenről, az Újszövetség titkairól, az angyalokról, a szent emberekről és különösen a szentséges Szűzről, a tisztségekről, akár szerzetes, papi állásokról. Időnként valakit életében dicsérünk, itt azonban kerülni kell minden hivalkodás és hízelgés gyanúját. A dicséretre kiváló anyagot szolgáltatnak az erények, melyeket a szentek esetében különösen dicsérünk. Ezek az okosság, melyhez az emlékezőtehetség és a felfogóképesség tartozik, az előrelátás, az igazságosság, amelyhez az Isten iránti tisztelet, a szülőkkel szembeni kegyelet, a tisztelet, a hála, az igazmondás, a bőkezű adakozás tartozik. A mértékletesség, melyhez – akár a bátorsághoz – számos fajta tartozik, ezeket, mivel máshol előadtuk, nem ismételjük el. Jóval inkább dicsérjük az isteni erényeket, mármint a hitet, a reményt s a szeretetet, a kegyelmet, a Szentlélek ajándékait. Dicsőítünk megtörtént dolgokat és kiváló mondásokat, mindazokat a feladatokat, amelyeket bölcsen hajtottak végre Isten dicsőségére és a kereszténység hasznára; dicsérjük Isten munkáit, valamint jótteit s csodáit. Számos nagy tekintélyű férfi beszédét lehet olvasni ebben a nemből. A Nazianzinak készült beszéde Athanasiusról, Basiliusról, apjáról, Gregoriusról, testvéréről, Caesariusról, nővéréről, Gorgoniáról, Cyprianusról. Basilius beszéde, melyet Szent Julittáról mondott, Barlaamról, Mamásról. Chrysostomus beszédei Jóbról, Illésről, a makkabeusokról, Zsuzsannáról. Jeromos írásában sokakat dicsér: dicséri Paula Marcellát, Bonosust, Fabiolát, Lucinust. A szent írások is telve vannak az igazak dicséretével, ezeknek a kitüntetett szerepét mindenütt megtalálod. Dávid innen kezdi (Psal. 1): Boldog az a férfi, aki nem jár a gazok tanácsa szerint. Az Eccl.: Dicsérjük a dicsőséges férfiakat nemzetségeikben. A Makk. I,8-ban található a hős Makkabeus dicsérete. A Példabeszédek utolsó könyvében: Aki derék asszonyt talál, annak hosszú távon végül meglesz a jutalma. Krisztus a földön sokakat dicsért, így tevékenysége alapján Keresztelő Jánost, akit a tömeghez szólva kezdett dicsérni. Hasonlóan a bűnbánó Magdolnát a farizeus lakomáján (Luc. 7 és 14). Az Isten dicsérete a szent iratokban lépten-nyomon megtalálható sok és hatalmas jellemzője alapján, illetve a tettek szerint, melyek az ő művei (Eccl. 43, 44). Nem csupán személyeket árasztanak el dicséretekkel, de cselekvéseket és tetteket is, mert ez a fő forrása a személyek dicséretének. Chrysostomus Ábrahám vendégszeretétét, Jób türelmét magasztalja.

Azok a közhelyek, amelyekből valamilyen tényt bővebben ki lehet fejteni, azaz részletesebben elő lehet adni, a következők: a tisztes, a hasznos, a jóleső, a kegyes, valamint a körülmények. Amennyiben Krisztus szenvedését akarom fokozni, figyelembe veszem, ki szenved, kikért, milyen keserves dolgokat áll ki, hol és mikor, s nem csupán a személyeket, s erényeiket emeljük ki díszítéssel, hanem sok más egyebet is. Tertullianus és Cyprianus megírják a türelem dicséretét. Chrysostomus az alamizsna dicséretét, azaz hogy ez minden mesterség között a legnagyobb jövedelmet hozza. Jeromos, Ambrus, Ágoston előadják a szüzesség dicséretét. Ugyanez a Jeromos és Basilius a visszavonult életet ünneplik.

Az erényeket dicsérjük.

Szöveghelyek valamely erényes tett dicséretére.

Ad Demetriadem. Ad Heliod. Epist. ad Nasian.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

A rábeszélő és buzdító nem

A rábeszélő nemben, ami a tanácskozóhoz tartozik, és a buzdítóban, amely hozzá szorosan kapcsolódik, fogalmazódik általában szentbeszédcink nagy része, ilyenek Krisztus beszédei: a bűnbánatra, a szeretetre, a földi dolgok megvetésére nézve. Lásd a Nazianzit, Basiliust, Cyprianust. Ennek a nemnek minden közhelye két forrásra megy vissza: tudniillik az igazira és a jóra. Ugyanis ez a kettő szembenáll, amaz a felfogás, amelyet először ki kell alakítani, emez az akarat, amelyet a felfogás után meg kell nyerni. Annak a bizonyítására, hogy valami igaz, elegendő az a számos teológiai közhely, melyet fentebb fölhoztunk, és a legnagyobb mértékben a szent írások, a zsinatok, a szentatyák tanúbizonysága; a természet szava és maga lelkiismeretünk törvénye, mely többet ér, mint ezer tanú, emberi törvény, szokás, tapasztalat s maguk az érzékek, melyek a dolgokról gyakran kiválóan ítélnék. A második forráshoz tartozik: a tisztességes és ezzel a kegyes, a méltányos, a hasznos, a jóleső, a dicséretes, a szükségyszerű, a lehetséges, a könnyű. A tisztességeshez tartoznak az összes erények fajaikkal együtt, ugyanakkor mindazok a dolgok, melyek az erénnyel kapcsolatban vannak és azt követik. Amint a visszhang hangra felel, úgy az erényre visszhangként válaszol a béke, az elme nyugalma és a biztos lelkiismeret, meg ezenkívül a tisztesség, a jó hír, a dicsőség, meg egyéb hasonló javak, amint ezt Cicero mondja. A derék módon kiváló erényről ítélők hangja az erénynek mintegy visszhangjaként tér vissza. A tisztességgel együtt értsd az igazságot és a méltányosat, amelyhez tartoznak: az egyezségek, az érdemek, a kötelességek, melyekkel mi, emberek tartozunk az Istennek és az embereknek. A kellemeshez tartozik az örvendetes, az élvezetes, a dicséretre méltó. Szükségyszerű az, amely nélkül nem üdvözülhetünk és nem élhetünk biztonságban, így például ha arra adnák biztatást, hogy tűrjék a szenvedéseket, mivel ezek révén kell nekünk az Isten országába lépniünk; azt is szükségszerűnek tartjuk, ami nélkül híjával leszünk a legnagyobb jóknak. Ami ugyanis a legnagyobb mértékben hasznos, azt szükségszerűnek tartják. Azt azonban, hogy mi keletkezhet, azt a létrehozó és segítő okokból bizonyíthatjuk; ha bemutatjuk, hogy ezekre számíthatunk, akkor azzal zárhatjuk le fejtegetésünket, hogy a dolog könnyen végrehajtható. Például ha arra akarom rábeszélni a hallgatóságot, hogy indítsunk háborút a bűnök ellen, bemutatom, hogy minden kéznél van. E helyeken kívül vannak egyéb, inkább egyedi, mint teológiai közhelyek is. Lásd például, ha bemutatom, hogy az Isten dicsőségére szolgál Istennek az ő akarata és előírása; létezik isteni ígéret, jutalom és bér, s ezzel szemben nem hatnak Isten fenyegetései, hogy az egyháznak van jótéteménye, jó reményünk van a derék végeredményre, Isten segítsége nem marad el és más ilyesfajta dolgokat. Ha viszont valamiről le akarjuk beszélni hallgatóinkat, az elmondottakkal ellenkező dolgokat kell felhozni.

*De cura.
Paup. suscip.
De non
differendo
Bapt. De
servanda Vid.
et Virg. A
meggyőző
beszéd külföldi
az igazság és a
tisztesség.*

*Az erény mint
visszhang*

*3. Tusc. Jogos-
ság és igazsá-
gosság.*

*Szükségszerű-
ség és hasz-
nosság.*

*Teológiai
szöveghelyek*

TIZENKETTEDIK FEJEZET

A tanító nem

A tanító nemben akár egy egyszerű kérdést kell kifejezni a gondviselésről, a hitről, a tisztítótűzről, az Isten látásáról, akár összetett dolog ez, pl. hogy a hit igazságossá teheri az embert, vagy vajon a tisztaságot többre kell-e tartani a házasságnál, hasznunkra szolgálhatnak mindazok a gyakori közhelyek, amelyekben a világ természetét magyarázzák, illetve azok, amelyek mindezekhez kapcsolódnak, mint az okok, a következmények és az ellentétek, illetve hasonlók, melyekre fentebb példákat hoztunk a szent írásokból. Így például Chrysostomus arról a csillagról, amely a három királynak megjelent, felteszi a kérdést, hogy vajon valódi csillag volt-e, mint a többiek és a tagadó választ bizonyítja, valamint a meghatározásból, a felosztásból, a helyből, a kapcsolódó dolgokból, a célból és a tanúbizonyyságból vett közhelyekkel él. Mi is hozunk egy példát a gyakori közhelyekből, amelyekből érveket lehet meríteni. Ha azt kell bebizonyítanom, hogy a halált a keresztyén férfiúnak meg kell vetnie, így adom elő: a halál a lélek és a test szétválása, illetve az égi hazába való átköltözés, azaz vándorlásunk vége, tehát kívánatos. Az érv a meghatározásokból származik: a halál, akár gyermekkel, akár öreggel, akár férfikorúval történik, amennyiben az Isten akaratával megegyezik, nem lehet, hogy ne szerencsésen történjék, tehát kívánatos, ez a részek felsorolásából való érv. A kapcsolatos dolgokból származó pedig a következő lesz: ha boldogok azok, akik az Úrban halnak meg, akkor az Úrban való halál kívánatos (Apoc. 14). A nemből: Minden szétválás, amely az Istentől van, lehetetlen, hogy ne legyen igen hasznos, tehát a haláltól nem kell félni. A fajtából: A szentek sem az erószakos, sem a gyalázatos, sem a természetes haláltól nem féltek, tehát valójában a haláltól lényegéből következően nem kell félnünk. A hasonlóból: A börtönből megszabadulni kívánatos. Mért féljek tehát akkor, ha Isten bennünket a fogságból a dicsőség szabadságába hív? A különböző alapján: Mivel az ember élete nem pusztulhat el, mint más dolgoké, ezért amikor az ember elporlad, teljességgel él lelke Istenben, teste pedig rövid idő múlva vissza fog térni. Az ellentétesből: Mivel ez az itteni életünk a legnagyobb fájdalommal telített, szükségszerű, hogy azt mondjuk a halálról, hogy édes és kívánatos. A kapcsolódó dolgokból: Ott van Krisztus urunk a kegyesen meghalók mellett, ott van a szent angyalok védelme, jó tetteinknek tudatában lehetünk, ezért nem lehet ez a halál más, mint értékes, és ezért semmiképpen sem kell tőle félni. Az előzmények és az utána következőkből: Azon az elven születünk, hogy meghaljunk és rövid életünk felhasználása után a halhatatlanság állapotába jussunk. Tehát szívesen kell vállalnunk a halált, mellyel megadjuk adósságunkat a természetnek és egy jobb életbe lépünk. Az egymással harcolókból: A test, mely romlik, elnehezíti a lelket, és a földi ittlét nem engedi, hogy sok mindent megértsünk (Sap. 9.). Tehát amint a lélek szabadon kiröppen és egyedül teremőjében nyugszik meg, így csendő testét és földi ittlétét kell elhagynia. Miért ne lenne tehát kívánatos a halál, mely szolgaság helyett szabadságot, kínlás helyett nyugalmat hoz? Az okokból: Isten küldi a halált, ez a bűn büntetése, tehát nyugodt lélekkel kell elviselnünk. A következményekből: A halál olyan, mint a híd, melyen át chből a nyomorúságos

*Hom. 6. in
Matth.*

*A közhelyek-
ből. Példa:
A halált a
bátor férfinak
meg kell vetnie.*

világból a boldog és örök életbe juthatunk. Hogyne kellene tehát buzgó szívvel átkelnünk rajta?

*Négy forrás
a vizsgálódásban*

Ebben a nemben a kérdések négy ismert fejezetét is vizsgálni kell: Vajon van-e a dolog, mi az, milyen, mi miatt van? Ezekből valamennyit s gyakran mindet együtt figyelembe vesszük. Pl. ha a gondviselésről beszélek: először bemutatom, hogy ez valóságos adottság, s nincs benne esetlegesség, amennyiben valami az Istenre tartozik. Másodszor kifejttem, mi ez az isteni gondviselés, akár általánosságban minden dologra, akár különösen az emberekre nézve, azután végigsorolom minőségi és sajátos jegyeit, majd végül, hogy ez Isten végtelen jóságából és bölcsességéből születik. E nemben fel lehet használni a szent írásek különböző tanúbizonyságait, ezeknek szavait és kifejezéseit vizsgálhatjuk, állításait megerősíthetjük, az egyházatyák mondásait hozhatjuk fel, a hagyomány tekintélyét, és a zsinatok és pápák döntéseit lehet közölnünk, ezekről a maguk helyén beszéltünk. Nem leszünk híjával egyéb, többnyire teológiai közhelyeknek sem, melyeket szintén fentebb érintettünk, és bő tárházát nyújták a tanításhoz felhasználható érveknek. Meg kell tartani viszont e nemben is azt a bölcsességet, amelyre a szent egyházatyák tanítanak. Ugyanis amikor írásaikban az eretnekek ellen a hit tételeiről beszélnek, és tanult emberek előtt tartanak hitszónoklatot, akkor világosan és szorosan a logika által megszabott módszerhez ragaszkodnak és igazítják a dolgot, ahogy ezt számos könyvben lehet látni: Ágostonnál, Jeromosnál és másoknál. Ha viszont a nép előtt beszélnek, egész másképp adják elő ugyanezeket. A szent írásekből is arról értesülünk, hogy úgy kell az efféle kérdéseket a nép előtt tárgyalni, hogy erkölcsi tanításul is szolgáljanak, ahogy ezt láthatjuk a prófétáknál és Szent Pálnál. Vegyük például a rómaiakhoz írt levelet, melynek első fejezeteiben az apostol a tanító nemben mozog, a megigazulásról beszél, ami a tevékeny hit eredménye: a kegyességből fakad, nem pedig törvények szabják meg: beszél a zsidók elmarasztalásáról és a pogányok meghívásáról egészen a tizenkettedik fejezetig. Közben azonban állandóan erkölcsi figyelmeztetéseket vegyít előadásába, s a végén szinte teljesen áttér a tanító nemből az erkölcsi tanításra, a rábeszélő nemre, ez tart a tizenkettedik fejezettől egészen a levél végéig.

*Példa az isteni
gondviselésre*

*Milyen szónoki
bölcsesség
szükséges a
tanításhoz?*

TIZENHARMADIK FEJEZET

A feddő nem

Ez a nem egyrészt rábeszélésből vagy lebeszélésből áll, másrészt pedig a bűnök és a javításra szoruló személyek elítélésére vonatkozik, ugyanis az, aki elmarasztal, lebeszél azokról a dolgokról, melyeket szid és az ellenkezőkre igyekszik rábeszélni, ahogyan ezt Clemens Alexandrinus mondja: A rábeszélő szónoklathoz kapcsolódik a buzdító és vigasztaló nem, ugyanígy a dicsérőhöz a gáncsoló és szemrehányó. Ugyanis a feddés ugyanazon Clemens Alexandrinus szerint olyan, mint a lelki indulatok valamiféle sebészete, vágással eltávolítva kell támadni, hozzáteszi, hogy ez az orvosságok ivásához és alkalmazásához hasonló, amely eltávolítja azokat a szenvedélyeket, amelyek már elhatalmasodtak, s a szegyetelen és bűnös vágyaktól vezetett élet mocskát legyőzi, a test gőgjét és pöffeszkedését, melyek belőle kinőttek, lenyesegeti. Ebből

*Pedag. lib.
primo c. 8.
Egyenotti.*

eléggyé nyilvánvaló, hogy azok a beszédek, amelyek a feddés körében forognak, a gyomlálós módszerhez tartoznak, ezért – szintén Clemens – letörlő művészetnek nevezi, s felhossa János ismert helyét, ahol Istent a földműveshez hasonlítja, aki a rügyező növényt megnyesi, hogy több gyümölesöt hozzon, mert elburjánzik a szőlővessző, ha nem metszik. Márpedig ugyanaz a feddés célja, midőn a bűnöket támadja, mint a tükröz, amelyik megmutatja a torzulásokat, illetve az orvosé, aki megállapítja a lázat, hogy az orvosságot a lehető leghatékonyabban alkalmazják, akár azok esetében, akik ellen irányul a beszéd, akár bizonynyal mások számára is. Mert a Nazianzi két alkalommal és Chrysostomus Babila Martyr ügyében Julianus ellen súlyosszavú támadó beszédeket írt, nem annyira azért, hogy őt a hitszegésből visszavonulásra készítsék, mint inkább, hogy a keresztényeket vigasztalják, akik ennek az ily kegyetlen és elvetemült Apostatának zsarnokságából megszabadultak. Hogy mennyire fontos kötelessége rejlik a hitszónoknak ebben a – Clemens szavával – sebészi feladatban és letörlő művészetben, nem nehéz fölismerni, egyrészt magának Istennek parancsából, amely a Szentírásban sűrűn ismételve kap hangsúlyt, másrészt a próféták és apostolok példájából és még a szent egyházatyák néphez szóló szónoklataiból is. Egyáltalán, ha Isten parancsáról beszélünk, vajon kihez intézi azt Isten, ha nem Isten ígéje nyilvános hírnökehez? Ézsaiás: Fel ne hagyj a kiáltással, mint a trombita, emeld föl hangodat, add hírül népemnek förtelmes bűneiket! (Isa. 58.) És az a híres hely: Fogd írotábládat, és tedd magad elé, és írd le Jeruzsálem városát, és rendelj ellene ostromot, és hordjál össze sáncot, és állíts ellene tábort, és helyezd a faltörő kost a kerékre! Ezért panaszkodik Isten Jeromos próféta szavával: A tieid látták benned a hamis dolgokat, de nem tárták föl előtted méltánytalanságaidat, hogy téged a bűnbánatra szólítsanak Szent Pál a Timóteushoz írt levélben ezt mondja (1Tim. 5): Az Isten és Krisztus Jézus előtt tanúsítom, lásd, milyen fontos, ami következik: érvelj, marasztalj el, szidjál minden dologban türelemmel és tanítással. Előttünk vannak a próféták és apostolok példái is, s mindezeknek e dologban egyhangzik szavuk: a bűnöket támadják, hogy fenyegetésekkel retentsék vissza a bűnösöket, hogy Isten haragját és a fenyegető büntetéseket kiemeljék. Ezzel kezdi Izajás, az első próféta beszédét (Isa. 1): Jaj a bűnös nemzedéknek! A semmirekellő sarjadéknak, a bűnös fiaknak! Ezért Jeremiás, akit Isten a prédikálásra kiválasztott, azonnal tanítást kap (IIJer. 1): Ime, ma nemzetek és országok fölé állítottalak, hogy gyomlálj és rombolj, pusztíts és szétszórj, építs és ültess. Teljességgel ez annak a könyvnek a titka, melyet Ezekiel kapott és elfogadott (Ezech. 2): amelyben írva van az ének, a síralmak és jajsavak. Erre vonatkoznak az összes próféták szónoklatai, hogy javítsanak, hogy a hibákat eltávolítsák, úgy, hogy teljességgel fölösleges lenne azoknak a helyeit és fejezeteit följegyezni, melyek lépten-nyomon a bűnök elmarasztalására vonatkoznak. Mit mondjunk az apostolokról? Vajon nem azért kapták-e meg a Szentlelket, hogy általuk éppen ez a Lélek bizonyítsa a világ előtt a bűnt és az ítéletet, illetve az igazságot? Pál és mások levelei telve vannak súlyos feddéses hangjával. Krisztustól tanultak, akit gyakran hallgattak, amint az írástudók bűneit ádáz módon szidta, és a sokaság romlott erkölceseit nagy tehetséggel javította. Ugyanígy a szent egyházatyák beszédei is gyakran e célra irányulnak, gyakran ebben a nemben beszélnek. Chrysostomusnál számos homiliát és szentbeszédet találhatsz az esküdözés és esküszegés szokása, a fényűzés,

Az egyházi szónok feladata a bűnök elmarasztalása.

*In phar. l.
4. c. 34. Par.
2. past. c. 4.*

*Epist. 3. ad
Episc.
Campaniae
et Italiae.*

*Szöveghehelyek
erre a nemre*

a részegesség, a harag, valamint a hivatalhajhászás és az irigység ellen. Bonaventura¹⁹ Szent Gergely alapján azt mondja: A megnyitás kulcsa a javító beszéd, mivel a szidással valaki felfedi a hibát, amelyet gyakran maga az elkövető sem tudatosít. Jeromos a híres zsolnárhelyet (Psal. 105) magyarázva azt mondta, hogy szétszórván elpusztította volna Isten őket, ha Mózes, az ő választottja nem állt volna ott a megtérésben. Így szól: Vedd figyelembe ezt, te pap, mert elpusztult volna a nép, ha Mózes nem törte volna meg a mindenható Isten haragját, és te, ha látod, hogy az Isten népe bűnös, fúdd meg a trombitát, hirdetve nekik bűnciket, és állj a megtérésben Isten mellé, hogy dühöngő haragja elforduljon tőlük. Még határozottabban ösztökélnek Pelagiusnak, a második pápának szavai.²⁰ Ezt mondja: Áradjon szavunk mindig a torzultak és gazok és az Isten szolgáit üldözők ellen, és szájunk kardjával döfjük és cáfoljuk, verjük vissza, zavarjuk el és távolítsuk el őket. Olvasd Salvianust, aki e dologban a legélesebben fogalmaz az Isten gondviseléséről szóló könyveiben: A szentektől származó mondásokból helyesen vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a papok számára nagy veszélyt jelent, ha mások bűneit nem vádolják.

A közhelyeket pedig, amelyekből minden helyreigazítást megerősíteni és részletezni lehet, szolgáltatják mindazok a források, amelyekből a lebeszélésre való érveket vesszük, miközben megmutatjuk, hogy a szóban forgó dolog milyen förtelmes, és mennyire ellentétes a tisztességgel, ellene van minden illőnek, hogy mennyire szemben áll a joggal és az isteni és emberi jogrenddel, hogy mennyire károsak mind a lélekre, mind a testre, mind a hírnévre, mind a vagyonra nézve; hogy léte milyen nehézségeket okoz, mennyire veszélyes, mennyire gyalázatos, a lelkiismeret mely szenvedéseivel, mekkora büntetéssel jár. A teológiai közhelyekből, melyeket máshol felsoroltunk, sok dolgot össze lehet gyűjteni. De semmivel hevesebben nem lehet megszorítani a bűnöst, mint ha az írások ígét felhozzuk az ellen, amit vádolunk. Mert ezeknek nem csupán a tartalmát, hanem egyes szavait is mérlegelhetjük a dolog fontossága szerint. Ha ezekhez hozzátesszük a példákat, az egyházatyák tekintélyét, az ésszerű meggondolások hatásos vonásait, nem lehetséges, hogy a bűnök elmarasztalása ne legyen hatásos és ne hozzon gyümölcsöt. Különösen, ha erősen hatunk az érzelmekre és a szenvedélyekre, egyszersmind figyelembe véve a förtelmesség ésszerű meggondolását. És a szónok mutakozzon olyannak, mint akit Isten iránti őszinte, nem színlelt ragaszkodás hajt és a lelkek üdvösségét szívének igaz szeretetéből kívánja elősegíteni. Ehhez a közhelyhez sok olyan dolgot kell hozzátenni, melyben a keresztény szónok okosságára van szükség, ezzel kell élnie a bizonyításokban a bűnök és a személyek esetében, hogy az elmarasztalás orvossága ne fekélyt támasszon, hanem gyógyítson. De mivel ide túlságosan is sok dolog tartozik, úgy döntöttem, hogy ezt a harmadik részben tárgyalom, ahol erről az egész anyagról és mindazokról a

¹⁹ Szent Bonaventúra (eredeti nevén Giovanni Fidanza, 1221–1274) bíboros, olasz egyházi író, ferencrendi főgenerális, a párizsi egyetem teológiatanára, a skolasztika egyik vezéralakja. Teológiai traktátusai miatt kortársai a „szeráfi doktor” (doctor seraphicus) jelzővel illették. Augustinust követő tanításai alakító hatással voltak a középkor misztikájára, majd az újjászerveződő katolicizmusra is a 17. században.

²⁰ I. Pelagius 556–561 között, II. Pelagius 579–590 között volt pápa.

dolgokról lesz szó, amit szónokunknak feltétlenül tudnia kell. Itt csak egyre figyelmeztetek, s ez a szóban forgó téma neméhez kapcsolódik, ugyanis ritkán fordul elő az, hogy az egész szónoklat teljességgel feddésből álljon, másrészt viszont csaknem egyetlen neme sincs a beszédnek, legyen az akár tanító, akár buzdító, akár dicsérő, mely ne engedne meg valamit ezen elmarasztaló nemből. Gondolnia kell tehát a hírszónoknak azzal, hogy mihelyt az egyéb nemekben mondott valamit tanításból, meggyőzésből, dicséretből, ragadja meg az alkalmas lehetőséget az elmarasztalás hozzatételére, hogy azoknak, kik az ellentétes bűnben szenvednek, felkeltse szégyenérzetét és hasson lelkiismeretére. Ugyanis láthatólag erre utal Pál, amikor a Timóteushoz írt levélben ezt teszi az első helyre (2. Tim. 4) . Érvelni, azaz érvekkel tenni szilárdná a valós igazságot, azután dorgálni, ez megindításokkal és nagymértékben szelíd érzelmekkel történik, végül úgy véli, hogy hozzá kell tenni a szidalmakat. Ezt éppenséggel a szent egyházatyák szorgalmasan megtették, a néphez intézett szentbeszédekben is, különösen Chrysostomus, mert a Genesisről írt beszédében, miután a közhelyet megmagyarázta, azonnal a kapzsiság ellen fordította szavait. Tehát, akár az evangéliumról szól a szónoklat, akár valamely erényről vagy bűnről vagy bármilyen dologról hármifajta nemben, a tanulság kifejtése után a beszédet igen könnyű lesz a feddésre fordítani, jóllehet azt sem mondanám, hogy egész fáradozásunkat csupán a bűn elmarasztalására fordítsuk. Inkább azt mondom, hogy gyakran az egymással ellenkező tulajdonságokat kell felemlítenünk, mivel néha több hasznot lehet remélni a tisztaság alkalmas dicséretéből, mint a mértéktelenség alkalmatlan és túlzó támadásából. Ugyanis a tisztaság dicséretére a mértéktelent elfoghatja a szégyen, ez pedig nem éppen hatástalan feddés. Ezért foglalja össze ezt a közhelyet Gergely és Isidorus. Amaz ezt mondja: A szent prédikátorok esetében megvan a tanításhoz alkalmas nyomatéka mindkét szabálynak, a helyesen cselekvőket táplálják, az elfajzottakat figyelmeztetve, késükkkel eltávolítják. Ezeket a szavakat használja ugyanis. Az, akire rábízták az ige szétosztását, jóllehet feddhetetlenül él, ám ennek ellenére, ha a romlott életmódot folytatók megrovását támadni szégyenből vagy félelemből elmulasztja, mindazokkal együtt, akik az ő hallgatása folytán elvesztek, ő is elvesz. S mire lesz neki jó, ha büntetést nem kap saját bűne miatt, viszont meg kell őt büntetni mások bűne miatt? És még hozzáteszi: Ilazudom, ha az Úr nem ezt mondta Ezekiel próféta révén egy bizonyos ember félelmét elmarasztalva, amikor így szól: És te, emberfia, téged Izrael házának kémévé tettelek. És ugyanott magyarázza Ezekiel helyét.

Az elmarasztalás az alkalomhoz illő legyen.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET

A vigasztaló nem

A vigasztaló beszéd neme a rábeszélő nemhez és a sajátosan megvilágító módhoz tartozik, hogy legyőzzük azokat a nehézségeket, amelyek akár az erények megszerzésével, akár megtartásukban mutatkoznak előttünk. Arra szolgál, hogy elviseljük jelen életünk számos kellemetlenségét, melyek az emberekre nehezednek. Ezért értse meg szónokunk, hogy ezt a részét az életnek nem csak érintőlegesen, és nem is elvárva kell tárgyalnia; egyrészt azért, mert jelen életünk bőségesen tele van min-

denféle kellemetlenséggel; és ez a száműzetés és a siralmak völgye, amelyben az erényt mindenhol – még hozzá ádázan – támadják. Másrészt, mivel e tekintetben Istent kell utánoznunk, aki csodálatos módon örvend azon megnevezésének, hogy ő az irgalmak atyja és a teljes vigasztalás Istene; illetve mivel a Szentírás oldalai zsúfolva vannak mézédesszavakkal, melyek bennünket a vigasztalásra serkentenek. Szent Pál láthatólag úgy gondolja, hogy minden vonatkoztatható valamilyen módon erre a célra, amikor ezt mondja: Mindaz, ami meg van írva, a mi tanításunkra van megírva (Róm. 15.). Hogy a türelem és az írások vigasztalása révén reménységünk legyen. Tehát értse meg a hitszónok, hogy feladatához tartozik felüdíteni a kínlódókat, a porba sújtottakat talpraállítani, a kicsinyhitűeket a reményre és bizakodásra lelkesíteni, megerősíteni mindenkit. Végül is a szerencsétleneket, kik sokan vannak, vigasztalni: nem csupán azokat, akiket testi kellemetlenségek, hanem jóval inkább azokat, akiket lelki aggodalmak nyomasztanak. Ilyenek a különböző kísértések, tépelődések és csüggedések. Ha általában beszélünk a témákról, melyeket hármiféle bajba kerültek esetében alkalmazunk, a rábeszélő és lebeszélő nem azonos közhelyeiről vesszük őket. Ezeket a filozófusok döntéseinek és előírásain túl jóval bővebben és tökéletesebben kínálják a szent iratok kötetek és a szent egyházatyák számunkra fölöt-
tebb gyümölcsöző írásai.

*A szónok
gyakran vi-
gasztaljon.*

*Szöveghe-
lyek
a vigasztaló
nemre.*

A tisztess

Láthatóan először a tisztessből indulhatunk, mint ahogyan az öreg Eleazár magát vigasztalta (2. Mát. 6): ő inkább azt választotta, hogy bátran meghal, minthogy azt a látszatot keltse, megette a tiltott ételeket Isten törvénye ellenére. Ugyanis ezt mondja: Nem méltó az én életkoromhoz a látszatkeltés, hogy az ifjak sokasága azt gondolja a kilencvenéves Eleazárról, hogy áttért idegenek ételére, és így maguk is becsapódjanak. Ez a tisztesség pedig innen árad: ugyanis Jákob tanúbizonysága szerint a türelemnek tökéletes a munkája (Jácob. 1, könyv a türelemről), és Tertullianus tanúbizonysága szerint, ez az, ami éppenséggel a hitet védi, a békét kormányozza, a szeretetet segíti, az alázatosságot tanítja, a bűnbánatot várja, a vallomást jelzi, a testet irányítja, a lelket megtartja, a kezet visszatartja, a kísértéseket összetapossa, a botrányokat elűzi, a szegényt megvigasztalja, a gazdagot mérsékli, szeretetet ébreszt a fiúban, dicseretet a fiatalban, tekintélyt az öregben.

A jogos

Második helyen az igazságosból indulunk ki. Mint amikor a jó lator a kereszten beszélt társához: Mi jogosan szenvedünk a bűneinkért (Luc. 13). Ezért a hitszónok bölcsen fog figyelmeztetni, hogy idézzük fel emlékezetünkben a különböző bűnöket, melyeket Isten ellen ki-ki elkövetett, és ezért az Istentől jogosan ránk mért fenyítést türelmesen el kell viselnünk. Ilyen módon vigasztalta önmagát a nagy szent Dávid király, amikor fia üldöztetése miatt menekülnie kellett, és Simi átkai üldözték (2. Reg. 16). Fölidézte eszébe azt a rosszat, amit elkövetett, és nyugodt lélekkel viselte el azt, amit hallott, s a becsmérlő szavakat nem annyira gyalázkodásnak, hanem segítő szónak hitte, minthogy ezekkel megtisztulhat és Isten megkönyörülhet rajta. Ezt a helyet kiválóan taglalja Nazianzi Gergely abban a szónoklatában, amelyet a jégeső csapásának ügyében tartott, választékosan felsorolva azon emberek számos bűnét, akikre az Isten felháborodásában jégesőt zúdított az égből.

Harmadjára magukból a dolgok természetéből (indulunk ki). Azok a dolgok, amelyeket közönségesen rossznak neveznek, valójában nem rosszak. Egyrészt mert Isten akaratából keletkeznek, akitől rossz nem származhat; másrészt, mert sok minden cred-

*A jégesőről
szóló beszéd-
ben. A csapá-
sok. A bünte-
tések viszont
valójában nem
csapások.*

ményez jó dolgokat, miközben azért biztos, hogy a rossz fa nem hozhat jó gyümölcsöket; harmadrészt, mert még a derék férfiak is, akik fölöttébb kedvesek Istennek, mindezeket haszonnal viselhetik el. Sőt, Isten fia, aki emberré lett, az emberek általános üdve kedvéért elviselte őket. Basilius ezt mondja: A betegség, szegénység, nemtelenség, halál és a többi effajta dolog, melyek az emberek szemében szomorúak, nem számítanak valójában rosszaknak. Ezért azokat sem, melyek ezzel szemben állnak, nem soroljuk a legnagyobb javak közé.

*In Hexaem.
Hom. 2.*

Negyedjére ilyen módon: Az időleges és földi javakkal szemben, melyeknek elvesztése gyakran megzavar és fájdalommal tölt el bennünket, felhozható, hogy nem valódi javak, hiszen néha a legaljasabb emberek bővelkednek velük, míg a legkiválóbbak nélkülözik őket.

*Az időleges
javakat köl-
csönbe kaptuk.
Lib. de Conso-
lat. ad Marci-
am cap. 10.*

Ötödjére: Mindazokat, amelyeket testi és anyagi javaknak nevezünk, nem kapjuk meg, hacsak Isten meg nem adja. Így teljességgel méltatlan lenne, ha ezeket Isten visszakövetelésére nem adnánk oda sietve. Seneca ezt mondja: Ami körülöttünk járulékosan ragyog, gyermekek, tisztségek, tehetőség, nagy ház, emberekkel teli előcsarnok, ezek idegen dolgok, amik csak ránk vannak bízva, ezekből semmit sem kapunk ajándékba, hanem összehordott kellékek színpadunkon, amiket vissza kell adnunk gazdájuknak. Ezek közül egyeseket holnap, másokat holnapután visszavisznek, kölcsönbe kaptuk őket. Csak a haszonélvezet a miénk, ennek az időtartamát a tulajdonos saját döntése alapján szabja meg. Tertullianus ezt mondja: Ami miénknek látszik, másé. Mert semmi sem a miénk, ugyanis Istené minden, akié mi magunk is vagyunk. Így, ha kártól sújtva türelmetlenek leszünk, nem a saját veszteségünket fáljaljuk, a vágy rabjaiként mutatjuk meg magunkat, másokét követeljük, amikor a másét elvesztvén ezt fájdalmasan viseljük el.

*Lib. de Pat.
cap. 7.*

Hatodjára: A legkiválóbb alkalmat találhatjuk a vigasztalásra, ha elmondjuk, hogy Isten minden kellemetlenség szerzője, és hogy szemünket mindig felé kell fordítanunk. Nyilvánvalóan így tanít a Szentlélek Ámosz, Izajás, Jeremiás, Jónás és a Prédikátor könyveiben (Ámos 3, Isa. 45, II. Jer. 18, Jóna 3, Eccl. 11). A javak és a csapások, az élet és a halál, a szegénység és a tisztesség Istentől vannak. Basilius szintén kifejti, leszögezve első alapelvként, hogy el kell fogadnunk: semmi sem történhet velünk Isten akarata nélkül, ő oszt el mindent körülöttünk, mind szerény, mind nagy dolgokat. Így vigasztalja magát Jób, amikor ezt mondja: Az Úr az, aki adta, s ugyancsak az Úr, aki elvette. Ugyanígy Dávid, nem az átkozódó Simire, hanem az előírásokat adó Úrra vetette szemét, hogy ezt mondhassa: Az Úr írta elő neki, hogy átkozzon engem. Istenről pedig azt mondják, hogy nem a bűn, hanem a büntetés miatt írta elő neki, mivel Isten előre látva Simi álnokságát, ezt az átkot Dávid javára rendelte (2. Reg. 16). Bennünket Krisztus ígéje leginkább úgy erősíthet meg bármilyen csapás esetében, ha ezt kérdezzük: nem akarod, hogy kiigyam azt a kelyhet, melyet nekem Atyám adott?

*Minden bünte-
tés az Istentől
származik*

*Isten nem oka
a csapásoknak*

Hetedjére: Abból a célból, ami miatt az ilyesfajta csapásokkal az isteni gondviselés bennünket ebben az életben edzeni akar, mert semmiképpen sem lehet kétséges, hogy ez a mi javunkra történik (Judith 8). Bizonyos, hogy a kárvallottak számára a büntetés megtorlásul szolgál, nekünk viszont, ahogy mondják, a megjavításunkra, nem pedig elvesztésünkre. Így vigasztalja magát és testvéreit József, megmutatva, hogy Isten akaratáról volt szó, nem az emberekéről (Gen. 45). Ez pedig mintegy a

*A nehézségek
célja*

*Többszörös
haszon.*

legbiztosabb alapelv kell, hogy legyen számunkra, hogy bátran énekeljünk Dáviddal: Jó ez nekem, mivel megaláztál engem (Psal. 118).

*Beszéd a
tékozló fiúról.*

*2. Confess.
cap. 2.*

Nyolcadjára: a hasznosságból. Ez mind a jók, mind a rosszak számára létezik. Mert a rosszakat ez az orvosság tisztítja meg és világosítja meg a leggyakrabban. Izajás: A szorongattatás ad majd értelmet (Is. 24). Így a Genezishen (Gen. 42): Ezt mondták József testvérei: Méltán szenvedjük el ezt, mivel bűnt követtünk el testvérünkkel szemben. Így a tékozló fiú is bajba és éhségbe helyeztetve tért vissza apjához. Hallgasd Chrisologust: Visszahívja az éhség azt, akit a jóllakottság száműzött. Az éhség adta vissza annak az apját, akinek a bőség hozta, hogy nem fogja fel, kitől is származik. Ezért helyesen írja Bernát: Én úgy ítélem, hogy lelkiismeretem ösztökélésénél nincs alkalmasabb orvosság szégyenletes és gyalázatos tetteimre, ezért nem lehetséges, hogy meg ne induljak, hiszen minden gyalázatra és lenézésre méltó emberke vagyok. Ágoston ezt mondja: Te, Uram, mindig ott voltál irgalmasan, kegyetlenül, és szigorú csapásaiddal sújtottad minden oktan örvendésemet. A derék emberek erénye pedig gyöngeségben lesz tökéletes, és az Úr úgy teszi próbára, mint aranyat a tűzben. Amint a tojás a sós vízen fennen úszik, az édesben pedig megmerül, így a gyönyörök édessége gyakran a mélybe húz, míg a kínlódások sós íze az igazakat magasba emeli. Ez nyilvánvaló Dávid és Salamon példájából, kik közül az egyik a gyönyörökben züllött el, a másik viszont sok kíntól csiszolva emberré lett Isten szíve szerint.

*Minden derék
embert nehézsé-
gek tesznek
próbára.*

*Li. de Past.
cap. 5. Epist.
ad Eustoch.
22. ljb. 1.
Ep. 4. in Fine:*

Kilencedjére abból, hogy Isten úgy akarja, hogy minden kegyes és igaz ember csapásokat tűrjön, s ne legyen senki sem kivétel. Hallgasd Pált: Mindazok, akik kegyesen Krisztusban akarnak élni, üldözést szenvednek. És a zsidóknak írott levélben: Ugyanis megkorbácsolja minden fiát, akit magához fogad. Innen következik, hogy ha kibújtok a fegyelmezés alól, amelyet mindenkinek el kell viselnie, fattyak vagytok, nem pedig Isten fiai, ezért kiválóan mondja Ágoston: Megkorbácsolja Isten minden fiát, kit elfogad. S te talán kivétel leszel? Hogyha megmenekülsz a korbácsolás szenvedésétől, kivettek a fiak sorából is. És Jeromos: Ki kapott a szentek közül koszorút verseny nélkül? És hozzáteszi: Hogy ne szaporítsam mérhetetlenül a könyvet, keressd s megtaláld, hogy valamennyi szent csapásokat szenvedett el, egyedül Salamon élvezett örökké gyönyöröket, és talán ezért is pusztult el. Ennélfogva Ambrosius nem kételkedik a kínok eltűrését a hívők anyjának nevezni.

*A bajokban az
Isten segítségé-
nem marad el.*

Tizedjére az Isten segítségéből, aki nem engedi, hogy crónkőn fölüli essünk kísértésbe, hanem a kísértéssel olyan erőt ad, hogy azt el tudjuk viselni, s mindig ott van a szenvedők mellett. A Zsoltár: Vele vagyok a kínban, kiragadom őt, és megdicsőítem őt (Psal. 90). Ezért Dávid nyugodtan kiált így: Nem fogok félni a nép ezreitől, ugyanis te velem vagy (Psal. 93). Dávid azt hagyta ránk, hogy az angyalok és a szentek pártfogása a fájdalom sokasága szerint következik. A te vigasztalásaid örömmel töltik el lelkemet. És Pál: Fölöttébb bővelkedem az örömben minden kínomban (2. Cor. 1).

Tizenegyedszer: Abból, hogy rövid az az idő, amíg tartanak a csapások. Az ugyanis, ami a jelenben pillanatnyi s nem fontos megpróbáltatásunkban, módfelett nagy és örök jelentőségű lesz dicsőségünkben. Ez pedig annál jobban megerősítheti a csapást szenvedett lelket, ha feltárjuk előtte, hogy Isten a mi atyánk, pásztorunk, orvosunk, védelmezőnk, védőfalunk, pajzsunk, menedékünk, hőségétől védelmező árnyékunk,

kitől méltán születik fiai bizalma, hogy biztonságban lévén minden zaklatásunk közepette hozzá forduljunk, mivel ő gondol velünk.

Tizenkettődjére: a jövődő díj reményétől (IHeb. I,2.) Minden fenyítés a jelenben nem örömet, hanem szomorúságot hozónak látszik, később azonban az edzettség legalkalmasabb gyümölcsét nyerjük el általa az igazságosságban, illetve a mostani idő szenvedései nem méltóak összevetésre a jövődő dicsőséggel.

Tizenharmadjára: Sok segítséget fog adni, ha néhány példát adunk elő, először is Krisztus urunk, azután a szentek történetéből. Egyrészt kínjaikat, másrészt türelmüket és lelki nyugalmukat szemléltetjük. Mert ha összevetjük nagyobb szenvedésekkel, melyeket igen sok ember Krisztusért elszenvedett, a saját bajunk jóval kisebbnek látszik. Ahogy Pál többször elmondta: Még nem állatok ellen egészen a vérig (IHeb. 12). Végül is semmi sem vigasztalhatja jobban az embereket a csapások között, mint ha szívük szeretetét Isten felé irányítják. Ezt örök értékű mondásával tanúsítja Chrysostomus. A következőt mondja: Semmi sincs oly borzasztó, annyira félelmetes, ami felett a betegségtől vagy büntetéstől gyötörtek ne győzedelmeskedjenek, ha Isten szeretetétől lobbantak lángra. Úgy, hogy sem a tűz, sem a vas, sem az inség, sem a betegség, sem a halál, sem semmi egyéb nincs annyira súlyos, hogy nehézznek tűnjön annak, aki ezt az Isten iránti szeretetet követi. Az pedig, aki meg akar vigasztalni valakit, nem kell, hogy magát keménynek, szigorúnak mutassa, hanem inkább könnyűléttel és részvétellel kell élnie, hogy mindenki észrevegye: őt magát a köz-, illetve magánéleti csapás nagyon is érinti. Így ugyanis annak a fájdalmát, aki szenved, könnyebben lehet enyhíteni, ha vele együtt részvétellel szenvedő társat lát s mintegy fájdalmának részesét érzékeli. Ezenkívül az a szeretet, mely a vigasztalásban és a megértésben fejeződik ki, a csapást szenvedett lelket könnyebben föléleszti, s az együttérzés érvekké történt bemutatása után barátsággal nyújt vigasztalást.

Az előjövendő jutalom

Példák

Homília Isten szeretetéről és a bajok elviseléséről.

Aki türelmes vigasztalást kíván, annak együtt kell szenvednie másokkal.

Fordította: Németh Béla

EMANUELE TESAURO



Arisztotelészi messzelátó,
avagy az elmés és szellemes beszéd
lényege, igen hasznos a szónoki, kőfaragó és
címerkészítő művészet számára



REGIO INSPEROS REPREHENDIT CORPORE NEVOS H

D. Piccini sculp. G. Tassinari sculp. Turin

Emanuele Tesauro: *Cannocchiale aristotelico*, Torino, 1670, belső fedőlap
(Biblioteca Vaticana, Róma).

A csodálatkeltés¹

Fel akarom itt tárni előtted az emberi szellem leghomályosabb és legtitkosabb, ugyanakkor legcsodásabb és legtermékenyebb alkotását, melyet mindeddig kerültek a retorikai iskolák, noha Arisztotelészünk a poétikai műveiben² jól ismertette, mivel ott van igazi lakhelye: a figura hozza létre,³ hogy azután életet adjon a legnagyobb szépségek egyéb nemének, melyek prózában és versben csak szárnyalhatnak. Ez az, amit görögül „thaumának” mondhatunk, azaz csodálatkeltésnek, ami pedig nem egyéb, mint két, egymással nehezen összeilleszthető s éppen ezért módfelett csodálatos fogalom egymással társítása, mint a szerzőnk által annyira ünnevelt Xerxészre vonatkozóak: „per terras navigavit, per maria pedibus incessit;”⁴ és a másik: „Aeneum vidi virum viro conglutinatum”.⁵ S még végtelen sok, melyben a pozitívát a negatívval összefűzzük, vagy a pozitívát a pozitívval, vagy a negatívot a negatívval.

Retorikájának III. könyvében⁶ ad példát arra, hogy pozitívát a negatívval miként lehet összekötni, ott az újra azt mondja: „húr nélküli lant”, a Poétikában⁷ a csészét így

¹ A mű első kiadása: *Il cannocchiale aristotelico, o sia idea dell'arguta e ingegnosa elocuzione che serve a tutta l'arte oratoria, lapidaria e simbolica esaminata co' principii del divino Aristotele*, Torino, 1654. Ugyanott 1670-ben már az 5. kiadásra került sor. Ennek szövegéből mértékadó válogatás: *Trattatisti e narratori del Seicento*, a cura di Ezio RAIMONDI, Milano–Napoli, 1960, 3–108. Az II mirabile c. fejezet fordítása az Alberto ASOR ROSA jegyzetével kiadott válogatás alapján készült a Letteratura Italiana Laterza rangos sorozatának 28. kötetéből (Roma–Bari, 1975, 93–97). A modern kiadások jegyzeteit felhasználtuk, azokat a szerkesztő kiegészítette, az idézetek átiültetése viszont a fordító munkája.

² Arisztotelész, *Rhetorica*, III, 9, 1409 b, 4–5.

³ „...generato da questa figura”: Tesauro szövegében a figura megfelelője a szókép, a következő sorokból ugyanis kitűnik, hogy a metaforát érti rajta. A latin nyelvű retorikákban viszont a figura: alakzat.

⁴ „Navigálva járt a földön, s gyalog a tengeren” (ARISZTOTELÉSZ: *Poet.*, XXII, 1458 a, 29).

⁵ „Láttam férfit, aki tűzzel bronzot forrasztott férfira” (ARISZTOTELÉSZ: *Rhet.*, III, 2, 1405 b, 1). Ez a köpölyözésre vonatkozó híres rejtvény. A köpöly kis bronzedény volt, amelyet felhevítve a régi orvosi gyakorlatban vér leszívására használtak. Ugyanezt a Poétikában is idézi (XXII, 1458a) az értelemátvitelről szólva: „A rejtvénynek ugyanis épp az a természete, hogy miközben az ember igaz dolgokat mond, lehetetlenségeket fűz egybe” (ARISZTOTELÉSZ: *Poëtika*, Bp., 1997, 87, Ritoók Zsigmond fordítása).

⁶ ARISZTOTELÉSZ, *Rhet.*, III, 11, 1412 b, 36.

⁷ ARISZTOTELÉSZ, *Poet.*, XXI, 1457 b, 20. „Értem ezen például azt, hogy a csésze ugyanúgy viszonylik Dionüszoszhoz, mint a pajzs Árészhöz. A csésze Dionüszosz pajzsa, s a pajzs Árészs csészéje.” (Ritoók Zsigmond fordítása, i. m. 85).

nevezi: „nem harci pajzs, hanem Bacchusé”: a figurát ő „translatio ex duobus constans”-nak nevezi; két összeilleszthetetlen és enigmatikus kifejezést tartalmaz, ezek pedig csodálatot váltanak ki. Ám amint e csodálatos ember tanításának csak nyomait mutatja meg – mint okos ebeknek a vadét –, hogy mi magunk kövessük, akként azt, mit ő egy enigmatikus és csodálatot keltő metaforáról mond, nekünk kell kiterjesztenünk értelmünkkel bármilyen állításra, mely csodálatot idéz elő két összeférhetetlen fogalom párosításával, mik közül az egyik pozitív, a másik negatív. Ily módon, a visszhangról mesélvén, mely a vadonokból vagy a szirtekről ismétli szavainkat, elmondhatod: „Ő egy lelketlen lélek, egyszerre néma és bőbeszédű; nyelv nélkül beszél; ember és nem ember; hangokat kelt lélegzet nélkül; kép alak nélkül; hangokat fest színek nélkül a légben. Nem magzatod, de életet te adtál neki; hallod, ám nem látod; válaszol neked, de nem hallja szavaid; ő a beszélő semmi; megszólalni nem tud, és mégis beszél; vagy anélkül szól, hogy tudná, mit beszél. A latint s a görögöt soha nem tanulta, mégis beszél görögül és latinul”. Ezen állítások mindegyike csodálatos és igaz.

Ha pozitívat pozitívval kötünk: „A lég nimfája ő, beszélő kő, lélekkel telt szikla, a lélegzet magzata: a vadonban lakik, s minden nyelvet beszél: vad szibilla, ki válaszát barlangokban adja. Hízeleg, s legott gúnyt űz belőled, nevet, ha neversz, sír, ha sírsz, dalol, ha dalolsz, káromol, ha káromlod, magasztal, ha magasztalod. Addig él csak, míg beszéded: lélegzetteddel lélegez, nyelveddel gondolkodik, életteddel együtt él. Egy él csak, de ketten beszélnek. Egy beszél csak, s a választ magának adja. Ő egy másik te, ha elindulsz, elindul ő is; ha visszatérsz, visszatér ő is, ha meghalsz, meghal ő is.”

Ha negatívot negatívval kötünk: „Nem ember és nem állat. Nem tud beszélni, de hallgatni sem. Nem tud igazat mondani, de hazudni sem. Nincs se csöndje, se beszéde. Nincs bezárva, szállását el mégse hagyhatja. Nem hallgat téged, s te nem láthatod: mégis válaszol, s te meghallod”.

Megértheted ezekből a példákból, hogy annyi különbség van e csodálatot keltő dolgok közt, ahány kategóriája. Viszont mind vagy fizikai alapú, mint „ember, nem ember”, vagy metafizikai alapú, mint az hogy „formátlan forma, ő egy másik te vagy”, vagy a mértéken alapul: „egy él csak, de ketten beszélnek”, vagy a minőségén: „hízeleg, s egyszerre gúnyt űz belőled”, vagy a viszonyokon: „a hang képe, a lélegzet magzata”, vagy a cselekedeteken: „sír, ha sírsz, nevet, ha neversz”, vagy az időn: „addig él, míg beszéded”, vagy a helyen: „vad szibilla, ki a sziklákban válaszol”, vagy a mozgáson: „ha te indulsz, elindul ő is”, vagy az eszközökön: „nyelv nélkül beszél”. S még sokat lehet gyártani a kevert kategóriák által, mint ez: „a vadonban lakik, és minden nyelven beszél”, amely a helyből és a cselekedetből tevődik össze. Ezek a csodálatot keltő dolgok kategóriái. Fel akarom most előtted fedni, melyik az a négy banya, amely bőséges anyagot ad a formáknak: hiszen vannak, melyek természetük okán csodálatosak, mások meg műveltségükért, megint mások ítéletünk miatt és ismét mások képzeletünkből fakadóan.

Természetéről csodálatot keltőnek tartom én mindenekelőtt az isteni dolgokat, melyek mindegyike esoda, s minden esoda forrása. Ezért hány állítást, mind igazat, tudsz te gyártani minden kategóriában a magasságos Istenről? A tartalom alapján: „filius

est alius, non aliud a patre”⁸. Mennyiség alapján: „ternus et unicus; immensus et individuus; per omnia fusus; in singulis totus”.⁹ A minőség alapján: „visibus et invisibilis; sine luce clarissimus”.¹⁰ A viszonyok alapján: „filius patri coevus et coaqualis, non procreatus sed genitus”.¹¹ Az okság alapján: „expers principii carensque fine; rerum omnium principium et finis”.¹² A cselekedetek alapján: „unico nutu omnia molitus ex nihilo”.¹³ A helyzet alapján: „summus et imus”.¹⁴ A hely alapján: „ubiueque degens, nullibi circumscriptus”.¹⁵ A mozgás alapján: „immotus omnia movens”.¹⁶ Az idő alapján: „semper antiquus, semper novus”.¹⁷ Birtoka alapján: „omnia possidet, nullius egens”.¹⁸

Claudianus ekként énekelt a testet öltött Igeről:

Latuitque sub imo
Pectore qui totum late complectitur orbem...¹⁹

És a Szűzanyáról: „auctorem paritura suum”.²⁰

Hasonlóképp csodálatot keltőek a szörnyetegek, a természet elmésségei, amint azt már fejtegettem neked. Ilyen a szatír, akiről (metafora nélkül) ezt mondta Guarini: „félíg ember, félíg kecske, és teljes valójában szörnyeteg”.²¹ És Ovidius a Minotaurusról: „semibovemque virum semivirumque bovem”,²² ezek tartalom alapuló csodálatos állítások. Valamint a rozmárról: „bos est quem nullus agit bubuleus, sed aquas arans in Oceano pabulatur”,²³ mely mind a tartalomhoz, mind a helyhez sorolható. És ama levelekről, melyek Bretagne-ban, a vízbe esvén kacsákká válnak: „Nova certaue metamorphosi caducae frondes felici lapsu animatur, et ex frondibus volucres, in arbore mutae, in unda vocales, cum avibus volitant, cum piscibus natant”.²⁴

⁸ „A fiú más, nem pedig egy az apjától különböző dolog.”

⁹ „Háromszoros és egyetlen; végtelen és individuum; minden dologban jelen lévő, egyben az egész.”

¹⁰ „Látható és láthatatlan; fény nélkül is ragyogó.”

¹¹ „Apával egykorú és egyidős fiú, nem nemzett, de teremtetett.”

¹² „Kezdet és vég nélküli; minden dolgok kezdete és vége.”

¹³ „Mindен dolgok teremtője, egyetlen mozdulattal a semmiből.”

¹⁴ „A legmagasabb és a legmélyebb.”

¹⁵ „Mindenholt ott van, de schol meg nem határozott.”

¹⁶ „Képes minden dolgot mozgatni anélkül, hogy megmozdulna.”

¹⁷ „Mindig régi és mindig új.”

¹⁸ „Mindén a birtokában van anélkül, hogy szüksége lenne bármire.”

¹⁹ „A kebel mélységében rejtőzött el az, ki az univerzumot átkarolja” (CLAUDIANUS, *Carm.*, 32, 12–3).

²⁰ „Saját alkotóját kellett megszülnie” (CLAUDIANUS, *Carm.* 32, 10).

²¹ Guarini idézi: *A hű pásztor*, II. felv, 6. jel., 937.

²² Félig bika férfi és félig ember bika (OVIDIUS, *Ars Am.*, II, 24).

²³ „Egy ökör, mit nem igazgat egy paraszt sem, de aki az Óceánon legel a vizet szántva.”

²⁴ „Egy különös metamorfózis következtében levelek életre kelnek boldog rohanásukban, miközben röptükben levélből madárrá válnak, előbb némák a fákon, énekesek viszont a hullámokon, a madarakkal szállnak, és a halakkal úsznak” (Paulus JOVIUS, *Regionum atque insularum atque locorum descriptiones*).

És a hermafroditáról, a természet eme hasonló szörnyszülöttéről: „Nec mas nec foemina, sed uterque: mas inter foeminas, foemina inter mares, idem sibi frater et soror, vir et uxor, nec lanis aptus nec armis, utrumque sexum dedecorat”.²⁵ Hozzáfűhetjük még ezekhez a halandó ember bizonyos füresa rokoni kapcsolatait, melyből rejtélyes rokonok születnek; mint Oidipus, ki anyját vette nőül: „Avi gener patriusque rivalis fuit. Frater suorum liberum et fratrum parens. Uno avia partu liberos peperit viro ac sibi nepotes. Monstra quis tanta explicet?”²⁶ És Ovidius Mirráról, ki saját apjával kívánt házasságra lépni:

Tunc eris et matris pellex et adultera patris?
Tunc soror nati genitrixue vocabere fratris?²⁷

De a csodálatot keltő állításokhoz mennyi anyagot adnak az állatok? Mint a fénix, mely újrászüli magát, miközben magamagát leöli: „hol meghal, hol újjászületik, mindig más és mindig ugyanaz”. És a selyem férgé, mely „fészket készít magának sírja belsejében, hová féregként tér be, szárnyasként éled”. És a teknősbéka, a természet örökre tömlőbe veti, midőn egyszerre mászik ki, s marad benn, „vándor s fogoly, magával hordja börtönét”. Vagy mint a kövek közt a mágnes, mely „elrabolja a vasat kéz nélkül, megkötözi kötél nélkül, szereti, de tudtán kívül, öleli, de nem látja”. Ami pedig a mozgás kategóriájába tartozó elmésségeket illeti, íme a Meandrosz folyó, mely „megy és visszajön, mozog és mozdulatlan”, s ahogy Ovidius énekl:

Iudit et ambiguo lapsu refluitque fluitque
occurrensque sibi venturas adspicit undas.²⁸

A minőség kategóriájából íme az Etna; ez a hó szomszédságában tüzet táplál, éget és fagyaszt egy időben, és amint Claudianus tréfálkozva mondja: „lambit contiguas innoxia flamma pruinas”.²⁹ Add még hozzá a földrengést, a forgószelet, a villámot, az üstököst és mind az összes meteorokat, ezek, mint rejtett okok láthatóvá lett hatásai, rejtélyes és csodálatos állításokhoz adnak anyagot, metaforáknak tűnnek, pedig valóságosak.

Áttérek a mesterségekből vettekre, ezek különös és csodálatot keltő alkotások elmés létrehozói, mint már mondtam neked. Ilyen a hajó, mely hal módjára halad, és

²⁵ „Se nem férfi, se nem nő, de a kettő együtt: férfi a nők között és nő a férfiak közt, egyszerre nővére és bátyja saját magának, férj és feleség, alkalmatlan a háborúra és a fonásra, szégyent hoz mindkét nemre.”

²⁶ „Nagyapjának volt veje s apjának riválisa. Fiainak bátyja és atyja öccseinek. A nagyanya egy szüléssel hozta világra férje fiait és saját maga unokáit. Ki tudna megmagyarázni ennyi csodás dolgot?”

²⁷ „Lenni anyádnak akarsz vágytársa, apád szeretője? / anyja fivérédek, nővére gyermekidnek?” (OVIDIUS, *Met.*, X. 347–8; Devecseri Gábor fordítása).

²⁸ „Játszik, s kettős folyásában hol előre halad, hol vissza, s míg magával szemben halad, saját vizével találja szemben magát, amely elébe áll” (OVIDIUS, *Met.*, VIII. 163–4).

²⁹ „A láng a szomszédos deret nyaldossa, kárt mégsem okoz benne” (CLAUDIUS, *De raptu Pros.*, I, 170).

mégsem hal, repül, mint a madár, és mégsem madár, földön született és tengeren jár, biztonságban szállítja az embereket, kik mégis egy hajszálla van a haláltól. Ilyen az óramű is, hisz mindig rohan, és nem mozog, nem csillagjós, az időt mégis megmondja – bár gyakran hazug. Ilyenek Arkitész galambjai³⁰; érzékek nélküli szárnyasok, nem élnek, mégis repülnek, semmit nem esznek, mégsem halnak éhen. Ilyenek a könyvek is: a szellem lenyűgöző találmányai, vannak szavaik, de nyelvük nincs, nem beszélnek, mégis szólnak, olvasni nem tudnak, de minden tudományra megtanítanak.

AZ ELMÉSSÉGEK HATÓ OKAI

(Isteni elmésségek)

Még a hatalmas Isten is örömet lel olykor abban, hogy a költői vagy az elmés elbeszélői mesterséget űzze, midőn az emberekhez vagy az angyalokhoz szólva különféle hősi *impresák*ban és képes szimbólumokban közli legmagasabb gondolatait. És helyes okok vezetnek ebben. Elsőként az, hogy az isteni szellem mindig az emberi fölött legyen, se ki ne apadjon az a szellem, mely a többi elméből gondolatokat fakaszt. Hiszen minden szellemi a világban maga Isten vagy Istentől való. Továbbá, hogy az isteni fenség stílusát ne érezzük triviálisnak, nemes képek által emeltetik föl, oly módon, hogy a fenségesség csodálatot szül, a csodálat pedig hódolatot. Ezen túl pedig, mert az igazság önmagában keserű, elmés gondolatokkal édesíti. Végül, hogy az ostoba és megfontolatlan népség ne hihesse magát az isteni gondolatok értelmezőjének, hanem csupán a legszerencsésebb és legélesebb elmék, az égi titkok tudói; ők a betűről, mint a héjat, a homályos titkokat le tudják fejteni; fent lévő az alatta állóra hatva, az isteni hatalom magamagától tanul, a bölcs az isteni hatalomtól, a tudatlan a bölcsőtől. Jól mondta hát a tragédiaíró Szophoklész:

Mysteria numen tecta sapientes docet,
Fatuis magister prorsus est inutilis.³¹

Ezért aztán a templomok kapuja előtt szfinxek képmását volt szokás elhelyezni, hogy (amint azt a nagyműveltségű Plutarkhosz elmagyarázta³²) jelezzék: az isteni értelem a bölcsék előtt szimbólumokban és elmés enigmákban nyilvánkozik meg.

Ilyen nyelven szól tehát Isten a Szentírásban. Az egészség megtartásához szükséges tanokat világos és nyílt stílusban fogalmazta meg, hogy a tudományokban járatlanok is megérthessék, mint például: „non occides, non furtum facies”.³³ Ez csakúgy szól a szellemhez, mint a fülekhez – ez pedig a betű szerinti értelem. Ám a legmaga-

³⁰ Mechanikus galambok, állítólag a pitagoreus filozófus Arkitész (Kr. e. 4. sz.) tervezett ilyeneket.

³¹ „Az Isten megtanítja az elfedett titkokra a bölcséket; / teljesen fölösleges a tanítás a balgák számára” (PLUTARKHOSZ, *De Pyth. Orac.* 25, 407 a).

³² PLUTARKHOSZ, *Isis et Osiris*, 9, 354 c.

³³ „Nem fogsz ölni, s lopást sem követsz el” (*Deut.*, 5, 17 és 19).

sabb és legkülönösebb tanokat enigmába takarván fedi föl, s titkok homályába rejtve világítja meg, a képes szimbólumok három fajtájával, melyeket az isteni titkok szent magyarázóí görögül tropologikus, allegorikus, és anagogikus értelemnek neveztek; ám mindezek metaforikusak...

Innen tehát könnyedén meg fogod érteni, mik is legyenek a prédikációs elmésségek, amiket a szent teátrum oly szívesen és oly nagy csodálattal fogad, annyira hogy a szent szó ízetlennek és soványnak hat, ha nincs effajta édességekbe öltöztetve. Bizony érdekes, s mindeddig (amennyire én tudom) meg nem vizsgált, az írók tolla által eddig nem érintett kérdés ez. Világos dolog mindenekelőtt, hogy az Evangéliumban egyetlen betű szerinti szöveg sincs, s nem található egyetlen dísztelen történet sem az Ószövetségben, továbbá sem a szent írók egyszerű tekintélye, sem a szilárd és doktrinális teológiai gondolkodás, sem pedig Szent Tamás fejtegetései nem soroltatnak a nép által kedvelt fordulatok közé. Még kevésbé szokás valamely filozófiai elemetornát vagy egyértelműen morális elmélkedést, bármilyen csodálatos példát, vagy akár a legvilágiasabb tanítást, bármilyen érdekeset is, a nép körében kedvelt prédikációs elmésségnek nevezni. Az értelmes tanításnak szentséges része főként két dologból tevődik össze: a szent anyag, mely az isteni autoritáson s az elmés forma, mely valamilyen metaforán alapul, ami pedig tropologikus, allegorikus vagy anagogikus értelmet alkot, mást, mint amit első olvasásra a szent szövegek betű szerinti értelme kínál. Mármost az elmésség éppen egy szellemes, váratlan és közérthető tárgyban testesül meg. Ezért a teológusok nem erősítik téziseiket efféle elmés gondolatokkal, sokkal inkább teljes és betű szerint vett témákkal. És viszont, a hitszónok, aki teológiai argumentumokból szörte beszédét, inkább tartatik skolasztrikus tanítónak, semmint néphez szóló prédikátornak. S mindennek bizonyosságául, ha veszed a fáradságot, és megvizsgálász egy efféle szellemes részletet, akkor alapjaként egy metaforát fogsz találni, kétértelműséget vagy sűrítést, vagy a metafora valamely más fajtáját, ezekről a maguk helyén részletes kifejtést találsz. Nem más tehát a prédikációs elmésség, mint az isteni szellem által finoman sugallt éleselméjűség (arguzia), melyet az emberi ész könnyedén felfedett, s valamely egyházi író megerősített, elkülönítve benne az Istennek kijáró dicséretet, aki azt létrehozta, és a prédikátorét, aki mint talált portékát, felmutatta a világnak, s az adott alkalomhoz igazította. Így hát annál ajánlottabb, minél inkább magán viseli az elmésség jegyét, vagyis az alkalmasság, az újdonság, a szellemes allúzió helyegét, valamint a dolgok csodálatra méltó lefestésére irányul. Kiváltképp akkor, ha a szövegben ellentétes értelem mutatkozik ahhoz képest, ami az első olvasáskor kitűnik, s végül fáradságos felfejtés után áll eléink a valódi jelentés, azaz a Szentírás egyik kényes passzusának képes értelme majd csak valamely finom tanítással vagy bujkáló tudománnyal, élénk hasonlósággal vagy kegyes egybevetéssel tárul fel váratlanul és az elmésség útján. Oly módon, hogy két homályos kijelentés egymáshoz illesztve megvilágosodik.

AZ ARGUZIA FORMÁLIS LÉTREHOZÓI A FIGURÁK KÖRÉBEN

Minden elmésség képes beszéd, de nem minden képes beszéd elmésség. Azon figurákat hívják tulajdonképpen elméseknek, melyek elmés jelentést tartalmaznak. Sőt, nem is minden elmés jelentés érdemi meg, hogy az elmésségek királyi családjába soroljuk, csak azok, amelyek az értelem legillusztrisabb és legnemesebb köréből származnak. Ezen különbségtévések, ítélő olvasó, engem arra készítetnek, hogy újrászójem neked a retorikai szóképek genealógiáját. Nemcsak azért, hogy elválasszam a közönségestől és minden mástól azt az egyet, mely e könyv nemes tárgya, hanem mert ez az egy az, melyet az összes többinek, mint engedelmes szolgálóleánynak, kísérnie és szolgálnia kell. Ezért van az, hogy akárcsak a szimbolikus művészetben, mely testből és lélekből, tehát képekből és szavakból áll, a szavakhoz is tartozik mindenféle elmés mondás, csattanós válasz és felirat, melyet a költői metrum köt és old. Az epigrammák vagy az elmés mondások a szobrok és a festmények alatt; a sírok, diadalívek, győzelmi emlékek feliratai; az épületek, templomok, oltárok dedikációi; az adományok, a kutak, a mulatóvillák fölötti élecek: mindezek, amint láthatod, eme szellemességeknek termékeny melegágyai, s mindben ott virágzik a szóképek összes fajtája. Másrésztől igaz az is, hogy a retorikai figurák sorát igen nehéz megkülönböztetni, még az antik latin szónoklattanok is összekuszálták, miközben összegyűjtötték, s végül homályban hagyták, miközben meg akarták világosítani őket. Olyannyira, hogy maga a római ékes beszéd atyja is,³⁴ aki *De Oratore* című művének könyveiben a szóképekből egy nagy zagyvaléket kever, kimutatván, milyen rosszul ismeri azokat, hiszen sem a fajta igazi definícióját, sem a részek megfelelő elkülönítését nem végzi el, nos még ő is végtelennek mondja azokat, megmutatva ezzel, hogy nem érti elvüket. Merítsünk hát megint, e tárgy taglalásakor is, az arisztotelészi tanítás nemes forrásából, s elmélkedjünk ekként.

Sem az állatoknak, sem az angyaloknak, csakis az embereknek adott a Természet egyfajta élmelygést a megszokott dolgoktól – legyenek hár élvezetesecek –, ha a hasznosság a változatossággal, a változatosság az élvezettel nem jár együtt. Az első hajósoknak, kiket inkább a félelem, semmint a szél hajtott, elegendő volt egy roskatag, ám kitartó bárka, hogy a hullámokkal harcha szálljanak:

frondentesque ferunt ramos et robora sylvae
infabricata fugae studio.³⁵

Mármost a tengert nem fog engedelmeskedni neked, ha nem ostromozod az aranyozott evezők becses korbácsával, s nem szenved a hajót, ha nem ad lelket neki leopárd vagy oroszlán – minthogy a vizek birodalmában is a vadon törvényei élnek. S mi egyéb lehetne az építészet célja a lakóhelyek esetében, mint hogy megvédjen az emberek és a természet igazságtalanságaitól: az elsőttől a falak szilárdsága, a másodiktól a tető által? Mármost a gőg – nagyobb ez az erénynél is – nem tartja hozzá méltónak, hogy

³⁴ Természetesen Ciceróról van szó.

³⁵ VERGILIUS, *Aeneis*, IV, 399–400.

olyan szállásra lépjen, mely önmagából nem ad ékesítést, s úgy véli, nem méltó a hulló esőt távol tartani, ha a tető nem díszekkel ellátott homlokzatokkal kerekedik a felhők fölé. Elmondhatod mindezt azokról a dolgokról is, melyeket közönségesen mint mesterségeket űznek. Nem okoz élvezetet az ivás a kifinomult ízlésűeknek, ha nem díszes kristályokból tehetik, melyek a szemnek is szomját csillapítják. Sem az alvás, ha nem bíbor és drágakövek közt tehetik, ami édesebbé teszi számukra az álmot, mint ahogy keservebb lesz tőle annak nővére.³⁶ A padlón a járás sem, ha nem fedi gazdagon díszített márvány: mintha a hálátlan ember szégyenkezne tisztelni saját anyját.³⁷ S nem okoz élvezetet az öltözködés sem, ha nem repdes szárnyain a sok szalag, ha nem nevet rajta számtalan fodor, ha nem csillog rajta arany és ezüst, olyanmód, hogy manapság a férfiak inkább nőknek tűnnek, azok pedig Kübelé körbehordozott szobrainak.³⁸ Mostanság ugyanezt a csömört érezhetjük az elmélkedések kapcsán is. Sőt, itt még sokkal inkább keresik az efféle gyönyöröket mint másban, hiszen könnyebb jóllakatni a füleket, melyeknek az emberi beszéd nem mutatkozik meg egy pillanat alatt, csak cseppenként hatol beléjük mind mélyebbre. Tehát semmi másra nem éheznek mohóbban az emberek a tudásnál, de semmitől nem irtóznak jobban a tanulásnál: hallgassák bár a legmagasztosabb és leghasznosabb tanításokat, ásítognak és elszunnyadnak, ha a stílus elméssége és újdonsága, ösztökélve szellemüket, éberem nem tartja őket. Csakúgy, mint ahogy a hajók, falak, vázák kemény anyagát változtatásos felékkítő díszítményeket görögül schimatának mondják, latinul pedig figurae-nek, hasonlóképp mindazt, ami a hallgató unalmát előzni hivatott és megkülönbözteti a szavakat, az ítéleteket és a következtetéseket a meztelen, szikár és köznap stílustól, retorikai sémának vagy szóképnak nevezzük.³⁹ Így születik hát a hallgatóság élvezete és dicsőítő tapsa az új és nem honos szavak hallatán, nem kevésbé mintha előtűnik egy különös és idegen szerinti ruha mutatkozna. Mindennek próbájaként szerzőnk emlékeztetőben egy-egy igen hasonló rövidke sor jelenik meg két személytől, kik egymásnak nemes versenytársai a költészet mesterségében: közlünk az egyik azzal, hogy egy apró szavaeskát, mi közönségesen hangzott, kicserélt egy másikkal, mely díszes és különös, csodálkozó felkiáltások közepette megszerezte magának a pálmát. Hiszen a panaszos Philoktétész tragédiájában, ki önmagát sebezte meg, Aiszkhülosz így beszélteti őt:

Meique carnes ulcus absumit pedis.⁴⁰

³⁶ Ti. a halál, minthogy keserves dolog az életből gazdagon távozni (szerk. j.).

³⁷ A görög mitológia szerint Antaios a Föld istennőjének fia, aki fogyófélben lévő erejét akkor kaphatta vissza, ha megérintette a földet. A metonímia arra utal, hogy végső soron a föld az ember szülőanyja (szerk. j.).

³⁸ Kübele eredetileg egész Kis-Ázsiában tisztelt istenasszony, akinek ünnepén dobokkal, sípokkal, kürtökkel felszerelt tömeg tombolva mulatozott. A keleti kultuszokból vette át a görög mitológia Rheia Kübele néven a termékenység és a természet divinációjaként. Rómában Rheia Sylvia lett belőle, Romulus és Remus anyja, zajos ünnepségeit a patriciusasszonyok tartották magukénak. Képzőművészeti ábrázolását orgiasztikus jelenetekkel társítják. Tesauro szövegében a szélsőséges pompa, a szertelenség megtestesítőjeként jelenik meg.

³⁹ Itt Arisztotelészt idézi: *Poet.*, XXII. 1458 a. 31–3 és *Rhet.*, III. 1405 b. 14–5.

⁴⁰ „A fekély felfalja lábam.”

Ám Eüiripidész ekként szöl:

Meique carnes ulcus epulatur pedis⁴¹.

Ebből kitetszik, hogy egy ily kicsiny, de annál füresább különbség oly elegánsnak tűnik Euripidésznél, amilyen póriásnak hat Aiszhülosznál.⁴² Ugyanezt jegyzi meg teljes mondatok kapesán Macrobius: legyenek bár ezek természetükénél fogva visszatszők, ha ékesen felöltöznek, bájt szereznek. Példaként egy rossz prókátor szavait hozza, aki midőn ezt kívánta mondani ellenfelének: „Hallgass, te, csűf kolbásztöltő fia” (ami az illemet tartó bírák számára túlzó durvaságnak tűnt volna), ezt mondta: „Hallgass, te, kinek apja könyökével törölte orrát”.⁴³ Ám ha az efféle kofáknak kezét lemetszik, a célt nem szolgálják többé. Így a felöltöztetett gorombaság civilizálttá válik, és szégyenletes módon még tapsot is kapott. Más szép példát Laberiusról hoz, Caesar elválaszthatatlan barátjáról. Ő meglehetős késéssel ért a színházba, s midőn elhaladt Cicero mellett, az maró szándékkal (szokása szerint) ezt mondta: „Csinálnék neked helyet mellettem, de túl szűken vagyunk.” Mondásával Caesarjára utalt, aki sokszorosára növelte a szenátori rendet. Erre Laberius: „Pedig neked szokásod két széek közö ülni”; ekként rötta meg képes beszéddel csekély hűségét, hiszen a polgárháborúk alatt – a győzelem röptét követve, nem pedig az ügyet – könnyedén váltott tábort, hol Pompeiushoz, hol pedig Caesarhoz csatlakozva. Eme visszavágás olyannyira ügyesre sikerült, hogy még maga a megtámadott is nevetésre fakadt.⁴⁴ Oly sok a báj az efféle fogalmazásokban, hogy még a hasonlóan méltatlan tárgyakat is tisztességessekké teszi. Csakúgy mint ama furfangos lélek, akinek – midőn egy jóhírért elveszített ifjú hölgyet mutattak be – ezt mondták: „Az amott a bíró felesége”, így felelt: „Sőt, ő maga az igazság, csak ő mindenkinek ád a magáéból”. Így akár egy szimbolikus impresát is alkothatott volna számára, megfestve az Igazságot ezzel a mottóval: „cuique suum”.⁴⁵ Végül megmutatom, hogy a visszataszító és csűf tárgy is elveszti minden csűfágát, ha szokatlan formában mutatkozik meg. Oly módon viszont, hogy amennyire taszít az ábrázolt, annyira legyen kellemes az ábrázolás: mint ahogyan a tarantula, a varangy, az áspiskígyó, a skorpió közletről szemlélve borzongást okoz, ha viszont messziről szemléled távcsővel, élvezettel csodálsz amaz elmés szerkezet okán, mely számodra megmutatja. Azzal zárom, hogy a retorika szóképei nem egyebek, mint szokatlan ékességek, melyek a beszédet a köznapis és alantas stílustól elválasztják, abból a célból, hogy a tanítást az újdonság juttassa el a hallgatóhoz, s hogy a hallgató egyszerre szórakozva tanuljon s tanulva szórakozzon.

Fordította: Puskás István

⁴¹ „A fekély lakmározik a lábamból.” A két sort Arisztotelész idézi: *Poet.* XXII, 1458 b, 20–4.

⁴² Az elemzésben továbbra is az előző jegyzetben megadott Arisztotelész-helyet követi.

⁴³ Az idézett hely: MACROBIUS, *Sat.*, VII, 3, 6.

⁴⁴ Ismét Macrobiust követi: *Sat.*, II, 3, 10 és VII, 3, 8.

⁴⁵ Mindenkinek a magáét.

FRANCISCUS POMEIUS



A retorika tanulmányozója

NOVUS
CANDIDATUS
RHETORICÆ,
Altero se candidior, comptiôrque,

Non solum

APHTHONII PROGYMNASMATA
ornatiùs concinnata,

Sed

TULLIANÆ etiam RHETORICÆ
Præcepta clariùs explicata,

Representans

Studiosis ELOQUENTIÆ candidatis,

AUTHORE

P. FRANCISCO POMET
è SOCIETATE JESU,

Nunc denuo

in gratiam præcipuè

*Scholarum Humaniorum Societatis JESU,
per Provinciam Bohemiam,
recusus.*

Cum Gratia & speciali Privilegio Sacræ Cæsa-
ræ Regiæque Majestatis.

PRAGÆ,

*Typis Universitatis Caroli Ferdinandæ, in
Collegio Societatis JESU ad S. Clementem,
Anno 1698.*

Pomeius retorikai tankönyvének 1698-as prágai kiadása (OSzK példánya).

NOVUS *acc 6278.*
CANDIDATUS
RHETORICÆ

ALERO SE CANDIDIOR
compitorque, non APHTHONII
solum Progymnasmata ornatus concin-
nata, sed Tullianæ etiam Rhetoricæ Præcepta clarius ex-
posita, representans Studiosis ELOQUENTIÆ
Candidatis.

Accessit nunc primum
DISSERTATIO
DE
PANEGYRICO.

Auctore
P. FRANCISCO POMEY:
e Societate JESU.


LUGDUNI,

ANNO M. DCCI.

DEBRECENI REFORMÁTUS KÖNYVTÁRA

KÖNYVTÁRA

Pomeius retorikai tankönyvének 1701-es lyoni kiadása
(Debrecen, Református Kollégium Nagykönyvtára, nr. 6278).

II. Előgyakorlat

AZ ALAKZATOKRÓL

I. FEJEZET AZ ALAKZATOK TERMÉSZETE ÉS FELOSZTÁSA

Mik a beszédben az alakzatok?¹

Válasz: Mint a kertben a virágok, az égen a csillagok, a szájban a csókok, nyakon a nyakékek, ujjon az aranygyűrűk, valamint a gyűrűkbe foglalt igazgyöngyök: A szóképek által ugyanis a szónoklat mint a jól elrendezett virágcsokor ékeskedik, megannyi csillagocska szórt fényében csillog, vagy mint az igazgyöngy ontja sugarát, és a színektől mintegy megvilágosodva a hasznos intelmekre szépen visszaragyog.

Mi az alakzat?

Válasz: A beszéd egyféle ízlésesebbé változtatása, elvonatkoztatva a hétköznapi jelentéstől és a megszokott beszédmódtól. Így tehát, amit a beszéd mindennapos használatán túl mondunk, az, úgy véljük, alakzattal van kifejezve.

Hányféle nemük van?

Válasz: Kétféle. Az egyiket szóalakzatoknak nevezzük, a másikat gondolatalakzatoknak, melyeket a görögök *schematá*nak hívtak, latinul pedig *viselet, mód, öltözet (habitus, modus, ornatus)*.

Melyek a szóalakzatok?

Válasz: Azok, amelyek csak a szavakban hordozzák méltóságukat, azaz, amelyek a szavak egyetlen helyes elrendezésén alapulnak, ennek megváltoztatásával az alakzatok elvesznek. Pl. *Miért nézel engem? Miért könyörögsz a bizalmamért?* Ezt az alakzatot ismértlésnek nevezik, mert ha így változtatnám meg a kifejezést:

Minek nézel rám? Miért könyörögsz a bizalmamért?, akkor nem ugyanaz az alakzat lenne, mert a *miért* kötőszó nincs megismételve.

Mit neveznek gondolatalakzatoknak?

Válasz: Amelyek nem csupán a szavakban, hanem magukban a dolgokban is bizonyos méltósággal bírnak, azaz, melyek az értelemhez és a gondolathoz úgy illeszkednek, hogy bármiféle szavakkal is adjuk elő azokat, az alakzatnak ugyanazon ereje és méltósága megőrződik. De mielőtt az alakzatok egyikét is, másikat is bemutatnánk, előbb röviden szólni kell a trópusokról.

¹ A fordítás a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtárban őrzött alábbi kiadás alapján készült: *Candidatus Rhetoricae*, Monachii. 1667. 55–59. 104–107. 267–287. 331–349. Ltsz. 752 955.

II. FEJEZET A TROPUSOKRÓL

Mi a tropus?

Válasz: A szavak átvitt értelemben való használata.

Honnan származik ez az elnevezés?

Válasz: A görög *trepó*, azaz *megfordítok* szóból. Ezért valahányszor egy szó saját jelentésétől eltérve valami mást jelent, és arra visszük át a jelentést, tropusról beszélünk.

Hányféle neme van a tropusoknak?

Válasz: Kétféle. Egyik azoké, melyek egy szóval, másik azoké, melyek több szóból állnak.

Hány egyszavas tropus van?

Válasz: Hét. Metaphora, synecdoché, metonymia, antonomasia, onomatopoeia, catachresis, metalepsis.

A *metaphora* szóátvitel az egyik dolog tulajdonságáról egy másikra, melynek nem tulajdonsága. Mint: *Haragtól lángoló ember*. Ugyanis a *lángoló* inkább a tűzhez illő tulajdonság, de az emberre vonatkoztatjuk, kinek viszont nem tulajdonsága, ugyanis nem az ember lángol, hanem a tűz.

A *synecdoche*, 1. mikor a részt nevezzük meg az egész helyett. Mint *tat* a *hajó* helyett. 2. Midőn az egészet a rész helyett, mint *forrást* a *víz* helyett. 3. Midőn az anyagot nevezzük meg a dolog helyett, mely abból készült, mint *vasat* a *kard* helyett. 4. Midőn az előzményekkel élünk a következmények helyett. Mint *Az ökröket a földművesek hazaterelik*, ahelyett hogy *Közeleg az éj*.

A *metonymia*, vagy névátvitel, midőn az okozat helyett az okot, vagy ellenkezőleg, az ok helyett az okozatot használjuk. Mint amikor a *kenyér* helyett *Cerest*, a *bor* helyett *Bacchust* mondunk, mivel Ceres a gabona, Bacchus pedig a bor feltalálója.

Az *antonomasia*, avagy más elnevezés (pronominatio), amit a jelölt dolog valódi elnevezése helyett alkalmazunk. Mint: *Carthago feldúlója Scipio* helyett, aki feldúlta Carthagót.

Onomatopoeia vagy (hangutánzó) szóalkotás, midőn valamely szót alkotunk a jelölt dologgal való hasonlatossága miatt. Mint a *bógs* azon hang helyett, melyet az ökrök adnak ki.

Catachresis vagy eltérő használat (abusio), tudniillik amidőn egy dolog jelentését eltérő értelemben használjuk, valami más dolog jelölésére. Mint, *atyagyilkos*, arról, aki anyját megölte, akit azonban valójában *anyagyilkosnak* kellene nevezni.

Metalepsis, midőn egy kifejezés valamiképpen mást jelent, mint a saját jelentése, az azt megelőző dolgok alapján. Mint:

Annyi kalász múltán csodaként látom birodalmam.

(Post aliquot mea regna videns, mirabor aristas.)

Azaz *néhány év* után. Ugyanis a kalászokon a nyarakat, a nyarakon az éveket érthetjük.

Hányféle tropus van, melyet több szóval fejeznek ki?

Válasz: Négy. *Allegoria, periphrasis, hyperbaton, hyperbole.*

Allegoria, amikor mást jelentenek a szavak, mint amit az értelmük. *Amidőn feltámadtak a hatalmas viharok, minden dolga hajótörést szenvedett.* Azaz: *Amikor nagy volt a veszedelem, elvesztette minden vagyonát.*

Periphrasis, azaz körülírás (circumlocutio), midőn több szóval fejtjük ki azt, amit kevesebbrel is el lehet mondani. Mint, *az a férfiú, akitől az életet kaptad*, azaz, *a te atyád.*

Hyperbaton, vagy áthágás (transgressio), amikor összekeverjük a szórendet. Mint *a dologról, amelyről, amely dolog helyett, élvezem a velem helyett.*

Hyperbole, vagy túlzás (superlatio), avagy a mérték határának átlépése (excessus), midőn a kijelentés a dolog megnövelése végett valamiképpen túllép saját hihetőségén. Mint, *hónál fehérebb. Szélnél is sebesebben fut.*

...

AZ IRÓNIA

Irónia, midőn valami teljesen mást mondunk, mint amit a szavak látszólag jelentenek. Így beszélt Tullius Verrestől, erről a mindenre elszánt gazemberről, így mindenki, aki ennek a látványosságnak szemtanúja volt, meggyőződhetett róla, hogy egy köztiszteltben álló és ártatlan férfiút meztelenül kötöztet meg szerfelett hideg időben a fórum közepén, hogy megvesszőzzék.

Félrevezette, mondotta, az embereket ez a szóbeszéd, ok nélkül vesszőznék halálra ez az ember a római nép barátját és szövetségését? Egyáltalán nem is elvetemült, egyedül benne nincs semmiféle bűn, sohasem volt kegyetlen, azt a férfiút nyájasan és jóindulattal fogadta stb.

De ostobák vagyunk mi, akik Africanust, Pompeiust, sőt saját magunkat Publius Clodiuszal merészeltük összehasonlítani. Azok a körülmények elviselhetőek voltak: P. Clodius halálát nyugodt lélekkel senki sem képes elszenvedni. Gyászol a senatus, szomorkodik a lovagrend, az egész város egyetlen döbbenet, jajveszékelnék a nagyvárosok, megtörnek a kolóniák, még a mezők is visszasírják az oly egyedülálló, az oly bőkezű, oly derék polgárt. *Ezeket a gyalázatos gazember haláláról ugyanaz a Tullius írta.*

Verres ellen
6.68.

A részek felosztása
Milo védelmében 20.
L. Cícero:
Quintil.
védelmében 39.
Saját házáért
104.

Példa

Luther ironikus dicsérete

Jöjj hát, ó, halandók között a legemberségesebb, szent Luther, jöjj, mondom, te legédesebb kétlábú, a Keresztény Köztársaság tündökletes ékessége, az erény nagy tüköre, a mértékletesség tökéletes példaképe.

Irt a te érdemeid legalább részben előszámlálni nékem feltett szándékom, még ha tehetségem nem is ér fel ahhoz, mit előadni kívánok. Miért pirulsz el szűzies szemérmetességgel, ó, nagy tekintélyű férfiú? Miért vonakodsz? Bár akaratod ellenére, de

A test részeinek
felsorolása

ismétlés

Átmenet és
fokozás

Az erények
előszámálása
kérdés, ismétlés
és ellentét által

Helyreigazítás

Ironikus
felkiáltás

Feddés és
szidalmazás

nem érdemtelennek fogom osztani a dicséreteket. Zsáknyi és vérrel duzzadó száz volt, kövér és fénylő orcádat veseszületett pirosság ragyogta be: kell-e ennél ragyogóbb ékesség? Fülecskéid nagyok voltak, szemeid szikrát hánytak, orrod pedig nem hétköznapi, és egy árnyalatnyira sem piros, üstökös barna, ajkaid, melyek a bor illatát árasztják és színét hordozzák, mindig duzzadtak és nedvezők. Hát van ennél a méltóságnál hatalmasabb? Melled szerfelett széles volt és nagy csecsű, karjaid tömzsiek, lapockáid kiállóak, nyakad zsíros, gyomrod feneketlen és hordó módjára előreálló, egyes végtagjaid csodálatosan húsosak és igaz mérték szerint arányosak. Hát van ennél a fenségnél császáribb? De ez még csupán a dolgok könnyebbik része: amiket ha összevetünk egyedülállóan kiváló lelki kincseiddel, melyek révén legnagyobb dicsőségedre úgy virágba borultál, hogy a sors valamely csodálatos kegyelme folytán, úgy tűnik, hogy egyenesen a közösség üdvére, az erények méltóságára és a vallás terjesztésére születél. Mert ki volt nálad, vagy ki lehetett volna egyáltalán valaha is vallásosabb, midőn végleg felhagyván a szerzetesi élettel, és a legfőbb kegyesség által a csuklyádtól is megszabadultál, számtalan sok embert a zord életszabálytól a vidámságra, az ivászatra, a lakomákra és a lehető legnagyobb szabadosságra vezéreltél beszédeddel és személyes példaadásoddal? Ki volt mértéktelesebb nálad, midőn állandóan a kocsnában lebzselve a hatalmas serlegeket fenéig ürítetted, és részen gajdoltál a szószékről, mocskos szavakkal gyalázva az erényt és az önmegtartóztatást? Ki volt nyájasabb és előzékenyebb, amikor a legszentebb embereket gyalázatos rágalomokkal illetted? Ki volt nálad szerényebb, mikor fennhéjázó, hogy ne mondjam, gőgös szavakkal önmagad mindenki fölé helyezted?

Ki volt tisztább, míg a legrútabb élvezetek mocskában fetrengtél és bűnös vágyakat tápláltál? Menyegzőket kötöttél, bizonyára papként, igaz, ámde egy felszentelt szűzzel. Kocsnákat és bordélyházakat látogattál, így igaz, melyeket bizonyára a szemérem akadémiáivá és a tisztaság gyakorlótercivé változtattál. Néked a sátánnal volt közeli arafiságod, tudniillik, hogy véle hékét kötvén könnyebben megnövelhetted Krisztus tiszteletét. Ó, Szent Férfit! Ó, kegyes és szemérmes ember! Ó, legvallásosabb pap! Gazfickó, minden ember közt a leggyalázatosabb, te parázna, hallod-e, ezen ocsmányság, eme kéjsóvárság, ezen elvetemültség és vakmerőség miatt te a katolikus vallás gyilkosa vagy stb.

Nem mellőzhetem azt a csodálatos és isteni ironiát, mely megnyilatkozik Tulliusnál a Piso elleni beszédében, és amelyről nem tudom eldönteni, hogy a szellemesség kifejezésében elegánsabb-e, vagy az előadás méltóságában kiválóbb. Visszautasította Piso, mellyel gyávaságát és szégyenét leplezte, hogy a többi hadvezér szokása szerint megtartsa a diadalmenet tisztességét, tagadta, mondom, hogy őt valaha is megkísértette a triumphus vágya, és azt állította, ő maga megveti az efféle dicsőséget. Ezt a kijelentését Cicero kétségbe vonva azt méltóságához képest megtárgyalja és bevégezi bőséges és fényes ironiával, melyet, hogy utánozni könnyebben megtanulhassad, megkísérlettem itt olyan pontosan kifejezni, amennyire tökéletesen csak tudtam.

V. Előgyakorlat

A MESE

Eddig az elbeszélésre fordítottunk figyelmet nemenként felosztva, aszerint, hogy kitalált vagy pedig igaz történeteket adnak-e elő. A kitalált történeteket mesének nevezzük, a valósakat elbeszélésnek. Először erről, majd arról szükséges értekezni, hogy megőrizzük az Aphthonius² által előírt szabályt.

I. FEJEZET

A MESE MEGHATÁROZÁSA ÉS ELNEVEZÉSEI

Mi a mese?

Válasz: Hamis beszéd, az igazságot színlelő, azaz hamis és kitalált elbeszélés, de a szavak mesés kérge alatt mindig rejtőzik némi igazság és hasznos értelem.

Milyen elnevezését használjuk közönségesen?

Athen. Lib. 32.

Válasz: Különbéleket. Ugyanis hol Sybariticusnak, hol Cilixnek, hol cyprosinak, hol pedig aesopusinak nevezik a meséket.

Honnan származik a Sybariticus elnevezés?

Válasz: Onnan, hogy Sybaria görög tartomány elnökösedett és elpuhult népe szemérmetlen mesékben gyönyörködött. Ezek, ahogy néhányan bizonyosan írják, a gyönyörűségekben elmerülve és a fényűzéstől elborítva annyira elrettentek a munkának, valamint saját maguk kényelmetlenségének még a gondolatától is, hogy egyetlen olyan mesterembert sem engedtek be városaikba, akinek munkája zajjal jár, sőt rendelettel gondoskodtak arról, nehogy valaki a városon belül kakasokat neveljen, mivel azok kukorékolása az alvók álmát megzavarná.

Miért Cilix a neve?

Válasz: Mivel a cilixek ázsiai népe megromlott erkölcesi miatt a mesék hiúságában lelte kedvét, valamint vénasszonyos pletykákban, s úgy hozzászórtak a hazudozáshoz, hogy közmondássá vált:

Kiliksz o rádiósz aléthaei, Cilix nehezen mond igazat.

Miért hívják cyprosinak?

Válasz: Azért, mivel a cyprosiak, eme sziget lakói nagy mesélők voltak és szokásban volt náluk a mesemondás.

Miért nevezték aesopusi mesének?

Válasz: Miért kérded, ami senki előtt sem titok? Ki ne ismerné Aesopust, valamennyi között a legtehetségesebb meséíró? Az ő meséi már annyira közkézen forognak, hogy egykor tudatlan embernek számított, aki nem tanulta meg azokat. Innen származik ez a közmondás: *Még Aesopust sem nyűtted el.*

² Aphthonius 4. századi görög grammatikus, a második szofisztika retorikájának képviselője. *Progymnaszmata* c. művében Hermogenész elméletét fejlesztette tovább, azt számos példával bővítette. Művét a barokk korban tankönyvként használták. Alsted és Pécseli Király Imre is hivatkozik Thuküdidész-laudációjára. Itt a *fabula* és a *narratio* fogalmának elkülönítéséről van szó.

II. FEJEZET A MESÉK VÁLTOZATOSSÁGA

Hány neme van a meséknek?

Válasz: Többféle. Egyeseket értelemre hatónak neveznek, másokat erkölcsinek, a többit pedig kevertnek.

Melyeket nevezel értelemre ható meséknek?

Válasz: *Azokat, amelyekben olyan emberi cselekedetet vagy beszédet ábrázolunk, mely a valóságban nem hangzott el és nem történt meg.*

Értelemhez
szóló mese

Mondj egy példát!

Válasz: *Szívesen.* Egy orvos egy beteget gyógyított, akit azután már halottként látott viszont a temetésen. Ha ez a bortól megtartóztatna volna magát a betegsége alatt, kiabálta hangosan, sohasem halt volna meg. Nem úgy van az, te, felelték neki az elhunyt hozzátartozói, ostoba vagy, ha a halála után írsz elő orvosságot a betegnek.

A mese értelme

Ugye, idejekorán kell segíteni a szenvedőnek.

Melyeket nevezel erkölcsi meséknek?

Válasz: *Azokat, melyek az erkölcsöt vagy a vadállatok nyers természetét ábrázolják és alkalmasak az emberek erkölcsinek alakítására.*

Az erkölcsi
mese

Mondj egy példát!

Csak egy kurtát! Egyszer a színházban egy róka színészi álarcot talált. Ó, de gyönyörű fej, mondta, de kár, hogy nincs benne agyvelő!

A mese értelme

Ez a mese azokra illik, kiknek a szerencse tisztiséget és dicsőséget juttatott, a természet kiváló testi megjelenést adott, a közönséges emberi értelmet azonban megvonta tőlük.

Melyeket nevezik keverteknek?

Válasz: *Azokat, amelyek értelemre ható és erkölcsi részeket egyaránt tartalmaznak, azaz, amelyekben az elképzelés szerint az emberek az állatokkal beszélgetnek.*

Halljam a példát!

A kevert mese

A menyét, melyet egy ember csapdába ejtett, hogy a fenyegető halált elkerülje, így szólt: Ó, ember, kérlek, kegyelmezz nekem, miért akarsz engem megölni, aki az egerektől megtisztítom a házat? Ezzel, mondta az ember, inkább az én igazamat bizonyítod, és nem a sajátodat; jó lenne, amit kérsz, kegyelmet adni a könyörgőnek. Ám az egereket azért öld meg, hogy étvágyadat kielégítsed, és ami csak annak áldozatul esik, felfalod; üres fecsegés ez a jótétemény, amivel kérkedsz. Most tehát meghalsz. Beteljesítette az ítéletét, a menyétet egy doronggal agyonverte.

A mese értelme

Ezt azokra mondják, akik hiú érdemeiket hirdetik, míg a valóságban egyedül csak a haszonra törekednek.

III. FEJEZET A MESE ÉRTELME

Bármilyen mesének van valamilyen értelme?

Válasz: Nyilvánvalóan. Amiként egyetlen olyan kép sincs, amely ne ábrázolna valamit, úgy egyetlen mese sem létezik, amely ha mesterien van megalkotva, ne hordozná az igazság képmását.

Ama értelemnek szavakban mindig kifejezésre kell jutnia, valahányszor a mesét előadják?

Válasz: Többnyire kifejtésre kerül, mivel sokan vannak azok közül, akik a mesét hallgatják vagy olvassák, akik az értelmüket legkevésbé sem fogják fel, ha meg nem magyarázzák nekik.

A mese mely helyén kell megmagyarázni ezt az értelmet?

Válasz: Vagy az elején, vagy pedig a végén, azaz vagy mielőtt még elkezdenéd, vagy miután már befejezted a mesét. Ha az első helyen szerepel, akkor *előmesélésnek*, görögül *promüthionnak* nevezik, ha az utolsón, akkor *hozzámesélésnek*, görögül *epimüthionnak*.

IV. FEJEZET A MESE HASZNA

Mi a mese haszna?

Válasz: Sokféle: Ugyanis *gyönyörködtet, tanít és megindít*.

Miért *gyönyörködtet* a mese?

Válasz: Úgy gondolom, hogy ennek a gyönyörködtetésnek kettős oka van; az egyik, mivel minden mesében megtalálható valamilyen nem várt végkifejlet, amely a lelket az élvezet gyönyörűsége érzésével tölti el, a másik pedig az, hogy minden dolog utánzása gyönyörködtetést szül, annál nagyobb, minél közelebb áll az a természet-hez.

Hogyan bizonyítod, hogy a mesék gyönyörködtetnek?

Válasz: Először érveléssel, amint már a tapasztalat megmutatta. Ki ne hegyezné a fülét, mihelyt valahol mesemondást hall? Démoszthenész, midőn nem voltak eléggé figyelmesek athéni tanúi, akik előtt fontos ügyekről értekezett, ezzel az apológiával vagy parabolával (ugyanis mindkettő egyenlő a mesével) csigázta fel érdeklődésüket.

Szamarat bérelt egy ifjú, aki Athénból Megarába szándékozott menni, és amikor a déli rekkenő hőségben (ugyanis nyár volt) a forróság egyre elviselhetlenebbé vált, a szamar hasa alá heveredett, hogy árnyékot vessen a feje fölé. Am az, aki bérbe adta a szamarat, ettől kezdve elkezdett pereskedni vele, hogy ő csak a szamarat adta bérbe, nem pedig a szamar árnyékát: Onon szoi epithószamén okhi szkian.

Ebből a meséből vira és veszekedés keletkezett; ugyanakkor mulatság és szórakozás is, és ami az egésznek a célja volt: mindenki feszülten odafigyelt.

Mire tanítanak a mesék?

Válasz: Arra, hogy milyen szabály szerint kell az életet felépíteni és az erkölcsöket

megjobbítani, vagy, ami ugyanazt jelenti, mely erényeket kell gyakorolni és mely hibákat kerülni.

Mutasd be egy példán!

Válasz: Megteszem.

*Mese a daru-
ról és a
farkasról*

Midőn egy farkas torkán akadt a befalt csont és fuldokolt tőle, a nagy fájdalomtól kényszerítve minden szembejövőt kérlelni kezdett, hogy szabadítsák meg nagy nyavalyájától. A daru, meggyőzve a farkas ígéreteitől és könyörgéseitől, a rettenetes torokra bízva hosszú nyakát, elvégezte a veszedelmes orvoslást, a csontot csőrével kihúzta a szenvedő farkas torkából. Ezután kérte munkája jutalmát. Mire a farkas: Hálátlan madár, még jutalmat kérsz? Hát nem elég nagy fizetséget kaptál tőlem, amikor fejed sértetlenül húzhattad ki a számból? A mese arra tanít, hogy veszedelmes dolog segíteni a gonoszokon, továbbá semmiféle érdem nem várhat tőlük jutalmat.

Megindítják-e ezenfelül a mesék a hallgatók lelkét?

Válasz: minden bizonnyal.

Milyen példával bizonyítod?

*Livius II.
könyve*

Válasz: Menenius Agrippa példájával, aki a római népet, mely a Szent Hegyre vonult ki, az atyák törvényéhez és az egyetértéshez visszavezérelte, ama igen híres, az emberi testről szóló apológiájával. Úgy tartják, hogy ezeket mondta:

*Mese a gyom-
orról és a
többi szervekről*

Abban az időben, amikor az emberi test nem olyan volt, mint most, hogy minden egységben van egymással, hanem minden egyes szervnek külön akarata és saját beszéde volt, a többi testrész méltatlankodva felpanaszolta, hogy gondoskodásával, fáradozásával és buzgalommal mindenben a gyomrot szolgálja: a gyomor pedig a test közepén tespedve nem tesz mást, mint a készen kapott gyönyöröket élvezi. Összeesküdtek tehát, hogy a kezek nem visznek a szájhoz élelmet, a száj nem fogadja be, és a fogak sem rágják meg a táplálékot. Ezen harag miatt, miközben a gyomrot meg akarták lekézdtetni, minden egyes szerv, valamint az egész test is halálos veszedelembe került. Ebből világossá vált, hogy a gyomornak nagyon is hasznos szolgálata van: nem táplálkozik jobban, mint amennyire táplálja a testet, visszaadja az összes testrésznek azt, amivel élünk és erősödünk, egyenlő mértékben szétárasztva az erekre az elfogyasztott tápláléktól megerősödött vért. Ezzel a hasonlattal, hogy a test belső szerveinek lázadása hasonlatos a nép atyák elleni haragjához, megváltoztatta az emberek szándékát.

V. FEJEZET A MESE HASZNA ÉS MESTERSÉGE

Lehet-e a komoly tárgy és a fennkölt beszéd körébe sorolni a meséket?

*Erasmus a
tárgyak bő-
ségéről*

Válasz: Lehet, de ritkán. Látni kell, mit tűr el a tárgy és a díszítés, és akkor is illő előzetesen elmondani, hogy a régi és igen bölcs férfiak azokat a meséket igen alapos okkal alkották meg és nem véletlenül ünnepelték őket teljes egyetértésben annyi évszázadon keresztül az emberek. (Ennélfogva azon a módon értelmezzük, ahogy ők akarták). Ugyanis, hogy a legmegfelelőbb jelképpel jelöljék, a kapzsi ember tulajdonlásának hiábavalóságát, megmutattak nekünk egy bizonyos Tantalszt a víz közepén örök szomjúságtól gyötörve. Stb.

Mely mesterséggel kell elkészíteni a meséket?

Válasz: Teljesen ugyanazzal, mint az igaz elbeszéléseket. Nagymértékben szük-

séges, amire már felhívtam a figyelmet, hogy négy erényt mutasson fel, nevezetesen a rövidséget, a világosságot, a kellemességet és valószínűséget.

Miért van szükség a hihetőségre a mesékben, melyekben semmi sincs, ami igaz vagy az igazsághoz hasonlatos lenne?

Válasz: Mégis szükséges. Ámbár nem valószínű és hihető, hogy az állatok beszélnek és az emberek szokása szerint társalognak, ez ugyanis egészen távol áll az ő természetüktől: mégis, ha beszédet és értelmet tulajdonítunk nekik, nem kétséges, hogy másként beszél a róka és másként a kakas. Annak a természete ugyanis születésétől fogva ravasz, fondorlatos, valamint sokoldalú, ennek a jelleme pedig egyszerű és egyenes.

Másként viselkedik a farkas és másként a bárány: mivel az természeténél fogva ragadozó és vad, ez ellenben szelíd és legkevésbé sem gonosz. Így azoknak az állatoknak, amelyeket úgy szerepeltetünk, mintha értelmesek volnának, nem tulajdoníthatunk olyan vonásokat, amelyek idegenek tőlük. Ha az egereket vakmerőeknek mutatnád be, a szarvasokat lassúaknak, a galambokat vadaknak, a sólymokat jámboraknak, a rókákat pedig ostobáknak, vétenél az illendőség ellen, és meséd nélkülözné a valószínűséget. Mert, ha mesélni kell, és rászédés nélkül kell hazudni, akkor azt nem képtelenül, hanem tehetségesen és tekintélyesen illik cselekedni.

Vannak-e megvilágítást igénylő alakzatok a mesékben?

Válasz: Ki kétlené? Hiszen az elbeszéléseknek, amint fentebb utaltam rá, azt az erényt kell felmutatniuk, amit *édességnek* nevezünk, mint az elbeszélés jellemzőjét, és amelyet kiváltképp az alakzatok díszítményei hoznak létre, ahogy mondtuk, de világosabban feltárul azokból a példákban, melyeket ide iktatok.

VI. FEJEZET PÉLDAMESÉK

Ezekben a példákban megfigyelhető az a különbség, mely elválasztja az egyszerű stílusban készült mesét attól, mely díszes köntöst visel.

Meséske a farkasról és a bárányról egyszerű stílusban

A bárány égető szomjúságtól űzve a patakhoz ment, melyhez hasonlóképpen oda-jött a farkas, hogy igyon. Habár feljebb állt a farkas és lentebb a bárány, az mégis, megragadva a kötekedésre való alkalmat, megvádolta a bárányt, hogy lábával felzavarja a vizet. Ez szerényen tagadta, hogy ez megtörténhet, hiszen a farkastól folyik le a patak habja. De, mondta a farkas, rágalmakkal illetél engem hat hónappal ezelőtt. Nem eshetett ez meg, felelte a bárány, mivel akkor még meg sem születtem. Akkor bizonyára az apád rágalmazott engem, állította vadul, és így megragadva szétmarcangolta.

Így koholni hamis vádakát és az ártatlant elnyomni nem nehéz.

A mese értelme

A folyóhoz egy bárány érkezett, hogy szomját oltsa. A farkas is oda futott, inkább a zsákmányszerzés, mintsem az ivás vágyától vezérelve, jobbára az éhségtől, mintsem a szomjúságtól ösztönözve.

*Hypotyposis és
ethopoia*

Amíg ivott a bárány, a víz tükreben megpillantotta a farkas rettenetes árnyékát, és gyenge tagjaiban teljesen reszketve álló helyében megmerevedett a félelemtől, nehogy szerencsétlenségére megmozdítsa farkát vagy fejét. Ám a farkas, lesve az alkalmat a bárány felkoncolására, gonosz torkával veszekedést kezdeményezett: *IIé, te, kis vakmerő, monda, miért zavarod fel nekem a vizet sáros lábaiddal, amikor éppen iszom? Hát engem nevezel, ó, jóságos farkas, vakmerőnek, mikor a félelemtől és az irántad érzett tiszteletből alig állok a lábamon? Nem hagyod abba, vágott vissza a gaz, a víz felzavarását? Mire a bárány: Hogyan is tudnám megtenni, amit felpanaszolsz, ó, legjóságosabb farkas? Ó, jaj, alig érintettem ajkam szélével a patakot, nyelvem hegye csak alig ízlelte meg a vizet. Hazudsz, szemtelen, felzavartad italomat, zavarosabban folyik hozzám a víz! Hogy mondhatsz ilyet, ó, igen nemes farkas? Nem én vagyok bizonyosan, hogyan is tehetném. Hát nem látod, hogy felőled folyik hozzám az ital? Elámult a farkas az ennyire nyilvánvaló érvelés láttán, s visszakozott. Ám később másra szánta rá magát, és új gaztettet gondolt ki. Nem emlékszel, monda, ezelőtt hat hónappal gonosz rágalmakat szórtál rám az istálló ablakából fenyegetőzve, mikor éppen arra jártam? Szép szavak, erdők híres hőroza, bár nem igaz, amit állítasz, bocsánat a kifejezésért: ugyanis én, aki csupán három hónapos vagyok, hogyan tudtalak volna téged hat hónappal ezelőtt megrágalmazni? Márpedig mindegy, monda a fenévad, hogy te vagy az apád rágalmazott-e meg, bizonyosan ő volt, nemegyszer veszekedést szított ellenem. Igazságos, hogy a szülő bűnéért a méltatlan fia bűnhődjék. Így szólt, a bárányra ugrott és fogaival megragadva kegyetlenül felfalta.*

*A mese
tanulása*

Micsoda fáradság az ártatlant törbe csalni, elnyomni, megölni? Milyen sokan vannak manapság is, akik ártatlan bárányokhoz hasonlatosan az emberfarkasok prédájává válnak, elrabolják vagyonukat, hírüket kisebbítik, és megfosztják őket, ha éppen nem is életüktől, de mindenesetre az élethez szükséges javaktól.

Meséske a hollóról és a rókáról faragatlan stílusban

Aki a hízelgőket szívesen fogadja, figyelmesen hallgassa ezt a mesét.

*A mese
tanulása*

A holló egy ablakból elcsent sajtot eszegetett a fa tetején ülve. Amint meglátta őt a róka, dicsérni kezdte tollai ragyogását és feje szépségét, valamint egész testének eleganciáját. Egyedül a hang hiányzik, monda, mert ha lenne hangja, egyetlen madár sem vetekedne vele. Erre a holló ostobán, hogy megmutassa, hogy igenis van hangja, sőt énekes és kellemes: míg az énekléshez készülődött, a sajtot kiejtette a csőréből, melyet a ravasz róka mohón megragadott fogaival.

Üldögélt a holló egy fa legfelső ágán, féktelen mohósággal és élvezettel eszegetve egy sajtot, melyet egy közeli ház ablakából loport. Látta ezt a róka, és megirigyelte, nyelvével nyalogatva hosszú pofáját, a sajtot majd felfalta szemével. Az óhajtott táplálék megszerzésére azonban semmiféle remény nem mutatkozott, bár folyton-folyvást a fa körül ólalkodott, és minden oldalról szemügyre vette. Végül minden reményét egy lapra tette fel. Bevált eseléhez folyamodott, a földre kushadva nyakát és pofáját fölfele tartotta, tekintetét a hollóra szegezvén füleit hegyezte. Odafordult a holló a leskelődőhöz, káromgva: Mit nézel, kérdezte, te ravaszdi? Téged magadat, válaszolta a róka, téged csodállak, én szépséges hollóm, mert szavamra mondom, tollaid ragyogása engem oly bámulatba ejtett, hogy azt sem tudom, hol vagyok. Jól emlékszem, nem láttam ennél semmit sem szebbnek, sem a te orcádnál nyájasabbat, a fedjednél sem láttam semmit császáribbnek, Apollóra esküszöm és Aesculapiusra (megtaposolta magát eközben a holló). Ó! Mennyi ékességet viselsz a testeden és az orcádon! Úgy kedveljenek engem az istenek, hogy az én szememben szépségesebb vagy magánál a szépségnél.

Ethopoeia

*Hízelgő és
túlzó dicséret*

Ó, ha annyira tünnél ki hangoddal is, amennyivel alakod méltóságával megelőződ a többi madarat! Bizony, te tökéletes vagy mindenki szemében, és egyetlen oly vakmerő madár sincs, aki csak a színed elé is merné kerülni, nemhogy elvinné előled a pálmát. A holló, aki már nagyobb élvezetnek tekintette dicséretének emlegetését, mint a sajtot, először köszönetet mondott a rókának, ahogy illik, kijelentette, hogy őt még nem hagyta cserben a hangja. Ragyogó példát adok éneklésből, mondta, és amint éneket rikácsolt, azonnal leejtette a sajtot. Azt a róka felkapva elfutott, és még futtában belakmározta, esúnyán rászedvén a hollót, aki énekét jajgatásra váltván kezdte siratni és átkozni saját ostobaságát, ám szerfelett későn.

Így szedik rá az ostobán hízelkedéseket vadászókat, így lakatják jól az örülten üres dicsőséget hajhászókat, mert mit ér, míg a hízelgők szavai előtt nyitják meg füleiket, kedveznek a kevésységnek. Szétszórják javaikat, elpazarolják a családi vagyont, mellőzik a megfontolást, és leginkább akkor szedik rá őket, mikor a legtöbb dicséretet adják.

*A mese
tanulsága*

Mese a selyemhernyóról és a pókról virágosabb stílusban

Felmászott egyszer egy jó illatú fácskára a selyemhernyó, ugyanoda történetesen egy pók is felkapaszkodott. Ott mindketten nagy igyekezettel lakhelyet építettek, ki-ki a magáét, egyforma szorgalommal feszülve a munkának. Midőn a selyemhernyó lelkének felüdítése végett a munkát félbehagyta, és a fonálról való gondoskodással felhagyott, körbefordította lágy nyakát és szemével végigpásztázta gondosan annak az ágnak a lombjait, amelyen fészket építette.

Leírás

És akkor, jaj neked szegény, ó, iszonyú látvány! Egy pók terpeszkedett előtte, éppen azon a területen szőve hálóját. Elképedt a mérgező rovar szemtelenségén a selyemhernyó, egészen elvesztette béketűrését, és előntötte a méreg. Miféle pestises szél sodort téged erre a vidékre, kérdezte, te mérgező rovarok legrútábbika, hogy

Ethopoeia

Szidalmazás

ezt az üde és illarozó tengeri harmatot a bűdösségeddel megfertőződ? Hallgatta a támadót a pók, majd kinyújtotta rettenetes csápjait, és megvetően hátravetve nyakát mondta: Hagyd abba, kiváló selyemhernyó, szidalmazásomat! Még azt mered állítani hogy körekszem veled? – kérdezte a selyemhernyó. Micsoda tűrhetetlen szemtelenség, minő egetverő ostobaság! Mire a pók: Rád hullanak vissza mindazon rágalmak, melyeket a póknak hányszor a szemére, te hitvány levélevő! Mert van-e ostobább vagy szemtelenebb nálad, aki az erősebbet ellenségeddé hergeled? Akarod, hogy a küzdőtérre lépjünk, akarod, hogy futásban versengjünk, akarod, hogy fullánkokkal vagy fogakkal küzdjünk egymással? Mire a selyemhernyó: Ne fitogtasd az erődet, jól tudom, hogy mérges marásodnál senkinek sincs különb, de még csak hasonló sem, ebben a dologban könnyen átengedem neked a pálmát. Hagyjuk el okosan a veszekedést, fenyegetett a pók. Akarsz velem gyorsaság dolgában vetélkedni, vagy a mesterségbeli ügyességben? Nézd, szerencsétlen, milyen gyorsasággal és mekkora leleményességgel nyújtom hasamból a szálát és fonom a fonalat, melyből kör alakú hálót formálván kioldhatatlan csomóval megkötözöm. Nézd csak, a középpontból kiindulva hálómat sebesen körbefutom és repülöm (míg ezeket mondta, a hálót körbeszaladta). Látod, hogy a legszélétől újra visszafutok a legközepéig, egy pillanat alatt, majd a közepéből újra birodalmam határaihoz térek vissza, és az egészet körbejárom, míg te, tudatlan, lomhán ugyanahhoz a helyhez vagy kötve, és semmi mást nem teszel, mint tested lomha hajlításával kócot bocsátasz ki a szádon. Mire a selyemhernyó boldogan, hogy szavaival jobb belátásra bírta a pókot: innen már könnyen beláthatod, ha józan eszed van, hogy mennyivel különb vagyok én nálad: engem, akit mocskoltál, az emberek mindenfelé keresnek, szeretnek és kutatnak. Az én selymemből szövök, ha nem tudnád, a konzulok bíbor szegélyű öltözetét, a királyok köntösét és az előkelő nemes asszonyok ünnepi ruháját. Azzal, amelyet te gúnyosan kócnak neveztl, díszítik a királyi palotákat, ékesítik a nársi ágyakat, attól ragyognak a templomok és tündökölnek az oltárok. És még te hajigálsz rám dárdákat, aki nem vagy látható másutt, csupán a szegény nyomorultak kunyhóiban vagy az alacsonyabb rangú néprétegek szegényes házaiban. Merészed, orcátlan, merészed lábad betenni az előkelőbb házakba, merészed ocsmány képed bedugni, felütni fejed a tiszteletet parancsoló sarkokban, de óvatos vagy, nagyravágyásod nem oly nagy, bölcsen cselekszel, és ebben a tekintetben dicsérem szerénységedet és elővigyázatosságod okát is tudom, félted magad a szolgálólányoktól és a szolgálóktól. Egyébként mellőzzük azokat, nem akarom, hogy elöntsön a szégyen. De a futásoddal kérkedsz, ó, hihetetlen gyorsaság! Ó, híres dicsőség! Futsz, visszafutsz, előrefutsz, körberohangálsz éjjel-nappal, mi haszna? Hogy a hálódba belerepülő legyet megfogjad. Fonalat csesztesz, létrehozod, kibogozod, összefonod, körré formálsz, mivégre? Hogy szűnyogot fogjál, hogy lepkéket csalj törbe, hogy behálózz egy hangyát. Ellenben én gyönyörű és nemes szüzeket szoktam behálózni, királynőket ejtek csapdába, és ezekbe a hálókba csalogatom a városok előkelőségeit, ártó kezeiktől nem félek, ám miután eleget éltem a dicsőségnek és a természetnek, önkéntes halálba heveredek, és az én fészkelem fényes mauzóleummá válik. Többet is készült még a selyemhernyó beszélni, annyira belelendült az érvelésbe, midőn a pók, kinek mellében az irigység és a harag egyenlő mértékben küzdött, nagy lendülettel ellenségre rontott, hogy fogait mellébe mártsa, vagy kiolt-

Irónia

sa szeme világát. Ám a selyemhernyó résen volt, elővigyázatosan visszahúzódott erődtményébe, a biztonságos várból nevette az irigység ellenséges indulatait és felingerelt dühösségét. Az pedig igaz, amíg ezek történtek, arra járt egy közeli fogadó szolgálóleánya guzsallyal felszerelve: meghallotta a civakodók kiabálását, megállt, odanézett, meglátta, hogy a pók éppen a selyemhernyó védőhástyáját ostromolja, Ó, te nyomorult, kiáltotta, mit művelsz ott? Jaj a te hasadnak, jaj hosszú csápjaidnak! A szavakat a botütések követték, a pók futásnak eredt, a lány pedig üldözte a menekült, végül megragadta, földhöz vágta, eltiporta, szétrombolta kifeszített hálóját is, sok nap munkáját egyetlen pillanat alatt romba döntötte; a selyemhernyót pedig dicsérte, édesgette és zöld lombbal megkoszorúzta.

Így dől romba, te igen tanulatlan ember, minden törekvésed és hiú munkálkodásod, melyekkel lelked és tested éjjel-nappal emészted, mígnem, mint a póknak, zsigereid kiomolnak, s életeddel együtt semmivé lesz minden üres törekvésed. Így dől romba, mondom, ha, miként a pók, legyekre vadászol, azaz talmi dicsőséget hajhászol az emberek előtt, valamint az igen könnyű hírnév szárnyán akarsz repülni, ócska dolgokban lelsz hamis gyönyörűséget, gonoszra törsz. Váratlanul rád fog rontani a keserű halál, és minden reményedet, minden kincsedet szétrombolja, örök gyötrellemmel kínozza testedet, zaklatja lelkedet. De ti, kiváló lelkek, akik az egyedüli isteni dicsőségnek szentelitek életeket, és az élet gondját, valamint a nemes tetteket egyaránt vállatokra veszitek, szerencsésebb véget értek: bizonynyal selyemhernyó módjára végzitek be éltetek, nevetek emlékezetét, melyet fáradságos munkával magatoknak szőttetek, dicsőségtok emlékműve teszi halhatatlanná, sírhalmotok lesz koronátok, szemfedőtök bíbor köntösötök, Szent Mihály lova lesz trónszéketek, a halál zsákmánya pedig egy jobb élet diadalma. Ezek a kezek oly nagy művet végeztek be, hogy abban is a selyemhernyókhoz lesztek hasonlóak: szárnyaitok nőnek, melyekkel immár halálotok után a csillagok fölé emelkedtek, és be fogja tölteni az egetek és a földeket emléketek és tetteitek dicsősége. Kétségtelen, nem a fáradozást, hanem a fáradozás célját nézi Isten.

A mese értelme

VII. Előgyakorlat

A CHRIA

Miért vakarod a fejed, Olvasóm? Nem hazug ez az elnevezés: Chriának kell nevezni, nem pedig Chreiának, miként a tudatlanok tömege akár franciául, akár latinul mondja. Ugyanis a görög khrcia szóban ci-t írunk, és ezt a diphthongust a hagyományozódott latinságban nem oldjuk fel, hanem hosszú i-nek ejtjük. Amiként tehát nem mondunk Mageiát vagy Alexandreiát, hanem Magiát és Alexandriát, tudniillik ei-t írunk, azonképpen nem Chreiát kell mondani, hanem Chriát. Azért téged idejekorán akartalak figyelmeztetni, hogy ne akadj fenn már mindjárt a dolog elnevezésén, amelyről nekiünk sokat kell még beszélni.

I. FEJEZET

MI A CHRIA ÉS HÁNYFÉLE?

Mi a chria?

Válasz: Valamely tettnek vagy mondásnak a megemlézése vagy magyarázata, avagy egyszerre mindkettő.

A kibővítésnek (amplificatio) ezt a nemét miért chriának nevezik?

Priscianus Válasz: Mivel ez a szó: chria, hasznosságot és szükségességet fejez ki, amiért egyesek *haszonnak* is nevezik. Ezért tehát a bővítésnek ez a formája lesz a leghasznosabb valamely tett vagy beszéd díszes és elegáns kifejtéséhez. Úgy vélem, innen származik a haszon (usus) vagy chria elnevezés.

Hányféle a chria?

Válasz: Háromféle. Egyik a *cselekvő*, másik a *szóbeli*, a harmadik pedig a *kevert*. Latinosabban mondva, az egyik a cselekvésben áll, a másik a szavakban, a harmadik pedig ebből a kettőből származik.

Mi a *cselekvő* chria?

Válasz: Az, amely cselekvést vagy bizonyos történést ad elő és díszít fel.

Mondj egy példát!

Válasz: Mondok kettőt. 1. A spártaiak, hogy fiaikkal a részegséget megutáltassák és meggyűlöltessék, a rabszolgákhoz vezették őket, akik elméjüket a bortól már teljesen lerontották; nyilvánvaló, hogy ama rút látvány elrettentette őket ettől a bűntől.

2. Tarquinius Superbus, a rómaiak hetedik királya, a követnek, akit saját fia küldött hozzá, hogy megtudakolja, mit tegyen Gabii³ városában, melyben már egyedül birtokolt minden hatalmat, semmit sem válaszolt, ám mintegy gondolataiba merülve a hírnök kíséretében, aki a válaszra várt, a palota kertjébe ment, ahol némán sétálgatva a mákfejeket botjával mind leütötte. Ebből a fia megértette, hogy a város előkelő-

³ Gabii: Város az antik Latiumban, Rómától keletre, a Via Gabinia nevű út mellett. Romjai a mai Castiglione mellett találhatóak. Vö. LIVIUS, *A római nép története a város alapításától*, I, 54.

ségeit meg kell ölnie, és ezt rövid idő alatt végre is hajtotta. Az efféle cselekedetek alkotóják a cselekvő chriák tartalmát.

Mi a szóbeli chria?

Válasz: Az, amely mástól származó böles mondásokat magyaráz.

Mondj egy példát!

Válasz: Íme néhány. Nehezebb dolog a parancsnak engedelmeskedni, mint a parancsot kiadni. 2. Ezenközben keményebben harcolnak tűzhelyeikért, mint az oltáraiért. 3. Majdnem együtt jár a szépséget fitogtatni és a szemérmességet elhagyni. 4. Könnyű dolog a csúcsról leszédült embereknek meredeken a mélységbe zuhanni. 5. Nem lehet ugyanazon kézzel egyszerre tűzvészt okozni és a lángokat megfékezni. 6. A közzétett hálából mindenki részesül, ám senki sem viszonozza.

Mi a *kevert* chria?

Válasz: Az, amely a tettet bizonyos beszéddel összekötve foglalja magában.

Mondj egy példát!

Válasz: Kettőt mondok. 1. Midőn Diogenész látott egy szerfelett szemtelenül és neveletlenül viselkedő fiút, akit nevelője pálcával vert, az ütlegekhez ezeket a szavakat fűzte: *Így tanítod, ugye, ezt a gondjaidra bízott gyereket?* 2. Scilurus Scythia, mikor halálát érezte közeledni, nyolcvan fiát magához hívatta, és egyenként egy köteg vesszőt nyújtott mindegyiknek, hogy törjék el, mert ki tudna ugyanis ekkora vesszőnyalábot eltörni? Akkor ő egyenként elővette a vesszőket és erőfeszítés nélkül kettétörte, hozzáfűzve cselekedetéhez ezt a gyönyörű intelmet: *Ameddig, monda, kölcsönös szeretet fűz titeket össze, a jóakarát szerencsés csillagzata által összekötve fogtok élni, és addig rendíthetetlenek és legyőzhetetlenek lesztek. Ám ha a széthúzás elválaszt titeket, könnyen legyőznek benneteket.*

Plutarch. In Apolt.

II. FEJEZET A CHRIA RÉSZEI

Melyek azok a részek vagy fejezetek, melyek a chriát alkotják?

Válasz: Nyolc ilyen van: *Encomium, paraphrasis, ok, ellentét, hasonlóság, példa, a régiek tanúsága, zárszó*. Ha inkább akarod, beszélhetek közönséges szokás szerint. A chriát tárgyalni kell a *dicséret, a körülírás, az ok, az ellentét, a hasonlóság, a példa, a régiek tanúsága és a rövid zárszó* alapján.

Mit jelent az, hogy *dicséret alapján*?

Válasz: A chriát annak a dicséretéből kiindulva kell elkezdni, aki vagy elmondta azt a beszédet, vagy véghezvitte azt a cselekedetet, amely a chriának anyagot szolgáltat.

Mit jelent az, hogy *a körülírás alapján*?

Válasz: Ugyanazt, mintha a cselekvés vagy a beszéd *bemutatásának* neveznéd, amelynek a részletezését a chria révén érjük el.

A *paraphrasis* ugyanis nem mást jelent latinul, mint szabadabb fordítást, és valaki beszédének világosabb magyarázatát.

Mit jelent az *ok alapján*?

Válasz: Valamely okát kell adni a témának, amiről beszélünk. Például ebben a mondásban: *Minden a pénznek engedelmeskedik*, az a kérdés, miért. Oka ennek, hogy a pénz mintegy úrnő, mindenek fölött áll, mivel a pénz használata majdnem mindenki számára szükséges.

Mi az, hogy *az ellentét alapján*?

Válasz: Azt jelenti, hogy az ellentétes dolgok ütközéséből azt kell megerősíteni, amit nekünk bizonyítani kell. Példának okáért, ahogy a pénznek engedelmeskedik minden, azaz, amiként a gazdag emberek a többiekkel szemben hatalmukat érvényesítik, és látható, hogy minden dolog felett szabadságot élveznek. *Ellentétes szempontból* a szegények tehetetlenek, megalázottak, mások akaratának kénytelenek engedelmeskedni.

Mi a *hasonlóság alapján*?

Válasz: Azt tanítja, hogy az előadott gondolatot meg kell világítani valaminő hasonlóság által. Amiként pl. a királynak szolgálnak az alattvalók, és mindannyian az ő parancsától függenek, azonképpen minden a pénznek engedelmeskedik. Vagy, miként akinek birtokában van a város és a vár kapuinak kulcsa, az uralkodik a polgárokon, és senki sem tudja magát kivonni hatalma alól; ugyanúgy, aki dúskál a pénzben, az mintegy a többi ember ura.

Mi a *példa alapján*?

Válasz: Ez arra figyelmeztet, hogy példát kell felhozni annak a megszilárdítására, amire törekszünk. Hogy az idézett gondolat megerősítésére mondjam: Caesar pénzádományaival erősítette meg az egész földkerekség feletti uralmához vezető útját.

Mi a *régiek tanúsága alapján*?

Válasz: Megmutatja, hogy bizonyos régi író tekintélyével kell megerősíteni a chria említett mondatát. Mondom, ugyanazt gondolta Vergilius; midőn a pénz legfőbb hatalmát csodálta, ezekre a szavakra fakadt:

*Ó, mire nem sarkallod a lelkünk, szent aranyéhség!*⁴

És végül mit jelent, hogy *a rövid befejezés alapján*?

Válasz: Előírja hogy, bármilyen legyen is a beszéd, rövid és találó összefoglalással kell lezárni.

Mi a chria legnehezebb fő része?

Válasz: Nekem úgy tűnik, hogy ami a második helyen következik, amit úgy nevezünk, hogy a *körüllírás alapján*.

Mihelyt azonban attól eltérsz, az encomium, melyet a *dicsérő beszédnek* nevezünk, nehéz és fáradságos munka. Ezért mindkettőt külön-külön kell tárgyalni, végül néhány szót ejtünk a többiről is.

⁴ Aen. III, 56–57. (A fordító jegyzete.)

III. FEJEZET A CHRIA ELSŐ FŐ RÉSZÉ

A dicsérő beszéd

Miért tekintjük a chriát valamely gondolat vagy cselekedet alapján történő bővítésnek?

Válasz: Mivel minél nagyobb a cselekvő vagy a beszélő tekintélye, annál nagyobb súllyal esnek latba szavai vagy tettei. Így tehát a mondás vagy a cselekvés kifejtése ne csupán a hallgatóság körében arasson tetszést, hanem az előadó maga iránt is tiszteletet keltsen, előre kell bocsátania a szerző dicséretét.

Mely megfontolás (elv) szerint kell dicsérni a szerzőt?

Válasz: Két dologra kell ügyelni. Az első, hogy a dicséretetek igazak legyenek, ugyanis olyasmit tulajdonítani valakinek, ami nincs meg benne, nem dicséret, hanem kigúnyolás. Mégis szabad, ahogy Cicero mondja, ebben a nemből néhanapján kissé bőkezűbben osztogatni, mint amennyit az igazság megenged, és azt az alakzatot alkalmazni, melyet hyperbolának vagy auxesisnek hívunk, de csak mérsékelten. Hogy sajátjai legyenek a dicséretetek és megfeleljenek annak, akinek címezzük őket. Így a költőt nem ereje, hanem tehetsége, a hadvezért pedig nem szép szavai, hanem bátorsága és hadi tudománya miatt kell dicsérni.

Kérlek, vázold itt, mely szempontok alapján kell a chriát elkezdeni?

Válasz: Megteszem, annál is inkább, mivel nem titok előttem, hogy ebben a nemből szinte semmi sem okoz akkora gondot a kezdők elméjének, mint a chriák elkezdése. Mivel ugyanis azokban a beszéd avagy a cselekedet bizonyos szerzőjét úgy kell dicsérni, ahogy arra az imént felhívtuk a figyelmet. Ahol azt a gyermekded dolgot fűjják, hogy: *Méltán kell dicsérni Iszókratészt*, mint a vízfolyás, és semmi sem akad, amit hozzáadnának.

Hogy elébe menjek ezen alkalmatlanságnak, és a kezdők dolgát részben könnyítessem, a bevezetésnek különböző, retorikai helyekről és alakzatokból vett példáit hozom elő, melyekhez hasonlókat az utánzás révén maguk is készíthetnek, sőt még különbeket is alkothatnak.

A chria bevezetésének különféle módjai

Ezekhez a bevezetésekhez alkalmas átmeneteket fűzök hozzá, melyeknek az első részéről azt mondják, hogy az encomium alapján készül, ezt követi a chria második része, melyet úgy hívnak, hogy a körülírás alapján.

Cicero dicsérete az általánosabb szabály szerint

Cicero, akit méltán nevezhetünk a közélet fejedelmének, a consulok között a legnagyobb szónoknak, a lelkek legyőzhetetlen hősének, a curia legtündöklőbb napjának, a retorika díszének és ékességének, az ékesszólás neveltjének vagy inkább aty-

jának, a helyes latinság forrásának, szokta mondani, hogy *a vétken és a bűnön kívül semmi sem eshet meg az emberrel, mely ezeknél szörnyűbb lenne, és jobban kellene tőle rettegni*. Van-e ennél híresebb mondás? Ez a szerfelett bölcs ember mondhatott volna ennél gyönyörűbbet?

I. Encomium

Levelek, 5.21.

A körülírás
alapján

Mérlegeljük, kívánom, az isteni kijelentés egyes szavait. Valóban így van, Marcus Tullius, azt mondod, hogy a bűnön kívül semmi mástól nem kell rettegni. Miért? Nem kell félni javaink elvesztésétől vagy magától a haláltól? Stb.

Vergilius dicsérete a részletezés alapján

Ó, költők között Corypha,⁵ Vergilius, mily örömmel olvastak és dicsérlek téged! Mert van-e olyan irigy és paraszti lelkületű ember, aki ha írásaidból csak egyet is átlapoz, ne csodálná életedet és a benned lévő igen nagy erényeket? Ki ne hirdetné csodálatos szemérmességedet, ami számodra a szűzies nevet szerezte, midőn Partheniusnak neveztek? Ki ne magasztalná emberségedet, mellyel kortársaid szívét magadnak meghódítottad? Ki ne illelné csókkal szerénységedet, mely téged elrejtőzni késztetett, valahányszor a járókelők ujjal mutogattak rád? Ne imádná kegyességedet, melyet nem méltattál dicséretre, melyet igen tiszta erkölcsökkel szenteltél meg? Ne beszélné bölesességedet, melyet maga Augustus is csodált, midőn tőled kért tanácsot, s tanácsod szerint cselekedett? Bizony, ezt az erényt mindenekelőtt tisztelem valamennyi költeményedben akkor, amikor valóban kiváltképpen kinyilvánítod: *Az üdvösség baráti reménysége azoknak ragyogott fel, akik már teljesen legyőzettek, és elvesztették minden reménységüket*. Ebben azt a titkot ragadja meg és fejezi ki:

II. Encomium

Lásd Cerdá
I. köt.
Verg.-hoz

Egy a legyőzött üdve, ne bízson semmi reményben.⁶

Magyarázzuk meg ezt a titkot, melyről azt állítod, hogy nélkülözi az értelmet, ha számodra kevésbé volt felfogható a költő gondolata. Mi ez valójában? – kérdezed. Hogy saját szabadulásáról gondoskodjon, akit legyőzött az ellenség, abban nem lehet reménykedni. Egyáltalán semmit sem lehet remélni. Midőn ugyanis úgy látja, hogy már a remény keresésének semmi lehetősége sem maradt számára, s tehetetlen? Milyen romlásba sodorjon minket, hogy téged kiszabadítson? Stb.

A körülírás
alapján

Arisztotelész dicsérete nevének magyarázatából

Úgy gondolom, hogy nem isteni szándék nélkül van az, hogy a filozófusok fejedelmének az *Arisztotelész* név jutott. Mert az *arisztosz* nem a *legjobb*at jelenti-e? Mert mi mást jelent a *telosz*, mint a legfőbbet, a legvégsőt, a tökéletes abszolútumot? E legtökéletesebb dicséretet jelentő név mintegy előhírnök volt, és általa a férfiú úgy ki-

⁵ Corypha: ernyőpálma, a legszebb pálmafajták egyike.

⁶ *Aen*, II, 354. (A fordító jegyzete.)

tűnt, hogy úgy látszott, annak lelkében maga a bölcsesség építette fel lakhelyét, avagy szinte azt hitték, hogy a gondviselés adományaként született, kinek lelkében minden szépmesterség és a szabad művészetek mutatták meg erejüket és léptek versenypályára.

Oly határtalan tudással rendelkezett, és minden széptudománnyal olyannyira fel volt vértézve, hogy úgy látszott, tudása nem csak elérte az emberi elme számára megszabott határt, hanem messze felül is múlta azt. Halljátok, mit válaszolt ez az oly jeles férfiú, midőn megkérdezték tőle, *miben különböznek a tudós emberek a tudatlanoktól. Abban, mondta, amiben az élők a holtaktól.*

Mennyire Arisztotelészhez illő válasz! Mennyire a halandók közt a legbölcsebbhez illő szavak! Élőknek tartod azokat, akik minden tudomány híján vannak, és a szép mesterségeket illetően a legnagyobb tudatlanságban leledzenek? Élőknek tartod azokat, pusztán azért, mert éreznek, mivel beszélnek, mivel a többiek szokása szerint élvezik a napvilágot? Tévedsz. Ez nem élet.

*A körülírás
alapján*

Fordította: János István

Retorikák a barokk kori Magyarországon

Az egykori Imperium Romanum hajdanán megerősített városa, az Adige folyó partján elterülő Tridentinum (ma: Trento, Itália) még viták zajától volt hangos, székes-egyházában még ülésezett az egyházszakadást megakadályozni kívánó, a *Respublica Christiana* egységét helyreállítani kívánó egyetemes zsinat, amikor a spanyol jezsuita retorikatanár, Cyprianus Soarius (Cypriano Soares, 1524–1593) szónoklattani kompendiumát a portugáliai Coimbrában, 1562 táján kinyomtatták. Maga a szerző sem sejthette, hogy tankönyve, amelyet a Jézus Társaság gimnáziumainak utolsó évfolyamai számára állított össze, rendkívül népszerű és sikeres lesz az elkövetkező évek, évtizedek, sőt évszázadok során. Az egyszerűen csak Cyprianusnak nevezett praeceptum a mértékadó szakirodalom szerint két évszázad alatt 135 kiadást ért meg, 1836-ig pedig már 207-re tehető az edíciók száma, de könnyen lehet, hogy a sok átdolgozással együtt ez a szám még magasabb.¹ Azonban bármennyit alakítottak – főként bővítettek – is a könyvön, a címlapon az esetek túlnyomó részében az ő neve szerepelt, mivel a *Ratio studiorum* az ő művének használatát írta elő a rend valamennyi oktatási intézménye számára. Soarius neve szinte védjeggyé vált tehát, állandóságot és stabilitást fejezett ki a rend oktatásában, ciceroniánus rendszere lényegében változatlan maradt, noha kompendiumának szövege sokat bővült, korszerűsödött a barokk kor évszázadaiban.

I. SOARIUS ÉS RETORIKÁJA

A szerző a Madridtól alig 50 kilométerre fekvő városban, a Toledo tartománybeli Ocanában született, s 1549-ben, huszonöt éves korában lépett be a Jézus Társaságba, tehát annak legelső generációjához számítható. 1553-tól a lisszaboni Szent Antal Kollégiumban, majd 1555-től Coimbrában tanította a retorikát, s élete fő műve volt annak az összeállításnak az elkészítése, amely megkísérelte a klasszikus antikvitás szónoklattani örökségének didaktikus célú közverítését a katolikus tanulóifjúság számára.

¹ FLYNN, Lawrence J., *The De arte rhetorica of Cyprian Soares*, in *The Quarterly Journal of Speech*. An official publication of the Speech Association of America, 1956, 367–374; uő, *Sources and influence of Soares De arte rhetorica*, ibidem, 1957, 257–265; BAUER, Barbara, *Jesuitische „ars rhetorica“ im Zeitalter der Glaubenskämpfe*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 1986, 119–242 (Mikrokosmos, 18); MICHEL, Alain, *Dialogues et manuels de rhétorique à la Renaissance: structure, philosophie, histoire*, in *Acta Conventus Neo-Latini Bononiensis*, Binghampton, 1986, 137–143.

ra.² Ez a cél teljes mértékben illeszkedett az új rend elveihez, amelyek szerint a humanizmus által mozgásba hozott szellemi energiákat, többek között az antikvitás hagyományait felelevenítő szövegformálási stratégiákat el kell sajátítani az újjászerveződni kívánó katolikus értelmiségnek is, minthogy csakis a megújuló, korszerűsödő és az ókor nagyjainak tekintélyét maga mögé állító oktatás biztosíthatja fennmaradását a reformáció hatásaival s megújult tudományelméleti felfogásával szemben.³ A jezsuita tantervek éppen ezért sok vonatkozásban hasznosították a protestáns iskolai tapasztalatokat, főként a módszereket, csak éppen saját konfesszionális céljaik szolgálatába állították őket. Tisztában voltak többek között Johannes Sturm eloquentia-tanának hasznosságával, annak alapelveit (pietas, eloquentia, sapientia) a jezsuita Ratio studiorum is hangsúlyozta, s a rend oktatásügyi előjárói is meg voltak győződve róla, hogy a szónoki képességek kialakításában kihagyhatatlan az antik beszédművészeti eredmények ismerete.

Soarius könyve már címében is jelzi forrásait: *De arte rhetorica libri tres ex Aristotele, Cicerone et Quintiliano deprompti*. A nagy tekintélyű ókori triász retorikai hagyományának összefoglalása, tanulható formába öntése, pedagógiai szemléletű újragondolása ez, miként a francia kutatás fogalmaz: „la rhétorique reconsidérée”.⁴ Mint köztudott, a korai újkorban Erasmus, Melanchthon és Ramus fejlesztette elméletileg is tovább az európai retorikai gondolkodást, a 16. század utolsó harmadától azonban az oktatás módozatai kerültek az érdeklődés középpontjába. A Concilium Tridentinum után valamennyi felekezet igyekezett pozícióit megszilárdítani, ehhez pedig jól szervezett iskolahálózatra volt szükség, tankönyveket kellett mind növekvő számban kiadni, s különösen nagy kereslet mutatkozott a szónoki képességeket kifejlesztő, polémiákra is felkészítő, a meggyőző előadásmódot (a *movere* követelményét) megtanító retorikai kompendiumokra. Ezeknek az igényeknek tudott szerencsés módon megfelelni a Portugáliában tanító spanyol jezsuita munkája, amely az aktuális elvárások pontos érzékelése révén futhatott be ritkaságszámba menő karriert a korai újkor századai során.

Az újabb retorikátörténeti kutatás a barokk kor szónoklatranait öt típusba sorolja. Eszerint voltak általános, ill. speciális retorikák, progymnasmata-gyűjtemények (azaz:

² TEIXEIRA, Antonio José, *Documentos para a historia dos Jesuitas em Portugal*, Coimbra, 1899, 201–202; RODRIGUEZ, Francisco, *Historia da Companhia de Jesus na Assistencia de Portugal*, Porto, 1931, II/2, 47–48; SOMMERVOGEL, Carlos, *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus*, vol. VII, Bruxelles–Paris, 1897, col. 1331.

³ BARNER, Wilfried, *Barockrhetorik. Untersuchungen zu ihren geschichtlichen Grundlagen*, Tübingen, 1970, 327–329; BATTISTINI, A., *I manuali di retorica dei Gesuiti*, in *La Ratio Studiorum. Modelli culturali e pratiche educative dei Gesuiti in Italia tra Cinque e Seicento*, a cura di Gian Paolo BRIZZI, Roma, 1981, 77–120; BRIZZI, Gian Paolo, *Les jésuites et l'école en Italie, XVI-XVII siècles*, in *Les jésuites à la Renaissance. Système éducatif et production du savoir*, sous la dir. de L. GIARD, Paris, 1995, 35–53.

⁴ MAGNIEN, Michel, *D'une mort, l'autre (1536–1572): „la rhétorique reconsidérée”*, in *Histoire de la rhétorique dans l'Europe moderne*, publiée sous la direction de Marc FUMAROLI de l'Académie française, Paris, 1999, 348; MOUCHEL, Christian, *Les rhétoriques post-tridentines (1570–1600): la fabrique d'une société chrétienne*, ibidem, 453. Soarius forráshasználatáról, a címben megjelölt három klasszikustól vett idézetek arányáról vö. BAUER, i. m. 233–242.

előgyakorlatok), továbbá gyakorlatorientált retorikák s végül mintaként szolgáló levél- és beszédgyűjtemények.⁵ Soarius műve az első csoportba sorolható, az antik klasszikusok nyomán szisztematikus szónoklattant állított össze, de a beszédszerkesztés gyakorlati tudnivalóira ugyancsak kiterjesztette előadását, egyszerre tehát többféle igénynek tudott megfelelni. Kompendiumát már 1563 körül a Collegio Romano-ban tanító rendtársa, Petrus Johannes Perpinianus (Juan Pedro Perpinyá) lektorálta, s miután kisebb igazításokat végzett rajta, javasolta használatát.⁶ Korábban Perpinianus Lisszabonban és Coimbrában kollégája volt Soariusnak, jól ismerte tanítási metódusát, s Rómában most ő maga is azt próbálta ki a gyakorlatban. Egy tanítványának fennmaradt kéziratos jegyzete („opus medium Patris Petri Perpiniani”) mutatja, hogy jól érthető, áttekinthető és az arisztotelészi definíciókat bőségesen hasznosító, színvonalas retorikaoktatás alakult ki Soarius összeállítása alapján Rómában, ahol ő maga egyébként nem is járt. Minthogy Perpinianus tagja volt a *Ratio Studiorum* tervét kidolgozó bizottságnak is, a rend oktatásiigényének legfőbb tekintélye állt a tankönyv mögé.⁷ Érthető ezek fényében, hogy a 16. században szinte egymással versengve adták ki a nyomdák – s nem csupán a jezsuita könyvsajtók – az iskolai gyakorlathoz jól alkalmazott Soarius-féle praeceptumot. A velencei kiadás (1566) már Perpinianus javaslatával került ki a nyomdából, ezt követően Párizs (1566), Sevilla (Hispalis, 1569, majd 1573), Antwerpen (1575), Salamanca (1577), Róma (1580) és Verona (1589) a legfontosabb megjelenési helyei. Az utóbbi kiadáshoz Federico Ceruto fűzött magyarázatokat, s ez már díszes címlappal jelent meg.⁸ A Collegio Romano egyik diákja, Ludovico Carbone – aki később Perugiában lett professzor – világos, áttekinthető táblázatokba foglalta a kompendium vázát, hogy a szabályok könnyebben megjegyezhetők legyenek, továbbá maga is kiegészítette a kötetet egyéb szerzőktől származó idézetekkel, s ezt ugyancsak 1589-ben adta közre.⁹ Carbone maga is szerkesztett később retorikai tankönyveket (*De dispositione oratoria*, Velence, 1590, valamint *De octo partium orationis*, uo. 1592), amelyek Soarius nyomán fejtegettek egyes részletekérdéseket. Az 1560-as évektől kezdve a portugáliai, majd a német nyelvterületen alakult

⁵ *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, hrsg. von Gert UEDING, Bd. I, Tübingen, 1992, 1289–1298 (a továbbiakban rövidítve: HWdR).

⁶ MOSS, Jean Dietz, *The Rhetoric Course at the Collegio Romano in the Latter Half of the Sixteenth Century*, *Rhetorica*, vol. 4/2, Spring 1986, 137–151.

⁷ FLYNN, 1956, i. m. 370.

⁸ BORRACCINI VERDUCCI, Rosa Marisa, *La libreria del Collegio Gesuitico Maceratese (1565–1773)*, in *Una pastorale della comunicazione. Italia, Ungheria, America e Cina: l'azione dei Gesuiti dalla fondazione allo scioglimento dell'Ordine. Atti del Convegno di Studi Roma-Macerata, 24–26 ottobre 1996*, a cura di Diego POLI, Roma, 2002, 437. Ebből a kötetből vettük át a címlapképet jelen kiadványunkba.

⁹ *Tabulae rhetoricae Cypriani Soarii, ...quibus accesserunt duo libri de arte dicendi ... auctore Ludovico Carbone*, Venetiis, 1589. A bécsi Nationalbibliothek 46 L 63 jelzetű példányát használtuk. Ugyanott a Soarius-kiadások példányai 46 L 61 (Verona, 1577), 46 L 26 (Köln, 1590) és 46 L 55 (Köln, 1591) jelzet alatt. Az OSzK három kölni edíciót őriz (1574, 1586, 1591), a budapesti Egyetemi Könyvtár pedig egyet (Köln, 1598). Vö. minderről részletesebben MOSS, i. m. 142 skk.

jezsuita gimnáziumok sorra előírták Soarius retorikájának használatát, amit azután a *Ratio* 1586-os, 1591-es, majd pedig 1599-es végleges szövege is megerősített.¹⁰

A kompendium 16. századi kiadásai három *liberte* tagolódnak, noha a klasszikus retorikának mind az öt alkotóelemét tartalmazzák. Az I. könyv az *inventio*, a II. a *dispositio*, a III. az *elocutio* részletes tárgyalását adja, majd az utóbbi részhez csatolt függelékként kerül sor röviden a *memoria* és a *pronuntiatio (actio)* magyarázatára. A magyar szakirodalom a prédikációtörténet kapcsán már több esetben foglalkozott a kompendiummal, igyekezett retorikatörténeti helyét kijelölni, szellemi kontextusát bemutatni.¹¹ Ezekből a vizsgálódásokból, valamint Barbara Bauer monografikus igényű tanulmányából egyértelműen kiviláglik a soaresi felfogás *elocutio*-központúsága, amit szembetűnően illusztrál az a tény, hogy igen részletesen foglalkozik a köz-helyek (*locos rhetoricos*) fogalmával és fajtáival.¹² Az első könyvben tárgyalt 22 locust két csoportra, külsőkre (*loci extrinseci*) és belsőkre (*loci intrinseci*) osztva tekinti át, a második könyvben pedig nagy teret kap az *argumentatio* és *confutatio* formáinak bemutatása. Ezeknek alapos ismerete igen tudatos szövegépítést tett lehetővé, retorikai arzenált biztosított alkalmazója számára, a korábban elterjedt népszónoklat improvizációs gyakorlatával szemben a szövegkonfigurációk változatos lehetőségeinek tudatos kiaknázását kínálta fel. Definíciói egymásra épülnek, mozaikkockákként egészítik ki egymást, úgy adnak azonban regulákat, hogy azok bővítési és variációs lehetőségeit biztosítják. Utat nyitott ezzel retorikája a *copia verborum*nak, az ornamentikának, a közismert barokk dekorativitásnak, a textusok pompájának, a *docere* és a *movere/reflectere* elvei mellett a *delectare* fokozottabb érvényesülésének. Ez azonban már részint a 17. századi átdolgozásokban, részint pedig a jezsuita retorika további alakulásában mutatkozott meg érzékelhetően és látványosan, főként Jacobus Masenius, Nicolaus Caussin és Franciscus Pomeius praeceptumaiban.¹³

A harmadik könyv *elocutio*-tanának alapelvét szemléletesen érzékelteti a többször idézett hasonlat, amely szerint a kellő díszítettség nélkül kifejtett gondolat olyan, mint a hüvelyéből ki nem rántott kard.¹⁴ A beszédektől elvárt hármas követelménynek a felékesítésből (*De ornatu*, III/3) kell fakadnia és megvalósulnia, így lesz a be-

¹⁰ PACHTLER, G. M. *Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu per Germaniam olim vigentes*. Berlin, 1887–1894. vol. I, 213, 231, 234, vol. IV, 196, 414 (Monumenta Germaniae Paedagogica 2, 5, 9, 16), valamint: *Monumenta Paedagogica S. J.*, ed. Ladislaus LUKÁCS, nova editio, vol. IV (1573–1580), Roma, 1981, 243; MÉSZÁROS István, *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”*, Bp., 1981, 178–179, 190–192 (Humanizmus és reformáció, 11); BAFFETTI, Giovanni, *Retorica e scienza cultura gesuitica e Seicento italiano*, Bologna, 1997.

¹¹ BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világkép. Pázmány Péter prédikációi*, Bp. 1979, 37–41 (Humanizmus és reformáció, 8); KECSKEMÉTI Gábor, *prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., 1998, 107–109 (Historia Litteraria, 5); BARTÓK István, „Sokkal magyarabbul szólhatunk és írhatunk”. *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Bp., 1998, 111–112.

¹² „Locus est argumetni sedes: seu nota, qua indicatur, quid in rebus pervestigare debeamus” (I/13).

¹³ EYBL, Franz M., *Jesuitenrhetorik*, in *HWdR*, Bd. 4, Tübingen, 1998, 719–720.

¹⁴ BARTÓK, i. m. 111 és 143. KECSKEMÉTI, i. m. 108.

széd fontos (*gravis*), kellemes (*suavis*), tudós (*eruditus*), szabad emberhez illő (*liberalis*) és csodálatos (*admirabilis*). Ezután logikusan következik a szóképek tana, természetesen elsősorban Arisztotelész nyomán bemutatva a tropusok fajtáit (*metaphora*, *metonymia*, *synecdoché*, *allegoria*, *ironia*, *antonomasia* stb.). Mindez a szentbeszéd (*contio*) és a világi szónoklat (*oratio*) esztétében egyaránt alkalmazható volt, a jezsuita iskolákban nevelkedett diákok így ettől a stúdiumtól nem csupán s nem is elsősorban egyházi szolgálatra kaptak retorikai képzettséget, hanem a társadalmi magán- és közreprezentáció legkülönbözőbb alkalmaira, kommunikációs helyzetekre voltak képesek felkészülni általa.

A kifejezésmódnak, a kidolgozásnak juttatott hangsúlyozott szerep mellett további jellemzője a retorikának a polemikus szellem burkolt jelenléte, a spirituális térhódítás textuális eszköztárának megteremtésére irányuló törekvés. Eszerint a beszédművészet legméltóbb célja ugyanis a lelkek megnyerése („*digna ... quia nihil est magnificum ac potens magis, quam animos hominum oratione convertere*”, I/2), a klasszikusok ismerete csak út és eszköz az erkölcsi neveléshez, végső soron pedig a lelkek üdvösségre vezérléséhez. Ez az Augustinusra visszavezethető álláspont a keresztény szónok szereptudatának szerves részeként értelmezte a lelki üdvösség (*salus animarum*) szolgálatát, a morális tanítást, amelyet az általa egyedül üdvöztetőnek tartott hit terjesztésével kapcsolt össze, s ennek a komplex követelményrendszernek az erőterében jelölte meg a rétor feladatát. A *De doctrina christiana* summázata, amely az ékesszólás funkcióját határozta meg, vezérfonala és hivatkozási alapja lett az ilyen tárgyú fejtegetéseknek. Eszerint az egyházi szónoknak még a mértéktartó beszédet sem szabad dísztelenül hagynia, noha az illetlen és túlzó dekorációtól is óvakodnia kell, minthogy „nemcsak gyönyörködtetni akar vele, miként ezt mások bevallottan teszik, hanem akár dicsér, akár kárhoztat, arra törekszik, hogy hallgatósága engedelmeskedjék neki: az általa dicsért dolgot kövessék vagy a szokottnál jobban ragaszkodjanak hozzá, a kárhoztatott dolgot pedig kerüljék vagy vessék meg. Ha viszont nem hallgatják értőn, akkor szívesen sem fogják hallgatni. Így hát ebben a beszéd-módban, amelyben a gyönyörködtetés áll az első helyen, ugyancsak mindháromra törekednünk kell, azaz a hallgatóság értse a mondottakat, hallgassa szívesen, és engedelmeskedjék nekik.”¹⁵

Már a 15. században önálló kiadványként is megjelent a *De doctrina christiana* IV. könyve *De arte praedicandi* címmel (Strassburg, 1466 körül), s az ezt követő számos kiadás jelzi, hogy az egyházi szónokok mértékadó kézikönyve lett ez a fejtegetés már a reformáció előtt is.¹⁶ Más kérdés természetesen, hogy az elvek hangoztatása mellett miként alakult a gyakorlat, miként értelmezték a különböző klerikus közösségek és prédikátoregyéniségek a legnagyobb tekintélyű egyházatya szónoklattani nézeteit.

Az ágostoni tanítást az újjászerveződő katolicizmus a reneszánsz és a reformáció tanulságainak figyelembevételével kívánta korszerű formába önteni, ez az álláspont

¹⁵ Szent Ágoston, *A keresztény tanításról*, ford. BÖRÖCZKI Tamás, Paulus Hungarus–Kairosz Kiadó, h.n.é.n. 281. Augustinus ciceronianizmusáról vö. ADAMIK Tamás, *Augustinus De doctrina christiana IV. und die antike rhetorische Tradition*, Acta Antiqua, 1996/97, 285–292.

¹⁶ MURPHY James J.–DAVIES Martin, *Rhetorical Incunabula: A Short-Title Catalogue of Texts Printed to the Year 1500*, in *Rhetorica*, vol. XV, Nr. 4, 1997, 373–374.

volt számára a leginkább célravezető. A spanyol jezsuita rétoreszménye a humanista (*eloquentia perfecta*) és a keresztény (*pietas christiana*) paradigma érintkezési pontján helyezhető el, műve a tudomány és kegyesség (*sapientia et religio, eruditio et devotio*) kontaminációjának katolikus színezetű megjelenési formája, retorikatörténeti összegzés, s egyben a katolikus restauráció irodalomelméleti előkészülete is. Miként Ágoston az antik retorikai tradíciót, úgy a formálódó poszttridentinus katolicizmus a humanista szónoklattani eredményeket – úgy is mondhatnánk: a humanisták antikvitás-olvasatát – igyekezett adaptálni és céljai érdekében hasznosítani.

Magyarországon Soarius művét először Nagyszombatban jelentették meg 1670-ben, majd Lőcsén, öt évvel később. Ez utóbbi kiadás címlapján – miként Bartók István is észrevételezi – nem szerepel a szerző neve, noha a szöveg megegyezik a korábbi kiadásokéival. Feltételezésünk szerint ez azzal magyarázható, hogy Lőcsére épp ekkor ért el az ellenreformáció, be kellett szüntetni az evangélikus vallásgyakorlatot, viszont a tipográfia tulajdonosa, Brewer Sámuel szilárdan kitartott lutheranizmus mellett, e felemás helyzetnek pedig az lett a következménye, hogy a nyomda katolikus megrendelésre a korábbinál is többet dolgozott, a címlapokon viszont (más példa is van rá) a tipográfus igyekezett elkerülni az esetleges felekezeti vitákat kiváltó nevek feltüntetését.¹⁷ Lehetséges, hogy a szerzői név nélkül kiadott tankönyv könnyebben volt terjeszthető, mivel konfesszionális szempontok azt nem gátolták. Bármilyen volt is azonban a név elhagyásának indoka, a lényeges az, hogy a külföldi edíciók használata után a 17. század harmadik harmadától kezdve a királyi országrész jezsuita gimnáziumainak diákjai hazai kiadású Cyprianusból tanulhatták a beszédművészet alapjait.

Soarius retorikája volt a tankönyve az 1580-as évek közepén a kolozsvári gimnáziumban Pázmány Péternek,¹⁸ s ezt tanulták Bécsben a Zrínyi fiúk is egy fél évszázaddal később, ugyanígy a brnói jezsuitáknál velük egy időben diákoskodó Ignac Hynek z Vlašimé, akinek könyvhagyatéka bekeveredett a Csáktornyáról odakerült kötetek közé, s akinek possessor-bejegyzéssel ellátott példánya ma is a Zrínyi-könyvtár anyagában található. De megvan nem is egy, hanem két bécsi (1669 és 1672 évi) Soarez-edíció Zrínyi Ádám könyvlistáján is egy-egy könyvkötői kolligátumban. Mindkettőben megtalálható a soariusi *praeceptum* és a *tabulae rhetoricae* egyaránt, praktikusan hozzákötötték a „kötelező olvasmányok” (Cicero, Seneca, Démoszthenész, Homérosz, Jakob Gretser és Petrus Canisius egy-egy műve) példányait, amelyek jelzik, hogy a tankönyv mellett mely beszédekkel kellett tanulmányozniuk a retorikai klasszis diákjainak.¹⁹

A Kárpát-medence számos jezsuita bibliotékájának 17. századi könyvlistáján szerepel valamelyik Soarius-kiadás. Megvolt Ungváron, több példányban Kassán, szá-

¹⁷ V. ECSÉDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*, Bp. 1999, 95–97.

¹⁸ BITSKEY István, *Retorika és etika Pázmány Péter prédikációiban*, ItK. 1998, 687–695.

¹⁹ *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., 1991, 74–75, 430–432 (Zrínyi-könyvtár IV). Itt a 658. sz. tételben hibás hivatkozás: „656 c) másik példánya”, helyesen: 657! A kérdésről lásd még HAUSNER Gábor, *Zrínyi Ádám és a Zrínyi-könyvtár*, ItK. 1987–1988, 185–192.

mos különféle kiadásban Nagyszombatban,²⁰ a falusi plébániai könyvtárak egész sorában, Pannonhalmán hat példányban,²¹ de református környezetben is gyakran fellelhető volt, így többek között Erdélyben is, az Apafi család „kisded szerű fekete bőrös ládá”-jában is lapult belőle egy exemplár.²²

A könyv közkeletűségét jelzi, hogy protestáns kiadására is sor került, ha nem is az eredeti szerző neve alatt. A „Cyprianus”-t némi átalakítással – főként a társadalmi élet reprezentációs alkalmaihoz igazított beszédmodok megvilágításával és a közkeletűté vált *acumen* fogalmának tárgyalásával – előbb Michael Radau braunsbergi jezsuita professzor bocsátotta ki saját neve alatt (*Orator extemporaneus*, Vilnae, 1640 körül), majd ezt a protestáns Georg Beckher publikálta szintén saját neve alatt (Amsterdam, 1651), igyekezvén természetesen a jezsuita szellemiségre történő utalásokat kigyomlálni az általa is jól hasznosíthatónak vélt könyvecskéből. A hollandiai edíciót nyomtatta ki azután Szenci Kertész Ábrahám Váradon, 1656-ban, mégpedig puritán szellemű közegben, a helyi iskola igényeit jól ismerő, tudós férfiakkal folytatott konzultációt követően.²³ A kötethez bőséges példatárat csatolt, beszédmintákat adott az elmélet mellé. Ez a kiadástörténeti vonal eléggé meggyőzően illusztrálja azt a tendenciát, amelynek során a sikeres retorikai kompendium felekezeti színezete ekkorra megkopott, s a szónokképzésnek inkább mesterségjellege került előtérbe a korábban határozottan érezhető konfesszionális szempont helyett.

II. A NAGYSZOMBATI *MANUDUCTIO* (1709)

Noha a 17. század végét az európai retorikatörténet egyes monográfusai a hagyományos szónoklattannal válságkorának nevezik,²⁴ Magyarországon ez aligha mondható el. A nagyszombati egyetemi nyomdából 1709-ben került ki ugyanis a leghívebb Soarius-átdolgozás, amelyet Bán Imre elméleti tanulságokban leggazdagabb, az ékes-szólást lendületesen magasztaló, az olasz Seicento verbális pompáját idéző összeállításnak nevezett.²⁵ Teljes joggal, minthogy a kisalakú, 438 lap terjedelmű kötet *Praefatiója* a retorikát a „lelkek császárnőjének”, a „szabad művészetek királynőjé-

²⁰ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, I. kötet, sajtó alá rend. FARKAS Gábor etc. Szeged, 1990, 32, 75, 263 (Adattár 17/1), más II. kötet (Adattár 17/2), no. 1997, 138, 301, 316 stb.

²¹ *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526–1726. Jegyzékszerű források* (Adattár 19/1), sajtó alá rend. ZVARA Edina, Szeged, 2001, 173, 175, 233, 300, 354, 413, 415.

²² Adattár 16/3, 107.

²³ TARNAI Andor, *A váradai Orator extemporaneus*, in Klaniczay-emlékkönyv, szerk. JANKOVICS József, Bp., 1994, 365–378; IMRE Mihály, *Melanchthon retorikájától Buzinkai Mihályig*, in *Retorikák a reformáció korából*, szerk. IMRE Mihály, Debrecen, 2000, 442–443; Georgius Beckher kiadványának magyar fordítása no. 337–365.

²⁴ „...crise de la rhétorique traditionnelle”: François de DAINVILLE S. J., *L'education des jésuites*, Paris, 1978, 195–196, 209 etc.

²⁵ BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., 1971, 52–53 (Irodalomtörténeti füzetek 72).

nek”, „az emberi nem kormányzójának” nevezi, s a barokk pátoz minden lehetséges nyelvi fordulatát, toposzt, figuráját és alakzatát mozgósítja az istennői alakban megjelenített, megszemélyesített szónoklattan magasztalására.

Az átdolgozás egy meg nem nevezett olasz jezsuita munkája, amely az 1690-es években Udinében jelent meg, s már címében is azt ígéri, hogy szakrális és profán szónoklatok készítésére egyaránt felkészíti tanulmányozóit: „ad usum eorum, qui oratoriam hanc scientiam, seu profanam, seu sacram profitentur accomodata”.²⁶ A kötet öt értekezésre (*tractatus*) tagolódik. Az első a körmondat (*periodus*) szerkezetéről, illendő és arányos elrendezéséről (*concinnitas*), valamint választékosságáról (*elegantia*) szóló tanítás. Megvilágítja a tagmondat (*membrum*), a közbevetett mondat (*incisum*), valamint a periódus kisebb egységeinek (*comma, colon*) szerepét a körmondatok hatásos szerkesztésében, arányos összeállításában, majd a választékosság követelményeit veszi sorra. A jó latinság, világosság, ékesség és a jó hangzás követelményeinek megfogalmazása egyaránt a szóbőség (*copia verborum*) létrehozásának szolgálatában áll, ennek forrásaiként jelöli meg többek között a jelzők szintaktikai átrendezését (*enallage*), az ellentéteket és a szinonimák halmozását.

A második traktátus a körmondat bővítésének forrásait veszi sorra a közhelyek szerint (*per locos rhetoricos*). Eszerint az *amplificatio* forrása lehet a meghatározás (*definitio*) sokfélesége, a fogalom részekre osztása, a jelentésmagyarázat (*notatio*), a szó kapcsolattrendszere (*coniugatio*), a *genus* és a *forma*, a hasonlóság és különbözőség, az ellentétesség, a körülmények, előzmények, következmények, okok és összevetések kifejtése, példák sorával történő illusztrálása. Végül a nem retorikai érvek (*loci extrinseci*) bemutatása következik Cicero nyomán, aki ezeket a tanúságtétel (*testimonium*) fogalma alatt csoportosította.

A harmadik értekezés az alakzatok és szóképek (*tropusok és figurák*) tana, ezt Bán Imre részletesen elemezte, s kimutatta, hogy Emanuele Tesauro nyomán halad, a korszerű barokk ízlést lopja be az eredetileg jóval szikárabb, klasszikus világosságú Soarius rendszerébe.²⁷ A metaphora, synecdoche, metonímia, antonomasia, onomatopoeia, metalepsis, allegoria, ironia és számos egyéb alakzat és szóképfajta magyarázata következik itt, az előbbinek 76, az utóbbinak 18 fajtáját veszi számba, mindennek során jelentős mértékben támaszkodik a szerző Arisztotelész retorikájára és poétikájára, valamint Cicero megfogalmazásaira. Tanácsokat és példákat ad a dekoratív beszéd megszerkesztésére, szóképek alkotására és azok elmés (*ingeniosus*) alkalmazására.

A negyedik értekezés előadja, miként kell szónoklatot (*oratio*), avagy szentbeszédet (*contio*) összeállítani, milyen könyveket érdemes ehhez forrásként használni, honnan lehet meríteni a példákat, szentenciákat, fiktív történeteket (*fabulae poetarum*), emblémákat, tudósi vélekedéseket és számos egyéb materiát, s mindezekből miként kell megformálni a beszédet, legyen az akár világi, akár egyházi rendeltetésű. Mint azt Bán Imre is megfigyelte, az antikvitas és saját kora forrásai között nem tesz különbséget, inkább a világi és egyházi szerzők között állít fel sorrendet a tekintély szempontjából, természetesen az utóbbiak javára. Legfőbb autoritás természetesen a

²⁶ A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának RMK 1040. sz. példányát használtuk.

²⁷ BÁN, i. m. 54–55.

Biblia, amelynek használatát a jezsuita Cornelius a Lapide kommentárjaival ajánlja. Erasmust károsnak ítéli, vele szemben viszont számos antik és korabeli szerzőt ajánl a különböző témák tárgyalásához, ezeknek meglehetősen részletes számbavétele alapján utalt Bán Imre „a jezsuita tudományosság széles körű európai szemhatára”, arra a terjedelmes „enciklopedikus szórakoztató-anekdotikus anyag”-ra, amely a korszékű barokk szónoklatot jellemezte.²⁸

Végül az ötödik értekezés a szónoklatok gyakorlati megalkotási módjait mutatja be két beszédnemben. Az egyik a *genus exornativum*, az ékesítő beszédnem. Cicero nevezte így a *genus demonstrativum*-ot, a szemléltető nemet, amely a legkülönbözőbb alkalmakra és élethelyzetekre (születésnap és névnap köszöntés, hálaadás, ajánlás, kérelmezés, búcsúvétel, fogadás, siratás, gyász) alkalmazott szónoklatokhoz ad útmutatásokat. A másik a *genus deliberativum*, a tanácskozó vagy mérlegelő beszéd (*suasorium*), amely az igaz hit követésére és nemes tettekre buzdít (*suasio*), illetve az ezekkel ellentétes szándékokról igyekszik lebeszélteni a befogadót (*dissuasio*).

Végeredményben igen sokoldalú retorikai tanítást, az antikvitás és a humanizmus eredményeit is hasznosító kézikönyvet vehetett kezébe a nagyszombati kiadású *Manuductio* révén a szónoklattan tanulmányozója, s az onnan merített tudást mind az egyházi, mind a világi jellegű kommunikációban bőségesen kamatoztathatta.

III. ELOQUENTIA ÉS REKATOLIZÁCIÓ: LUDOVICUS GRANATENSIS RETORIKÁJA

Az ékesszólás fegyverével – amelynek kétségkívül nagy ereje van – a katolikus hitet kell megvédelmezni századunk eretnkségei ellen, s ezzel kell megcáfolni a legszemtelenebb hazugságokat (*impudentissima mendacia*), amelyek a legszentebb katolikus hit dogmáit érik: ezekkel a szavakkal vezette be a spanyol dominikánus szerző, a lisszaboni Szent Domonkos-kolostor szerzetese nagyhírű egyházi retorikai művét, amelyct *Rhetoricae ecclesiasticae sive de ratione concionandi libri sex* címmel adtak ki Velencében 1578-ban. A továbbiakban a spanyol dominikánus szerző kifejtette, hogy a retorikát, ezt a nagyhatású fegyvert el kell venni az igaz hit ellenségeitől, nem hagyható, hogy az eretneknek csalárdságai ennek segítségével jussanak érvényre. Nagy hiba az *eloquentia* tanulmányozásának negligálása, mivel ez ugyanolyan lenne, mintha semmibe vennék a keresztények az ellenük irányított török ágyúgolyókat, s ezáltal hagynák, hogy a szultán az egész világot uralma alá hajtja.²⁹ Granatensis művéhez

²⁸ BÁN, i. m. 57–59.

²⁹ „Si enim tanta eloquentiae vis est, ut impudentissima mendacia honestare dicendo possit, quanto magis verissima atque sanctissima catholicae fidei dogmata eadem dicendi vis tueri, et fraudes atque impietatem haereticorum detegere poterit: cum praesertim illi ea mente sint, ut omnia quae rudi atque impolita oratione adversus illorum blasphemias scribuntur, exsibilent, rideant et ne lectione quidem digna putent? Hac enim de causa eloquentiae studia negligere, perinde est, ac si quis ferreis globis sulphureo pulvere iactis, uti nos nimine debere sentiret, quod his armis Turcarum Rex magnam Christiani orbis partem sub imperium atque ditionem suam subiunxerit”. I. m. I., 2: De Rhetoricae artis utilitate et necessitate.

hozzákötötték Augustinus Valerius veronai püspöknek, a trienti zsinat korábbi résztvevőjének hasonló tárgyú könyvét, amely nagyjából az erkölcsi tanítás módszertanával egészítette ki a terjedelmes egyházi retorikát, s a patrisztika legkiválóbbjainak erényeit (*subtilitas, vis, copia, gravitas, acumen*) propagálta.³⁰ A kettőt egybekötve lehet mindmáig megtalálni a nagyobb egyházi könyvtárak polcain Európa-szerte.

Ludovicus Granatensis (Luis de Granada, eredeti nevén Luis de Sarriá, 1504–1588) a Concilium Tridentinum alatti és utáni rekatolizációs törekvések reprezentánsa, teológiai és aszketikus írások egész sorának szerzője, műveit katolikus körökben rendkívül nagyra becsülték és számos nyelvre lefordították.³¹ A szónoklatról és elmélkedésről szóló traktátusa (*Libro de oración y meditación*, 1554) a kora újkori Spanyolország legtöbbször kiadott kötete lett. Merész, újszerű devóciós álláspontja miatt néhány évig (más műveivel együtt) a spanyol inkvizíció indexén is szerepelt, de sikerült a vádak alól tisztázni magát, s műve lekerült a listáról. Át is települt ezt követően Portugáliába, ahol rendje országos helytartójául nevezték ki, s még a bragai érsekséget is felajánlották neki, ám azt nem fogadta el. Hamarosan újabb kiemelkedő jelentőségű műve jelent meg, amely az ún. „lelki kalauz”-ok műfajába tartozik (*Guía de pecadores*, 1557), az erényes élet útmutatója kívánt lenni, a hét főbűn ellen igyekezett felvértezni a híveket. Egyik legolvasottabb könyve lett ez a kor Európájának, ennek alapján minősítik a szerzőt a 16. század egyik legkiválóbb spanyol prózaírójának.³² Legtöbb méltatója kiemeli, hogy eszmévilágán Erasmus, stílusán pedig Cicero hatása érződik szembeötlő módon. A jezsuiták harmadik próbációs spirituális olvasmányként írták elő aszketikus és misztikus szellemű írásait.³³

Egyházi ékesszólástana ugyancsak élő igényt elégített ki, megjelenésekor valóban hiánypótló kézikönyvnek számított.³⁴ A trentói zsinat után újjászerveződő katolicizmus számos vezető személyisége igen nagyra értékelte, több püspök és érsek előírta használatát papjai számára, így többek között Carlo Borromeo milánói érsek ajánlotta a könyvhöz foglaltak tanulmányozását.³⁵ Megvolt a Granatensis-féle retorika kölni, 1611-es kiadásban a pozsonyi jezsuita kollégium könyvtárában is a szerző egyeb

³⁰ Augustinus VALERIUS, *De Rhetorica ecclesiastica ad Clericos libri tres*, Verona, 1574. Vö. MOUCHEL, i. m. (4. j.), 434–435, valamint KECSKEMÉTI, i. m. 111–112.

³¹ HUERGA, Álvaro, *Fray Luis de Granada. Una vida al servicio de la Iglesia*, Madrid, 1988. Műveinek összkiadása teljes filológiai apparátussal: *Luis de Granada: Obras completas*, ed. A. HUERGA, 1–40 vols. Madrid, 1994-től folyamatosan.

³² „Luis de Granada was one of the finest writers of Spanish prose of the century.” TRUMAN, R. W. *Spanish Religious Writers*, in *The Continental Renaissance*, ed. by A. J. KRAILSHEIMER, Baltimore, 1971, 464; IDIGORAS, Tellechea, *Aprobacion de la Guía de Pecadores de Fray L. de Granada en el Concilio de Trento*, in *Hispania Sacra*, vol. XII, 1959, 225.

³³ ÖRY Miklós, *Pázmány Péter tanulmányi évei*, Eisenstadt, 1970, 140.

³⁴ ORTEGA, Alfonso, *Die Rhetorik des Luis de Granada*, in *Rhetorik zwischen den Wissenschaften: Geschichte, System, Praxis als Probleme des „Historischen Wörterbuchs der Rhetorik”*, hrsg. Gert Ueding, Tübingen, 1991, 119–123 (Rhetorik-Forschungen 1).

³⁵ BASCAPÉ, Carlo, *De vita et rebus gestis Caroli S. R. E. Cardinalis, tituli S. Praxedis archiepiscopi mediolani libri septem*, Ingolstadii, 1592. Modern latin–olasz kiadása: Milano, 1965, 786. A spanyol szerző itáliai népszerűségéről vö. PETROCCHI Massimo, *La Controriforma in Italia*, Roma, 1947, 90 skk.

műveivel együtt.³⁶ Nyilvánvaló, hogy Pázmány Péter jól ismerte a spanyol teológus fejtegetéseit, prédikációin kimutatható azoknak hatása.³⁷ A kassai jezsuita könyvtár 17. századi jegyzékén egy korábbi kölni, 1594-es kiadás szerepel,³⁸ és számos egyéb könyvjegyzéken is ott szerepel a mű címe. Hosszúéletű aktualitását mi sem jellemzi jobban, mint hogy II. Rákóczi Ferenc ifjúkori olvasmányainak listáján ugyancsak ott található ez a nagyhatású szónoklattan.³⁹ A 18. század közepén Gyalogi János *De eloquentia sacra* című prédikációelméleti fejtegetése – amelyet Csete István beszédeknek kiadásához kapcsolt – Ludovicus Granatensis művének (és a hozzákapcsolt Augustinus Valerius-féle értekezésnek) tanulmányozását javasolja a katolikus hitszónokoknak.⁴⁰ Még protestáns körökben is népszerű volt a spanyol szerző, Keckermann elismeréssel szólt róla, „monachus eloquens”-nek nevezte.⁴¹ További adatok felsorolása nélkül is megállapítható, hogy magyarországi elterjedése és hatása széleskörű volt, vizsgálata így a magyar retorikai műveltség történetében messzemenően indokoltnak mutatkozik.

A spanyol domonkos szerző *Rhetorica ecclesiastica*-ja hat könyvre osztva tartalmazza mindazt, amit nézete szerint a zsinati szellemben működő katolikus hitszónokoknak célszerű volt szem előtt tartania. Az I. könyv a retorika eredetéről, hasznosságáról és szükségességéről szól, tárgyalja a prédikálás méltóságát és nehézségeit, valamint a hitszónokok erkölcsös életvitelének követelményét. Az ékesszólás isteni eredetét hangsúlyozza, kettős természetéről beszél, mert benne a *divinum* és a *humanum* mozzanata kapcsolódik össze.⁴² A szónokok nemes feladata, hogy az isteni sugallatú tudományt a *populus* számára közvetítsék, ezért a retorikát szorgalmasan tanulmányozni kell, ehhez pedig Augustinus, Cicero és Arisztotelész műveit tartja alapvetően szükségeseknek. Szerinte ugyanis csakis az ember természetes adottságainak (*natura*) és a mesterségnek (*ars*) az összefogása hozhat eredményt a meggyőzésben, az emberi kommunikációban, a szóművészet mesterségét pedig el kell sajátítani, ugyanúgy, ahogy például a kőfaragónak vagy a foltozó vargának is meg kell tanulnia saját szakmája mesterfogásait. A retorikai tudást szellemi fegyverként értelmezi és a katolikus megújulás szolgálatába állítását szorgalmazza. A II. könyv a szónoklattan anyagát és részeit veszi sorra. Miként Soarius, ő is Cicero nyomán halad mind a szövegalkotási folyamat stációinak ismertetésében, mind pedig a locusoknak, majd az *amplificatio* módzatainak tárgyalásában (III. könyv).

A IV. könyv részletesen tárgyalja a hitszónokok genusait és a beszéd részeit. Klasszikus mintáinak megfelelően természetesen előbb három beszédnemet említ

³⁶ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, I. kötet, szerk. MONOK István, VARGA András, Szeged, 1990, 110, 118, 170–171, 218, 235 (Adattár 17/1).

³⁷ BITSKEY, *Humanista erudíció*, i. m. 42.

³⁸ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, i. m. 43.

³⁹ KÖPECZI Béla, *Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja*, Bp., 1982, 224.

⁴⁰ KNAPP Éva, *Ismeretlen irodalom- és nyelvelméleti munkák a 18. század első feléből (Csete István és Gyalogi János)*, ItK, 2002, 287–288.

⁴¹ RESTÁS Attila, *Keckermann retorikái (Fejezet a magyarországi retorikaoktatás történetéből)*, Irodalomtörténet, 2000, 488, valamint IMRE Mihály, i. m. (21. j.), 434.

⁴² Minderről bővebben vö. MOUCHEL, i. m. (4. j.), 436.

(*demonstrativum, deliberativum, iudiciale*), majd hozzáteszi, hogy a negyedik a tanító, megismertető beszédnem (*didascalicum*), amelyet már Cicero és Aquinói Szent Tamás is gyakorolt többek között az erények tárgyalásakor. A négy genus közül a *iudicialét* az egyházi szónoklattanban nem véli hasznosnak, a többi háromról viszont fontosnak tartja a tájékozódást.

Mindenekelőtt azonban a „tökéletes beszéd” részeit taglalja, ezek szerinte a következők: *exordium, narratio, propositio sive partitio, confirmatio, confutatio, conclusio sive peroratio*. Az elbeszélésnek ügyelnie kell arra, hogy rövid, világos, valószerű és kellemes legyen. Az allegorikus értelmezések keresésében a „királyi középutat” javasolja, s mértéktartást a misztikus értelem keresésében, a rejtélyességet pedig elkerülendőnek tartja, hogy „a metaforák ne fedjék el a beszéd lényegét”. A *propositio* szerinte elhagyhatatlan, fontos része a beszédnek, ez kell hogy megmutassa az előadandó témák sorrendjét, logikáját, ez teszi áttekinthetővé a mondandót. Három vagy négy témakörnél többnek a megjelölése itt nem kívánatos, mert a hallgatóság emlékezetét túlságosan próbára tenné. Végül a beszéd lezárásában az érzelmi ráhatás fontosságát hangsúlyozza, itt az összes érv „mintegy csapatot alkotva” kell hogy a hallgatóságnak „szívébe markoljon”, így lehet elérni a szónok által kitűzött célt.

A IV. könyv 2. fejezete (*concio in genere suaviorio*) a genus deliberativum, 3. fejezete a demonstrativum, a 4. az evangéliummagyarázó beszédnem kifejtése (*modus, qui lectionis Evangelicae enarrationem continet*). Az 5. fejezet a genus mixtum, a 6. pedig a didascalicum tárgyalása. Ez utóbbit csak azokban a különleges esetekben tartja indokoltnak, amikor nem a hallgatóság megindítása, hanem csupán a tanítása a cél. Hozzáteszi azonban, hogy a tanító és a hitszónok nem tévesztendő össze, az utóbbinak több a feladata, nemcsak az értelmet kell kiművelnie, hanem a hallgatóság törekvéseit „lángra kell lobbantania”, akaratukat meg kell mozdítania. Végeredményben tehát (a mixtumot leszámítva s a iudicialét mellőzve) négy genusot tart számon, ezekhez ad tanácsokat és hoz fel példákat, az anyag elrendezését is ezek szerint tartja indokoltnak.

Az V. könyv az *elocutio* kifejtése, ebben hangsúlyozza a négy fő szónoki erény (*latinitas, perspicuitas, ornatus, apte congruenter*) szem előtt tartását. Ebben Cicert követi, s nagy terjedelemben foglalkozik az alakzatok és szóképek fajtáival és szerepével. Végül a VI. könyv az előadás körülményeivel foglalkozik: a szónok hangjával, taglejtéseivel, személyével, tekintélyével, erkölcsével s a prédikáció előkészületeivel, itt sok tekintetben ismét Augustinus időtálló megjegyzései alkotják forrását.

A spanyol dominikánus szerző számos ponton veti össze a világi *oratio* és az egyházi *contio* jellegét és célját, megjelöli az egyezéseket a szóművészeti eljárások alkalmazásában, utal a célok különbözőségére is, tudatosan kontaminálja az antikvitás retorikai eredményeit és a tridentinus szellemiséget. Nem annyira szabálygyűjteményt ad, mint inkább szemléletmódot kíván közvetíteni, áttekinthető elveket fogalmazott meg az újjászerveződő katolicizmusnak az antikvitáshoz fűződő viszonyáról, a „pogány rétorikusok” barokk kori recepciójáról. Ez indokolja művének sikerét, nemzetközi elterjedtségét, tekintélyét a 16. század végének s a 17. század elejének katolikus szellemi közegében, többek között a jezsuita teológusok körében is.

IV. A „TISZTES GYÖNYÖRKÖDTETÉS” RETORIKUSA: JOHANNES VOELLUS

Rövidesen a Jézus Társaság tagjai is sorra jelentették meg egyházi ékesszólásait. Johannes Voellus (Jean Voël, 1541–1610) francia retorikatanár előbb Lyonban, majd az attól délre fekvő Tournon kollégiumában, később pedig a Dijon melletti Dôle városában tanította a szónoklattan és a görög irodalmat, s *Generale artificium orationis* című praeceptuma (első kiadása: Lugduni, 1588) igen népszerű lett, számos kiadása látott napvilágot francia és német nyelvterületen.⁴³ A magyarországi jezsuita bibliotékákban többnyire megtalálható volt Voellus műve, így például Kassán, Ungváron és Nagyszombatban is, az utóbbiban egy igen korai, 1589-es edíció szerepel,⁴⁴ a debreceni példányban pedig a kalocsai jezsuita kollégium possessor-bejegyzése olvasható.⁴⁵ Ennél feltűnőbb viszont, hogy több soproni evangélikus tulajdonos magánkönyvtárának listáján ugyancsak szerepel, így 1651-ben Erhard Artner jegyzőnek, városi tanácsosnak, 1655-ben pedig Johann Pfister evangélikus lelkésznek, akkor már ruszti prédikátornak a hagyatéki leltárában jegyzik.⁴⁶

Művének címe szerint a szerző „ex Cicerone potissimum et Quintiliano” állította össze anyagát, hivatkozásai és idézetei szerint az antik-humanista szónoklattani eredményekre építette gondolatmenetét. Ez ekkoriban már szélterében hangoztatott, jól ismert álláspont, az viszont már nem ennyire általános, hogy az antik példaképeken kívül különösen sokat hivatkozik Rudolphus Agricola *De inventione dialectica* című könyvére, ennek tanulmányozását javasolja mindazoknak, akik a szóban forgó témáról többet akarnak tudni. Mint köztudott, ez a mű volt a reformációt megelőző német humanizmus első olyan terméke, amely a klasszikus retorikai tradíciónak a keresztény eszmeiséggel történő ötvöztetését szorgalmazta, s a két kultúrkör szintézisét igyekezett létrehozni.⁴⁷ Agricola maga is az *oratio* elvei szerint prédikált, a középkori homiletika jellegét igyekezett megújítani az új kor kívánalmainak és szellemének megfelelően.⁴⁸ A párizsi tanulmányokat is folytató német humanista szemléletének jezsuita recepcióját jelzi, hogy Voellus igen gyakran és nagy nyomatékkal citálja, s Cicero és Arisztotelész mellett javasolja tanulmányozását. Egy későbbi munkája, amely

⁴³ SOMMERVOGEL, i. m. vol. VIII, 1898, col. 871–874, valamint: *Bibliographie Lyonnaise. Recherches sur les imprimeurs, libraires, relieurs et fondeurs de lettres de Lyon au XVI^e siècle*, red. par J. BAUDRIER, Paris, 1964, 272, 313. *Biographie Universelle*, tome 49, Paris, 1827, 391–392.

⁴⁴ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1700-ig*, I, szerk. MONOK I. és VARGA A., Szeged, 1990, 80, 261; II, szerk. MONOK I. Szeged, 1997, 146, 335 (Adattár 17/1–2).

⁴⁵ VOELLUS, Johannes, *Generale artificium orationis cuiuscunque componendae...*, Coloniae Agrippinae, 1600. Lt. szám: 720 730.

⁴⁶ *Lesestoffe in Westungarn*, hrsg. Tibor GRÜLL et alien. Szeged, Bd. I. 1994, 175, valamint Bd. II. 1996, 116.

⁴⁷ MUNDT, Lothar, *Agricolae De inventione dialectica. Konzeption, historische Bedeutung und Wirkung*, in *Rudolph Agricola 1444–1485*, hg. Wilhelm KÜHLMANN, Frankfurt am M. 1994, 83–146. A Groningenben, 1985-ben rendezett nemzetközi Agricola-konferencia anyagát kiadta F. AKKERMANN és A. J. VANDERJAGT, Leiden, Brill, 1988.

⁴⁸ IMRE Mihály, i. m. 2000, 404.

már a halálának évében jelent meg (*De oratione libri quattuor, ex M. T. Cicerone potissimum collecti a Joanne Voello, Burgundo ... S. J., Lugduni, 1610*), ugyancsak a klasszikus oráció ismérveinek egyházi beszédben történő alkalmazását szorgalmazza, ebben is Agricola nézeteire hivatkozik.

A hitszónoklat megszerkesztésével és díszítésével a *Generale artificium orationis* 11. fejezete foglalkozik, ezt követően kerül sor az egyes részletkérdések kifejtésére. Előbb a *dispositio* tárgyalására kerül sor (11. fej.), majd az elrendezés módjához szorosan kapcsolódó *amplificatio* kérdéseit veszi sorra (12. fej.), ezután a *genus demonstrativum* néhány sajátos vonásáról értekezik a szerző, főként a szöveg díszítési lehetőségeit illetően (13. fej.), azt követően az *exordium* fontosságáról beszél, amely noha bevezetés, mégis az egész beszéd végiggondolása után érdemes visszatérni hatásos megfogalmazására (14. fej.), majd az előadásmódról fejt ki véleményét (17. fej.).

A francia jezsuita az *amplificatio* kapcsán elmélkedik az *orator ecclesiasticus* céljairól. Szerinte a tanítást kell előtérbe helyezni, de a megindításnak és megnyerésnek a teljes szövegben úgy kell szétáradnia, mint testben a vérnek, s a szónoki tevékenységnek minden mozzanatát át kell hatnia.⁴⁹ A világi rétornak az igazságot kell felmutatnia, az egyházinak viszont nem szabad ennyivel beérnie, neki „a hallgatóság lelkét az örök boldogság vágyára kell ragadtatnia, majd a bűnben fetrengőket kiemelnie”, buzdítást, ösztönzést kell adnia „az Úr útjára” (*in via domini excitare*).⁵⁰ E nagy feladathoz pedig szükségesnek tartja a gyönyörködtetést, amely főként elbeszélésekben nyilvánulhat meg, ehhez pedig Tullius, Arisztotelész és Agricola könyvei szolgáltatják szerinte a leghasznosabb mintákat. A görög filozófusnak *Theodekteia* című, vitatott szerzőségű retorikájára⁵¹ többször is hivatkozik, Cicérótól pedig nemcsak a *De oratore*, hanem egyéb szónoklattani művei (*Partitiones oratoriae, De inventione sive Rhetorica vetus*) is gyakran idézett forrásai között szerepelnek.

Hangsúlyozottan foglalkozik Voellus az előadásmód kapcsán az arckifejezés, taglejtés, hanghordozás kérdéseivel („Quo genere vocis, vultus, gestus, omnia quae orando dicas, illustrari debeant”), mindezeknek különös jelentőséget tulajdonít a képzetlen emberek előtt elhangzó beszédekben, minthogy gyakran jóval mélyebb érzelmeket tudnak kiváltani, mint az értelmes szavak. Szerinte a test ékesszólása (*eloquentia corporis*) elválaszthatatlan tartozéka az egyházi szónok tevékenységének, ebben a legnagyobb változatosságot ajánlja, például a gyakori hangváltás igen hatásos lehet, ellenben a monoton előadásmód, az „összefolyó erőlködés” visszatetszést, ellenérzést vált ki, és nemcsak hatástalan, hanem kifejezetten káros is. Végeredményben a lyoni retorikaprofesszor munkája egyfelől a humanista szónoklattani eredményeket igyekszik hasznosítani, másfelől fejtegetése utat nyit a barokk kor beszédművészeti felfo-

⁴⁹ „...tribus rebus homines ad nostram sententiam perducimus, aut docendo, aut conciliando, aut permovendo: una ex his tribus prae nobis est ferenda, ut nihil aliud nisi docere velle videamur, quo spectant ea, quae adhuc de componendo diximus: reliquae duae, de quibus nunc breviter agendum est, sicut sanguis in corporibus, sic illae in perpetuis orationibus fuisse esse debebunt.” VOELLUS, Johannes. *Generale artificium orationes*, Coloniae Agrippinae, 1600, 74.

⁵⁰ Uo. 76–77.

⁵¹ Vö. erről bővebben ADAMIK Tamás jegyzetét a *Retorika* kiadásához, Bp., 1982, 256.

gása felé, a „tisztos gyönyörködtetés” (*ad honestam delectationem*) és a „kellemes haszonszerzés” (*ad oblectationem utilem*) mérsékelt dekoratív szövegszervezési elvnek irányába.

Voellus retorikájának visszhangját és jelentőségét az 1610-es évektől kezdve valószínűleg az csökkentette, hogy röviddel halála után Rómában megjelent a jezsuita ékesszólás nagyszabású kézikönyve, Carlo Reggio egyházi ékesszólástana, amely igen hamar a nemzetközi érdeklődés homlokterébe került, s úgy látszik, több évtizeden át ott is maradt.

V. A VIA TRIPLEX ÉS AZ ELOQUENTIA SACRA RETORIKÁJA

Carolus Regius (1540–1612) a Jézus Társaság tagjainak második nemzedékéhez, s azon belül a legnagyobb tekintélyű rendtagok közé tartozott. Előbb Sziciliában (Palermóban és Messinában) volt rektor, onnan Nápolyba, majd Rómába került, ahol provinciálisnak nevezték ki. Hetvenkét éves volt, amikor műve megjelent s még ugyanazon évben következett be halála.⁵² Több mint fél évszázadot töltött el jezsuitaként, egyházi ékesszólástánát egy teljes élet tapasztalataira alapozhatta. Az *Orator christianus* (Róma, 1612) jellegzetesen barokk címlaparchitektúráján a szerző példaképei láthatók: az egyik oldalon Augustinus és Chrysostomus, a másikon Gregorius Magnus és Szent Bernát, valamennyiük alakja a kompozíció talapzatát díszíti, a plánetákat ábrázoló univerzumképet fogják közre. Ők valóban sokszor idézett szerzői Regius retorikájának, egyúttal ajánlott eszményképei is a keresztény szónokoknak. A kompozíció felső részén középen Krisztus alakja, mellette – felirat nélkül, de jól felismerhetően – Szent Péter és Szent Pál, oldalt pedig négy emblemikus ábra díszíti a tartóoszlopokat. Ezeken a képeken az egyházon belüli harmóniát, összhangot szimbolizáló víziorgona, a múlandóságra és örökkévalóságra figyelmeztető óra, a beszéd felgyújtó hatására utaló, ágyútűzből kicsapó láng, végül pedig a prédikátorokat szimbolizáló evangéliumi trombita látható, amely minden bizonnyal Izajás próféta szavaira („quasi tuba exalta vocem tuam”) utal.⁵³

⁵² SOMMERVOGEL, i. m. VI. col. 1586–1587.

⁵³ Első pillantásra meglepő lehet egy keresztény szónoklattan címlapján az éppen elsütött ágyúnak és torkolattüzének képe. Az ágyú képeinek kora újkori emblematis használatáról vö. A. SCHÖNE–A. HENKEL: *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1967, 1520–1522. A kép egyházi alkalmazásához adaléknul szolgálhat egyebek mellett Pázmány piunkösi prédikációja is, amelyben ezt olvassuk: „Láttjátok-e a nagy ágyút, valamig tüzet nem adnak gyújtó lyukába, semmit nem ront, semmi ereje nincsen, akár mely gyermek körülré forog és kezét vagy fejét beléje teszi, de mihent a tűz megilleti gyújtó lyukát, rettenetes pattanással kőfalakat ront és valamit előtte talál, földre döbri, ontja: ilyenek valának az apostolok a Szentlélek vétele előtt, semmi erejük nem volt, de mihent a mennyei tűz bennük felgyújtaték, senki ellenök nem állhata, minden bálványokat földhöz verének, minden ördöngösöket meggyőzének, minden világi bölesek megsejgyenítének, minden fejedelmeket és országokat meghódoltának.” PÁZMÁNY Péter *Összes művei*, VII. kötet, s. alá rend. KANYORSZKY György, Bp., 1905, 86. Az ágyú-meta-

A második kiadás 1613-ban Mainzban jelent meg új, de korántsem kevésbé díszes címlappal. Ezen a mű címe a római San Pietro baldachinjainak tartópilléreit idéző, csavart oszlopos architektúrában olvasható, körülötte a hét fő erény allegorikus alakjai: fent a *charitas*, *fides* és a *spes*, oldalt pedig a *prudentia*, *fortitudo*, *iustitia* és *temperantia* megismerősítései, valamennyi alak a rá jellemző emblematikus tárgyakkal, alul pedig puttók között szökőkút képe „fons aquae salientis in vitam aeternam” felirattal.

A díszes kiállítású könyvet Forgách Ferenc érsek már 1614-ben meghozatta magának Frankfurtból,⁵⁴ de számos magyarországi egyházi (főként jezsuita) könyvtárba (pl. Pozsonyba és Ungvárra) is igen hamar elkerült,⁵⁵ ismertségével és hatásával tehát a királyi Magyarországon mindenképp számolnunk kell.

A kötet elején Claudio Aquaviva jezsuita rendi generálisnak a kiadást javasoló sorai olvashatók. Eszerint négy (ugyancsak jezsuita) teológus lektorálta azt, és egyhangúlag jóváhagyták kiadását. Az első ajánlás Szent Pálnak, az összes hitszónokok mintaképének és protektorának szól, a szerző őt tekinti az igehirdetés terén az első számú tekintélynek. A második ajánlás az olvasóknak szól, eszerint „*facultas bene concionandi, Dei donum est*”, azaz a hitszónoki képesség különleges isteni adomány, ami azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne szükséges hozzá a hitszónok serénysége, szorgalmassága, tanultsága. Ennek érdekében kellett a könyvet összeállítani, mert noha a „*verbum Dei*” és a „*doctrina christiana*” eleve adott, nem mindegy, hogy az milyen nyelvi formát ölt, miképpen jut el a hívekhez, s mennyire tudja kegyes életvitelre és keresztény erények gyakorlására ösztönözni őket.

Regius könyve három nagy részből áll. Az első rész – három könyvre tagolva – a hitszónok személyével (hivatásával, erényeivel, tudásával) foglalkozik, a második – öt könyvre osztva – a beszéd célját, témáját, felépítését (lényegében a szövegszervezés kérdéseit) veszi sorra, a harmadik pedig – két könyvben – a szónoki tevékenység folyamatát, a keresztény szónoknak és hallgatóságának kapcsolatát, a beszéd hatásmechanizmusának esélyeit, a szöveg működésének módjait tárgyalja.

Az *orator christianus* hivatásának feltételei között szerepel többek között, hogy püspöki kinevezés által legitimált legyen, erényes ember (*vir bonus*) legyen, jól ismerje a Bibliát és az egyházatyák írásait, az írásmagyarázat módjait, a skolasztikus teológiát, jártas legyen a filozófiában, történelemben és politikában. A szentbeszédről szólva központi kérdésnek látszik a szöveg ékesítésének kérdése, az ékesszólás lehetséges módozatainak használata, illetve tilalma. Természetesen a szerző e téren is Szent Pál és az egyházatyák példájának követését javasolja, a *delectatio* eszerint kívánatos, de

fora Ludovicus Granatensisnél is előfordul. A kürt metaforikus használatáról a későbbi magyar prédikációirodalomban vö. LUKÁCSY Sándor, „*Trombita, kürt, tanító vagyok*”. *Prédikátorok – hivatásukról, műfajukról*, ItK, 1995, 271–292. A Lukácsy által impozáns módon összegyűjtött idézetek azokra a poszttridentinus elvekre vezethetők vissza, amelyeket többek között Regius könyve közvetített. Minderről vö. *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, szerk. PÁL József és ÚJVÁRI Edit, Bp., 2001, 367, 219, 305, 492.

⁵⁴ *Magyarországi magánkönyvtárak 1533–1657*, I. kötet, sajtó alá rend. VARGA András, Szeged, 1986, 99 (Adattár 13.).

⁵⁵ Adattár, i. m. 17/1, 107, 262.

nem a feltűnő (*insignis*) díszítés, s különösen nem a lelki haszon nélküli, hamis eloquentia. Megkülönbözteti tehát a *rhetorica vera* és a *rhetorica falsa* csetét, s megengedhetetlennek tartja az *eloquentia corrupta* alkalmazását, ehhez sorolja a téves céllal alkalmazott, a lelki hasznot nem szolgáló, a hallgatóság figyelmét mellékes tényezőkre terelő szóművészetet. Ciceróra hivatkozva veti el az öncélú gyönyörködtetést, a túlzó módon történő részletezést, Ágostont citálva pedig a „szavak tajtékzó körülírásával” (*spumeo verborum ambitu*) kifejtett gondolatokat, s szerinte a bohóckodás (*scurrilitas*) és a viccelődés (*facetiae*) sem illik a keresztény szónokokhoz. A páli levelekre és Chrysostomusra hivatkozva mondja, hogy Krisztus szenvedéseire nem illik a nevetgélés: „A bűneid miatt feszítették meg Krisztust, te meg nevetesz? Pofon vágják, te meg szórakozol?” – teszi fel a kérdéseket, amelyek egész sorozattá bővülnek. A viccelődést szerinte a komédiákat játszó színészek a színpadon és a piactereken alkalmazzák, ugyanez viszont a templomhoz méltatlan. De még – ezt Ambrosiust idézve teszi hozzá – a komédiákban is vigyáznak arra, hogy a viccek ne tértítsék el a mondandót a kívánt céltól. A *suavitas* és *gratia* viszont megengedett, az édességgel és bájjal telt beszéd nem illetlen, csupán a féktelen (*profusus*) tréfától kell tartózkodnia a hitszónoknak.

A továbbiakban a szentbeszéd témáival (*genera causarum et concionum sacrae Rhetoricae*) foglalkozik, ebben többféle csoportosítást is megengedhetőnek mond. A genusoknak – Clemens Alexandrinus nyomán – három fajtáját sorolja fel: „tria illa sua genera, exhortatorium, praeceptivum, consolatorium”, de hozzáteszi, hogy még egy további fajta tud eleget tenni a *docere* igényének, ez pedig szubtilis és spirituális módszerekkel tárja fel a titkos misztériumokat. Nem a klasszikus genusokról van itt tehát szó, de a fejtegetés irányultsága korántsem zárja ki, hogy a két paradigma (az antik retorikai tradíció és a keresztény tanítás) szembesülhessen egymással, s kifomálódjon a barokk *orator christianus* eszménye. A 19. fejezet végére ugyanis világosan egymás mellé kerül a genusok arisztotelészi, valamint katolikus színezetű keresztény értelmezése, valamint a kettő közötti különbség. Eszerint a klasszikus értelemben vett *demonstrativum* nem alkalmazható módosítás nélkül az egyházi szónoklat terén, mert a híveknek nem lehet elegendő a gyönyörködtetés révén kiváltott élményszerzés, valamint a szónok tehetségének csodálata, s nem felel meg a *iudiciale* sem, mert nem az argumentációs készségnek kell eldöntenie, hol az igazság, nem két vitázó fél között kell a szónoknak mérlegelnie, hanem a tudott és bizonyos isteni igazságot kell közvetítenie. A különbség fennáll a *deliberativum*ra vonatkozóan is: a világi szónok bizonytalan kimenetelű ügyekről, az egyházi viszont bizonyosságokról beszél, az előbbi tehát a beszédművészet eszköztárát többféle irányban, többféle cél érdekében mozgósíthatja, az utóbbi viszont ezt csakis egyetlen célra orientáltan teheti. Annak a dilemmának a fejtegetése ez, amely kifejezésre juttatja, hogy – Kecskeméti Gábor szavaival – „a klasszikus szónoklat jellegzetesen a *verosimile* körébe tartozott, a keresztény szónoklatot, amint láttuk, a *vera* közlésének igénye hatja át”.⁵⁶ Végeredményben ugyanezt a kettősséget, a „Gotteswort in Menschenmund” dilemmáját fo-

⁵⁶ KECSKEMÉTI Gábor, *A prédikáció műnemi besorolása és a prédikációelméleti gondolkodás korszakai*, in Tarnai Andor-émlékkönyv, Bp., 1996. 158.

galmazta meg Urs Herzog is, aki az ausztriai barokk hitszónokok szövegeiben mutatta ki, hogy tudatában voltak ennek az ellentmondásnak: Georg Scherer például „angyalok művének” mondja a prédikációt, mert annak tartalmát ők mint égi követek közvetítik, s adják szavait a szónok szájába.⁵⁷ Nem az *eloquentia* jelentőségének tagadásáról van tehát itt szó, hanem arról, hogy ennek más a célja a világi orátor esetében és más az egyházi szónoklatban. Az előbbi – mondja Regius – a különféle vélemények közötti válogatást van hivatva befolyásolni, az utóbbi viszont az egyház autoritásával szentesített tartalmat kell hogy befogadhatóvá tegye a kommunikációs folyamat során, az égi üzenetet kell hogy továbbadja s a lelkekbe ültesse át.

A különbségek határozott regisztrálása után az olasz jezsuita mégis párhuzamba állíthatónak véli a kétféle szónoki magatartást. A hitszónoknak – az egyházatyák útmutatása nyomán – háromféle módon kell ugyanis utat mutatnia a híveknek: a *via purgativa* a bűnösök megtérítésére irányul, a *via illuminativa* az erény útján járókat kell hogy további életvitelükben eligazítsa és buzdítsa, a *via perfectiva sive unitiva* pedig azok számára járható, akik már „isteni fénnel elborítva” a tökéletesedés útján vannak s az Istennel való egyesülés felé haladnak. „Concionator hanc triplicem viam debet bene docere” – hangzik a lapszálen a tömör intelem. E hármas rendszert – amely a Szent Bernát-i misztikát újítja fel – táblázatos forma szemlélteti, a kérdés tehát az, hogy az ott megjelölt „utak” megfeleltethetők-e az arisztotelészi kategóriáknak. A szerző szerint ezek, mint fentebb láttuk, nem vetíthetők ugyan egymásra, a megfeleltetés nem evidens, azonban egyes részletekben több tekintetben mégis lehetséges. A bűnösöknek szóló cáfolások (*refutationes*) például a *iudiciale* eszköztárát kívánják meg, a feddések és előírások (*reprehensiones, praeceptiones*) a *deliberativum* körébe tartoznak, a dicséretetek (*laudationes*) pedig, amelyek az erkölcsök útján járókat, a tökéletesedés felé haladókat illetik meg, a *demonstrativum* alakzataival (pl. exemplumok révén) fejezhetők ki. Mindebből az tűnik ki, hogy a klasszikus genusok használatát nem veti el, sőt azokat alkalmazhatóaknak tartja, ámde másodlagosan, a morális tanításnak, az aktuális célnak, az üdvösségre vívó háromféle útnak megfelelően, a konfesszionális szempontnak alárendelve, annak szolgálatába állítva. E kettszempontrendszer eredményezi, hogy az ötödik könyvben jóval több genust ismertet, mint amennyi a klasszikus retorikában szerepel, mivel a hittani és morális szempontokat helyezi a retorikaiak fölé. Eszerint beszél *genus exornativum, suaviorum, exhortatorium, didascalicum, reprehensorium, consolatorium, institutivum* és *confutativum* meglétéről, s még a halotti beszéd (*concio funebris*) is külön alfejezetet kap. A fejtegetésekből eléggé egyértelműen kiderül azonban, hogy az *exornativum* a *demonstrativum* megfelelője (ebben lehet beszélni a szentek példájáról), a *didascalicum* a *docere* követelményének tesz eleget, az összes többi viszont a *deliberativum* kategóriájába tartozik, nem másról van tehát szó, mint hogy ezt a genust tartja legalkalmasabbnak a hitszónoklat számára, s ezért ennek változatait részletezi külön-külön is önálló genusokként. Ez megfelelt a tridentinum szellemének, amely szintén a *deliberativum* el-

⁵⁷ HERZOG, Urs, *Die Predigt, in Prosa Kunst ohne Erzählen. Die Gattungen der nicht-fiktionalen Kunstprosa*, hrsg. von Klaus WEISSENBERGER, Tübingen, 1985, 145–167, főként 146 és 149.

sődlegességét hangsúlyozta, ezt az újabb kutatás ferences hatásra tartja visszavezethetőnek.⁵⁸

Regius láthatóan arra törekszik, hogy az antik-humanista *rétor* és a keresztény *orátor* közötti párhuzamok és különbségek révén az utóbbinak markánsan körvonalazható szellemi arculatát megrajzolja. Szemléletesen mutatja ezt többek között a dicsérettek (*laudationes*) funkciójának kétféle értelmezése. Regius szerint a rétorok a *demonstrativum* szabályai szerint magasztalják például az illető személy nemesi származását, őseit, szüleit, tehetségét, tisztségeit, ezzel szemben viszont a hitszónok épp azt kell hogy magasztalja, aki alázatosságában megveti mindezeket, például a gazdag családi örökség helyett a szegénységet választja. A „világi nemesség” (*nobilitas profana*) helyett az erények nemessége (*vera nobilitas*) dicsérendő, így a három isteni erény megléte, valamint a keresztényi okosság, hála, igazmondás, adakozás, mértékletesség tulajdonsága. Nem feltétlenül személyeket kell dicsérni, hanem cselekedeteket és tetteket: „Non solum personae laudantur, sed etiam actiones et res gestae, quod est praecipuum caput ad laudandas personas. Chrysostomus hospitalitatem Abrahae, patientiam Job extollit.”⁵⁹ Eszerint a retorikus laudációkra tehát szükség van, csak-hogy a profán rétorokétól eltérő értékrend propagálására alkalmazhatja azokat a hitszónok.

Számos más helyen is kifejti ezt az álláspontját Regius. Az *inventio* részletes tárgyalásakor (a II. rész, 5. könyv első öt fejezetében) abból indul ki, hogy ő – Augustinushoz hasonlóan – nem szándékozik részletes retorikai szabályrendszert adni, de nem azért, mintha ennek ismerete nem lenne hasznos, hanem mert ez megtalálható a korábbi szerzőknél, az antikvitás klasszikusainál, itt tehát most az a kérdés, hogy ezekből mit és miként hasznosítsa a keresztény szónok. A népnek szóló beszédekben (*in concionibus popularibus*) kerülendő a bonyolult vagy vitás teológiai kérdések, az emberi spekulációk, a mesés dolgok és az apokrif iratok emlegetése, mivel „Krisztus követének” nem lehet mást prédikálnia, mint amire megbízatása szól (2. fej.). De ez nem azt jelenti, hogy a teológia legnehezebb vagy vitatott kérdéseivel nem kellene tisztában lennie, a dogmákat nem kellene tökéletesen ismernie. Itt Seneca „két tudós levelére” hivatkozva különíti el az elméletet és a gyakorlatot, egyfelől az axiómák és dogmák körét, másfelől az előírások szükségességét (*necessitas praeceptorum*), a hitszónoknak mindkettőtől értekeznie kell, mivel „Krisztus nyáját” az alkalomhoz illően bármelyik módon el kell igazítani.⁶⁰ A témák kijelölésének további fontos szempontja, hogy a meggyőzésnek, az akarat befolyásolásának céljából az értelmet is fel kell készítenie az elmondottak befogadására. Arisztotelész enthymema-tanára (*Rétorika*, 1378a) utalva fejti ki, hogy a szónok felkészültsége, bölcsessége és erényessége záloga a szavahihetőségnek és így a hatásosságnak is, ehhez pedig szükséges, hogy a

⁵⁸ O'MALLEY, John W., *Form, Content and Influence of Works about Preaching before Trent: The Franciscan Contribution*, in *I Frati Minori tra '400 e '500: Atti del XII Convegno Internazionale*, Assisi, 1986, 27–50, erre utal KECSKEMÉTI 1998, 107 (10. j.).

⁵⁹ *Orator christianus*, Roma, 1612, 286.

⁶⁰ „Sed nostrum oratorem iam diximus, ad utrumque debere esse paratum, ut utroque modo Christi gregem instruat, et maximi esse momenti cognoscat speculationem ad praxim revocare.” Uo. 266.

Biblián és a teológián kívül a rétorok és logikusok közhelyeivel is tisztában legyen.⁶¹ Ezt követően röviden felsorolja tehát a közhelyeket (*argumenta ex locis topicis*), majd a Szentírásból nyerhető példázatokat (*exempla sacra*), de határozottan leszögezi, hogy ezen a helyen „sem a rétor, sem a logikus szerepét nem játsszuk”, nem veszi elő sarlóját „más gabonájának a learatására”. Aki viszont a locusokról többet akar tudni, az lapozza fel Arisztotelész, Cicero, Quintilianus és Agricola könyveit, ő itt feladatának csak azt tekinti, hogy ezekre példákat hozzon a Bibliából és a patrisztikából, illusztrálva azt, hogy a hitszónok a keresztény örökségből is meríthet a klasszikus szónoklattal szabályainak megfelelő beszédművészeti formákat és szövegformálási technikákat.

Regius retorikájának mindezeket a szempontjait a magyar prédikációtörténeti kutatásokban is a korábbiaknál határozottabban érdemes figyelembe venni. Mostani vázlatos áttekintésünkéből is kitűnhet, hogy szónoklattana hangsúlyeltolódást jelentett a katolikus praeceptumok műfaj történetében. Míg ugyanis Ludovicus Granatensis az „eretnekek” elleni polémiában kívánta az antik-humanista retorikai arzenált hasznosítani, addig Regius elsősorban saját felekezetén belül a devóció erősítését hangoztatta elérendő célként. Mint írja: „A hívőket nem a hitetlenség tévelygésétől, hanem gyakran a tudatlanságtól kell megszabadítani. Vagy azért, mert az üdvösséghez szükséges titkokat nem ismerik, vagy pedig mert tudatlanságból valamifajta babonás vélekedésbe esnek”.⁶² A cáfolatok (*refutationes*) esetében tehát nagyrészt nem interkonfesszionális vitákra ad útmutatásokat, nem a konfrontáció retorikai formuláit veszi sorra, hanem saját felekezetének szónokait igyekszik felkészíteni a hathatós argumentációra, a *movere* elvének minél sikeresebb érvényesítésére, a spirituális életben elburjánzó vadhajásásoknak a *verbum* erejével történő nyesegetésére, a népi vallásosság apokrif megnyilvánulásainak logikus és ékesen szóló bírálatára, a szemléletformálás szóművészeti fegyvertárának minél színvonalasabb alkalmazására. Úgy látjuk, az általa rögzített elvek érvényesültek s nyertek különféle megfogalmazásokat a következő évek és évtizedek jezsuita retorikáiban, így többek között Nicolas Caussin műveiben (*De eloquentia sacra et humana libri XIV*, Paris, 1619; *La cour sainte*, uo. 1624), melyek a cicerói alkalmazkodás és elsajátíthatóság (*aptum*) stíluselvét hangoztatták, s a devóciós gyakorlat szempontjából alakították át a klasszikus retorikai normákat.⁶³ Ezek az elvek állottak amögött a kettősség mögött, amelyet Lukácsy így észrevételezett: „Akárhányszor fogadkoztak prédikátoraink, hogy ellenállnak a retorika csábítá-

⁶¹ „Propterea debet Concionator optimé callere locos non solum Theologicos, quos divina Scriptura et Theologi docent, sed etiam eos, qui apud rhetores et Dialecticos Topici vocantur. Ex locis enim tanquam sedibus argumentorum, omnis probatio sumitur.” Uo. 267.

⁶² „...fideles non ab errore infidelitatis, sed ab ignorantia saepe purgandi sunt, sive necessaria salutis misteria ignorent, sive per insecitiam in superstitiosam quampiam opinionem inciderint, atque haec pars, quae ad intellectum proprié purgandum pertinet, vocetur sané refutatoria.” Uo. 247.

⁶³ SIEVKE, Franz Günther, *Eloquentia sacra. Zur Predigttheorie des Nicolaus Caussin S. J.*, in *Rhetorik. Beiträge zu ihrer Geschichte in Deutschland vom 16–20. Jahrhundert*, hrsg. Helmut SCHANZE, Frankfurt am Main, 1974, 43–68; TÜSKÉS Gábor, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai*, Bp., 1997, 236–237.

sának, fogadalmukat nem tartották meg. Hitszónoklataiknak nagyon is retorikus kidolgozást adtak...”⁶⁴ Úgy véljük, az ellentmondás csupán látszólagos, mert a retorika tagadása is igencsak retorikus módon történik, a szöveg retoricitása és alkalmazása (olykor popularitása), a klasszikus szabályoknak a befogadó közeghez idomítása révén meggy végbe s valósul meg többek között számos anyanyelvű prédikációskötetben is.⁶⁵

Míg Regius kifejezetten az egyházi szónokokhoz kívánt szólni, addig Emanuele Tesauro a 17. század közepén jóval tágabb perspektívában fogalmazta meg ékesszólással kapcsolatos elveit s főként a *delectare* követelményének szubtilis összetevőit igyekezett számba venni, valamint a nyelv lehetőségeit minden korábbi fejtegetésnél árnyaltabb módon tárgyalni.

VI. A MIRABILE RETORIKÁJA

A Torinóból származó elméletíró, Emanuele Tesauro (1592–1675) huszonnégy éven át volt a Jézus Társaság tagja, jeles neolatin költőként nagy tekintélyre tett szert kortársai előtt, Milánóban retorikát oktatott, majd a rendből 1634-ben kilépett s világi hitszónokként működött tovább. Az újabb szakirodalom szerint jellegzetes képviselője volt ő a jezsuita szellemiség és az itáliai udvari mentalitás együttes jelentkezésének, örvözdésének, a *secentismo* barokk intellektualizmusának.⁶⁶ Az általa közvetített udvari etika, a *homo facetus* eszménye meghatározó szerepet játszott a 17. századi Európa társadalmi és politikai elitrétegének gondolkodásában.⁶⁷

Tesauro irodalomelméleti főműve, a *Cannocchiale aristotelico* (Torino, 1654, második kiadás: Velence, 1655) számos kiadásban jelent meg Itáliában, majd a század végén latin fordítása is elkészült (*Idea argutae et ingeniosae dictionis*, Frankfurt–Leipzig, 1698), recepcióját Európa-szerte számos kiadás jelzi.⁶⁸ A nevezetes mű egyes példányai Magyarországra is eljutottak, így például az egri jezsuita rendház könyvtárába is, ahol a *Cannocchiale* 1688-as velencei kiadását 1719-ben lajstromozták.⁶⁹ Az *acutezza* és

⁶⁴ LUKÁCSY, i. m. 281.

⁶⁵ TASI Réka, *Retoricitás és popularitás Csúzy Zsigmond prédikációiban*, ItK, 2000, 695–724.

⁶⁶ ZANARDI, Mario, *Vita ed esperienza di Emanuele Tesauro nella Compagnia di Gesù*, in Archivum Historicum S. J., 1978, 3–96; VÍGH Éva, *Barocco etico-retorico nella letteratura italiana*, Szeged, 2001, 155–156.

⁶⁷ VÍGH Éva, i. m. 183–216, valamint uő: *Éthos és kratos között. Udvar és udvari ember a 16–17. századi Itáliában*, Bp. Osiris, 1999, 121–122.

⁶⁸ ZANARDI, Mario, *Sulla genesi del „Cannocchiale aristotelico” di Emanuele Tesauro*, in Studi Serenteschi, 1982, 3–61 és 1983, 3–50. A mű 1670-es edícióját modern hasonmás kiadásban August BUCK rendezte sajtó alá, bevezető tanulmánya mindmáig mértékadó a Tesauro-kutatásban (Bad Homburg–Berlin–Zürich, 1968. Ars poetica, Texte, Bd. 5). Modern olasz kiadása: *Trattatisti e narratori del Seicento*, a cura di Ezio RAIMONDI, Milano–Napoli, 1960, 19–106.

⁶⁹ BÁN, i. m. 55.

impresa elméletűrójaként ismert szerző a hitszónoklat dekorativitásának teóriájához ugyancsak jelentékeny mértékben járult hozzá a prédikációs elmésség (*concello predicabile*) fogalmának kidolgozásával.⁷⁰ A jezsuita Tarnóczy István 1680–81-ben kiadott latin nyelvű prédikációiban, így többek között a Szent Istvánról szóló elogiumban azt vallja, hogy „Emanuele Tesauro lángelméjének kincsestárából” merít, s a „stylus lapidaris” szóművészeti eljárásaiból, a felírtos mondattani szerkesztés fogásaiból veszi laudációjának formai megoldásait.⁷¹ Volt tehát magyar követője a csodálatkeltés (*mirabile*) retorikáját valló szerzőnek, még ha ez egyelőre latin nyelvű szövegekben jelent is meg.

Tesauro fejtegetései rövidesen beépültek többek között a Soariuson alapuló *Manuductio* gondolatmenetébe, innen is ismerhették tehát a magyarországi hitszónokok, a Nagyszombatban megjelent *Tractatus chriae* (1699) című, ismeretlen szerzőjű kompendiumban pedig Bartók István regisztrált tőle származó idézetet.⁷² A véletlenszerűen felbukkanó adatok egyre bővülő száma ellenére a magyar irodalomra tett hatását mindeddig rendszeresen nem vizsgálták, holott a szerző jelentőségére Bán Imrének a *Cannocchiale*-ből közreadott szemelvényei már felhívták a figyelmet.⁷³ A torinói ex-jezsuita esztétikai nézeteinek alaposabb szemügyre vétele több szempontból is indokoltnak mutatkozik, nem csupán azért, mert magyarországi ismertsége valószínűleg jóval szélesebb körű volt annál, mint amennyit jelenleg róla tudunk, hanem azért is, mert Európa-szerte mindenütt fontos szerepet játszott az igényes barokk próza szövegformáinak kialakításában, főként a *concello* elméletének kidolgozásában.⁷⁴ Különösen jelentékeny volt németországi hatása, Henry F. Fullenwider két tanulmányt is szentelt a recepciós folyamat bemutatásának, ezekből kitűnik, hogy mind a tesaurói elméletnek, mind pedig az általa képviselt költői gyakorlatnak számos követője volt német nyelvterületen.⁷⁵ *Acutezza*-tana ugyancsak jelentős visszhangra talált a német barokk költészetben, ezzel a német szakirodalom több esetben részletesen is foglalkozott.⁷⁶

⁷⁰ BÁN, i. m. 54–56.

⁷¹ Vö. erről újabban SZÖRÉNYI László, *Tarnóczy István Szent István-életrajza, a „lapidáris stílus” remekműve*, in uő, *Philologica Hungarolatina*, Bp., 2002, 103.

⁷² BARTÓK, i. m. 123.

⁷³ *A barokk*, bev. vál. ford. BÁN Imre, Bp., 1963, 119–140.

⁷⁴ VASOLI, Cesare, *Le imprese del Tesauro*, in *Rhetorica e barocco. Atti del III Congresso internazionale di Studi umanistici Venezia, 15–18 giugno 1954*, a cura di Enrico CASTELLI, Roma, 1955, 243–249. A kongresszus eredményeit ismerteti BÁN Imre, *Filológiai Közlöny*, 1956, 498–508.

⁷⁵ FULLENWIDER, Henry F., *Tesauro in Germany*, in *Arcadia*, 1986, H. I., 23–40; valamint uő, *Die Rezeption der jesuitischen „argutia”-Bewegung bei Weise und Morhof*, in *Europäische Barockrezeption*, hrsg. von Klaus GARBER, Teil I, Wiesbaden, 1990, 229–238 (Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung, Bd. 20). A bajor választófejedelem udvari kultúrájára tett hatásáról vö. BERGHOFF, Leonore, *Emanuele Tesauro und seine Concelli, unter besonderer Berücksichtigung von Schloss Nymphenburg*, München, 1979, főként 118–167.

⁷⁶ WINDFUHR, Manfred, *Die barocke Bildlichkeit und ihre Kritiker. Stilhaltungen in der deutschen Literatur des 17. und 18. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1966, 32, 42, 119, 269 usw. (Germanistische Abhandlungen 15).

Tesauro szerint a csodálatkeltés nélküli beszéd érdektelen, unalmas és ebből következően hatástalan, ezért Arisztotelész retorikájának harmadik könyve nyomán haladva a metafora elméletét mutatja be.⁷⁷ Szerinte messzelátóként, távcsőként irányítja rá a figyelmet a nagy görög elméletíró az ékesszólásra, amely megtanulható mesterség, fogásait pedig el kell sajátítania annak, aki hatásos szövegeket akar létrehozni. A metafora ennek értelmében az a folyamat, amelynek során egymástól távol álló, ezért feszültséget teremtő fogalmak kerülnek egymás mellé, s közös vonásaik felderítése révén meglepetés éri a befogadót, aki csodálkozni kénytelen. A csodálatkeltés szüli az elmésséget, s ez a szellemesség avagy elmeél (*acutezza, argutia, acumen*)⁷⁸ a megismerési folyamat kulcsa, számos példáját idézi tehát ennek, előbb főként antik klasszikus szerzők (Ovidius, Claudianus) alapján, majd rátér az isteni elmésségek (*argutezza divine*) tárgyalására. Felfogása szerint ugyanis „még a hatalmas Isten is örömet leli olykor abban, hogy a költői vagy az elmés elbeszélői mesterséget űzze, midőn az emberekhez vagy az angyalokhoz szólva” hősi jelképekkel és díszes szimbólumokkal (*con varie imprese eroiche e simbolici figurati*) közli „legmagasabb gondolatait”. Ez pedig azért szükséges, hogy „ki ne apadjon az a szellem, amely a többi elméből gondolatokat fakaszt”.

Az ékesszólás ősforrása tehát az isteni princípium (*ingegno divino*), amelynek gondolatait, az égi titkokat (*segreti celesti*) csak a legélesebb elmék tudják megfejteni, nekik kell azokat értelmezni a tudatlanok számára, minthogy az isteni bölcsesség (*la divina Sapienza*) szimbólumok és *argutia* révén nyilatkozik meg. Az emberi intellektus is kétféleképp tudja önmagát kifejezni: egyrészt köznapi módon, másrészt az ún. „alakított beszéddel”. Az előbbi a grammatikus, az utóbbi a retorikus kifejezés mód, s ennek leghatásosabb formája a metafora, amely az elmeél megnyilvánulásának tág teret biztosít. A Szentírás nyelve is sokrétű, a betű szerinti értelem csak a tudatlanoknak szól, ezen felül azonban az isteni titkok rejtélyét meg kell fejteni, ez pedig a tropológikus, allegorikus és anagógikus értelmezés révén válhat csak világossá. Ebből következik, hogy a szent szó (*divina parola*), azaz a prédikáció ízetlennek és soványnak hat, ha nem párosul effajta édességgel (*con tai dolcezza*). Erre szolgál a *concetto predicabile*, „az isteni léleknek könnyedén jelzett szellemessége, amelyet az emberi szellem tetszetősen leleplez és valamelyik szent író tekintélyével megerősít” (Bán Imre fordítása).

Egy másik helyen megismétli ezt a definíciót, de ki is egészíti azzal, hogy az isteni eredetű élelméljűséget a prédikátornak kell felmutatnia, miként egy talált tárgyat, s az adott alkalomhoz igazítva kell előadnia, mégpedig csodálatra érdemes módon.⁷⁹

⁷⁷ ZANARDI, M. *La metafora e la sua dinamica di significazione nel „Cannocchiale aristotelico” di Emanuele Tesauro*, in *Giornale storico della letteratura italiana*, 1980, 321–368, valamint nő: *Sulla genesi del „Cannocchiale aristotelico” di Emanuele Tesauro*, in *Studi secenteschi*, 1982, 3–61 és 1983, 3–50.

⁷⁸ A fogalomról részletes áttekintés: *HWdR*, i. m. Bd. I, 1992, 88–100, Tesauro *acutezza*-fogalmáról főleg 91–97, további szakirodalommal. A Tesauro-féle *inscriptio arguta* monografikus feldolgozása: NEUKIRCHEN, Thomas, *Inscriptio. Rhetorik und Poetik der Scharfsinnigen Inschrift im Zeitalter des Barock*, Tübingen, 1999, főként 40–87.

⁷⁹ „Altro dunque non é il concetto predicabile che un’arguzia leggermente accennata dall’ingegno divino, leggiadramente svelata dall’ingegno umano e rifermata con l’autorità di

A továbbiakban így érvel a hitszónoki *argutus* beszédmód mellett: „semmi másra nem éheznek mohóbban az emberek a tudásnál, de semmitől nem irtóznak jobban a tanulásnál, hallgassák bár a legmagasztosabb és leghasznosabb tanításokat, ásitóznak és elszunnyadnak, ha a stílus elméssége és újdonsága, ösztökélve szellemüket, ébren nem tartja őket.” Miként a hajók, falak és vázák oldalán is szükségesek az ékítmények, a szöveg sem nélkülözheti a retorikai formákat. A szónoki művészet éppen ezekre a szokatlan ékességekre tanít, ezek révén válik el a köznapi szikár és alantas beszédmódtól, mégpedig azért, hogy „a tanítást az újdonság juttassa el a hallgatóhoz, s hogy a hallgató egyszerre szórakozva tanuljon s tanulva szórakozzon”.⁸⁰

Erre az álláspontra hivatkozva a szakirodalomban jelentékeny kísérlet volt arra, hogy Tesaurot a formakultuszt hangsúlyozó irodalmi manierizmus teoretikusaként minősítsék, s az *acutezza* elméletét is a reneszánsz kései, bizarr változataként mutassák be, nem különböztetve meg annak manierista és barokk értelmezését.⁸¹ Noha nem tagadható Tesauro elméletének a kései humanista nyelvértelmezésekkel való rokonsága, azoktól mégis lényeges ponton különbözik, mivel a nyelv igen jelentős hatalmának ismeretében és hangoztatása mellett is annak másodlagos létmódját vallja, az isteni entitástól való függőségét természetesnek véli, a figurákat és alakzatokat a Szentírásban és az antik szerzők műveiben egyaránt számon tartja, s a retorikus alapú Biblia-interpretáció szükségességét is hangoztatja. Mint láttuk, számára az expresszív, virtuóz, feszültséget teremtő elmcél forrása az *ingenium*, amely nem más, mint az istenség megnyilatkozása az emberi lélekben („vestigio della Divinità nell'animo humano”). Werner von Koppenfels líratörténeti szempontú elemzése ugyancsak eléggé egyértelműen a barokkba utalja Tesauro poétikáját,⁸² ezzel egyetértve úgy látjuk, hogy teóriájának a hitszónoklatra vonatkozó részletei is a barokk kor mentalitását és műízlését jellemzik. A barokknak azonban azt a változatát, amely már túlfut az arisz-

alcun sacro scrittore: dividendosi l'applauso a Iddio dell'averla trovata e al predicatore dell'averla, come pellegrina merce, mostrata al mondo e tempestivamente appropriata al suo proposito. Quella pertanto è più commendevole, che più partecipa le doti dell'arguzia: cioè proprietà, novità, allusione ingegnosa e riflessione ammirabile.” Op. cit. 26.

⁸⁰ „Conchiudo, le figure rettoriche altro non essere che un vezzo pellegrino variante la orazione dallo stile cotidiano e vulgare, acciò ch'ell'abbia insegnamento congiunto con la novità e l'uditore in un tempo impari godendo e goda imparando.” Op. cit. 50.

⁸¹ LANGE, Klaus Peter, *Theoretiker des literarischen Manierismus. Tesauros und Pellegrinis Lehre von der „acutezza” oder von der Macht der Sprache*, München, 1968. Hasonlóképp vélekedik Władisław TATARKIEWICZ, *Wer waren die Theoretiker des Manierismus?*, in *Zeitschrift für Ästhetik und Allgemeine Kunstwissenschaft*, 1967, 90–103. Ennek bírálatát vö. KLANICZAY Tibor, *A manierizmus esztétikája*, in uő: *Hagyományok ébresztése*, Bp., 1976, 556. A manierizmus fogalmáról a legújabb szakirodalom alapján vö. DI FRANCESCO, Amedeo, *A manierizmusról – Klaniczay után*, in *Religio, retorika, nemzettudat*, szerk. BITSKEY István és OLÁH Szabolcs, Debrecen, 2003.

⁸² KOPPENFELS, Werner von, *Transzendente Erfahrung als sprachliche Grenzüberschreitung: Zum Moment der Intensität in der meditativen Barocklyrik*, in *Religion und Religiosität im Zeitalter des Barock*, hrsg. von Dieter BREUER, Bd. I, Wiesbaden, 1995, 94.

totelészi metaforafelfogás mértékletes alkalmazásán, s lényegében antiarisztotelianus formakultusz felé tart, miként az az újabb olasz kutatás hangsúlyozza.⁸³

Áttekintésünkben leszűrhetőnek véljük a tanulságot, mely szerint a torinói ex-jezuita szerző felfogása jelentette a Tridentinum és a felvilágosodás közötti évszázadok katolikus retorikatörténetének csúcspontját, minthogy az ő fejtegetéseiben találkozott össze a konfesszionális célzatú hitszónoklat törekvése és az Arisztotelészt és Cicerót továbbgondoló (sőt olykor rajtuk erősen túlfutó) szóművészeti technika, amelyeknek egyesítésére Tesauro álláspontja lehetőséget adott s ennek alapján egyedi és jellegzetes szövegszervezési stratégia jöhetett létre mind a neolatin, mind pedig a közép-európai anyanyelvű irodalmak több műfajában, köztük a hitszónoklatok területén is.

VII. A PROGYMNASMA-IIAGYOMÁNY POMEIUS KÉZIKÖNYVÉBEN

A 17. század második felében Európa-szerte növekvő számban megjelentetett jezsuita retorikai praeceptumok közül a lyoni professzor François-Antoine Pomey (Franciscus Pomeius, 1618–1673) műve, a *Candidatus rhetoricae* a legnépszerűbbek közé tartozott, gyors egymásutánban jelentek meg kiadásai (Lyon, 1659; Milano, 1664; Antwerpen, 1666; München, 1667; Velence, 1669), s a korabeli magyarországi könyvlistákon is számos példánya található meg. A velencei kiadás szerepel többek között Zrínyi Péter elkobzott könyveinek jegyzékén,⁸⁴ a jelenleg Debrecenben őrzött példányba több – retorikát tanuló – diák nevét jegyezték be,⁸⁵ Kaprinai István pedig *Institutio eloquentiae sacrae* (1757, 1760) című, rangos szónoklattani szintézisének forrásai között sorolja fel Pomeius munkáját.⁸⁶ Átdolgozott változatát Nagyszombatban is kiadták *Novissimus candidatus rhetoricae* címmel 1735-ben, ez széltehen elterjedt a magyar katolikus prédikátorok körében.⁸⁷ Ugyanez mondható el egyéb műveiről is, amelyeknek retorikai vonatkozásairól és magyarországi elterjedésükről János István tanulmánya ad átfogó képet.⁸⁸

⁸³ FRARE, Pierantonio, *Il „Cannocchiale aristotelico”: da retorica della letteratura a letteratura della retorica*, Studi Secenteschi, 1991, 33–63, valamint uő, *Contro la metafora, antitesi e metafora nella prassi e nella teoria letteraria del seicento*, uo. 1992, 3–20.

⁸⁴ Zrínyi Könyvtár, i. m. (18. láb.), 578–579.

⁸⁵ *Candidatus rhetoricae seu Aphthonii progymnasmata in optimam formam usumque redacta. Editio in Germania secunda a quam plurimis mendis purgata. Auctore P. Francisco Pomey e Societate Jesu*, Monachii, 1667, 1–450. A 752 955 leltári számú példányhoz hozzákötötték a szintén jezsuita Nicolaus CAUSSINUS, *Angelus pacis ad principes christianos* c. beszédét. A bejegyzésekről vö. OJTOZI Eszter, *A debreceni Egyetemi Könyvtár 1651–1699 közötti külföldi könyvei és possessoraik*, Debrecen, 1994, 459.

⁸⁶ BÁN Imre, i. m. 85.

⁸⁷ A Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár 751 839 leltári számú példányában Deáky Károly szegedi ferences possessor-bejegyzése olvasható.

⁸⁸ JÁNOS István, *Franciscus Pomeius retorikai művei Magyarországon*, Studia litteraria (Debrecen), 2003, 155–167.

A francia jezsuita műve a Hermogenész és Aphthonius nevével jelzett tradícióhoz kapcsolódik, azaz előgyakorlatok (*progymnasma*) révén kíván segítséget adni a szószoki mesterség tanulmányozói számára. Noha ilyen gyakorlatok már Quintilianus *Institutiones*ében is találhatók, önállóan a hellénisztikus kor görög szerzői jelenítették meg. A Lausberg által részletesen bemutatott görög retorikaoktatási hagyomány később köztudottan Priscianus Caesariensis 6. századi latin Hermogenész-fordítása (*Praeexercitamina*) révén vált ismertté a középkori Nyugat-Európában, s Isidorus Hispalensis *Etymologiájának* II. könyve révén – miként azt Jankovits László kimutatta – folyamatos használatuk gyakorlattá vált, többek között Janus Pannonius képzését és ebből következően poézisét (főként epigramma-költészetét) is jelentékeny mértékben meghatározta ez az óratorképzési módszer.⁸⁹ A Bizáncban különösen kedvelt hagyomány az Itáliába áttelepült filológusok révén ott is népszerűvé vált. A hermogenészi–aphthoniusi szószoki gyakorlatokat didaktikus értékei miatt a humanisták nagyra értékelték, Rodolphus Agricola Aphthoniust fordította latinra, Bonfini pedig újfólag elkészítette mindkét görög szerző szövegének latin fordítását, s azt Mátyás királynak dedikálta.⁹⁰ A 16. századot illetően már Európa-szerte elterjedt tankönyvként beszél róla monográfusa.⁹¹ Jó okkal feltételezhető, hogy Brassóban 1539-ben Hieronimus Hermogenész előgyakorlatait, majd Wagner Bálint 1556-ban „Aphthonius Sophista” művét kiadta görög nyelven, sajnálatos módon példány mára egyikből sem maradt fenn.⁹² Johannes Camerarius kétnyelvű, görög–latin kiadását tette közzé, a fordítást maga készítette újonnan (*Libellus Progymnasmatum ... in sermonem latinum conversum a J. Camerario*, 1567). A protestáns retorikaoktatás a későbbiekben is támaszkodott a klasszikus örökségre, Alsted oratoriájába beépítette Aphthonius szövegét, Pécseli Király Imre pedig a *genus demonstrativum* példajaként idézte a görög szerző Thuküdidész-laudációját.⁹³

A jezsuita retorikai képzésben az előgyakorlatok rendszere kezdettől fogva szerepet kapott, az 1586. évi *Ratio studiorum* a *classis humanitatis* számára ajánlotta Aphthonius használatát, a rendi könyvtárak listáján pedig számos példányban található meg valamelyik kiadása.⁹⁴ Mindezt figyelembe véve aligha lehet meglepő, hogy a nagymúltú

⁸⁹ JANKOVITS László, *Accessus ad Janum. A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*, Bp., 2002, 49–50 (Humanizmus és Reformáció 27). Az előgyakorlatok történetére további bőséges szakirodalommal.

⁹⁰ LAUSBERG, Heinrich, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, München, zweite Auflage, 1973, Bd. I, §§ 1106–1139, 532–546; Bonfini fordítása: *Hermogenis De arte rhetorica praecepta, Aphthonii Praeexercitamenta*, Lyon, 1538, újabb kiadása: Velence, 1539, modern kiadása: *Analecta nova ad historiam renaissance in Hungaria litterarum spectantia. Ex scriptis ab Eugenio Abel relictis ... ed Stephanus Hegedűs*, Bp., 1903, 47–52; KULCSÁR Péter, *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*, Bp., 1973, 173, 200 (Humanizmus és Reformáció 1).

⁹¹ MARGOLIN, Jean-Claude, *La rhétorique d'Aphthonius et son influence au XVI^e siècle*, in *Colloque sur la rhétorique*, Calliope I. Paris, 1979, 239–269.

⁹² RMNy 32 és 129.

⁹³ KECSKEMÉTI Gábor, i. m. 1998 (10. lábj.), 164–165 és 193.

⁹⁴ MÉSZÁROS, i. m. 178. A példányokra nézve: *Adattár* 17/2, 165 és a sorozat számos más helyén.

előgyakorlatoknak megszülettek jezsuita változatai, átdolgozásai, ezek közül a legelterjedtebbnek mutatkozik Pomeius munkája. A francia szerző lényegében görög elődje nyomán halad, de a gyakorlatokat átcsoportosítja, az eredeti 14 helyett csak tízet ad, a példaszövegeket aktualizálja, az ellenreformáció törekvéseihez szabja őket.

A könyv bevezetése (*elementa rhetoricae*) a szónoklatot meghatározó alapvető tényezőket veszi röviden sorra (*natura, materia, causa, questiones, partes, locis, exordium, confirmatio, argumentatio, peroratio*), majd tíz előgyakorlattal vezeti be olvasóját a beszédszerkesztés tudományába. Minden fejezet elején az elméleti tudnivalókat kérdés-felelet formájában adja közre, majd konkrét szövegpéldákat sorakoztat fel. Az I. progymnasma a periódusok tana, a II. a figurákról ad részletes magyarázatot. A szókép (*tropus*) és az alakzat (*figura*) fogalmának érzékletes, vizuális definícióját adja. Az alakzat eszerint virághoz, csillaghoz, csókhhoz, nyakékhoz, aranygyűrűhöz, igazgyöngyhöz hasonló, miként ezek a kertet, égboltot, testrészeket ékesítik, úgy díszítik a szóművészeti fodulatok a szónoklatokat. A szóképeknek két csoportját említi meg, az egy szóból állókat (*metaphora, synechdoché, metonymia, antonomasia, onomatopoeia, catachresis, metalepsis*) és a több szóból állókat (*allegoria, periphrasis, hyperbaton, hyperbole*), valamennyit szemlélteti egy-egy példával. Külön fejezetet kap az irónia, amellyel „teljesen mást mondunk, mint amit a szavak látszólag jelentenek”,⁹⁵ az exemplum itt Luther személye, akiről a kései barokk szócsavarás minden eszközét bevetve ad ironikus jellemzést.

A III. előgyakorlat az *amplificatio*, a IV. a *fabula* és a *narratio* általános ismertetését adja.

Az V. *progymnasma* részletezi a *fabula* fogalmát és funkcióját, majd alkalmazásának lehetőségeit veszi sorra, típusait és hasznait mutatja be. Forrásaiként a görög történelem, majd Livius és Erasmus szerepel, a témákat azonban didaktikus módon alakítja, tanító célszerűt emeli ki. Aligha kétséges, hogy a barokk kor szelvében használt anekdotakincséhez, narratív szövegkorpuszához az ilyen típusú retorika jelentékeny mértékben járult hozzá. A VI. gyakorlat ezt folytatva szól a *narratio* lehetőségeiről.

A VII. előgyakorlat témája a *chria*, amely Pomeius definíciója szerint valamely tette nek vagy mondásnak a felemlítése (*commemoratio*) vagy magyarázata (*explicatio*), azaz lényegében az *amplificatio*nak egy olyan fajtája, amely haszonnal (*usus*) jár a beszéd témájának a kifejtése során. Fajtái a cselekvő (*activa*), a szóbeli (*verbalis*) és a kettőt vegyítő mondás (*chria mixta*). Az előbbi a tanulságos történetekre utalás, a második felel meg a *sententia* fogalmának, a harmadik pedig a történetmondásból leszűrt bölcsmondást jelenti. A *chria* változatai, lehetőségei szerint a következők: *encomium, paraphrasis, causa, contrarium, simile, exemplum, testimonium veterum, epilogus*. Mindezt példákkal szemlélteti, hangsúlyozva elsősorban azt, hogy a *laudatio* emeli meg a *chria* rangját, kiemelt tekintélyű személyekről kell tehát szólnia. Ennek megfelelően Cicero, Vergilius és Arisztotelész a példái, az ő szájukba adott szentenciák magyarázatával ad útmutatást a kezdő szónokoknak beszédeik szövegének hatásos megszerkesztéséhez. A VIII. gyakorlat külön is tárgyalja a *chria verbalis*et, azaz a *sententiát*, a IX.

⁹⁵ „Ironia est, cum aliud plané dicimus, quam verba significare videntur”, POMEIUS, i. m. 104.

témája a jellemzés (*ethopoeia*) és az állítás (*thesis*), a X. pedig a közhelyekről szól, itt kap helyet a *destructio* és *confirmatio*, valamint a *laus* és *vituperatio* csetceinek ismertetése is.

Pomeius retorikai praeceptuma elsősorban a gyakorlati képzést szolgálta, jelentékeny érdeme van abban, hogy a klasszikus ismeretanyag szétáradását, népszerűsödését a 17. század második felében katolikus közegben továbbvitte, s a legváltozatosabb szóművészeti formák alkalmazására bőséges regula- és exemplumkincset közvetített a szónoklattan tanulmányozói, kandidátusai számára. A hellenisztikus örökség 17. századi adaptációja az alakzatok dekorativitásának számos lehetőségét villantotta fel a formakultusz iránt fogékony retorikaszerzők előtt, s a *progymnasma*k meglehetősen sematikus kötöttségei ellenére az adott kontextusnak megfelelő szövegek előállítást tette lehetővé, a szónoklattani útmutatásokat alkalmazó egyén a saját pozíciójának és törekvéseinek megfelelő variációkat tudott a szabályok mentén létrehozni, s mind íráskészségét, mind fráziskincsét növelhette. Ha ez – Jankovits Lászlóval egyetértve mondhatjuk – valóban nem is a teremtmény gényű szabadsága,⁹⁶ azonban mégiscsak a szóművészeti eredmények szuverén felhasználásának esélye, olyan lehetőség, amellyel bőségesen éltek az orátorok és prédikátorok, de még a költők is Janus Pannoniustól Csokonaiig a barokk évszázadai során.

VIII. UTILITAS ÉS ELOQUENTIA

Miben foglalhatók végül is össze a posztridentinus katolikus retorika jellemző sajátosságai? Miben mutatkozik meg ennek a terjedelmes praeceptum-irodalomnak az egységisége?

A hármas követselmény (*docere, delectare, flectere/movere*) fontosságának egyenlő nyomatékkaal történő hangoztatása – miként arra Kecskeméti Gábor utalt – kétségkívül jellemzője a katolikus retorikáknak, ámde a fejtegetések többségéből azt véljük ki-szűrhetőnek, hogy végső soron a legfőbb cél a meggyőzés, a szóművészet hatalmának teljes tudatában is az emberi belátás alakítása, a vallásos érzület elmélyítése, ez pedig a *movere* primátusát jelenti. A tanítást és a gyönyörködtetést többnyire a megindítás szolgálatában értelmezték, s túlnyomórészt ennek sikere érdekében hangsúlyozták szükségességüket. Erre mutat Pázmánynak mind a keresztény prédikátorokhoz szóló intelme, mind pedig a szentbeszéd befogadásának módjáról szóló eszmefuttatása, amely részletesen szól arról, „mint kell az Isten ígétét gyümölcsösen hallgatni”. Eszerint Isten előtt „nem azok kedvesek, akik halgattyák, hanem akik cselekednek a parancsolatokat. Nem az a prédikáció haszna, hogy a prédikációnak nagy részét elő tudgya beszélni ember: hanem hogy erős és világos igazságokkal meggyőzessék elméje; úgy, hogy mikor a prédikációt hallja, azt világosan értse és elhiggye, hogy nem jó, nem böcsülletes, nem hasznos különben élni és cselekedni, hanem amint Isten kívánja: és hogy akarattya édesedgyék a szent életre; úgy hogy az elcibe-adott igaz-

⁹⁶ JANKOVITS, i. m. 49.

ságnak győzedelmességéből eltekéllye akarattya, hogy erkölcsét istenesen rendeli és minden gonosságtól elfogja. Ez a prédikáció-hallásnak igaz haszna: ezt kell embernek hazavinni a templomból, ezt a jó szándékot kell heted-szaka sokszor újítani. Ha valamit elméjében tarthat a prédikációból, jól vagyon: de a keresztyéni tekéletesség nem a sok dolgok tudásában, hanem a szent akarathban áll.”⁹⁷

Nem elegendő tehát meghallgatni a hitszónok tanítását, az egésznek csak akkor van haszna, ha „amit hallunk, cselekedetünkkel megpecsételjük”. Ezt egy jellegzetes pázmányi hasonlatsorral teszi érzékletessé: „miképpen az asztalra rakott étek vagy orvosságok heába-valók, ha meg nem rágod és gyomrodba nem rejtéd: a fogásra függesztett fegyverek nem oltalmaznak, ha hozzájuk nem nyúlsz: úgy a szép tanuságok nem segítenek, ha meg nem rágod, ha szüvedbe nem rejtéd, ha hozzájuk nem nyúlsz szükségben. Azért Isten előtt térden-álva juttasd eszedbe rövideden derék cikelyit és szükségesb tanúságit a prédikációnak: azokat rejcsl szüvedbe és heted-szaka emlékeztetdben visellyed. Cselekedd, amit Isten parancsolt...”

A prédikátorok Pázmány szerint is tolmácsok, Isten szavának közvetítői, számukra fontos a beszéd megformálása, az előkészület, a tanultság. A befogadó számára viszont a hitszónoklat nem lehet csupán és elsődlegesen *studium* vagy *delectatio*, nem ezeket kell benne keresnie, hanem az erkölcsök jobbításának alkalmát, az akaratformálás és önnevelés lehetőségét. Ennek szellemében hirdeti: „Aki azért csak avégre halgattya az Isten ígét, hogy gyönyörködgyék ennek csudálatos *harmonia*jában, szépségében; hogy lássa ebben fogyatkozásit, de meg ne jobbítsa; ércse az Isten akarattya, de füle-mellől bocsássa: bezzeg ezzel a halgatással Isten fia nem léssen, sőt nagyobb kárhozattya nevekedik ebből”. Nem az „új tudományok hallása” vagy „elménknk élesztése” tehát szerinte az elsődleges cél, hanem hogy a hallottakat „erkölcsünkre fordítsuk és cselekedetünkkel teljesítsük”. Eszerint tehát a tudás cselekvés nélkül értéktelen.

A cselekvés készítő hitszónoklat szükségességét hangoztatja a ferences Gyöngyösi Chrisostomus János figyelmeztetése is: „Necesse est, ut intus corda auditorum moveantur...”⁹⁸ Lényegében ugyanezt az elvet közvetítik és hangoztatják a legkülönbözőbb metaforákkal a 17–18. század magyar prédikátorai, akiknek hivatásukról vallott nézeteit, önreprezentációs megnyilatkozásait Lukácsy Sándor gyűjtötte össze.⁹⁹ Talán az sem véletlen, hogy Gyalogi János prédikációelméletében a három hagyományos követelmény közül messze a legérzékesebben a *movere* kérdéskörével foglalkozik.¹⁰⁰ Ettől a kíváncsól való eltérést legfeljebb Emanuele Tesauro jelentett, akinek *acutezza*-tana és a *concetto predicabile* fogalmáról szóló fejtegetése egyértelműen a *delectare* irányába billentette a mérleg nyelvét, s mind a katolikus retorikai praeceptumok, mind a prédikációszerzők fel is használták tanításait, úgy azonban, hogy azok nem váltak nyíltan és bevallottan hitszónokoknak ajánlott elvekké, intéz-

⁹⁷ PÁZMÁNY Péter *Összes művei*, i. m. VI. kötet, 590.

⁹⁸ GYÖNGYÖSI, Joannes Chrysostomus, *Vellens aureum beatificandae animae*, Leutschoviae, 1665, c2v–c9v.

⁹⁹ LUKÁCSY, i. m. 283.

¹⁰⁰ KNAPP, i. m. (uo. j.), 286.

ményesített útmutatásokká vagy normatív követelményekké, hanem beépültek az akaratot befolyásoló tényezőkké, a szóművészeti eljárások közé.

Az eddig is köztudott volt, hogy a rekatolizáció a protestantizmussal történő rivalizálás miatt, a pozíciók visszahódítása céljából kellett hogy a *copia verborum* minden lehetőségét kiaknázza. Emellett azonban a számba vett retorikák tanulsága szerint a katolikus retorikaszerzők határozott kritikával illették egyfelől saját felekezetük tudatlan, szónoklattani ismeretek nélkül prédikáló, unalmat keltő hitszónokait, másfelől szembeszálltak az öncélú, túláradoan dekoratív szóművészzel, a szószéki bohózkodás (*scurrilitas*) megnyilvánulásaival is, s mindezzel ellentétben az *eloquentiának* mértékletes és célirányos alkalmazását, a lelki haszon (*utilitas animarum*) érdekében kifejtett működtetését propagálták.¹⁰¹ Más kérdés, hogy az elméletben hangoztatott tételt a gyakorlatban miként valósították meg a barokk korszak katolikus hitszónokai. A közép-európai anyanyelvű prédikációkban (lengyel, horvát, német nyelven, Georg Scherer, Piotr Skarga, Juraj Habdelić és mások szövegeiben) többé-kevésbé ezek az elvek keltek életre,¹⁰² magyarul pedig a mintát és zsínórmértéket köztudottan Pázmány prédikációskötete jelentette, amely mind a *genus demonstraticum*, mind pedig a *deliberaticum* számos példáját adta közre és tette követendő példává. Az érsek a prédikáció megírásának és előadásának módját többnyire Ludovicus Granatensis és Carolus Regius útmutatásainak megfelelően foglalta össze, s a hitszónokok életviteléről vallott elvei is leginkább az övékéhez hasonlóak.¹⁰³

A katolikus retorikai oktatás és gyakorlat mindenesetre a 16. század második felétől a 18. század közepéig meghatározta az egyházi műfajokat, mivel ezeknek a tartalmi kötöttségek mellett szem előtt kellett tartaniok egy olyan szövegszervezési szabályrendszert, amely normatív követelményei között és ellenére is teret nyitott az egyéni invenciónak, a különféle szóművészeti eljárások változatos megszerkesztésének. Így kapcsolódott össze a hitélmény közvetítésének szándéka és a retorika által kínált lehetőségek gyakorlati alkalmazása s ez a *varietas delectat* barokk korra jellemző elvét állította előtérbe, ennek fokozott érvényesülését tette nemcsak lehetővé, de a szövegalkotás mértékadó ízlésirányává is.

¹⁰¹ Ugyanezt mutatja a jezsuita emblematika vizsgálata is. Erről vö. KNAPP Éva, *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., 2003, 237–239 (Historia Litteraria 14.).

¹⁰² BITSKEY István, *La predicazione: uno dei generi principali della letteratura barocca dell'Europa centrale*, in *Venezia e Ungheria nel contesto del barocco europeo*, a cura di Vittore BRANCA, Firenze, 1979, 287–303.

¹⁰³ BITSKEY, 1998, 687 skk. (18. láb.).

FÜGGELÉK

Pázmány Péter: A keresztyén prédikátorokhoz intés

Igazán, *Concionatorem mundi*, világ prédikátorának nevezhetjük a mi Istenünket: mivel világ kezdetitől-fogva, az egek és minden teremtettt-állatok-által istenségének hatalmát és bölcsességét hirdette (Ps. 18, 9).¹ A Szent Háromság második személye, azért küldetett a világra (Isai. 61, 1), hogy hirdesse az Evangéliomot, prédikálásával: azért mongya maga, *Oportet me evangelizare, quia ideo missus sum* (Luc. 4, 43) szükségesnek hogy prédikállyon: mert erre küldetett. Apostolinak-is azt parancsolta, hogy minek-utánna tüzes nyelvet vésznék, egész világon, mindenütt prédikállyák az Isten igéjét (Mar. 16, 15). És, *Vae illis, si non evangelizaverint*, jaj nékik, ha nem prédikállanak (Cor. 9, 16).

Szentséges dolog a Kereszttség szolgáltatása: de Szent Pál azt írja, hogy őtet Christus nem kereszteni, hanem prédikállani küldötte (1. Cor. 1, 17): azért másokra bízván a keresztelést, Isten igéjének hirdetésében foglalta magát. A szegények táplálása oly kedves Istennél, hogy az utolsó ítélet sentenciáját az irgalmasság cselekedetiben határozta: mind-azáltal, az Apostolok illetlennék találták, hogy a szegények segítségért a prédikálást elhadgyák (Actor. 6, 2), hanem másokra bízván a fogyatkozottak gond-viselését, magok prédikállottak. Mert a prédikátor Isten trombitája: mennyei ritkok sáfára: angyali kenyér osztogatója.

Mivel azért nem-csak böcsülletes, hanem lelkek üdvösségére szükséges dologban forgódtok, valakik a prédikálló-székből tanítotok: intlek és kérlek, sőt a nagy Istenre kényszerítlek, hogy szorgalmatosok legyetek hivatalotokban.

Sok munka, nagy okosság, temérdek tudomány és mindennek felett nagy isteni malaszt és tekkéletesség kívántatik a predikálláshoz. Hárs orátor volt Cicero, mégis mindenkor rettegve kezdett a szólláshoz, sőt *Die ipso orandum esset, Eros, servorum unus, nuntiavit in sequentem diem differri iudicium; hunc libertate donavit*: mikor egy nap a tanácsban kellene szóllani, örömben szabadossá tette szolgáját, ki hírt hozott, hogy holnapra haladott a törvény. Augustus császár valamikor a tanácsban szóllott, othon leírta és papíroshól olvasta a mit akart mondani. Ha ezek a világi dolgokról ily félve beszéllettek; mentül inkább, a lélek-üdvösségben-járó dolgokról rettegve kel szóllani?

Plutarch. in
Apophthegm.
Ciceronis.

Sueton. in
Augusto. c. 84.

¹ Szövegközlésünk alapja Pázmány prédikációinak 1636. évi pozsonyi kiadása, amely még a szerző életében látott napvilágot. A Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár RMK 700 663 jelzetű példányát használtuk. Sorozatunk jellegének megfelelően betűhív közlésre törekedtünk, a nyilvánvaló sajtóhibákat javítottuk, a kritikai edíció igényeinek kielégítésére azonban chelyütt nem vállalkozhattunk. A szöveg megértéséhez szükséges magyarázatokat jegyzetben adjuk meg, a marginálisok forráskritikai feldolgozása azonban a készülő kritikai kiadás feladata lesz.

Gell. lib. 17.
Noct. Atticar.
cap. 10.

Hieron. epi. 2.
ad Nepotian.
cap. 8. Et
Epist. 4. ad
Rasticum ante
medium.

Plutarch. de
Educat. Libe-
ror. paulo
ante medium.
Plut. de Gar-
rultate. Solus
Homerus fasti-
dium homi-
num super-
avit: semper
noctus et ad
gratiam quasi
juvenescens.

Bern. Serm.
18. in Cantica.
initio

Cyprian. de
mortalitate.
ultra medium.

Sen. epi. 108.

Pulchrius est
dicenda facere,
quam dicere
facienda.

Hieron. ad
Nepotianum.
de Institutione
Clericor. epi.
2.c.8.

Először azért szorgalmas tanulással készüljetelek a predikáláshoz: és ha Homerus, medve módon nyalogatva, ékesgette verseit:² ti-is a predikációért, ne futó-félben, hanem hosszú ideig-való jobbításokkal készítsétek. A Böles parancsolattya és Szent Jeronimus tanácsa; hogy *Antequam loquaris, disce* (Eccli. 18, 19). *Multo tempore disce, quod doceas*; a mit tanítani akaratok, azt magatok sokáig és jól tanuljátok.³ Mert igazán írja Plutarchus⁴ *Orationes ex tempore habitae, plenae sunt vanitatis: neque initium habentes aptum, neque finem; et qui subito dicunt, in periculosam incidunt loquacitatem: quum meditatio, non sinat orationem fines transilire*; hogy a hirtelen-szólás tellyes hiúságokkal: és valaki készületlen predikál, üti-véti a dolgot; sem elei, sem utóllya szóllásának: csak haboz; egybe zúr, zavar mindeneket; akár-mit, akár-hol elő-hoz és ki nem tud gázolni hosszan nyújtott beszédiből. Ne bízzék azért senki elméjében: mert, soha jól nem predikál, a ki jól hozzá nem készül. A ki pedig jó készülettel tanít, Isten áldását vészi. És *Anima, quae bene dicit, impinguabitur: et qui inebriat, inebriabitur*; egyebeket vastagítván, maga kövéredik (Prov. 11, 25). Mivel *Mutuo ista fiunt; homines dum docent, discunt*; a ki jól tanít, maga-is tanul, és mennyei áldomásokkal hízik lelke.

Másodszor: azon legyetek, hogy, miképpen a predikátorok *Mestere, Capit facere et docere* (Actor. 1, 1) cselekedeti példájával tanított elsőben, az-után nyelvével: Úgy ti se legyetek csatornák, melyeken által-foly a víz; hanem teli kutak legyetek, hogy magatok bévségéből, másokat itassatok. Mert igazán írja Cyprianus Mártír, hogy *Nihil prodest verbis proferre virtutem et factis destruere veritatem*; haszontalan az igaz tanítás, ha a cselekedet elrontya a tekéletességet.⁵ Sőt, senki nagyobb kárt nem téssen az emberek erkölcsében, mint a ki különben él, hogy-sem tanít.

Azért, édes atyámfiai, lelki tanítók, először magatok igyatok az élet kútriyából (Prov. 5, 15); az-után folyanak egyebekre vizetek. Mert jaj azoknak, kik mint a Sámson oroszlánya, szájokban hordozzák a mézet, melynek ízit nem érzik; *Calcunt mustum et non bibunt vinum*; satúllják a mustot és bort nem isznak (Mich. 6, 15). Azt a tanítót böcsüllő-nagyra Isten, *Qui fecerit et docuerit* (Matt. 5, 19). A ki cselekszi, a mit tanít; és mind nyelvét, mind pennáját szíve gyökerének téntájába mártván, úgy szól, a mint szíve-járása vagyon: és amaz okos pásztort követi, ki a minemű-színű gyapjút kíván juhainak, olyan példát adott-elcikbe (Gen. 30, 37).

Azért, intlek és kérlek predikátorok, hogy magatok életével és példájával hitelessé tegyétek, a mit tanítotok. És, a mint Szent Jeronimus szól: *Non confundant opera tua sermonem tuum: ne, cum in ecclesia loqueris, tacitus quilibet respondeat; cur haec dicis, ipse*

² Erről Pázmány egyik sokat idézett szerzője, Aulus Gellius *Noctes Atticae* c. művében ír (*Attikai éjszakák*, Muraközy Gyula utószavával, Bp., 1968).

³ Szent Jeromos (Hieronymus, 340–420) a legjelentősebb egyházatyák egyike, a Vulgata fordítója. Mintegy 125 episztolája maradt fenn, ezek szellemi kapcsolatainak értékes forrásai, bennük a predikátorok számára számos intelmet fogalmazott meg, ezért Pázmány sokszor hivatkozik rájuk.

⁴ Pázmány gyakran idézi Plutarkhosz (50 k.–120 k.) műveit, főként erkölcsbölcseleti fejtegetéseit (*Moralia*), szentenciagyűjteményét (*Apophtegmata*) és párhuzamos életrajzeit. Itt a fecsegésről (*De garrulitate*) citálja a görög szerző szavait.

⁵ Szent Cyprianus (200 k.–258) az Augustinus előtti keresztény teológia kiemelkedő írója, Karthágó püspökeként halt vértanúhalált.

non facis? Delicatus magister est, qui pleno ventre de jejuniis disputat. Accusare avaritiam et latro potest: sacerdos Christi os, mens, manusque concordent; cselekedeteket ne hazúttolgya tanításod. Mikor tanítasz a templomban, senki azt ne gondolhassa, miért nem mívelted, a mit tanítasz? Ne mongyák azt rólad: *Medetur aliis, ipse h ulceribus scatens,* mást gyógyít, maga rühes: a ki rak, s ront, az-az éppít nyelvél, ront életével, olyan, mint a ki egy kézzel Istenhez vonszon, mással vissza-taszít. Vagy, mint amaz anya, mely vigyázva szoptattya, alutrában megöli gyermekét. *Monstruosa res est, lingua magniloqua et manus otiosa;* éktelen, mikor a nyelv felségesen beszél, és a kéz hivalkodik. Tudták a *Lacedaemon* várasiak, hogy a szép mondás elveszti hitelét, ha feslett embertől ered: azért az erkölcstelen embertől adott tanácsot mással mondatták-ki: *Ne honesta sententia dehonestaretur turpissimi auctoris contagione;* hogy a szép mondást az ember erkölcsének rútsága meg ne mocskolná: *Et populus, moribus potius, quam verbis consulendum, duci studeret;* és a kösség nem a szép szó után járna, hanem a jó erkölcsök példáját követné.

Mérő igazság, hogy *Homines plus oculis credunt, quam auribus;* Az emberek többet hisznek szemeknek, hogy-sem fülöknek. És: *Mores movent dicentis, non oratio;* a tanító erkölse inkább izgat, hogy-sem szava: azért, hasznosb a tanító, kit inkább csudálnak az emberek, mikor látnak, hogy-sem mikor hallanak. Ilyen volt Socrates a pogányok között *Plus ex moribus, quam ex verbis Socratis traxit Plato;* mert erkölcséből többet tanultak, hogy-sem szavából. Azért mondotta Aristides, hogy Socrates szavából semmit nem tanult; erkölcséből sokat.⁶ Ilyen volt Origenes: kinek *Qualis erat sermo, tales et mores;* erkölse olyan volt, minémű tanítása.⁷ Ilyen volt Szent Basilius: kirül olvasuk: hogy *Oratio Basilii erat tonitru, quia vita ejus erat fulgur;* tanítása meny-dörgés volt: mivel erkölcsi villámások voltak.⁸

Némellyek szépen és sokat szállanak: de *Non faciunt animum, quia non habent;* fel nem gerjesztnek, mert magok nem égne. Az isteni bölcsesség édességét másnak ássák, magok nem kóstolják. Meg nem gondolják, hogy *Finis moralis doctrinae non est cognitio, sed actio. Facere docet philosophia, non dicere;* nem szállásra, hanem tekéletes cselekedetekre tanít az igaz bölcsesség: és, a Szent Jeronimus mondása-szerént az Isten szolgálai tisztí *Scripturarum verba, in opera vertere: et non dicere sancta, sed facere;* nem-csak az, hogy szentül szállyanak, hanem hogy szentül éllyenek. És úgy szállyanak *Contra vitia aspere; contra pericula animose; contra fortunam superbe; contra ambitionem contumeliose;* a vétkek-ellen, keményen; a veszedelmek-ellen szívesen⁹; a szerencsétlenség-ellen bátorságosan; a világi tisztesség-kívánás-ellen gyalázatosan¹⁰; hogy

Plut. de utilitate ex inimicis capienda.

Vide Naianz. f. 182. Latiuz, fol. 925, 926.

Bernar. 2. de Consider. post medium.

Gell. lib. 18. Noct. Attic. c. 3. Plutar. li. de Auditione: Et Apophth. Lacone sub. fin.

Sen. epi. 6. Longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla. Plutar. li. de Poetis audiendis. Vide infr. f. 88. exemplum Abimelech f. 101. Alexandri fo. 477.

Senec. ep. 6. Plato, in Theage: in fin. Euseb. lib. 6. Histor. Eccl. cap. 3. Nazianzenus de laudibus Basilii. Sen. epi. 64. Aristot. 1. Ethic. c. 3. Sen. ep. 20. Hier. proemia, lib. 3. in Ezechiel ad Eustochium. Sen. epi. 100.

⁶ Socrates (Szókratész. Kr. e. 469–399) athéni filozófus, erkölcstanító dialógusai során fejtette ki nézeteit, amelyekről Platón *Theages* c. dialógusában írt.

⁷ Origenés (185/186–255) görög nyelvű ókeresztény író, életéről a fő forrás Eusebius *Egyházatörténete* (magyar ford. Bp., 1983), 6. fejezet. A barokk kor egyházi írói igen gyakran idézik Eusebius *Historia ecclesiastica*-ját, így Pázmány is. Origenész exegetikai és retorikatörténeti jelentőségéről vö. Adamik Tamás: *Antik stíluselméletek Gorgiasztól Augustinusig*, Bp., 1998, 244–245.

⁸ Nagy Szent Vazul (gör. Baszileosz. lat. Basilius Magnus, 330–379) Caesarea püspöke, egyházatya, 44 prédikációja maradt fenn, ezeknek hatásos retorikáját emeli ki a szakirodalom.

⁹ Azaz bátran, bátor szívvel.

¹⁰ Azaz megvetően.

minnyájan eszekbe-vegyék, *Illos sensisse, quae dixerunt*, hogy azt érzik magokban, a mit mondanak.

Bezzeg Keresztelő János magába égett (Joan. 5, 35); és azért fényeskedett egyebeknek. Ilyés tűz volt (Eccli. 48, 1), azért voltak szavai lángok. Az ó törvén-béli papi-fejedelmén nem-csak *Urim* (Exo. 28, 30), az-az tudomány; hanem *Tumim*, az-az igazság-is találtatott¹¹; mert a mennyei tanításokkal-eggyüt, fényleni kel a tekéletes erkölcsnek, mivel a Christus mondása szerint *Quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali?* (Matt. 12, 34) Aki életében feslett, bízvást és foganatosen nem hirdetheti a jót. Annak-okáért, a tanítóknak erőssen meghagyatott, hogy minden tekéletes erkölcsökre magok legyenek példák (1. Petr. 5, 3; Forma gregis. 1. Tím. 4, 12, Tit. 2, 7). Mert jaj azoknak, kik *Calcatis torcularibus sitiunt* (Tob. 24, 11); másoknak szűrnek, magok szomjuhozna: tanítanak másokat, *Seipsum non docent* (Rom. 2, 21), magokat nem taníttyák: és, a mint Szent Dávid szól igazságot hirdetvén, magok feslettségben úsznak (Psalm. 49, 16).

Úgy vagyon; a világon semmi nincs fogyatkozás-nélkül: vannak a tengernek habjai; a földnek indulási; az egeknek felhői, a holdnak és napnak fogyatkozási; a tűznek füstői; nem lehet a rosa tövis-nélkül; a méz szonkoly-nélkül¹², a búza polyva-nélkül; a bor söprű-nélkül; sőt az arany sem terem föld nélkül: az emberek-közöt-is, minden hivatalban vannak botránkozások: *Quemadmodum piscem sine spinis non invenies; sic neque hominem, quin spinosum quiddam habeat admixtum*; mint halat, szálka-nélkül: úgy nehézb ember találni vétek-nélkül. De, ha a jó pénzt örömet vészük, noha mocskos a fizető-mester keze; ha meg nem vettyük az egészséges orvosságot, noha beteges doktortól rendeltetik; ha a tiszta jó bort, kedvesen iszunk a föld-edényből; ha Ilyés próféta (3 Reg. 17, 4) örömmel vette a kenyeret, melyet a hűdös varjú nyujtott: nem okosság, az igaz tanítást kedvetlenül venni, azért, hogy vétek-nélkül nincs, a ki előnkbe-terjeszti. Mert Isten ítéleti az, ki mint él magában: a keresztyén ember hivatallyá, hogy az igaz lelkipásztor tanítását vegye (Matt. 23, 2, 8): ha mi megvető vagyon erkölcsében, azt ne kövesse. Mert, ha király levelét hozzák, nem vizsgállyá, a ki eszes, micsoda pennával és mellyik deák írta? hanem arra-vigyáz, mi vagyon a levélben? Mi se czirkálljuk annak életét, a ki szól: hanem, Istentől hála-adással végyük, ha számár által oktat is (Num. 22, 28). És, a ki a tanítók erkölcsét követi inkább, hogysen tanítását, azt Sz. Ágoston oly bolondnak mongya, *Ac, si quis viator remeandum sibi existinet, cum videt miliaria lapidea, viam docere et non ambulare*; mint-ha valamely útonjáró nem akarna tovább mennyi, mivel az út-mutató kő tovább nem mégyen.

Harmadszor: két nagy fogyatkozást tapasztaltam az ifiú predikátorokban, mellyeket igen kel kerülni az isten-féltő tenítónak.

Egyiket azt; hogy a tanításban nem tészik czélul a halgatók lelki hasznát; ne azon vannak, hogy *Doceant utilia*, hasznos és gyümölcsös tanításokat adgyanak: hanem, hogy

¹¹ Urim és Tumim: az ún. tudakolókövek vagy ónixkövek pontosan le nem írt tárgyak, amelyek segítségével az Úr szavát (*oraculum*) közvetítették. Az ószövetségi utalások szerint a főpap aranyozott és drágakövel díszített, színes szövésű ruhadarabja (efód) zsebében tartotta őket (Exodus 28, 6–14).

¹² Sonkoly: méhviasz, a méz csurgatása után visszamaradó anyag.

elméjek, tudományok, ékesen-szóllások mutaogatásával dicsekedgyenek és magokat csudáltassák. Azért, nem arra-igyekeznek, hogy tanításokat a halgatók lelki értelméhez szabják; hogy a tridentomi közönséges gyölekezet rendelése-szerént, azokra tanítsák a kösséget, a miket szükség tudni: és világos értelemmel megmutassák a bűnök veszedelmét; az örök kárhozat rettenetességét; a mennyei boldogság dücsőségét; a keresztyéni tekéletes erkölcsök böcsülletességét: nem abban fáradsanak, hogy Jákobbal az juhok-eleibe (Gen. 30, 37) színes vesszőket terjesztvén, szép bárányokat nevellyenek; és a sok szentek példáit elő-hozván, különböző jó erkölcsökre gerjesszék halgatójokat. Hanem hegyes kérdéseket; haszontalan vizsgálásokat; fül-gyönyörködrető csufságokat vagy fabulákat; sovány és száraz gondolatokat forgatnak: és azt vadászik, hogy a kösség őket csudállyá, dicsírje. Az ilyen tanítórúl mongya a Szent Lélek; hogy, *Adulterat Verbum Dei* (Cor. 2, 17, c. 4, 2), házasság-töréssel fertezteti az Isten Igéjét. Mert, a Sz. Gergely mondása-szerént, a házasság-törő, nem magzatot, hanem gyönyörűséget keres.¹³ Valaki azért, tanításban nem azon fárad (1 Cor. 4, 15. Ego vos genui), hogy Istennek fiaikat szüllyön, hanem, hogy maga tudományát mutogassa és abból magasztaltassék: házasság-törője az Isten Igéjének.

Az igaz lelki-pásztornak tekéletes dicsíreti az; hogy tanításával (Eccls. 12, 11) a halgatók szívéből, a hamis vélekedések kivagdaltassanak: a bűnök undoksága megismértessék: az igaz Penitenciára és a mennyei jók kívánságára a lelkek gerjedgyenek: és, *Docente te in ecclesia, non clamor populū, sed gemitus suscitetur: lachrymae auditorum, laudes tuae sint*; az ő tanítása után, fohászkodások, töredelmes sirások, bűnből-kitérések következzenek. Bezzeg, az ilyen tanító, szentül és mélyen által-értette hivatallját, és Sz. Pál-lal azt mondhattya: *Quis est, qui me laetificet, nisi, qui contristatur ex me?* (2 Cor. 2, 2) hogy halgatói-közzül, csak az vigasztallja őtet, a ki a tanításkor bűnein bánkódik. Vaj, adná Isten, hogy sok olyan tanítók volnának, mint a kirül írja Seneca, hogy, *Dimittit me plenum ingentis fiducia. In quacumque positione mentis sum, cum lego hunc, libet omnes casus provocare: libet exclamare: quid cessas fortuna? Congredere: paratum vides*; teli reménséggel, teli tekéletes kívánságokkal és minden világi jóknak utálásával, valaki ennek tanítását halgattya.

Nem okos, a mely tanító abban gyönyörködik, hogy a kösség őtet dicsíri. Mert igaz a Plutarchus szava: hogy *Vulgo placere sapientibus est displicere. Testimonio est Euripides, his verbis: Qui inter doctos nil valent, gratior apud vulgum est eorum oratio*: gyakran azok kedvesek a kösségnél, kik semmire-kellők a tudósoknál; sőt, a mint Szent Jeronimus szól: *Esse christianum, grande est; non videri. Et nescio, quo modo, plus placent mundo, qui displicent Christo*: nem abban ál a kersztyénség, hogy láttassunk, hanem, hogy légyünk. Én nem tudom, mint esik, de látom, hogy kedvesbek a világ előtt, a kik nem teteznek Christusnak.

Azért, a tanító eszében-tarcsa, hogy Christus megátkozta a fát (Matt. 21, 19), melynek gyümölcse nem volt, noha levele és árnyéka béven volt. És, hogy *Prudentibus non placent phalerata, sed fortia*; okos embernek, nem a himes szók, hanem az erős valósá-

Concil. Trident. Sess. 5. De Reform. c. 2. sub initium. Et Sess. 24. de Reform. c. 4.

Gregorius, 16. Moral. c. 25.

Verba ut stimuli, et clavi in altum defixi.

Hieron. ad Nepotian. de instit. Clericor. c. 10.

Senec. epi. 64 Sextii scripta notat.

Plutarch. de Educat. liberor. paulo ante medium.

Hieron. ep. 13.

¹³ Nagy Szent Gergely (Gregorius Magnus, 540–604) pápa, egyháztanító, a kései patrisztika teológusa, különösen sokat foglalkozott a pasztoráció gyakorlati kérdéseivel. Jób-kommentárja a keresztyén etika és aszkézis alapművének tekinthető.

Prosper, de
Vita
contemplativa,
li. 3.

Ulysses vocem
mittebat, non
ex ore, sed ex
pectore.

Vide Toletum,
Joan. 7.
Annot. 14.

Plutarch. De
Amore
fraterno,
initio.

Epictet. apud
Gellium, 1,
17. Noctium,
c. 19.

Hieron. epi. 2.
ad Nepotian.
in fine. Simila
epist. 4. ad
Rusticanum
sub initium.

gok tetczenek. A szép orcának, kendőzés nem kel: az isteni tudomány felsége, cifra szóknélkül, maga szépségével kelletti magát. Arra-vigyázzon tehát a lelki-tanító, hogy *Doceat utilia* (Isai. 48, 17), hasznos és szükséges dolgokat hirdessen. És eszében-tarcsa, hogy *Iste est omnis fructus, ut auferatur peccatum* (Isai. 27, 9) minden haszna tanításának csak az, ha az emberek kitérnek bűnökből és szentül élnek. Ne mondhassák azt a keresztyén tanítóról, a mit némely pogány orátorról: *Satis loquentiae, sapientiae parum*; hogy elég szava vagyon, de kevés veleje: ne ajakán nőtt, hanem szívében gyökerezett szókat mongyon.

Nem veszedelmes orvonnak tartanók-e, a ki beteget-előt lantot verne és éneklésével akarná gyönyörködtetni fülét; orvosságokat pedig (mivel azoktól a beteg iszonyodik) nem adna, nyavalyáinak gyógyítására? Ilyen ártalmasok a prédikátorok, kik csak szóllásnak ékességével; vagy *Somniis fabulis* (Jer. 23, 28; Tim. 4, 4) magok álma és elmélkedések beszélgetésével; vagy igen mély és szokatlan, de haszontalan tudományokkal, viszkertetik a halgatók fülét; a lelki sebek genyetségét pedig meg sem illetik.

Másik fogyatkozást, azt tapasztaltam az ifjú tanítókbán; hogy a dorgálásban gondolatlanok. Az egyházi és világi fejedelmek vértkei feddeni oly helyen, a hol efféle fejedelem nincsen, haszontalan hiúság: mert azzal senki nem jobbul, hanem csak gyűlöltetnek a fejedelmek. Annak-okáért, noha nem fér az igaz tanítóhoz, hogy halgatói fogyatkozásit fedezgesse, vagy azokra hunyorítson: de, ha botránkozás távoztatása külömbet nem kíván, nem okosság, a prédikációban nagy embereket nevezet-szerént feddeni; kiváltképpen, ha félő, hogy a feddés gyűlölséget, nem jobbulást indít-bennek (Eccli. 8, 13. *Non incendas carbones peccatoris*)¹⁴: hanem a bűnt kel gyalázní; annak gonosságát, büntetését, veszedelmét kel mutogatni; mert így könnyebben és hasznosban megismeri és jobbíttya vétkei az elesett ember. Azt-is tanácslom; hogy, mikor valamely jóságot dicsír a prédikátor, vagy valamely vértket gyaláz, úgy szóllyon, mint Plutarchus: *Quum ea, quae hortamur, jam facilis, in testimonium sumimus potius, quam adhortatione indigere videamini*; hogy, mivel Isten segítségéből, ezektől a gonoszoktól üressék a halgatók és jóságokban bévesek, jóban-való vastagítás és a halgatók jámborságának dicsírése, a mit hallanak. Mert sokszor ártalmas azt jelenteni, hogy némely vétkek eláradtak, vagy, némely jóságok elfogytak a halgatókban.

Igazán mondották a pogány bölcsek; hogy, vannak olyan emberek, mint a gyomor, melybe, akár-mely jó-szagú drága cledelt tölcseinek, bűdös ganéjjá tészí: azért, akár-mely szent és üdvösséges tanításból, okot vésznek a prédikátor gyalázására. De ezekkel nem kel gondolni. hanem a jóságok magasztalásában és a vétkek dorgálásában, keresztyéni szabadsággal kel élni. Csak arra vigyázzon a tanító, hogy emberek nevezése-nélkül dorgállya a bűnöket; és azt mondhassa, ha valaki megindul, a mit Szent Jerónimus mondott: *Neminem specialiter meus sermo pulsavit; generalis de vitiiis disputatio est: qui mihi irasci voluerit, prius ipse de se, quod talis sit, confitebitur*; nevezet szerint senkit nem illettem: a bűnök-ellen szóllottam. Valaki azért neheztel rám, magárul vallást tészem, hogy része vagyon a bűnben. Mikor a szabó megüti az asztalt,

¹⁴ Ne gyűjtsátok fel a bűnök paraszát. Az összkiadásban a latin idézet értelemzavaró sajtóhibával szerepel.

az olló kimutatnya magát; mert noha őtet nem illerik, de ottan megcserdül, úgy, *Ubi, quis dolet, ibi manum habet*; a kinck, hol fáj, ot tapogattya, akár-mely gyengén illetik-is.

Plutarch. lib. de Garrulitate.

Végezetre; hogy a bűnök gyűlölségére, vagy a tekéletes jóságok szerelmére, másokat felindítson a prédikátor: I. Kíváztatik; hogy olyan szent indulatot gerjessen magában, minéműt akar óltani a halgatók szívébe. II. Mivel Isten erejéből, nem a prédikátor szóllásából vagyon foganattya a jó tanításnak, tartozik azzal a tanító, *Quia, ut obediens audiat, pietate magis orationum, quam oratorum facultate obtinetur; sit orator ante, quam doctor*; hogy imádkozzék elébe, hogy-sem tanítson. Mert zeneghet az ékes szó fülünkben, de foganatos nem lehet a jóságokra, hanem, ha isteni malasztal belénk-oltatik, mivel, *Operi et vocis gratiam efficaciamque oratio promeretur*; imádság nyerhet erőt a jó példának és szónak. Azért a prédikátor, egyébe reménséget félre-tévén, csak az Isten áldásától várja gyümölcsét tanításának: az Isten irgalmát pedig könyörgéssel nyerje. III. Kíváztatik; hogy czéllját és határos végét tanításának, csak az¹⁵ tegye, hogy Isten dicsértessék; és a halgatók, lelki jóságokban öregbedjenek. Jaj, ki bolondok, a kik a prédikállásból magok dicsírsit keresik; a kik fülhöz és nem szűhöz szóllanak; a kik újságokat és haszontalan vizsgálásokat feszegetnek, mellyeket gyakran magok sem értenek; és csak arra-valók, hogy a tudatlan kösséggel csudáltassák magokat! Azt írja Szent Bernárd;¹⁶ hogy, a kiknek Isten a prédikállásra girát adott, és a magok dücsösségét keresik azzal, a mivel Isten tisztességét kellene terjeszteni, olyanok mint a bálványozó sidók; kik az Istentől adatott aranyból, *Badlt* (Osc. 2, 8) csináltak. Nem arra kel nézni a jó tanítónak, hogy őtet csudállják; hanem, hogy az ő szavai tüzek légyenek (Jer. 5, 14), mellyekkel felgerjedgyen a halgatók szive: esztenek légyenek (Eccl. 12, 11), mellyek jóra izgassák a késedelmeseke: erős nyilak légyenek (Psal. 119, 4), mellyek a szívek keménységét megszaggassák.

Aug. lib. 4. de Doctr. Christ. cap. 15.

Bernard. epi. 201. in fine.

Bern. Serm. 41. in Cantica.

A ki többet akar érteni a keresztyén prédikátor tisztiról, olvassa Szent Ágostont.¹⁷ Én ezekkel megelégedvén: kérem Istenemet, adgyon Szent Lelket az igaz tanítóknak, hogy oktathassák a Christus juhait, üdvösséges tanításokkal.

August. I. 4. de Doctr. Christ. ca. 15. et seqq.

¹⁵ A Pázmány-kiadások e helyén öröklődő sajtóhiba: „azt”, így a mondat nem érthető.

¹⁶ Clairvaux-i Szent Bernát (1090–1153) ciszterci apát, a „keresztyén misztika atyja”, akit kortársai „mézajkú szónoknak” (doctor mellifluus) neveztek. Pázmány igen gyakran idézte szavait, különösen Énekek éneke-magyarázatát.

¹⁷ *De doctrina christiana* c. művéről van szó, melyet Pázmány igen gyakran citál. Újabb magyar kiadását vö. Szent Ágoston, *A keresztyén tanításról*, ford., előszó és jegyzetek BÖRÖCZKI Tamás, Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, é. n.

Gyöngyösi Krizosztom prédikációs útmutatója, 1665¹

GYÖNGYÖSI, JOHANNES CHRYSOSTOMUS: INSTRUCTIO CONCIONATORUM

In nomine Domini. Amen.

Regulae breves et utiles in conficiendis concionibus,
ad faciliorem, tam concionatorum laborem et studium,
quam ad captum et fructum auditorum

PRIMA REGULA

Posito themate, praemittas praemium vel exordium, illud sit breve, suave, gratumque, pro dispositione rerum audiendarum; unde captes benevolentiam ab auditoribus, et attentos, hilares, promptos, bene dispositos, et alacres, illos reddas; quatenus quae sunt audituri, radices in cordibus firmos, ad producendos tandem, uberrimos fructus figant.

SECUNDA REGULA

Ponas propositionem, et repetito themate, incipias narrationem, pro doctrina fundamentali, vel a deffinitione, vel a descriptione; vel a proprietatibus; vel a causis, vel ab effectibus, etc. cum distinctione et divisione, et sic simul a partium enumeratione, totam essentiam, enarrare, explicare, et explanare poteris, atque a principiotenus, medio, usque in finem, inclusive lucide demonstrabis. Valet vel maxime ad hoc liber nomine Polyanthea.

TERTIA REGULA

Oportet ut argumentatione et probatione utaris (est etiam hic locus disputandi controversandi ad maiorem elucidationem), in primis ab autoritate Sacrae Scripturae; autoritate diversorum Patrum: ratione simili: exemplis: poteris et philosophorum autoritates inducere, et axiomata; et his similibus amplificare, ad maiorem confirmationem rerum enarratarum.

¹ GYÖNGYÖSI, Joannes Chrysostomus. *Vellus aureum beatificandae animae*, Leutschoviae, 1665. c₂v-c₃v. RMK II, 1051. Ugyanott a mű magyarul is megjelent *Arany gyapjából ékesített ruha* címmel, de abban nincs meg a prédikációs útmutató. A szerző eredeti neve Fazekas János (megh. 1675), ferences gárdián Szendrőn, Kassán, majd Kecskeméten, ez az egyetlen műve ismert.

QUARTA REGULA

Cum sermones debeat fieri ob morum reformationem: virtutum insertionem: vitiorum extirpationem. Necesse est, ut intus corda auditorum moveantur, et quidquid ex praecedentibus potest colligi, ob praememoratos effectus. Illud totum huc debet dirigi, et illis secundum propositionem et capacitatem, est, esse concionatorum affectus tangere; nam sunt docti et indocti, gnari et ingnari, atque per diversas figuras, metaphoras, motiva, inducere ad illos excitandos, quatenus eos bona subjecta reddas, et sic epilogando tandem finaliter, cum fructu spirituali et benedictione Dei, dimittas.

Ad ista omnia fructuose obeunda, inserviunt infra notanda, secundum materiam praepositam, applicando gustui, et salubri affectui auditorum.

Nimirum, ut sunt

Vel, *exclamatio*, quando scilicet cor affectu charitatis, vel metu etc. incenditur, et tanquam aqua ad ignem ebullit, et fervet, tunc erumpit, et valido clamore profert, ut est: Oh vos omnes qui transitis per viam attendite et videte si est dolor sicut dolor meus. Oh mors quam amara est memoria tua, etc.

Vel, *apostrophe*, est ejusdem exclamationis species, sed multo validior et acrior, plurimumque valet ad excitanda corda auditorum, et est, quando commotus animus cum affectu convertit suos sermones ad res inanimatas et mutas, et alloquitur illas, ut est: Cadite super nos montes, et operite nos colles. Cadite super nos montes, et abscondite nos petre, a facie sedentis super thronum, et ab ira Agni, etc.

Vel, *contraria*, hujus superioris est figura, quando rebus inanimatis et mutis, humanos sermones, proprietates, affectus, internos, cum figuris externis, tribuimus, et sic alloquimur illas, ut est: Dicite omnia ossa mea, Domine quis similis tibi? etc. Audite caeli et auribus percipe terra, quoniam Dominus locutus est.

Vel, *interrogatio*, est figura elegantissima, et est, quando in eodem sermone distinctae interrogationes, de diversis membris, sive articulis sive fluunt, ut sunt: Qui inservit altari, et de altari non vivat? Quis aestum dici sustinet, et merces non accipiat? Quis est homo qui vivat, et non videat mortem? etc.

Vel, *obsecratio*, et est, quando res proficua, utilis, honesta, bene est approbata, et satis amplificata, illam ab auditoribus apprime postulamus, ut est: Obsecro, vos ego vinctus in Domino, ut digne ambuletis vocatione, qua vocati estis. Obsecro vos per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra, hostiam viventem, Deo placentem, etc.

Vel, *adjuratio*, adhuc majorem vim habet, quam superior, et est, quando totis visceribus efflagitamus, vel malum evitandum, vel bonum consequendum, interposita autoritate Divini Nominis, ut est: Adjuro te per Deum, ne me torqueas. Adjuro vos per Jesum, quam Paulus praedicat, etc.

Vel, *optatio*, est desiderantis animi affectus, et est, quando bonum utile, honestum, volumus aliis, vel nobis ipsis evenire, ut est: Utinam absceindantur, qui vos conturbant. Utinam appenderentur peccata mea, quibus iram merui, etc.

Vel, *imprecatio*, est animi motus, et est, quando malum aliis optamus, vel ex compassione tertii, vel ex compassione nostrae miseriae, est timenda non imitanda, ut est: Effunde indignationem super gentes quae non cognoverunt te, et super provincias, quae nomen tuum non invocaverunt. Induantur confusione, qui mala loquuntur super me. Confundantur et deficient, detrahentes animae meae, operiantur

confusione et pudore, qui quaerunt mala mihi. Pereant illi qui nos perdere festinant, etc.

Vel, *admiratio*, est mentis excitatio, et est timor ex magna imaginatione, quando res est apprehenda, tunc mens tollitur admirandum demutatione insperata, ut est: Aspicite, videte, admiramini, et obstupescite, quia opus factum est in diebus vestris, cum nemo credet cum narrabimur. Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?

Vel, *hyperbole*, est superlatio, et est, quando res supra fidem, haud tamen supra modum attollitur, fit autem diversis modis, ut est: Et intonuit Dominus de caelo, et altissimus dedit vocem suam. Caelum turbabo, et conquassabitur terra propter indignationem exercituum, etc.

Sunt et aliae figurae, quae multum etiam ad acrimoniam, et res applicandos valent; quales sunt repetitio, conversio, complexio, interpretatio, contentio, etc.

Quare, ubi vel maxime, quae locum habuerint, inserantur, ad elegantiam sermonis, et firmiorem attentionem, cum gustu, et fructu auditorum, talia enim subinde, penetrant corda saxeae, et mollia confirmant, excitando affectus, ad faciendum bona salvifica, et ad exercendum mala damnifica; atque sic fructuosus et remunerabilis erit concionatoris labor et sermo.

Est denique gratia cujusque in componendis sermonibus, et concionibus conficiendis, prout Spiritus Sanctus distribuit unicuique pro ut vult, et expedit. Deo gratias.

Gyöngyösi Krizosztom: OKTATÁS PRÉDIKÁLÓ PAPOK SZÁMÁRA

Az Úr nevében. Ámen.

*Rövid és hasznos szabályok a prédikációk készítésénél,
mind a prédikáló papok munkájának és igyekezetének könnyítésére,
mind a hallgatóság megnyerésének és hasznának előmozdítására*

ELSŐ SZABÁLY

Miután megvan a téma, bocsáss előre egy előszót vagy bevezetést, ami rövid legyen, nyájas és tetszetős a meghallgatandó dolgok kijelöléséről, ezzel nyerd meg a hallgatók jóindulatát, mindezeket figyelmetesen, jókedvvel, jól elrendezetten és fennköltén mondd el, hogy amiket hallanak majd, mélyen a szívükbe gyökerezzen, hogy bőséges gyümölcsöt teremjen.

MÁSODIK SZABÁLY

Nevezd meg a tárgyat és a téma megismétlésével kezdj mondandóhoz az alaptanítás szerint vagy meghatározással, vagy leírással, vagy sajátosságokkal, vagy az okokkal, vagy a célokkal stb.; a megkülönböztetéssel és felosztással, és így egyszersmind a

részletek felsorolásával minden lényegest el tudsz mondani, ki tudsz fejteni és meg tudsz magyarázni, és az elejétől fogva a közepéig és egészen a végéig bezárólag mindent világosan megmutatsz. Ehhez leginkább a Polyanthea című könyv jó.

HARMADIK SZABÁLY

Szükséges, hogy érvelj és bizonyíts (itt helye van ugyanis a vitatkozásnak és az érvek ütköztetésének a jobb megértés érdekében), elsősorban a Szentírás tekintélyével, a különböző egyházatyák tekintélyével, hasonló módon példákkal; az elmondott dolgok hatásosabb megerősítésére használhatod a filozófusok tekintélyét és az axiómákat, és ezekhez hasonlókkal bővíthetsz.

NEGYEDIK SZABÁLY

Mivel a szentbeszéd az erkölcsök megjavítására, az erények beplántálására és a bűnök kigyomlálására való, szükséges, hogy a hallgatók szívét belül indítsa meg, és ami csak az elődöktől összegyűjthető, az említettek megvalósításához ide kell hozni; mindezeket a prédikáló papoknak figyelembe kell venniük a témát és a hallgatók befogadóképességét illetően, mert vannak műveltek és műveletlenek, tudósak és tudatlanok – és különböző alakzatokkal, metaforákkal serkenteni kell őket, hogy azoknak javára légy és így végül lelki haszonnal és Isten áldásával bocsásd el őket.

Mindezek gyümölcsöző megvalósítására szolgálnak, a hallgatók ízlésének és üdvös érzületének irányításában az elrendezett anyag mellett az alább feljegyzettek.

Kétségtelenül ilyen:

Például a felkiáltás, amikor tudniillik a szív a szeretet érzésétől vagy félelemből stb. nekihevül, és éppúgy, mint mikor a víz a tűzre rázuhog, felpeteszül, aztán előtör és erős kiáltással mondja, például: Ó ti, mindnyájan, akik az úton jártok, halljátok és nézzétek, vajon van-e fájdalom, miként az én fájdalom! Ó halál, mennyire keserű a rád emlékezés, stb.

Vagy az „elfordulás”, a felkiáltás fajtája, csak sokkal erősebb és keményebb, és többet ér a hallgatók szívének felgyújtására; azaz, amikor a megindult lélek érzéssel fordítja szavait megszemélyesített és néma tárgyakra, és megszólítja azokat, például: Omoljatok ránk hegyek és takarjatok el minket dombok! Omoljatok ránk hegyek és rejtsetek el bennünket kövek a trónon ülő tekintete és a Bárány haragja elől! Stb.

Vagy az ellentétek, a fentebbinek külön formája, amikor a megszemélyesített és néma dolgoknak tulajdonítunk emberi szavakat, tulajdonságokat, belső érzelmeket külső alakzatokkal, és úgy szólítjuk meg azokat, például: Mondjátok mindnyájan csontjaim, ki olyan, mint te vagy, Úram? Stb. Halljátok egek és fogd fel fülciddel föld, mert az Úr szól!

Vagy a kérdés, a legválasztékosabb alakzat, azaz, amikor ugyanabban a beszédben jól elrendezett kérdések a különböző tagmondatokból vagy részletekből szétáradnak, például: Akik az oltárnak szolgálnak, nemde az oltárból élnek? Ki az, aki viseli a nap terhét és nem kap jutalmat? Ki az az ember, aki él és nem látja meg a halált? Stb.

Vagy a kérés, azaz, amikor foganatos, hasznos, tisztességes, helyesen bizonyított és eléggé bővített a dolog, és azt a hallgatóktól nagyon követeljük, például: Kérlek benneteket, aki fogoly vagyok az Úrban, hogy méltón éljete ahhoz a hivatáshoz,

melyet kaptatok. Isten irgalmára kérlek benneteket, hogy adjátok testeteket Istennek tetsző, élő áldozatul. Stb.

Vagy kényszerítés, a fentnél még nagyobb erejű, azaz, amikor egész bensőnkkel vagy a rossz elkerülését, vagy a jó követését követeljük, az isteni név tekintélyét közbeszűrva, például: Az Istenre kérlek, ne gyötörj! Kényszerítlek titeket Jézusra, amint Pál hirdeti. Stb.

Vagy az óhajítás, a vágyódó lélek érzése, azaz, amikor azt akarjuk, hogy másokkal vagy magukkal jó, hasznos és tisztességes dolog történjen, például: Bárcsak megcsontíttatnának azok, akik titeket megzavarnak! Bárcsak mérlegre tehetném vétkeimet, amelyekkel haragot vontam magamra! Stb.

Vagy a megátkozás, a lélek felindulása, azaz, amikor vagy egy harmadik személy iránti rokonszenyből, vagy saját szerencsétlenségünk miatt gyötörőde másoknak rosszat akarunk; ez félelmetes, nem utánzandó. Például: Öntsd haragodat a népekre, amelyek nem ismernek el, és azokra a vidékekre, amelyek nem hívják segítségül nevedet! Valljanak szégyent, akik vesztetre törnek, szégyen és gyalázat temesse be azokat, akik rosszat akarnak nekem! Vessenek el azok, akik minket elpusztítani sietnek! Stb.

Vagy a csodálkozás, az értelem serkentése, ez a túlzott képzelgésből fakadó félelem; amikor megértettünk egy dolgot, akkor az elme a váratlan változástól csodálkozásra indul, például: Nézzetek, lássatok, csodálkozzatok, álmélkodjatok, mert napjaitokban olyan dolog történik, hogy senki sem hinné, amikor elbeszélik. Hogyan válik ez valóra, mikor férfit nem ismerek?

Vagy a túlzás, azaz a nagyítás, ez az, amikor egy dolgot a hihetőn felül, de még nem mértéken túl kiemelünk; ez különböző módon lehetséges, például: És megdörmült az Úr az égből, a Magasságbeli hallatta szavát. Majd megrendítem az eget, és kimozdul helyéről a föld a seregek [Urának] indulatától. Stb.

Vannak még más alakzatok is, amelyek sokat számítanak a kifejezésben és a dolgok felnagyításában, ilyenek az ismétlés, ismétlés a szakaszok végén, összefűzés [ismétlés a szakaszok elején és végén], szóértelmezés, szembeállítás stb.

Ezért aztán ízléssel, a hallgatók javára legmegfelelőbbeket alkalmazzuk a beszéd ékesítésére és a nagyobb figyelemfelhívásra; ugyanis ezek ismételve behatolnak a kőből való szívekbe és megerősítik a gyengéket, miközben vágyat keltenek üdvhozó dolgok megértelére és a kárhozatosak miatti gyötörődésre; és így gyümölcsöző lesz a prédikáló pap munkája és beszéde, és meglesz a jutalma.

És végül ki-ki kegyelmet is kap a szentbeszéd összeállításához és elkészítéséhez, amint a Szentlélek azt mindenkinek aszerint adja, amint akarja és ahogy üdvös.

Istennek legyen hála!

A Biblia részeinek korabeli rövidítései és mai elnevezései

Gen.	Genesis	Mózes I. könyve. Teremtés könyve
Exod.	Exodus	Mózes II. könyve. Kivonulás könyve
Lev. Levit.	Leviticus	Mózes III. könyve. Leviták könyve
Num.	Numeri	Mózes IV. könyve. Számok könyve
Deut.	Deuteronomium	Mózes V. könyve. Második törvénykönyv
Jos.	Josue	Józsué könyve
Judic.	Judicum	Bírák könyve
Ruth	Ruth	Rut könyve
1. Reg.	I. Regum	Királyok I. könyve. Sámuel I. könyve
2. Reg.	II. Regum	Királyok II. könyve. Sámuel II. könyve
3. Reg.	III. Regum	Királyok III. könyve. Királyok I. könyve
4. Regum	IV. Regum	Királyok IV. könyve. Királyok II. könyve
1–2. Paral.	I–II. Paralipomenon	Királyi krónikának 1–2. könyve.
1. Esdr.	I. Esdrac	Esdras I. könyve. Ezdrás könyve
2. Esdr.	II. Esdrac	Esdras II. könyve. Nchemiás könyve
Tob.	Tobias	Tóbiás könyve
Judit	Judith	Judit könyve
Esth.	Esther	Eszter könyve
1–2. Mach.	I–II. Machabeorum	Makkabeusok 1–2. könyve
Job	Job	Jób könyve
Ps. Psal.	Psalterium Davidis	Dávid zsoltároskönyve. Zsoltárok könyve
Pro. Prov.	Parabolae. Proverbia	Példabeszédek könyve
Eccl. Eccls.	Ecclesiastes	Prédikátorok könyve
Cant.	Canticum Canticorum	Salamon Énekek éneke
Sap.	Sapientia	Bölcsesség könyve
Eccli.	Ecclesiasticus	Jézusnak, Sirák fiának könyve
Isai.	Isaias	Ézsaiás (Izajás) próféta könyve
Jer.	Jeremias	Jeremiás könyve
Baruch	Baruch	Báruk könyve
Lam.	Lamentationes	Jeremiás siralmai
Ezech.	Ezekiel	Ezekiel próféta könyve
Dan.	Daniel	Dániel próféta könyve
Osc.	Oscas	Hózcás (Ozcás) próféta könyve
Joel	Joel	Joel próféta könyve
Amos	Amos	Amos próféta könyve
Abd.	Abdias	Abdiás próféta könyve

Jon.	Jonas	Jónás próféta könyve
Mich.	Michcas	Mikcás próféta könyve
Nah.	Nahum	Náhum próféta könyve
Habac.	Habacuc	Habakuk próféta könyve
Soph.	Sophonias	Zsofoniás próféta könyve
Aggaei	Aggaeus	Aggaeus próféta könyve
Zach.	Zacharias	Zakariás próféta könyve
Malach.	Malachias	Malakiás próféta könyve
Mat.	Mattheus	Máté evangéliuma
Mar.	Marcus	Márk evangéliuma
Luc.	Lucas	Lukács evangéliuma
Joan.	Joannes	János evangéliuma
Act. Actor.	Acta Apostolorum	Apostolok cselekedetei
Rom.	Ad Romanos	Pál apostol levele a rómaiaknak
1–2. Cor.	I–II. ad Corinthios	Pál apostol 1–2. levele a korintusziaknak
Gal.	Ad Galatas	Pál apostol levele a galatáknak
Eph. Ephes.	Ad Ephesios	Pál apostol levele az efezusiaknak
Philip.	Ad Philippinenses	Pál apostol levele a filippieknek
Col. Coloss.	Ad Colossenses	Pál apostol levele a kolosszeieknek
1–2. Thes.	I–II. ad Thessalonicenses	Pál apostol 1–2. levele a tesszalonikiaknak
1–2. Tim.	I–II. ad Timotheum	Pál apostol 1–2. levele Timóteusnak
Tit.	Ad Titum	Pál apostol levele Titusznak
Phil.	Ad Philemonem	Pál apostol levele Filemonnak
Heb.	Ad Hebraeos	Pál apostol levele a zsidóknak
Jac.	Jacobi	Jakab apostol levele
1–2. Pet.	I–II. Petri	Péter apostol 1–2. levele
1–3. Joan.	I–III. Joannis	János apostol 1–3. levele
Jud.	Judae	Júdás apostol levele
Apoc.	Apocalypsis Joannis	János apostol jelenéseinek könyve

Az általunk használt Biblia-kiadások: *Nova Vulgata, Bibliorum Sacrorum editio*, Libreria Editio Vaticana, 1979; *Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, Szent István Társulat, 5. kiad. Bp., 1987.

Magyarázat a Soarius-kötet tartalomjegyzékének néhány fogalmához¹

1. Periódus (I. értekezés, 1. fejezet)

A Soarius-kiadás a *periodus*nak több megnevezését is felsorolja Ciceróra hivatkozva: *ambitus, comprehensio, complexio, circuitus, conversio, orbis, clausula, continuatio*. A könyv szerint ez a beszéd legfontosabb eszköze és dísze, amelyet vagy csak *membrum*ok (kolonok), vagy csak *kommák* alkotnak, vagy keverve mindkettőnek a kapcsolata lehet. Mindig teljes és lezárt tartalmat foglal magában. Egy vagy legfeljebb négy *membrum* alkotja. A fordítás „körmondat” szava az említett szinonimákat követve, erre a körszerű lezártásra utal, mivel a könyv szerint a *periodus* egy tagmondatból is állhat, akkor *unimembris*, míg a körmondatnak a magyar mondatban alkalmazott fogalma többszörösen összetett mondatot jelent.

2. Incisum és a membrum (I. értekezés, 1. fejezet)

Az *incisum* a kommának felel meg. A Soarius-kiadás szerint olyan mondatszakasz, amely sem tartalmilag, sem grammatikailag nem teljes és befejezett, hanem vagy a megelőző, vagy az utána következő mondatrészekre vonatkozik, pl. egy felsorolás elemeként. Egy szó is alkothatja, szemben a *membrum*mal, ami mindig szerkezet, és lezárt tartalommal bír.

3. Membrum plenum, semiplenum (I. értekezés, 2. fejezet)

A *membrum semiplenum* vagy *semicolon* szerkezetét tekintve inkább az *incisum*hoz, tehát a kommához, mint a *membrum plenum*hoz hasonlít. A *membrum plenum* teljes jelentésű tagmondata a periódusnak, a *membrum semiplenum* pedig a periódusból kiemelve, szerkezet csupán, ám a mondat végén lévő *membrum plenum*ból tagmondatná egészül ki. A kétféle *membrum* különbségét a központosítás is nyilvánvalóvá teszi: a *membrum semiplenum*ot írásjel, pontosvessző különíti el a *membrum plenum*tól.

Ezt egy Cicero-idézet teszi világossá: *Itaque me non extrema tribus suffragiorum, sed primi illi vestri concursus, neque singulae voces praeconum, sed sua voce Populus Romanus consulem declaravit* (*De lege agraria oratio secunda IV.*). „És így engem nem a szavazatok legvégű összesszámlálása, hanem az a ti legelső népgyűlésetek, nem egy-egy kortes szava, hanem a maga szózatával a római nép választott konzult”. A két szembeállító

¹ A magyarázatok a magyar nyelvű részletekben nem közölt szövegek tartalmi összefoglalásai, alkalmanként szó szerinti fordításai. Ezekben a fogalmaknak a Soarius-kiadás szerinti értelmezése olvasható, közlésük sorrendje a könyv tartalomjegyzékét követi a rájuk vonatkozó locosok feltüntetésével. (M. Gy.)

ellentétben megszerkesztett *membrum semiplenum* az utolsó kólonnal egészül ki tagmondattá.

4. Kis pont (*punctum parvum*) (I. értekezés, 3. fejezet)

Akkor kell alkalmazni, amikor a *membrum* szinte önálló tartalommal és szerkezettel rendelkezik a periódusban, de mégis a periódus témájára vonatkozik pl. Cicero *Pro Milone* XXXII. caputjának első mondatában a hetedik *membrum* önálló: *Senatus, credo, praetorem eum circumscriptisset*. „Úgy vélem, a szenátus prétorként megfékezhetett volna”. Ennek a mondatnak (*membrum*nak) a témája a perióduséval azonos: Clodiusra vonatkozik.

5. Incisumos, a membrumos, körülhatárolt, vegyes, négytagú és a lekerekített körmondat (I. értekezés, 3. fejezet)

Az incisumos körmondat (*periodus concisa*) incisumoknak, azaz kommaknak a felsorolásából, a membrumos (*membratica*) *membrum*oknak a felsorolásából áll. A körülhatárolt körmondat (*circumscripta*) egymástól kölcsönösen függő incisumok és *membrum*ok alkotják. A vegyes körmondat (*mixta*) részben *membrum*okból, részben incisumokból, a négytagú körmondat (*quadrata*) négy egyforma *membrum*ból áll. A lekerekített körmondatban (*rotunda*) egy hosszabb incisumos részt pl. egy kizáró ellentétes szerkezettel alkotott izokólonn egy szó, pl. mondat állítmánya zárja le.

6. Szebben hangzó, emelkedettebb és csillogóbb szavak (*consonatoria, grandiora, nitidiora*) (I. értekezés, 4. fejezet)

Szebben hangzók (*vocabula consonantiora*) azok a szavak, amelyekben több a magánhangzó és nincsen bennük mássalhangzó-kapcsolat. Tehát pl. a *moderatio* szerepeljen a *modestia* helyett. Szebben hangzanak az összetett szavak, mint az egyszerűk. Pl. az *occumbere* szebb, mint a *mori*, a *tempestas* szebb, mint a *tempus*. Az emelkedettebbek (*vocabula grandiora*) azok, amelyek erőteljesebben jelölik a jóságot vagy a rosszat, a hasznosságot vagy az ártalmasságot. Pl. kifejezőbb a *charitas* és a *pietas*, mint az *amor*, de a *pietas*-nál kifejezőbb a *benefvolentia* és a *clementia*. A csillogóbb szavak (*vocabula nitidiora*) azok, amelyek szebben hangzanak, és az ízlés szerint is szebbnek tűnnek, mint pl. a *bos* a *vacca* helyett, a *coniunx* az *uxor* helyett.

7. Belső és a külső közhely (*locus intrinsecus, extrinsecus*) (II. értekezés, 1. fejezet)

A *locus* olyan általános témát jelent, ami az ügyállást, vagy főtélt (*szítászisz, status, quaestio*) meghatározza, és így az érveket is. A könyv megfogalmazása szerint: „ez a bővítés leginkább a beszéd főtételeiből indul ki (*ex Oratoris argumentorum sedibus*), melyeket Soarius az I. könyvének 13. fejezetében szónoki közhelyeknek (*locos Rhetorices*) nevez.” A *locus intrinsecus* érvei a főtételeből erednek, az *extrinsecus* érvei pedig a főtétele kísérő körülményeiből.

8. A dolog lényegére utaló és a dolog milyenségére utaló meghatározás (II. értekezés, 1. fejezet)

A könyv a meghatározásnak két fajtáját különbözteti meg: egyik a *definitio propria, sive essentialis*, amely a dolog lényegére, létére vonatkozik, és ez inkább a dialektiká-

val foglalkozókra tartozik, a másik a *definitio impropria, sive circumscriptiva vel accidentalis*, amely kiterjeszti és körülírja a dolgot, mivel annak a milyenségére vonatkozik. Ezzel csak a rétorok foglalkoznak. Ugyanezt Vossius az *interpretatio* és a *descriptio* fogalmával nevezi meg. Az előző a dolog nevének kinyilvánítása (*nominis est declaratio*), a második a dolog akcidenceit fejti ki (*rei accidentia exponit*).

9. Egyszerű meghatározás és a meghatározás bővítése

(II. értekezés, 1. fejezet)

A Soarius-kiadás szerint az egyszerű meghatározás (*definitio simplex*) csak a fölérendelt fogalmat és a sajátos jegyeket tartalmazva definiál (*solum genus et differentiam nude ponendo*). Pl. *Rhetorica est ars bene dicendi*. A meghatározást tartalmazó körmondat bővítésének ez a kiindulópontja. A sajátos jegyek változatos alkalmazását a könyv a meghatározás logikai eszközei szerint végzi.

10. A különálló, a gyűjtő, a fölöttes egész fogalma (II. értekezés, 2. fejezet)

A Soarius-kötet szerint olyan fölöttes vagy közös fogalmak, amelyek saját jelentéskörüknek al csoportjaira oszthatók fel (*aliquid superius vel commune*). Ilyen a különálló egész (*totum integrale*), amely a részek mennyiségi szempontjai alapján oszlik nem állandó elemekre, pl. az ember részei a fej, láb stb. A gyűjtő egész (*totum collectivum*), amely különböző és különféle méretű elemekből áll. Pl. azt mondjuk, hogy mindent az Istentől kapunk, tehát az életet, a testet és a lelket, a gazdagságot és a szegénységet. A fölöttes egész (*totum potestativum*) olyan fogalom, amelynek speciei mint genusok további specicserekre oszthatók. Pl. az erény (*virtus*) speciese az okosság (*prudentia*), a bátorság (*fortitudo*). Az okosság egyik speciese a türelem (*tolerantia*) stb.

11. A hasonlóság (*similitudo*) fajtái: a *parabola*, *inductio*, *exemplum* (II. értekezés, 6. fejezet)

A parabolában a Soarius-kötet szövege szerint a különböző dolgokat egy vagy több hasonlóság alapján összevetjük. Ennek négy fajtája van: 1. habituális – a birtoklás alapján érvényesül a hasonlóság. Pl. „Ahogy a megtisztított és megművelt földnek jó termése van, úgy a bűnöktől megtisztított és erényekkel kiművelt szív is milyen sok gyümölcsöt terem.” 2. affectus – az érzések hasonlóságán alapul. Pl. „A vízkóros a vizet szomjazza, a kapzsi a gazdagságot.” 3. naturae – a természettől meglévő hajlam, szokás alapján. Pl. „szorgalmas hangya, szorgalmas ember”. 4. actionis – az egyik lény cselekedeteit egy másikéval vetjük össze. Pl. „a haragos ember, haragvó oroszlán”.

A rávezetés (*inductio*) néhány hasonló dolog halmozása valamilyen összefoglalás, végkövetkeztetés végett. A hasonlóság lehet metaforikus és allegorikus. Akkor igazán választékos, ha az egyes hasonló elemeket érvelés köti össze. Ennek eszköze a „ha” feltételes kötőszó.

A példázat (*exemplum*) a megtörtént dolgoknak az összevetése az egyiknek a másikkal vonatkozó hasonlósága alapján. Bizonyításban, tanácsadásban alkalmazzák.

12. Az ellentétes dolgok (*contraria*) négy fajtája (II. értekezés, 7. fejezet)

1. Az ellenkezésből fakadó ellentétek (*adversaria*): Azokat nevezzük így, amelyek ugyanazon fajfogalom alá rendelve eltérnek egymástól, és ugyanazon szubjektum

tekintetében egymással kölcsönösen szemben állva, egymást kölcsönösen kizárják. Pl. béke – háború; fekete – fehér. Más, ugyanazon fajfogalom körébe tartozó szubjektummal nem zárják ki egymást. Pl. a fehér mint szín nem ellentétes a szürkével.

2. A valamitől való megfosztásból létrejött ellentét (*privantia*): A birtoklásból (*habitus*) ered a megfosztottságból (*privatio*) származó ellentétes viszony, amely ugyanazon szubjektumra vonatkozó dolog megléte vagy hiánya között áll fenn. Pl. a vakság és a látás ellentéte a szemre vonatkozik. Abban tér el a *privantia* az *adversától*, hogy az *adversát* több alanyra lehet vonatkoztatni – pl. fehér lehet a tej, a hó, a papír stb. – a *privantiát* viszont csak egy alanyra.

3. A viszonyon alapuló ellentét (*relatio*): a viszonyokbeli rangkülönbségből adódó ellentét, melyben az ellentétes dolgok a lényegüket meghatározó viszonyt alkotnak. Pl. apa – fiú. A fiú csak az apával alkotott viszonyában fiú, és viszont az apa is ez által apa. Azonban az apa szab törvényt a fiának. Ilyen még az úr és szolga; tanár és tanuló; vezér és katona.

4. A tagadáson alapuló ellentét (*negantia*): Az ellentét alkotóelemei az állítás és a tagadás viszonyában vannak. Pl. becsületes – becsstelen (nem becsületes).

13. Az okok (*causae*) fajtái (II. értekezés, 10. fejezet)

I. Causa materialis: az, ami a dolgot alkotja, amelyből ered. Ennek három altípusa van, aszerint hogy a dolog miből ered (*ex quo*), pl. a színekből lesz a festmény; – aszerint hogy a dolog miben van befoglalva (*in quo*), pl. a testben van a lélek; – aszerint hogy a dolog mit illet, mire vonatkozik (*circa quam*) pl. az orvosság a betegségre. II. Causa formalis: ami a dolog lényegét adja; amiről azt az elnevezését is kapja, ami a sajátja és nem másé. Három altípusa van: 1. Causa essentialis, ami a dolog lényegére vonatkozik, ahogy pl. a lélek az értelem része, vagy az ember külseje és maga az ember. 2. Causa accidentalis, ami nem érinti a dolog lényegét, mivel a dolog c nélkül is létezik, pl. a nevetés és az ember. 3. Causa artificialis, ami a művészetből, mesterségből eredő ok. Pl. a háznak vagy hajónak a formája. III. Causa efficiens: Eszközölő ok, ami által valami lehet, vagy valamilyen kezdet, amiből egy cselekvés kiindul. Ez lehet létrehozó (*procreans*), mint az Isten, a szülő, a művész, lehet megőrző (*conservans*) pl. a víz a halaknak, lehet elpusztító (*interimens*) pl. a betegség, az ember számára, lehet természeti (*naturalis et phisica*) pl. a föld a füvek számára, vagy lehet mesterséges (*artificialis*) pl. a szobrász a szobor számára, lehet erkölcsi (*morális*). IV. Causa finalis: végső ok, tehát ami végett van valami, amire legvégül az egész dolog vonatkozik. Ilyen pl. az egészség, ami a gyógyítás célja, vagy a győzelem, ami a háború célja, a tudás, ami a tanulás célja.

Egy példa a Soarius-könyvből a végső okkal való érvelésre Cicero alapján: *Qualis est finis, talis fit etiam res, quae per se ad illum finem ordinatur, ut: si honesta est scientia, honestum erit et illius studium. Quod cuius finis est bonus, et id, quod ad illum finem refertur, bonum erit; cuius optimus, optimum, ut: si eloquentiae finis melior est, quam Iuris prudentiae, consequenter eloquentia melior erit Iuris prudentia* (Pro Murena 29, 3). „Amilyen a cél, olyanná válik az a dolog is, ami magától is arra a célra van rendelve. Tehát ha tiszteletre méltó dolog a tudás mint cél, akkor tiszteletre méltó a tanulás is. Ha egy dolognak a célja jó, akkor maga a dolog is jó. Ha a célja kiváló, akkor a dolog is kiváló. Ezért, ha

az ékesszólás célja jobb, mint a jogtudományé, ebből az következik, hogy maga az ékesszólás is jobb, mint a jogtudomány.”

14. A nem retorikai érvek (II. értekezés, 14. fejezet)

A Soarius-kiadásunk szerint azok az érvek, amelyek nem az ügy „szíve közepéből” (*ex visceribus causae*), tehát nem annak tartalmi lényegéből (*nec ex iis, quae rebus ipsis inhaerent infixae*) származnak, hanem azok, amelyek kívülről érintik azt. Ennek ismertetésekor hivatkozik Quintilianusra, aki hat csoportra osztja ezeket: előítélet, híresztelés, kínvallatás, iratok, eskü.

A Soarius-kiadás fenntartás nélkül alkalmazza Cicero szóhasználatának és felosztásának „pogány” elemeit, és a nem retorikai érveket két részben tárgyalja: egyik a *testimonia divina* (az istenektől származó tanúságtételek), ezek a következők: *oraculum*; *vaticinium*; *auspicium*; *augurium*; *secerdotum*, *haruspicum*, *conietorum responsa*; a másik az emberi késztetéssel és akaratral kapcsolatban álló *testimonia humana* (az emberekhez kötődő tanúságtételek): *exemplum*, *proverbium*, *leges*, *testes*, *pacta*, *tabulae*, *quaestiones*.

15. A metonímia pontjaihoz (III. értekezés, 5. fejezet)

A dolgok feltalálóját nevezi meg a feltalált dolgok helyett: ebben az esetben mitikus szemléletről van szó, amely szerint minden terményt és termelési ismeretet az istenek „találtak fel”, és adtak az embereknek. Ezért tanácsolja a Soarius-kiadás is, hogy a gabona, a kenyér helyett *Ceres*, a bor helyett pedig *Liber* vagy *Bacchus* nevet használják. A természeti elemek elnevezésében is ugyanerről van szó: a levegő helyett *Jupitert*, a víz helyett *Neptunust*, *Thetist*, a tűz helyett *Vulcanust* mondjunk. A népek, fejedelmek méltóságjelvényei a mai stilisztikai szemlélet szerint jelképek, tehát szimbólumok, a Soarius-kiadás viszont az *insignia* kifejezést használja. Eszerint a korona a királyi hatalomnak, a tóga a városi szenátori méltóságnak, a hadiköpeny a hadakozásnak a megnevezésére szolgál. Az államok, országok megnevezésére való jelvényeket így foglalja össze: „Szent Péter kulesa és hajója a római egyházat és a pápát jelenti, a lilium Franciaországot, a sas Németországot, az oroszlán Spanyolországot, a szárnyas oroszlán a Velencei Köztársaságot, a párdue Angliát jelenti.” Kitér az irodalom jelvényeire: a görög köpeny (*pallium*) a filozófiát, a nádsíp (*fistula*) a pásztorköltészetet, a kürt a hősi költészetet (pl. eposz), a lant a „lírai”, tehát a dalköltészetet, Szapphó, Anakreón dalait, a *soccus*, a komédia színészei által is viselt alacsony talpú, könnyű görög cipő, boeskor a komédiát, a kothurnusz a tragédiát jelöli. A közélet jelvényei: a békét az olajág, a tóga és a Janus-templom bezárása jelenti, a háborút a fegyverek, a hadiköpeny és a Janus-templom kinyitása, a követséget a *caduceus*, (követi pálca), a győzelmet a borostyán és a pálma.

16. Az antonomasia (III. értekezés, 6. fejezet)

A mai stilisztikai definíció szerint olyan szóalakzat, amelyben egy név helyett köznevet vagy a név viselőjének körülírását használjuk (pl. *Isten* helyett *az Úr*), vagy fordítva, a köznévi helyett tulajdonnevet (a bor helyett *Liber*, a kenyér helyett *Ceres*). Soarius-kiadásunk Soarius 3. könyvének 13. fejezetére utalva latinul *pronomindáció*nak, tehát névhelyettesítésnek fordítja a görög kifejezést. „Annak a személynek vagy do-

lognak a neve helyébe, amelyet e felvett névvel kívánunk megérteni és kifejezni, valami mást helyezünk. Ami a név helyére kerül, annak olyannak kell lennie, ami illik ahhoz, akit meg akarunk általa nevezni. Ha személyről van szó, akkor annak kell a neve helyett szerepelnie, amit a szóbeszéd a nevezetes és hősi tetteiben megalapozott. Így Scipió neve helyett a „Karthágó feldúlója” állhat.

17. Katakrézisz (*abusio*) (III. értekezés, 6. fejezet)

A mai stilisztika szerint egy szónak olyanfajta, nem saját jelentésben való használata, amikor ez a szóhasználat valamilyen megnevezésbeli hiányt pótol, pl. a növénytanban a levél nyele. Soarius-kiadásunk Soarius 3. könyvének 25. fejezetére utalva, ettől eltérő módon határozza meg a fogalmat: „*Abusiónak* (visszaélés) nevezik, mivel a szó meghatározott, saját jelentése helyett a jelentés tekintetében ahhoz valamiképpen hasonló és közeli szót helyez. Pl. a *nagy* beszéd helyett *súlyos* beszéd, a *sokáig tartó* tanácskozás helyett *hosszú* tanácskozás (*gravis oratio pro magna; longum consilium pro diuturnum*).” Ide sorolja a könyv Catullus 64. *epillion*-jának 9. sorát, melyben a hajó neve helyett a költő szekeret mond.² „Nemcsak akkor élünk vissza a szó jelentésével, amikor a dolognak nincs meg a saját neve, amikor pl. a *parricidium* (apagyilkosság) szót az anyagilykosságra is használjuk, hanem az olyan esetekben is, mint *lova*t építettek³ vagy a *szemével olvas*”. A metafora és a katakrézisz különbségét abban látja, hogy ez utóbbi sokkal szabadabban él vissza a szó jelentésével, mint a metafora.

18. Onomatopaeia (III. értekezés, 7. fejezet)

Hangfestést jelent. A Soarius-kiadás szerint *fictio nominis*, a név elképzeltetése. Nem tartozik a trópusok közé, mert nincs benne jelentésváltozás. Soarius 3. könyvének 14. fejezetére hivatkozik. Ötféleképpen jöhet létre: 1. az állatok hangjának utánzása, pl. oroszlán: *rugire*, kutya: *latrare*, béka: *coaxere*; 2. más név vagy szó hasonlóságára alkot egy elképzelt szót: a *senescere* (öregedik) hasonlóságára *sykescere*, *iuvenescere*, *stultescere* (erdősödik, fiatalodik, „elostobásodik”); 3. szóképzéssel hoz létre egy használt szóból egy másikat, pl. a *Latinus* szóból *Latinisare* az *Italus* szóból *Italisare* (latinosít, latinul fejez ki stb.); 4. egy ige és egy melléknév szóösszetételével hoz létre szót, pl. *magnus* és *loquere* szavakból *magniloquus*; 5. a nem élő dolgokat hangfestéssel utánozza: pl. a *tintinnare* az arany csengését.

Érdekes az 5. ponthoz fűzött megjegyzés: „Ez a görögöknél és a költőknél gyakran trópusként fordul elő, a szónokoknál azonban aligha engedhető meg. Ha előfordul, akkor a kifejezés merészségét enyhítenie kell a szónoknak ezekkel a szavakkal: „hogyan így mondjam; ha mondani lehetne ilyet...”

19. Metalepsis (III. értekezés, 7. fejezet)

A mai stilisztikai felfogás szerint egy szó szinonimájának homonimája pl. a nyelv mint testrész és mint jelrendszer. A Soarius-kiadás Soarius 3. könyvének 16. fejezetére utalva, ehhez hasonlóan értelmezi a fogalmat: Nem sorolja a szóképek közé, mivel

² ...*ipsa leui fecit volitantem flamine currum*, „ácsolt ily szekeret, mit a friss szél szállani enged” (Devecseri Gábor ford.).

³ *Aeneis*, II, 15.

a szó saját jelentése nem változik meg, vagy oly mértékben csak igen ritkán, hogy trópusnak lehessen tekinteni. „Olyan jelentésátvitel (*transumptio*), amelynek haladása fokozatos, és az egyik jelentésről a másikra való utat követni tudjuk. Ilyen átvitel: *Post aliquot mea regna videns mirabor aristas*. (Néhány kalász után fogom csodálni majd a királyságomat.) Ez azt jelenti, hogy néhány év után, mivel a kalászról a gabonára, a gabonáról a vetésre, a vetésről az évszakokra, az évszakokról pedig az évre gondolkunk.”

20. Allegória (III. értekezés, 7. fejezet)

A Soarius-kiadás Soarius 3. könyvének 17. fejezetére hivatkozva határozza meg: „Olyan felcserélés (*inversio*), amely a szavak tekintetében mást mutat, mint a jelentés tekintetében, sőt e kettő ellentétes is lehet. Pl. *Oceanum si gemmae deserant, coronandis Regibus sunt apta*. (Ha a gyöngyök elhagyják az óceánt, a királyok koronázására lesznek alkalmasak.) Ezek a szavak a saját jelentésükben másképpen hangzanak, mint amit velük jelölni kívánsz. Ebből a mondásból ugyanis azt értheted meg, hogy bárki, aki Istennek tetszően elhagyja a hazáját, szüleit, Istennél nagy becsben lesz. Ez a szókép igen választékos, és a szónokok is gyakran használják, ám vigyázni kell, hogy ne legyen túlságosan homályos, mert akkor enigmává válik.” Könyvünk tanácsa szerint a szónok ügyeljen arra, hogy mindig az allegóriában maradjon: „Ha ugyanis a tűzvészről kezdte szólni, ne fejezd be a mondandódat a vihar képeivel!” A metaforával összevetve megállapítja, hogy ugyanúgy kell bővíteni, mint a metaforát, mivel az allegória nem más, mint hosszú metafora (*non aliud, quam continuata metafora*).

21. Irónia (III. értekezés, 7. fejezet)

Soarius-kiadásunk ennek meghatározásában Soarius 3. könyvének 18. fejezetére hivatkozik. Nem különül el az allegóriától, mivel annak egy válfaja. Játékos megtévesztés (*illusio*), amely nemcsak mást közöl a szavak szerint, mint a jelentés szerint, hanem azzal ellentéteset. Pl. a farkast az akol híres őrizőjének mondja, és Heródesnek a szelídségét és könyörületességét dicséri. Fel lehet ismerni az iróniát az előadásmód tréfálkozó arkifejezéséről, és a beszéd tárgyául szolgáló személy erkölceiről. Ezeknek közismerteknek kell lenniük, hogy nyilvánvalóan eltérjenek a mondottaktól.

22. Hyperbaton (III. értekezés, 7. fejezet)

Az összetartozó szavak különválasztása. A Soarius-kiadás latinul *transgressiónak* (áthágás, áthelyezés) nevezi, nem sorolja a trópusok közé, mivel nem a szójelentést, hanem a szórendet változtatja meg. Egyik fajtája a *perversio* (átfordítás), amely a szavak természetes rendjét borítja fel, pl. az előljárószó a szókapcsolat végére kerül *tecum, mecum vobiscum* vagy *maria omnia circum*, „minden tenger körül” (*Aeneis*, I, 33). A másik fajtája a *transiectio* (széthajigálás), amely a szórendet a szerkezetek szintjén forgatja fel, és így a jelző, a határozó más és más helyre kerül. Pl. *Orationem in duas divisam esse partes*. „A beszéd két részre oszlik.” Ha nem áttekinthetetlenül alkalmazkazzák, akkor nagymértékben a beszéd díszül szolgál (*magnum orationi afferet ornamentum*).

23. Szó- és mondatalakzatok (III. értekezés, 9. fejezet)

Repetitio: szóismétlés a periódus elején vagy a membrum változatlan megismétlése. *Conduplicatio*: ugyanannak a szónak a megismétlése a mondat elején és a végén. *Gradatio*: görögül *climax*, fokozó ismétlés. *Synonymia*: a rokonértelmű szavak halmozása. *Polyptoton*: (*casuum commutatio*) ugyanannak a szónak más esetben való ismétlése, „raghalmozás”. *Apostrophe*: (*conversio orationis*) elfordulás, a szónok az eredeti megszólítottól más személyhez, segélykérés formájában Istenhez vagy egy megszemélyesített dologhoz fordul. *Prosopopeia*: megszemélyesítés, egy képzelt személy, megszemélyesített fogalom megszólítása. *Exclamatio*: felkiáltás. *Correctio verborum sententiarumque*: szavaknak vagy mondatoknak a helyreigazítása, átértelmezése. *Antithesis*: ellentét, szónak a szóval, mondatnak a mondattal való szembeállítása. *Praetermissio*: elhagyás; a szónok bejelenti, hogy valami közismert vagy nem illő mozzanatát a beszédnek nem említi. *Hypotiposis*: láttatás; a Soarius-kiadás itt a 2. *Philippica* 104. caputjára hivatkozik, ahol a szónok leírja, láttatja Antonius részegségét. „A szónok ilyenkor elidőz a tárgyánál” – állapítja meg a Soarius-kiadás. Ebben az alakzatban le lehet írni személyeket, helyeket, időt. A személyek esetében, mivel az erkölccseiket kell kifejezni, ez inkább az *aethopaeia* alakzata lesz, amelynek az a sajátossága, hogy a személyeket az erkölceik élethű leírásával jelenít meg. *Concessio*: megengedés, annak az elfogadása, hogy valami az ellenfél érvei közül helyes. Lehet ironikus, látszólagos megengedés is. *Sustentatio*: késleltetés. *Interrogatio*: megszólítás. *Distributio*: felsorolás, részletezés, a mondanivaló lényeges mondatrészének halmozása, bővítése. *Dialogizmus*: (*sermocinatio*) képzelt személy megidézése a beszédben, a vele való társalgás.

24. Exordium ex abrupto (IV. értekezés, 3. fejezet)

Hirtelen elkezdett bevezetés. Ilyenkor a szónok mellőzi a hallgatóságot befolyásoló eszközöket: a hallgatóság jóindulatának és figyelmének felkeltését (*captatio benevolentiae*, *attentio*) a témáról való felvilágosítást (*docilitas*).

A hirtelen elkezdett bevezetést a különösen ünnepélyes esemény vagy temetés során elmondott beszédnél alkalmazza a szónok, amikor feltételezi, hogy a hallgatói teljes szívvel és lélekkel az ő pártján állnak, és a *status*, a közlés alkalma és az ügy, a téma jellege is egyértelmű. Az ilyen kezdés mindig nagy érzelmeket fejez ki, ezért alkalmaz a szónok ilyenkor mondatalakzatot: felkiáltást vagy kérdést vagy ezek halmozását. Nemcsak a bemutató beszédben (*demonstrativum*; *exornativum*) hatásos, hanem a közügyekben mondott mérlegelő beszédben is (*deliberativum*). Ebben az esetben a szónok azt érzékelteti, hogy olyan témáról szól, amelyben annak fontossága miatt a hallgatósága egyetért vele. Pl.: Cicero Catilina elleni első beszéd.

25. A IV. értekezés 4. fejezetében közölt *propositiók* részletezése.

A fejezet elején kitér a szentbeszédben (*contio*) alkalmazott *propositió*ra: „Ennek mindig erősnek és érzelmeket keltőnek kell lennie. Ezért szebb és ékeesebb a többinél. Az ötletes *propositiók* különösen a bemutató beszédnembben alkalmazandók akkor, ha dicsérni kívánsz valakit: 1. Állítsd róla a panegyricusok mintájára, hogy annak az erénynek az eszménye. Pl. egy fejedelemről a halála után mondd, hogy magának a fejedelmi méltóságnak az eszménye.” 2. Egy szent dicséretekor minden erényét egy

erényből kell levezetni. Pl. Szent Xavér dicséretében a szeretetből. 3. „Két ellentétes állítást fogalmazz meg ugyanarról a dologról: mondd azt valakiről, hogy egyszerre gazdag és szegény: gazdag az égiekben és szegény a földiekben. 4. Egy önmagában teljes *propositiót* fogalmazz meg ellentmondásosan. Pl. Azt az állítást, hogy valaki szent, mivel közel van Istenhez, mondd úgy, hogy Istenhez közel van, az élettől és annak szennyétől viszont távol.” 5. Összehasonlítással, pl. személyt egy másik személlyel: egy ifjú, aki a vallást védi, olyan, mint Dávid, úgy küzd a hit ellenségei, és a kísértések ellen, mint Dávid Góliáttal. Egy személyt egy dologgal: Szent Xavér olyan, mint a mágnes, mivel az úgy vonzza a vasat, ahogyan a szent a barbárok kemény lelkét (*...quod quemadmodum Magnes ferrum, ita Xaverius ferreas barbarorum animas*). 6. Képletesen diadalívet lehet emelni a számára. 7. „Lehet az erényeket a velük ellentétes vétkek nevével ellátni. Itt viszont nagy bölcsességre van szükség. Mivel az örökkévaló Atya ölelését elhagyva, Krisztus a földre leszállott, nevezheted őt tékozló fiúnak, alkalmazva a Megváltóra is azt, amit ez művelt, hiszen ő is tékozlta Atyja kincseit a bűnösökre.” 8. Metaforát, allegóriát alkalmazva, pl. égitesteket, az első mozgatót, csillagokat, holdat, napot, allegorikus állatokat, sast, oroszlánt. 9. „Ha a beszédhez szükséges anyag hiányos vagy szűkös, pl. a szentek valamelyikéről kevés ismeret maradt fenn, akkor meg lehet feddeni emiatt a történetírókat, vagy a szentnek egy nyilvánvaló erényéből kell következtetnünk más tulajdonságaira: ha mártír, akkor közel lehetett Istenhez, és ezért égő hit lehetett benne, ezért alázatos, ezért józan és tiszta is lehetett, és mértéktartó.

A gyászbeszédnek esetében, ha az elhunytban semmi nyilvánvaló erényt nem tudunk megemlíteni, a dicséretet az elődeinek, őseinek szüleinek, hazájának, városának vagy fejedelmének erényeiből vezettjük le, ha ezeknek dicsőségét inkább megőrizte az emlékezet. Azt kell hozzáfűzni ezekhez, hogy ő sem fájzott el ezek érdemeitől, vagy ő is az apja nyomdokaiba lépett.”

26. Contio – oratio (V. értekezés)

A Soarius-kiadás megkülönbözteti a *contio*, a szentbeszéd és az *oratio*, a világi témájú szónoklat fogalmát, de ezeket nem tárgyalja külön retorikai műfajként, hanem a klasszikus retorikai kategóriákat egységesen alkalmazza mindkettőre. A *contiót* is úgy kezeli tehát a beszédszerkezet és az erre vonatkozó tanácsok alapján, mint az *oratiót*. A témákból derül ki, hogy a megállapítások, tanácsok szentbeszédre is vonatkoznak. Pl. a dicsérő beszéd *propositiójának* szerkesztésénél a téma Szent Xavér dicsérete.

27. A beszédfajták (V. értekezés)

A klasszikus retorikai felosztás a téma (*causa*) szerint három nembe (*genera dicendi*) sorolja a beszédeket: törvényszéki beszéd (*genus iudicale*), a tanácskozó vagy mérlegelő beszéd (*genus deliberativum*) és a szemléltető vagy bemutató beszéd (*genus demonstrativum*). A Soarius-kiadás nem foglalkozik a törvényszéki beszéddel: az *Ötödik értekezésben* nagyobb terjedelemben az általa *exornativum*-nak nevezett bemutató beszédnem műfajait részletezi, és kisebb terjedelemben foglalkozik a *deliberativum*, a tanácskozó vagy mérlegelő beszéd műfajaival.

Válogatott bibliográfia a késő középkori és a kora újkori beszédművészetről (1996–2002)

I. KÖNYVEK BIBLIOGRÁFIÁJA (MONOGRÁFIÁK, TÖBBSZERZŐS TANULMÁNYKÖTETEK)

- Thomas S. ACKER, *The Baroque Vortex: Velázquez, Calderón, and Gracián under Philip IV*, New York: Lang, 2000.
- Margreet J. A. M. AISMANN, *Collegium und Kolleg: der juristische Unterricht an der Universität Leiden 1575–1630 unter besonderer Berücksichtigung der Disputationen*, Frankfurt am Main: Klostermann, 2000.
- Peter-André ALT, *Begriffsbilder: Studien zur literarischen Allegorie zwischen Opitz und Schiller*, Tübingen: Niemeyer, 1995.
- Roger Dean ANDERSON, *Glossary of Greek Rhetorical Terms Connected to Methods of Argumentation. Figures and Tropes from Anaximenes to Quintilian*, Leuven: Peeters, 2000.
- Alsted and Leibniz on God, the Magistrate and the Millenium*, ed. by. Maria Rosa ANTOGNAZZA–Howard HOLTSON, Wiesbaden: Harrassowitz, 1999 (Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung, 34).
- Stavros ARABATZIS, *Allegorie und Symbol: Untersuchung zu Walter Benjamins Auffassung des Allegorischen in ihrer Bedeutung für das Verständnis von Werken der bildenden Kunst und Literatur*, Regensburg: Roderer, 1998.
- Ignacio ARELLANO, *Estructuras dramáticas y alegóricas en los autos de Calderón*, Kassel: Reichenberger, 2001.
- Adrian ARMSTRONG, *Technique and Technology: Script, Print and Poetics in France, 1470–1550*, Oxford: Clarendon, 2000.
- Elena ARTAZA, *Antología de textos retóricos españoles del siglo XVI*, Bilbao: Univ. de Deusto, 1997.
- Ann W. ASTELL, *Political Allegory in Late Medieval England*, Ithaca: Cornell Univ. Press, 1999.
- Dwight ATKINSON, *Scientific Discourse in Sociohistorical Context: the Philosophical Transactions of the Royal Society of London, 1675–1775*, Mahwah: Erlbaum, 1999.
- Wendy AYRES-BENNETT, *Les remarques de l'Académie Française sur le Quinte-Curte de Vaugelas: 1719–1720. Contribution à une histoire de la norme grammaticale & rhétorique en France*, Paris: Presses de l'École Normale Supérieure, 1996.
- Wolfram AX, *Von Eleganz und Barbarei. Lateinische Grammatik und Stilistik in Renaissance und Barock*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2001 (Wolfenbütteler Forschungen, 95).
- Irena BAKKUS, *Das Prinzip „sola Scriptura“ und die Kirchenväter in den Disputationen von Baden (1526) und Bern (1528)*, Zürich, 1997.

- Jean Paul BARBIER, *De la Gessée à Malherbe*, Genève: Droz, 2002.
- Jean Paul BARBIER, *D'Aubigné à Des Masures: contemporains et disciples de Ronsard*, Genève: Droz, 1998.
- Jean Paul BARBIER, *Ceux de la Pléiade: avec un tableau chronologique des œuvres de Joachim DuBellay*, Genève: Droz, 1996.
- Ilsebill BARTA-FLIEDL, *Rhetorik der Leidenschaft – zur Bildsprache der Kunst im Abendland: Meisterwerke aus der Graphischen Sammlung Albertina und aus der Portraitsammlung der Österreichischen Nationalbibliothek* [Im National Museum of Western Art, Tokyo, 6. Juli 1999 bis 29. August 1999; im Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg, 24. September bis 7. November 1999.] Hamburg: Dölling und Galitz, 1999.
- Dietrich BARTEL, *Musica poetica: Musical-Rhetorical Figures in German Baroque Music*, Lincoln: Univ. of Nebraska Press, 1997.
- Katrin BARTELS, *Musikalisch-rhetorische Figuren in kompositorischer Praxis: Untersuchungen zur deutschen Evangelienmotette um 1600*, Aachen: Shaker, 1997.
- Christopher BASWELL, *Virgil in Medieval England: Figuring the "Aeneid" from the Twelfth Century to Chaucer*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1996.
- Philipp Melancthon und die Marburger Professoren*, Barbara BAUER (Hrsg.), Marburg: Universitätsbibliothek, 1999.
- Hans Ulrich BÄCHTOLD, *Vom Beten, vom Verketzern, vom Predigen: Beiträge zum Zeitalter Heinrich Bullingers und Rudolf Gwalthers. Prof. Dr. Alfred Schindler zum 65. Geburtstag*, Zug: Achius, 1999.
- Little Tools of Knowledge: Kistorical Essays on Academic and Bureaucratic Practices* [A Workshop „The Rhetoric of Bureaucratic and Academic Prose: Genres, Figures, Tropes, and Gestures” held at the Clark Library, 13–14 May 1994.] ed. Peter BECKER, Ann Arbor, Michigan: Univ. of Michigan Press, 2001.
- Nirit BEN-ARYEH DEBBY, *Renaissance Florence in the Rhetoric of Two Popular Preachers: Giovanni Dominici (1356–1419) and Bernardino da Siena (1380–1444)*, Turnhout: Brepols, 2001.
- Hildegard BENNING, *Rhetorische Ästhetik: die poetologische Konzeption Klopstocks im Kontext der Dichtungstheorie des 18. Jahrhunderts*, Stuttgart: M & P, Verl. für Wiss. und Forschung, 1997.
- Günter BERGER, *Pour et contre le roman: anthologie du discours théorique sur la fiction narrative en prose du XVII siècle*, Paris: Papers on French Seventeenth Century Literature, 1996.
- Thomas L. BERGER, *An Index of Characters in Early Modern English Drama: Printed Plays, 1500–1660*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1998.
- Nicole BÉRIOU, *Modern Questions About Medieval Sermons: Essays on Marriage, Death, History and Sanctity*, Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1996.
- Reinhold BERNHARDT, *Metapher und Wirklichkeit: die Logik der Bildhaftigkeit im Reden von Gott, Mensch und Natur. Dietrich Ritschl zum 70. Geburtstag*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999.
- Bernard BEUGNOT, *Les muses classiques: essai de bibliographie rhétorique et poétique (1610–1716)*, Paris: Klincksieck, 1996.

- Ladina BEZZOLA LAMBERT, *Imagining the Unimaginable: the Poetics of Early Modern Astronomy*, Amsterdam: Rodopi, 2002.
- James BIESTER, *Lyric Wonder: Rhetoric and Wit in Renaissance English Poetry*, Ithaca: Cornell Univ. Press, 1997.
- Günther BINDING, *Der früh- und hochmittelalterliche Bauherr als „sapiens architectus“*, 2. überarb. und erg. Auflage, Darmstadt: Wiss. Buchges., 1998.
- Johannes BLOCK, *Verstehen durch Musik: das gesungene Wort in der Theologie, ein hermeneutischer Beitrag zur Hymnologie am Beispiel Martin Luthers*, Tübingen: Francke, 2002.
- Hans BLUMENBERG, *Ästhetische und metaphorologische Schriften*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2001.
- Hans BLUMENBERG, *Paradigmen zu einer Metaphorologie*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999.
- Julie BOCH, *Les dieux désenchantés: la fable dans la pensée française de Huet à Voltaire: (1680–1760)*, Paris: Champion, 2002.
- Hans Erich BÖDEKER, *Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte*, Göttingen: Wallstein-Verlag, 2002.
- Ralf Georg BOGNER, *Labyrinth der Rhetorik: ausgewählte Reden des frühen 18. Jahrhunderts*, St. Ingbert: Röhrig, 1999.
- Ulrich BOGUN, *Darstellendes und wirksames Handeln bei Schleiermacher: zur Rezeption seines Predigt-verständnisses bei F. Niebergall und W. Jetter*, Tübingen: Francke, 1998.
- Danielle BOILLEL, *Figures à l'italienne: métaphores, équivoques et pointes dans la littérature maniériste et baroque*, Paris: Univ. Paris III Sorbonne Nouvelle, 1999.
- John F. BOITANO, *The Polemics of Libertine Conversion in Pascal's „Pensées“: a Dialectics of Rational and Occult Libertine Beliefs*, Tübingen: Narr, 2002.
- Achille BONITO OLIVA, *L'ideologia del traditore. Arte, maniera, manierismo*, Milano, 1998.
- Thomas BORGSTEDT, *Martin Opitz (1597–1639): Nachahmungspoetik und Lebenswelt*, Tübingen: Niemeyer, 2002.
- Kenneth BORRIS, *Allegory and Epic in English Renaissance Literature: Heroic Form in Sidney, Spenser, and Milton*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2000.
- André BRINK, *The Novel: Language and Narrative from Cervantes to Calvino*, Washington Square, NY: Macmillan, 1998.
- Egon BRINKSCHMIDT, *Martin Buber und Karl Barth: Theologie zwischen Dialogik und Dialektik*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 2000.
- Petra BUSCH, *Die Vogelparlamente und Vogelsprachen in der deutschen Literatur des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit. Zusammenstellung, Beschreibung des Textmaterials. Rekonstruktion der Überlieferungs-geschichte. Untersuchungen zur Genese, Ästhetik und Gebrauchsfunktion der Gattung*, München: Fink, 2001.
- Bodo GUTHMÜLLER, *Latein und Nationalsprachen in der Renaissance*, Wiesbaden: Harrassowitz, 1998 (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, 17).
- Lana CABLE, *Carnal rhetoric: Milton's Iconoclasm and the Poetics of Desire*, Durham: Duke Univ. Press, 1996.

- Martin CAMARGO, *Medieval Rhetorics of Prose Composition: Five English Artes Dictandi and Their Tradition*, Binghamton, MN. Y.: Medieval & Renaissance Texts & Studies, 1996.
- Stefano CARRAI, *I precetti di Parnaso: metrica e generi poetici nel Rinascimento italiano*, Roma: Bulzoni, 1999.
- Anna CARRDUS, *Classical Rhetoric and the German Poet 1620 to the Present: a Study of Opitz, Bürger and Eichendorff*, Oxford: European Humanities Research Centre, 1996.
- Mary J. CARRUTHERS, *The Craft of Thought: Meditation, Rhetoric, and the Making of Images, 400–1200*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Leo CATANA, *Vico and Literary Mannerism: a Study in the Early Vico and His Idea of Rhetoric and Ingenuity*, New York: Lang, 1999.
- John Charles HAWLEY, *Reform and Counterreform: Dialectics of the Word in Western Christianity Since Luther*, Berlin: Mouton de Gruyter, 1994.
- Françoise CHEVALIER, *Rêcher sous l'Edit de Nantes: la prédication réformée au XVII^e siècle en France*, Genève: Labor et Fides, 1996.
- Françoise CHOAY, *Das architektonische Erbe, eine Allegorie: Geschichte und Theorie der Baudenkmale*, Braunschweig: Vieweg, 1997.
- Christian KNORR VON ROSENROTII, *Conjugium Phoebi & Palladis: oder die erfundene Fortpflanzung des Goldes, chymische Allegorie*, Bern: Lang, 2000.
- Robert CHRISTOPH, *Imperare godendo: die erkenntnistheoretische Fundierung des barocken dilettto-Konzeptes – am Beispiel von Giovanni Leone Sempronis Sekva Poetica (1648)*, Neuried: Ars Una, 2000.
- Jo-Marie CLAASSEN, *Displaced Persons: the Literature of Exile from Cicero to Boethius*, Madison: Univ. of Wisconsin Press, 1999.
- Martin LOWTHER CLARKE, *Rhetoric at Rome: a Historical Survey*, 3. ed., rev. and with a new introd., London: Routledge, 1996.
- Carl Joachim CLASSEN, *Die Bedeutung der Rhetorik für Melanchthons Interpretation profaner und biblischer Texte*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998.
- Anthony COLANTUONO, *Guido Reni's „Abduction of Helen”: the Politics and Rhetoric of Painting in Seventeenth-Century Europe*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1997.
- Bernard COLLETTE, *Dialectique et hénologie chez Plotin*, Bruxelles: Ousia, 2002.
- Antonio CORTIJO OCAÑA, *La evolución genérica de la ficción sentimental de los siglos XV y XVI: género literario y contexto social*, Woodbridge: Tamesis, 2001.
- Jean-Michel COUNET, *Mathématiques et dialectique chez Nicolas de Cuse*, Paris: Vrin, 2000.
- Thomas CRAMER, *Mittelalterliche Lyrik: Probleme der Poetik*, Berlin: Schmidt, 1999.
- Edwin D. CRAUN, *Lies, Slander and Obscenity in Medieval English Literature: Pastoral Rhetoric and the Deviant Speaker*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1997.
- Bryan CROCKETT, *The Play of Paradox: Stage and Sermon in Renaissance England*, Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press, 1996.
- Anna CULLHED, *The Language of Passion: the Order of Poetics and the Construction of a Lyric Genre 1746–1806*, Frankfurt am Main: Lang, 2002.
- Ute DANK, *Rhetorische Elemente in den Predigten Bertholds von Regensburg*, Neuried: Ars Una, 1996.

- David H. DARST, *Converting Fiction: Counter Reformational Closure in the Secular Literature of Golden Age Spain*, Chapel Hill, 1998 (North Carolina Studies in the Romance Languages and Literatures, U. N. C. Department of Romance Languages).
- William A. DAVENPORT, *Chaucer and His English Contemporaries: Prologue and Tale in The Canterbury Tales*, Basingstoke: Macmillan, 1998.
- Herbert David BRUMBLE, *Classical Myths and Legends in the Middle Ages and Renaissance: a Dictionary of Allegorical Meanings*, London: Fitzroy Dearborn, 1998.
- Yvonne DAY MERRILL, *The Social Construction of Western Women's Rhetoric Before 1750*, Lewiston: E. Mellen Press, 1996.
- Traité de poétique et de rhétorique de la Renaissance: Sébillet, Aneau, Peletier, Fouquelin, Ronsard*, intr., notices et notes de Francis GOYET, Paris: Libr. Générale Française, 1990, 2001.
- Gabriel Horatiu DECUBLE, *Die hagiographische Konvention: zur Konstituierung der Heiligenlegende als literarische Gattung; unter besonderer Berücksichtigung der Alexius-Legende*, Konstanz: Hartung-Gorre, 2002.
- Kristoffel DEMOEN, *Pagan and Biblical Exempla in Gregory Nazianzen: a Study in Rhetoric and Hermeneutics*, Turnhout: Brepols, 1996.
- Iris DENNELER, *Die Formel und das Unverwechselbare: interdisziplinäre Beiträge zu Topik, Rhetorik und Individualität*, Frankfurt am Main: Lang, 1999.
- Achim DIEHR, „*Speculum corporis*“: Körperlichkeit in der Musiktheorie des Mittelalters, Kassel: Bärenreiter, 2000.
- Theodor DIETER, *Der junge Luther und Aristoteles: eine historisch-systematische Untersuchung zum Verhältnis von Theologie und Philosophie*, Berlin: de Gruyter, 2001.
- Frances Elizabeth DOLAN, *Whores of Babylon: Catholicism, Gender, and Seventeenth-Century Print Culture*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1999.
- Fernando DOMÍNGUEZ REBOIRAS, *Gaspar de Grajal (1530–1575). Frühneuzeitliche Bibelwissenschaft im Streit mit Universität und Inquisition*, Münster: Aschendorff, 1998.
- Siegmund DÖPP, *Antike Rhetorik und ihre Rezeption: Symposium zu Ehren von Professor Dr. Carl Joachim Classen D. Litt. Oxon. am 21. und 22. November 1998 in Göttingen*, Stuttgart: Steiner, 1999.
- Siegmund DÖPP, *Aemulatio: literarischer Wettstreit mit den Griechen in Zeugnissen des ersten bis fünften Jahrhunderts*, Göttingen: Duehrkohp & Radicke, 2001.
- Corinna DÖRRICH, *Poetik des Rituals: Konstruktion und Funktion politischen Handelns in mittelalterlicher Literatur*, Darmstadt: Wiss. Buchges., 2002.
- Kevin DUNN, *Pretexts of Authority: the Rhetoric of Authorship in the Renaissance Preface*, Stanford, California: Stanford Univ. Press, 1996.
- Danièle DUPORT, *Les jardins qui sentent le sauvage: Ronsard et la poétique du paysage*, Genève: Droz, 2000.
- Joachim DYCK, *Quellenbibliographie zur Rhetorik, Homiletik und Epistolographie des 18. Jahrhunderts im deutschsprachigen Raum*, Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1996.
- Roger EDGEWORTH, *Sermons Very Fruitfull, Godly, and Learned: Preaching in the Reformation (c.1535–c.1553)*, Cambridge: Brewer, 1996.
- Jim EGAN, *Authorizing Experience: Refigurations of the Body Politic in Seventeenth-Century New England Writing*, Princeton, NJ: Princeton Univ. Press, 1999.

- Michael EGERDING, *Die Metaphorik der spätmittelalterlichen Mystik*, Paderborn: Schöningh, 1997.
- The Cultural Politics of Duke Cosimo I. de' Medici*, ed. by Konrad EISENBICHLER, Aldershot, 2001.
- Kaspar ELM, *Literarische Formen des Mittelalters: Florilegien, Kompilationen, Kollektionen*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2000 (Wolfenbütteler Mittelalter-Studien, 15).
- Jody ENDERS, *The Medieval Theater of Cruelty: Rhetoric, Memory, Violence*, Ithaca: Cornell University Press, 1999.
- Brigitte ENGLISCH, *Die Artes liberales im frühen Mittelalter: (5.–9. Jh.). Das Quadrivium und der Komputus als Indikatoren für Kontinuität und Erneuerung der exakten Wissenschaften zwischen Antike und Mittelalter*, Stuttgart: Steiner, 1996.
- Lynn ENTERLINE, *The Rhetoric of the Body from Ovid to Shakespeare*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2000.
- Françoise ÉTIENVRE, *Rhétorique et patrie dans l'Espagne des Lumières: l'œuvre linguistique d'Antonio de Capmany (1742–1813)*, Paris: Champion, 2001.
- Murray James EVANS, *Rereading Middle English Romance: Manuscript Layout, Decoration, and the Rhetoric of Composite Structure*, Montreal: McGill-Queen's Univ. Press, 1996.
- Michela FABRIZIA CESSARI, *Der Erwählte, das Licht und der Teufel: eine literarhistorisch-philosophische Studie zur Lichtmetaphorik in Wolframs „Parzival“*, Heidelberg: Winter, 2000.
- Gisela FEBEL, *Poesia ambigua oder vom Alphabet zum Gedicht: Aspekte der Entwicklung der modernen französischen Lyrik bei den Grands Rhétoriciens*, Frankfurt am Main: Klostermann, 2001.
- Barockrhetorik und Jesuitenpädagogik: Niccolò Vulcano; Sagata Pallas sive pugnatrix eloquentia; Edition mit Einleitung, Übersetzung und Kommentar*, Thomas FEIGENBUTZ–Andreas REICHENSPIERGER, Tübingen: Stauffenburg-Verl., 1997 (Ad fontes; 2).
- Lothar FIETZ, *Semiotik, Rhetorik und Soziologie des Lachens: vergleichende Studien zum Funktionswandel des Lachens vom Mittelalter zur Gegenwart* [Ergebnisse des dreizehnten Blaubeurer Symposions, 23. bis 26. Februar 1995 im Heinrich-Fabri-Institut der Universität Tübingen], Tübingen: Niemeyer, 1996.
- Daniel FISCHLIN, *In Small Proportions: a Poetics of the English Ayre (1596–1622)*, Detroit: Wayne State University Press, 1998.
- Christopher FLINT, *Family Fictions: Narrative and Domestic Relations in Britain, 1688–1798*, Stanford, Calif.: Stanford Univ. Press, 1998.
- Edward E. FOSTER, *Understanding Chaucer's Intellectual and Interpretative World: Nominalist Fiction*, Lewiston: Mellen, 1999.
- Pierantonio FRARE, *Per istraforo di prospettiva: il Cannocchiale aristotelico e la poesia del Seicento*, Pisa: Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali, 2001.
- Johannes FRIED, *Dialektik und Rhetorik im früheren und hohen Mittelalter: Rezeption, Überlieferung und gesellschaftliche Wirkung antiker Gelehrsamkeit, vornehmlich im 9. und 12. Jahrhundert*, München: Oldenbourg, 1997.
- Udo FRIEDRICH, *Naturgeschichte zwischen artes liberales und frühneuzeitlicher Wissenschaft: Conrad Gessners „Historia animalium“ und ihre volkssprachliche Rezeption*, Tübingen: Niemeyer, 1996.

- Richard C. FRUSHELL, *Edmund Spenser in the Early Eighteenth Century: Education, Imitation, and the Making of a Literary Model*, Pittsburgh, Pa.: Duquesne Univ. Press, 1999.
- Daniel FULDA, *Wissenschaft aus Kunst: die Entstehung der modernen deutschen Geschichtsschreibung (1760–1860)*, Berlin: de Gruyter, 1996.
- Marc FUMAROLI, *Histoire de la rhétorique dans l'Europe moderne: 1450–1950*, Paris: Presses Univ. de France, 1999.
- Marc FUMAROLI, *L'âge de l'éloquence: rhétorique et „res literaria“ de la Renaissance au seuil de l'époque classique*, 3. ed., Genève: Droz, 2002.
- Perrine GALAND-HALLYN, *Le reflet des fleurs: description et métalangage poétique d'Homère à la Renaissance*, Genève: Libr. Droz, 1996.
- Perrine GALAND-HALLYN, *Poétiques de la Renaissance: le modèle italien, le monde franco-bourguignon et leur héritage en France au XVI^e siècle*, Genève: Droz, 2001.
- Hans-Ulrich GEHRING, *Schriftprinzip und Rezeptionsästhetik: Rezeption in Martin Luthers Predigt und bei Hans Robert Jauss*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 1999.
- Martin GIERL, *Pietismus und Aufklärung: theologische Polemik und die Kommunikationsreform der Wissenschaft am Ende des 17. Jahrhunderts*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1997.
- Annette Lucia GIESECKE, *Atoms, Ataraxy, and Allusion: Cross-Generic Imitation of the „De rerum natura“ in Early Augustan Poetry*, Hildesheim: Olms, 2000.
- Carlo GINZBURG, *Die Wahrheit der Geschichte: Rhetorik und Beweis*, Berlin: Wagenbach, 2001.
- Carlo GINZBURG, *History, Rhetoric, and Proof*, Hanover: Univ. Press of New England, 1999.
- Luis M. GIRÓN-NEGRÓN, *Alfonso de la Torre's Visión deleytable: Philosophical Rationalism and the Religious Imagination in 15th Century Spain*, Leiden: Brill, 2001.
- Josef K. GLOWA, *Johann Fischart's Geschichtsklitterung: a Study of the Narrator and Narrative Strategies*, New York: Lang, 2000.
- Anne GODARD, *Le dialogue à la Renaissance*, Paris: Presses Univ. de France, 2001.
- Andrea GOESCH, *Diana Ephesia: Ikonographische Studien zur Allegorie der Natur in der Kunst vom 16.–19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main: Lang, 1996.
- James Robert GOETSCH, *Vico's Axioms: the Geometry of the Human World*, New Haven: Yale Univ. Press, 1996.
- Francis GOYET, *La sublime du 'lieu commun': L'invention rhétorique dans l'Antiquité et à la Renaissance*, Geneva, Paris, 1996.
- Christine GÖTTLER, *Diletto e meraviglia: Ausdruck und Wirkung in der Kunst von der Renaissance bis zum Barock* [„diletto e meraviglia, piacere e stupore“ – Titel eines im Februar 1996 am Kunsthistorischen Institut der Freien Universität Berlin veranstalteten Colloquiums], Emsdetten: Ed. Imorde, 1998.
- Ernesto GRASSI, *Retorica come filosofia: la tradizione umanistica*, Napoli: Ed. „La Città del Sole“, 1999.
- Tobias GRAVENHORST, *Proportion und Allegorie in der Musik des Hochbarock: Untersuchungen zur Zahlenmystik des 17. Jahrhunderts mit beigefügtem Lexikon*, Frankfurt am Main: Lang, 1996.

- Floyd GRAY, *Gender, Rhetoric, and Print Culture in French Renaissance Writing*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2000.
- Sabine GREBE, *Martianus Capella „De nuptiis Philologiae et Mercurii“: Darstellung der Sieben Freien Künste und ihrer Beziehungen zueinander*, Stuttgart: Teubner, 1999.
- Erika GREBER, *Textile Texte: poetologische Metaphorik und Literaturtheorie; Studien zur Tradition des Wortflechtens und der Kombinatorik*, Köln: Böhlau, 2002.
- Farouk GREWING, *Lateinische Grammatik und Stilistik in der Renaissance: zu Adriano Castellesi, „De sermone Latino et modis Latine loquendi“*, Trier: WVT, Wiss. Verl. Trier, 1999 (Bochumer altertums-wissenschaftliches Colloquium; 45).
- Klaus R. GRINDA, *Enzyklopädie der literarischen Vergleiche: das Bildinventar von der römischen Antike bis zum Ende des Frühmittelalters*, Paderborn: Schöningh, 2002.
- Ulrike GROOS, *Ars musica in Venedig im 16. Jahrhundert*, Hildesheim: Olms, 1996.
- Sven GROSSE, *Gott und das Leid in den Liedern Paul Gerhardts*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2001.
- Marshall GROSSMAN, *The Story of All Things: Writing the Self in English Renaissance Narrative Poetry*, Durham, NC: Duke Univ. Press, 1998.
- Pasquale GUARAGNELLA, *Gli occhi della mente: stili nel Seicento italiano*, Bari: Palomar, 1997.
- Aron J. GURJEWITSCH, *Himmliches und irdisches Leben: Bildwelten des schriftlosen Menschen im 13. Jahrhundert. Die Exempel*, Amsterdam: Verlag der Kunst, 1997.
- Harald HAFFERLAND, *Erzählungen in Erzählungen: Phänomene der Narration in Mittelalter und früher Neuzeit*, München: Fink, 1996.
- Medieval Sermons and Society: Cloister, City, University. Proceedings of International Symposia at Kalamazoo and New York*, ed. by Jacqueline HAMESSE, Louvain-la-Neuve: College Cardinal Mercier, 1998.
- Pernille HARSTING, *Ten Nordic Studies in the History of Rhetoric*, Copenhagen, 2002 (Nordisk Netværk for Retorikkens Historie).
- Jonathan HART, *Reading the Renaissance: Culture, Poetics, and Drama*, New York: Garland Publ., 1996.
- Paul HARTOG, *Polycarp and the New Testament: the Occasion, Rhetoric, Theme, and Unity of the Epistle to the Philippians and Its Allusions to New Testament Literature*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2002.
- Daniela HAVENSTEIN, *Democratizing Sir Thomas Browne: Religio Medici and Its Imitations*, Oxford: Clarendon Press, 1999.
- Anselm HAVERKAMP, *Figura cryptica: Theorie der literarischen Latenz*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002.
- Thomas HAYE, *Oratio: mittelalterliche Redekunst in lateinischer Sprache*, Leiden: Brill, 1999.
- Sabine HEIMANN-SEELBACH, *Ars und scientia: Genese, Überlieferung und Funktionen der mnemotechnischen Traktatliteratur im 15. Jahrhundert. Mit Edition und Untersuchung dreier deutscher Traktate und ihrer lateinischen Vorlagen*, Tübingen: Niemeyer, 2000.
- Christine HELMER, *The Trinity and Martin Luther: a Study on the Relationship Between Genre, Language and the Trinity in Luther's Works (1523–1546)*, Mainz: von Zabern, 1999.

- Peter C. HERMAN, *Squitter-Wits and Muse-Haters: Sidney, Spenser, Milton, and Renaissance Antipoetic Sentiment*, Detroit: Wayne State University Press, 1996.
- Emilio HIDALGO-SERNA, *Lenguaje, retórica y poética filosófica*, Napoli: Ed. „La Città del Sole”, 2001.
- Sabine HIEBSCH, *Figura ecclesiae: Lea und Rachel in Luthers Genesispredigten*, Münster: Lit, 2002.
- John M. HILL, *The Rhetorical Poetics of the Middle Ages: Reconstructive Polyphony; Essays in Honor of Robert O. Payne*, Madison [N. J.]: Fairleigh Dickinson University Press, 2000.
- Ernst Ralf HINTZ, *Learning and Persuasion in the German Middle Ages*, New York: Garland, 1997.
- Willi HIRDT, *Giovanni Bellinis „Allegoria sacra”*, Tübingen: Stauffenburg-Verl., 2001.
- Tomáš HLOBIL, *Reflexionen der Sprache in Johann Jacob Breitingers Überlegungen von der Auffassung der Poesie als Naturnachahmung: Metapher als natürliches Zeichen*, Praha: Ústav pro klasická studia AV ČR, 2000.
- Lethuy HOANG, *Les mille et une nuits: à travers l'infini des espaces et des temps; le conteur Galland, le conte et son public*, New York: Lang, 2001.
- Christoph HOCII, *Apollo Centonarius: Studien und Texte zur Centodichtung der italienischen Renaissance*, Tübingen: Stauffenburg-Verl., 1997.
- Eva HORN, *Allegorie: Konfigurationen von Text, Bild und Lektüre*, Opladen: Westdt. Verlag, 1998.
- Die Allegorese des antiken Mythos* [Vorträge, gehalten anlässlich des 31. Wolfenbütteler Symposions vom 28. September bis 1. Oktober 1992 in der Herzog-August-Bibliothek Wolfenbüttel], hrsg. von Hans-Jürgen HORN, Wiesbaden: Harrassowitz, 1997.
- Winifred Bryan HORNER, *Rhetoric and Pedagogy: Its History, Philosophy, and Practice; Essays in Honor of James J. Murphy*, Mahwah, NJ: Erlbaum, 1996.
- Toon VAN HOUDT, *Self-Presentation and Social Identification: the Rhetoric and Pragmatics of Letter Writing in Early Modern Times*, Leuven: Univ. Press, 2002.
- Colum HOURIHANE, *Virtue & vice: the Personifications in the Index of Christian Art*, Princeton, N. J., 2000.
- Peter Francis HOWARD, *Beyond the Written Word: Preaching and Theology in the Florence of Archbishop Antoninus (1427–1459)*, Firenze: Olschki, 1996.
- Robin HOWELLS, *Playing Simplicity: Polemical Stupidity in the Writing of the French Enlightenment*, Oxford: Lang, 2002.
- Markus HUNDEMER, *Rhetorische Kunsttheorie und barocke Deckenmalerei: zur Theorie der sinnlichen Erkenntnis im Barock*, Regensburg: Schnell & Steiner, 1997.
- The Influence of Petrus Ramus: Studies in Sixteenth and Seventeenth Century Philosophy and Sciences*, ed. by Mordechai FEINGOLD, Basel: Schwabe, 2001 (Schriftenreihe: Schwabe philosophica, 1).
- Klaus JACOBI, *Meister Eckhart: Lebensstationen – Redesituationen*, Berlin: Akad. Verlag, 1997.
- Michael JANSEN, *Die Künste am Hofe Karls des Großen: artes liberales et artes mechanicae*, Aachen: Mainz, 2000.

- Susan Carole Funderburgh JARRATT, *Rereading the Sophists: Classical Rhetoric Refigured*, Carbondale: Southern Illinois University Press, 1998.
- Mark D. JOHNSTON, *The Evangelical Rhetoric of Ramon Llull: Lay Learning and Piety in the Christian West Around 1300*, New York: Oxford Univ. Press, 1996.
- Andrew James JOHNSTON, *Clerks and Courtiers: Chaucer, Late Middle English Literature and the State Formation Process*, Heidelberg: Winter, 2001.
- JÓNÁCSIK László, *Poetik und Liebe: Studien zum liebeslyrischen Paradigmenwechsel, zur Petrarca- und zur Petrarkismus-Rezeption im „Raaber Liederbuch“. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte protestantischer „Renaissancelyrik“ in Österreich*, Frankfurt am Main: Lang, 1998.
- Helmar JUNGHANS, *Martin Luther und die Rhetorik*, Leipzig: Verl. d. Sächsischen Akad. d. Wiss., 1998.
- Andreas KABLITZ, *Mimesis und Simulation*, Freiburg im Breisgau: Rombach, 1998.
- Victoria Ann KAHN, *Rhetoric and Law in Early Modern Europe*, New Haven: Yale University Press, 2001.
- Carol V. KASKE, *Spenser and Biblical Poetics*, Ithaca: Cornell Univ. Press, 1999.
- Hajo KEFFER, *De Obligationibus: Rekonstruktion einer spätmittelalterlichen Disputations-theorie*, Leiden: Brill, 2001.
- Douglas KELLY, *The Conspiracy of Allusion: Description, Rewriting, and Authorship from Macrobius to Medieval Romance*, Leiden: Brill, 1999.
- George A. KENNEDY, *Comparative Rhetoric. An Historical and Cross-Cultural Introduction*, New York–Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Donald R. KELLEY, *The Historical Imagination in Early Modern Britain: History, Rhetoric, and Fiction, 1500–1800*, Washington, D. C.: Woodrow Wilson Center Press, 1997.
- Andreas B. KILCHER, *Die Sprachtheorie der Kabbala als ästhetisches Paradigma: die Konstruktion einer ästhetischen Kabbala seit der Frühen Neuzeit*, Stuttgart: Metzler, 1998.
- Burt KIMMELMAN, *The Poetics of Authorship in the Later Middle Ages: the Emergence of the Modern Literary Persona*, New York: Lang, 1996.
- John KITCHEN, *Saints' Lives and the Rhetoric of Gender: Male and Female in Merovingian Hagiography*, New York: Oxford Univ. Press, 1998.
- 500 Jahre Tübinger Rhetorik, 30 Jahre Rhetorisches Seminar: Katalog zur Ausstellung im Bonatzbau der Universitätsbibliothek Tübingen vom 12. Mai bis 31. Juli 1997, Hrsg. Joachim KNAPE, Redaktion und Gestaltung Hagen SCHICK, Tübingen, Seminar für Allgemeine Rhetorik, 1997.
- Joachim KNAPE, *Rhetorik-Vokabular zur zweisprachigen Terminologie in älteren deutschen Rhetoriken*, Wiesbaden: Harrassowitz, 1998.
- Gabriele KNAPPE, *Traditionen der klassischen Rhetorik im angelsächsischen England*, Heidelberg: Winter, 1996.
- Gaby KNOCH-MUND, *Disputationsliteratur als Instrument antijüdischer Polemik: Leben und Werk des Marcus Lombardus, eines Grenzgängers zwischen Judentum und Christentum im Zeitalter des deutschen Humanismus*, Tübingen: Francke, 1997.
- Sylvia KNOPS, *Bestimmung und Ursprung literarisch-ästhetischer Erkenntnis im frühen und mittleren 18. Jahrhundert: (Gottsched, Breitingen und Baumgarten)*, Aachen: Shaker, 1999.

- Ronald KNOWLES, *Shakespeare's Arguments with History*, Basingstoke: Palgrave, 2002.
- Josef KOPPERSCHMIDT, *Fest und Festrhetorik: zur Theorie, Geschichte und Praxis der Epideiktik*, München: Fink, 1999.
- Die Kunst der Disputation: Probleme der Rechtsauslegung und Rechtsanwendung im 13. und 14. Jahrhundert* [Internationales Kolloquium zum Thema „L'arte della disputa nella scienza giuridica medievale, Secoli XIII–XIV“, vom 23. bis 25. März 1995 im Historischen Kolleg in München], hrsg. von Manlio BELLOMO, München: Oldenbourg, 1997.
- Hermann KURZKE, *Kirchenlied interdisziplinär: hymnologische Beiträge aus Germanistik, Theologie und Musikwissenschaft*, Frankfurt am Main: Lang, 1999.
- Dany LACHAUX-LEFEBVRE, *Le discours dans le spectacle en musique de 1661 à 1686: des comédies de divertissements de Molière aux tragédies lyriques de Quinault*, Tübingen: Narr, 2002.
- Elena LANDONI *La grammatica come storia della poesia: un nuovo disegno storiografico per la letteratura italiana delle origini attraverso grammatica, retorica e semantica*, Roma: Bulzoni, 1997.
- Marjory E. LANGE, *Telling Tears in the English Renaissance*, Leiden: Brill, 1996.
- Ulrich LANGER, *Au-delà de la Poétique: Aristote et la littérature de la Renaissance*, Genève: Droz, 2002.
- Carol Dana LANTHAM, *Latin Grammar and Rhetoric: from Classical Theory to Medieval Practice*, London: Continuum, 2002.
- Adolf LAUBE, *Flugschriften gegen die Reformation: (1518–1524)*, Berlin: Akad.-Verlag, 1997.
- Adolf LAUBE, *Flugschriften gegen die Reformation: (1525–1530)*, Berlin: Akad.-Verl., 2000.
- Corinna LAUDE, „Daz in swindelt in den Sinnen ...“: *die Poetik der Perspektive bei Heinrich Wittenwiler und Giovanni Boccaccio*, Berlin: F. Schmidt, 2002.
- François LECERCLE, *La poétique des passions à la Renaissance: mélanges offerts à Françoise Charpentier*, Paris: Champion, 2001.
- Cees LEIJENHORST, *The Mechanisation of Aristotelianism: the Late Aristotelian Setting of Thomas Hobbes' Natural Philosophy*, Leiden: Brill, 2002.
- Melanchthon und das Lehrbuch des 16. Jahrhunderts*, hrsg. von Jürgen LEONHARDT, Rostock: Universität, 1997.
- Sylviane LÉONI, *Le poison et le remède: théâtre, morale et rhétorique en France et en Italie: 1694–1758*, Oxford: Voltaire Foundation, 1998.
- Mikhail LEONOVICH GASPAREV, *A History of European Versification*, Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Eckhard LEUSCHNER, *Persona, Larva, Maske: ikonologische Studien zum 16. bis frühen 18. Jahrhundert*, Frankfurt am Main: Lang, 1997.
- Leslie LEVIN, *Metaphors of Conversion in Seventeenth-Century Spanish Drama*, London: Tamesis, 1999.
- Lynce Lewis GAILLET, *Scottish Rhetoric and Its Influences*, Mahwah, NJ: Hermagoras Press, 1998.
- Otfried LIEBERKNECHT, *Allegorese und Philologie: Überlegungen zum Problem des mehrfachen Schriftsinns in Dantes „Commedia“*, Stuttgart: Steiner, 1999.

- Studi sul manierismo letterario, per Riccardo Scrivano*, Nicola LONGO (a cura di), Roma, 2000.
- Rosamaria LORETELLI, *Narrating Transgression: Representations of the Criminal in Early Modern England*, Frankfurt am Main: Lang, 1999.
- N. J. LOWE, *The Classical Plot and the Invention of Western Narrative*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2000.
- David LUCKING, *Plays Upon the Word: Shakespeare's Drama of Language*, Lecce: Edizioni Milella, 1997.
- Thomas H. LUXON, *Literal Figures: Puritan Allegory and the Reformation Crisis in Representation*, Chicago: Univ. of Chicago Press, 1996.
- Raphael LYNE, *Ovid's Changing Worlds: English „Metamorphoses“ (1567–1632)*, Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Melanchthon in Europe: His Work and Its Influence Beyond Wittenberg*, ed. Karen MAAG, 1999. (John R. SCHNEIDER, *Melanchthon's Rhetoric as a Context for Understanding his Theology*, 142–156.)
- Wolfgang MAASER, *Die schöpferische Kraft des Wortes: die Bedeutung der Rhetorik für Luthers Schöpfungs- und Ethikverständnis*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 1999.
- Ellen A. MACEK, *The Loyal Opposition: Tudor Traditionalist Polemics (1535–1558)*, New York: Lang, 1996.
- Jesús G. MAESTRO, *La escena imaginaria: política del teatro de Miguel de Cervantes*, Frankfurt am Main: Vervuert, 2000.
- Jules-César Scaliger: Oratio pro M. Tullio Cicerone contra Des. Erasmus: (1531)*, Textes présentés, établis, trad. et annotés par Michel MAGNIEN, Genève: Droz, 1999 (Travaux d'Humanisme et Renaissance; No. 329).
- Sabine MAINBERGER, *Die Kunst des Aufzählens: Elemente zu einer Poetik des Enumerativen*, Berlin: de Gruyter, 2002.
- Edward A. MALONE, *British Rhetoricians and Logicians, 1500–1660, Ser. 1*, Detroit: Gale Group, 2001.
- Howard MARCHITELLO, *Narrative and Meaning in Early Modern England: Browne's Skull and Other Histories*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1997.
- John MARENBO, *Poetry and Philosophy in the Middle Ages: a Destschrift for Peter Dronke*, Leiden: Brill, 2001.
- Paola MASTROCOLA, *L'idea del tragico: teorie della tragedia nel Cinquecento*, Soviccia Mannelli: Rubbettino, 1998.
- Stefan MATUSCHEK, *Literarische Spieltheorie: von Petrarca bis zu den Brüdern Schlegel*, Heidelberg: Winter, 1998.
- Robert MATZ, *Defending Literature in Early Modern England: Renaissance Literary Theory in Social Context*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2000.
- Christoph Oliver MAYER, *Pierre de Ronsard und die Herausbildung des „premier champ littéraire“*, Herne: Schäfer, 2001.
- Beverly MAYNE-KIENZLE, *The Sermon*, Turnhout: Brepols, 2000.
- Claire McEACHERN, *The Poetics of English Nationhood (1590–1612)*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1996.

- Religion and Culture in Renaissance England*, ed by Claire MCEACHERN–Deborah SHUGER, Cambridge: University Press, 1997. (Chapter 2, Patrick COLLINSON, *Biblical Rhetoric: the English Nation and National Sentiment in the Prophetic Mode*, 15–45.)
- Carey MCINTOSH, *The Evolution of English Prose, 1700–1800: Style, Politeness, and Print Culture*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1998.
- Martin L. MCLAUGHLIN, *Literary Imitation in the Italian Renaissance: the Theory and Practice of Literary Imitation in Italy from Dante to Bembo*, Oxford: Clarendon Press, 1996.
- The Medieval „opus“: Imitation, Rewriting and Transmission in the French Tradition*. Proceedings of the symposium held at the Institute for Research in Humanities, October 5–7 1995, the University of Wisconsin-Madison, ed. Douglas KELLY, Amsterdam: Rodopi, 1997.
- Michael MENZEL, *Predigt und Geschichte: historische Exempel in der geistlichen Rhetorik des Mittelalters*, Köln: Böhlau, 1998.
- Eleftheria MESSIMERI, *Wege-Bilder im altgriechischen Denken und ihre logisch-philosophische Relevanz*, Würzburg: Königshausen und Neumann, 2001.
- Antonino M. MILAZZO, *Un dialogo difficile: la retorica in conflitto nei „Discorsi Platonici“ di Elio Aristide*, Hildesheim: Olms, 2002.
- Kornelis Heiko MISKOTTE, *Das Wagnis der Predigt*, Stuttgart: Calwer Verlag, 1998.
- Wilhelmus Hendricus Theodorus MOEIJN, *„God Calls Us to his Service“: the Relation Between God and his Audience in Calvin’s Sermons on Acts*, Genève: Droz, 2001.
- Bernd MOELLER, *Städtische Predigt in der Frühzeit der Reformation: eine Untersuchung deutscher Flugschriften der Jahre 1522 bis 1529*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1996.
- Christian MÖLLER, *Kirchenlied und Gesangbuch. Quellen zu ihrer Geschichte: ein hymnologisches Arbeitsbuch*, Tübingen: Francke, 2000.
- Ulrike MORGNER, *„Das Wort aber ist Fleisch geworden“: Allegorie und Allegoriekritik im 18. Jahrhundert am Beispiel von K. Ph. Moritz’ „Andreas Hartknopf. Eine Allegorie“*, Würzburg: Königshausen & Neumann, 2002.
- Nelleke MOSER, *De strijd voor rhetorica: Poëtica en positie van rederijders in Vlaanderen, Brabant, Zeelan en Holland tussen 1450 en 1620*, Amsterdam: Amsterdam Univ. Press, 2001.
- Christian MOUCHIEL, *Cicéron et Sénèque dans la rhétorique de la Renaissance*, Marburg: Hitzeroth, 1998.
- M MOUT, *De volmaakte redenaar: de macht van het woord in de Renaissance*, Leiden: Centrum voor Moderne Geschiedenis, Rijksuniversiteit Leiden, 1996.
- Carolyn MUESSIG, *Medieval Monastic Preaching*, Leiden: Brill, 1998.
- Friedhelm L. MÜLLER, *Kritische Gedanken zur antiken Mnemotechnik und zum Auctor „Ad Herennium“: mit Text und Übersetzung der drei antiken Zeugnisse im Anhang*, Stuttgart: Steiner, 1996.
- Hans Martin MÜLLER, *Homiletik: eine evangelische Predigtlehre*, Berlin: de Gruyter, 1996.
- Rainer Albert MÜLLER, *Promotionen und Promotionswesen an deutschen Hochschulen der Frühmoderne*, Köln: SH-Verl., 2001.

- Markus MÜLLER, *Vom Schluß zum Ganzen: zur Bedeutung des paulinischen Briefkorpusabschlusses*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1997.
- Thomas MÜLLER, „Nicht allein mit den Worten“: *Festschrift für Joachim Dyck zum 60. Geburtstag*, Stuttgart–Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1996.
- Mary MURPHY-SCHMEIZER, *This All One: „The Anatomy of Melancholy” as Belated Copious Discourse*, New York: Lang, 1999.
- James J. MURPHY, *Three Medieval Rhetorical Arts*, Tempe, 2001 (Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies).
- James Jerome MURPHY, *Rhetoric in the Middle Ages: a History of the Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, Tempe, 2001 (Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies).
- Cary J. NEDERMAN, *Medieval Aristotelianism and Its Limits: Classical Traditions in Moral and Political Philosophy, 12th – 15th Centuries*, Aldershot: Variorum, 1997.
- Thomas NEUKIRCHEN, *Inscriptio: Rhetorik und Poetik der Scharfsinnigen Inschrift im Zeitalter des Barock*, Tübingen: Niemeyer, 1999.
- James NICOLOPULOS, *The Poetics of Empire in the Indies: Prophecy and Imitation in I.a Araucana and Os Lusitadas*, University Park: Pennsylvania State University Press, 2000.
- Konstantin NIKOLAKOPOULOS, *Orthodoxe Hymnographie: Lexikon der orthodoxen hymnologisch-musikalischen Terminologie*, Schliern: Klimmreck, 1999.
- Seong-DOO NOH, *Übernahme und Rhetorik in der Kunst Caravaggios*, Münster: Lit, 1996.
- David NORBROOK, *Writing the English Republic: Poetry, Rhetoric and Politics, 1627–1660*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1999.
- Peter Lothar OESTERREICH, *Rhetorica movet: Studies in Historical and Modern Rhetoric in Honour of Heinrich F. Plett*, Leiden: Brill, 1999.
- Guido OLDRIANI, *La disputa del metodo nel Rinascimento: indagini su Ramo e sul ramismo*, Florence, 1997.
- Ursula OLSCHESKI, *Erneuerung der Kirche durch Bildung und Belehrung des Volkes: der Beitrag des Dortmunder Humanisten Jacob Schoepper zur Formung der Frömmigkeit in der frühen Neuzeit*, Münster: Aschendorff, 1999.
- Patricia OSTER, *Der Schleier im Text: Funktionsgeschichte eines Bildes für die neuzeitliche Erfahrung des Imaginären*, München: Fink, 2002.
- Judith OWENS, *Enabling Engagements: Edmund Spenser and the Poetics of Patronage*, Montreal: McGill-Queen's Univ. Press, 2002.
- Todd C. PARKER, *Sexing the Text: the Rhetoric of Sexual Difference in British Literature (1700–1750)*, Albany: State Univ. of New York Press, 2000.
- Milivoje PEJOVIC, *Dante Alighieri: la conscience poétique et l'œuvre*, Paris: Éd. du titre, 1996.
- Fritz Peter KNAPP, *Historie und Fiktion in der mittelalterlichen Gattungspoetik: sieben Studien und ein Nachwort*, Heidelberg: Winter, 1997.
- Ursula PETERS, *Text und Kultur: mittelalterliche Literatur 1150–1450*, Stuttgart: Metzler, 2001.
- Jürgen H. PETERSEN, *Mimesis – Imitatio – Nachahmung: eine Geschichte der europäischen Poetik*, München: Fink, 2000.

- Heinrich F. PLETT, *English Renaissance Rhetoric and Poetics: a Systematic Bibliography of Primary and Secondary Sources*, Leiden: Brill, 1995.
- Fabienne POMEL, *Les voies de l'au-delà et l'essor de l'allégorie au Moyen Age*, Paris: Champion, 2001.
- Stanley E. PORTER, *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period: 330 B.C. – A.D. 400*, Leiden: Brill, 1997.
- Mario POZZI, *Discussioni linguistiche del Cinquecento*, Turin, 1996.
- Jan-Peter PUDELEK, *Der Begriff der Technikästhetik und ihr Ursprung in der Poetik des 18. Jahrhunderts*, Würzburg: Königshausen & Neumann, 2000.
- Guy P. RAFFA, *Divine Dialectic: Dante's Incarnational Poetry*, Toronto: University of Toronto Press, 2000.
- Ursula RAGACS, *Die zweite Talmuddisputation von Paris 1269*, Frankfurt am Main: Lang, 2001.
- Sina RAUSCHENBACH, *Josef Albo (um 1380–1444): jüdische Philosophie und christliche Kontroverstheologie in der frühen Neuzeit*, Leiden: Brill, 2002.
- Wayne A. REBHORN, *The Emperor of Men's Minds: Literature and the Renaissance Discourse of Rhetoric*, Ithaca: Cornell Univ. Press, 1996.
- Wayne A. REBHORN, *Renaissance Debates on Rhetoric*, Ithaca: Cornell Univ. Press, 2000.
- Constance Caroline REIHAN, *Framing Elizabethan Fictions: Contemporary Approaches to Early Modern Narrative Prose*, Kent, Ohio: Kent State Univ. Press, 1996.
- Suzanne REYNOLDS, *Medieval Reading: Grammar, Rhetoric and the Classical Text*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1996.
- G. Graf REVENTLOW, *Epochen der Bibelauslegung I–III*, München, 1990–1997.
- Peter RIEDE, *Im Netz des Jägers: Studien zur Feindmetaphorik der Individualpsalmen*, Neukirchen: Neukirchener Verlag, 2000.
- Stefan RIEGER, *Speichern, Merken: die künstlichen Intelligenzen des Barock*, München: Fink, 1997.
- Uwe RIESKE-BRAUN, *Duellum mirabile: Studien zum Kampfmotiv in Martin Luthers Theologie*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999.
- Wilhelm RISSE, *Index disputationum*, Hildesheim: Olms, 1998.
- Daniel E. RITCHIE, *Reconstructing Literature in an Ideological Age: a Biblical Poetics and Literary Studies from Milton to Burke*, Grand Rapids: Eerdmans, 1996.
- Ian ROBINSON, *The Establishment of Modern English Prose in the Reformation and the Enlightenment*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1998.
- Ernst ROHMER, *Das epische Projekt: Poetik und Funktion des „carmen heroicum“ in der deutschen Literatur des 17. Jahrhunderts*, Heidelberg: Winter, 1998.
- Susanne ROLFES, *Die lateinische Poetik des Marco Girolamo Vida und ihre Rezeption bei Julius Caesar Scaliger*, München: Saur, 2001.
- Dorothee RÖLLI-ALKEMPER, *Hüfische Poetik in der englischen Renaissance: George Puttenham's The arte of English poesie (1589)*, München: Fink, 1996.
- Carolina ROMAHN, *Das Paradoxe: Literatur zwischen Logik und Rhetorik; Festschrift für Ralph-Rainer Wuthenow zum 70. Geburtstag*, Würzburg: Königshausen & Neumann, 1999.

- Valeska VON ROSEN, *Mimesis und Selbstbezüglichkeit in Werken Tizians: Studien zum venezianischen Malereidiskurs*, Emsdetten: Ed. Imorde, 2001.
- Pedro RUIZ PÉREZ, *El espacio de la escritura: en torno a una poética del espacio del texto barroco*, Bern: Lang, 1996.
- André ROBINET, *Aux sources de l'esprit cartésien: L'axe La Ramée-Descartes: De la Dialectique de 1555 aux Regulae*, Paris: Vrin, 1996.
- Erika RUMMEL, *The Humanist-Scholastic Debate in the Renaissance & Reformation*, Cambridge, Mass: Harvard Univ. Press, 1996.
- Pasquale SABBATINO, *La bellezza di Elena: l'imitazione nella letteratura e nelle arti figurative del Rinascimento*, Firenze: Olschki, 1997.
- Philippe Joseph SALAZAR, „*La divine sceptique*“: *éthique et rhétorique au 17^e siècle; autour de La Mothe Le Vayer*, Tübingen: Narr, 2000.
- Eustaquio SÁNCHEZ SALOR, *La recepción de las artes clásicas en el siglo XVI*, Cáceres: Universidad de Extremadura, Servicio de Publicaciones, 1996.
- Paola DE SANTIS, *I sermoni di Abelardo per le monache del Paracletto*, Leuven: Leuven Univ. Press, 2002.
- L. SAULNIER, *Grands rhétoriciens*, Paris: Presses de l'École Normale Supérieure, 1997.
- Francesco SBERLATI, *Il genere e la disputa: la poetica tra Ariosto e Tasso*, Roma: Bulzoni, 2001.
- Elizabeth SCALA, *Absent Narratives, Manuscript Textuality, and Literary Structure in Late Medieval England*, New York: Palgrave Macmillan, 2002.
- Ursula SCHAEFER, *Artes im Medienwechsel*, Berlin: Akad.-Verlag, 1998.
- Ursula SCHAEFER, *Artes im Mittelalter*, Berlin: Akad.-Verlag, 1999.
- Heinz SCHEIBLE, *Melanchthon und die Reformation*, Forschungsbeiträge, Mainz, 1996.
- Melanchthon in seinen Schülern* [Vorträge, gehalten anlässlich eines Arbeitsgespräches vom 21. bis 23. Juni 1995 in der Herzog August Bibliothek]. Hrsg. von Heinz SCHEIBLE, Wiesbaden: Harrassowitz, 1997 (Wolfenbütteler Forschungen; Bd. 73).
- Wolfgang SCHEUERMANN-PEHLICKE, *Licht und Liebe: Lichtmetapher und Metaphysik bei Marsilio Ficino*, Hildesheim: Olms, 2000.
- Michael SCHILLING, *Wechselspiele: Kommunikationsformen und Gattungsinterferenzen mittelhochdeutscher Lyrik*. Vorlagen eines Arbeitsgespräches vom 19 bis 21. März 1992 in Seewies am Starnberger See, Heidelberg: Winter, 1996.
- Thomas SCHIRREN, *Topik und Rhetorik: ein interdisziplinäres Symposium*, Tübingen: Niemeyer, 2000.
- John R. SCIINEIDER, *Philip Melanchthon's Rhetorical Construal of Biblical Authority: Oratio Sacra*, Lewiston, N. Y.: Edwin Mellen Press, 1990.
- Bernhard F. SCHOLZ, *Emblem und Emblempoetik: historische und systematische Studien*, Berlin: Schmidt, 2002.
- Susanne SCHOLZ, *Body Narratives: Writing the Nation and Fashioning the Subject in Early Modern England*, Basingstoke: Macmillan, 2000.
- Omert J. SCIIRIER, *The „Poetics“ of Aristotle and the „Tractatus Coislinianus“: a Bibliography from about 900 till 1996*, Leiden: Brill, 1998.

- Gerhart SCHRÖDER, *Anamorphosen der Rhetorik: die Wahrheitsspiele der Renaissance*, München: Fink, 1997.
- Paul SCHIRODT, *The Reformation Era Pamphlet in the Ambrose Swasey Library: an Annotated Bibliography*, Lanham: University Press of America, 1997.
- Stephanie SCHÜSSLER, *Das Grabmal Sixtus IV. in Rom: zur Ikonographie der artes liberales*, Mainz: Chorus-Verlag für Kunst und Wiss., 1998.
- Britt-Marie SCHUSTER, *Kommunikationspraxis und ihre Reflexion in frühneuhochdeutscher und neuhochdeutscher Zeit: Festschrift für Monika Rössing-Hager zum 65. Geburtstag*, Hildesheim: Olms, 1998.
- Jörg SCHUSTER, *Poetologie der Distanz: die „klassische“ deutsche Elegie 1750–1800*, Freiburg im Breisgau: Rombach, 2002.
- Erhard SCHÜTTPELZ, *Figuren der Rede: zur Theorie der rhetorischen Figur*, Berlin: Schmidt, 1996.
- Kerstin SCHWEDES, *Historia in statua: zur Eloquenz plastischer Bildwerke Michelangelos im Umfeld des Christus von Santa Maria sopra Minerva zu Rom*, Frankfurt am Main: Lang, 1998.
- Luisa SECCHI TARUGI ROTONDI, *Malinconia ed allegrezza nel Rinascimento*, Milano, 1999.
- Lettere e arti nel Rinascimento*, Luisa SECCHI TARUGI (a cura di) Firenze, 2000.
- Klaus SEMSCH, *Abstand von der Rhetorik: Strukturen und Funktionen ästhetischer Distanznahme von der „ars rhetorica“ bei den französischen Enzyklopädisten*, Hamburg: Meiner, 1999.
- Émilie SÉRIS, *Les étoiles de Némésis: la rhétorique de la mémoire dans la poésie d'Ange Politien (1454–1494)*, Genève: Droz, 2002.
- Richard W. SERJEANTSON, *Testimony, Authority and Proof in Seventeenth-Century England*, Ph. D. thesis, Cambridge 1998.
- Alexandra SHEPARD, *Communities in Early Modern England: Networks, Place, Rhetoric*, Manchester: Manchester Univ. Press, 2000.
- Laurie SHEPARD, *Courting Power: Persuasion and Politics in the Early Thirteenth Century*, New York: Garland Publ., 1999.
- Armin SIEBER, *Deutsche Rhetorikterminologie in Mittelalter und früher Neuzeit*, Baden-Baden: Koerner, 1996.
- Quentin SKINNER, *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*, Repr. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1996.
- Heribert SMOLINSKY, *Deutungen der Zeit im Streit der Konfessionen: Kontroverstheologie, Apokalyptik und Astrologie im 16. Jahrhundert*, Heidelberg: Winter, 2000.
- Anja SOMMER, *Die „Minneburg“: Beiträge zu einer Funktionsgeschichte der Allegorie im späten Mittelalter. Mit der Erstedition der Prosafassung*, Frankfurt am Main: Lang, 1999.
- Michael SPANG, *Omnia homini similia sunt: eine Interpretation von Giordano Brunos „Artificium perorandi“*, München: Fink, 2002.
- Anne-Elisabeth SPICA, *Symbolique humaniste et emblématique: l'évolution et les genres (1580–1700)*, Paris: Champion, 1996.
- Marijke SPIES, *Rhetoric, Rhetoricians and Poets: Studies in Renaissance Poetry and Poetics*, Amsterdam: Amsterdam Univ. Press, 1999.

- Die Patristik in der Bibelsexegese des 16. Jahrhunderts*, hrsg. von David STEINMETZ, Wiesbaden: Harrassowitz (Wolfenbütteler Forschungen; Bd. 85), 1999.
- Christoph Joseph STEPPICII, *Numine afflatur: die Inspiration des Dichters im Denken der Renaissance*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2002.
- Philipp STOELLGER, *Metapher und Lebenswelt: Hans Blumenbergs Metaphorologie als Lebensweltthermeneutik und ihr religionsphänomenologischer Horizont*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2000.
- I luoghi dell'immaginario barocco*, Lucia STRAPPINI (a cura di), Napoli, 2001.
- Gerhard F. STRASSER, *Emblematik und Mnemonik der Frühen Neuzeit im Zusammenspiel: Johannes Buno und Johann Justus Winckelmann*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2000 (Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung, 36).
- Ceryll SULLIVAN, *Dismembered Rhetoric: English Recusant Writing (1580–1603)*, Madison, NJ: Fairleigh Dickinson University Press, 1996.
- Ute-Maria SÜSSMUTH-VISWANATHAN, *Die Poetik Erdmann Neumeisters und ihre Beziehung zur barocken und galanten Dichtungslehre*. Facs. made from microfilm master copy of the original dissertation, Ann Arbor, Mich.: University Microfilms Int., 1997.
- Thomas SWINNERTON, *A Reformation Rhetoric: Thomas Swynnerton's The Tropes and Figures of Scripture*, Cambridge: RMT, 1999.
- Salvatore TEDESCO, *Alla vigilia dell'Esthetica: ingegno e immaginazione nella poetica critica dell'Illuminismo tedesco*, Palermo: Centro internazionale studi di estetica, 1996.
- Mariken TEEUWEN, *Harmony and the Music of the Spheres: the ars musica in Ninth-Century Commentaries on Martianus Capella*, Leiden: Brill, 2002.
- Philipp THEISOHN, *Totalität des Mangels: Carl Spitteler und die Geburt des modernen Epos aus der Anschauung*, Würzburg: Königshausen & Neumann, 2001.
- Anita TRANINGER, *Mühevoller Wissenschaft: Lullismus und Rhetorik in den deutschsprachigen Ländern der frühen Neuzeit*, München: Fink, 2001.
- Stefan TRAPPEN, *Gattungs poetik: Studien zur Poetik des 16. bis 19. Jahrhunderts und zur Geschichte der triadischen Gattungslehre*, Heidelberg: Winter, 2001.
- Praecepta rhetoricae inventionis = Vorschriften der Rhetorik / David Chytraeus*. Einl., Text und Übers. hrsg. von Nikolaus THURN, Rostock: Univ., Schriftentausch, Philos. Fakultät, 2000 (Rostocker Studien zur Kulturwissenschaft; 3).
- Deutsche Reden: von Luther bis zur Gegenwart*, hrsg. von Gert UEDING, Frankfurt a. M.: Insel Verl., 1999.
- Silvia UHLEMANN, *Symbol oder Metapher: eine ideengeschichtliche Standortbestimmung des Humanismus in der Musik am Beispiel der Motette*, Frankfurt am Main: Lang, 1999.
- Andreas URS SOMMER, *Zur militärischen Metaphorik im Stoizismus*, Bern: Eidgenössische Militärbibliothek, 2002.
- Jean-René VALETTE, *La poétique du merveilleux dans le „Lancelot en prose“*, Paris: Champion, 1998.
- Marc VAN DER POEL, *Cornelius Agrippa, the Humanist Theologian and his Declamations*, Leiden: Brill, 1997.
- Johannes Clauberg (1622–1665) and Cartesian Philosophy in the Seventeenth Century*, Theo VERBEEK (ed.), Dordrecht: Kluwer, 1999.

- Helmuth VETTER, *Die Wiederkehr der Rhetorik*, Wien: Oldenbourg, 1999.
- Brian VICKERS, *English Renaissance Literary Criticism*, Oxford: Clarendon, 1999.
- Jörg VILLWOCK, *Die Sprache – ein „Gespräch der Seele mit Gott“: zur Geschichte der abendländischen Gebets- und Offenbarungsrhetorik*, Frankfurt am Main: Klostermann, 1996.
- Victor J. VITANZA, *Negation, Subjectivity, and the History of Rhetoric*, Albany: State University of New York Press, 1997.
- Elisabeth VON HAGENOW, *Bildniskommentare: allegorisch gerahmte Herrscherbildnisse in der Graphik des Barock. Entstehung und Bedeutung*, Hildesheim: Olms, 1999.
- Ruxandra Irina VULCAN, *Savoir et rhétorique dans les dialogues français entre 1515 et 1550*, Hamburg: Lit, 1996.
- Niccolò VULCANO, *Barockrhetorik und Jesuitenpädagogik. Sagata Pallas sive pugnatrix eloquentia*. Edition mit Einleitung, Übersetzung und Kommentar. Tübingen: Stauffenburg-Verlag, 1997.
- Thomas WÄGENBAUR, *The Poetics of Memory*, Tübingen: Stauffenburg-Verlag, 1998.
- Christoph WAGNER, *Farbe und Metapher: die Entstehung einer neuzeitlichen Bildmetaphorik in der vorrömischen Malerei Raphaels*, Berlin: Mann, 1999.
- Greg WALKER, *Persuasive Fictions: Faction, Faith, and Political Culture in the Reign of Henry VIII*, Aldershot: Scolar Press, 1996.
- Rainer WARLAND, *Bildlichkeit und Bildorte von Liturgie: Schauplätze in Spätantike, Byzanz und Mittelalter*, Wiesbaden: Reichert, 2002.
- Édith WEBER, *La recherche hymnologique*, Paris: Beauchesne, 2001.
- Robert WEIMANN, *Authority and Representation in Early Modern Discourse*, Baltimore, Md.: Johns Hopkins Univ. Press, 1997.
- Jean WEISGERBER, *La muse des jardins: jardins de l'Europe littéraire (1580–1700)*, Bruxelles: PIE Lang, 2002.
- Philip Melancthon (1497–1560) and the Commentary*, Timothy J. WENGERT–M. P. GRAHAM (Hg.), Sheffield, 1997.
- Timothy J. WENGERT, *Human Freedom, Christian Righteousness: Philip Melancthon's Exegetical Dispute with Erasmus of Rotterdam*, New York: Oxford University Press, 1998.
- John WHITMAN, *Interpretation and Allegory: Antiquity to the Modern Period*, Leiden: Brill, 2000.
- Martin WINDISCH, *Miltons Urania: Poetik im Spiegel der lesbaren Welten*, Berlin: Akad.-Verlag, 1997.
- Dirk WINKELMANN, *Von der ars intelligendi zur ars applicandi: Festschrift für Willy Michel zum 60. Geburtstag*, München: Iudicium, 2002.
- Marc WISCHNOWSKY, *Tochter Zion: Aufnahme und Überwindung der Stadtklage in den Prophetenschriften des Alten Testaments*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verl., 2001.
- Ronald G. WITT, *Italian Humanism and Medieval Rhetoric*, Aldershot: Ashgate, 2001.
- Rudolf WITTKOWER, *Allegorie und der Wandel der Symbole in Antike und Renaissance*, Sonderausg., Nachdr. Köln: DuMont, 1997.
- Jocelyn WOGAN-BROWNE, *The Idea of the Vernacular: an Anthology of Middle English Literary Theory, 1280–1520*, Exeter: Univ. of Exeter Press, 1999.

- Andreas Heinrich WÖHLE, *Luthers Freude an Gottes Gesetz: eine historische Quellenstudie zur Oszillation des Gesetzesbegriffes Martin Luthers im Licht seiner alttestamentlichen Predigten*, Frankfurt am Main: Haag, 1998.
- Paul WÜHR, *Salve res publica poetica*, München: Hanser, 1997.
- Sergio ZATTI, *La rappresentazione dell'altro nei testi del Rinascimento*, Lucca, 1998.
- Anne-Lott ZECH, „*Imago boni principis*”: *der Perseus-Mythos zwischen Apotheose und Heilserwartung in der politischen Öffentlichkeit des 16. Jahrhunderts*, Münster: Lit, 2000.
- Bildersprache verstehen: zur Hermeneutik der Metapher und anderer bildlicher Sprachformen* [Hans-Georg Gadamer, dem Hundertjährigen (zum 11. Februar 2000). Forschungskolloquium am 4.–6. November 1998 in Heidelberg], hrsg. von Ruben ZIMMERMANN, München: Fink, 2000.
- Zdenko ZLATAR, *The Epic Circle: Allegoresis and the Western Epic Tradition. From Homer to Tasso*, Lewiston, N. Y.: E. Mellen Press, 1997.

II. FOLYÓIRATCIKKEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

- Judith H. ANDERSON, *Language and History in the Reformation: Cranmer, Gardiner, and the Words of Institution*, *Renaissance Quarterly*, 54 (2001), Nr. 1, Spring.
- Sabrina Alcorn BARON, *From Manuscript to Print: Recycling Political Rhetoric in Seventeenth-Century England*, *Gutenberg-Jahrbuch* 72 (1997), 148–153.
- Paul Richard BLUM, *Francesco Patrizi in the „Time-Sack”: History and Rhetorical Philosophy*, *Journal of the History of Ideas* 61 (2000), 59–74.
- Christian BOUZY, *Crime et châtement dans les livres d'emblèmes français et espagnols aux XVI^e et XVII^e siècles*, *Revue de littérature comparée* 71 (1997), 5–29; III.
- Kathryn M. BRAMMALL, *Monstrous Metamorphosis: Nature, Morality, and the Rhetoric of Monstrosity in Tudor England*, *The Sixteenth Century Journal* 27 (1996), 3–21.
- Peter Edwin BRANDT; Christina BURCK, *Bibliographie deutschsprachiger Rhetorikforschung 1995–1996*, *Rhetorik* 16 (1997), 63–79.
- Judith BRYCE, *The Oral World of the Early Accademia Fiorentina*, *Renaissance Studies*, 9 (1995), 77–103.
- Deborah G. BURKS, „*This sight doth shake all that is man within me*”: *Sexual Violation and the Rhetoric of Dissent in „The Cardinal”*, *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 26 (1996), 153–190.
- Elena CANDELA, *La poesia 'manierista' dell' „infame” Aretino*, *Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli, sez. romanza*, 40 (2000), 2, 551–577.
- James E. CATHEY, *Die Rhetorik der Weisheit und Beredtheit im altsächsischen „Heliand”*, *Literatur-wissenschaftliches Jahrbuch* 37 (1996), 31–46.
- Katarzyna CIESLAK, *Embleme in Johann Arndts „Paradiesgärtlein”*, *Pietismus und Neuzeit* 25 (1999), 11–30.
- Carl Joachim CLASSEN, *Rhetoric and Literary Criticism: Their Nature and Their Functions in Antiquity*, *Mnemosyne* 48 (1995), 513–535.
- Avinoam COHEN, *A Unique Form of Argumentation in Talmudic Rhetoric*, *Rhetorik* 15 (1996), 42–51.

- Robert J. CONNORS, *The Rhetoric of Citation Systems. Part One: The Development of Annotation Structures from the Renaissance to 1900*, *Rhetoric Review*, 21 (2002), Nr. 4.
- A. D. COUSINS, *Towards a Reconsideration of Shakespeares's Adonis: Rhetoric, Narcissus, and the Male Gaze*, *Studia Neophilologica* 68 (1996), 195–204.
- Virginia COX, *Machiavelli and the „Rhetorica ad Herennium“: Deliberative Rhetoric in „The Prince“*, *Sixteenth Century Journal* 28 (1997), 1109–1141.
- Peter M. DALY, *Alciato's „spes proxima“ Emblem: General Allegory or Local Specificity?*, *Emblematica* 9 (1995), 257–267: III.
- Thomas B. DEUTSCHER, *From Cicero to Tasso: Humanism and the Education of the Novarese Parish Clergy (1565–1663)*, *Renaissance Quarterly* 55 (2002), Nr. 4, Winter, 1005–1027.
- Edith FEISTNER, *Form und Funktion der Quaestio bei Albrecht von Eyb: ein Beitrag zur Rhetorik des Ehediskurses in der Frühen Neuzeit*, *Germanisch-romanische Monatsschrift NF* 45 (1995), 268–278.
- Patrick T. FERRY, *Confessionalization and Popular Preaching: Sermons against Synergism in Reformation Saxony*, *Sixteenth Century Journal* 28 (1997), 1143–1166.
- Maria Teresa GIRARDI-Lucia SIGNORI, *Daniele Barbaro letterato e il „Della eloquenza“*, *Aevum* 71 (1997), 651–689.
- Katherina GLAU, *Logos dikaios: zur Rhetorik in der griechischen Gerichtsrede*, *Rhetorik* 15 (1996), 1–14.
- David GRAHAM, *Heroes, Maidens, Monsters: Dynamics of Male-Female Relationships in Sixteenth-Century French Emblem Books*, *Emblematica* 10 (1996), 15–40.
- Anna A. GROTHANS, *Notker's „Nova rhetorica“ in Fifteenth-Century Bavaria*, *Oxford German Studies* 25 (1996), 46–89.
- Peter HESS, *Von der humanistischen zur galanten Rhetorik: zu Christian Knorr von Rosenroths Konzeption des Galanten und des Politischen*, *Morgen-Blatz* 6 (1996), 39–62.
- Catherine HOBBS, *Rhetoric Retold: Regendering the Tradition from Antiquity through the Renaissance*, *Rhetoric Review*, 17 (1998), Nr. 1.
- Karl Josef HÖLTGEN, *Catholic Pictures Versus Protestant Words?: the adaptation of the Jesuit sources in Quarles's „Emblemes“*, *Emblematica* 9 (1995), 221–238: III.
- Thomas C. KENNEDY, *Rhetoric and Meaning in „The House of fame“*, *Studia Neophilologica* 68 (1996), 9–23.
- Joachim KNAPE, *Memoria in der älteren rhetoriktheoretischen Tradition*, *LiLi. Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 27 (1997) S. 6–21.
- Joachim KNAPE, *Zweisprachige Arbeit an der Rhetorikterminologie in der Frühen Neuzeit*, *Jahrbuch für internationale Germanistik* 30 (1998), 64–72.
- Roger KUIN, *Sir Philip Sidney's Model of the Statesman*, *Reformation*, 1994/4, 93–117.
- Katherine Elliot VAN LIERE, *Humanism and Scholasticism in Sixteenth-Century Academe: Five Student Orations from the University of Salamanca*, *Renaissance Quarterly*, 53 (2000), Nr. 1. Spring.
- Wolfgang MAASER, *Überlegungen zur systematischen Relevanz der Rhetoriktradition bei Luther*, *Luther* 69 (1998), 25–39.

- Claudia MAUÉ, *Geistliche Embleme, Allegorien und Bildnisse von Georg Strauch (1613–1675)*, Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums (1999), 33–43: III.
- Florence MAUGER, *Antoine de Chandieu et Etienne Delaune: les „Octonaires sur la vanité et inconstance du monde”*. *Un recueil d’emblèmes?*, Bibliothèque d’Humanisme et Renaissance 58 (1996), 611–629: III.
- Olga MELASECCHI–Stephen PEPPER, *Guido Reni, Luca Ciamberlino and the Oratorians: their Relationship Clarified*, Burlington Magaziner 140 (1998), 596–603.
- Heinz MEYER, *Barocke und mittelalterliche Bildlichkeit in Psalter-Emblemen des 17. Jahrhunderts*, Frühmittelalterliche Studien 33 (1999), 428–445.
- Ann MOSS, *Allegory in a Rhetorical Mode*, Wolfenbütteler Forschungen 75 (1997), 395–406.
- Sabine MÖDERSIIEIM, „*Christo et Rei publicae*”. *Martin Marstaller’s „Emblematum Liber Philippi II” (Stettin, 1609): an unknown calligraphic emblem book manuscript and its context*, Emblematica 10 (1996), 41–73: III.
- Alessandra PETRINA, *Polyglottia and the Vindication of English Poetry: Abraham Fraunce’s „Arcadian Rhetorike”*, Neophilologus 83 (1999), 317–329.
- Cristina M. PUMPLUN, *Die gottliebende Seele und ihr Wegbereiter: Catharina Regina von Greiffenbergs „Geburtsbetrachtungen” (1678) und der Einfluß der Embleme der „Pia Desideria” Herman Hugos S. J. (1624)*, Chloë 23 (1995) S. 211–231: III.
- Barbara RAVELHOFER, *Memorable Movements: Rhetoric and Choreography in Early Modern Courtly Entertainment*, Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur 22 (1997), 1–18.
- Stephen RAWLES, *An Unrecorded Edition of Jean Lefèvre’s Translation of Alciato, with New Translations of Emblems from the „Venice” Collection*, Emblematica 9 (1995), 209–216: III.
- Rupert RÖDER, *Comenius’ Machina Didactica: das pädagogische Konzept des Mediums in der Dialektik der Moderne*, Comenius-Jahrbuch 7 (1999), 53–69.
- Alison SAUNDERS, *French Emblem Books or European Emblem Books: Transnational Publishing in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Bibliothèque d’Humanisme et Renaissance 61 (1999), 415–427.
- Gudrun SCHLEUSENER-EICHHOLZ, *Poetik und Naturwissenschaft: Augen-anatomie in Dichtungen des 17. Jahrhunderts und moderner Dichtung (Pierre de Marbeuf, Phineas Fletcher, Catharina Regina von Greiffenberg, Hannelies Taschau)*, Daphnis 26 (1997) S. 437–515: III.
- Mireille SCHNYDER, *Eine Poetik des Marienlobs: der Prolog zur „Goldenen Schmiede” Konrads von Würzburg*, Euphorion 90 (1996), 41–61.
- Alexander SCHWARZ, *Wenn der Fuchs predigt...: eine Ausstellung in Belgien zu 500 Jahren „Reynke de vos”*, Eulenspiegel-Jahrbuch 39 (1999), 113–126.
- Andreas SOLBACH, *Poetik und erzählerisches Verfahren in Johann Beers „Teutsche Winternächte” (1682)*, Simpliciana 20 (1998), 229–253: III.
- Uwe SPÖRL, *Berge, Meer und Sterne als Erhabenes in der Natur? Eine Untersuchung zur Poetik der Frühaufklärung und der „poetischen Malerei” Brockes’*, Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 73 (1999), 228–265.

- Robert E. STILLMAN, *Allegory, Poetry and History in Sidney's Arcadia*, *The Sydney Journal*, 16 (1998), Nr. 2, 80–85.
- Robert E. STILLMAN, *The Truths of a Slippery World: Poetry and Tyranny in Sidney's Defence*, *Renaissance Quarterly*, 55 (2002), Nr. 4, Winter, 1287–1320.
- Christoph STROSETZKI, *Zur Duelltheorie und ihren Beziehungen zur höfischen Rhetorik und Poetik*, *Euphorion* 90 (1996), 226–236.
- Gilbert TOURNOY–Terence O. TUNBERG, *On the Margins of Latinity? Neo-Latin and Vernacular Languages*, *Humanistica Lovaniensia*, 45 (1996), 134–175.
- Stefan TRAPPEN, *Fiktionsvorstellungen der Frühen Neuzeit – Über den Gegensatz zwischen „fabula“ und „historia“ und seine Bedeutung für die Poetik: mit einem Exkurs zur Verbreitung und zur Deutung von Laktanz, Divinae institutiones I 11, 23–25*, *Simpliciana* 20 (1998), 137–163.
- Ian VERSTEGEN, *Federico Barocci, Federico Borromeo, and the Oratorian Orbit*, *Renaissance Quarterly*, 56 (2003), Nr. 1, Spring, 56–88.
- Werner VOGLER, *Emblematics and Theology: the Function of the Emblem in Coelestine Sfondrati's „Innocentia vindicata“*, *Emblematica* 8 (1994), 133–148: III.
- Harry VREDEVELD, *Towards a Critical Edition of Erasmus's De conscribendis epistolis*, *Humanistica Lovaniensia*, 48 (1999), 8–69.
- Michael WINTROUB, *The Looking Glass of Facts: Collecting, Rhetoric and Citing the Self in the Experimental Natural Philosophy of Robert Boyle*, *History of science* 35 (1997), 189–217.
- Alessandro ZUCCARI, *Cultura e predicazione nelle immagini dell' Oratorio*, *Storia dell'arte* 85 (1995), 340–354.

Névmutató

- Ábel Jenő 268
 Ábrahám 188, 191, 261
 Adamik Tamás 247, 256, 277
 Aeneas 49, 75
 Aesculapius 233
 Ágnes, Szent 131
 Ágoston, Szent (Aurelius Augustinus) 121–122, 172, 181, 184, 190, 193, 196, 198, 202, 247–248, 253, 257, 259, 261, 276–278, 281
 Agricola, Rudolphus 147–149, 151, 188, 255–256, 262, 268
 Aiszkhülosz 216
 Aiszóposz (Aesopus) 90, 227
 Akhilleusz 69, 87
 Akkermann, F. 255
 Alexandrosz (Nagy Sándor, makedón király) 28, 41, 99–103, 129
 Alsted, Johann Heinrich 227, 268
 Ambrus, Szent (Ambrosius), Milánó püspöke 173, 188, 192–193, 259
 Anakreón 293
 András, Szent 131
 Antaios 216
 Antonius, Marcus (Cicero, 2. Philippica 104. cap.) 71, 149, 152, 154, 296
 Apellész 88
 Aphtonius 227, 268
 Apollón 88, 91, 233
 Aquaviva, Claudio 258
 Aquilo 64, 71
 Archias poéta 153
 Árész 209
 Arisztidész 277
 Arisztotelész 15–16, 38, 49, 60, 62–63, 66, 83–84, 88, 103, 110–111, 139, 151, 16, 178–179, 187–188, 207, 209, 216–217, 240–241, 244, 247, 250, 253, 255–256, 260–262, 265, 267, 269
 Arkitész 213
 Artner, Erhard 255
 Asella, Szent 49
 Asor Rosa, Alberto 209
 Athanasius 193
 Augustus, Caius Julius Octavianus, római császár 240, 275
 Ausonius, Decimus Magnus 81
 Babila mártír 197
 Bacchus (Dionüszosz) 209–210, 224, 293
 Baffetti, Giovanni 246
 Bán Imre 7, 9, 249–251, 263–265, 267
 Barbara, Szent 49
 Barlaam 193
 Barner, Wilfried 244
 Bartók István 7, 10, 246, 248, 264
 Bascapé, Carlo 252
 Battistini, A. 244
 Baudrier, J. 255
 Bauer, Barbara 243–244, 246
 Beckher, Georg 249
 Bede Anna 92
 Berghoff, Leonore 264
 Bernát, Clairvaux-i Szent (Bernardus Clavallensis) 190, 202, 257, 260, 276–277, 281
 Berzsenyi Dániel 80
 Bitskey István 11, 246, 248, 253, 266, 272
 Bonaventura, Szent (Giovanni Fidanza) 198
 Bonfini, Antonio 268
 Boreász 73, 93–94
 Borraccini Verducci, Rosa Marisa 245
 Borromeo, Carlo milánói érsek 252
 Böröczki Tamás 247, 281
 Branca, Vittore 272
 Breier, Dieter 266
 Brewer Sámuel 248
 Brizzi, Gian Paolo 244
 Brutus, Iunius és Marcus 150
 Buck, August 263
 Buzinkai István 249

- Caesar, Caius Julius, római császár 153, 238
 Caesarius, Nazianszoszi Gergely testvére 128, 193
 Caligula 70
 Camerarius, Johannes 268
 Canisius, Petrus 248
 Carbone, Ludovico 245
 Cassianus, Johannes 176, 185
 Castelli, Enrico 264
 Castor 67
 Catilina, Lucius Sergius 296
 Catullus, Valerius 71, 294
 Caussin, Nicolaus (Nicolas Caussin) 246, 262, 267
 Cecilia, Szent 49
 Celerinus mártír 192
 Ceres 82, 224, 293
 Ceruto, Federico 16, 245
 Chrisologus 202
 Chrysostomus, Szent (Khrüszosztomosz, Aranyászjű Szent János) 114, 130, 136–137, 139, 172, 176, 185–186, 193, 195, 198, 203, 257, 259, 261
 Cicero, Marcus Tullius 9, 15–16, 25, 28–29, 37, 41–42, 47, 65, 69–71, 76, 78–79, 82, 85, 96–98, 110–111, 118–122, 125, 145, 147–155, 171, 173, 179, 186, 188, 191, 194, 215, 217, 225–226, 239–240, 244, 248, 250–256, 259, 262, 267, 269, 275, 289–290, 292–293, 296
 Ciprián, Szent (Cyprianus) 23, 33, 114, 122–123, 125–126, 137, 172, 174, 193–194, 276
 Claudianus, Claudius 66, 70, 211–212, 265
 Cleopatra 92
 Clodius, Publius 225, 290
 Columella 70
 Cornelius a Lapide 251
 Cornificius (Rhetorica ad Herennium) 118
 Crassus, Licinius 172

 Cséte István 253
 Csétri Lajos 7
 Csokonai Vitéz Mihály 270
 Csúzy Szigmond 263

 Dainville S. J., François de 249
 Dániel 190
 Dávid 113, 130, 182, 193, 202, 278, 297
 Davies, Martin 247

 Deáky Károly 267
 Démétriosz Poliorcétész 128
 Démokritosz 91
 Démoszthenész 229, 248
 Deucalion 64
 Devecseri Gábor 47, 66, 69, 72, 79, 82, 212, 294
 Di Francesco, Amedeo 266
 Dido 64
 Diogenész 102, 237
 Dionüsziosz Areopagitész 176–177
 Dis 72
 Dockhorn, Klaus 8
 Domitianus, Titus Flavius, római császár 52
 Domonkos, Szent 131
 Dyck, Joachim 8

 Echo 54
 Ecsedy Judit, V. 248
 Eduárd, Hirtvalló 131
 Eleazár 200
 Empedoklész 84–85
 Epiktétosz 280
 Erasmus, Roterodamus 230, 244, 251–252, 269
 Euripidész 217, 279
 Euszebiosz 277
 Eybl, Franz M. 246
 Ezekiel próféta 67, 197, 199, 277
 Ézsau 60

 Farkas Gábor 249
 Ferenc, Assissi Szent 183
 Flynn, Lawrence J. 243, 245
 Forgács Ferenc 258
 Franyó Zoltán 63
 Frare, Pierantonio 267
 Fullenwider, Henry F. 264
 Fumaroli, Marc 8, 244

 Garber, Klaus 264
 Gellius, Aulus 276–277, 280
 Gergely, Nagy Szent (Gregorius Magnus) 116, 128, 198–199, 257, 279
 Gergely, Nazianszoszi Szent (Nazianzénosz) 114, 116, 184, 189–190, 192–194, 197, 200, 277
 Giard, L. 244
 Góliát 297

- Gorgiász 110, 153, 277
 Gorgonia, Nazianszoszi Gergely nővére 128, 192–193
 Granatensis, Ludovicus (Luis de Granada, Luis de Sarriá) 9, 105–107, 117, 126, 251–253, 258, 262, 272
 Gregorius, Nazianszoszi Gergely apja 193
 Gretser, Jakob 248
 Grüll Tibor 255
- Gyalogi János 253, 271
 Gügász 88
 Gyöngyösi Krizosztom János (Joannes Chrysostomus, Fazekas János) 271, 282
- Habdelić, Juraj 272
 Hausner Gábor 248
 Havas László 47, 85, 147, 186
 Hegedűs István 268
 Helena 67
 Heliodórosz 192
 Henkel, A. 257
 Héraklész 57
 Hermogenész 227, 268
 Herzog, Urs 260
 Homérosz 77, 248, 276
 Honter János (Johannes Honterus) 268
 Horatius, Quintus Flaccus 57, 64, 68, 70–73, 76, 92, 181
 Horváth Konstantin 190
 Hózsás (Ozsás) próféta 281
 Hueriga, Álvaro 252
 Hynek z Vlašimc, Ignac 248
- Idigoras, Tellechea 252
 Ignác, Antiochiai Szent 49
 Illés 193, 278
 Imre Mihály 7–8, 10, 249, 253, 255
 Iovius, Paulus 211
 István magyar király, Szent 264
 Iszokratész 78, 153, 239
 Izajás (Ézsaiás) próféta 201–202, 257, 280
 Izidor, Scvillai Szent (Isidorus Hispalensis) 199, 268
 Izsák 60
- Jakab Judit 11
 Jákób 60, 188–189, 200, 279
 Jankovics József 249
- Jankovits László 268, 270
 János István 241, 267
 János, Keresztelő Szent 193, 278
 János apostol, Szent 123, 176, 182, 189–191, 268, 270
 Janus Pannonius 268, 270
 Jens Walter 8
 Jeremiás próféta 172, 174, 182, 197, 201, 280–281
 Jeromos, Szent (Hieronymus, S. E.) 115, 135, 182, 185, 189, 191–193, 196, 202, 276–277, 279–280
 Jób 188, 193, 261, 279
 Jónás próféta 113, 201
 József 201–202
 Judit 201
 Juglares, Aloysius 50
 Juno (Héra) 71
 Jupiter 71–72, 77, 85, 103, 293
 Justinus mártír 174
 Juvenalis, Decimus Junius 80
- Kallikratész 87, 90
 Kalliszthenész 103
 Kanyurszky György 257
 Kaprinai István 267
 Karneádész 179
 V. Károly német-római császár 57, 67
 Kárpáthy Csilla 69, 147
 Kartal Zsuzsa 47, 68
 Keckermann, Bartholomaeus 253
 Keeskeméti Gábor 7, 246, 252, 259, 261, 268, 270
 Kelemen, Alexandriai Szent (Clemens Alexandrinus, Titus Flavius Clemens) 174–175, 179, 196–197, 259
 Kis Ferencné 49
 Klaniczay Tibor 248–249, 266
 Knapp Éva 253, 271–272
 Koppenfels, Werner von 266
 Korax 110
 Köpeczi Béla 253
 Krailsheimer, A. J. 252
 Krisztus 48, 83, 114–116, 130, 132, 151, 163–166, 172, 174, 182–183, 187–191, 193–195, 201–203, 226, 257, 259, 261, 275, 277–279, 281, 297
 Kulcsár Péter 268
 Kübelé 72, 216
 Kühlmann, Wilhelm 255

- Laberius, Caesar barátja 217
 Lakatos István 47, 64–66, 69
 Lange, Klaus Peter 266
 Lausberg, Heinrich 8, 268
 Lázár 50–52, 54–55, 133
 Léda 87, 90
 Leó pápa, Nagy Szent 188
 X. Leó pápa 72
 Lipsius, Justus 103
 Livius, Titus 47, 69, 77, 82, 230, 236, 269
 Lőrinc, Szent 131
 Lucifer 79
 Lucretius, Titus Carus 63, 66, 77, 81, 87, 92
 Lukács evangélista, Szent 124, 183, 191, 193, 275
 Lukács László 246
 Lukácsy Sándor 87, 258, 262–263, 271
 Lupus, Szent 49
 Luther, Martin 49, 225, 269

 Macrobius, Ambrosius Theodosius 217
 Magdolna 193
 Magnien, Michel 244
 Makkabeus, Judás 125, 193
 Malakhiás próféta 177
 Manilius Crispus, Caius 80, 118, 152
 Marcellus, Claudius 153
 Margolin, Jean-Claude 268
 Márk evangélista, Szent 183, 191, 275
 Martialis, Marcus Valerius 71, 76, 80,
 Mascenius, Jacobus 49–50, 58, 246
 Máté evangélista, Szent 124, 183, 191, 195, 276, 278
 Melanchthon, Philipp 244, 249
 Menenius Agrippa 230
 Mészáros István 246, 268
 Mezei Balázs 66
 Michel, Alain 243
 Mikeás próféta 276
 Mikó Gyula 104, 289
 Mylius, Arnoldus 145
 Minotaurus 211
 Mirra 212
 Mittelhus, Georg 190
 Monok István 253, 255
 Morhof, Daniel 264
 Moss, Jean Dietz 245
 Mouchel, Christian 244, 252–253
 Mózes 60, 116–117, 124–125, 130, 177, 182, 192,
 Mundt, Lothar 255
 Muraközy Gyula 69–70, 181, 276
 Murphy, James Jerome 8, 247
 Myrmekidész 87, 90–91

 Nabukadnezár 114
 Narcissus 70
 Németh Béla 203
 Nemezis 99–100
 Neptunus 293
 Nereus 66
 Nero, római császár 49, 69
 Neukirchen, Thomas 265

 O'Malley, John W. 261
 Odüsszeusz (Ulysses) 280
 Ojtozi Eszter 267
 Olümpia 103
 Opis 72
 Órigenész 114–117, 128, 277
 Orsolya, Szent 49
 Ortega, Alfonso 252
 Ovidius, Publius Naso 47, 56, 64–66, 68–70, 75, 77–80, 82, 87, 211–212, 265
 Owen, John (Ioannis Audoneus) 51, 57

 Óry Miklós 252

 Pachtler, G. M. 246
 Pál József 258
 Pál apostol, Szent 122, 124, 131–132, 161, 164, 172–176, 178, 182, 184, 188–190, 196–197, 199–203, 257–259, 275, 279, 283, 286
 Pallasz Athéné 72, 75
 Pázmány Péter 9–10, 87, 246, 248, 252–253, 257, 270–271, 275–277, 281
 Pécseli Király Imre 227, 268
 Pelagius, I. és II. Pelagius pápa 198
 Péleusz 87
 Perpinianus, Petrus Johannes (Juan Pedro Perpinyá) 245
 Péter apostol, Szent 83, 133, 257, 293
 Petrocchi, Massimo 252
 Pfister, Johann evangélikus lelkész 255
 Philoktétész 216
 Pindaros 64
 Platón 277
 Plautus, Titus Maccius 71, 77–78, 103

- Plinius, Gaius Secundus 68–71, 81
 Plutarkhosz 126, 213, 275–276, 279–281
 Pluto 71–72, 84
 Poli, Diego 245
 Pollux 67
 Polydorus 64
 Pomeius, Franciscus (François-Antoine Po-
 mey) 9, 246, 267, 269–270
 Pompeius, Cneus 217, 225
 Pórosz, indiai király 103
 Priscianus Caesariensis 268
 Proserpina (Perszephoné) 71
 Prosper, Aquitániai Szent 280
 Puskás István 217
 Pygmalion 90
 Pyrrha 64
 Piérhosz 88, 91

 Quintilianus, Marcus Fabius 15–16, 47, 60,
 65, 96, 98, 109, 118, 120–121, 145, 147,
 154, 166, 181, 188, 244, 255, 262, 268, 293

 Radau, Michael 249
 Radulphus Flaviacensis (XII. sz.) 117
 Raimondi, Ezio 209, 263
 II. Rákóczi Ferenc 253
 Ramus, Petrus (Pierre de la Ramée) 244
 Regius, Carolus (Carlo Reggio) 9–10, 158–
 161, 176, 257–258, 261–262, 272
 Remus 216
 Restás Attila 155, 253
 Rhea 72
 Ritoók Zsigmond 209
 Rodriguez, Francisco 244
 Romulus 71, 77, 83, 216
 Rónafalvi Ödön 63, 84
 Rufus, Servius Sulpicius 70

 Sába 64, 130
 Salamon 130, 132, 202
 Salvianus 198
 Sámson 276
 Saturnus 85
 Schanze, Helmut 262
 Scherer, Georg 260, 272
 Schöne, Albrecht 257
 Scilurus Scythia 237
 Scipio Africanus Maior, Publius Cornelius
 224–225, 294

 Seneca, Lucius Annaeus 25, 37, 66, 69–70,
 73, 76, 78–80, 128–130, 186, 201, 248, 261,
 276–277, 279
 Sergius Galba 150
 Servius 77, 80
 Sievke, Franz Günther 262
 Simi 200–201
 Skarga, Piotr 272
 Soarius, Cyprianus (Cypriano Soarez) 9–10,
 14–17, 20, 26, 28, 38, 41, 47, 59–60, 66,
 80, 83, 96, 103–104, 243–246, 248–250,
 253, 264, 289–297
 Sommervogel, Carlos 244, 255, 257
 Statius, Publius Papinius 68, 70, 72, 78, 80,
 Stilbon 128
 Sturm, Johann 244
 Suetonius, Caius Tranquillus 49, 52, 70, 275

 Szabó G. Zoltán 7
 Szalai Sándor 63, 66
 Szapphó 71, 293
 Szenci Kertész Ábrahám 249
 Szókratész 277
 Szophoklész 213
 Szögedi Gabriella 141
 Szörényi László 7, 264
 Sztészikhorosz 62

 Tamás, Aquinói Szent 111, 139, 214, 254
 Tantalosz 230
 Tarnai Andor 7, 249, 259
 Tarnóczy István 264
 Tarquinius Superbus 236
 Tasi Réka 263
 Tatarkiewicz, Wladislaw 266
 Téglásy Imre 7
 Teisziász 110
 Teixeira, Antonio José 244
 Temesvári Pelbárt 87
 Terentius, Publius Afer 80
 Tertullianus, Quintus Septimius Florens
 173, 193, 200–201
 Tesauro, Emanuele 9, 49, 62, 83–84, 95–96,
 207, 209, 216, 250, 263–267, 271
 Themis 64
 Theodektész 151
 Thetis 293
 Thuküdidész 227, 268
 Timantész 88

Timóreus, Szent 63, 175, 178, 182, 184, 197, 199
 Tóbiás 190
 Tóth Béla 64
 Truman, R. W. 252
 Tüskés Gábor 7, 262

 Ueding, Gert 8, 245, 252

 Újvári Edit 258
 Urbán Eszter 57
 Ursinus, Szent 49,

 Valerius, Augustinus 106–107, 252–253
 Vanderjagt, A. J. 255
 Varga András 253, 255, 258
 Vasoli, Cesare 264
 Vazul, Nagy Szent (Bazileosz, Basilius Magnus) Caesarea püspöke 114, 127–128, 188, 190–194, 201, 277
 Venus 55, 71
 Vergilius, Publius Maro 47, 64–66, 68–72, 77, 79–80, 215, 238, 240, 269
 Verres, Caius Licinius 29, 42, 121, 225

 Víggh Éva 11, 263
 Vince, Szent 131
 Voellus, Johannes (Jean Voël) 9, 141–145, 149, 255–256
 Vopiscus, Manilius 70
 Vossius, Johann Gerhardt 291
 Vulcanus (Héphaisztosz) 64, 71, 293

 Wagner Bálint 268
 Weise, Christian 264
 Weissenberger, Klaus 260
 Weöres Sándor 70
 Windfuhr, Manfred 264

 Xavér, Szent 297
 Xerxész 209

 Zanardi, Mario 263, 265
 Zephyrus 69, 71
 Zilettus, Franciscus 106–107
 Zrínyi Ádám 248
 Zrínyi Miklós 248
 Zrínyi Péter 248, 267
 Zvara Edina 249

A KLTE Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézete és a Kossuth Egyetemi Kiadó közös gondozásában megjelenő *Csokonai Könyvtár* monográfiásorozat első darabja 1993-ban jelent meg, s azóta évente átlagosan három kötet lát napvilágot belőle. E sorozat testvérvállalkozása a *Csokonai Könyvtár: Források* című, irodalomtörténeti forrásokat közreadó jelen sorozat, amelynek háttérét elsősorban a Debreceni Egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetében működő Textológiai Műhely jelenti.

A sorozat *feltáró és felfedező* jellegű egyszerre. Céljának tekinti, hogy a tudományos kutatás és az oktatás számára hozzáférhetővé tegyen olyan (gyakran kéziratos) szövegeket, amelyek egyáltalán nem, vagy csupán alig fellelhető kiadványokban olvashatók, s a közreadással egyúttal ráirányítsa a szakmai figyelmet a kiválasztott művekre, műcsoportokra, kapcsolódva ezzel napjaink erőteljes rekanonizációs folyamataihoz. (A feltáró és a felfedező jelleg kötetenként természetesen eltérő arányokat mutathat.)

A szöveggondozásban egységesen a kritikai kiadások normái és eljárásai az irányadóak, a sorozat kötetei azonban nem közölnek részletes szövegkritikai apparátust, a szöveg- és kiadástörténetet *összefoglalóan* ismertetik. A szövegek megértését segítő, a kötetek végén oldalankénti bontásban található magyarázó jegyzetek teljes filológiai feldolgozásra törekcsenek. Az utószó minden esetben nagyobb, műértelmezést is felvállaló kísérőtanulmányt foglal magában.

MEGJELENT:

Sfaludy Sándor: Szépprózai művek
Kemény Zsigmond: Kisregények és elbeszélések
Bolyai Farkas: Drámák
Arany János: Tanulmányok és kritikák
Retorikák a reformáció korából
Első folyóirataink: URÁNIA
Első folyóirataink: ORPHEUS
Dugonics András: ETELKA
Nagyari József tábori prédikációi

ELŐKÉSZÜLETBEN:

Első folyóirataink: MAGYAR MUSEUM